कविकुलगुरु - कालिदास - संस्कृत - विश्वविद्यालयः

M-2072

Checked 2012

कविकुलगुरु कालिदास संस्कृत विश्वविद्यालय ग्रंथालय
हस्तलिखित संग्रह

दाखल क्र. M 2072 विषय धर्मशास्त्र

नांव संस्कार कौस्तुभ (मुद्रित)

लेखक / लिपीकार अनंतदेव विरचितम्

पृष्ठ 237 काळ शके 1783 पूर्ण / अपूर्ण

M-2072

अथ संस्कारकौस्तुभस्यानुक्रमणिका प्रारंभः

पत्रां श्रीगणेशायनमः अथसंस्कारकौस्तुभस्याऽनुक्रमणिका प्रारंभोऽयं क्रियते ॥

४०	भस्मादि स्नानं
४१	विश्वेश्वर स्तोत्र
४१	अथदत्तकेग्रास्याग्रास्य निर्णे
४२	अत्रप्रमाणम्मनुः
४८	कथंग्रास्यइत्सपेक्षायामाह
४८	यजुर्वेदीनांतुपुत्रप्रतिग्रहबौधायनः
४८	शौनकोक्तरीसापुत्रप्र॰प्रयो॰
४९	अथदत्तकस्यविवाहाप्पुपयोगीगोत्रादिनिर्णयः
५९	साप्पिंडयनिर्णयः

४५	अथदत्तकाशौचनिर्णयः
५०	अथगर्भिण्यागर्भस्मावहरणं
५०	अथानपत्यत्वहरम्
५१	पुत्रकामेष्टिप्रयोगः
५२	अथपुसवनकालः
५२	अथसीमंतोनयनकालः
५३	अथप्रयोगः
५५	अत्रमुक्तवतःप्रायश्चित्तंम्
५५	अथसूतिकागृहम्
५५	अथपुत्रजन्मानिकर्तव्यम्

५८	अथजातकर्मप्रयोगः
५९	अथजन्मदेवतानांपुजनादिनिर्णयः
५९	तत्प्रज्ञाप्रयोगः
५९	अथाशौचेकर्तव्यनिर्णयः
५९	अथसूतिकाशुद्धिः (उक्त्येन
६०	अथनवग्रहशांतयः तत्रारोगोप्रसव
६१	अथप्रयोगः
६२	अथकृष्णचतुर्दशीजननशांतिः
६२	अथकृ॰१४जननशांतिप्रयोगः
६४	अथसिनीवालीकुहूशांतिः

निषेध

अनु०

निषेधः

परिहारोपायः

२२९	अथार्द्रप्रयोगः	२३६	अथ प्रतिषंग प्रयोगः
२३०	अथाग्निसंसर्गदोष प्रायश्चित प्रयोगः	०	इति संस्कार कौस्तुभेस्या
२३०	दर्शपूर्णमासस्थालीपाक प्रयोगः	०	नुक्रमणिका समाप्ता॥
२३५	अथ सर्वस्थालीपाक प्रयोगः		
२३५	अथ पितृपित्त यज्ञः		

अथसंस्कारकौस्तुभप्रारंभः

लक्ष्मीनारायण ॥

श्रीगणेशायनमः श्रीसरस्वत्यैनमः श्रीगुरुचरणारविंदाभ्यांनमः श्रीलक्ष्मीनारायणाभ्यांनमः अथसंस्कारकौस्तुभप्रारंभः गर्भा-
धानप्रभृतिविहितानेकसंस्कारसुन्दैश्चित्तादर्शेसकलमुनयोयंप्रपश्यंतिदेवम् चंद्रादित्यानलप्रतडितांभाप्रवाहेनिदानंवंदेवेदैःशिरसिनिहितंपा
लकंपांडवानाम् १ नत्वाहरिगुरुचरणौवादिरणोद्येजयप्रदंविदुषाम् मधुनाशनमोदावहमधुनासंस्कारकौस्तुभंतनुमः २ अथषोडशसंस्काराः
तत्रगर्भाधानंप्रथममुच्यते इतरसंस्कारान्प्रतिउपजीव्यत्वेनतस्यैवस्मृतिकर्तृभिःगृह्यसूत्रकारैश्चगर्भाधानमृताविति उपनिषदिगर्भलंभनमि
तिचप्रथमनिर्देशात् तदुपयोगितयादुष्टरजोदर्शनशांतिंवक्तुंप्रथमरजोदर्शनेनतत्स्वरूपमुक्तंविधानपारिजाते नाभिमूलेस्थितंपुष्पंचतुर्दलस
मन्वितम् तस्मिन्सर्वांश्चदधतेगर्भसंभवकारणम् अधोमुखस्थितंस्त्रीणांबाल्येतुमुकुलीकृतम् बाल्यात्परवयःप्राप्तौमुकुलंविकसद्भवेत्
उत्फुल्लेकुसुमेस्त्रीणांस्वभावेनस्रवेद्रजः तदाप्रभृतिसर्वासांमासिमासिऋतुर्भवेत् रजोदर्शनेशुभाशुभसूचकानिकथ्यंते तत्रप्रथम-
रजोदर्शनेमासफलंशृणु चैत्रेस्यात्प्रथमर्तौतुनारीवैधव्यभागिनी वैशाखेधनपुत्राढ्याज्येष्ठेरोगान्वितातथा शुचौमृतप्रजाप्रोक्ताश्राव
णेधनधान्यभाक् नभस्येदुर्भगाक्लिष्टाप्याश्विनेचपयस्विनी ऊर्जेप्यायुष्मतीनारीमार्गशीर्षेबहुप्रजा पौषेतुपुंश्चलीनारीमाघेपुत्रसुखा-
न्विता फाल्गुनेश्रीमतीनारीरजोमासफलंक्रमात् इति अथतिथिफलम् श्रीधरीयेगुरुः प्रथमायांपतिंहंतिद्वितीयायांसुखंभवेत् तृ
तीयायांश्रियैस्याच्चचतुर्थ्यांवृषलीभवेत् पंचम्यांपुत्रलाभश्चषष्ठ्यांचारित्रविक्रया सप्तम्यांपुत्रवृद्धिःस्यादष्टम्यांपुत्रनाशनम् नवम्यांरुद

तीनित्यंदशम्यांधर्मशालिनी एकादश्यांपतिस्निग्धाद्वादश्यांक्रंदिनीभवेत् त्रयोदश्यांमानधनात्वपराबहुदोषकृत् पर्वण्यन्यगृहीतास्याद्वि
द्यादेवंतिथेःफलम्इति कश्यपोपि अष्टमीषष्ठ्यमारिक्ताद्वादशीसंक्रमेपिच वैधृतौचव्यतीपातेग्रहणेचंद्रसूर्ययोः विष्ट्यांसंध्यासुनिद्रायांदु-
र्भगाप्रथमार्तवइति अथपूर्वाण्हादीनांफलम् स्मृतिरत्ने शुभंचैवतुपूर्वाण्हेमध्यान्हेमध्यमंफलम् अपराण्हेतुवैधव्यंपूर्वरात्रेशुभंभवेत् मध्य
रात्रेमध्यमंस्यात्पररात्रेशुभान्वितेति स्मृतौ प्रातःकालेसुतधनासायान्हेसर्वभोगिनी मध्यान्हेतुभवेद्वेश्यानिशीथेविधवाभवेदिति अथवा
रफलम् रुग्णापतिव्रतादुःखीपुत्रिणीभगभागिनी पतिप्रियाक्लेशभागासूर्यवारादिषुक्रमात् भानुवारेभवेद्व्याधिःसोमवारेपतिव्रता दुः
खिताभौमवारेतुबुधेसौभाग्यसंयुता श्रीसंयुतागुरोर्वारेपतिभक्ताभृगोर्दिने मंदवारेनिराशास्यात्प्रथमर्तौरजस्वलेति अथनक्षत्रफलम्
गर्गः सुभगाचैवदुःशीलावंध्यापुत्रसमन्विता धर्मयुक्ताव्रतश्रीचपरसंतानमोदिनी सुपुत्राचैवदुष्पुत्रापितृवेश्मरतासदा दीनाप्रजावती-
चैवपुत्राढ्याचित्रकारिणी साध्वीपतिव्रतानित्यंसुपुत्राकष्टचारिणी स्वकर्मनिरताहिंस्त्रापुण्यापुत्रादिसंयुता नित्यंधनव्ययासक्तापुत्रीधा
न्यसमन्विता मूर्खाचारापुण्यवतीदस्त्रर्क्षादेःक्रमात्फलम् पतिवत्याश्चदुष्टेषुप्रथमंस्याद्रजोयदि पत्युस्तस्याभवेन्मृत्युस्त्रिपूर्वादिषुभेषुच
मघाशक्रादित्यदित्यवन्हिभेषुचवा भवेत् तत्रापिस्यान्महाशोकोदारिद्र्यंचानपत्यता तद्दोषपरिहारार्थंकुर्याच्छांतियथाविधि तोषयेज्ज
पहोमाभ्यांतत्तन्नक्षत्रदेवताः आचार्यादीन्समभ्यर्च्यभोजयेच्छक्तितोद्विजान् तद्दुष्टेषुकृतेनाशुसर्वारिष्टंप्रणश्यतीत्याश्वलायनस्मृतौ

अथलग्नफलम् मेषेसव्यभिचारास्याद्वृषभेपरभोगिनी मिथुनेधनभोगाढ्याकर्कटेव्यभिचारिणी पुत्राढ्यासिंहराशौतुकन्यायांश्रीम
तीभवेत् विचक्षणातुलायांतुवृश्चिकेतुपतिव्रता मकरेलज्जहीनातुकुंभेनिर्धनयुक्तता मीनेविचक्षणालग्नेग्रहसंस्थाविवाहवदिति अथ-
योगफलानि दैवज्ञमनोहरे आद्यत्तौदुर्भगानारीविष्कंभेचेद्रजस्वला वंध्याचैवातिगंडेचशूलेशूलवतीभवेत् गंडेतुपुंश्चलीनारीव्याघातेचा
त्मघातिनी वज्रेचस्वैरिणीप्रोक्तापातेत्वपतिघातिनी परिघेमृतवंध्याचवैधृतौपतिमारिणी शेषाःशुभावहायोगायथानामफलप्रदाः
अन्यत्रापिनृसिंहः परिघस्यतुपूर्वार्धेव्यतीपातेचवैधृतौ संध्यासूपप्लवेविष्ट्यामशुभंप्रथमार्त्तवम् व्याघातेनवशूलेतुनाड्यःपंचचतुर्दशे
ति अत्रसंख्ययोर्विकल्पः अथलग्नसंस्थग्रहफलानि वसिष्ठः वैधव्यमष्टमस्थेर्केचंद्रेक्षीणरुचिर्भवेत् अंगारकेभर्तृहीनाबुधेचेद
नपत्यता दौर्भाग्यमिंद्रसचिवेसापत्न्यंभार्गवेभवेत् प्रव्रज्यासूर्यपुत्रेतुराहौतुकलहःसदा अशुभंचैवकेतौस्याज्जामित्रेशुभदाऽशुभाः
अष्टमस्थइत्यस्यसप्तम्यंतेषुप्रत्येकमनुषंगः जामित्रेसप्तमस्थाने नरसिंहोपि लग्नस्यसप्तमस्थानेसूर्योवैधव्यकारकः पुत्रहानिक
रस्त्वारोबुधःसत्पुत्रदोभवेत् बृहस्पतिर्धनायुष्यंशुक्रःसाफल्यमेवच शनैश्चरेतुवंध्यास्याद्राहौतुमरणंध्रुवम् चंद्रेसद्गुणसंयुक्तादेवरा
नमताच्छुभमिति अथवस्त्रफलम् गर्गः सुभगाश्वेतवस्त्रास्याद्दृढवस्त्रापतिव्रता क्षौमवस्त्राक्षितीशास्यान्नववस्त्रासुखान्विता
दुर्भगाजीर्णवस्त्रास्याद्रोगिणीरक्तवाससा नीलांबरधरानारीविधवापुष्पितानना मलिनांबरधरानारीदरिद्रास्याद्रजस्वला वस्त्रे-

स्तुर्विषमारक्तबिंदवः पुत्रमाप्नुयात् समाश्चेत्कन्यकाचेतिफलंस्यात्प्रथमार्त्तवइति अथस्थानफलम् ग्रामाद्बहिःपरग्रामेनारीस्याद्व्यभिचा
रिणी पतिव्रताशुभस्थानेष्वभगागृहमध्यतः ग्राममध्येतुवृद्धिस्त्रविधवाच्चदिगंबरा उपरागेचदुःशीलाआयुष्यंजलसन्निधौ धनमध्येतुक
न्यायाधनधान्यसमृद्धिदेति देवरातः संमार्जनीकाष्ठतृणाग्निशूर्पान्हस्तेदधानाकुलटातदास्यात् तल्पोपभोगेतपसिस्थितान्वेदृष्टरजोभाग्य
वतीतदास्या दिति अथप्रथमरजोदर्शनेशिष्टाचारः कश्यपः प्रथमर्त्तौतुपुष्पिण्याः पतिपुत्रवतीस्त्रियः अक्षतैरासनंकुर्युस्तस्मिंस्तामुप
वेशयेत् हरिद्रापुष्पगंधादीन्दद्यात्तांबूलकंस्रजम् आशिषोवाचयेयुस्ताः पतिपुत्रवतीभव दीपैर्नीराजनंकुर्यात्सदीपेवासयेद्गृहे ताःसर्वाः
पूजयेत्सम्यग्गंधपुष्पाक्षतादिभिः लवणापूपमुद्गादिदद्यात्ताभ्यःस्वशक्तितइति इदंचसर्वंशुभाशुभनिरीक्षणंप्रथमर्त्तौद्वितीयेवाशुभाशुभ-
निरीक्षणं कर्त्तव्यंज्ञातिभिःसम्यग्धर्मशास्त्रविधानतइति अथसर्वर्त्तुसाधारणनियममाह वसिष्ठः त्रिरात्रंरजस्वलाऽशुचिर्भवति सानां
ज्यान्नाभ्यंज्यान्नाप्सुस्नायादधःशयीतनदिवास्वप्यान्नाग्निंस्पृशेन्नरज्जुंसृजेन्नदंतान्धावयेन्नमांसमश्नीयान्नगृहान्निरीक्षेतनाश्लीलंकिंचि
दाचरेत् नखर्वेणपिबेदंजलिनावापिबेल्लोहेनायसेनवाविज्ञायतइति लोहेनताम्रेणतथा यानखानिनिकृंततेतस्यैकुनखीयाप्रलिखतेतस्यै-
खलतिर्यापर्णेनपिबतितस्याउन्मादकइति तैत्तिरीयश्रुतौनखनिकृंतनंभूमौरेखाकरणंपर्णेनपानंचनिषिद्धम् बौधायनेपि अथयदामलव
द्वासास्यान्नेनयासहसंवदेतनसहासीतनास्यान्नमद्याद्ब्रह्महत्यायैह्येषावर्णंप्रतिमुच्यास्तेथोकाल्पान्याहुरभ्यंजनंवास्त्रियाअभ्यंजनमेवम्

तिष्ठात्ध्यकाममन्यादितिनैनामुपनयेन्नारण्येनपराचीनांनस्नानीतिवाभ्यंक्तेनप्रतिलिखतेनाभ्यंक्तेनदंतान्धावतेननखानिनिकृंततेनकृपवति-
नरज्जुंसृजतिनपर्णेनपिबतिनखर्वेणेति अनयासंभाषणेप्रतिप्रसवोधर्मप्रश्नेब्रह्माध्येष्यमाणोमलवद्वाससस्थानसंभाषितुंब्राह्मणेनसंभाष्य-
तयासंभाषेतसंभाष्यतुब्राह्मणेनैवसंभाष्याधीयीतैवंतस्याःप्रजानिःश्रेयसमितिवचनाद्विधवाभिसंभाषेणेनैतत्कार्यमितिहरदत्तः शौचगा
नरोदनहसनपानन्नारीस्नुतानुलेपनदिवास्वप्नदंतधावनमौन कायिकवाचिकमानसिकदेवतार्चननमस्काररजस्वलांगनास्पर्शनतत्संभाषणरजो
वस्त्राणांसंत्यागंनकुर्यादितिविशेषः यद्यपिदक्षेण अंजनाभ्यंजनेस्नानंप्रवासंदंतधावनं नकुर्यात्सार्त्तवानारीगृहाणामीक्षणंतथेतिनस्ना
नमात्रंनिषिद्धम् तथाप्युपरागादिनिमित्तकस्नानेप्रसक्तेवसिष्ठेननाप्सुस्नायादितिमज्जनंनिषिध्यते अतएवपराशरेणनियमःस्मर्यते स्ना
नेनैमित्तिकेप्राप्तेनारीयदिरजस्वला पात्रांतरिततोयेनस्नानंकृत्वाव्रतंचरेत् सिक्तगात्राभवेदद्भिःसांगोपांगाकथंचन नवस्त्रपीडनंकुर्यान्ना
न्यद्वासश्चधारयेदिति रजस्वलायाःप्रथमदिननिर्णयस्तुपारिजातेचतुर्विंशतिमते पूर्वांशयोरुक्तरात्रौचेज्जननंमरणंरजः दृष्टंपूर्वदिना
दित्वंतृतीयेत्तूत्तरेहनि केचिद्दिवोदितेसूर्येजननंमरणंतथा रजोवादृश्यतेस्त्रीणांयस्याहस्तस्यशर्वरी अपरेत्वर्धरात्रात्प्राक्सूतौरजसिसूत-
के पूर्वमेवदिनंप्राहुरूर्ध्वंचेदुत्तरेहनीति अत्रदेशाचारतोव्यवस्था स्नातायाःकालांतरेपुनःरजोदर्शनेत्रिरात्रव्रताभावेव्यवस्थोक्ता तत्रैवसं
ग्रहे ऋतुस्नातातुयाप्रौढापुनरेवरजस्वला स्नातात्सप्तदशाहेचशौचेनैवशुचिर्भवेत् अष्टादशाहेत्वेकाहंद्व्यहमेकोनविंशतौ विंशात्प्रभृत्युत्त

रेषुत्रिरात्रमशुचिर्भवेत् एतद्यस्याः किंचिदूने पूर्णे मासि रजो नियमस्तद्विषयम् कश्यपस्तु एकादशाहे त्वेकाहं द्विरात्रं द्वादशेऽहनि ऊर्ध्वं त्रिरात्रं वि
ज्ञेयमिति कुंडलिनोदितमिति एतत्पक्षादूर्ध्वं यस्या रजो नियमस्तद्विषयम् अथ रजस्वलाशुद्धिप्रकारः स्मृत्यर्थसारे रजस्वला षष्टिमृत्तिकाभिः
शौचं कृत्वा मलं प्रक्षाल्य दंतधावनपूर्वकं संगवे स्नायादिति स्नानोत्तरं विशेषः स्नात्वान्यं पुरुषं नारी न स्पृशेत्तु रजस्वला यदि स्पर्शेत्तदा प्रायश्चि-
त्तमाह ईक्षयेद्भास्करं देवं ब्रह्मकूर्चं ततः पिबेत् केवलं पंचगव्यं च क्षीरं वाचात्मशुद्धय इति लिंगे ज्वरितायाः शुद्धिस्तु संग्रहे आतुरा चेदृतुमती त
स्याः स्नानं कथं भवेत् स्पृष्ट्वा तु तां परा स्नायाद्दशकृत्वोत्यनातुरा वासोभिर्दशभिश्चैव परिधाप्य यथाक्रमं ब्राह्मणान्भोजयित्वाथ पुण्याहेन
विशुद्ध्यति आतुराणां तु सर्वेषामेवं शुद्धिर्विधीयत इति रजस्वलयोः परस्परं संसर्गे शुद्ध्युपायः स्मृतिमंजर्यां उदक्ये द्वे तु संस्पृष्टे सवर्णे चैक-
भर्तृके तयोः स्नानं मिथः स्पर्शे पंचगव्यं ततः पिबेत् सवर्णयोर्नि संबंधे सगोत्रे च रजस्वले मिथः स्पृशेदमत्या तु स्नानमात्रेण शुद्ध्यति मत्यैक
रात्रं नाश्नीयात्पंचगव्यं पिबेत्ततः उदक्ययोर्यदान्योन्यमसंबंधः सवर्णयोः स्पृशेदमत्या स्नाता चतस्मिन्नाद्याच्छुचिर्भवेत् मत्या तु नाद्यादास्
न्हे र्फ्रत्का चेत्रिनिवासरम् उपोषणं तदा केचिदाहुस्ताहिनसंख्यया उपवासेन शक्ता चेत्तत्समं दानमाचरेत् संभाषेतां स्पृशेतां वा ब्राह्मण्यौ च
रजस्वले आस्नानकालान्नाश्नीतामुभे मत्या मिथः क्वचित् स्नात्वोपवासं कुर्यातां पंचगव्येन शुद्ध्यतः एवमभ्यासतः शुद्ध्यै प्रायश्चित्तं समाच
रेत् मत्या रजस्वलान्योन्यं वृषली ब्राह्मणी भवेत् इत्यतः पूर्वस्पृष्ट्वेति विशेषः ब्राह्मण्याः कृच्छ्रमेकं तु शूद्री पादेन शुद्ध्यति कश्यपः रजस्व

लासूतिकावाचांडालंयदिसंस्पृशेत् आस्नानकलान्नाश्नीयादतिकृच्छ्रंसमाचरेत् ज्ञानतःस्पर्शेचैतत् चांडालंसार्तवानारीसंस्पृशेद्भोजनांतरे वा
ग्यताबहिरासीनास्नानकालादुपोषिणी प्राजापत्यंचरेत्पश्चात्पंचगव्यंततःपिबेत् विप्रान्द्वादशसंख्याकान्भोजयित्वातुशुध्यति पुष्पिणीसं-
स्पृशेन्मोहाद्दशुल्धंवानरंस्पृशेत् स्नानादर्वाङ्गफंजीतभक्त्वाकृच्छ्रंसमाचरेत् मोहादज्ञानतः स्पृष्ट्वोदक्यापंचनखान्द्विशफैकशफान्पशून्
अंडजानिचसर्वाणिनाद्यादास्नानवासरात् पराशरः रजस्वलायदादृष्टाशुनाजंबूकरासभैः पंचरात्रंनिराहारापंचगव्येनशुध्यति ऊर्ध्वंतु
द्विगुणंनाभेर्वक्रेतुत्रिगुणंतथा चतुर्गुणंस्मृतंमूर्ध्निदंशेन्यत्रव्रतीभवेदिति अथदुष्टरजोदर्शनेशांतिमाहशौनकः आर्तवानांतुनारी-
णांशांतिंवक्ष्यामिशौनकः अन्नपुत्रादिलाभायदंपत्योरभिहृद्धये पंचमेन्हिचतुर्थेन्हियहातिथ्यपुरःसरम् तस्मिन्नहनिकर्तव्यक्रतुहोमोवि
धानतः आचार्यंवरयेत्प्राज्ञोभुवनेश्वरितुष्टये होमार्थंचजपार्थंचवरयेदृत्विजोबहून् यजमानोद्विजैःसार्धंशांतिहोमंसमाचरेत् गृहादीशा
नदिग्भागेदेवतापूजनायच द्रोणप्रमाणधान्येनव्रीहिराशित्रयंभवेत् कुंभत्रयंन्यसेद्राशौतंतुवस्त्रादिवेष्टयेत् पूरयेत्तीर्थसलिलैःप्रति
कुंभंपृथक्पृथक् सूक्तेनाथनवर्चेनप्रक्षवआप इत्यथ ऋचायाःप्रवतस्तद्वज्ञायत्र्याचततःक्रमात् मध्यकुंभेक्षिपेद्धान्यमौषधानिचहेम
च ततश्चपंचरत्नानिगंधपुष्पाक्षतादिकान् औषधानिचवक्ष्यंतेमुनिभिःशांतिकारणात् औदुंबरःकुशादूर्वाराजीवचंपबिल्वकाः विष्णु
क्रांतायतुलसीबर्हिषःशंखपुष्पिका शतावर्यश्वगंधाचनिर्गुंडीसर्षपद्वयम् अपामार्गःपलाशश्चपनसोजीवकस्तथा प्रियंगवश्चगोधू

माव्रीहयोश्वत्थएवच क्षीरंचदधिसर्पिश्चपद्मपत्रंतथोत्पलम् कुरंटकत्रयंगुंजावचाभद्रकमुस्तकाइति द्वात्रिंशदोषधानीह यथासंभवमाह
रेत् गजाश्वरथवल्मीकसंगमात्ह्रदगोकुलात् राजद्वारप्रदेशाच्चमृदमानीयनिक्षिपेत् कुंभस्थापनइत्येततत्तन्मंत्रेणकारयेत् मृत्तिकांचौषधा
दीनिमंत्रेणप्रक्षिपेत्क्रमात् कुंभोपरिन्यसेत्पात्रंकांस्यंवाताम्रमेव वा मृन्मयंनवपात्रंवास्वस्यवित्तानुसारतः पात्रोपरिन्यसेद्वस्त्रंप्रतिमांभुवने
श्वरीम् तन्मूल्यंवान्यसेत्तत्रइंद्राणींचपुरंदरम् आचार्यःपूजयेद्देवीमंगाद्यावरणानिच अन्योवापूजनंकुर्याद्गायत्र्यामंत्रसारया इंद्राणीं
पूजयेद्देवीमिंद्राणीमासनारिषु क्रमेणपूजयेदिंद्रमिंद्रत्वावृषभंवयं अनेनविधिनाचार्यःपूजयेद्देवतात्रयम् आवाहनादिसकलैरुपचा-
रैःपृथक्पृथक् तन्मध्यमंस्पृशन्कुंभंमंत्रेणभुवनेश्वरीं जपेदाचार्यआहोमाच्छ्रीसूक्तंचजपेत्ततः स्पृशन्नैवदक्षिणंकुंभंऋत्विगेकोजपेदथ
चत्वारिरुद्रसूक्तानिचतुर्मंत्रोत्तराणिच संस्पृशन्नुत्तरंकुंभंश्रीरुद्रंरुद्रसंख्यया शन्नइंद्राग्नीसूक्तंचतत्रचैवस्पृशन्जपेत् कुंभस्यपश्चिमेदे
शेशांतिहोमंसमाचरेत् अन्वाधानंततःकुर्याद्धोमतंत्रंसमाचरेत् पूर्णपात्रनिधानांतंकृत्वाचार्योद्विजैःसह दूर्वाभिस्तिलगोधूमैःपायसेन
घृतेनच पायसंश्रपयेत्तत्रसावित्रंचहविश्चतत् कृत्वाज्यभागपर्यंतंहविरुद्वासनादिकम् तिसृभिश्चैवदूर्वाभिरेकैकाचाहुतिर्भवेत् अभि
मंत्र्यप्रयुक्ताभिर्गायत्र्याजुहुयात्क्रमात् अष्टोत्तरसहस्रंतुशतमष्टोत्तरंतुवा तिलमिश्रैश्चगोधूमैर्द्रव्येणाज्याहुतीर्हुनेत् जुहुयात्पायसेनै
वआज्येनचहुनेत्क्रमात् हविश्चतुष्टयेनैवप्रत्येकंसमसंख्यया गायत्र्यैवचहोतव्यंहविरत्रचतुष्टयं ततःस्विष्टकृतंहुत्वारज्जुप्रहर

णंतथा अयाश्वेत्यादिभिर्हुत्वासमुद्रादूर्मिसूक्तेनः संततामाज्यधारांतांपूर्णाहुतिमथाचरेत् परिषेचनपर्यंतंहोमशेषंसमापयेत् सहौष
धिस्थितैस्तत्रप्रतिकुंभस्थितोदकैः ऋतुमत्यांस्थिताशांतिर्दंपतीभ्यांस्रुरवायच्च शांतिरभिषेकः अयाभिषेकमंत्राश्चप्रोच्यंतेशौनका
दिभिः आपोहिष्ठेतिनवभिः सूक्तेनचततः परम् इंद्रोअंगत्तृचेनैनैव पावमानैःक्रमेणातु उभयंशृणवच्चनःस्वस्तिदाविशएकया त्र्यंबकेणाः
थमंत्रेणजातवेदसएकया समुद्रज्येष्ठाइत्यादिचतुर्भिश्चप्रसिद्धकैः त्रायंतामितिमंत्रैश्चत्रिभिश्चैभिर्यथाक्रमं इमाआपस्तृचेनैनैवदेव
स्यत्वेतिमंत्रतः मंत्रेणाथतमीशानंत्वमग्नेरुद्रइत्यथ तमुष्टुहीतिमंत्रेणभुवनस्यपितरंतथा यातेरुद्रेतिमंत्रेणशिवसंकल्पमंत्रतः इंद्र-
त्वावृषभंवयंमंत्रैश्चैवाभिषिंचयेत् साचवस्त्रांतरंधृत्वापुनश्चोपवसेत्सती उपवासोत्रसमीपावस्थानं विप्रान्विधिवदभ्यर्च्यगंधपुष्पा
क्षतादिभिः धेनुंपयस्विनींदद्यादाचार्यायचभूषणैः सदक्षिणमनड्वाहंप्रदद्याद्रुद्रजापिने ऋत्विग्भ्यश्चापिसर्वेभ्योदद्याद्वैदक्षिणांततः
महाशांतिंप्रजप्याथविप्राशीर्वचनंततः ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाद्भुंजीतस्वजनैःसह स्मृतौ ब्राह्मणान्भोजयित्वातुदैवज्ञंभोजयेत्ततः
एवंयःकुरुतेशांतिंशौनकोक्तप्रकारतः तदनिष्टंतुसकलंसद्यएवविनश्यतीति जपेदाचार्यइति अन्वाधानात्मकहोम तंत्रारंभपर्यंत-
मित्यर्थः अनेनैवाशयेनान्वाधानंततःकुर्यादितिश्लोकेआचार्यग्रहणम् ततश्चाग्निस्थापनादिग्रहपूजांतंयजमानेनकर्तुमुचितम्
अपयेत्तत्रैतिगृहसिद्धान्नग्रहणंव्यावर्त्यते सावित्रंचहविश्चतदित्यत्रतच्छब्देनहविश्चतुष्टयकालेसवित्रइतिचतुर्थ्यंतेनदेवतोद्देशः

कार्यइतिज्ञाप्यते लभ्यतेचात्रमंत्रसंवादः पार्वणेष्विनितत्द्धितविसंवादिनोमंत्रात्पूर्णमासायेत्युद्देशोंगीक्रियतेयाज्ञिकैः संवादेतुकैसुति-
कन्यायेनैवनत्सिद्धिः नचैवंभुवनेश्वरीदैवत्यहोमाभावापत्तिः वाचनिकत्वेन इष्टत्वात् वस्कृतस्कृषुञ्प्राणिप्रसवइतिधातोर्व्युत्पन्नःसवि
तृशब्दःप्रकृतफलदात् त्वेनप्रथमप्रयाजेसमिच्छब्दोग्नेरिवलिंगानादरेणभुवनेश्वरीप्रतिपादकइतिनविरोधः मुख्यदक्षिणाशक्तौनिष्क्र
योदक्षिणादेया तमाहकात्यायनः दशकार्षापणाधेनाविति अष्टावनडुहिस्मृताइतिच कार्षापणमाहनारदः कार्षापणोदक्षिणस्यांदिशि
रौप्यःप्रवर्त्तते पणैर्निबद्धःपूर्वस्यांषोडशैवपणासत्विति अथरजोदर्शनशांतिप्रयोगः बहुतरदोषदुष्टेप्रथमरजोदर्शनेद्वितीयादिर
जोदर्शनोत्तरंस्वल्पदोषदुष्टेतुतदनंतरमेवगर्भाधानप्रत्यासन्नदिनेसाकार्या कर्त्तापत्न्यासहकृतस्नानादिनित्यक्रियःपवित्रपाणिराचम्य
प्राणानायम्यदेशकालौसंकीर्त्यास्याममभार्यायाःप्रथमरजोदर्शनेईदृशदुष्टमासादिसूचितसर्वारिष्टपरिहारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंसग्र
हमखांशौनकोक्तांशांतिंकरिष्यइतिसंकल्प्यगणपतिपूजनादिआचार्यर्त्विक्वरणांतंकुर्यात् आचार्यस्तुयथास्वर्गेशक्रादीनांबृहस्पतिः
तथात्वंममयज्ञेऽस्मिन्नाचार्योभवसुव्रतेत्याचार्यस्य अस्ययागस्यनिष्पत्तौभवंतोभ्यर्थितामया सुप्रसन्नैःप्रकर्तव्यंशांतिकंविधिपूर्वक
मित्यृत्विजाम् ततोगंधवस्त्रादिभिःयथाशक्तितेषांपूजनं ततआचार्यःपवित्रपाणिःदेशकालौसंकीर्त्ययजमानानुज्ञयाआचार्यकर्मकरि
ष्येइतिसंकल्प्ययदत्रसंस्थितमितिप्राच्यादिदिक्षुप्रादक्षिण्येनसर्षपान्विकीर्यशुचीवइति ऋचापंचगव्येनतथैवप्रोक्ष्य आपोहिष्ठेतितृचेन

शुद्धाभिरद्भिस्तथैव प्रोक्ष्य कृतांजलिः स्वस्त्ययनं तार्क्ष्यमिति मंत्रद्वयेन देवतां संप्रार्थ्य भुवनेश्वर्यादि प्रतिमात्रयस्य अग्न्युत्तारणं कुर्यात् अग्निः
सप्तिमिति सूक्तस्य वैश्वानरो ऽग्निस्त्रिष्टुप् अग्न्युत्तारणे विनियोगः अग्निपदरहितेन अग्निः सप्तिमिति सूक्तेनाभिषिच्य पुनरग्निपदयुक्तेन तेनै
वाभिषिंचेत् इत्यग्न्युत्तारणम् ततो गृहादीशान्यां मध्ये तद्दक्षिणोत्तरतश्च महीद्यौरिति मंत्रावृत्त्या भूमिं स्पृष्ट्वा ओषधयः समिति द्रोणप्रमा
णव्रीहिभिः तेषु देशेषु राशित्रयं कुर्यात् पलं स्वर्णाश्चत्वारः कुडवं प्रस्थमाढकम् द्रोणंच खारिकाचेति पूर्वं पूर्वाच्चतुर्गुणम् इति षोडशप्रस्थात्मको
द्रोणः ततः आकलशेष्विति मध्यदक्षिणोत्तरक्रमेण प्रक्षालितमव्रणमकालककुंभत्रयं सादयेत् प्रस्कुव आप इत्यस्य सूक्तस्य सिंधुक्षित्प्रैयमे
धोनद्यो जगती कलशेषूदकपूरणे विनियोगः याः प्रवत इत्यस्य वसिष्ठो नद्यः शक्करी कलशेषूदकपूरणे विनियोगः याः प्रवत इति क्रक्
प्रति कलशं पूरणादि मंत्राणामावृत्तिः ततो गंधद्वारामिति गंधं या ओषधीरिति सर्वौषधीः ओषधयः समिति यवांश्च त्रिषु कलशेषु क्र
मेण क्षिपेत् हेमपंचरत्नप्रक्षेपोत्तरं वा गंधादिप्रक्षेप इति वक्ष्यामः ततो मध्यकुंभे गायत्र्या यवव्रीहितिलमाषकंगुश्यामाकमुद्गान् क्षिप्त्वा स
प्तद्रव्यप्रक्षेपो न गायत्र्येति वृद्धाः तथैव उदुंबरकुशदूर्वारक्तोत्पलचंपकबिल्वविष्णुक्रांतातुलसीबर्हिःशंखपुष्पीशतावर्यश्वगंधानिर्गुंडी
रक्तपीतसर्षपापामार्गपलाशपनसजीवकप्रियंगुगोधूमव्रीह्यश्वत्थदधिदुग्धघृतपद्मपत्रनीलोत्पलसितरक्तपीतकुरंटकगुंजावचामद्गु
स्तकाख्यानि द्वात्रिंशदौषधानि यथासंभवं वा प्रक्षिप्य त्रिष्वपि कलशेषु हिरण्यरूप इति हिरण्यं सहिरत्नानीति पंचरत्नानि गंधद्वारामिति गंधं याः फलि

नीरिति पुष्पफलानि गजाश्वरथ्यावल्मीकसंगमन्हृदगोष्ठमृदः स्योनापृथिवीति प्रक्षिप्य या ओषधीरिति सर्वौषधीः ओषधयः समिति यवान्
कांडात्कांडादिति दूर्वाः अश्वत्थेव इति पंचपल्लवान्निक्षिप्य युवासुवासा इति सूत्रेण वाससा वा वेष्टितान्कलशकंठान्कृत्वा पुष्पमालादिभिः कल
शान्भूषयेत् ततः कलशानामुपरि धातुमयं वैणवं मृन्मयं वा पूर्णपात्रत्रयं स्वशक्त्यनुसारेण पूर्णादर्वीति मंत्रावृत्त्या निधाय तदुपरि श्वेतवस्त्रत्रयं
चंदनादिकृतं अष्टदलयुक्तं न्यसेत् मध्यमस्थापितप्रतिमायां भुवनेश्वरीमावाहयेत् अथ भुवनेश्वरीध्यानम् उद्यद्दिनद्युतिमिंदुकिरीटां तुंगकु
चां नयनत्रययुक्ताम् स्मेरमुखीं वरदांकुशपाशाभीतिकरां प्रभजे भुवनेश्वरीं गायत्र्या विश्वामित्रो भुवनेश्वरी गायत्री भुवनेश्वरीपूजने विनि
योगः ० भुवनेश्वरीमावाहयामि एवं दक्षिणकलशे इंद्राणीमासु वृषाकपिरिंद्राणी पंक्तिः इंद्राणीपूजने विनियोगः इंद्राणीमासु इति ऋक् १
एवमुत्तरकलशे इंद्रत्वा विश्वामित्र इंद्रो गायत्री इंद्रपूजने वि० इंद्रत्वा इति ऋक् १ ततो मध्यमकलशे अंगाद्यावरणदेवताभ्यो नमः अंगाद्या
वरणदेवता आवाहयामीत्यावाह्य सप्रणवगायत्र्यंते अंगाद्यावरणसहितायै भुवनेश्वर्यै आसनं समर्पयामीत्येवं षोडशोपचारैर्भुवनेश्वरीं सं
पूज्य उक्तमंत्राभ्यां कांडानुसमयेन इंद्राणींद्रयोः षोडशोपचारैः पूजां कुर्यात् अशक्तौ भुवनेश्वर्या सहैव पदार्थानुसमयेन नाममंत्राभ्यां वा तयोः पूज
नम् ततो मध्यमकुंभं स्पृष्ट्वा आचार्योऽष्टसहस्रमष्टशतं वा गायत्रीं जपेत् श्रीसूक्तं जपेत् हिरण्यवर्णामिति पंचदशर्चस्य सूक्तस्य कर्दमानंद
श्चिक्लीतेंदिरासुतादय ऋषयः श्रीर्देवता आद्यास्तिस्रोऽनुष्टुभः तत एका प्रस्तारपंक्तिः ततो द्वे त्रिष्टुभौ ततोऽष्टावनुष्टुभोऽन्त्या प्रस्तारपंक्तिः

जपेवि॰ ओंहिरण्यवर्णामितिसूक्तम् ततएकऋत्विक्दक्षिणकुंभेरुद्रसूक्तानिजपेत् यथा कद्रुद्रायेतिनवर्चस्यघोरःकण्वोरुद्रोगायत्री जपे
वि॰ कद्रुद्रायेतिसूक्तम् इमारुद्रायतवसइत्येकादशर्चस्यसूक्तस्यकुत्सोरुद्रआद्यानवजगत्योंत्येद्वेत्रिष्टुभौ जपेवि॰ इमारुद्रायेतिसूक्तं आते
पितरितिपंचदशर्चस्यसूक्तस्यगृत्समदोरुद्रस्त्रिष्टुप् जपेविनि॰ आतेपितर्मरुतांसुम्नमेत्वितिसूक्तम् इमारुद्रायस्थिरधन्वनइतिचतसृणांवसि
ष्ठोरुद्रआद्यास्तिस्रोजगत्योंत्यात्रिष्टुप् जपेविनि॰ इमारुद्रायस्थिरधन्वने ०४ आवोराजानंवामदेवोरुद्रस्त्रिष्टुप् जपेविनि॰ आवोराजानमध्व॰
तमुष्टुहीत्यस्यभौमोत्रीरुद्रस्त्रिष्टुप् जपेवि॰तमुष्टुहि यःस्विषुः॰ भुवनस्यपितरमृजिश्वारुद्रस्त्रिष्टुप् जपेविनि॰ भुवनस्यपितरंऋक् त्र्यं-
बकंवसिष्ठोरुद्रोनुष्टुप् जपेविनि॰ त्र्यंबकंऋक् अन्यऋत्विगुत्तरकलशंस्पृशन् एकादशावृत्तिभीरुद्रंजपेत् ततःशंनइंद्राग्नीतिपंचदश
र्चस्यसूक्तस्य वसिष्ठोविश्वेदेवास्त्रिष्टुप् जपेविनियोगः शंनइंद्राग्नीतिसूक्तम् २ मध्यकुंभपश्चिमेस्थंडिले अग्निस्थापनाग्निध्यानेकृतेस्था
पितकुंभैशान्यांवेद्यादौनवग्रहाणांतदंगदेवतानांचतत्तन्मंत्रैरावाहनंकुर्यात् सौकर्यार्थंग्रहपीठसंग्रहश्लोकोलिख्यते पंचास्रेकविमिंदुमन्नच
तुरस्रंगारकंत्र्यस्रकेराहुंशूर्पनिभेधनुष्यथशनिंकेतुंध्वजाभेतथा दीर्घेकोणचतुष्टयेस्फरगुरुंबाणोपमेचंद्रजंप्राचीतःक्रमतोलिखेद्ग्रहगणं
मध्येरविंवर्तुले भ्रमिति शुक्रार्कौप्राङ्मुखौज्ञेयौगुरुसौम्यावुदङ्मुखौ प्रत्यङ्मुखःशनिःसोमःशेषादक्षिणतोमुखाइतिमत्स्यपुराणे आदित्या
भिमुखाःसर्वेसाधिप्रत्यधिदेवताः स्थापनीयामुनिश्रेष्ठानांतरेणपराङ्मुखाइतिमहार्णवे तद्यथा प्रणवस्यपरब्रह्मऋषिःपरमात्मादेवतादैवी

७

गायत्रीछंदः व्याहृतीनांक्रमेणजमदग्निर्भरद्वाजभृगवऋषयः अग्निर्वायुःसूर्योदेवताःदैवीगायत्रीदैव्युष्णिक्दैवीबृहत्यश्छंदांसि सूर्या
द्यावाहनेविनियोगः तत्रग्रहपीठस्यमध्येवर्तुलेद्वादशांगुलेमंडलेप्राङ्मुखंसूर्यंरक्तपुष्पाक्षतैः आकृष्णेनहिरण्यस्तूपःसवितात्रिष्टुप् सूर्या
वाहनेविनियोगः ओं आकृष्णेन० ॐ भूर्भुवःस्वः कलिंगदेशोद्भवकाश्यपसगोत्रसूर्यहागच्छेहतिष्ठेतिस्थापयेत् ततआग्नेयेचतुरस्रे
चतुर्विंशांगुलेमंडलेप्रत्यङ्मुखंसोमंश्वेतपुष्पाक्षतैः आप्यायस्वगोतमःसोमोगायत्री सोमावाहनेवि० ॐ आप्यायस्वसमेतुते० ॐ भू
र्भुवःस्वः यमुनातीरोद्भवात्रेयसगोत्रसोमेहागच्छेहतिष्ठेतिस्थापयेत् ततोदक्षिणेत्रिकोणेत्र्यंगुलेमंडलेदक्षिणामुखंभौमंरक्तपुष्पाक्ष
तैः अग्निर्मूर्धाविरूपोंगारकोगायत्री अंगारकावाहने० ॐ अग्निर्मूर्धादिवःककु० ॐ भूर्भुवःस्वःअवंतिदेशोद्भवभारद्वाजसगोत्रभौमे
हागच्छेहतिष्ठेतिस्थापयेत् ततईशान्येबाणाकारेचतुरंगुलेमंडलेउदङ्मुखंबुधंपीतपुष्पाक्षतैः उद्बुध्यध्वंबुधःसौम्योबुधस्त्रिष्टुप् बुधा
वाहनेवि० ॐ उद्बुध्यध्वंसमनसःसखायः० ॐ भूर्भुवःस्वः मगधदेशोद्भवात्रेयसगोत्रबुधेहागच्छेहतिष्ठेति० ततउत्तरेदीर्घचतुरस्रेमंडले षडंगुले
उदङ्मुखंबृहस्पतिंपीतपुष्पाक्षतैः बृहस्पतेगृत्समदोबृहस्पतिस्त्रिष्टुप् बृहस्पत्यावाहनेवि० ॐ बृहस्पतेअतियदर्योअर्हाद्यु० ॐ भूर्भुवः
सिंधुदेशोद्भवांगिरसगोत्रबृहस्पतेइहागच्छेहतिष्ठेति० ततःपूर्वेपंचकोणेनवांगुलेमंडलेप्राङ्मुखंशुक्रंशुक्लपुष्पाक्षतैः शुक्रःपाराशरः
शुक्रोद्विपदाविराट् शुक्रावाहनेवि० ॐ शुक्रःशुशुक्वांउषोन० ॐ भूर्भुवःस्वः भोजकटदेशोद्भवभार्गवसगोत्रशुक्रेहागच्छेहतिष्ठेति०

ततः पश्चिमे धनुराकारे द्व्यंगुले मंडले प्रत्यङ्मुखं शनिं कृष्णपुष्पाक्षतैः शमग्निरग्निभिः शनिकृष्णाक् शन्यावाहने० ॐ शमग्निरग्नि०
ॐ भूर्भुवः स्वः सौराष्ट्रदेशोद्भवकाश्यपसगोत्रशनैश्चरेहागच्छेहतिष्ठेति० ७ ततो नैर्ऋत्ये शूर्पाकारे द्वादशांगुले मंडले दक्षिणाभिमुखं
राहुं कृष्णपुष्पाक्षतैः कयानो वामदेवो राहुर्गायत्री राह्वावाहने० ॐ कयानश्चित्र आभुव० ॐ भूर्भु० राठीनापुरोद्भवपैठीनसगोत्रराहो
इहागच्छेहतिष्ठ० ८ ततो वायव्ये ध्वजाकारे षडंगुले मंडले दक्षिणाभिमुखं केतुं धूम्रपुष्पाक्षतैः केतुं मधुच्छंदाः केतुर्गायत्री केत्वावा०
ॐ केतुं कृण्वन्नकेतवे० ॐ भूर्भुवः स्वः अंतर्वेदिसमुद्भवजैमिनिसगोत्र केतो इहागच्छेहतिष्ठेति० ९ यथोक्तकुसुमतंडुलाभावे यथा-
लाभसुपपन्नैः कुसुमतंडुलैः स्थापयेत् त्र्यंबकं वसिष्ठो रुद्रोनुष्टुप् रुद्रावाहने० ॐ त्र्यंबकं यजामहे० ॐ भूर्भुवः स्वः सूर्यदक्षिणपा=
र्श्वे ईश्वरेहागच्छेहतिष्ठेति० गौरीर्मिमाय दीर्घतमा उमा जगती उमावाहने० ॐ गौरीर्मिमाय सलिला० ॐ भूर्भुवः स्वः उमे इहागच्छेत्या
वाह्येहतिष्ठेति सोमदक्षिणपार्श्वे उमां० यदक्रंदो दीर्घतमा नारायणस्त्रिष्टुप् स्कंदावाहने० ॐ यदक्रंदः प्रथमं० ॐ भूर्भुवः स्वः स्कंदे-
हागच्छेहतिष्ठेति भौमदक्षिणपार्श्वे स्कंदं० विष्णोर्नुकं दीर्घतमा नारायणस्त्रिष्टुप् नारायणावा० ॐ विष्णोर्नुकं वीर्याणि० ॐ भूर्भुवः
स्वः नारायणेहागच्छेत्यावाह्येहतिष्ठेति बुधदक्षिणपार्श्वे नारायणम् ब्रह्मजज्ञानं वामदेवो ब्रह्मा त्रिष्टुप् ब्रह्मावाहने वि० ॐ ब्र
ह्मजज्ञानं प्रथमं० ॐ भूर्भुवः स्वः ब्रह्मन्निहागच्छेत्यावाह्येहतिष्ठेति बृहस्पतिदक्षिणपार्श्वे ब्रह्माणं इदं वो मधुच्छंदा इंद्रो गायत्री-

सि

स्कंद

इंद्रावाहने० ओं इंद्रंवोविश्वतस्परि० ॐ भूर्भुवः स्वः इंद्रेहागच्छे हति ष्ठेति० शुक्रदक्षिपार्श्वेइंद्रं ६ यमायसोमंवैवस्वतोयमोयमोनु-
ष्टुप् यमावाहने० ॐ यमायसोमंसुनुत० ॐ भूर्भु० यमेहागच्छे हतिष्ठेति० शनैश्चरदक्षिणपार्श्वेयमं ७ मोषुणोघोरः कण्वः कालोगा
यत्री कालावाह० ॐ मोषुणः परापरा० भूर्भु वः स्वः कालेहागच्छे हतिष्ठेति राहुदक्षिणपार्श्वेकालं ८ उषोवाजं प्रस्कण्वश्चित्रगुप्तोबृह
ती चित्रगुप्तावा० ॐ उषोवाजंहिवंस्वय० ॐ भूर्भुवः स्वः चित्रगुप्तेहागच्छे हति ष्ठेतिकेतुदक्षिणपार्श्वेचित्रगुप्तं ९ ततः शुक्लपुष्पाक्ष
तैः सर्वाः प्रत्यधिदेवताः स्थापयेत् अग्निंदूतंकाण्वोमेधातिथिरग्निर्गायत्री अग्न्यावाह० ॐ अग्निंदूतंवृणीमहे० ॐ भूर्भु० अग्नेइहागच्छे
हतिष्ठेति सूर्यवामपार्श्वेऽग्निं १ अप्सुमेमेधातिथिरापोनुष्टुप् अबावा० ॐ अप्सुमेसोमो० ॐ भूर्भुवः स्वः आपइहागच्छतेहतिष्ठते तिसो
मवामपार्श्वे अपः २ स्योनामेधातिथिर्भूमिर्गायत्री भूम्यावाह० ॐ स्योनापृथिवि० ॐ भूर्भु० भूमेइहागच्छे हतिष्ठेतिभौमवामपार्श्वे-
भूमिं ३ इदंविष्णुर्मेधातिथिर्विष्णुर्गायत्री विष्णवावाह० ॐ इदंविष्णुर्वि० ॐ भूर्भु० विष्णविहागच्छे हति ष्ठेति बुधवामपार्श्वेविष्णुं ४
इंद्रः श्रेष्ठानिगृत्समदइंद्रस्त्रिष्टुप् इंद्रावाहने० ॐ इंद्रश्रेष्ठानि० भूर्भु० इंद्रेहागच्छेहतिष्ठेति बृहस्पतिवामपार्श्वेइंद्रं ५ इंद्राणीं वृषाक
पिरिंद्राणीपंक्तिः इंद्राण्यावा० ॐ इंद्राणीमासुनारिषु० ॐ भूर्भु० इंद्राणीहागच्छेहतिष्ठेति शुक्रवामपार्श्वेइंद्राणीं ६ प्रजापतेर्हिरण्यग
र्भः प्रजापतिस्त्रिष्टुप् प्रजापत्यावाह० ॐ प्रजापतेन० ॐ भूर्भुवः स्वः प्रजापतेइहागच्छे हति ष्ठेति शनिवामपार्श्वेप्रजापतिं ७ आयंगौः

सार्पराज्ञीसर्पोगायत्री सर्पावाहने॰ ॐ आयंगोः पृश्नि॰ ॐ भूर्भुवः स्वः सर्पा इहागच्छथ इहतिष्ठध्वमितिराहुवामपार्श्वेसर्पान् ८ ब्रह्मज
ज्ञानंवामदेवोब्रह्मात्रिष्टुप् ब्रह्मावाह॰ ॐ ब्रह्मजज्ञानं॰ ओंभूर्भु॰ ब्रह्मन्निहागच्छेहतिष्ठेतिकेतुवामपार्श्वेब्रह्माणं ९ ततः शुक्लपुष्पा
क्षतैर्विनायकादिपंचदेवताः स्थापयेत् गणानांत्वाशौनकोगृत्समदोगणपतिर्जगती गणपत्यावाह॰ ॐ गणानांत्वागणपतिं॰ ॐ भू-
र्भुवः स्वः गणपते इहागच्छेहतिष्ठेतिराहोरुत्तरतोविनायकं १ जातवेदसेकश्यपोदुर्गात्रिष्टुप् दुर्गावाहने॰ ॐ जातवेदसे॰ ॐ भूर्भुवः स्वः
दुर्गे इहागच्छेहतिष्ठेतिशनेरुत्तरतोदुर्गां २ तववायोव्यश्वांगिरसोवायुर्गायत्री वाय्वावाहने॰ ॐ तववायवृतस्पते॰ ॐ भूर्भुवः स्वः वा
यविहागच्छेहतिष्ठेतिरवेरुत्तरतोवायुं॰ आदित्प्रत्नस्याकाशोगायत्री आकाशावाहने॰ ॐ आदित्प्रत्नस्यरेतसो॰ ॐ भूर्भु॰ आकाशेहाग
च्छेहतिष्ठेतिराहोर्दक्षिणेआकाशं ४ एषोउषाः प्रस्कण्वोश्विनोगायत्री अश्व्यावाहने॰ ॐ एषोउषा अपूर्व्या॰ ॐ भूर्भु॰ अश्विनाविहा
गच्छतमिहतिष्ठतमितिकेतोर्दक्षिणेश्विनौ ५ यद्वाविनायकादीन्पंचोत्तरतः स्थापयेत् ततोग्रहपीठाग्नेयगतयावक्ष्यमाणदेवताः-
स्थापयेत् उत्तरेक्षेत्राधिपतिंवास्तोष्पतिंचावाहयेदित्येके क्षेत्रस्यवामदेवः क्षेत्राधिपतिरनुष्टुप् क्षेत्रपालावा॰ ॐ क्षेत्रस्यपतिना॰
ॐ भूर्भु॰ क्षेत्रपालेहागच्छेहतिष्ठेति क्षेत्रपालं ६ वास्तोष्पते वसिष्ठोवास्तोष्पतिस्त्रिष्टुप् वास्तोष्पत्यावा॰ ॐ वास्तोष्पते॰ ॐ भू॰
वास्तोष्पतेइहागच्छेहतिष्ठेतितंदुत्तरेवास्तोष्पतिं ७ ततइंद्रादिलोकपालान्सूर्याभिमुखानावाहयेत् तत्रमंत्राश्च इंद्रंविश्वाजेतामधुच्छं

दाइंद्रो ऽनुष्टुप् पूर्वे इंद्रावाहने॰ ॐ इंद्रंविश्वाअवीवृधन्॰ ॐ भूर्भुवःस्वः इंद्रेहागच्छेहतिष्ठेतिपूर्ववत् १ एवमुत्तरत्रापि अग्निंकाण्वोमे
धातिथिरग्निर्गायत्री अग्न्यावाहने॰ ॐ अग्निंदूतंवृणीमहे॰ २ यमायसोमंयमोयमोनुष्टुप् यमावाह॰ ॐ यमायसोमं॰ ३ मोषुणोघोरःक
ण्वोनिर्ऋतिर्गायत्री निर्ऋत्यावाह॰ ॐ मोषुणःपरापरा॰ ४ तत्त्वायामिशुनःशेपोवरुणस्त्रिष्टुप् वरुणावा॰ ॐ तत्त्वायामिब्रह्मणा॰ ५
तववायोव्यश्वांगिरसोवायुर्गायत्री वाय्वावाह॰ ॐ तववायवृतस्पते॰ ६ सोमोधेनुंगोतमःसोमस्त्रिष्टुप् सोमावाह॰ ॐ सोमोधेनुं॰ ७ त
मीशानंगोतमईशानोजगती ईशानावाह॰ ॐ तमीशानंजगत॰ ८ एवमीशानांतादेवताआवाह्य तदस्तुमित्रावरुणा॰ गृहावैप्रतिष्ठा॰
एवंप्रतिष्ठाप्योक्ततत्तन्मंत्रैरादित्यायनमइति एवमादिभिर्नाममंत्रैर्वाषोडशोपचारैः संपूज्य मंत्रहीनंक्रियाहीनमितिक्षमाप्यग्रहवेदी
शानभागेमहीद्यौःपृथिवीचनइत्यादिविधिनाकलशस्थापनंकृत्वातदुपरितत्त्वायामीतिमंत्रेणवरुणंसंपूज्यतत्रकलशेसमुद्रनद्यावा
हनंकुर्यात् सर्वेसमुद्राःसरितस्तीर्थानिजलदानदाः आयांतुममशांत्यर्थंदुरितक्षयकारकाः ततःकलशाभिमंत्रणं कलशस्यमुखेवि॰
मूलेतत्रस्थितो॰ कुक्षौतुसागराः॰ ऋग्वेदोथ॰ अंगैश्चसहिताः॰ अत्रगायत्रीसावित्री॰ आयांतुमम॰ कारकाइत्यंतं ततःकलशप्रा
र्थना देवदानवसंवादेमथ्यमानेमहोदधौ उत्पन्नोसितदाकुंभविधृतोविष्णुनास्वयं त्वत्तोयेसर्वतीर्थानिदेवाःसर्वेत्वयिस्थिताः त्वयि
तिष्ठंतिभूतानित्वयिप्राणाःप्रतिष्ठिताः शिवःस्वयंत्वमेवासिविष्णुस्त्वंचप्रजापतिःआदित्यावसवोरुद्राविश्वेदेवाःसपैतृकाःत्वयितिष्ठंतिस

वैपियतः कामफलप्रदाः त्वत्प्रसादादिमंयज्ञं कर्त्तुमीहेजलोद्भव सान्निध्यंकुरुदेवेशप्रसन्नोभवसर्वदा ततः आचार्योऽन्वाधानंकुर्यात्
तत्रप्रधानकीर्त्तनेविशेषः सूर्यंसोमं भौमंबुधंबृहस्पतिंशुक्रंशनिंराहुंकेतुं एताः प्रधानदेवताः एतत्संख्याकाभिः अर्कादिजातीयसमिदाहु
तिभिः तावतीभिश्चर्वाहुतिभिराज्याहुतिभिश्चेतदित्येतत्स्थानेष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिंवाकीर्तयेत् ईश्वरंउमांस्कंदंनारायणंब्रह्माणंइंद्रंयमंकालंचि
त्रगुप्तं अग्निंअपः भूमिंविष्णुंइंद्रंइंद्राणींप्रजापतिंसर्पान्ब्रह्माणं एताः देवताः एतत्संख्याकाभिस्तदाहुतिभिः अत्रएतदित्यस्यस्थानेपूर्व
संख्यान्यूनांअष्टाविंशतिसंख्यामष्टसंख्यांवाकीर्त्तयेत् विनायकंदुर्गांवायुमाकाशंअश्विनौक्षेत्रपालंवास्तोष्पतिं इंद्रमग्निंयमंनिर्ऋतिंवरु-
णंवायुंसोममीशानं एतादेवताः एतत्संख्याकाभिः समिदाहुतिभिः आज्याहुतिभिश्चर्वाहुतिभिश्च एतदित्यस्यस्थाने अष्टसंख्यांचतुःसं-
ख्यांवाकीर्त्तयेत् भुवनेश्वरीमष्टोत्तरसहस्रसंख्याकाभिर्दूर्वाहुतिभिः तिलमिश्रगोधूमाहुतिभिः पायसाहुतिभिराज्याहुतिभिश्च तावतीनाम
संभवेऽष्टोत्तरशतंवा भुवनेश्वरीमित्येतत्स्थानेसवितारमितिवाइंद्राणीमिंद्रंच एतत्संख्याभिर्दूर्वादिचतुर्विधाहुतिभिः अत्रएतदित्यस्य
स्थानेपूर्वसंख्यांन्यूनसंख्यांवाकीर्त्तयेत् देवताद्वयमुद्दिश्यनान्वाधानं शेषेणस्विष्टकृतमित्यादि॰ ततः पात्रासादनकालेस्थालीद्वयंप्रोक्ष
णींदर्वींस्रुवमित्यादि युगपदनेककर्तृकाज्यहोमप्रसक्तौअनेकस्रुवासादनंकार्यम् निर्वापकालेभुवनेश्वर्यादिदेवतात्रयमुद्दिश्य तूष्णींनिर्वा
पप्रोक्षणेच ततआज्यसंस्कारः ग्रहहोमार्थंकर्तव्यामंत्रवंतश्चरवः प्रतिदैवतमितियाज्ञवल्क्यवचनात् ग्रहार्थंगृहसिद्धान्नचरु ग्रीत्य

इति केचनगृहपाकौदनमुत्धृत्यग्रहानुद्दिश्यजुह्वति तत्रशिष्टाचारएवप्रमाणमितिमहार्णवे तत्रायंप्रयोगः सूर्यायत्वाजुष्टं निर्वपामीतिच
तुरोमुष्टीन्निरूप्यैवंसोमायमंगलायत्वेत्यादित्वाकारेणग्रहेभ्यश्चतुरोमुष्टीन्निरूप्य इतरासांदेवतानांकृतेदेवेभ्योजुष्टंनिर्वपामीतिचतुरोमुष्टीः
न्निर्वपेत् इत्यपितंत्रैवेतिदिक् आज्येनसहपायसादिहविरुभयस्यगृहसिद्धान्नस्यचपर्यग्निकरणम् दर्वीस्रुवसंमार्गांतेगृहसिद्धान्नमासा-
दितस्थाल्यामादाय अग्नावधिश्रित्याभिघारणादिबर्हिष्यासादनांतंकुर्यात् ततःपायसमभिघार्यबर्हिष्यासादनांतंकुर्यात् अर्कादिसमिधः
दूर्वातिलमिश्रगोधूमांश्चतत्रैवासाद्य अग्न्यर्चनाद्याज्यभागांतेयजमानोन्वाधानानुसारेणएतत्संख्याहुतिपर्याप्तं अर्कादिजातीयसमिच्चर्वा
ज्यात्मकंहविरुभयंसूर्यायासोमायेत्यादिनममेत्येवंत्यागपूर्वकंतदंगदेवताभ्योपित्यक्त्वा एतत्संख्याकाहुतिपर्याप्तंदूर्वादिहविश्चतुष्टयंभुवने
श्वर्यैनममेतित्यजेत् तथा इंद्राण्यैइंद्रायेतिच भुवनेश्वर्यांइत्यस्यस्थानेसावित्रइतिवा इंद्राणींद्रयोर्होमाभावपक्षेनतदुद्देश्यकत्यागः एवं
त्यागेकृतेसर्त्विगाचार्यो ऽर्कादिसमिधोदधिमध्वाक्ताश्चर्वाहुतीराज्याहुतीश्चसंकल्पानुसारिसंख्याकाजुहुयात् तादृशसंख्याएवदूर्वादिह
विश्चतुष्टयाहुतीर्जुहुयात् तत्रदधिमधुघृताक्ताभिस्तिलसर्पिर्दूर्वाभिरेकैकाहुतिःकार्या तन्न्यूनसंकल्पानुसारिसंख्याचतुर्विधाहुतीरिंद्रा
णींद्रमंत्राभ्यांतन्होमपक्षेपूर्वोक्तसंख्याहुतीर्हुत्वास्विष्टकृदादिप्रायश्चित्तहोमांतंकृत्वादिक्पालादिभ्यः सदीपमाषभक्तबलिसंकल्पंयज
मानद्वाराकारयेत् सपत्नीकोयजमानःप्रतिबलिसंकल्प्यसाक्षतजलंत्यजेत् तद्यथा अग्न्यायतनस्यसमंताद्दिक्षुमाषभक्तबलीन्दि

कृपालेभ्योदद्यात् त्रातारमिंद्रंगर्गइंद्रस्त्रिष्टुप् इंद्रप्रीत्यर्थेबलिदानेविनियोगः ॐ त्रातारमिंद्र० इंद्रायसांगायसपरिवारायसायुधायसश
क्तिकायएषमाषभक्तबलिर्नमम भोइंद्रदिशंरक्षबलिंभक्षममयजमानस्यसहकुटुंबस्यायुःकर्त्ताक्षेमकर्त्ताशांतिकर्तापुष्टिकर्तातुष्टिकर्त्ता
भवेतिपुष्पाक्षतजलानिपूर्वाभिमुखस्त्यजेत् १ एवमग्न्यादिसप्तभ्योदिक्पालेभ्यस्तत्तन्मंत्रैर्बलिंदद्यात् तद्यथा अग्निंकाण्वोमेधातिथिर-
ग्निर्गायत्री अग्निप्रत्यर्थेबलिदानेवि० ॐ अग्निंदूतंवृणी० अग्नयेसांगाय० २ यमायसोमंवैवस्वतोयमोयमोनुष्टुप् यमप्रीत्यर्थेबलिदा०
ॐ यमायसोमं० यमायसांगाय० ३ मोषुणोघोरःकण्वोनिर्ऋतिर्गायत्री निर्ऋतिप्रीत्यर्थेबलि० ॐ मोषुणःपरापरा० निर्ऋतयेसांगाय० ४
तत्त्वायामिशुनःशेपोवरुणस्त्रिष्टुप् वरुणप्रीत्यर्थे० ॐ तत्त्वायामिब्रह्मणा० वरुणायसांगाय० ५ तववायोव्यश्वांगिरसोवायुर्गायत्री वायु
प्रीत्यर्थेबलि० ॐ तववायवृतस्पते० वायवेसांगाय० ६ सोमोधेनुंगोतमःसोमस्त्रिष्टुप् सोमप्रीत्यर्थे० ओं सोमोधेनुंसोमोअर्वंत० सोमाय-
सांगाय० ७ तमीशानंगौतमईशानोजगती ईशानप्रीत्यर्थे० ॐ तमीशानंजगतः० ईशानायसांगाय० ८ ततोग्रहबलयोदेयाः तत्रपूर्वंआ
कृष्णेनहिरण्यस्तूपःसवितात्रिष्टुप् सूर्यप्रीत्यर्थे० ॐ आकृष्णेनरजसा० आदित्यायसांगायसपरिवारायईश्वराग्निरूपाधिदेवताप्रत्यधि
देवतासहितायेमंसदीपंमाषभक्तबलिंसमर्पयामिइतिपुष्पंक्षिपेत् भोआदित्येमंबलिंगृहाणममयजमानस्य० १ आप्यायस्वगोतमःसो
मोगायत्री सोमप्रीत्यर्थे० ॐ आप्यायस्वसमेतु० सोमायसांगाय० उमारूपाधिदेवताप्रत्यधिदेवतासहितायेत्यादि० २ अग्निर्मूर्धाविरूपोगा

रकोगायत्री भौमप्रीत्यर्थेबलिदा॰ ॐ अग्निर्मूर्धादिवः॰ भौमायसांगाय॰ स्कंदभूमिरूपाधिदेवताप्रत्यधिदेवतासहितायेत्यादि॰ ३ उद्बुध्य-
स्वंबुधोबुधस्त्रिष्टुप् बुधप्रीत्यर्थे॰ ॐ उद्बुध्यस्वंसमनसः॰ बुधायसांगाय॰ नारायणविष्णुरूपाधिदेवताप्रत्यधिदेवतायेत्यादि॰ ४ बृहस्पते
गृत्समदोबृहस्पतिस्त्रिष्टुप् बृहस्पतिप्रीत्यर्थेबलि॰ ॐ बृहस्पतेअति॰ बृहस्पतयेसांगाय॰ ब्रह्मेंद्ररूपाधिदेवताप्रत्यधिदेवतासहितायेत्या-
दि ५ शुक्रः पाराशरः शुक्रोद्विपदाविराट् शुक्रप्रीत्यर्थेबलि॰ ओं शुक्रःशुशुक्वा उषोन॰ शुक्रायसांगाय॰ इंद्रेंद्राणीरूपाधिदेवताप्रत्यधिदेव
तासहितायेत्यादि ६ शमग्निरिरिंबिठिःशनिरुष्णिक् शनिप्रत्यर्थे॰ ॐ शमग्निरग्निभिः॰ शनैश्चरायसांगाय॰ यमप्रजापतिरूपाधिदेवताप्र
त्यधिदेवतासहितायेत्यादि ७ कयानोवामदेवोराहुर्गायत्री राहुप्रीत्यर्थेबलि॰ ओं कयानश्चित्र॰ राहवेसांगाय॰ कालसर्परूपाधिदेवताप्रत्य
धिदेवतासहितायेत्यादि॰ ८ केतुंकृण्वन्मधुच्छंदाः केतुर्गायत्री केतुप्रीत्यर्थे॰ ॐ केतुंकृण्वन्न॰ केतवेसांगाय॰ चित्रगुप्तब्रह्मरूपाधिदेवताप्र
त्यधिदेवतासहितायेत्यादि ९ ततः गणानांत्वागृत्समदोगणपतिर्जगती गणपतिप्रीत्यर्थेबलिदाने॰ ॐ गणानांत्वागण॰ गणपतयेसां-
गायसपरिवारायऋद्धिबुद्धिसहितायेत्यादि १ जातवेदसेकश्यपोदुर्गात्रिष्टुप् दुर्गाप्रीत्यर्थे॰ ॐ जातवेदसेसुनवाम॰ दुर्गायैसांगायैसपरि
वारायैसायुधायैसशक्तिकायैइमंबलिं॰ भोदुर्गेममयजमानस्यायुःकर्त्रीपुष्टिकर्त्रीतुष्टिकर्त्रीऋद्धिकर्त्रीभव २ तववायोव्यश्वांगिरसोवायु

र्गायत्री वायुप्रीत्यर्थे॰ ॐ तववायवृत॰ वायवेसांगायेत्यादि॰ ३ आदित्प्रत्नस्यवत्सआकाशोगायत्री आकाशप्रीत्यर्थे॰ ॐ आदित्प्रत्नस्यरेत॰

आकाशायसांगायेत्यादि ४ एषोउषाः प्रस्कण्वोश्विनौगायत्री अश्विप्रीत्यर्थेबलिः ॐ एषोउषाअपूर्व्या॰ अश्विभ्यांसांगाभ्यांसपरिवाराभ्यां-
सायुधाभ्यांसशक्तिकाभ्यामेषमाषभक्तबलिः भोअश्विनौ अमुंबलिंगृह्णीतं ममयजमानस्याआयुःकर्तारौक्षेमकर्तारौभवतं ५ वास्तोष्पतेव
सिष्ठोवास्तोष्पतिस्त्रिष्टुप्॰ वास्तोष्पतयेसांगायेत्यादि ६ ततोगायत्र्याविश्वामित्रोभुवनेश्वरीगायत्री सविताागायत्रीतिवा भुवनेश्वरिप्रीत्यर्थे॰
ॐ॰ भुवनेश्वर्यैसांगायैइत्यादि सवित्रेइत्यादिवा ७ ततइंद्राणींद्रमंत्राभ्यांपूर्वोक्ताभ्यांक्रमेणतदुभयोद्देशेन बलिंदत्वाक्षेत्रपालायबलिंदद्या
त् क्षेत्रस्यवामदेवःक्षेत्रपालोनुष्टुप्क्षेत्रपालप्रीत्य॰ ॐ क्षेत्रस्यपतिना॰ क्षेत्रपालायसांगायसपरिवारायभूतप्रेतपिशाचराक्षसडाकिनीशा-
किनीवेतालपरिवारयुतायइममित्यादि॰ ततःशूद्रादिनातद्बलिनयनेकृतेशांताप्टथिवीतिभवंप्रोक्ष्यसयजमानआचार्यःप्रक्षालितपाणिपा
दआचांतःस्रुचिद्वादशगृहीतंचतुर्गृहीतंवा आज्यमादायतदुपरि वस्त्रयुतंचंदनादिभूषितंफलंनिधाययजमानतत्पत्न्यन्वारब्धस्तिष्ठन्
पूर्णाहुतिंजुहुयात् समुद्रादूर्मिरितिसूक्तस्यगोतमोवामदेवोग्निस्त्रिष्टुप् अंत्याजगती पूर्णाहुतिहोमेविनियोगः ॐ समुद्रादूर्मिर्मधुमांउदा॰
सूक्तांतेस्वाहा अग्नय॰ ततःपूर्णपात्रनिनयनंकृत्वासाचार्योयजमानःसंस्थाजपेनोपस्थायपरिस्तरणविमोकादिपर्युक्षणांतंकुर्यात् त-
तोधृतनवकंचुकीवस्त्रयावामभागस्थयापत्न्यासहितंप्राङ्मुखंयजमानंसर्त्विगुदङ्मुखआचार्यःस्थापितकलशचतुष्टयाद्भिःपात्रांतरेगृहीता
भिः तत्रत्यपंचपल्लवैःसकुशदूर्वैरभिषिंचेत् आपोहिष्ठेतिनवर्चस्यांबरीषःसिंधुद्वीपआपोगायत्री पंचमीवर्द्धमानासप्तमीप्रतिष्ठांत्येद्वेअ

नुष्टुभौ अभिषेकेवि० ओं आपोहिष्ठामयोभुव० ९ इंद्रोअंगेतितृचस्यगृत्समदइंद्रोगायत्री अभिषेके० ओं इंद्रोअंगमहद्भय० ३ त्रिभिष्वंदेवेतिस
प्तर्चस्यसूक्तस्यवसिष्ठऋषिः आद्यानांतिसृणामग्नि श्चतुर्ण्याविश्वेदेवा आद्यागायत्री द्वितीयानुष्टुप्तिस्रोगायत्र्योंत्येद्वे अनुष्टुभौ अभिषेके०
ॐ त्रिभिष्वंदेवसवित० ७ उभयंशृणवच्चनइति भर्गइंद्रोबृहती अभि० ॐ उभयंशृणवच्चन० १ स्वस्तिदाविशइत्यस्य भारद्वाजः शासइंद्रोनुष्टु
प् अभिषे० ओं स्वस्तिदाविशस्पति० १ त्र्यंबकंवसिष्ठोरुद्रोनुष्टुप् अभिषेके० ॐ त्र्यंबकंयजा० १ जातवेदसेकश्यपोदुर्गात्रिष्टुप् अभिषेकेवि०
ॐ जातवेदसेसुनवाम० १ समुद्रज्येष्ठाइतिचतसृणांवसिष्ठआपस्त्रिष्टुप् अभि० ओं समुद्रज्येष्ठाःसलिल० ४ त्वायंतामितिचतसृणांसप्त
ऋषय आपोनुष्टुप् अभिषेके० ओं त्वायंतामिह० ४ इमाआपइतिचतसृणांसप्तऋषयआपोनुष्टुप् अभिषेके० ॐ इमा आपःशिवतमा० ४ देव
स्यत्वासवितुः हस्ताभ्यांसरस्वत्यैभिषज्येनवीर्यायांनाद्यायाभिषिंचामि देवस्यत्वा० अश्विनोर्भिषज्येनातेजसेब्रह्मवर्चसायाभिषिंचामि दे
वस्यत्वा० इंद्रस्येंद्रियेणश्रियैयशसेबलायाभिषिं० तमीशानंगौतमईशानोजगती अभिषेके० ओं तमीशानंजगत० १ त्वमग्नेगृत्समद्रोरु
द्रोजगती अभिषेके० ॐ त्वमग्नेरुद्रोअ० १ नमुष्टुत्यांगिरसस्तिरश्चीनोरुद्रस्त्रिष्टुप् अभिषेके० ओं तमुष्टुहियःस्विषुः० १ भुवनस्यपितरमृजि
श्वारुद्रस्त्रिष्टुप् अभिषेके० ॐ भुवनस्यपितरं० १ यातेरुद्रेतिकश्यपोरुद्रःस्वराळनुष्टुप् अभिषेके० ओं यातेरुद्रशिवातनू० १ यज्जाग्र
तइतिषण्णांप्रजापतिर्मनस्त्रिष्टुप् अभिषेकेविनि० ओं यज्जाग्रतो० येनकर्मा० यत्प्रज्ञानं० येनेदंभूतं० यस्मिन्नृचः० सुषारथि० ६ इंद्रत्वाद्

षभमितिपंचानांविश्वामित्रइंद्रोगायत्री अभिषेके० ओं इंद्रत्वावृषभंवयं ०५ सुरास्त्वामभिषिंचंत्वित्यादिपुराणमंत्राः सुरास्त्वामभिषिं-
तु ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः वासुदेवोजगन्नाथस्तथासंकर्षणोविभुः प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्चभवंतुविजयायते आखंडलोग्निर्भगवान्यमोवैनिर्ऋति
स्तथा २ वरुणःपवनश्चैवधनाध्यक्षस्तथाशिवः ब्रह्मणासहिताःसर्वेदिक्पालाःपांतुतेसदा ३ कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृतिर्मेधापुष्टिःश्रद्धाक्रियामतिः
बुद्धिर्लज्जावपुःशांतिःकांतिस्तुष्टिश्चमातरः ४ एतास्त्वामभिषिंचंतुदेवपत्न्यःसमागताः आदित्यश्चंद्रमाभौमोबुधजीवसितार्कजाःग्रहा-
स्त्वामभिषिंचंतुराहुःकेतुश्चतर्पिताः ५ देवदानवगंधर्वायक्षराक्षसपन्नगाः ऋषयोमुनयोगावोदेवमातरएवच ६ देवपत्न्योद्रुमानागादैत्या
श्चाप्सरसांगणाः अस्त्राणिसर्वशस्त्राणिराजानोवाहनानिच औषधानिचरत्नानिकालस्यावयवाश्चये सरितःसागराःशैला स्तीर्था
निजलदानदाः एतेत्वामभिषिंचंतुसर्वकामार्थसिद्धयेइति तच्छंयोराहृणीमहे० ततःकलशोदकेनान्येनचजलेनतैलाभ्यंगसर्वौषध्य
नुलेपनपूर्वकंसुस्नातौदंपती अभिषेककाली नवासांसिपरित्यज्य अहतशुक्लवासांसिपरिधायश्वेतचंदनपुष्पधारणंकुर्यातां त्यक्तवा
सांस्याचार्यस्य अग्नेःपश्चादुपविश्यदक्षिणतःपत्नी ततोविभूतिधारणंकृत्वाचार्यादीनांचरणक्षालनगंधाक्षतैःपूजनंकृत्वाचार्या
यधेनुंदद्यात् तदभावेउक्तनिष्क्रयं रुद्रजापिनेनड्वाहंसदक्षिणंउक्तनिष्क्रयंवा ऋत्विग्भ्योयथाशक्तिहेमतन्निष्क्रयंवादद्यात् ततोभुव
नेश्वर्यादीनांआदित्यादीनांवरुणस्यचाचार्येणोत्तरपूजनेकृतेतन्हस्तेनैवउत्तिष्ठब्रह्मणस्पतइत्यादिविसर्जनेजातेसोपस्कारप्रतिमाः

तद्धस्ते प्रतिपाद्याग्निपूजांते गच्छगच्छेत्यग्निं विसृज्य कर्मांगदेवताप्रीत्यर्थं ब्राह्मणभोजनं संकल्प्य भूयसीं दक्षिणां च संकल्प्य शांतिसूक्त
पाठं कारयित्वा कर्मपूर्णमस्त्विति वाचयित्वा परमेश्वरार्पणं कुर्यात् इति श्रीमदनंतदेवीये संस्कारकौस्तुभे दुष्टरजोदर्शनशांतिः अ
यं शौनकोक्तप्रकारो बह्वृचानां अन्येषां प्रकारांतरं मदनरत्ने ऋषिपुत्रसंहितायाम् प्रथमार्तवदोषाणां शांतिं कुर्यादनंतरं तिथिनक्षत्र
वारादिदेवानां पूजनं पृथक् शांतिस्थलं प्रकुर्वीत विधिना दैवनिर्मिते उद्याने वा नदीतीरे तडागे वाथ चत्वरे मंडलं कारयेत्तत्र गोमयेन द्वि
हस्तकं स्थंडिलं कारयेत्तत्र चतुराढकशालिभिः आढकं तंडुलं चैव आढकौ तिलयावकौ उपर्युपरि संस्तीर्णे तन्मध्ये नलिनं लिखेत्
दर्भैराच्छाद्य तन्मध्ये कर्णिकायां न्यसेद्घटं ससूत्रं सपिधानं च सकूर्चं वस्त्रवेष्टितम् पुण्योदकेन संपूर्णमौषधादिसमन्वितं सहदेव्यै-
कपत्रा च विष्णुक्रांता समद्रिका बिल्वपत्रं सहैतानि चूर्णयित्वा न्यसेद्घटे कुष्टमांसीहरिद्रे द्वे मुराशैलेयचंदनं वचाचोरकमुस्ताख्याः
सर्वौषध्यः प्रकीर्तिताः गजाश्वरथ्यावल्मीकसंगमात्ह्रदगोकुलात् राजद्वारप्रदेशाच्च मृदमानीय निक्षिपेत् पंचगव्यं च कुसुदं तथा
शुक्तिफलानि च वज्रवैडूर्यमाणिक्यविद्रुमाणि विनिक्षिपेत् एवं कुंभं समासाद्य गंधपुष्पाक्षतादिभिः अनुष्ठानपरो विप्रः प्राङ्मुखो वा
प्युदङ्मुखः आसीनः स्त्रप्रसन्नात्मा प्राणसंयमनान्वितः सावित्रीं च जपेत्कुंभं स्पृशन्दशशतं द्विजः एवं प्रदोषकाले तु कारयेदपरेह
नि उदये समनुप्राप्ते स्नातां गंधाद्यलंकृतां स्नापयेच्छांतिमन्विच्छन्पूर्वाण्हे प्राङ्मुखीं स्थितां अधिवासितकुंभस्य तोयैश्चापि समंत्रकैः

पश्चाच्छेषोदकेनैव स्नात्वा देवं प्रणम्य च स्वगृह्योक्तविधानेन होमं कुर्यात्प्रयत्नतः दूर्वाज्येन तिलैर्हुत्वा सावित्र्या चैव मंत्रतः अष्टोत्तरसहस्रं
वा शतमष्टाधिकं तथा तत्संख्यां त्रिविधं हुत्वा दूर्वाज्येन तिलैः समं ब्राह्मणान्भोजयित्वा तु देवं संपूजयेत्ततः अनेन विधिना नारी सर्वदोषा
त्प्रमुच्यते अनंतरं चतुर्थदिवसे यदा तिथ्यादीनां प्रशस्ता बह्वो दुष्टाश्चाल्पास्तदा चतुर्थदिवसे शांतिकर्म विधाय प्रशस्तकाले संगमं कुर्या
त् इत्युपन्यस्य मदनरत्ने उक्तशांत्युपन्यासात् पृथक् शांतो पूर्वं देवनिर्मिते अकृत्रिमे तडागे तत्समीपे उक्तपरिमाणे श्चतुर्भिर्द्रव्यैः रूपर्युपरिसं
स्तीर्णस्थंडिलं कृत्वा मध्ये कमलं लिखेत् शुभैरित्यंते अर्चयेत्कुंभे वरुणमिति शेषः जपार्थं ब्राह्मणवरणं सूचयन्नाह अनुष्ठानेति स्ना-
पयेत्स एव ब्राह्मणः यजमानं प्रत्याह स्नात्वेति देवं वरुणं होमे सविता देवता इति श्रीमदनंतदेवीये संस्कारकौस्तुभे मदनरत्नोक्तर
जोदर्शनशांतिः अथ बोधायनोक्तरजोदर्शनशांतिः ऋतुशांतिं व्याख्यास्यामः तिथिवारनक्षत्रलग्नदोषशांत्यर्थं चतुर्थेऽह्नि पंच
मेऽह्नि वा शांतिस्नानं कुर्वीत देवालये गृहे वा प्रस्थाष्टभिर्धान्यैस्तदर्द्धैस्तंडुलैस्तदर्द्धैस्तिलैश्चारत्निमात्रं चतुरस्रं कृत्वा मध्ये नलिनमुल्लिख्य
कुशैर्दूर्वाभिः प्रतिच्छाद्य तस्मिंस्तंतुवेष्टितं कुंभं निधायापो हि वा इदं ॐ सर्वमित्येतेनानुवाकेनाऽब्लिंगैः शांतिकुंभमुदकैः पूरयित्वा कूर्च-
मंतर्धाय पंचपल्लवान् पंचमृदश्च निक्षिप्य कपित्थाश्वत्थपालाशबिल्वोदुंबुरं च नवरत्नं च निक्षिप्य नववस्त्रयुग्मेनाच्छाद्य नारिकेलफले
नापिधाय बिल्वपल्लवैश्चूतपल्लवैश्चावकीर्य पुरुषं पुंडरीकाक्षं ध्यात्वा गंधधूपदीपैरुदकुंभमभ्यर्च्याथ श्रोत्रियान्बहुश्रुतान्षट् चतुरो वा ब्रा-

ह्मणानवरणपूर्वकमभ्यर्च्याचार्येंचतत्कुंभमन्वारभ्यवैष्णवींगायत्रींसहस्राष्टकंशताष्टकंवा तदंगंगायत्रींचवेदादिनापोहिष्ठामयोभुव
इतितिस्रोहिरण्यवर्णाःशुचयःपावकाइत्येतमनुवाकंवापवमानःसुवर्जनइत्येतमनुवाकंपुरुषसूक्तमित्येतमनुवाकमृचांप्राचीमित्येतमनुवा
कमथालंकृतांपत्नींसुरुविष्टरेतृणआसीनामापोहिष्ठामयोभुवइतितिसृभिर्हिरण्यवर्णाःशुचयःपावकाइतिचतसृभिःपवमानःसुवर्जनइ-
त्येतेनानुवाकेनप्रत्यृचमाशीर्वादपुरःसरंस्नापयेयुस्ततोनारीपंचगव्यंप्राशयित्वा यत्त्वगस्थिगतंपापंदेहेतिष्ठतिमामके प्राशनात्पंचगव्य-
स्यदहत्यग्निरिवेंधनमिति शुचौसमेदेशेस्थंडिलंकल्पयित्वालौकिकाग्निंप्रतिष्ठाप्यस्वगृह्योक्तविधानेनाग्निमुखंकृत्वाविष्णुसूक्तेनशता
ष्टकसंख्याःपलाशसमिधोहुत्वैवंब्रह्मसूक्तेनान्नंरुद्रसूक्तेनाज्यंतेषामष्टादशकृत्वोथ पुण्यहोमोघृतसूक्तेनाज्येनहुत्वाततोनक्षत्रहोमंतत्त
न्मंत्रेणतस्यचतुर्दशकृत्वःपूर्ववत्समिदन्नाज्यैस्त्र्यंबकंयजामहइतितिलहोमंशताष्टकाहुतीरुपजुहुयात्स्विष्टकृत्प्रभृतिसिद्धमाधेनुप्रदा
नादथदक्षिणांदद्यादाचार्यायविशेषतःततःपुण्याहवाचनंकृत्वाततोनारीदोषात्प्रमुच्यतइत्याहभगवान्बोधायनः विष्णुसूक्तंविष्णोर्नु
कंतदस्यप्रियंतद्विष्णुःपरोमात्रयाविचक्रमेत्रिर्देवइति॰ ब्रह्मसूक्तंब्रह्मजज्ञानमितिषडृचं रुद्रसूक्तंपरिणोरुद्रस्यहेतिःस्तुहिश्रुतमितिमी
दुष्टमःअर्हन्बिभर्षित्वमग्नेरुद्रो॰आवोराजानमितिषडृचंशतमष्टकंचशताष्टकंअष्टोत्तरशतमित्यर्थः एतत्पूरणार्थमेवैकैकस्यषडृच
स्याष्टादशावृत्तयोविधीयंते अथघृतसूक्तम् योब्रह्माब्रह्मणउज्जभारप्राणैश्वरःकृत्तिवासाःपिनाकी ईशानोदेवःसनआयुर्दधा

तुनस्तैमंजुहोमिहविषाघृतेनस्वाहा इदंब्रह्मणे १ विभ्राजमानःसरिरस्यमध्याद्रोचमानोघर्मरुचिर्यआगात् समृत्युपाशानपनुद्यघोरा
निहायुषेणोघृतमत्तुदेवःस्वाहा इदंदेवाय २ ब्रह्मज्योतिर्ब्रह्मपत्नीषुगर्भंयमादधात्पुरुरूपंजयंतम् सुवर्णरंभग्रहमर्कमर्च्यंतमायुषेव-
र्धमानोघृतेनस्वाहा इदमर्काय ३ श्रियंलक्ष्मीमंबिकामौपलांगांषष्ठींजयामिंद्रसेनेत्युदाहुः तांविद्यांब्रह्मयोनिंसरूपामिहायुषेतर्पयामो
घृतेनस्वाहा इदंविद्यायै ४ दाक्षायण्यःसर्वयोन्यःसयोन्यःसहस्रशोविश्वरूपाविरूपाः ससूनवःसपतयःसयूथ्याआयुषेणोघृतमिदं
जुषंतांस्वाहा इदंदाक्षायणीभ्यः ५ दिव्यागणाबहुरूपाःपुराणाआयुश्छिदोनःप्रमथंतुवीरान् तेभ्योजुहोमिबहुधाघृतेनमानःप्रजांरीरि
षन्मोतवीरान्स्वाहा इदंदिव्यगणेभ्यः ६ एकःपुरस्ताद्यइदंबभूव यतोबभूवभुवनस्यगोपाः यमप्येतिभुवनंसांपरायेसनोहविर्घृतमिहा
युषेत्तुदेवःस्वाहा इदंदेवाय ७ वसून्रुद्रानादित्यान्मरुतोथसाध्यान्ऋभून्यक्षान्गंधर्वांश्चपितॄंश्चविश्वान् भृगून्सर्पांश्चांगिरसोथस-
र्वान्घृतंहुत्वास्वायुष्यामहयामशश्वत्स्वाहा इदंवस्वादिभ्यः ८ इतिघृतसूक्तम् इत्यनंतदेवीयेसंस्कारकौस्तुभेबौधायनोक्तप्र-
कारेणरजोदर्शनशांतिः अथगर्भाधानम् कश्यपः षष्ठ्यष्टमीपंचदशीचतुर्थींचतुर्दशीमप्युभयत्रहित्वा शेषाःशुभाःस्युस्तिथयो
निषेकेवाराःशशांकार्यसितेंदुजानामिति आर्योगुरुः सितःशुक्रः इंदुजोबुधः वसिष्ठः उपप्लवेवैधृतिपातयोश्चविष्ट्यादिवापारिघ
पूर्वभागे संध्यासुपर्वस्वपिमातृपित्रोर्मृतेन्हिपत्नीगमनंचवर्ज्यमिति तस्मिन्नृतौपर्वण्याद्याश्चतस्रोरात्रीर्वर्जयित्वायुग्मासुसमासु

षष्ठिप्रभृतिषुगच्छेत्तांपुत्रार्थे अयुग्मासुस्त्रीजन्मभयाद्गमनंनतुप्रतिषेधात् युग्मास्वपिरात्रिष्वेवोपगमनंनाहनि तथाचाथर्वणीश्रुतिः
प्राणंवाएतेप्रस्कंदंतियेदिवारत्यासंयुज्यंतेब्रह्मचर्यमेवतद्यद्रात्रौसंयुज्यंतइति शंखलिखितावपि नार्त्तवेदिवामैथुनंव्रजेदिति पर्ववर्जंव्रजेच्चैना
मितिमनुः पर्ववर्जमित्यनेननिषिद्धमिति तिथिनक्षत्राण्युपलक्ष्यंते निषिद्धपर्वचामावास्यापौर्णमासीच तत्रस्त्रीगमनंश्रुत्वानिषिद्धम् नामा
वास्यांपौर्णमास्यांश्रुत्वास्त्रियमुपेयात् यद्युपेयान्निरिंद्रियःस्यादिति चतुर्दश्यष्टमीचैवअमावास्याचपूर्णिमा पर्वाण्येतानिराजेंद्ररविसं
क्रांतिरेवच तैलस्त्रीमांससंभोगीचसर्वेष्वेतेषुवैपुमान् विण्मूत्रभोजनंनामप्रयातिनरकंनृपेतिविष्णुपुराणे एवंगच्छन्स्त्रियंक्षामांमघा
मूलंचवर्जयेदिति क्षामांलघ्वाहारादिनाकृशामित्यर्थः अतएवबृहस्पतिः स्त्रीपुंसयोराहारविशेषंसनिमित्तमाह स्त्रियाःशुक्राधिके-
स्त्रीस्यात्पुमान्पुंसोधिकेभवेत् तस्माच्छुक्रविवृद्ध्यर्थंस्निग्धंभक्ष्यंचभक्षयेत् लघ्वाहारांस्त्रियंकुर्यादेवंसंजनयेत्सुतमिति यत्तु षोडश
र्तुनिशाःस्त्रीणांतस्मिन्युग्मासुसंविशेत् ब्रह्मचार्येवपर्वाण्याद्याश्चतस्रश्चवर्जयेदित्येतद्व्याख्यावसरेमिताक्षराकारेणोक्तम् कृतौ
श्राद्धदिनेपिगच्छतोनब्रह्मचर्यहानिरिति तत्षोडशदिनेषुतदितरकालासंभवविषयम् पारिजाते विष्णुप्रजेशरविमित्रसमीरपौष्णमू
लोत्तरावरुणभानिनिषेककाले पूज्यानिपुष्यवसुशीतकराश्विचित्रादित्यश्चमध्यमफलाविफलाःस्युरन्याइति विष्णुःश्रवणं प्रजेशो
रोहिणी रविर्हस्तः मित्रोनुराधा समीरःस्वाती पौष्णंरेवती उत्तरात्रयं वरुणःशतभिषक् एतानिपूज्यानि वसुर्धनिष्ठा शीत

करोमृगः अदित्यः पुनर्वसुः एतानिमध्यमानि अन्यानिविफलानीत्यर्थः विष्णुपुराणे ऋतावुपगमः शस्तः स्वपत्न्यामवनीपते पु
न्नामर्क्षेसुभेकालेज्येष्ठयुग्मासुरात्रिषु ज्येष्ठासुतासुरात्रिषु ज्येष्ठंचउत्तरोत्तरमलं ३ आश्वलायनः गर्भाधानंद्विजःकुर्यादृतौप्रथमए
वहि चतुर्थदिवसादूर्ध्वंपुत्रार्थीदिवसेसमे क्रूरदारुणभंपौष्णंदस्राग्नीचद्विदैवतम् श्राद्धाहंचैवरिक्तांचहित्वान्यस्मिन्विधीयतइति
विष्णुपुराणे यस्मिन्नृक्षेभवेद्गर्भस्तस्माद्यद्दशमंभवेत् तत्रापत्यंप्रजायेततस्मादेतत्त्रयंत्यजेदिति त्रयंमघारेवतीज्येष्ठाख्यानि आपस्तं
बः चतुर्थीप्रभृत्यांषोडशीमुत्तरामुत्तरांयुग्मांप्रजानिःश्रेयसमुपदिशंति चतुर्थ्यांरात्रौविधिनिर्वृत्तरजस्कायां रात्रावितिनकेवलमल्पायुः
किंत्वन्यदपि तदुक्तंलैंगे कदाचिज्जीवतिचेद्विद्याहीनंव्रताच्छ्रेष्ठंपतितपारदारकंदारिद्र्यार्णवमग्नंचतनयंसाप्रसूयतइति चतुर्थ्यांरात्रौ
त्वस्यांगम्यतेसाएवंप्रसूयतइत्यर्थः व्यासः रात्रौचतुर्थ्यांपुत्रःस्यादल्पायुर्धनवर्जितः पंचम्यांपु त्रिणीनारीषष्ठ्यांपुत्रस्तुमध्यमः स
प्तम्यामप्रजायोषिदष्टम्यामीश्वरःसुतः नवम्यांसुभगानारी दशम्यांचतुरःपुमान् एकादश्यामधर्मास्त्रीद्वादश्यांपुरुषोत्तमः त्रयोद
श्यांसुतातस्यवर्णसंकरकारिणी धर्मज्ञश्चकृतज्ञश्चआत्मवेदीदृढव्रतः प्रजायतेचतुर्दश्यांगुणौघैर्जगतीपतिः राजपत्नीमहाभागारा
जवंशगतातथा जायतेपंचदश्यांतुबहुपुत्रापतिव्रता विद्यालक्षणसंपूर्णःसत्यवादीजितेंद्रियः आश्रयःसर्वभूतानांषोडश्यांजा
यतेपुमानिति आश्वलायनः दीक्षितस्तुमहायज्ञेःपित्रोःसांवत्सराद्द्विजः नैयाद्भार्यांप्रयत्नेनकृतावप्यर्थितोबुधः सामग्र्जोदर्शना

सत्तीनेयाद्गत्वा पतत्यधः व्यर्थीकारेणशुक्रस्यब्रह्महत्यामवाप्नुयादिति महाभारते ऋतौगच्छतियोभार्यामनृतौनैवगच्छति यावज्जीवं
ब्रह्मचारीमुनिभिःपरिकीर्तितः तथा ऋतुस्नातांतुयोभार्यांसन्निधौनोपगच्छति घोरायांभ्रूणहत्यायांयुज्यतेनात्रसंशयइति अस्यवचन
स्यजायमानोवैब्राह्मणस्त्रिभि र्ऋणवान्जायतेयज्ञेनदेवेभ्यःप्रजयापितृभ्योब्रह्मचर्येणऋषि भ्यइतिश्रुतिमूलत्वेनोपपत्तेः श्रुत्यंतरक
ल्पनाया अन्याय्यत्वाद्जातपुत्रंप्रत्येषनियमः तथाच मनुः ज्येष्ठेनजातमात्रेणपुत्रीभवतिमानवः पितॄणामनृणश्चैवसतस्मात्सर्वमर्हति
यस्मिन्नृणंसन्नयतियेनचानंत्यमश्नुते सएवधर्मजःपुत्रःकामजानितरान्विदुरितिकेचित् अन्येतुऋतोर्निमित्तत्वात्प्रतिनिमित्तंनैमि
त्तिकावृत्तिर्विहिता स्मरंतिच यष्टव्याबहवःपुत्रायद्येकोपिगयांव्रजेदित्याहुः व्यासः दृष्ट्वांबंध्यामसद्वृत्तांमृतापत्यामपुष्पिणीं कन्या
सूंबहुपुत्रांचवर्जयेन्मुच्यतेभयादिति दृष्ट्वासरजस्कापिगर्भधारणादावशक्तानतुगतरजस्का अपुष्पिणीमित्यस्यपौनरुक्त्यापत्तेः
अस्यापवादः बौधायनसूत्रानुयायिपत्यतिकर्त्राविश्वकर्त्राभेदेनोक्तः त्रिरात्रंव्रतंचरेदित्युपक्रमस्यव्रतसमाप्तौ अस्तमितेआदित्ये
अन्योन्यमलंकृत्यापआचम्यवाग्यतोशय्यांगच्छतइत्युक्तं व्रतमध्येपिसहशयनमुक्तंगोभिलेन एतत्प्रभृतित्रिरात्रमेकरात्रंवाक्षारा
लवणाशिनौब्रह्मचारिणौभूमौसहशयीतामिति अनुसूत्रेशय्यैक्यायुर्वारमपिमैथुनंप्रयत्नतोवर्ज्यमितिब्रह्मचारिणाविति वचनम्
एतत्प्रभृतिविवाहप्रभृति इत्यर्थः आश्वलायनोपि अतऊर्ध्वमक्षारालवणाशिनौब्रह्मचारिणावलंकुर्वाणावधःशायिनोस्यातां–

त्रिरात्रंद्वादशरात्रंसंवत्सरंवैकऋषिर्जायतइतिचरितव्रतःसूर्याविदेवधूवस्त्रंदद्यादिति व्रतानंतरंसूर्याविदेवध्वाउपयमनकालेपरिहि
तंवस्त्रंदद्यादितिवृत्तिविद्भिःश्रीमत्प्रयोगरत्नकारैरपि अथविवाहोत्तरंदंपत्योर्गृहप्रवेशदिनादारभ्योपक्रम्यततःशुभेन्हिस्वस्त्यादिवाच
यित्वास्वलंकृतांवधूमुपगच्छेत्तरात्राविल्युक्तम् धर्मप्रवृत्तौनारायणः षडृतुषुभार्यांतेत्रयंगादिषुचरेत् अनर्तुमतीभार्यास्तनसंगमि
तिकेचनेतिकेचनेतिऊल्यम् नगंतव्यमितिनिषेधाभावःसूचितः कारिकायामपि स्वस्त्यादिवाचयित्वादौस्त्रियंतामुपगच्छति मुहूर्तेशो
भनेतस्याःक्रीडनंस्याद्यथातथेति ज्ञातान्वेयंकारिकाज्ञातृभिःव्रतसमाप्त्यनंतरंमूहूर्तेब्राह्मणैःस्वस्त्यादिवाचयित्वानक्तमेववधूमुपगच्छ
ति स्पर्शादिसंकरीकरोतियथायंनमहारणतस्याःललानचरेत् स्कंदरवचनैरपेक्षितालंकारवस्त्रादिदानैःप्रीतिमुत्पाद्यलज्जामप्यपनीय
परस्पराधिमतंविषययोगमनुसरतीति विवाहप्रकरणेकात्यायनः त्रिरात्रमक्षारालवणाशिनौस्यातामिति अथगर्भाधानहोमः
परिशिष्टे अथर्तुमत्याःप्राजापत्यमृतौप्रथमेनुकूलेऽहनिस्नातयान्वारब्धःप्राजापत्यस्यस्थालीपाकस्यहुत्वैताआहुतीर्जुहुयात्
विष्णुर्योनिमितितिस्रोनेजमेषेतितिस्रःप्रजापतेनत्वदित्येकामिति प्रथमग्रहणाद्वितीयावृत्तौनैतत्सूर्योपस्थानांतम् अनुकूलग्रहणा
दुपगमनंयत्राहोरात्रेचिकीर्षितंतद्दिनएवैतदितिनियम्यते अतएवदिनांतरापेक्षयाचतुर्थस्यैवानुकूलत्वेतत्रैवैतत् शांतिरपितदुपयोगित
यातत्रैवयद्यपि शुद्धाभर्तुश्चतुर्थेन्हिस्नानेनस्त्रीरजस्वला दैवेकर्मणिपित्र्येचपंचमेऽहनिशुध्यतीतिमदनपारिजातोदाहृतवचनात्

चतुर्थेन्हिदैवकर्मार्हतानेतिप्रतीयते तथापितेनैवरजस्युपरतेसाध्वीस्नानेनस्त्रीरजस्वलेतिमनुवाक्येसाध्वीगर्भाधानादिविहितकर्मयोग्ये
तिव्याख्यानात् प्रधानानुरोधेनतदधिकारसंपत्त्यर्थंशांतावप्यधिकारसिद्धिः तथाश्रौतेषुदर्शादिष्वपित्रिरात्राणीतिवचनात्रजस्वलायाःस्ना
नदिवसेपिश्रौतकर्माणिकर्त्तव्यान्येव नतुपंचमेहनीति आपस्तंबभाष्यकारोक्तेः एवमुदाहृतमदनपारिजातग्रंथे आदिपदंउपनयनाद्यभि
प्रायंतत्रापिवक्ष्यमाणश्रीसूक्तहोमपूर्वकाभिषेकेणचतुर्थेहन्यधिकारसंभवात् अन्यदिनानुकूलत्वेशांतिपूर्वकमेतत्तत्रैवेतिव्यवस्थाबोध्या
अयंहोमोऽनाहिताग्नेःअर्धाधानिनश्चाहिताग्नेःसत्यौपासनेतत्रैवकार्यः षोडशरात्रिमध्येचंद्रतारानुकूल्येसर्वथाउक्तदिवसालाभेचतुर्थेःह
निशुभेसतितत्रैवकार्यम् शांतिश्चेत्सापितस्मिन्नेवाहनिकार्या अथपुनःसंधानम् तन्नाशेसतिद्वादशरात्रात्पूर्वंस्थंडिलाद्यग्निप्रतिष्ठाप
नांतंकृत्वा अयाश्चेत्याहुत्योत्पाद्याग्निंतत्रकार्यं तदूर्ध्वंप्रमादाग्नित्यागेप्रत्यब्दंप्राजापत्यं एतावत्कालपर्यंतंगृत्याग्निविच्छेदजनितदोषपरि
हारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंएतावतःकृच्छ्रानेतत्प्रत्याम्नायद्वाराकरिष्यइतिसंकल्प्यतथैवाचरेत् ततएतावद्दिनेषुगृत्याग्निविच्छेदवशे-
नलुप्तसायंप्रातरौपासनहोमादिनित्यकर्मपर्याप्तंहौम्यद्रव्यंतन्निष्क्रयंवादातुमहमुत्सृजइतिसंकल्प्यपूर्वकंदत्वापुनःसंधानंकुर्यात् तद्यथा
देशकालकीर्तनांतेश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंविच्छिन्नस्यगृत्याग्नेःपुनःसंधानंकरिष्येइतिसंकल्प्याग्निप्रतिष्ठापनांतंकृत्वा अग्निध्यानांतेन्वाधानं
कुर्यात् अस्मिन्नन्वाहितेग्नावित्याद्याघारदेवतेआज्येनेत्यंतमुक्त्वाऽत्रप्रधानंत्रिरग्निंपवमानंअग्निंप्रजापतिंचाज्येनअर्यमणमग्निंवरुणम

ग्निंपूषणमग्निंप्रजापतिंचलाजद्रव्येणचतुर्वारंसूर्यासावित्रीमाज्येनशेषेणस्विष्टकृतमित्यादि पात्रासादनेप्रोक्षण्यादिषण्णांपत्न्यंजलेःप्राङ्मु
खस्यासादनंशूर्पस्य च सर्वेषांप्रोक्षणांतेआज्यसंस्कारः तेनसहलाजांस्त्रिःपर्यग्निकरणं आज्यस्योत्पवनमात्रेकृतेलाजानांत्रिःप्रोक्षणंस्रु-
वांजलिशूर्पसंमार्गौ तेलाजानामाज्यस्यदक्षिणतोबर्हिष्यासादनं आघारांतेअग्नआयूंषीतितिसृणांशतंवैखानसाऋषयःअग्निःपवमानोदेव
ता गायत्रीछंदःपुनःसंधानप्रधानाज्यहोमेविनियोगः ॐ अग्नआयूंषि० इतितिसृभिर्हुत्वाअग्नयेपवमानायेदं० त्वमर्यमावस्कृतोग्निस्त्रिष्टुप्
पुनःसंधानप्रधानाज्यहोमे० ओं त्वमर्यमाभवसि० अग्नयइदं० प्रजापतेहिरण्यगर्भःप्रजापतिस्त्रिष्टुप् पुनःसंधानप्र० ॐ प्रजापतेनत्व० प्र
जापतयइदं० ततःक्षालितेजलेस्रुवेणोपस्तीर्यस्वयमेवलाजानांद्विरवदायजामदग्न्यश्चेत्त्रिरवदायस्रुवेणशूर्पस्थानकृत्तांश्चाभिघार्यस्वय
मुपविष्टएवतिष्ठंत्याअंजलिंदक्षिणपाणिनाधृत्वास्वाहाकारांतेंजल्यग्रेणजुहुयात् प्रजापतिंमनसाध्यायात्तूष्णींहोमेषुसर्वत्रेतिश्रौतसूत्रं
यत्रतूष्णींशब्दविशिष्टोहोमश्चोद्य तेतत्रप्रजापतिदेवतांध्यायेत् देवतासाध्यत्वाद्धोमस्यध्यानत्वादेवमानसेसिद्धेमनोग्रहणंशब्दध्यानांतं ने
नचतुर्थ्यंतंप्रजापतिशब्दंध्यात्वातदनंतरंस्वाहेत्युपांशूक्त्वा जुहुयात् होष्यितिबहुवचनादेवप्रकरणादुत्कर्षेसिद्धेसर्वत्रग्रहणं गार्ह्येष्वपि
अस्यप्रथमार्थमितिवृत्तिः ततअर्यमणंवरुणंपूषणमितितिसृणांहिरण्यगर्भोर्यमाग्निर्वरुणाग्निःपूषाग्निरनुष्टुप् पुनःसंधानप्रधानलाजहो
मेवि० ॐ अर्यमणंनुदेवं० अर्यम्णोग्नयइदं० ॐ वरुणंनुदेवं० वरुणायाग्नयइदं० ॐ पूषणंनुदेवं० पूष्णोग्नयइदं० पत्न्यान्वारब्धःशूर्पकोणेनशे

षलाजान्प्रजापतिंमनसाध्यायन्स्वाहाकारेणजुहुयात् तत आनःप्रजामितिचतसृणांसूर्यासावित्रीऋषिःसूर्यासावित्रीदेवताआद्याजगती
द्वितीयात्रिष्टुप् अंत्येद्वेअनुष्टुभौ पुनःसंधानाज्यहोमे॰ ॐ आनःप्रजांजन॰ इतिचतसृभिःस्वाहाकारसमकालंस्रुवेणजुहुयात् सूर्यासावित्र्याइदं॰
स्रुवगताज्यशेषमनामिकयादाय समंजंत्वितिमंत्रस्यसूर्यासावित्रीऋषिः सूर्यासावित्रीदेवता अनुष्टुप्छंदः हृदयांजनेवि॰ ॐ समंजंतुविश्वे॰
स्वस्यपत्न्याश्चहृदयांजनंकृत्वाहस्तंप्रक्षाल्यस्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्यदशत्रीन्वाब्राह्मणान्भोजयेत् इत्यनंतदेवीयेसंस्कारकौस्तुभे
विच्छिन्नगृत्याग्निपुनःसंधानं सर्वाधानिनापिएवमेवपुनःसंधानेनौपासनमुत्पाद्यगर्भाधानपुंसवनादिहोमःकार्यः तत्रकृच्छ्रसंकल्पोद्र
व्यदानसंकल्पश्चनकार्यः गर्भाधानहोमंकर्त्तुंगृत्याग्नेःपुनःसंधानंकरिष्यइतिसंकल्पः गर्भाधानांतेग्नित्यागः अर्धाधानिनोपिऔपासन
होमाद्यकरणपक्षेप्रायश्चित्तमात्रंनद्रव्यदानम् द्विभार्यस्याग्निद्वयसंसर्गात्पूर्वमेवान्यत्रनुगमेप्रायश्चित्तं औपासनहोमीयद्रव्यमात्रदानंचका
र्येनतुस्थालीपाकादिद्रव्यदानम् अथप्रयोगः कर्त्ताप्रातरभ्यंगस्नानंकृत्वाशांत्यभावेसप्तमृत्तिकापंचपल्लवपंचत्वक्सहितैर्नूतनोदक
कुंभैःपत्नीमपिस्नापयित्वानयासहोपविश्यदेशकालौसंकीर्त्यममास्यांभार्यायांसंस्कारातिशयद्वाराऽस्यांजनिष्यमाणसर्वगर्भाणांबीजग
र्भसमुद्भवैनोनिबर्हणद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंगर्भाधानाख्यंकर्मकरिष्येइतिसंकल्प्यतदंगत्वेनगणेशपूजनादिनांदीश्राद्धांतंकुर्यात् तत्रता
वत्पूर्वापयोगित्वेनस्वस्तिवाचनमुच्यते तद्विधिमाहशौनकः स्वस्तिवाचनमेतत्तुसर्वेषामृद्धिकारणं आदावंतेचकर्त्तव्यमितियज्ञविदांमतमिति

तत्रकलशस्थापनंहारितेनोक्तं गोमयेनोपलिप्योर्वींरंगवल्लिकयार्चयेत् प्रस्थधान्योपरिस्थाप्यपूर्णंहिकलशद्वयम् दक्षिणेचोत्तरेचैवउत्तरेतुनि
धापयेत् पात्रमक्षतपूर्णंतुफलपुष्पसमन्वितमिति तत्रकलशस्यतत्रनिक्षेप्यपंचरत्नानांचलक्षणंविष्णुधर्मोत्तरे हैमाराजतताम्रावामृन्मया-
लक्षणान्विताः सुवर्णंराजतंमुक्ताराजावर्त्तःप्रवालकं पंचरत्नमितिख्यातमिति कलशेनिक्षिप्यपंचत्वचःपंचपल्लवाश्चतत्रैवोक्ताः न्यग्रोधपि
प्पलप्लक्षजंबूचूततरूद्भवाः रुचतिशीमद्त्वचाघटेपंचत्वचःक्षिपेत् अश्वत्थोदुंबरःप्लक्षान्यग्रोधश्चूतएवच पंचपल्लवमाख्यातंसर्वकर्मसुशोभ
नमिति अथप्रयोगः सपत्नीकोयजमानःकृताभ्यंगःपवित्रपाणिर्गोमयोपलिप्तरंगवल्लिकायुक्तभूतलस्थप्रस्थपरिमितधान्योपरिकलश
द्वयंसलक्षणंशुद्धजलपूरितंसपल्लवंनिधायतत्समीपदेशेयुग्मान्ब्राह्मणान्विशुद्धान्प्राङ्मुखान्दक्षिणतोवाउदङ्मुखानुपवेश्यसोत्तर-
च्छदेशुद्धपीठेस्वयमुपविश्यस्वदक्षिणेसंस्कार्यमुपवेश्य प्राणानायम्ययथाचारमिष्टदेवतादिनमस्कारपूर्वकंसुमुखश्चेत्यादिपठित्वादेशकालौ
संकीर्त्य अमुककर्मकरिष्ये तदंगत्वेन स्वस्तिपुण्याहवाचनंमातृकापूजनंनांदीश्राद्धंचकरिष्येतत्रादौनिर्विघ्नतासिध्यर्थंगणपतिपूजनंकरि-
ष्येइतिसंकल्प्य गणानांत्वा॰ऋद्धिबुद्धिसहितंगणपतिमावाहयामि गणपतयेनमःआसनंपाद्यमर्घ्यमाचमनीयमित्यादिदक्षिणादानां
तंकृत्वानिषुसीदेतिमंत्रेणपुष्पांजलिंसमर्प्यवक्रतुंडेतिसंप्रार्थ्यस्वपुरतःमहीद्यौःपृथिवीचनइतिमंत्रावृत्त्यादक्षिणतउत्तरतश्चभूमिंस्पृशे
त् एवमुत्तरक्रियाणांतत्तत्कालानुष्ठानेमंत्रावृत्तिःपूर्वस्थापितकलशयोरग्रेणमंत्रावृत्तिःओंओषधयःसमितितथैवतंडुलपुंजौकृत्वा-

आकलशेष्विति तंडुलपुंजोपरि कलशौ निधाय इमं मे गंगे इति तीर्थजलेन प्रत्येकं पूरयित्वा गंधद्वारामिति गंधं प्रक्षिप्य ओषधयः समिति स
र्वौषधीः कांडात्कांडात्प्ररोहंतीति दूर्वाः अश्वत्थेवो निषदनमिति पंचपल्लवान् रुवतिभी मइ इति पंचत्वचः स्योनापृथिवीति सप्तमृदः याः फ
लिनीरिति फलं सहिरत्नानीति पंचरत्नानि हिरण्यरूप इति हिरण्यं युवासुवासा इति वाससा संवेष्ट्य पूर्णादर्वीति पूर्णपात्रं संस्थाप्य तत्त्वा
यामि शुनःशेपो वरुणस्त्रिष्टुप् पूजने वि॰ ओं तत्त्वायामीति उत्तरकलशे वरुणं गंधादिभिः पूजयित्वा तत्र कलशे कलशस्य मुखे विष्णुः
कंठे रुद्रः समाश्रितः मूले तत्र स्थितो ब्रह्मा मध्ये मातृगणाः स्मृताः कुक्षौ तु सागराः सर्वे सप्तद्वीपा वसुंधरा ऋग्वेदोथ यजुर्वेदः सामवेदो ह्य
थर्वणः अंगैश्च सहिताः सर्वे कलशं तु समाश्रिताः अत्र गायत्री सावित्री शांतिः पुष्टिकरी तथा आयांतु मम शांत्यर्थं दुरितक्षयकारकाः सर्वे
समुद्राः सरितस्तीर्थानि जलदा नदाः आयांतु मम शांत्यर्थं॰ ततः कलशे विष्ण्वादीन् संपूज्याक्षतान् क्षिपेत् मातृदेवो भव पितृदेवो भव
आचार्यदेवो भव अतिथिदेवो भव आशिषः प्रार्थयंते एताः सत्या आशिषः संतु अवनिकृतजानुमंडलः कमलमुकुलसदृशमंजलिं शिर
स्याधाय दक्षिणेन पाणिना सुवर्णपूर्णकलशं धारयित्वा दीर्घा नागा नद्यो गिरयस्त्रीणि विष्णुपदानि च तेनायुःप्रमाणेन पुण्याहं दीर्घमा
युरस्तु शिवा आपः संतु सौमनस्यमस्तु अक्षतं चारिष्टं चास्तु गंधाः पांतु सुमंगल्यं चास्तु अक्षताः पांतु आयुष्यमस्तु पुष्पाणि पांतु
सौश्रियमस्तु तांबूलानि पांतु ऐश्वर्यमस्तु दक्षिणाः पांतु बहुदेयं चास्तु अत्र गंधाः पांत्वित्यादिभिर्मंत्रपूर्वान्द्वैः युग्मान् ब्राह्मणान् गंधा-

दिनापूजयेत् तेचस्फमंगल्यं चास्त्वित्यादिमंत्रोत्तरान्ह्यानिप्रतिब्रूयुः यंकृत्वासर्ववेदयज्ञक्रियाकरणकर्मारंभाःशुभाःशोभनाःप्रवर्त्तंते तम-
हमोंकारमादिंकृत्वाऋग्यजुःसामाशीर्वचनंबहृषिसंमतंसंविज्ञानंभवद्भिरनुज्ञातःपुण्यंपुण्याहंवाचयिष्येइत्युक्तेवांच्यतामितिप्रतिब्रूयुः
भद्रंकर्णेभिः॰दायुः द्रविणोदाद्रविणस॰दीर्घमायुःसवितापश्वानान्॰दीर्घमायुः नवोनवोभवति॰दीर्घमायुःउच्चादिविदक्षिणावंतो॰मायुः
आपउंदंतुजीवसेदीर्घायुत्वायवर्चसे यस्त्वाहृदाकीरिणा॰जातवेदोयशो॰यस्मैत्वंसुकृते॰अश्विनंसपुत्रिणं॰स्वस्ति संत्वासिंचामियजुषा
प्रजामायुर्धनंच॰मनःसमाधीयताम् समाहितमनसःस्मः प्रसीदंतुभवंतः प्रसन्नाःस्मः शांतिरस्तु पुष्टिरस्तु तुष्टिरस्तु वृद्धिरस्तु अ
विघ्नमस्तु आयुष्यमस्तु आरोग्यमस्तु शिवंकर्मास्तु कर्मसमृद्धिरस्तु धर्मसमृद्धि॰वेदसमृद्धि॰शास्त्रसमृद्धि॰पुत्रसमृद्धि॰धनधान्य-
समृद्धि॰ इष्टसंपदस्तु॰अरिष्टनिरसनमस्तु यत्पापंतत्प्रतिहतमस्तु यच्छ्रेयस्तदस्तु उत्तरेकर्मण्यविघ्नमस्तु उत्तरोत्तरमहरहरभिवृद्धिर॰
उत्तरोत्तराःक्रियाःशुभाःशोभनाःसंपद्यंतां इष्टाःकामाःसंपद्यंतां तिथिकरणमुहूर्तनक्षत्रसंपदस्तु तिथिकरणमुहूर्तनक्षत्रग्रहलग्नाधिदे
वताःप्रीयंतां तिथिकरणेमुहूर्तेनक्षत्रेसग्रहेसदैवतेप्रीयेतां दुर्गापांचाल्योप्रीयेतां अग्निपुरोगाविश्वेदेवाःप्रीयंतां इंद्रपुरोगामरुद्गणाःप्री॰
ब्रह्मपुरोगाःसर्वेवेदाः॰विष्णुपुरोगाःसर्वेदेवाः॰माहेश्वरीपुरोगाउमामातरःप्रीयं॰वसिष्ठपुरोगाऋषिगणाःप्रीयंतां अरुंधतीपुरोगाएकपत्न्यःप्रीयं
तां ऋषयश्छंदांस्याचार्यावेदादेवायज्ञाश्चप्रीयंतां ब्रह्मचब्राह्मणाश्चप्रीयंतां श्रीसरस्वत्यौप्रीयेतां श्रद्धामेधेप्रीयेतां भगवतीकात्यायनी-

प्री॰ भगवतीमाहेश्वरीप्रीयतां भगवतीपुष्टिकरीप्री॰ भगवतीतुष्टिकरी॰ भगवतीवृद्धिकरीप्री॰ भगवतीऋद्धिकरीप्रीय॰ भगवंतौविघ्नविनाय
कौप्रीयेतां भगवान्स्वामीमहासेनः सपत्नीकः ससुतः सपार्षदः सर्वस्थानगतः प्रीयतां हरिहरहिरण्यगर्भाः प्रीयंतां सर्वाग्रामदेवताः प्रीयं
तांसर्वाः कुलदेवताः प्रीयंतां सर्वाइष्टदेवताः प्रीयंतां हताब्रह्मद्विषः हताः परिपंथिनः हताअस्यकर्मणोविघ्नकर्त्तारः शत्रवः पराभवंयांतु
शाम्यंतुघोराणिशाम्यंतुपापानि शाम्यंत्वीतयः शुभानिवर्धतां शिवाआपः संतु शिवाऋतवः संतु शिवाओषधयः संतु शिवावनस्पत
यः संतु शिवाअग्नयः संतु शिवाआहुतयः संतु शिवाअतिथयः संतु अहोरात्रेशिविस्यातां निकामेनिकामेनः पर्जन्योवर्षतु फलवत्योन-
ओषधयः पच्यंतां योगक्षेमोनः कल्पतां शुक्रांगारकबुधबृहस्पतिशनैश्वरराहुकेतुसोमसहिताआदित्यपुरोगाः सर्वेग्रहाः प्रीयंतां भगवा
न्नारायणः प्रीयतां भगवान्पर्जन्यः प्रीयतां भगवान्स्वामीमहासेनः प्रीयतां पुण्याहकालान्वाचयिष्ये वाच्यतां ॐ उद्गातेवशकुनेसा
मगायसि॰ मावद याज्ययायजतिप्रत्तिवैंयाज्या॰ स्कुरुते यत्पुण्यंनक्षत्रं तद्बट्कुर्वीतोपव्युषं यदावैसूर्यउदेति अथनक्षत्रंनैति याव-
तितत्रसूर्योगच्छेत् यत्रजघन्यंपश्येत् तावतिकुर्वीतयत्कारीस्यात् पुण्याहएवकुरुते तानिवाएतानियमनक्षत्राणि॰ मत्यंसहकुटुंबिने
महाजनान्नमस्कुर्वाणायाशीर्वचनमपेक्षमाणायास्याम्रुककर्मणः पुण्याहंभवंतोब्रुवंतु ओंपुण्याहमितित्रिः ३ स्वस्तयेवायुमुपब्रवामहे॰ भ
वंतुनः आदित्यउदयनीयः॰ स्वस्त्युर्ग्यंतिस्वस्त्युर्ग्यंति स्वस्तिनइंद्रोवृद्ध॰ स्वस्तिनस्तार्क्ष्यो॰ अष्टौदेवावसवः सोम्यासः चत॰ तेयज्ञं॰ सेव॰

मत्यंसह॰ असुककर्मणेस्वस्ति॰ अस्मैकर्मणेस्वस्तिइतिप्रतिवचनंत्रिः ३ ऋध्यामस्तोमं॰ यशोनपक्कं॰ सर्वामृद्धिमृभ्भुयामिति॰ यएवंवेद ऋ
ध्यास्महव्यैर्नमसोपसद्य मित्रंदेवंमित्रधेयंनोअस्तु॰ अनूराधान्हविषावर्द्धयंतः शतंजीवेमशरदःसवीराः त्रीणित्रीणिवैदेवानामृद्धानि त्री
णिच्छंदांसित्रीणिसवनानि त्रयइमेलोकाः ऋध्यामेवतद्वीर्यएषुलोकेषुप्रतितिष्ठति मत्यंसह॰ अस्यकर्मणःऋद्धिंभवंतोब्रुवंतु इतित्रिः
ऋध्यतामितिविप्राःइतित्रिः ३ ॐ श्रियेजातः॰ यएवंवेद यस्मिन्ब्रह्माभ्यजयत्सर्वमेतत् अमुंचलोकमिदमुचसर्वं तन्नोनक्षत्रमभिजिद्वि
जित्य श्रियंदधात्वहृणीयमानं अहेर्बुध्नियमंत्रंमेगोपाय यमृषयस्त्रयिविदाविदुः ऋचःसामानियजूंषि साहिश्रीरमृतासतां एतैर्मंत्रै
र्नीराजनंकारयेत् मत्यमित्यादिपूर्ववत् असुककर्मणःश्रीरस्त्विति भवंतोब्रुवंतु इतित्रिःअस्तुश्रीरितिप्रतिवचनंत्रिः ३ वर्षशतंपूर्णमस्तु
शिवंशिवमस्तु गोत्राभिवृद्धिरस्तु प्रजापतिःप्रीयतां ओंशुक्रेभिरंगैः॰ शोचिर्वसानः॰ तदप्येष॰ आविक्षित ॰ ततःउत्तरकलशंदक्षिणह
स्तेदक्षिणकलशंवामहस्तेगृहीत्वाताभ्यांधाराद्वयंसंततंपात्रेनिषिंचेदेभिर्मंत्रैः वास्तोष्पतेप्रति॰ यत्त्वेमहेप्रति॰ वास्तोष्पतेप्रतरणो॰ अज
रासस्ते॰ वास्तोष्पतेशग्मया॰ पाहिक्षेमउत॰ अमीवहावास्तोष्पते॰ सखवास्तु॰ शिवं ३ ततःपत्नींवामतउपवेशय तदुक्तं सर्वेषुधर्मकार्येषुप
त्नीदक्षिणतःस्थिता विप्रपादक्षालनेतुअभिषेकेचवामतइति ब्राह्मणाअभिषेकंकुर्युः समुद्रज्येष्ठा॰ याआपोदिव्या॰ यासांराजा॰ यासु
राजा॰ त्रायंतामिह॰ आपइद्वा॰ हस्ताभ्यांदशशाखाभ्यां॰ इमाआपःशिवतमा॰ याभिरिंद्रमभ्यषिंच॰ महांतंत्वामहीनां॰ देवस्यत्वासवि॰

भूर्भुवःस्वः तच्छंयोरावृणीमहे॰मंत्रांतेअमृताभिषेकोस्त्वितिवदेयुः इतिस्वस्तिवाचनम् अथशौनकाद्युक्तम् शौनकः अर्चिताब्राह्म
णाःसम्यक्गंधमाल्यैःसदक्षिणैः तिष्ठेयुःप्राङ्मुखायुग्मावक्तारोदर्भपाणयः तिष्ठेद्वाचयितातेषांदक्षिणस्यामुदङ्मुखः बिभ्रत्कुंभमपांपूर्णं
पिहिताननमर्चितं अथवाचयितुर्बाहुंदक्षिणंतुसमाश्रिताः तिष्ठंत्युदङ्मुखाःसम्यक्संस्कार्यास्तत्रतत्रतु मनइत्यादिकंमंत्रंपूर्ववाचयिताव
देत् समाहितेत्यादीतरेमंत्रंब्रूयुःसमाहिताःप्रसीदंतुभवंतइत्यथवाचयित्वावदेत् प्रसन्नाःस्मइतिब्रूयुरर्चिताब्राह्मणाःपुनः शांतिपुष्ट्य-
स्त्यविघ्नाद्याःशब्दाःपंचदशैवतु अस्तुशब्दांतमुच्चैरनुवाचयित्वातथापरैः आशीर्वादानथान्यांश्चविविधानपिवाचयेत् अतोदेवाअवंतुनः
सूक्तंवैष्णवमुत्तमं द्रविणोदाःसवितेतिनवोविद्युन्नयेतिच आवदंस्त्वमित्युक्त्वाथपुण्याहंवाचयेत्ततः वाचयित्वायथाशक्तिसर्वाणिद्विजसत्त
मैः प्रसक्तंतेतेदेवतायास्तुहोमंकुर्याद्विचक्षणः तस्यानामगृहीत्वाथप्रीयतामितिचोच्यतां पुण्याहंस्वस्तिमृद्धिंचभवत्पूर्वंब्रुवंतितिप्रणवाद्यंत्रिरा
वृत्तेभवदादिविनापरे पुण्याहादेस्त्रिरभ्यासेमंद्रमध्योत्तमस्वरम् आश्रयेरन्निमेसर्वेयथागमपरंपरं प्रयुक्तिविषयेभेदस्तृतीयेत्वृच्यतामिति
वक्तारोब्रूयुरत्युच्चैरितिविस्पष्टमेवच पुण्याहशब्दमुक्त्वातुस्वस्तिनइत्यृचंजपेत् स्वस्तिशब्दंतथोक्त्वाचऋध्यामेतिऋचंवदेत् ऋद्धिंभवंतोब्रु
वंत्वित्यृच्यतामित्यथोवदेत् आपोहिष्ठेतितिसृभिःशंनोदेवीत्यृचैकया ईशानावार्याणांचशुद्धवत्यघमर्षणं तरत्समंदीसूक्तंतुसर्वपापापनो
दनं पवस्वसोममित्यादिऋग्भिःप्रोक्ष्यसमंततः पुण्याहंवाचयित्वैवंसर्वकल्याणवान्भवेत् स्वस्तिवाचनमेवंतुसर्वेषामृद्धिकर्मणां आदावं

नेचकर्त्तव्यमितियज्ञविदांमतमिति जयंतेनकारिकाकारेण अर्चिताइत्यारभ्यतथापरैरित्यंतग्रंथमित्थमेवपठित्वाप्रकृतदेवतायाइत्यारभ्य
तृतीयेत्वृध्यतामितीत्यंतंपठित्वातत आपइत्यादिभिःशांतिंततःकुर्युःसमाहिताइतिपठित्वांत्यश्लोकःपूर्ववदुक्तः परिशिष्टे अथसर्वेसंह
सशांतिःपुष्टिस्तुष्टिर्हृद्धिरविघ्नमायुष्यआरोग्यंस्वस्तिशिवंकर्म समृद्धिधर्मसमृद्धिःपुत्रसमृद्धिर्वेदसमृद्धिशास्त्रसमृद्धिधनधान्यसमृद्धि
रिष्टसंपदित्येतानिपंचदश त्वंतानिवाक्यान्युक्त्वा तन्नाम्नाकर्मदेवताप्रीयतामितिब्रूयुः अथवान्वयितापूर्वंतत्तल्लिंगान्मंत्रान्पठित्वात्रिस्त्रिर्मंद्र
मध्यमोच्चस्वरैः ॐपुण्याहंभवंतोब्रुवंत्वोंस्वस्तिभवंतोब्रुवंत्वोमृद्धिंभवंतोब्रुवंत्विति ब्रूयात् तेपितथाप्रत्येकंप्रतिब्रूयुः ॐ ऋध्यतामित्यु
द्धोब्रूयुः अथप्राङ्मुखमासीनंसामात्यंकर्त्तारंब्राह्मणाःसपल्लवदर्भपाणयःशांतिपवित्रलिंगाभिर्ऋग्भिःसिंचेयुःपुरंध्रयोनीराजनादि-
मंगलंकुर्युरिति कर्मदेवताआहबोधायनः विवाहस्याग्निरौपासनस्याग्निसूर्यप्रजापतयःस्थालीपाकस्याग्निसूर्यप्रजापतयःस्थाली
पाकस्याग्निःगर्भाधानस्यब्रह्मापुंसवनस्यप्रजापतिःसीमंतस्यधाताविष्णुबलेःसविताजातकर्मणोमृत्युर्नामकर्मणःसविता तस्यांतेप्रजा
पतिरूपःनिष्क्रमणस्यसवितातस्यांतेत्रिवियाणि अन्नप्राशनस्यसविताचौलस्यकेशिनस्तस्यांतेप्रजापतिरुपनयनस्येंद्रःश्रद्धामेधेअंते-
विसर्गेस्कंस्रुवाःपुनरूपनयनस्याग्निः अथयदिब्रह्मचर्यव्रतमाचरेत्तस्मिन्नपापहोमेसवितासमावर्त्तनस्यश्रीरिंद्रोवाशूलगवस्येशानः
प्रत्यवरोहणस्यसवितोपाकर्मणिव्रतेषुचसवितावास्तुहोमवास्तोष्पतिरंतेप्रजापतिः अयुतहोमस्येंद्रोंतेप्रजापतिरायुष्यहोमस्याग्नि

रायुष्मान् नक्षत्रहोमस्यनक्षत्रसूक्तं अष्टमीप्रदोषस्येशानः आग्रयणस्याग्रयणदेवताः सर्पबलेःसर्पाः एकोद्दिष्टस्यांतेप्रजापति स्तडागादीनां
वरुणोयक्षबलेर्यक्षाःग्रहशांतिहोमस्यादित्यादिनवग्रहाः नागारितंत्रहोमेब्रह्मादयःप्रीयतामिति एवमेवान्येषांहोमानांयाज्यानुवाक्ययोर्दे
वतासोप्रीयतामिति कूपतडागांतेप्रधानोदकांतेप्रजापतिः कूष्मांडहोमस्याग्न्यादयश्चांद्रायणस्याग्न्यादयोग्न्याधेयस्याग्न्यादयोग्निष्टोमस्यें
द्रएवनेन्येष्टकर्मस्कप्रजापतिरिति पुण्याहवाचनसूत्रेचगंधादिदक्षिणांतानांदानसमयेशिवाआपःसंत्वित्यादीनांबहुदेयंचनोस्त्वित्यंतानां-
वाचनमुक्तंबौधायनेन पारिजातधृतशौनकीयेपिदानसमयेवाक्यवाचनंविधायोक्तम् कर्त्तायदक्षिणंजानुंपातयित्वामहीतले उदङ्मु
खोजपेत्सूक्तंश्चन्द्रयेत्येवमादिकमिति ॐपुण्याहमितिवाचनांतेचोक्तम् ततःस्वस्तिनइंद्रेतिऋत्वंब्रूयुःसहोभये ततोवाचयितापूर्वमों-
स्वस्तीत्यभिधायतु पश्चाद्भवंतइतिचब्रुवंत्वितिचभाषते ओंस्वस्तीतितथैवान्येप्रतिब्रूयुरतःपरं प्रारिप्सितंचतुर्थ्योक्त्वाकर्मवाचयिता
ततःस्वस्तीत्याद्यंब्रुवंत्वंतंपूर्ववत्समुदीरयेत् वक्तारश्चचतुर्थ्यंतंतत्तत्कर्मोक्तिपूर्वकं स्वस्तीतिचप्रतिब्रूयुः ऋद्धिवाचनांतेच ततोवाच
यि ताकुंभंजलंसंस्कार्यमूर्धनि किंचित्सिंचेत्सहैवान्येब्रूयुश्चविविधाशिषइति आश्वलायनस्मृतौ गुरोर्दक्षिणभागेतुकर्तासीततदा
ज्ञयेतिप्रक्रम्यमनःसमाधीयतामित्यादिवचनंगुरुकर्तृकमेवोक्तं ततःसावित्र्यादिमंत्रैरभिषेकमुक्त्वांतेउक्तं पुण्याहांतेचयेद्विप्रान्दक्षि
णाभिःस्वशक्तितःयत्किंचिच्छ्राद्धिकंभुक्त्वाप्रतिगृह्यंचवाशफचिःअब्राह्मणश्चपुण्याहेनार्हःस्यादितिमेमतिः पुण्याहवाचनंशास्त्र

मादौस्यात्सर्वकर्मसु नाकृत्वैतद्बुधःकुर्यात्सर्वकर्माणिमानवइति अत्रच बह्वृच्यंवास्वगृह्योक्तंयस्ययत्कर्मनोदितं तस्यतावतिशास्त्रार्थे
कृतेसर्वःकृतोभवेदितिस्वगृह्यानुक्तस्यानावश्यकत्वमभिप्रेत्यकारिकाकृज्जयंताभ्यांपरिशिष्टमनुसृतम् तत्रचप्रशस्तानितिब्राह्मणवि
शेषणंकिमाशयमित्याकांक्षासत्वात्स्मृत्युक्तंश्राद्धभोजनप्रतिग्रहादिराहित्यंग्राह्यम् यद्यपिब्राह्मणपूजनं आरंभेकार्यमितिप्रतीयतेतथापिकुंभ
स्यप्रणामांतपूजांविधायब्राह्मणपूजनंकार्यम् अथशब्देनबह्वृचकमतयापदार्थोक्तिसमयेस्वर्चितमितिकुंभविशेषणस्यान्यथानुपपत्तेः
ब्राह्मणपूजनंप्रसिद्धमेवेतिवाक्यवचनमपिताभ्यामनादृतं पुण्याहादिवाचनेमद्रादित्रैविध्यमपियथागमपरमितिवैकल्पिकत्वेनोक्तम्
परिशिष्टेपंचदशान्पठित्वापंचदशैतानीत्युक्तिर्न्यूनाधिकोक्तिव्यावृत्त्यर्थेत्यभिप्रेत्यपंचदशैवेतिकारिकाद्वाभ्युक्तंशांतिपवित्रलिंगाभिर्ऋग्भि
रितिपरिशिष्टस्यप्रपंचनंचपारिजातधृतशौनकीयेपवस्वसोममित्यंतानामृचांपाठेनाश्वलायनस्मृतौचसावित्र्यादिमंत्रपाठेनकृतंनत्वृचोवि
शेषतस्ताताविवक्षिताः पारिजातधृतशौनकीयेविशेषपाठाभावात् उक्तपाठयोःपरस्परविसंवादाच्चेत्याशयेनापइत्यादिभिःशांतिंततःकु-
र्यादित्येवोक्तं अतोदेवाइत्यादीनांभद्रंयेत्यादिसूक्तस्यचशौनकीयपाठएवक्वचिदसत्वात्परिशिष्टादावपि अविधेरनित्यत्वात्तत्तल्लिंगानृमं
त्रान्पठित्वेतिपरिशिष्टंस्वधृतशौनकीयेचोक्तातेवेतितिसृणामृचांपाठेनतद्विवरणमालोच्यपारिजातेप्रयोगकालेयाज्यायायजतीत्यादे
राचारप्राप्तवाक्यानामनादरःकृतः अतइत्थंप्रयोगः यथाचारंगणेशवरुणपूजादौकलशंधारयित्वेत्यंतेहृतेशिवाआपःसंत्वित्यादि

वाक्यवचनेनब्राह्मणपूजनेविहितेपूजितायुग्माब्राह्मणादर्भपाणयः प्राङ्मुखास्तिष्ठेयुस्तद्दक्षिणतोवाचयितोदङ्मुखोदर्भपाणिःस्वर्चितं कुंभंसपल्लवंदक्षिणहस्तेदधानस्तिष्ठेत् तद्दक्षिणपार्श्वेपत्नीसंस्कार्याश्चतिष्ठेयुः ततोब्राह्मणान्प्रतिमनःसमाधीयतामितिकर्त्तासमा-हितमनसःस्मइत्यपरे प्रसीदंतुभवंतइतिकर्त्ता प्रसन्नाःस्मइतिपरे ततःसर्वेसंहत्यपंचदशवाक्यानिवदेयुः शांतिरस्तु१पुष्टिरस्तु२तुष्टिरस्तु३वृद्धिरस्तु४अविघ्नमस्तु५आयुष्यमस्तु६आरोग्यमस्तु७स्वस्तिशिवंकर्मास्तु८कर्मसमृद्धिरस्तु९धर्मसमृद्धिरस्तु१०पुत्रसमृद्धिरस्तु११वेदसमृद्धिरस्तु१२शास्त्रसमृद्धिरस्तु१३धनधान्यसमृद्धिरस्तु१४इष्टसंपदस्तु१५इत्युक्त्वाकर्मदेवतानामग्रहणपूर्वकंअग्निःप्री-यतामितिवदेयुः यत्रनामविशेषोनोक्तःतत्रप्रजापतिःप्रीयतामिति अथावदंस्त्वमित्यृचंपठित्वा ओंपुण्याहंभवंतोब्रुवंत्वितिवदेत् ॐपुण्याहमितिपरेब्रूयुः स्वस्तिनइत्यृचंपठित्वा ॐस्वस्तिभवंतोब्रुवंत्वितिवदेत्ॐस्वस्तीतिपरे ऋध्यामस्तोममित्यृचंपठित्वा ओंऋद्धिंभवंतोब्रुवंत्वि-तिवदेत् ओंऋध्यतामितिपरे तत आपोहिष्ठेत्यादित्रिभिःसमुद्रज्येष्ठाइत्यादिभिर्वाभिषेकःकार्यः ततःसुवासिन्योनीराजनाशीःप्रयोग नूतनवस्त्रदानादिमंगलंकुर्युरितिसंक्षिप्तःपुण्याहवाचनप्रयोगः अथवृद्धिश्राद्धम् तच्चपार्वणत्रयात्मकं मातृभ्यःकल्पयेत्पूर्वंपितृभ्यस्तदनंतरम् ततोमातामहानांचकुर्याच्छ्राद्धंक्रमेणवैतिवसिष्ठोक्तेः एतदारंभेमातृपूजनमवश्यंकार्यं अकृत्वामातृयज्ञंतुयःश्राद्धंपरिवेषयेत् तास्तस्यक्रोधसंपन्नाहिंसांकुर्वंतिदारुणामितिहेमाद्रौभविष्योक्तेः कर्मांगश्राद्धेप्येतत्कार्यम् कर्मादिषुचसर्वेषुमातरःसगणाधिपाः पूज

नीयाः प्रयत्नेन पूजिताः पूजयंति ताइति षट्त्रिंशन्मते श्राद्धशेषिककर्मांगत्वस्यापि मातृपूजनप्रतीतेः अत्र विशेषो हेमाद्रौ चतुर्विंशतिमते ति
स्रः पूज्याः पितुः पक्षे तिस्रः पूज्याश्च मातृके इत्येता मातरः प्रोक्ताः पितृमातृष्वसाष्टमी ब्रह्माण्याद्याः स्मृताः सप्त दुर्गा क्षेत्रगणाधिपाः वृद्धौ वृद्धौ
सदा पूज्याः पश्चान्नांदीमुखान्पितृन् गौरी पद्मा शची मेधा सावित्री विजया जया देवसेना स्वधा स्वाहा मातरो लोकमातरः एतास्त्वभ्युदये पूज्या
आत्मदेवतया सहेति मातृपितामही प्रपितामह्यः मातामही मातुः पितामही मातुः प्रपितामह्यः पितृष्वसा सप्तमी मातृष्वसा अष्टमी आत्म
ष्टो मनुष्यमातरः प्रत्यक्षाः प्रत्यक्षमेव कुंकुमवस्त्राभरणपुष्पादिभिः पूज्याः परोक्षास्तु वक्ष्यमाणदेवतामातृवदक्षतपुंजादिष्वावाह्य पूज
नीया इति हेमाद्रिः ब्रह्माण्याद्याः सप्त दुर्गा क्षेत्रपालगणाधिपांश्च षोडशोपचारैः पूजयित्वा नांदीमुखान्पितृन्पूजयेत् शास्त्रांतरे महाल
क्ष्म्या सह ब्रह्माण्याद्याः पूज्या इत्युक्तम् तथा गौरी पद्मा शची मेधा सावित्री विजया जया देवसेना ॰ धृतिः पुष्टिस्तथा तुष्टिरात्मदेवतया स
ह आभ्योर्घ्यं गंधपुष्पं च धूपं दीपं निवेदयेदिति आत्मदेवता कुलदेवता अर्घ्यग्रहणेन षोडशोपचारपूजावश्यकेति द्योत्यते तथा कुड्य
लग्ना वसोर्धाराः पंच धारा घृतेन तु कारयेत्सप्त धारा वा नातिनीचा नचोच्छ्रिताः आयुष्याणि च शांत्यर्थं जप्त्वा तत्र समाहित इति आयुष्याणि आ
नो भद्रा इति सूक्तानि तत्रेति यत्र मातृपूजायां वसोर्धारा कृता कातीयगृह्याद्यनुसारे एतत्रायमायुष्यसूक्तजपः कार्यः अनेनैव वसोर्धारा
या अनित्यत्वं ज्ञापितं ब्रह्मांडे स्वाहाशब्दं प्रयुंजीत स्वधास्थाने तु बुद्धिमान् वृद्धिश्राद्धे सदा सव्यं यज्ञसूत्रं च कारयेत् कुशस्थाने च दूर्वाः स्यु-

मंगलस्याभिवृद्धयइति आश्वलायनगृह्यपरिशिष्टेतु आभ्युदयिकेयुग्माब्राह्मणा अमूलादर्भाप्राङ्मुखेभ्य उदङ्मुखेभ्योदद्यादुदङ्मुखेभ्योवा
प्राङ्मुखेभ्योद्विदर्भौपवित्रइति मंगलात्मकविवाहाद्यारंभेक्रियमाणनांदीश्राद्धेकुशस्थानेदूर्वाविधिः यज्ञाद्यारंभेतुक्रियमाणे अमूलदर्भविधिरि
तिव्यवस्थाबोध्या युग्मत्वेपिनियममाहहेमाद्रौछांगलेयः एकैकस्यतुवर्गस्यद्वौद्वौविप्रौसमर्चयेत् विश्वेदेवेतथाद्वौचनप्रसज्येतविस्तरइति
भविष्ये सर्वंप्रदक्षिणंकार्यंपूर्वाण्हेउपवीतिनेति पूर्वाण्हेभोजयेद्विप्रानष्टौसर्वंप्रदक्षिणं तथाचनवर्मोविप्रंचतुरस्रेखगोमयेनितिच चरणक्षा
लनकालेसमागतातिथिंक्षालनचतुरस्रदेशेभोजयेदित्येतदर्थमेतदितिहेमाद्रिः अशक्तंप्रतिपक्षांतरं तत्रैवनांदीमुखान्समुद्दिश्यपितॄन्प
चद्विजोत्तमान् भोजयेद्विधिवद्याज्ञेति अष्टानांस्थानेचत्वारःएकोतिथिःपूर्ववदधिकइत्यर्थः वृद्धिश्राद्धेविश्वेदेवाःसत्यवसुसंज्ञकाः कर्मांग
नांदीश्राद्धेक्रतुदक्षसंज्ञकाः इष्टिश्राद्धेक्रतुर्दक्षइतिवचनात् इष्टिश्राद्धंकर्मांगश्राद्धमितिहेमाद्रिणाव्याख्यानात् नचयोगानुसारेणेष्ट्यंगश्रा
द्धमित्येवव्याख्येति चिंतनिशंक्यं प्रधानस्याहुतौनांगत्वस्यप्रवेशेनैवोद्देश्यबुद्धिपर्यवसमानेसतिइष्टिग्रहणस्यैवपंचावत्तैववपाकार्येत्यत्रवपाग्र
हणस्येवाविवक्षितत्वात् अतएवनिषेककालेसोमेचर्सामंतोन्नयनेतथा ज्ञेयंपुंसवनेश्राद्धंकर्मांगंवृद्धिवत्कृतमितिवाक्येपिनिषेकादिग्रह-
णमाधानाद्युपलक्षणार्थमितिपारिजातादयः सोमशब्दस्तेषामुपलक्षणार्थइतिमदनरत्नादयः अस्मिन्पक्षेपुत्रजन्मनिनिमित्तकेप्रधानभू
तेनांदीश्राद्धंसत्यवसूनांगभूतौ अन्यंतुनिषेकादिशब्दानामुपलक्षणार्थमीपन्यायामन्यमानानिषेकादिगणितकर्मानकर्मांगनांदीश्राद्धेसत्य

वसूगणितेषु क्रतुदक्षावित्याहुः केषांकर्मणामारंभेकार्यमित्यपेक्षायांबह्वृचकारिकायामुक्तं स्यादाभ्युदयिकंश्राद्धंवृद्धिपूर्त्तेषुकर्मसु गर्भपुं
सवर्सीमंतचौलोपनयनेष्विह विवाहेचानलाधेयप्रभृतिश्राद्धकर्मसु इदंश्राद्धंप्रकुर्वंतिद्विजावृद्धिनिमित्तकं अन्यैःषोडशसंस्कारेश्रावण्या
दिष्वपीष्यते वाप्याद्युद्यापनादौतुकुर्युःपूर्त्तनिमित्तकमिति अन्यैरित्युक्तसंस्कारेभ्योन्येषुजातकर्मादिषुश्रवणाकर्मादिषुचतदनावश्यक
मितिज्ञापनार्थं कार्ष्णाजिनिः सीमंतोन्नयनेचैवपुत्रादिमुखदर्शने नांदीमुखान्पितृगणान्पूजयेत्प्रयतोगृहीति अत्र पुत्रादीत्यादिश-
ब्दात्पौत्रस्यापिसंग्रहइतिनिर्णयामृते अत्रविशेषंछंदोगपरिशिष्टेकात्यायनः असकृद्यानिकर्माणिक्रियंतेकर्मकारिभिः प्रतिप्रयोगंनै
ताःस्युर्मातरःश्राद्धमेवच आधानहोमयोश्चैववैश्वदेवेतथैवच बलिकर्मणिदर्शेचपूर्णमासेतथैवच नवयज्ञेच यज्ञज्ञावदंत्येवमनी-
षिणः एकमेवभवेच्छ्राद्धमेतेषुनपृथक्पृथक् इति अत्रप्रथमश्लोकापराभ्यांआधानादीनांकेषांचिदेवावृत्तावपिनांदीश्राद्धंनावर्ततइत्येत-
त्परतयाव्यवस्थाप्यते अतएवापस्तंबकल्पानुसारियाज्ञिकानांविच्छिन्नाधानेनांदीश्राद्धाचारश्चिंत्यः केषांचित्प्रथमप्रयोगेपिनैतत्कार्य
मित्यप्याहुः नाष्टकासुभवेच्छ्राद्धंनश्राद्धेश्राद्धमिष्यते नसोष्यंतीजातकर्मप्रोषितागतकर्मस्विति अत्रद्वितीयःपादोहेतुवन्निगदत
याप्रथमशेषःप्रसवात्पूर्वंविहितंकर्मसोष्यंतीकर्मजातकर्मांगत्वेननिषेधस्तुछंदोगमात्रविषयस्तत्परिशिष्टगतत्वादितिसमयोद्योतेतदा
पिवृद्धिनिमित्तकंपुरुषार्थंततःपूर्वंभवत्येव वृद्धिश्राद्धंजातकर्मादीनांस्वकालातिपत्तौसहैकस्मिन्दिनेचौलादिनासहक्रियमाणेतेषु

नांदीश्राद्धंतंत्रेणकार्यमित्यपितंत्रैवपरिशिष्टे गणशःक्रियमाणेषुमातृभ्यःपूजनंसकृत् सकृदेवभवेच्छ्राद्धमादौनपृथगादिष्विति अत्रा
दौयज्जन्मनिमित्तंयच्चसंस्कारादिषुविहितं तत्सकृदेवकार्यम् नपृथगित्यन्वयः ततश्चपुत्रजननिमित्तंचौलांतसंस्कारांगंचेत्नांदीश्राद्धं
तंत्रेणकरिष्येइतिसंकल्पः यद्यपिश्राद्धवसिष्ठेन नांदीमुखेविवाहेचप्रपितामहपूर्वकम् नामसंकीर्तयेद्विद्वानन्यत्रपितृपूर्वकमितिउ
क्तम् स्मृत्यर्थसारेपिवृद्धमुख्याश्चपितरोवृद्धिश्राद्धेषुभुंजतइति नतदाश्वलायनशाखिभिरनुसर्तव्यं मातापितामहीचैवतथैवप्रपिताम
हीपित्रादयस्त्रयश्चैवमातुःपित्रादयस्त्रयः एतेनवार्चनीयाःस्युःपितरोभ्युदयेद्विजेरित्याश्वलायनस्मृतिवशेनमात्रादीनांअनुलोमक्रमप्र
तीतेर्बह्वृचैरनादरणीयंतदितिपारिजातोक्तेः एवंपित्रर्थविप्रेभ्यःप्रदायार्घ्यंयथाविधि पितामहायविप्रेभ्योदत्वार्घ्यंचयथापुरा प्रपिताम
हशब्दादिमिदंतेर्घ्यमितीरयेदितिपारिजातोदाहृतभविष्यत्स्मृतौचअर्घ्यदानक्रमप्रतीतेः प्रपितामहसंयुक्तंमंत्रमुक्त्वातमेवतु तदर्थमुपविष्टेः
भ्यस्तृतीयंसकृदेवत्विति कारिकोक्तेश्च उक्त्वापितरिदंतेर्घ्यमितिपित्रेर्घ्यमानयेदित्युक्त्वाशौनकेन एवमेवार्घ्यदानंतुकुर्यादुत्तरयोर्द्वयोरित्यु
क्तेश्च एवमेवजयंतोक्तेश्च अथजीवत्पितृकस्यसंस्कर्तुर्नांदीश्राद्धनिर्णयः तत्रकात्यायनः वृद्धौतीर्थेचसंन्यस्तेताते चपतितेसति येभ्य
एवपितादद्यात्तेभ्योदद्यात्स्वयंसुतइति गृह्यपरिशिष्टेतुनांदीश्राद्धंप्रकृत्योक्तंमहत्स्वपुर्वेष्वपुस्तदहरल्पेषुतदिदमेकेमातृणांपृथक्कुर्वंति अ
यपितॄणांअथमातामहानामितित्रितयमिच्छंतितस्माज्जीवत्सि तात्कृतसंस्कारेषुमातामहयोःकुर्यात्तस्यांजीवंत्यांमातामहस्यैवकुर्यादि

ति महत्सु उपनयनादिषु अल्पेषु पुंसवनादिषु पृथग्दिनभेदेन पूर्वाण्हादिकालभेदेन वा त्रितयं श्राद्धत्रयं भिन्नप्रयोगमित्याशयः तथा च गार्ग्यः
मातृश्राद्धं तु पूर्वेद्युः कर्माहनि तु पैतृकम् मातामहं चोत्तरेद्युर्वृद्धौ श्राद्धत्रयं स्मृतमिति तथा च शातपः पूर्वाण्हे मातृकं श्राद्धं मध्यान्हे पैतृकं
तथा ततो मातामहानां च वृद्धौ श्राद्धत्रयं स्मृतमिति एके इच्छंतीति परिशिष्टोक्त्या सहप्रयोगः स्वाभिमतत्वेन सूचितः उक्तश्चानुकल्पेन वृ
द्धमनुना अलाभे भिन्नकालानां नांदीश्राद्धत्रयं बुधः पूर्वेद्युर्वै प्रकुर्वीत पूर्वाण्हे मातृपूर्वकमिति एवं जीवत्सि न्नकं पत्न्यपिती र्थ इव श्राद्धत्रयप्रा
प्तौ विषयविशेषे पवादमुच्यते तस्मादिति तत्र पार्वणद्वयेनैव नांदीश्राद्धफलसिद्धिरित्याशयः एवं जीवन्मा तृपितृकस्य मातामहश्राद्धेनैव
तत्सिद्धिरित्याशयेनोक्तं तस्यामित्यादि एतच्चोपलक्षणार्थं जीवत्पितृमातामहस्य मातृपार्वणेन तत्सिद्धिरित्यपि बोध्यम् यद्वर्गाद्यो जीव
ति तत्पार्वणातिरिक्त पार्वणानुष्ठानेन नांदीश्राद्धफलसिद्धिरित्यत्र तात्पर्यस्य वाक्यभेदभयेन तस्मादित्यादिग्रंथे स्वीकर्तुं सुचितत्वात् एवं च सति
मृतपितृकजीवन्मातृमातामहस्य पितृपार्वणमात्रेण नांदीश्राद्धसिद्धेः साधकतया सकलदाक्षिणात्यस्वीकृतेन पितृवर्गे मातृवर्गे तथा मातामा
हस्य च जीवेत्तु यदि वर्गाद्यस्तं वर्गं तु परित्यजेदिति पारिजाताद्यनेकग्रंथसंमतपाठे वकारविरोधाच्च न गिरेतिब्रूयादिति वदर्थप्राप्तेतरनिवृ
त्त्यनुवादतया तत्स्वीकारेणात्रत्ये वा वपतीति वद्भ्रौतपरिसंख्यांगीकारगौरवस्यावपनापत्तेश्चांतं वर्गं तु परित्यजेदिति शास्त्रविरोधाच्च येभ्य एव
वेति शास्त्रस्य परिशिष्टस्य च पारिजातोक्तव्यवस्थाविरोधापत्तेश्च तथा हि तत्रोक्त परिशिष्टमुदाहृत्य तत्संवादितया सपितुः पितृकृत्येषु अधि

कारोनविद्यते नजीवंतमतिक्रम्यकिंचिद्दद्यादितिश्रुतिरितिकातीयवचनमुदाहृत्यपितृकर्तृकेषुपितामहादिसंबंधिषुश्राद्धेष्वित्यर्थइतिव्याख्यायके
षुचिदेतदपवादत्वेन उद्वाहेपितृजननेपित्रेष्ट्यांसोमिकेमखे तीर्थेब्राह्मणआयातेषडेतेजीवतःपितुरितिमैत्रायणीयपरिशिष्टमुदाहृत्यतंतद्वि
कारेन येभ्यएवपितादद्यात्तेभ्योदद्यात्स्वयंसुतइत्येतत्समानार्थाविष्णुस्मृतिरुदाहृतापितरिजीवतियःश्राद्धंकुर्यात्सयेषांपिताकुर्यात्तेषांकुर्यात्पितरि
पितामहेचयेषांपितामहइति तत्रश्चबह्वृचपरिशिष्टस्य कृतसंस्कारविषयत्वान्नजीवंतमतिक्रम्यै तद्विषयंमैत्रपरिशिष्टस्यतु तदितरि-
क्तविषयत्वाद्येभ्यएवपितादद्यादित्येतद्विषयमित्येवंव्यवस्थाप्रतीयतइतिवार्त्तंघ्नीद्वन्द्वत्वयोरिवसमुच्चयासंभवः नचमैत्रपरिशिष्टस्यकृत
संस्कारविषयत्वमस्तीतिशंक्यम् उद्वाहशब्दस्यकर्त्तुर्हितीय विवाहपरत्वात् नांदीश्राद्धंपिताकुर्यादाद्येपाणिग्रहेबुधः अतऊर्ध्वंप्रकुर्वी
तस्वयमेवतुनांदिकमिति वचनात्नचपुत्रजनननिमित्तकर्मितिसंस्कारांगंतीर्थइवतत्रापिपुरुषार्थस्यैवविधानात् नचजीवहूर्गत्रयाद्यः
स्यकृतसंस्कारेष्वपियेभ्यएवपितादद्यादित्येतत्स्वीकारआवश्यकइतिशंक्यम् पितरिपितामहेप्रपितामहेचजीवतिनैवकुर्यादितिविष्णू
क्तरीत्यालोपस्यौचित्यप्रतीतेः एतदपवादमप्यनंतरंवक्ष्यामः यत्तुपारिजातोक्तव्यवस्थादूषणायस्मृतिरत्नावल्यामुक्तं बह्वृचपरिशिष्ट
स्यबह्वृचविषयत्वान्मैत्रायणीयस्यतच्छाखिविषयत्वान्नव्यवस्थांतरंकल्पनीयमितितन्न आश्वलायन परिशिष्टेकृतसंस्कारेष्विति-
श्रवणात्परिशिष्टांतरेचतद्भिन्नकर्मणामेवश्रवणात्कर्मभेदेनव्यवस्थायाअकल्प्यत्वात् शब्दानांरूढशाखाभेदव्यवस्थाकल्पनस्यैवा

न्याय्यत्वात् होलाधिकरणन्यायबाधितत्वाच्च यत्तु पारिजाते नाजीवतः पितुः कुर्याच्छ्राद्धमग्निमृते द्विजः येभ्य एव पिता कुर्यात्तेभ्यः कुर्वीत
साग्निकः पितामहेष्वेवमेव कुर्याज्जीवति साग्निकः साग्निकोपि न कुर्वीत जीवति प्रपितामह इति क्रमं तु वचनान्मैत्रायणीयपरिशिष्टोक्तविषयेष्व
पि जीवत्पितृकस्य साग्नेरेवाधिकारो न निरग्नेरिति प्रतिपादितं तद्दुह्यहृपुत्रजनननिमित्तकनांदीश्राद्धव्यतिरिक्तं तीर्थश्राद्धादिविषयं अनग्नि
कोपि कुर्वीत जन्मादौ वृद्धिकर्मणि येभ्य एव पिता दद्यात्तानेवोद्दिश्य पार्वणमिति आचारमदनरत्नोदाहृत हारीतवचनेन क्रमं तु वाक्याप
वादात् साग्निरत्र श्रौताग्निमान् श्रौताग्निमांश्च नर्दितरो निरग्निरित्यपि तत्रैवोक्तम् अतश्च निरग्नेर्जीवत्पितृकस्य तीर्थश्राद्धादौ नाधिकार
इति सिद्धम् यत्तु तत्रैवोक्तम् येभ्य एव पिता दद्यादित्यत्र येभ्य इति पितुः पित्रादय एव परामृश्यंते न तु मात्रादयो मातामहादयश्च न जीवंतम
तिक्रम्य किंचिद्दद्यादित्यादिशास्त्रेण जीवत्पितृपार्वणमेव निषिध्यते तत्रैव जीवतोतिक्रमसंभवात् प्रमीतस्वमात्रादिकेन स्वमात्राद्युद्देशे
न श्राद्धकरणे तदभावात् प्रतिप्रसवार्थस्य च येभ्य इति शास्त्रस्य निषेधसमानविषयत्वौचित्यात् किंच येभ्य इत्युक्तवाक्ये पितुर्मात्रादिग्रहणे त
त्समानार्थे विष्णुवाक्येपि तदापद्येत तच्चेत्थं पठ्यते पितरि जीवति यः श्राद्धं कुर्यात्स येषां पिता कुर्यात्तेषां कुर्यात् पितरि पितामहे च जीवति ये
षां पितामहः पितरि पितामहे प्रपितामहे च जीवति नैव कुर्यात् यस्य पिता प्रेतः स्यात्स पित्रे पिंडं निधाय पितामहात्परं द्वाभ्यां दद्यात् यस्य
पिता पितामहश्च प्रेतौ स्यातां स ताभ्यां पिंडं दत्वा पितामहाय दद्यात् यस्य पितामहः प्रेतः स्यात्स तस्मै पिंडं निधाय प्रपितामहात्परं द्वाभ्यां पिं

ड्ंदद्यात् मातामहानामप्येवंश्राद्धंकुर्याद्विचक्षणः मंत्रोह्येनयथान्यायंशेषाणांमंत्रवर्जितमिति अत्रचप्रमीतमातृमातामहोपिजीवत्पि
तृकः पितुःपित्रादीनिवतदीयानेवमात्रादीन्मातामहादींश्चोद्दिश्यश्राद्धंकुर्यादितिचेत्प्रथमवाक्येविवक्षितार्थः स्यात्तदायेषांपितामहः कु
र्यात्तेषांकुर्यादितिसानुषंगेद्वितीयवाक्येतथैवविवक्षापद्येततत्रस्वीयानांमात्रादीनांमातामहादीनांपितुर्मात्रादीनांमातामहादीनांचप्र
मीतानांपरित्यागेनपितामहस्यमात्रादीन्मातामहादींश्चोद्दिश्योद्वाहपुत्रजननादौजीवत्पितृपितामहस्यश्राद्धानुष्ठानमापद्येततथामाता
महानामप्येवमित्यतिदेशाज्जीवन्मातामहस्यस्वीयानांपैतृकाणांपैतामहानांचमात्रादिमातामहादीनांचप्रमीतानांपरित्यागेनपितामह
स्यमात्रादीन्मातामहादींश्चोद्दिश्यतदनुष्ठानंस्यादितिप्रथममेववाक्यंपितुःपित्रादिपार्वणस्यैवप्रापकमितिस्वीकृत्यजीवत्पितृकस्तेनस
हस्वीयानामेवमात्रादीनांमातामहादीनांचश्राद्धंकुर्यादितिस्वीकर्तुमुचितमितितन्न यतोयेभ्यएवपितादद्यादीदृशार्थकानांविष्णुस्मृ-
त्यादिवाक्यानांप्रतिप्रसवत्वंतदैवघटतेयदानजीवंतमतिक्रम्येत्यादीनांजीवत्पितृकंप्रतिपितुःपित्राद्युद्देश्यकस्यपार्वणनिषेधपरत्वं-
भवति नचैनतत् प्रतिप्रसवत्वाभिमतवाक्यभिन्नस्यतादृशपार्वणप्रापकस्यनिषेधापेक्षितस्याभावात् तत्तच्छ्राद्धविधिषुपित्रादिश
ब्दानांसंबंधिकत्वमहिम्नाकर्तुः पित्रादीनामेवप्रतीत्याकर्तुस्तादृशपार्वणप्राप्तेरनाशंक्यत्वात् निषेधस्यचप्रेतेभ्यएवनिरूपणीयादिति
पितृयज्ञप्रकरणस्याश्वलायनोक्तितुल्यप्रवृत्तिकेनजीवमानेनदेयंस्याद्यस्माद्द्विजसत्तम तस्माज्जीवत्पिताकुर्याद्वाभ्यामेवनसंशय

इतिभविष्यपुराणवचनेनप्राप्तस्यमृतपुंद्वयमात्रोद्देश्यकप्रदानस्यनिषेधकतयोपपत्तेः शक्यतेचहारीतवचनस्यानग्निकंप्रतिमात्रादिपार्वणवि-
षयेप्रतिप्रसवत्वंवक्तुमनायासेनतस्यापिप्रवृत्तिर्तार्थादौमैत्रायणीयप्राप्तस्यक्रमंतुवचनेननिषिद्धत्वात् यत्तुजीवत्पितृपितामहेनपितामहमात्राद्युद्दे-
शेनश्राद्धाननुस्यादित्युक्तंतत्रानिष्टं पितुर्मात्राद्युद्देशेनेवतदुद्देशेनापिप्रमाणसिद्धस्यतदनुष्ठानस्यस्वीकर्तुमुचितत्वात् यत्तुमातामहानामप्येवमि-
त्यतिदेशमूलकर्मनिष्पादनंतत्तदर्थाज्ञानविजृंभितं अत्रहिमातामहानांश्राद्धंपितृपार्वणवत्कर्तव्यमुचितमंत्रोहयुक्तमित्यतिदिश्यते इत्थमति
देशेनचयथाविसर्जनांतान्यंगान्यतिदिश्यंतेतथाव्यवहितपूर्वग्रंथोक्तक्रमेणैकद्व्यादिजीवननिमित्ताद्व्युत्क्रममरणनिमित्ताच्चपितृपार्वणगतादेव
ताव्यवस्थापिअंगत्वाविशेषात् नचैवंमात्रादिश्राद्धंपितृपार्वणांगंयेनातिदिश्येत नचविष्णुस्मृतिव्याख्यातारोपिमातामहानामप्येवमितिवचस
इतरेतिकर्तव्यतातिदेशपरतामभिवोक्तविधदेवताव्यवस्थातिदेशपरतांमन्यमानाअपिमात्रादिपार्वणातिदेशपरतांमन्यंतेचसयेषांपिताकुर्या
द्येषांपिताकुर्याद्येषांपितामहइत्यनयोर्मात्रादिमातामहादिपार्वणगोचरतामपि युक्तंचैतद्येषामितियच्छब्देनपितृकर्तृकश्राद्धोद्देश्यतायाः
पुत्रकर्तृकश्राद्धोद्देश्यत्वव्याप्यत्वप्रतीतेः यद्यत्कृतकंतदनित्यमितिवद्येभ्यएवपितादद्यादितियच्छब्दोपबद्धे वकारेणवीप्साप्रतीतेश्चयमेवधा
र्तराष्ट्रं तूष्णीमसेनोभ्यवेक्षते क्षणमात्रेणतंहंतिव्याघ्रोमृगगणंयथेतिवत् अतोयेभ्यएवपितादद्यादीदृशशास्त्रानुसारिणयत्नुष्ठानेपितृकर्तृक-
श्राद्धोद्देश्यपितृमातृमातामहाद्युद्देश्यकश्राद्धत्रयस्यकर्तव्यत्वान्नपुत्रेणात्मीयमात्राद्युद्देशेनश्राद्धसंभवः नचाश्वलायनपरिशिष्टानुसारि

ण्यनुष्ठानेपितुःपित्राद्युद्देशेनतत्संभवइतिप्रागेवावेदितं अतस्तदुभयार्थसमुच्चयोक्तिःसाहसमात्रं सत्यपिविष्णुस्मृतेःकृतसंस्कारसाधारण्येआश्व
लायनशाखिभिस्तत्सूरिशिष्टोक्तएवपक्षःसंभवेकर्तुमुचितः बह्वल्पंवास्वगृह्योक्तमितिस्मृतेःकुलपरंपराया तत्वेनयदितच्छाखिनोपिविष्णु-
स्मृत्युक्तमाचरंति आचरंतु नतूक्तसमुच्चयःपरंपरायातोस्ति एवंचजीवत्पितृमातामहेनयदामातृपार्वणेननांदीश्राद्धसिद्धिरंगीक्रियते नतत्रदेवा
इतिश्राद्धहेमाद्रिसमुदाहृतेननित्यश्राद्धमदैवंस्यादेकोद्दिष्टंतथैवच मातृश्राद्धंतुयुग्मैःस्याददैवंप्राङ्मुखैःपृथगिति वचनेनपूर्वाह्णादिकालभे
देन पार्वणत्रयानुष्ठानपक्षेपार्वणांतरासाहित्येनक्रियमाणेमातृश्राद्धइवोक्तविधमातृश्राद्धेपितामह्युद्देशेअदैवत्वबोधनात् नांदीश्राद्धमात्रेपिचविश्वेदे
वाःकृताकृताःविश्वेदेवविहीनंतुकेचिदिच्छंतिमानवाःयुग्मास्तत्रद्विजाःकार्यास्तेपूज्याश्चप्रदक्षिणमितितत्रैवमार्कंडेयवचनादित्यलम्
अथकृतसंस्कारेप्रवासादिनापितृकर्तृकत्वासंभवनिमित्तककर्त्रंतरंप्रतिनांदीश्राद्धदेवतानिर्णयः पारिजातेकात्यायनः स्वपितृभ्यः
पितादद्यात्कृतसंस्कारकर्मसु पिंडानोद्वाहनात्तेषांतेस्याभावेतुतत्क्रमादिति ओद्वाहनात्प्रथमविवाहमभिव्याप्यकृतसंस्कारकर्मसु पितास्व-
पितृभ्यःपिंडान्दद्यात्तदुपलक्षितंवृद्धिश्राद्धंकुर्यात्तस्यपितुःप्रवासादिनाभावेतेष्वेवकर्मसुतन्निमित्तःपित्रसन्निधिनिमित्तोयोधिकारिक्रमः
असंस्कृतास्तुसंस्कार्याभ्रातृभिःपूर्वसंस्कृतैरितिशास्त्रावगतः तेनक्रमेणतेषांपूर्वसंस्कृतानांमध्येज्येष्ठभ्रात्रादिःकुर्वन्स्वपितृभ्योदद्यात्
समावर्तनस्यापिविवाहात्प्राचीनत्वात्संस्कारत्वाज्जीवत्पितृकसमावर्तनेपितास्वपितृभ्योदद्यात् अजीवत्पितृकस्तुपूर्वसंस्कृतभ्रात्रसंभवे

स्वयमेवस्वपितृभ्योदद्यात् उपनयनेनकर्माधिकारसत्वाद्विवाहेप्येवमेवद्रष्टव्यमितिपारिजातेव्याख्यातं अत्रचपितुर्जीवत्पितृकस्यापिजीव
त्पितृकस्यचज्येष्ठभ्रात्रादेश्चतथाद्विविधस्यशास्त्रांतरेश्राद्धीयदेवतात्वेनयेवगताः पित्रादयोमात्रादयोमातामहादयश्चतेषामेवस्वपितृभ्यइति-
निर्देशः स्वेज्यत्वस्यषष्ठ्यर्थत्वात् जीवत्पितृकेनस्वजनकाद्युद्देश्यकश्राद्धानुष्ठानस्यबाधितत्वात् अतएवसमावर्तनस्यमाणवककर्तृकत्वेपित
दंगभूतनांदीश्राद्धेपितुस्तदभावेज्येष्ठभ्रात्रादेरप्राप्तकर्तृत्वप्रापणादिनावचनस्यार्थवत्त्वमित्याशयेनतदुपन्यासइतिबोध्यम् अजीवत्पितृक
इतिचजीवदसन्निहितपितृकस्याप्युपलक्षणम् स्वपितृभ्यइतिचपूर्ववत् आद्यस्येज्याजनकादयएवपरस्यपितुर्जनकादयएव नत्वाश्वलायन
परिशिष्टोक्तरीत्यापितृपार्वणत्यागेनमात्रादयः समावर्त्तनस्यात्मसंस्कारत्वेनसुतसंस्कारत्वाभावात् हेमाद्रिणात्वक्षरारूढ्यप्राप्तविधिंदर्शयितु
व्याख्यांतरमकारि पित्रभावेअन्योयःकश्चित्संस्कारंकुर्यात् सुतकुमारपितरमारभ्यसंस्कार्यस्यपितृणांयःक्रमः तेनक्रमेणदद्यात् ननु
स्वीयेभ्यः पितृभ्यः तस्मात्पितृव्याचार्यमातुलादयः संस्कार्यस्योपनयादेरेवपितृभ्यः श्राद्धंदद्युः नस्वपितृभ्यइत्यत्रपारमार्थिकः पक्षोविधी
यते अन्यथास्वपितृभ्यइत्यस्यानुषंगकल्पनायाअन्याय्यत्वात्पितृव्यादीनामपिपितृवत्त्वपितृभ्योदानाविशेषेस्वेंतृभ्यः पितादद्यादित्यस्या
नर्थक्यापत्तेः पितुः पितृव्यादिषुवैलक्षण्यद्योतकंतुशब्दानुपपत्तेः उपनेयस्यप्रदेयकन्यायाश्वासुरव्याधिकारित्वेनतदीयपित्रादीनामिज्यत्वौ
चित्याच्च महार्णवोदाहृतेगर्भाष्टमेवर्षेब्राह्मणआत्मानमुपनयेदित्यादिबुधस्मृत्यादिवाक्येणिजंतमुपनयनशब्दंव्याचक्षाणैरपरार्कादिभि

रूपपादितंचोपनेयकन्ययोरेव उपनयनादौमुख्याधिकारित्वमिति अयमेवप्रकारःपितृव्यकर्तृकविवाहेबोध्यः नचतत्रमानाभावः पित्रभावे-
नामकरणेकर्त्रंतरप्रापकेशंखस्मृतौअन्योवा कुलवृद्धइत्यस्यनामकरणप्रभृतिसंस्कारविषयतायांहेमाद्रिणैवोक्तत्वा दिति अत्रापिपित्रभा
वोद्वैधामरणेनप्रवासादिनावा पितरमारभ्येत्यपिइज्यत्वेनइज्योपलक्षणत्वेनवासंस्कार्यस्यैवनिषृष्टौक्रमनिरूपितसंबंधार्थासंस्कार्यप्रतिसमा
वर्तनादौइज्यदेवताक्रमोयोविहितइत्यर्थः अतएवेज्यत्वमुपनेयादेरितिपष्ठ्यर्थः ततश्चजीवत्पितृकस्योपनयनंकुर्वन्मातुलादिस्तदीयजन
कादीनुद्दिश्यैवकुर्याज्जीवत्पितृकस्यतुजनकादीन् नतुपरिशिष्टानुसारेणकेवलानप्रमीतानपिसंस्कार्यमात्रादीन् संस्कार्यप्रतिस्वसंस्कारेसमा
वर्त्तनादौकर्त्तव्येतासामुक्तिरीत्येज्यत्वाप्राप्तेः अतउपनयनेसमावर्तनेसंस्कार्यस्यैवयद्यधिकारःस्यात्तदासंस्कार्यस्यनांदीश्राद्धदेवतायाऔचि
त्यायतास्ताएवोद्दिश्यमातुलादिर्नांदीश्राद्धंकुर्यादितितात्पर्यार्थः इतिपित्रन्यकर्तृकनांदीश्राद्धदेवतानिर्णयः श्रौतस्मार्ताधानाति
रिक्तविषयंचनांदीश्राद्धंपूर्वाण्हेकार्यम् पार्वणंचापराण्हेतुप्रातर्वृद्धिनिमित्तकमितिशातातपोक्तेः पूर्वाण्हेवैभवेद्वृद्धिरित्यत्रिवचनाच्च
आधानांगंत्वपराण्हे आमश्राद्धंतुपूर्वाण्हेसिद्धान्नेनतुमध्यतः पार्वणंचापराण्हेस्याद्वृद्धिश्राद्धंतथाग्निकमितिगालववचनात् इदंचाधा
नपूर्वदिनेबौधायनोक्तनांदीश्राद्धविषयम् आपस्तंबसूत्रानुसारिणातुयत्संभारस्यशोत्तरंभाष्यकारादिभिरुक्तंतत्पूर्वोत्तरपदार्थैर्निषि
द्धकमत्वान्नपृथक्कालमपेक्षतइतिनतद्विषयम् पुत्रजन्मनिमित्तकश्राद्धेपिनप्रातःकालनियमः नियतेषुनिमित्तेषुप्रातर्वृद्धिनिमित्त

सोपस्करंहिरण्यंवास्वाहानमइयंचवृद्धिः मातृपितामहीप्रपितामह्यः नांदीमुखाः भू० दास्यमानमित्यादि० पितृपितामहप्रपितामहाः नांदीमुखाः
भूर्भुवःस्वः दास्यमानमित्यादि० एवंमातामह० सपत्नीका इत्यादि गौर्यादिषोडशमातरः ब्राह्म्यादिसप्तमातरश्चवः युग्मब्राह्मण० उपास्मैगा० ५
अक्षन्नमीमदंत० १ कृतस्यनांदीश्राद्धस्यपूर्णतासिद्ध्यर्थंद्राक्षामलकंतत्प्रतिनिधित्वेनद्रव्यंवादक्षिणात्वेनस्वाहानम० इदंचश्राद्धीयान्नादिप्रतिगृ-
हीतृभ्योदेयम् प्रजापतेनत्वदेतान्यन्यइतिमंत्रंजप्त्वा अनेननांदीश्राद्धेननांदीमुखदेवताः प्रीयंतांवृद्धिः मातापितामहीचैवतथैवप्रपितामही पिता
पितामहश्चैवतथैवप्रपितामहः मातामहस्तत्पिताचप्रमातामहकादयः एतेभवंतुमेप्रीताः प्रयच्छंतुचमंगलम् इळामग्नेपुरुदंसं० १ इतियथा
चारंमुद्रापात्रसंघट्टनेनशब्दंकुर्यात् ततः उत्तिष्ठब्रह्मणस्पते० १ अप्स्वारमि० १ यांतुदेवगणाः सर्वे० इत्यादिवैदिकपौराणमंत्रैरावाहितदेवता
उत्थापयेत् विश्वेदेवागर्भाधानेदक्षक्रतुसंज्ञकाः ततोग्निध्यानादौकृतेचक्षुषीआज्येनेत्यंतेप्रजापतिंचरुणाविष्णुंषड्वारंप्रजापतिंचाज्येनशे
षेणस्विष्टकृतमित्यादिप्रणीतानिधानांतेप्रजापतयेत्वाजुष्टंनिर्वपामिप्रोक्षामीतिनिर्वापप्रोक्षणाद्यभ्यर्चनांतेपत्न्यन्वारब्धइध्माधानाद्याज्य-
भागांतंकृत्वाचरुमवदानधर्मेणावदायान्वारब्धः सव्यपाणिमूर्ध्वांगुलिंहृदयेनिधायप्रजापतयेस्वाहेत्याहुतिंहुत्वाप्रजाप तयइदंनममेतित्य
जेत् ततोविष्णुर्योनिमितितिसृणांत्वष्टाविष्णुरनुष्टु० गर्भाधानप्रधानाज्यहोमेविनियोगः ॐ विष्णुर्योनिंकल्पयतु० स्वाहाविष्णवइदं० ३ नेज
मेषेतितिसृणांत्वष्टाविष्णुरनुष्टुप् गर्भाधानप्रधानाज्य० ॐ नेजमेषपरापत० स्वाहा विष्णवइदं० ऋचः ३ यद्यप्यनुक्तमप्यनुसारेणविष्णुर्योनि

मित्यादिहोमेषु लिंगोक्तत्वष्ट्रादिदेवतानुचिताः तथापारिजातादिग्रंथैः सकलशिष्टाचारैश्चानादृताइतिमयापि नादृताः प्रजापते हिरण्यगर्भः प्र
जापतिस्त्रिष्टुप् गर्भाधानप्र॰ ओं प्रजापतेन॰ स्वाहा प्रजापतयइदं॰ अन्वारब्धएवैवंसप्ताज्याहुतीर्हुत्वा पत्न्यामूर्धानंदक्षिणपाणिनाभिमृशेत् अप
नःशोशुचदघमितिसूक्तस्यकुत्सोग्निर्गायत्रीमूर्धाभिमर्शनेवि॰ ओं अपनःशोशुचदघ॰ इतिसूक्तांतेमूर्ध्निहस्तंनिधायततस्तमपसार्ययाःफलिनी-
रितिजपेत् याःफलिनीरित्यस्यभिषगोषधयोनुष्टुप् जपेविनि॰ ॐ याःफलिनीर्या॰१ ततोग्नेर्वायव्यदिशिनिष्ठन्नुपतिष्ठते वधेनदस्युमिति
षण्णांवसश्रुतोग्निस्त्रिष्टुप् अग्न्युपस्थानेवि॰ ओं वधेनदस्युंप्रहिचातयस्व॰६ऋचः अग्निरुक्तविश्ववस्तममित्युचोर्वसूयवोग्निस्त्रिष्टुप् अग्न्यु
पस्थानेवि॰ ओं अग्निरुक्तविश्ववस्तमं॰ऋचः२ ततःसूर्योपस्थानंकृत्वास्विष्टकृदादिहोमशेषंसमापयेत् परिशिष्टस्वारसिकप्रतीतेः परिशि
ष्टान्मूर्धालंभात्पूर्वंवासूर्योपस्थानंहोमशेषंसमाप्यसूर्योपस्थानमितिवृत्त्याः सूर्योनोदिवस्पात्विति पंचर्चस्यसूक्तस्यचक्षुःसूर्योगायत्री सूर्यो
पस्थानेवि॰ ओंसूर्योनोदिवस्पातु॰ ऋचः५ इतिसपत्नीकःसूर्यमुपस्थायब्राह्मणान्शतंदशत्रीन्वाभोजयित्वातदाशिषोगृहीत्वाशुल्कानु
कूलनिशायांकृतनित्यक्रियःस्वलंकृतःस्वलंकृतयापत्न्यासहस्वलंकृतंगृहंप्रविशेत् तत्रपर्यंकारूढस्तांशुभेमुहूर्तेपर्यंकमारोप्यसूक्ष्मवस्त्रे
णाच्छगंधाकल्कंसंवेष्ट्य उदीर्ष्वेतिद्वयोःसूर्यासावित्रीऋषिःसूर्यासावित्रीदेवता आद्यात्रिष्टुप् अंत्यानुष्टुप् भार्यायाःदक्षिणनासापुटेश्व
गंधारससेचनेविनियोगः पक्षांतरे दूर्वारससेचनेइतिविशेषः ओंउदीर्ष्वातःपतिवती॰स्वाहेतिस्वाहाकारांताभ्यांमंत्राभ्यांप्राङ्मुख्याः

कं तेषामनियतत्वेतुतदानंतर्यमिष्यतइतिलौगाक्षिवचनात् अत्रपिंडदानंकुलधर्मानुसारेणवैकल्पिकम् पिंडनिर्वपणंकुर्यान्नवाकुर्या-
न्नराधिप वृद्धिश्राद्धेमहाबाहोकुलधर्माननवेक्ष्य त्विति भविष्योक्तेः पिंडदानविशेषः शाल्यन्नंदधिमध्वक्तंबदराणियवांस्तथेति प्रकृत्यस्मृ
त्यंतरेउक्तः द्राक्षामलकमूलानियवांश्चविनियोजयेत् तान्येवदक्षिणार्थेतुदद्याद्विप्रेषुसर्वदेति ब्राह्मणभोजनसमयेजपविशेषोब्रह्मपुराणे
पवेत्स्वकुनिसूक्तंतुस्वस्तिसूक्तंशुभंतथेति संग्रहे शुभायप्रथमांतेनवृद्धौसंकल्पमाचरेदिति कारिकायांसंबधनामगोत्राणिवर्जयेदत्र-
कर्मणीति चंद्रोदयेमालत्याशतपत्र्यावामल्लिकांकुरयाअपि केतक्याःपाटलायावादेयामाल्यानलोहिताइति स्रग्वेषभूषणैस्तत्रसालंकारै-
स्तथानरैः कुंकुमाद्यनुलिमांगैर्भाव्यंतुब्राह्मणैःसहेतिच वृद्धिश्राद्धारंभेश्राद्धीयात्साकांतरेणवैश्वदेवंसर्वैःकार्यम् आदौवृत्तौक्षयेचांतेम
ध्येदर्शेतुपार्वणे एकोद्दिष्टेनिवृत्तेतुवैश्वदेवोविधीयतइतिसांख्यायनपरिशिष्टात् अस्यबह्वृचैःपच्यमानस्यापिहोलाकाधिकरणन्यायेनसर्व
साधारण्यात् यत्तुश्राद्धहेमाद्रौ शेषमन्नमनुज्ञाप्यवैश्वदेवक्रियांततः श्राद्धान्हिश्राद्धशेषेणसकलंतुसमाचरेदिति चतुर्विंशतिमतादं
तेवैश्वदेवाचरणमुक्तम् तच्छास्त्रसामान्यविषयत्वाद्विशेषशास्त्रानुरोधेनाशक्तंप्रत्यनुकल्पभूतपक्षांतरविधायकम् अनेनैवाशयेनश्रा
द्धसामान्यपुरस्कारेणैवकाल हेमाद्रावपिईदृशोपन्यासाच्च तथाचोक्तंदीपिकायाम् भिन्नान्नेनतुवैश्वदेविकमनुश्राद्धंचरेत्साग्निकः
पश्चाद्भूतमखाद्यनग्निकजनस्त्वग्नौकृतेचोत्तरम् स्वस्त्युक्तेर्विकिरस्यचोततरुतत्साकांतरेणाचरेद्द्वारव्यंमखमंततःपितृयजेस्याद्भूतयज्ञोथ

वा श्राद्धान्नेनतदंतएवसकलंस्याद्वैश्वदेवादिकमिति अत्रसकलंसाग्निककर्त्तृकंनिरग्निककर्तृकंच नचपूर्वोक्तेनसहतुल्यविकल्पः पक्षांतंकर्म
निर्वर्त्यवैश्वदेवंचसाग्निकः पिंडयज्ञंततः कुर्यात्ततोन्वाहार्यकंबुधइत्याद्यनेकविशेषशास्त्रविरोधात् पितृमात्राद्युद्देशेननांदीश्राद्धेपितुर्मातामही
चेतिपाठः लुप्तपार्वणविषयश्लोकैकदेशलोपः केवलमातृपार्वणकरणेएताभवंतुमेप्रीताइत्यूहः सूक्तवाकवदिष्टदेवतासंस्कारार्थत्वाच्छ्लोकपा
ठस्येतिनांदीश्राद्धनिर्णयः अथमातृकापूजनादिनांदीश्राद्धप्रयोगः गौरीपद्माशचीमेधासावित्रीविजयाजया देवसेनास्वधास्वाहामा
तरोलोकमातरः धृतिःपुष्टिस्तथातुष्टिरात्मनःकुलदेवता ब्राह्मीमाहेश्वरीचैवकौमारीवैष्णवीतथा वाराहीचतथेंद्राणीचामुंडासप्तमातरः
गौर्यादिषोडशमातॄर्ब्राह्म्यादिसप्तमातृश्चएतेष्वक्षतपुंजेष्वावाहयामि ॐभूर्भुवःस्वः मातृभ्योनमइतिनाममंत्रेणाध्यानादिदक्षिणासमर्पणां
तांपूजांकृत्वागौरीर्मिमायसलिला॰ परमेव्योमन् मंत्रपुष्पंसमर्पयामि इतिमातृकापूजनम् अथनांदीश्राद्धम् सत्यवसुसंज्ञकाविश्वेदेवाः
नांदीमुखाः भूर्भुवःस्वः इदंवःपाद्यंस्वाहानमइयंचवृद्धिः मातृपितामहीप्रपितामह्यः नांदीमुखाः भू॰ इदंवःपाद्यं॰ पितृपितामहप्रपितामहाः
नांदीमुखाः भूर्भुवःस्वः इदंवःपाद्यं॰ मातामहमातुःपितामहमातुःप्रपितामहाः पत्नीसहिताः नांदीमुखाः भूर्भुव॰रिदंवःपाद्यंस्वा॰ ततःपूर्व
वत्सत्यवसुसंज्ञकाइत्यादि आसनगंधाद्युपचारकल्पनंस्वाहानमइयंचवृद्धिः एवंमातृपितामहीप्रपितामह्यः पितृपितामहप्रपितामहाः एवं
मातामहइत्यादि पुनःसत्यवसुसंज्ञकाविश्वेदेवाःनांदीमुखाः भूर्भुवःस्वः इदंदास्यमानंवोयुग्मब्राह्मणभोजनपर्याप्तमन्नमामंवायथाशक्ति

भाऽङ्गुरवः पृष्ठतस्तिष्ठन्नासापुटयोःसिंचेत् यथारसउदरपर्यंतमायाति उभयोर्नासाबिलयोर्निषिंच्येतिपरिशिष्टात् दक्षिणनासापुट एववा-
सिंचेत् नस्तोदक्षिणतोनिःसिंचेदितिपरिशिष्टांतरात् ततस्तामाचमय्य ओंगंधर्वस्यविश्वावसोर्मुखमसीतिमंत्रेण पूर्वोक्तर्ष्यादिभिर्विष्णुर्यो-
निमितितिसृभिर्नेजमेषइति तिसृभिः तिसृभिरंगुलीभिर्योनिमभिमृश्य तांपूषन्नितिमंत्रस्यसूर्यासावित्रीऋषिः सूर्यासावित्रीदेवतात्रिष्टुप्
छंदः जपेविनि० ॐ तांपूषन्छिवतमामेरयस्व० १ योगर्भमित्यस्यवसिष्ठः पर्जन्योगायत्री जपेवि० ॐ योगर्भमोषधीनां० १ अहंगर्भमित्यस्य
प्रजावान्प्राजापत्योगर्भइंद्रोनुष्टुप् जपेविनि० ॐ अहंगर्भमदधा० १ इतिजपित्वासकृदुपगच्छेत् रेतःसेककाले प्राणेतेरेतोदधाम्यसाविति
अनुप्राण्ययथाभूमिरग्निगर्भायथाद्यौरिंद्रेणगर्भिणी वायुर्यथादिशांगर्भ एवंतेगर्भंदधाम्यसाविति स्त्रीहृदयमभिमृश्याचामेत् असावित्यस्य
स्थाने प्रथमैकवचनांतंस्त्रीयंनामवाच्यम् संप्रदायानुसारेणोक्तमेतत् परिशिष्टेतुगंधर्वोसिविश्वावसुर्मुखमसीति उपस्थमभिमृश्य विष्णु-
र्योनिंकल्पयत्विति द्वाभ्यांवित्दृत्य योगर्भमोषधीनामहंगर्भमदधामोषधीष्विति जपित्वोपगच्छेत् प्राणेतेरेतोदधाम्यसावि० अभिमृशेत् नैके
गमने मंत्रविधिमिच्छंति नत्वनेनकिंचित्संस्क्रियतइति तत्रौषधिनिषेकंकृत्वोपगच्छेदित्युक्तम् परिशिष्टांतरेतु गंधर्वस्यविश्वावसोर्मुखमसीत्यु-
पस्थंप्रजनयिष्यमाणोभिमृशेत् विष्णुर्योनिमितिद्वाभ्यांविदारयेत्तांपूषन्छिवतमामेरयस्वेत्यनुप्रहरेत् समाप्तेर्थेजपेत्प्राणेतेरेतोदधाम्यसाविति
अनुप्राण्याद्यथाभूमिरग्निगर्भायथाद्यौरिंद्रेणगर्भिणीवायुर्यथादिशांगर्भएवंगर्भंदधाम्यसाविति चोक्तम् उक्तहोमासंभवेपूर्वोत्तरपाकयज्ञतंत्र

सहिताःपंचाज्याहुतयोहोतव्याः अग्नयेस्वाहा इंद्रायस्वाहा प्रजापतयेस्वाहा विश्वेभ्योदेवेभ्यःस्वाहा ब्रह्मणेस्वाहा तत्रपरिस्तरणमाज्य
भागौब्रह्माचेत्यंगानि कृताकृतानि सर्वथैवहोमासंभवेअश्वगंधामूलंपेषयित्वा उदीर्ष्वातःपतिवतीत्येकयैवऋचादक्षिणस्यांनासिकायांनि
षिंच्योपगमनंकार्यं यथोक्तंसिद्धांतभाष्ये तत्रैकेऋतुकालेअनादेशहोममिच्छंति अपरेतु उदीर्ष्वेत्यनयादक्षिणस्यांनासिकायांनस्तःकरो-
तीत्येतद्गर्भलंभनमिति अनुस्मृतंचहोमरहितस्यएकयर्चानस्तःकरणमात्रस्यैवगर्भलंभनपदार्थत्वंजपते नतदनुसारिणाकारिकाकृतापि
उक्तंचेत्यम् शौनकेनापिउदीर्ष्वातःपतिवतीत्येतामृचमुदीर्यत्वित्यादिनाग्रंथेन नचोपगमनमंत्राअप्यावश्यकाः जयंतादिभिरनादरणा
त् उदाहृतपरिशिष्टाच्च प्राजापत्यचरुहोमकरणपक्षेपिप्रथमर्त्तावेवासौकार्यः अश्वगंधारसेननस्तःकरणंतुप्रत्यृतु आवर्ततेपरिशिष्टे
अथर्त्तुमत्याःप्राजापत्यमृतौप्रथमेइत्युपक्रम्यहोमाम्नानात् अथगर्भलंभनमृताविति ऋतुसामान्यमधिकृत्यनस्तःकरणाम्नानात् तथैवभा
ष्यकारादिभिःसंकथनाच्च इत्यनंतदेवीयेसंस्कारकौस्तुभेगर्भाधानम् एवंजातगर्भायाधर्माउच्यंते पारस्करेगर्भिण्यधिकारे नाय
स्कारेषूपविशेन्मुसलोलूखलादिषु जलेचनावगाहेतशून्यागारंचवर्जयेत् वल्मीकंनाधितिष्ठेतनचोद्विग्नमनाभवेत् विलिखेन्ननखैर्भू-
मिंनांगारेणनभस्मना नशयालुःसदातिष्ठेद्व्यायामंचविवर्जयेत् नतुषांगारभस्मास्थिकपालेषुसमाविशेत् वर्जयेत्कलहंगेहेगात्रभंगंत
थैवच नमुक्तकेशातिष्ठेतनाशुचिःस्यात्कदाचन नशयीतोत्तरशिरानचैवाधःशिराःक्वचित् नवस्त्रहीनानोद्विग्नानचार्द्रचरणातथा

नामंगल्यंवदेद्वाक्यंनचहास्याधिकाभवेत् कुर्याच्छ्वशुरयोर्नित्यंपूजांमांगल्यतत्परा तिष्ठेत्प्रसन्नवदनाभर्तुःप्रियहितेरतेति पाद्मे संध्यायांनैव-
भोक्तव्यंगर्भिण्यावरवर्णिनि नस्थातव्यंनगंतव्यंवृक्षमूलेचसर्वदा सर्वौषधीभिःकोष्णेनवारिणास्नानमाचरेत् कृतरक्षासुभूषाचवास्तुपूज
नतत्परा दानशीलातृतीयायांपार्वत्यांनक्तमाचरेत् गर्भिणीकुंजराश्वादिशैलहर्म्यादिरोहणम् व्यायामंशीघ्रगमनंशकटारोहणंत्यजेत् शोकंर
क्तविमोक्षंचसाध्वसंकुक्कुटासनम् व्यवसायंदिवास्वापंरात्रौजागरणंत्यजेत् अतिक्षारंतुनाश्नीयादत्याम्लमतिभोजनम् अत्युष्णमतिशीतंचगु
र्वाहारंपरित्यजेत् इतिवृत्ताभवेन्नारीविशेषेणतुगर्भिणी यस्तुतस्यांभवेत्पुत्रःस्थिरायुर्वृद्धिसंयुतः अन्यथागर्भपतनमवाप्नोतिनसंशयइति
मार्कंडेयपुराणेगर्भकृत्यम् तस्यरक्षांसदाकुर्यान्नित्यंशौचनिषेवणात् प्रशस्तमंत्रलिखनाच्छस्तमाल्यानुलेपनात् विशुद्धगेहवसनादनाया
साच्चवैद्विजेति तत्रैवगर्भिणींप्रकृत्य अतोनवृक्षंनैवाद्रिंप्राकारंनपयोनिधिं परिखांवासमाक्रामेदबलागर्भधारिणीति अथगर्भिणीप
तिधर्माः संग्रहे गर्भिणीवांछितंद्रव्यंतस्यैदद्याद्यथोचितम् सूतेचिरायुषंपुत्रमन्यथादोषमर्हतीति कालविधाने क्षौरंशवानुगमनंनरवकृं
तनंचयुद्धंचवास्तुकरणंत्वतिदूरयानम् उद्वाहमंबुधिजलस्पृशतोपयोगमायुःक्षयोभवतिगर्भिणिकापतीनामिति क्षौरंवपनं तच्चात्रकर्तन
स्याप्युपलक्षणं नोदन्वतोंभसिस्नायान्नचश्मश्रूादिकर्तयेत् अंतर्वत्न्याःपतिःकुर्वन्नप्रजाभवतिध्रुवमितिक्रतुस्मरणात् यत्तुवपनस्यनिषेधे
पिकर्तनंचविधीयतइतिस्मृत्यंतरवचनंतद्गर्भिणीपतिव्यतिरिक्तानांजीवत्पितृकादीनांयोवपननिषेधस्तत्रकर्तनविधानपरम् संग्रहे दहनंवप

सं॰कौ॰
३३

नंचैवचौलंवैगिरिरोहणम् नावआरोहणंचैव वर्जयेद्गर्भिणीपतिरिति स्मृत्यंतरे सिंधुस्नानंद्रुमच्छेदंवपनंप्रेतवाहनं विदेशगमनंचैवनकुर्याद्ग
र्भिणीपतिरिति एतदपवादस्तत्रैव क्षौरंनैमित्तिकंकुर्यान्निषेधेसत्यपिध्रुवं पित्रोःप्रेतविधानंचगर्भिणीपतिराचरेत् एतेचनियमाःसप्तमासादू-
र्ध्वंभवंतिच वपनंमैथुनंतीर्थंवर्जयेद्गर्भिणीपतिः श्राद्धंचसप्तमादूर्ध्वमित्याश्वलायनोक्तेः श्राद्धंश्राद्धभोजनम् तीर्थंतीर्थयात्रां इतिगर्भि
णीपतिधर्माः यदिकृतेपिगर्भाधानेगर्भोत्पत्त्यभावःतदाप्रतिबंधकप्रेतोपद्रवनिवृत्त्यैनारायणबलिनागबलीकार्यौ परिशिष्टे अथनाराय
णबलिरर्वाक्संवत्सराच्छुद्धकालेशुक्लैकादश्यांस्नातःशुचौदेशेविष्णुंवैवस्वतंयमंच यथावदभ्यर्च्यतदग्रेतिलमिश्रान्मधुघृतप्लुतान्दशपिंडान्
विष्णुरूपंप्रेतंध्यायन् काश्यपगोत्रासौविष्णुदैवत अयंतेपिंडइतिदक्षिणाग्रेषुदर्भेषुदक्षिणामुखःप्राचीनावीतिपराचीनेनपाणिनादत्वापिंडा
न्गंधादिभिरभ्यर्च्यप्रवाहणांतंकृत्वानद्यांक्षिपेत् अथरात्रावयुग्मब्राह्मणान्निमंत्र्योपोषितःश्वोमध्यंदिनेविष्णुमभ्यर्च्यप्रेतमुद्दिश्यब्राह्मणा-
नेकोद्दिष्टविधिनाभोजयित्वातृप्तेषुब्राह्मणसमीपेपिंडविधिनाग्निनयनांतंतूष्णींकृत्वाविष्णवेब्रह्मणेशिवायसपरिवारायमायविष्णोअयंतेपिं
डइत्येवंचतुःपिंडान्भक्तशेषेणदक्षिणसंस्थान्दत्वाथपंचमंकाश्यपगोत्रदेवदत्तेतिप्रेतंध्यात्वातद्रूपायविष्णोऽयंतेइतिदद्यात् अथाचांतान्दक्षि
णयासंतोष्यैकंतेषुगुणवंतंविशेषतोवस्त्राभरणगोहिरण्यैःप्रेतबुद्ध्यातोषयेदथतेःपवित्रपाणिभिःप्रेतायकाश्यपगोत्रायतेतिलोदकांजलिरिति
तिलोदकंदापयित्वातेननारायणबलिकर्मणाभगवान्विष्णुरिमंदेवदत्तंशुद्धमपापकमर्हंकरोत्वितिवाचयित्वाविसृजेदेषनारायणबलिकल्पएवम्

३३

अग्निवायुसूर्यप्रजापतयोदेवता ॥ गायत्र्युष्णिगनुष्टुब्बृहत्यश्छंदांसि आज्यहोमेवि० ॐ भूः स्वाहा अग्नयइदंनममेत्यादिव्याहृतित्रयमग्नौजुहुयात्
चतुर्थीसर्पसुखेजुहुयात् आज्यशेषंस्रुवेणोवसर्पदेहेनिषेचयेत् ततोहस्तगृहीतैश्चमसजलैः समस्तव्याहृत्यापाणिनाभ्युक्ष्य अग्नेरक्षाणोव
सिष्ठोग्निर्गायत्री सर्पायाभिप्रदानेविनि० ॐ अग्नेरक्षाणोअंहसः ० १ ततउपस्थानं ॐ नमोअस्तुसर्पेभ्योयेकेचपृथिवीमनु येअंतरिक्षेयेदिवि
तेभ्यः सर्पेभ्योनमः येदोरोचनेदिवोयेवासूर्यस्यरश्मिषुयेषामप्सुसदःकृतंतेभ्यः सर्पे० याइषवोयातुधानानांयेवावनस्पतीं॥रनु येवावटेषुशेर
तेतेभ्यः सर्पेभ्यो० अथपौराणमंत्राः कर्कोटकनमस्तेस्तुशंखपालनमोस्तुते नागराजमहादेवतवरूपाणितेनमः अफणाःफणिनोयेचसवि-
षानिर्विषाश्चये सर्वेसर्पावटेशय्याःपुण्यमूर्तेनमोस्तुते त्वयेयंजगतीस्वामिन्स्वफणामंडलोपरि धृतैकदेशेत्यणुवत्तस्मैतुभ्यंनमोस्तुते त्व
याभगवतेश्रीमहास्रुदेवायनिर्मितं स्वभोगेनैवपर्यंकमायतंभोगिनांवर त्राहित्राहिमहाभोगिन्सर्पोपद्रवदुःखतः संततिंदेहिमेपुण्यांनि
र्दुष्टांदीर्घदेहिनीम् प्रपन्नंपाहिमांभक्त्याकृपालोदीनवत्सल ज्ञानतोऽज्ञानतोवापिकृतःसर्पवधोमया जन्मांतरेतथैतस्मिन्सत्पूर्वैरथवाविभो
तत्पापंनाशयक्षिप्रमपराधंक्षमस्वमे इतिसंप्रार्थ्यनागेंद्रंस्नात्वागत्यततःपुनः क्षीराज्येनाग्निंसंप्रोक्ष्यततोव्याहृतिभिस्त्रिभिः हुतेसर्पजले-
नाग्निमभिषिंचेत्ततःपरं नास्थिसंचयनंकुर्यात्स्नात्वाचभ्यगृहंव्रजेत् ब्रह्मचर्यादिकंकार्यंत्रिरात्रात्शुद्धिरिष्यते शौनकाद्बौधायनमतेतुएकरात्रा
शौचं अन्नकर्तुरेवाशौचं आशौचंपिंडदःकुर्यान्मतुतद्बंधुगोत्रजाइतिवचनात् चतुर्थेहनिसंप्राप्तेसचेलंस्नानमाचरेत् घृतपायसभक्षैस्तु

द्विजानष्टौतु भोजयेत् कर्त्ता नामपदैर्विधानर्चयेद्वक्ष्यमाणकैः सर्पस्वरूपिणेब्राह्मणाय इदंतेपाद्यं अनंतस्वरूपिणे॰शेषस्वरूपिणे॰ कपिलस्व॰
नागस्वरू॰ कालिकस्वरू॰शंखपालस्वरू॰भूधरस्वरू॰ इतिपादौप्रक्षाल्याचम्य ततोभूर्भुवःस्वरिदमासनं आस्यतांसर्पस्थानेक्षण ःक्रियतांओं
तथा प्राप्नोतुभवान्प्राप्नुवानि एवंशेषादिभ्यः भोसर्पस्वरूपइदं गंधं एवंपुष्पधूपदीपवस्त्रादिदानं एवंशेषादीनामपिगंधादिदानं सर्पायइदम
न्नंपरिविष्टंपरिवेक्ष्यमाणंचातृप्तेर्दास्यमानंस्वाहासंपद्यतां इदंनमम एवंशेषादिभ्योप्यन्नदानं आचांतेषुविप्रेषुसर्पादिनाममंत्रैर्बलिदानंव॰
स्त्रादिपूजाकार्या ततोब्राह्मणानांतांबूलसुवर्णादिदक्षिणादानंच ततआचार्यादींश्चपूजयित्वासुवर्णनागदानंकार्यमितिसर्पस्यसंस्कारंकृत्वा
नागबलिंततः दत्वास्वर्णमयंनागमपराधात्प्रमुच्यतइतिवचनात् ततःकलशेस्वर्णनागमावाहनादिषोडशोपचारैःसंपूज्यप्रार्थयेत् ब्रह्मलोके
चयेसर्पाःशेषनागपुरोगमाः नमोस्तुतेभ्यःसुप्रीताःप्रसन्नाःसंतुमेसदा विष्णुलोकेचयेसर्पावासुकिप्रमुखाश्चये नमोस्तुतेभ्यःसुप्रीताःप्र
सन्नाःसंतुमेसदा रुद्रलोकेचयेसर्पास्तक्षकप्रमुखास्तथा नमोस्तुतेभ्यः॰ खांडवस्यतथादाहेस्वर्गंयेचसमाश्रिताः नमोस्तुतेभ्यः॰सर्पसत्रेच
येसर्पाआस्तिकेनचरक्षिताः नमोस्तुतेभ्यः॰ मलयेचैवयेसर्पाःकर्कोटप्रमुखाश्चये नमोस्तुतेभ्यः॰ धर्मलोकेचयेसर्पावैतरण्यांसमाश्रिताः
नमोस्तुतेभ्यः॰ समुद्रेचैवयेसर्पावैतरण्यांसमाश्रिताः नमोस्तुतेभ्यः॰ येसर्पाःपार्वतीयेषुदरीसंधिषुसंस्थिताः नमोस्तुतेभ्यः॰ ग्रामेवायदि
वारण्येयेसर्पाःप्रचरंतिहि नमोस्तु॰ पृथिव्यांचैवयेसर्पायेसर्पाबिलसंस्थिताः नमोस्तुतेभ्यः॰ रसातलेचयेसर्पाअनंताद्यामहाबलाः नमोस्तु॰

एवंकृत्वातुनागेंद्रमाचार्यायनिवेदयेत् देशकालौसंकीर्त्यकृतस्यसर्पसंस्कारकर्मणः सांगतासिद्ध्यर्थंइमंहेममयंनागंसकलशंसवस्त्रंस
दक्षिणंतुभ्यमहंसंप्रददे अनेनस्वर्णनागदानेनअनंतादयोनागदेवताः प्रीयंतां ततआचार्यायगोदानंदेयं इमांगांसवत्सांस्वर्णशृंगींरौप्यखु
रींताम्रपृष्ठींकांस्यदोहांसवस्त्रांसदक्षिणांतुभ्यमहंसंप्रददे अनेनानंतादयःप्रीयंतां आचार्यायततोदद्यात्कृष्णांगांवृषभेणहि वस्त्रालंकर
णैःपूज्यब्राह्मणंब्राह्मणींतथा यस्यस्मृत्याचनामोक्त्येति॰मयायत्कृतंसर्पसंस्कारारव्यंकर्मतद्भवतांब्राह्मणानांवचनात्श्रीपरमेश्वरप्रसा
दात्सर्वंपरिपूर्णमस्तु तथास्त्वितितेब्रूयुः पूजयेद्विधिवद्भक्त्याब्राह्मणांश्चैवतोषयेत्कृत्वासर्पस्यसंस्कारमनेनविधिनानरः विरोगोजा-
यतेक्षिप्रंसंततिंलभतेशुभां सोपद्रवविनिर्मुक्तोभवेत्सर्पप्रसादतः ततःपूर्वकृतंकर्मयातिनाशंमहामते क्षीणपापोविशुद्धात्माविष्णुलोके
महीयते ततःसांगतासिद्ध्यर्थंब्राह्मणभोजनंकार्यम् इतिनागबलिविधानंसमाप्तम् एवंनागबलिंकृत्वाजातोर्ध्वदेहिकतयानिर्णी
तस्यतत्कार्यं गयाश्राद्धंचैतादृशस्यगयाश्राद्धमेवकार्यम् एवमपिफलासिद्धौमहार्णवोक्तोविधिःकार्यः सयथावायुपुराणे चतुर्विधाचया
वंध्याभवेद्वत्सवियोजनात् वक्ष्येतस्याःप्रतीकारंतत्स्वरूपंनिबोधय हिरण्येनयथाशक्त्यासवत्सांकारयेद्दृढां धेनुंपलेनवत्संचपादेनगुरु
रब्रवीत् हिरण्येनयथाशक्त्येति पलेनवातदर्धेनतदर्धेनापिवापुनरितिपारिभाषोक्तप्रकारेणकुर्यादित्यर्थः धेनुंरूप्यखुरांरत्नंतस्याः
पुच्छेनियोजयेत् घंटांगलेनिबध्नीयात्सवत्सांप्राङ्मुखंन्यसेत् चंदनागरुकर्पूरगंधमाल्यैःसुशोभनैःउपचारैःषोडशभिर्नैवेद्यंपाय

सं॰कौ॰
३७

संभवेत् मोदकंचतथापूपंगुडंलवणमेवच जीरकंचरूपविस्तीर्णेश्शूर्पेवेणुमयेदृढे धेनोरेकंप्रदातव्यंब्राह्मणस्त्रीषुचैवहि षडष्टौदशवाद
द्यात्तदनंतरमेवच उपचारैःषोडशभिःपूजयेद्द्विविशेषतः मोदकादिभिःपरिपूरितमेकंशूर्पंधेनोःस्थापयित्वोक्तद्रव्यपूरितान्येवंशूर्पाणि
षडष्टौदशवासभर्तृकाभ्योब्राह्मणीभ्योदद्यादित्यर्थः ब्राह्मणंसर्वशास्त्रार्थकुशलंधर्मवेदिनम् विद्याविनयसंपन्नंशांतंचैवजितेंद्रियं
अलोलुपंसर्वजनप्रियंकल्मषवर्जितम् आहूयभक्त्यासंपूज्यवस्त्राद्यैर्गंधपुष्पकैः तेनैवकारयेत्पूजामादितोधेनुवत्सयोः होमंचकारयेत्तत्र
समिदाज्यचरूत्कटम् पूजायांचहोमेचमंत्रमाह सोमोधेनुमितिमंत्रंसमुच्चार्यततःपुनः अस्यगौतमऋषिस्त्रिष्टुप्विहितार्थेवि॰ॐसोमो
धेनुंसोमोअर्वंत॰१ सोमेविनियुक्तायाअप्यस्याःसंयोगपृथक्त्वन्यायेनधेनुरपिदेवताहोमसुत्कसंकारयेदित्यभिधानात् समिदादिभिः
प्रत्येकमष्टोत्तरसहस्रंकुर्यात् धेनुदानमाह प्राङ्मुखायोपविष्टाय प्रदद्यात्तामुदङ्मुखः मंत्रेणतस्यविधिवत्पुच्छंहस्तेनिधायच दानमं
त्रमाहसार्द्धश्लोकद्वयेन धेनुर्यांगिरसांसत्रेप्रविष्टास्फरमेश्वया दुहितायातथाभानोरग्नेश्चवरुणस्यच यावैगावःप्रवर्त्ततेवनेषूपवनेषुच
प्रीणंतुताममगृहंपुत्रपौत्रप्रदाःस्फरवम् प्रयच्छंतुदिवारात्रमविच्छेदंतथान्वये एवंदत्वातुतद्दानंप्रणिपत्यविसर्जयेदिति इतिवंध्यात्वहर-
सुवर्णधेनुदानं यद्वासूर्यारुणसंवादोक्तंकार्यं तद्यथा निक्षेपाहरणाच्चैवानपत्यःप्रजायतइत्युपक्रम्य अरुणउवाच हृथाधनंगृहंधान्यमपु
त्रंजन्मनिष्फलम् ममोपरिदयांकृत्वाप्रायश्चित्तंवदस्वमे श्रीसूर्यउवाच तीर्थयात्राप्रकर्त्तव्यारेवातापीसमुद्भवा एकेनापिहिवस्त्रेणदंप-

३७

तीस्नानमुत्तमम् श्रवणंहरिवंशस्यब्राह्मणोद्वाहनंखग अष्टोत्तरशतान्विप्रान्मिष्टान्नेनतुतर्पयेत् ईशान इ तिमंत्रेणजपंकुर्यात्सहस्रकं
दशांशहोमसंयुक्तंकुर्यात्त्वविधिवत्ततः पद्मैस्तुलक्षसंख्याकैःशिवंसंपूज्ययत्नतः स्वर्णधेनुःप्रदातव्यासवत्साक्रूरभिस्तथा घृतकुंभंवैनतेय
ब्राह्मणायनिवेदयेत् एवंकृतेवैनतेयह्यपत्यंजायतेकलाविति द्विविधस्याप्यस्यकर्मविपाककर्मणः कृच्छ्रादिप्रायश्चित्तपूर्वकमेवानुष्ठेयताया
महार्णवादिसंमतत्वात्संक्षेपेणकृच्छ्रादिलक्षणान्युच्यंते तत्रयाज्ञवल्क्यः एकभुक्तेननक्तेनतथैवायाचितेनच उपवासेनचैवायंपादकृच्छ्रः
प्रकीर्तितः यथाकथंचित्त्रिगुणःप्राजापत्योयमुच्यते अत्रापस्तंबः सायंद्वाविंशतिर्ग्रासाःप्रातःषड्विंशतिःस्मृताः चतुर्विंशतिरायाच्याः
परेनिरशनास्त्रयः प्रातःपादंचरेच्छूद्रःसायंवैश्यस्यदापयेत् अयाचितंत्वराजन्येत्रिरात्रंब्राह्मणेस्मृतमिति पादकृच्छ्रविधावित्थंव्यवस्था-
मुक्त्वार्द्धस्यपादोनस्यचविनियोगेविशेषमाह सायंप्रातर्विनार्द्धंस्यात्पादोनंनक्तवर्जितमिति याज्ञवल्क्यः अयमेवातिकृच्छ्रःस्यात्पाणिपू
रान्नभोजनः कृच्छ्रातिकृच्छ्रःपयसादिवसानेकविंशतिम् द्वादशाहोपवासेनपराकःपरिकीर्तितः येषु[illegible]वदिनेषुभोजनंप्राप्तंतत्रपाणिपूरा
न्नंनियम्यते यत्रमुष्टिकादिनाग्रासपरिमाणंकृत्वा एकग्रासपर्याप्तंदुग्धमेकविंशतिदिनेष्वश्नीयात् प्राजापत्योक्तद्वाविंशत्यादिसंख्ययाया
वताप्राणधारणंभवतितावद्देतिमदनपारिजातः पयोत्रपानीयम् अब्भक्षः कृच्छ्रातिकृच्छ्र इतिगौतमोक्तेरिति भवदेवः गोमूत्रंगोमयंक्षी
रंदधिसर्पिःकुशोदकम् जग्ध्वापरेऽह्न्युपवसेत्कृच्छ्रंसांतपनंचरेत् पृथक्सांतपनद्रव्यैःषडहःसोपवासकः सप्ताहेनतुकृच्छ्रोयंमहासांतप

न:स्मृत: तप्तक्षीरघृतांबूनामेकैकंप्रत्यहंपिबेत् एकरात्रोपवासश्चतप्तकृच्छ्रउदाहृत: अंगिरा: कपिलायांतुदुग्धायांधारोष्णंतुपय:पि
बेत् एषव्यासकृत:कृच्छ्र:श्वपाकमपिशोधयेत् इति तिथिवृद्ध्याचरेत्पिंडान्शुक्लेशिखंडसंमितान् एकैकंह्रासयेत्पिंडंकृष्णेचांद्रायणं-
चरन् एतद्यवमध्यचांद्रायणं कृष्णादिशुक्लांतंतुपिपीलिकामध्यमित्युच्यते बौधायनस्तु चतुर्दश्यामुपोष्यकेशादिवापयित्वापर्वणिपंच
दशग्रासनियमंकृत्वाचांद्रायणमारभेतेत्याह अथप्रत्याम्नाया: अपरार्के समिद्धृतहविर्धान्यंतिलान्वामारुताशन: हुत्वाद्वादशसाह
स्रंगायत्र्याकृच्छ्रमाप्नुयात् द्वादशैवसहस्राणिजपेद्देवीमुपोषित:जलांतेविधिवन्मौनीप्राजापत्योयमुच्यते अन्नदानेहिरण्येनद्वा दशब्राह्म-
णान्शुचीन् तर्पयेन्मारुताशीचश्रोत्रियान्कृच्छ्रउच्यते उपोष्यश्रद्धयायुक्तस्तिलपात्राणिधर्मत: द्वादशब्रह्मवादिभ्य:प्राजापत्येनतत्समम्
स्वयमाहृत्ययोमूर्ध्नातृणभारानुपोषित: दद्याद्गोमंडलेकृच्छ्रोद्वादशैवमसंशय: भारोद्विसहस्रपलपरिमित: प्राणायामशतंकृत्वाद्वाविं-
शोत्तरमार्गिषु अहोरात्रोषितस्तिष्ठेत्साक्ष्युरव:कृच्छ्रउच्यते नमस्कारसहस्राणिद्वादशैवदृढव्रत: गोविप्रपितृदेवेषुकुर्यात्कृच्छ्रत्रयंभवेत्
कौर्मे तिलपात्रंत्रिधाप्रोक्तंकनिष्ठोत्तममध्यमं ताम्रपात्रंदशपलंजघन्यंपरिकीर्तितम् द्विगुणंमध्यमंप्रोक्तंत्रिगुणंचोत्तमंस्मृतं सर्वत्र या
त्रायांकृच्छ्रसंख्ययायोजनसंख्यास्यादितिउत्सर्गोक्ति:स्मृत्यर्थसारे वसिष्ठ: गोमूत्रेणसमायुक्तंयावकंचोपयोजयेत् कृच्छ्रमेकाहिकंप्रो=
क्तंदृष्टमंगिरसास्वयम् निश्वासीनोदिवातिष्ठेत्त्रिरात्रंमारुताशन:प्राजापत्यंविजानीयात्कूष्मांडैर्जुहुयाद्धृतमिति पराशर: कृच्छ्रोदेव्य-

युतंचैवप्राणायामशतद्वयं पुण्यतीर्थेनार्द्रशिराःस्नानंद्वादशसंख्ययेति माधवीये प्राजापत्यंचरन्विप्रोयद्यशक्तःकथंचन अहानिपंच
विप्राग्र्यान्भोजयेत्सम्यगीप्सितान् एकमध्ययनंकुर्यात्प्राजापत्यमथापिवा दद्याद्द्वादशसाहस्रंगवामुष्टिर्विचक्षणः चतुर्विंशतिमते
कृच्छ्रोदेव्ययुतंचैवप्राणायामशतद्वयम् तिलहोमसहस्रंतुवेदपारायणंतथा विप्राद्द्वादशवाभोज्याःपावकेष्टिस्तथैवच अन्यावापावमा
नेष्टिःसमान्याहुर्मनीषिणः स्मृत्यर्थसारे रुद्रैकादशिनीकृच्छ्रोद्वादशांशोनिवर्त्तनात् तत्रदशहस्तेनदंडेनत्रिंशद्दंडा निवर्त्तनमितितः
स्यद्वादशांशभूमिदानेनकृच्छ्रइत्यर्थःमाधवीये प्राजापत्यक्रियाशक्तोधेनुंदद्यात्पयस्विनीं धेनोरभावेदातव्यंतुल्यंमूल्यंनसंशयः मदनरत्ने
ब्राह्मे गवामभावेनिष्कंस्यात्तदर्द्धंपादएववा याज्ञवल्क्यः निष्कंसुवर्णाश्चत्वारइति एतत्परिमितंहेमरूप्यंवाअत्यशक्तोपादार्द्धंतत्समं
धान्यादिवादद्यात्इतिस्मृत्यर्थसारः षडुपवासाःप्राजापत्यःप्रत्याम्नायः एकविप्रभोजनमुपवासस्येतिच पक्षिवधेनक्तंरूप्यमाषकंवाद-
द्यादितिहारीतोक्तेरूप्यमाषकदानंनक्तस्येतिशूलपाणिः षट्त्रिंशन्मते धेनुःपंचभिराद्यानांमध्यानांत्रिपुराणिका कार्षापणैकमूल्यादिक
निष्ठानांप्रकीर्तिता द्वात्रिंशत्कृष्णलपरिमितंरजतपुराणः द्वात्रिंशत्पणिकागावोवत्सःपौराणिकोभवेदितिच यज्ञविषयमेतदितिशूल
पाणिः कात्यायनः द्वात्रिंशत्पणिकागावः दशकार्षापणाधेनाविति षट्त्रिंशन्मते प्राजापत्येतुगामेकामतिकृच्छ्रेद्वयंस्मृतं चतुर्विंश
तिमते प्राजापत्येतुगामेकांदद्यात्सांतपनेद्वयं पराकेनतप्तातिकृच्छ्रेतिस्रस्तिस्रस्तुताःस्मृताः अष्टौचांद्रायणेज्ञेयास्तिस्रोवाशक्त्यपेक्षया

शूलपाणिः चांद्रायणंतुकुर्वाणाः कुर्युः कृच्छ्रचतुष्टयम् तथा चांद्रायणपराकाभ्यांनिष्कृतिर्यो नशक्नुयात् सकरोत्यात्मशुद्ध्यर्थंप्राजापत्य
स्यपंचकं अत्रगुरुलघुपक्षाणांगुरुलघुकृच्छ्रादिभेदेनशक्ताशक्तभेदेन वाव्यवस्थाकृच्छ्रातिकृच्छ्रे धेनुचतुष्टयमितिभवदेवः अथप्राय
श्चित्तस्वीकारप्रकारः पर्षदमुपविश्यतस्यैधेनुवृषौदत्वास्वपापंनिवदयेत् पापंविख्यापयेत्पार्षीदत्वाधेनुंवृषंतथेतिपराशरोक्तेः महापा
तकादिष्वधिकंकल्प्यमिति मिताक्षरायां विष्णुः पादकृच्छ्रेवरस्त्रदानंकृच्छ्रार्द्धेतैलकांचनं पादहीनेतुगामेकांकृच्छ्रेगोमिथुनंस्मृतं अंगिराः
सचैलंवाग्यतःस्नात्वाक्लिन्नवासाःसमाहितः उपस्थायततःशीघ्रमार्तिमान्धरणींगतः गात्रैश्चशिरसाचैवनचकिंचिदुदाहरेत् प्रदक्षिणी
कुर्यादितिमहार्णवे सर्वधर्मविवेक्तारोगोप्तारःसकलाद्विजाः ममदेहस्यसंशुद्धिंकुर्वंतुद्विजसत्तमाः मयाकृतंमहाघोरंज्ञातमज्ञातकिल्बिषं
प्रसादःक्रियतांमह्यंशुभानुज्ञांप्रयच्छथ पूज्यैःकृतःपवित्रोहंभवेयंद्विजसत्तमाः मामनुगृह्णंतुभवंतइतिवदेदित्याचारः अंगिराः वृद्धाः
पृच्छंतिकिंकार्यमुपविश्याग्रतःस्थितं यदिचेद्रक्षसेसत्यंनियतंप्राप्स्यसेशुभं यथागतोस्यसत्येननत्वंशुध्यसिकर्हिचित् एवंतैःसमनु
ज्ञातःसर्वंब्रूयादशेषतः ततःपर्षदनुज्ञाय ब्राह्मणोब्राह्मणानांतुक्षत्रियाणांपुरोहितः वैश्यानांयाजकश्चैवप्रायश्चित्तंसमादिशेत् शृणु
ष्वपापोऽयंविप्रायतआदिशतेब्रतं तत्तेयत्नेनकर्तव्यमन्यथातेवृथाभवेदिति अनेनप्रायश्चित्तेनतेशुद्धिर्भविष्यतीति ततःपर्षदंविसृज्यदे-
शकालौसंकीर्त्यामुकपापनिवृत्त्यर्थंपर्षदुपदिष्टमिदंप्रायश्चित्तंपूर्वोत्तरांगसहितमाचरिष्येइतिसंकल्प्य कर्त्तव्यमाहविष्णुः दिनांतेनख

हि भ्रातृपितृव्यमातुलवर्जं त्रयाणांवर्णानांस्वसमानवर्णएव तत्रापिदेशभेदप्रयुक्तगुर्जरत्वादिजात्यासमानजातीयएव सर्वोपिसभ्रातृकएव ज्येष्ठभि
न्नश्च शूद्रस्यतुभागिनेयदौहित्रावपिग्राह्यौ अत्रप्रमाणंमनुः भ्रातृणामेकजातानांयद्येकः पुत्रवान्भवेत् सर्वेतेनैवपुत्रेणपुत्रिणोमनुरब्रवीदि
ति एकजातानामित्येवसिद्धेभ्रातृपदंसोदरत्वेपिभ्रातृभगिनीनांपरस्परपुत्रनियमोनभवतीतिज्ञापनार्थम् एकजातग्रहणंभिन्नोदराणामेकपितृका
णामपिसपिंडात्मलाभदशायांभ्रातृपुत्रनियमोनभवतीतिज्ञापनार्थम् नतुभिन्नोदरभ्रातृसुतस्याग्राह्यत्वज्ञापनार्थम् ब्राह्मणादित्रयेनास्तिभा
गिनेयःसुतःकश्चिदितिवृद्धगौतमस्मृतिवचनात्तन्निषेधस्मृतेःक्वाप्यनुपलंभः एकइत्येकोपीत्यर्थः तेन द्वयोरपिपुत्रत्वे अन्येषामपुत्राणांनभ्रातृपुत्र
ग्रहणासंभवः पुत्रवानित्यत्रापुत्रोपुत्रावाविद्यंतेयस्येतिमतुपंस्वीकृत्येतिनत्वेकंपुत्रंदद्यादितिनिषेधस्यात्रान वकाशइतिकेचित् तन्न निषेधबा-
धशास्त्रस्मृत्यंतरेक्वाप्यनुपलंभेसतिशास्त्रविरुद्धेदृशतात्पर्यवर्णनासंभवात् पुत्रवानितिमतुपाएकहानिपदेभट्टपादोक्तन्यायेनसंख्याविशेषो
दासीनपुत्रविशिष्टतामात्रप्रत्ययनाच्च नचात्रददातेरमुख्यत्वात् नोनिषेधप्रवृत्तिरितिशंक्यम् प्रकृतेर्ददातेरमुख्यतायाअनुपदमेवनिराकरिष्य
माणत्वात् पुत्रपदंचौरसपरम् जन्यपुंस्त्ववाचिनःपुत्रपदस्यतत्रैवमुख्यत्वात् तेनभ्रातृपुत्रस्यापिदत्तकादेर्ग्राह्यत्वमतोपिनग्रहणम् उत्तरार्धेते
नेत्येकवचनात्पुत्रिणइतिबहुवचनाच्च बहवोप्येकंयुगपत्प्रतिगृह्णीयुरिति युगपत्प्रतिग्रहेणद्रौपदीभार्यत्ववत् द्व्यामुष्यायणत्ववच्चलक्षणा
नेकनिरूपितपुत्रत्वफलकस्यसत्रवत् परस्परहितसर्वभ्रात्रधिकारिकस्यप्रतिग्रहविधेरिहाक्षेपइतिकेचित् तन्न भ्रातुःपुत्रोत्पत्तेःप्रागेवपुत्रप्र-

सं॰कौ॰
४२

तिग्रहादिना भ्रातृपुत्रग्रहमनिच्छति कस्मिंश्चिद्भ्रातरि इच्छतोप्येकस्य भ्रातृपुत्रप्रतिग्रहानापत्तेः अन्येतुनैवात्रप्रतिग्रहविधिरनुमीयते किंत्वकृ
तस्यैव भ्रातृपुत्रस्य अपुत्रपितृव्यपुत्रत्वं विधीयते तेन पुत्रवच्छ्राद्धाधिकारादिलाभः तथाच बृहत्पाराशरः अपुत्रस्यपितृव्यस्य तत्पुत्रो भ्रातृ-
जोभवेत् सएव तस्य कुर्वीत श्राद्धपिंडोदकक्रियाइति बृहस्पतिरपि यद्येकजाताबहवो भ्रातरस्तु सहोदराः एकस्यापि सुते जाते सर्वेते पुत्रिणः
स्मृताः बह्वीनामेकपत्नीनामेषएवविधिः स्मृतः एकाचेत्पुत्रिणी तासां सर्वासां पिंडदस्तु सइति अत्र सापत्नपुत्रस्यागृहीतस्यापि पिंडदानाधिकारित्वा
त् पितृपत्न्यः सर्वामातरः इत्यादिशास्त्राल्लोकव्यवहाराच्च पुत्रत्वं निर्विवादं नत्वेवं सहपाठाच्च भ्रातृपुत्रस्याप्यगृहीतस्यैव पुत्रत्वं विधीयत इत्युचितं
अस्ति चोक्तमनुवाक्येनापि सहपठितसापत्नपुत्रस्यागृहीतस्यापि पुत्रत्वविधायकं वाक्यांतरं सर्वासामेकपत्नीनामेकाचेत्पुत्रिणी भवेत् सर्वास्तास्ते
न पुत्रेण पुत्रिण्यो मनुरब्रवीदिति तदपि न अपुत्रस्यैव भ्रातृपुत्रस्य पुत्रत्वे त्रयोदशपुत्रापत्तेः तत्रच पुत्रान्द्वादशजानाह नृणां स्वायंभुवो मनुः
तेषां षड्बंधुदायादाः षड्दायादास्तु बांधवा इति द्वादशसंख्याविरोधात् पत्नीदुहितरश्चैव पितरौ भ्रातरस्तथा तत्सुता गोत्रजा बंधुः शिष्यः स
ब्रह्मचारिण इति याज्ञवल्कीये वचसि भ्रातृपुत्राणां भ्रात्रनंतरस्थाननिवेशानुपपत्तेश्च तेषां पुत्रत्वे इतरपुत्रवत्पत्न्याः पूर्वमेव निवेशौचित्यात्
व्याख्यातं च भ्रातृणामेकजातानामितिवचो विज्ञेश्वरेण भ्रातृपुत्रस्य पुत्रीकरणसंभवे अन्येषां पुत्रीकरणनिषेधार्थं न पुनः पुत्रत्वप्रतिपादना
य तत्सुता इत्यनेन विरोधादिति कातर्ह्येतस्य वचसो गतिरिति चेत् नापुत्रस्य लोकोस्ति जायमानो वै ब्राह्मणस्त्रिभिर्ऋणवान् जायते यज्ञेन देवे

४२

भ्यः प्रजयापितृभ्यब्रह्मचर्येणऋषिभ्यइत्यादिशास्त्रबोधितस्याप्र जत्वप्रयुक्तदोषस्यनिवृत्तिः पुत्रकार्यभूताद्द्वादशपुत्रभिन्नेनापिभ्रातृसुतेनाः
पुत्रपितृव्यस्यभवतीतिज्ञापनार्थं संगच्छतेनचैकस्यापिसुतेजातइतियद्येकःपुत्रवान्भवेदितिचजननमात्रेणसत्तामात्रेणचैतेषांपुत्रत्वसंकीर्तनं
उचितंचैतत् स्वपुत्रेणेवभ्रातृसुतेनापिसमस्तपितृणांपिंडोदकक्रियानिर्वाहस्यवंशाविच्छेदपरिहारस्यचसंभवात् इत्थंचभ्रातृणामितिसर्वेपुत्रि-
णइतिबहुवचनंतावतोवारुणानीतिवत् एष्टशयनोयेनयजेरन्नितिवच्चयथासंभवप्राप्तबहुत्वानुवादः उक्तज्ञापनस्यफलंकेवलंपारलोकार्थितया-
भ्रातृपुत्रवतोपुत्रस्यदत्तकादिस्वीकारप्रवृत्तिनिराशः पत्न्यादिभ्यः पूर्वंमदीयपिंडदानरिक्थाधिकारी कश्चिद्भवेदितिकामनायांभ्रातृपुत्रस्यैवद
त्तकविधिनास्वीकारसिद्धिरप्यर्थाज्ज्ञायमानाभवतिवाक्यस्यप्रयोजनं अप्रजत्वदोषनिवर्तकतयापुत्रसदृशस्यैवपुत्रप्रतिनिधित्वेनस्वीकरण
मुचित मितिषाष्ठप्रतिनिधिन्यायादेवसिद्धेः एवंचसतिनमन्वादिवाक्येषु अश्रुतप्रतिग्रहादिक्रियाकल्पनेक्लेशः नापिमिताक्षरादिग्रंथविरोधः
नापियाज्ञवल्क्यादिवाक्येभ्रातृसुतानांपंचमस्थाननिवेशानुपपत्तिः पुत्रत्वेनाकृतानांभ्रातृसुतानांपत्न्यादिषुसत्सुपुत्रकार्यभूतपैतृकऋणा
पाकरणकारिणामपिवचनाद्रिक्थग्रहणाद्यनधिकारसंभवात् पुत्रत्वेनकृतानांतुसंभवतितदधिकारः संगच्छतेचैवंसतिकालिकापुराणेशंकर
सुतयोर्वैतालभैरवयोर्नंदिवाक्येनपुत्रार्जनेप्रवृत्तयोर्मध्येभैरवेणोर्वश्यामुत्पादितपुत्रस्यतद्भ्रात्रावेतालेनापिपुत्रत्वेनस्वीकरणं ततःकदाचिदु
र्वश्यांभैरवोमैथुनंगतः तस्यांसजनयामाससुवेशंनामपुत्रकम् तमेवचक्रेतनयंवेतालोपिस्वकंसुत मिति अत्रचस्वसुतकार्यकारित्वेनतमे

वाभ्यमन्यतेइतियद्यर्थःक्रियतेयदिवाप्रतिग्रहेणस्वकृतत्वंसंपादितवानिति उभयथापिएतस्मिन्मतेनक्षतिः भ्रातृकृताभावेपूर्वोदाहृतशौनकवाक्यादेवग्राह्यसपिंडासंभवेसगोत्रएवेतिनियममाहवृद्धगौतमः स्वगोत्रेषुकृतायेस्युर्दत्तक्रीतादयःसुताः विधिनागोत्रतांयांतिनसापिंड्यंविधीयतइति गोत्रतांसंततित्वं संततिर्गोत्रजननकुलानीतित्रिकांडीस्मरणात् गोत्रापेक्षयासपिंडसगोत्रासंभवेसगोत्रःसपिंडएवग्राह्यःशौनकोक्तवचनोत्तरार्द्धेसपिंडाभावएवासपिंडनियमात् गोत्रापेक्षयासापिंड्यस्यप्रत्यासन्नतयातत्कुलसादृश्यस्यबलवत्वाच्चसर्वथासपिंडालाभेसमानगोत्रस्यैवग्रहणम् अनंतरोदाहृतवृद्धगौतमवचसैवसिद्ध्यति नसापिंड्यंविधीयतइतिचतुर्थपादोक्तनिषेधस्यासपिंडसगोत्रएवसंभवात् सगोत्रालाभेऽसगोत्रोपि दत्ताद्याअपितनयानिजगोत्रेणासंस्कृताः आयांतिपुत्रतांसम्यगन्यबीजसमुद्भवाइतिकालिकापुराणात् गोत्ररिक्थेजनयितुर्नभजेद्दत्रिमःसुतइतिमानवलिंगाच्च दत्तक्रीतादिपुत्राणांबीजवत्र्य सपिंडता पंचमीसप्तमीतद्वद्गोत्रंतत्पालकस्यचेतिवृहन्मनुवाक्येसापिंड्यगोत्रयोर्व्यवस्थाविधानाच्च असगोत्रेष्वपिभागिनेयादिनिषेधमाहशौनकः दौहित्रोभागिनेयश्चशूद्राणांविहितःसुतः ब्राह्मणादित्रयेनास्तिभागिनेयःसुतःक्वचिदिति पूर्वार्द्धेभागिनेयस्यदौहित्रसाहचर्यात्उत्तरार्द्धेभागिनेयपदंदौहित्रोपलक्षणार्थं पुत्रत्वबुद्ध्यनर्हभ्रात्राद्युपलक्षणार्थंच समानवर्णएवग्राह्यइतिनियमस्तुपूर्वोदाहृतशौनकवाक्येअन्यत्रतुनकारयेदितिचरणेनब्राह्मणैर्ब्राह्मणान्येषुनकर्त्तव्यइत्यर्थः केनलभ्यतेतथा क्षत्रियाणांस्वजातौवागुरुगोत्रसमेपिवा वैश्यानांवैश्यजातीषुशूद्राणांशूद्रजातिषु सर्वेषांचैववर्णानांज्ञातिष्वेवनचान्यतइतिशौनकवचनाच्च विशेषवचनैरेवसमानवर्णनियमेसिद्धे

पुनर्ज्ञातिषुएवनचान्यतइत्युक्तिः गुर्जरत्वादिनापिसमानजातीयत्वनियमार्थं क्षत्रियेणस्वीकर्त्तव्यस्यदत्तकस्यसमानगोत्रस्यैवचिकीर्षायांपुरोहि
तगोत्रेणैवसमानगोत्रत्वमितिज्ञापनार्थंगुरुगोत्रेणपौराहित्यान्राजविशामित्याश्वलायनोक्तेः सभ्रातृकएवग्राह्यत्वसूचितंशौनकेननैकपुत्रंदद्यात्
प्रतिगृण्हीयाद्वासहिसंतानायपूर्वेषामिति ज्येष्ठभिन्नोग्राह्यइत्यपिस्मृत्यंतरेसूचितं नज्येष्ठंपुत्रंदद्यादिति दौहित्रभागिनेयौशूद्रेणग्राह्यावित्याह
शौनकः दौहित्रोभागिनेयश्चशूद्राणांचापिदाप्यतइति उक्तविधदत्तकस्वीकारःपुंभिरिवस्त्रीभिरपिसधवाभिर्विधवाभिश्चकार्यः वंध्यावामृतपु
त्रावापुत्रार्थंसमुपोष्यचेतिशौनकीयवचनस्यविशेषश्रवणात् केचित्तु अपुत्रेणैवकर्त्तव्यःपुत्रःप्रतिनिधिःसदेति अस्मिन्वाक्येएवकारश्रवणा-
त्पुंस्त्वश्रवणाच्च नस्त्रीपुत्रंदद्यात्प्रतिगृण्हीयाद्वान्यत्रभर्तुरनुज्ञादितिवसिष्ठवाक्येभर्तुरनुज्ञानाभावेस्त्रीणांप्रतिग्रहनिषेधाच्च नापुत्राणांस्त्रीः
णांभर्तुरनुज्ञाभावेपुत्रप्रतिग्रहेधिकारइत्याहुः तदयुक्तम् अपुत्रपदार्थस्यविधेयत्वेहितद्विशेषणेपुंस्त्वविवक्षामाश्रित्यपुंस्त्वश्रवणादितिहेतूप
न्यासउचितःस्यात् नतुतस्यविधेयकत्वंमुख्याभावेतत्कार्यकारीहिप्रतिनिधिपदार्थःएवंचनगिरागिरेतिब्रूयादितिवाक्यबलादेवगिरापदकार्येइरा
पदविधिबलात्गिरापदनिषेधस्यपदानुवादत्वमाश्रितंतदाकांक्षायोग्यतयासहकृतादपुत्रप्रतिनिधिःकार्यइत्येतावतोवाक्यादेवापुत्राधिकारिकत्वला
भात् अपुत्रपदंकथंनानुवादःतदर्थस्यविधेयत्वाभावेचनतथापुंस्त्वविवक्षेति किंचविरुद्धोभवदुपन्यस्तोहेतुः एवकारश्रवणादेवपुंस्त्वस्याविव
क्षितत्वात् अश्वमेधेहिअतिदेशप्राप्ताद्विगुणवचनेअमासस्यापिषड्विंशतिपदस्यषड्विंशतिरित्येवब्रूयादित्यत्रनविधिः एवकारार्थविशेषणत्वादि त्युक्तं

पूर्वमीमांसायां तथा अत्रत्वेवावपतीत्यत्रानंत्यत्वेषु अप्राप्तस्याप्यावापस्यततएवविधानमाश्रितम् तथोत्तरमीमांसायामप्यात्मानमेवलोकमुपासी
तेत्यादौतत एवनोपास्यत्वेनात्मविधानमित्याश्रितंविवरणादौ एवंचैवकारार्थविशेषणसंभवात्प्राप्तिकस्याविधेयत्वेकथंतद्विशेषेणपुंस्त्वविवक्षेति कृत्वातु
द्व्यएवंविदांकुर्वंतु यदिपरमेकारमप्येतैरेवरश्मिभिरूर्ध्वआक्रमतइतिवत्क्वचिदयोगव्यावृत्त्यर्थंतथानुवादमाश्रित्यापुत्रपदार्थोविवक्ष्यतेतथापिमः
लिनःस्नायादित्यत्रमलिनपदमिवफलकामनाक्षेपकत्वेनाधिकारिसमर्पकमेवपुत्रपदंस्वीकार्यं ततश्चस्वर्गकामादिपदगतपुंस्त्वाविवक्षासाधकषाष्ठ
न्यायेनैवपुंस्त्वाविवक्षासिद्धिरितिप्रथमहेतुद्वयालीकत्वसिद्धिः नवापुत्रपदंविवक्षितंस्वीकृत्यशास्त्रांतरप्राप्तपुत्रप्रतिग्रहानुवादेनपुंसैवकर्त्तव्योनस्त्रि
येतिपरिसंख्याःस्त्वितिशंक्यम् तथासतिस्त्रियाकर्त्तव्यंपुत्रप्रतिग्रहंप्रतिभर्त्रनुज्ञांगविधेरलीकत्वापत्तेः नापितृतीयोहेतुः निषेधवाक्यपर्यालोचन
याभर्त्रनुज्ञातस्यप्रतिग्रहांगत्वंवदद्भिर्हितदंगत्वेनतद्विधिपरत्वस्यवाक्यस्याश्रवणीयम् नचाविहितमंगंभवतीतिन्यायात् ततश्चपुत्रप्रतिग्रहायभर्त्र
नुज्ञांस्वीकुर्यादितिविधिरयमधिकारिणंप्रवर्तयन्नियमविधिनामापद्यते यश्चविधिविषयेसमर्थस्तमेवावगाहतइतिनंसंभवंप्रत्येवतस्यप्रवृत्तिःतस्या-
मेवनियमोपजीव्यपाक्षिकप्राप्तेःसंभवात् तथैवानुज्ञास्वीकारस्यशक्यत्वाच्च स्वीकृतंहिनैवविशेषणंनियमविधित्वलाघवानुरोधेनैवविशेषविष
यत्वमुपांशुयजुषेत्यत्रद्वितीये एवंचयथा पक्षांतंकर्मनिर्वर्त्यवैश्वदेवंचसाग्निकः पिंडयज्ञंततःकुर्यात्ततोन्वाहार्यकंबुधइतिवचसावैश्वदेवाधिकृतसा
ग्निकंप्रतिपिंडयज्ञांगत्वेनवैश्वदेवोत्तरकालतारूपमनुवादेयगुणनियमवत्तापिंड्येप्राप्यविभक्ततयानदधिकृतसाग्निकस्यपिंडयज्ञाधिकारोनव्याव

र्तते तथासधवांप्रत्युक्तनियमंकुर्वतापिशास्त्रेणविधवायाः पुत्रप्रतिग्रहेऽधिकारोनव्यावर्त्यतेनचानुज्ञारूपोगुणोऽनुपादेयोयेननापुत्रस्यलोकोऽस्ती-
त्यादिवचनेनावश्यकर्तव्येऽपिसायंकालादिवदधिकारमवच्छिंद्यादितिसुधीभिरेवालोचनीयम् अथांगत्वप्रतिज्ञांपरित्यज्यापिभर्त्रनुज्ञारहितांप्रति
प्रतिग्रहनिषेधःक्रियतइत्युच्यते तथापिनविधवायाअधिकारोव्यावर्त्तयितुंशक्यते अनुज्ञाशब्दोहिपुमभिप्रायवचनोऽधीष्टादिशब्दवत् एवंचजी
वतोभर्तुस्तादृशाभिप्रायंतज्जीवनदशायांतन्मरणोत्तरंवाज्ञातवत्याःकथंनाधिकारः त्वयापुत्रःस्वीकर्त्तव्यइतिशब्दंप्रयुज्यभर्तरिमृतेतुविधवा
याःक्रियमाणंपुत्रस्वीकरणंभर्त्रनुज्ञयैवकृतंभवतीतिस्फुटम् ब्राह्मणाःसंस्थापयतमेयज्ञमित्युक्त्वाहवनीयंप्रविष्टेयजमानेऋत्विग्भिःक्रियमाणे
सर्वस्वारसयनस्ययजमानाज्ञातत्ववत् वस्तुतस्तुनापुत्रस्यलोकोऽस्तीत्यादिशास्त्रेणपुत्राकरणस्यदोषहेतुत्वेभर्त्रनुज्ञारहितांप्रतिपुत्राकरणाभ्य
नुज्ञापरमदःशास्त्रंनतुनिषेधपरंशास्त्रप्राप्तनिषेधस्यान्याय्यत्वात् पर्युदासलक्षणाप्रसंगादितिसुधीभिरूह्यम् नचनस्वातंत्र्यंक्वचित्स्त्रि
याइत्यभावेज्ञातयइतिचभर्त्रभावेज्ञातिपरतंत्रत्वात् नापुत्रायाविधवायाअधिकारःपुत्रप्रतिग्रहेसेत्स्यतीतिशंकितुमप्यर्हम् रक्षेत्कन्यांपिता
वित्तांपतिःपुत्रास्तुवार्धके अभावेज्ञातयस्तेषांनस्वातंत्र्यंक्वचित्स्त्रियाइतियाज्ञवल्क्यवचस्तद्व्याख्यानोपक्रमेचमिताक्षराकारेणात्तंपा
णिग्रहणात्प्राक्पिताकन्यांअकार्यकरणाद्रक्षेदिति एवंचनिषिद्धाचरणात् स्त्रीनिवर्ततेतत्तदवस्थायांतत्तदधिकारइतिवचनस्वरसाद्व्या-
ख्यानाच्चप्रतीयतेनतुविहिताचरणप्रतिबंधेऽपि नचनित्यकाम्यव्रताद्याचरणेज्ञातिपारतंत्र्यकृतोविधवानामधिकारप्रतिबंधःक्वचिद्देशेकेर-

सं॰कौ॰
४५

पिशिष्टैर्व्यवह्रीयते पक्षद्वयावसानेतुराजाभर्त्तास्त्रियाइतिमिताक्षरोदाहृतवचनेनचतदुक्तरीत्याज्ञानिरहितानांविधवानांराजाज्ञांविनाव्रतादावधिका
राभावःस्यात् नचव्रतादेःपुत्रप्रतिग्रहेकश्चिद्विशेषइतिमहत्पांडित्यमाविष्कृतंधर्मशास्त्राभिज्ञानम्मन्यैः नचप्रतिग्रहमंत्राभावेनाधिकाराभावो-
क्तिरपिघटते अनुज्ञायांसत्यामिवासत्यामपितस्यामुक्तरीत्याधिकारनिर्णयेरथकारवन्मंत्राध्ययनकल्पनासंभवात् एतेनानुज्ञायांसत्याममंत्रकः
प्रतिग्रहइतिनिरस्तम् तस्माद्विधवायाअपिस्वीकृतःपुत्रोवृत्तिधनभाक्भवत्येवेतितादृशब्राह्मणस्यवृत्तिप्रतिबंधंकुर्वतःस्वस्यैवानर्थाययत-
ते योब्राह्मणस्यतुप्रतिकूलंसमाचरेत् विट्भुजांतुकृमीणांस्यादेकःसंवत्सरान्बहूनितिशास्त्रादित्यलंपल्लवितेन चूडादिसंस्कारेषुकृतेषुअ
कृतेषुवापंचमवर्षात्प्रागूर्ध्वंचदत्तकोग्राह्यः यत्तु अकृतसंस्कारएवापूर्णपंचवर्षएवदत्तकःस्वीकार्यः दत्तकाद्याअपितनयानिजगोत्रेणसंस्कृ
ताःआयांतिपुत्रतांसम्यक्अन्यबीजसमुद्भवाः पितुर्गोत्रेणयःपुत्रःसंस्कृतःपृथिवीपते आचूडांतंनपुत्रःसपुत्रतांयातिचान्यतः चूडाद्याय
दिसंस्कारानिजगोत्रेणवैकृताः दत्ताद्यास्तनयास्तेस्युरन्यथादासतोच्यते ऊर्ध्वंतुपंचमाद्वर्षान्नदत्ताद्याःसुतानृप गृहीत्वापंचवर्षीयंपुत्रेष्टिं
प्रथमंचरेत् पौनर्भवंतुतनयंजातमात्रंसमानयेत् कृत्वापौनर्भवष्टोमंजातमात्रस्यतस्यवै सर्वांस्तुकुर्यात्संस्कारान्जातकर्मादिकान्नरः कृ
तेपौनर्भवष्टोमेसुतःपौनर्भवःस्मृतइतिकालिकापुराणादिति तन्न एषांवचसांबहुषुकालिकापुराणपुस्तकेष्वदर्शनान्निर्मूलत्वादितिकेचित्
अन्येतुसमूलत्वेपिआद्यश्लोकत्रयस्यासगोत्रदत्तकविषयत्वात्तस्याय पठितत्वेनांत्यश्लोकस्यापितद्विषयत्वमेवोचितं अतःसगोत्रस्यदत्तक

४५

स्यनायंनियमइतिपरिणीतोपिदत्तकोभवेदित्याहुः वस्तुतस्तुनासगोत्रेष्वप्युपनयनांतसंस्कारोत्तरंदत्तकत्वसामान्यनिषेधःकर्त्तुंशक्यःपुरा
णवचोभिर्वैदिकलिंगविरुद्धस्मृतिवचसांप्रामाण्यसंभवस्यबलाबलाधिकारणवार्त्तिककरणकसिद्धत्वात् उक्तपौराणिकवाक्यानांचबह्वृचब्रा
ह्मणाविरोधात् तथाहिदत्ताद्याइतितात्कृत्रिमादीनामपिग्रहणंइतिनिर्विवादंततश्चसगोत्रेणसंस्कृतःस्वयंदत्तोपिपुत्रोनभवतीतिप्रतीयते ब्रा
ह्मणेचशुनःशेपोविश्वामित्रपुत्रःस्वयमभवदितिस्फुटमुक्तम् अथहशुनःशेपोविश्वामित्रस्यांकमाससादसहोवाचाजीगर्त्तःसौयवसि
ऋषेपुनर्मेपुत्रंदेहीतिनेतिहोवाचविश्वामित्रोदेवावाइमंमह्यमरासतेतिसहदेवरातोवैश्वामित्रआसेति अथभाष्यं शुनःशेपइत्यूर्ध्वंकस्य
पुत्रोस्त्वितिविचारेसतितदीयेच्छैवनियामिकेतिमहर्षीणांवचःश्रुत्वाशुनःशेपःस्वेच्छयाविश्वामित्रपुत्रत्वमंगीकृत्यसहासादनीयमंक
मासस्सादेतिनचासावनुपनीतःतादृशस्यवेदाध्ययनसंभवात् अनधीतवेदस्यचवैदिकमंत्रकरणकप्रजापत्यादिस्तुतौप्रवृत्त्ययोगात्
इदंदत्तस्तुवर्णरथप्रतिग्रहेसमंत्रकेप्रवृत्त्ययोगाच्चश्रूयतेचैषा तस्माइंद्रस्तूयमानःप्रीतोमनसाहिरण्यरथंददौतमेतयाप्रतीयायशश्व
दिंद्र इतीति प्रतीयायप्रतिजग्राहेतिव्याख्यातंभाष्ये अतःपौराणवचसांसमूलत्वेपीत्थंयोजना अन्यबीजसमुद्भवाइतिदत्ताद्या
स्तनयाजातकर्मप्रभृतिभिःसंस्कारैर्निजगोत्रेणचेत्संस्कृताभवेयुःतदैवप्रतिग्रहीतुःसम्यक्पुत्रतांयांति सम्यक्त्वंचसमानगोत्रत्वविशि
ष्टमसाधारण्यंतत्रयद्यपिजातकर्मादिषुसाक्षाद्गोत्राद्विनियोगान्नश्रूयते तथापितदंतभूतंवृद्धिश्राद्धधारकोगोत्रसंबंधोबोध्यते चूडा

यांतुसाक्षादेवतत्संबंधः तत्तद्गोत्रिणंप्रतिआर्षेयसंख्ययाशिखाकरणविधानात् शिखा अपिचकर्त्तव्याःकुमारस्यार्षसंख्ययेति अतएवद्वितीयवचो
प्यन्यतइतितसिल्प्रत्ययंषष्ठ्यर्थेस्वीकृत्यचकारंचावधारणार्थमंगीकृत्येत्थंयोज्यम् आचूडांतंजनकगोत्रेणयःसंस्कृतःसप्रतिग्रहीतुःपुत्रोभवन्नपि
नान्यस्यैवपुत्रतांयातिकिंतुद्व्यामुष्यायणोद्विगोत्रोभवतीतितथाचूडायाःप्राक्संस्कारेषुपितृगोत्रेणकृतेष्वपिचूडाप्रभृतिसंस्काराःप्रतिग्रहीत्रानिज
गोत्रेणचेत्कृतास्तदादत्ताद्यास्तेतनयानिजगोत्रेणकृताःस्युः अन्यथातु अदासतांदासवैलक्षण्यांरिक्थग्राहित्वादिनाभवति नतुस्वासाधारणगोत्र
त्वमित्यर्थकेनतृतीयवचनेनापिचूडादिसंस्काराणांनिजगोत्रानुष्ठानस्यैकगोत्रताप्रापकत्वेनतात्पर्यंचूडाद्यग्रहणाच्च तत्पूर्वसंस्कारेषुजनकगोत्रेण
कृतेष्वपिसंस्काराःप्रतिग्रहीतृगोत्रेणचेज्जाताः तदाद्व्यामुष्यायणत्वेपिनद्विगोत्रत्वम् किंतुप्रतिगृहीतृगोत्रत्वमेवेत्युक्तंभवति यथाचप्रतिगृही
तृगोत्रेणचूडाकर्मतःसमानगोत्रत्वप्रापकं तथातद्गोत्रेणतच्छाखोक्तविधिनोपनयनंतत्समानशाखीयत्वस्यापिप्रापकंभवति यथाहवसिष्ठःअन्यशा-
खोद्भवोदत्तःपुत्रश्चैवोपनायितःस्वगोत्रेणस्वगृह्योक्तविधिनास्वस्वशाखभागिति यत्तूर्ध्वंत्वित्यादिश्लोकार्धंतन्नस्वतंत्रनिषेधपरं उत्तरार्धगतपुत्रेष्टि
विधिनावाक्यभेदापत्तेः किंतु अनाहुतिजतिलाश्वगवेधुकाश्चेत्यस्यपयोहोमविधिशेषवत्पुत्रेष्टिविधिशेषत्वमस्यबोध्यं पुत्रेष्टिस्तुअग्नयेपुत्रवतेपु
रोडाशमष्टाकपालंइंद्रायपुत्रिणेपुरोडाशमेकादशकपालंप्रजाकामोग्निरेवास्मैप्रजांप्रजनयतिवृद्धामिंद्रःप्रयच्छतीतिप्रसिद्धा प्रथमंचरेदितिसं
स्कारेभ्यःप्रथममित्यर्थः तथान्वारंभणीयायाआरंभयोग्यतार्थत्ववत् पुत्रेष्टेःसंस्कारयोग्यतार्थत्वप्रतीतेःतादृशसंततावेवपुत्रेष्ट्यपेक्षानतुद्व्यामुष्यायणेइति

सिद्धम् एवंपौनर्भवेपौनर्भवश्चोमाख्यसोमयागस्यापिसंस्कारयोग्यतासिद्धिद्वारातादृशसंततावेवोपयोगोबोध्यः अनाहितानीनांतुपुत्रेष्ट्य-
संभवात्पुरोडाशस्थानेचरूकार्यो यआहिताग्नेःपुरोडाशास्तेनाहिताग्नेश्चरवइतिशास्त्रात् अतःसंस्कारोपिपंचवर्षाधिकबालोपिदत्तकोभ
वतीतिसिद्धम् इतिग्राह्याग्राह्यविवेकः कथंग्राह्यइत्यपेक्षायामाहशौनकः शौनकोहंप्रवक्ष्यामिपुत्रसंग्रहमुत्तमम् वंध्यावा
मृतपुत्रावापुत्रार्थेसमुपोष्यच वाससीकुंडलेछत्रमुष्णीषंचांगुलीयकम् आचार्यंधर्मसंयुक्तंवैष्णवंवेदपारगम् बर्हिःकुशमयंचैवपालाशंचे
ध्ममेवच एतान्याहृत्यबंधूंश्चज्ञातीनाहूययत्नतः बंधूंश्चान्नेनसंपूज्यब्राह्मणांश्चविशेषतः अग्न्याधानादियत्तंत्रंकृत्वाज्योत्पवनांतकम्
दातुःसमक्षंगत्वातुपुत्रंदेहीतियाचयेत् दानेसमर्थोदातास्मैयेयज्ञेनेतिपंचभिः देवस्यत्वेतिमंत्रेणहस्ताभ्यांप्रतिगृह्यच अंगादंगेत्यृचं
जप्त्वाचाघ्रायशिशुमूर्धनि वस्त्रादिभिरलंकृत्यछत्रछायागतंशिशुम् नृत्यगीतैश्चवाद्यैश्चस्वस्तिशब्दैश्चसंयुतः गृहमेत्यध्ममाधायचरुं
हुत्वाविधानतः यस्त्वाहृदेतिद्वाभ्यांचतुभ्यमग्रेत्यृचैकया सोमोददित्येताभिःप्रत्यृचंपंचभिस्तथा स्विष्टकृतादिशेषंचकृत्वाहोमं
समापयेत् ब्राह्मणानांसपिंडेषुकर्तव्यःपुत्रसंग्रहः तदलाभेसपिंडेषुअन्यत्रतुनकारयेत् क्षत्रियाणांस्वजातौवैगुरुगोत्रसमेपिवा वै
श्यानांवैश्यजातेषुशूद्राणांशूद्रजातिषु सर्वेषांचैववर्णानांजातिष्वेवनचान्यतः दौहित्रंभागिनेयंवाशूद्राणांचापिदापयेत् नैकपुत्रेण-
कर्त्तव्यंपुत्रदानंकदाचन बहुपुत्रेणकर्त्तव्यंपुत्रदानंप्रयत्नतः दक्षिणांगुरवेदद्याद्यथाशक्तिद्विजोत्तमः नृपोराष्ट्रार्द्धमेवापिवैश्योरत्नशतद्व

यम् शूद्रः सर्वस्वमेवापि अशक्तश्चेद्यथाबलमिति पंचभिरित्यनंतरंदद्यादितिशेषः द्वाभ्यामिति द्वाभ्यामृग्भ्यां द्वे आहुतीइतिकेचित्
तन्न वक्ष्यमाणबौधायनसूत्रैकमूलत्वप्रयुक्तलाघवलिप्सया एकस्याएवाहुतेः स्वीकर्तुमुचितत्वात् अयंचपुत्रप्रतिग्रहविधिः बह्वृचविष
यो बह्वृचगृह्यप्रतिपादकत्वाच्छौनकस्य यजुर्वेदिनांतुपुत्रप्रतिग्रहमाहबौधायनः पुत्रप्रतिग्रहंव्याख्यास्यामः शोणितशुक्रसंभवोमातृ
पितृनिमित्तकस्तस्य प्रदानपरित्यागविक्रयेषुमातापितरौप्रभवतो नत्वेकंपुत्रंदद्यात्प्रतिगृण्हीयाद्वासहिसंतानायपूर्वेषांनस्त्रीपुत्रंदद्यात्प्रतिगृ-
ण्हीयाद्वान्यत्रानुज्ञानाद्भर्तुः प्रतिग्रहीष्यन्नुपकल्पयते द्वेवाससी द्वेकुंडले अंगुलीयकंचाचार्यंचवेदपारगंकुशमयंबर्हिः पर्णमयमिध्ममित्यथ
बंधूनाहूयमध्येराजनिचावेद्यपरिषदिवागारमध्येब्राह्मणानन्नेन परिविष्यपुण्याहंस्वस्त्यृद्धिमितिवाचयित्वाथदेवयजमानोल्लेखनप्रभृत्याप्र
णीताभ्यः कृत्वादातुः समक्षंगत्वापुत्रंमेदेहीतिभिक्षेत ददामीतीतर अतोहंपरिगृण्हामिधर्मायत्वागृण्हामिसंतत्यैत्वागृण्हामीत्यथैनंवस्त्रकुंडला
भ्यामंगुलीयकेनचालंकृत्यपरिधानप्रभृत्यग्निमुखान्कृत्वापक्वान्नंजुहोतियस्त्वाहृदाकीरिणामन्यमानइतिपुरोनुवाक्यामनूच्य यस्मैत्वंसुकृ
तेजातवेदइतियाज्ययाजुहोत्यथव्याहृतीर्हुत्वास्विष्टकृत्प्रभृतिसिद्धमाधेनुवरप्रदानाद्दक्षिणांददात्येवतेवाससीपरिधायएतेकुंडलेएतच्चांगु-
लीयकम् यद्येवंकृतौरसः पुत्रउत्पद्यतेतुरीयभागेप्रभवतीतिहस्माहबौधायनइति अंगुलीयकमित्यनंतरमनुषक्तेनददातीत्यनेनकुंडलां
गुलीयदानंगृहीतंप्रतिविधीयते प्रभवतइतिमातापित्रोरेवदानाधिकार इत्याशयः मध्यइति बंधुसमक्षंराजन्यावेदनमित्याशयः प्रभव

तीतितुरीयभागमेवलभतेइत्याशयः अथवक्ष्यमाणाधिकारिकः शौनकोक्तरीत्यापुत्रप्रतिग्रहप्रयोगः पूर्वेद्युःकृतोपवासः वाससीकुंडलेछत्रमु-
ष्णीषंचांगुलीयकम् आचार्यंधर्मसंयुक्तंवैष्णवंवेदपारगम् बर्हिःकुशमयंचैवमिध्मंपालाशमेवच एतान्याहृत्यबंधूंश्चज्ञातीनाहूयस्नातः
पवित्रपाणिःप्राणानायम्यदेशकालौसंकीर्त्यममाप्रजत्वप्रयुक्तपैतृकऋणापाकरणपुंनामनरकत्राणद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंशौनकोक्तविधि
नापुत्रप्रतिग्रहंकरिष्येतदंगत्वेनस्वस्तिपुण्याहवाचनमाचार्यस्यमधुपर्केणार्हणंविष्णुपूजनंबंधुवर्गब्राह्मणेभ्योन्नदानंचकरिष्ये तदादौनि-
र्विघ्नतासिद्ध्यर्थंगणपतिपूजनंकरिष्येइतिसंकल्प्य वरणांतंकृत्वामधुपर्कांतेपितॄणांकुलदेवतानांगुरूणांचप्रीत्यर्थंब्राह्मणान्बंधूंश्चभोज ये-
त् ततआचार्यःदेशकालौसंकीर्त्ययजमानानुज्ञयापुत्रप्रतिग्रहांगत्वेनविहितहोमंकरिष्येइतिसंकल्प्य अग्निप्रतिष्ठापनांतंकृत्वान्वाधानं-
कुर्यात् चक्षुषीआज्येनेत्यंते अत्रप्रधानमुसकृदग्निंषड्वारंसूर्यासावित्रींचवरुणाग्निंवायुंसूर्यंप्रजापतिंचाज्येनशेषेणस्विष्टकृतमित्यादि-
अष्टाविंशतिमुष्टीन्तूष्णींनिरूप्यतावत्कृत्वःप्रोक्ष्यआज्योत्सवनांतंकृत्वाब्राह्मणौःसहदातुःसमक्षंगच्छेत् दातारंप्रत्यस्मेपुत्रंदेहीतिब्राह्मणद्वा
रयाज्ञांकारयेत् ततोदाताआचम्यप्राणानायम्यदेशकालौसंकीर्त्यश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंपुत्रदानंकरिष्येइतिसंकल्प्य गणपतिंसंपूज्ययथा-
शक्तिचंदनादिनाप्रतिगृहीतारंसंपूज्य येयज्ञेतिपंचानांनाभानेदिष्ठोमानवऋषिःविश्वेदेवादेवता आद्याश्चतस्रस्त्रिष्टुभः पंचम्यनुष्टुप् पुत्र
दानेविनियोगः ॐ येयज्ञेनदक्षिणयासमक्ता० ऋचः५ इत्यंतेइमंपुत्रंतवपैतृकऋणापाकरणपुंनामनरकत्राणसिद्ध्यर्थंआत्मनश्चश्रीपरमे

श्वरप्रीत्यर्थंतुभ्यमहंसंप्रददेनममप्रतिगृण्हात्वपुत्रं भवानित्यंते प्रतिगृहीतृहस्तेसाक्षतंजलंक्षिपेत् ततःप्रतिगृहीतादेवस्यत्वेतिमंत्रेणहस्तद्वये
नप्रतिगृह्यस्वांकेउपवेश्य अंगादंगादिति शिशुमूर्धनिआजिघ्रेत् ततोयुवंवस्त्राणीतिवस्त्रंपरिधाप्यतूष्णींमुष्णीषंबध्वाकुंकुमादिनाति
लकंकृत्वाहिरण्यरूपइत्यादिनाकुंडलाभ्यामलंकृत्यछत्रेणाच्छादितंबालंनृत्यगीतवाद्यैःस्वस्तिनोमिमीतामित्यादिमंत्रैश्चगृहमानीयहस्तौपा
दौप्रक्षाल्याचम्य अग्नेःपश्चिमतोमातुरुत्संगेस्वदक्षिणतोबालमुपवेश्यआचार्यदक्षिणतःस्वयमुपविशेत् ततआचार्योबर्हिरास्तरणाद्याघार-
भागांतंकुर्यात् ततश्चरुमवदानविधिनाऽवदाय यस्त्वाहृदाकीरिणेतिद्वयोरात्रेयोवसुश्रुतऋषिःअग्निर्देवतात्रिष्टुपछंदः पुत्रप्रतिग्रहांगहोमे
वि॰ ॐ यस्त्वाहृदाकीरिणा॰ २ ऋग्द्वयंक्रमेणपठित्वास्वाहेतिजुहुयात् यजमानःअग्नयइदं॰ पुनरवदाय॰ तुभ्यमग्रइतिमंत्रस्यसूर्यासावित्रीसू
र्यासावित्र्यनुष्टुप् पुत्रप्रतिग्रहांगहोमे॰ ॐ तुभ्यमग्रेपर्यवहन्॰ स्वाहासूर्यासावित्र्याइदं॰१ पुनरवदाय सोमोददद्दिति पंचानांसूर्यासावित्री
ऋषिःसूर्यासावित्रीदेवता आद्येद्वेअनुष्टुभौ तृतीयाजगती चतुर्थीत्रिष्टुप् पंचम्यनुष्टुप् पुत्रप्रतिग्रहांगहोमे॰ ॐ सोमोददद्गंधर्वाय॰ ऋचः५पुनः
पुनरवदायपंचभिर्जुहुयात् सर्वत्रसूर्यासावित्र्याइतित्यागः ततोव्यस्तसमस्तव्याहृतिभिराज्यंहुत्वास्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्यआचार्याय
धेनुंदद्यात् दशात्रीन्वाब्राह्मणान्भोजयेत् कर्मणःसंपूर्णतांवाचयित्वाईश्वरार्पणंकुर्वीतेतिशौनकोक्तपुत्रप्रतिग्रहप्रयोगः एवंयजुर्वे-
दि कर्तृकोबौधायनोक्तरीत्याप्रयोगोबोद्धव्यः ततःप्रागसंस्कृतस्यस्वस्तिवाचनंनांदीश्राद्धादिपूर्वकंजातकर्मादिसंस्कारान्करिष्यइति

विशेषः अथदत्तकस्यविवाहाद्युपयोगिगोत्रादिनिर्णयः तत्रयश्चप्रतिग्रहीत्राजातकर्मादिभिश्चूडादिभिर्वासंस्कृतस्तदेकगोत्रः
एतमभिप्रेत्यैवगोत्ररिक्थेजनयितुर्नभजेदंतिमःस्मृतइतिशास्त्रमपिप्रवृत्तम् एतदन्यस्तुप्रतिगृहीत्रोपनयमात्रसंस्कृतस्तदुत्तरःप्रतिग्र
हीतोवादेवरातवद्द्विगोत्रएवेतिव्यवस्थाप्रागवादि तथाप्येषाव्यवस्थाअभिवादनश्राद्धादिगतगोत्रनिर्देशार्था विवाहेतुदत्तकमात्रेण-
बीजिप्रतिग्रहीत्रोःपित्रोर्गोत्रप्रवरवर्जनंकार्यम् प्रवरमंजर्यादिनिबंधेषुतन्निषेधोक्तेः इतिगोत्रनिर्णयः गौतमः ऊर्ध्वंसप्तमात्
पितृबंधुभ्योबीजिनश्च मातृबंधुभ्यःपंचमादिति ऊक्तंच वसुदेवांगजातानकौंतेयस्यविरुध्यतइतिवार्तिकव्याख्यावसरेन्यायसु
धाकृतादत्तकविषयमेतदित्यंगीकृत्यकुंत्याजनककुलेसाप्तपुरुषंसापिंड्यमितिव्याख्यातंतद्विषयत्वेनैवसापिंड्यंमीमांसायाम् अतः
कुलद्वयेपिसाप्तपुरुषंसापिंड्यंप्रतीयते पैठीनसिस्तु त्रीन्मातृतःपंचपितृतःसप्तपुरुषानतीत्यउद्वहेदित्याह व्याख्यातमेतदपरार्के
दत्तकादिपुत्रान्पितृपक्षतोनिवृत्तपिंडगोत्रार्षेयान्प्रत्येतदुच्यतेपंचपितृतइतीति अतश्चप्रतिग्रहीतृकुलेसाप्तपुरुषंसापिंड्यंप्रतीयतेप्रतिग्रही
तृमातृपितृककुलयोस्त्रिपुरुषंसापिंड्यमितिप्राञ्चः अथात्रव्यवस्थोक्तसापिंड्यदीपिकायांदत्तक्रीतादीनांजनकगोत्रेणोपनयनेकृतेजन
ककुलेसाप्तपुरुषंसापिंड्यंप्रतिग्रहीतृमातृपितृकुलेनिर्वाप्यपिंडलक्षणंत्रिपुरुषंसापिंड्यंप्रतिग्रहीतृगोत्रेणोपनयनेतत्कुलेसाप्तपुरुषमिति
उपनयनमात्रेकृतेपंचपुरुषं जातकर्माद्युपनयनांतेकृतेसाप्तपुरुषमिति पैठीनसीवचःसाफल्यायव्याख्येयम् नकेवलंदत्तकस्यपरि-

णयनार्थमेवैषसापिंड्योपन्यासः किंतुतत्संततेस्तत्पित्रादिकुलोत्पन्नैःसहसंबंधसंभवनिर्णयार्थमपि अन्यथापार्थक्यभद्रयोरदत्तकयोः
संबंधासंभवशंकाया अनार्यकृतभद्रयोरदत्तकयोःसंबंधासंभवशंकायाआचार्यकर्तृकोपन्यासस्यतदुपपत्त्यैकथायांगौतमीयउपन्यासस्या
लग्नकतापत्तेः यादृशदत्तकस्ययथासापिंड्यमुक्तंतत्संततेरपितथैवतद्बोध्यम् अतएवयन्मदनपारिजातोक्तम् दत्तपुत्र्याःसुतस्यमातुःप्र
तिग्रहीतृमातुःकुलेत्रिपुरुषंसापिंड्यं दत्तकपुत्रकृतस्यस्वजनककुलेपंचपुरुषमितितदपिपूर्वोक्तरीत्यादत्तकविशेषसंततिविषयत्वेनव्याख्ये
यम् इतिसापिंड्यनिर्णयः दत्तकपुत्रस्यजन्ममरणयोःपूर्वापरपित्रोस्त्रिरात्रम् सपिंडानामेकाहम् यद्यपिसपिंडःपुत्रीकृतः परपूर्वाकृ
भार्यास्कृपुत्रेषुकृतकेषुच भर्तृपित्रोस्त्रिरात्रंस्यादेकाहस्तुसपिंडगइतिमाधवीयेहारीतवचनात् बैजिकादभिसंबंधादनुरुंध्यादघंत्र्यमिति
तादृशदत्तकेनपित्रादिमरणेत्रिरात्रंकार्यम् दत्तकश्चस्वयंदत्तःकृत्रिमःक्रीतएवच सूतकेमृतकेचैवत्र्यहाशौचस्यभागिनइतिमुद्रितत्वेब्राह्मण
वचनात् सपिंडस्यपुत्रीकरणेसपिंडमरणादिनिमित्तंदत्तकस्यतन्मरणादिनिमित्तंसपिंडानांदशरात्रमेवनिर्विवादंसापिंड्यंचपूर्वोक्तरीत्याव्यवस्थि
तमाशौचहेतुः इत्याशौचनिर्णयः धनस्वामिनिमृतेतदीयपत्नीदुहित्रादिषुसत्स्वपिदत्तकपुत्रएवरिक्थंलभते द्वादशविधपुत्राभावेपत्नीदु
हितरश्चेत्यादिनापत्न्यादीनांरिक्थग्रहणाधिकारप्रतिपादनात् पश्चादुत्पन्नौरसेसतितुतदीयंचतुर्थांशंलभतेपूर्वोदात्ततबौधायनसूत्रात्
विधानमालायांतुदत्तपुत्रेयदाजातेकदाचित्त्वौरसोभवेत् पितुर्वित्तस्यसर्वस्यभवेतांसमभागिनौ अविधानेविधानेवापरिप्राप्नोतिनंदनः

विवाहविधिनाभाजंकुर्यान्न धनभाजनं तस्मिन्जातेकृतेदत्तेनकृतेचविधानके तत्सर्वस्यैवविवित्तस्यसस्वामीपितुरंजसा जातेष्वन्येषुपुत्रेषु
दत्तपुत्रपरिग्रहात् पिताचेद्विभजेद्दित्तंनैवासौज्येष्ठभागभवे दिति जातेउपनयनांतजातकर्मादिसंस्कारविशिष्टतयानिष्पद्यतइत्यर्थः तादृश
संस्कारालाभेत्वाहविधानमिति अविधानसंस्कारविध्यलाभः नंदनः प्रकरणाद्दत्तपुत्रः विधानेसति पूर्वश्लोकरीत्याधनलाभमभिप्रेत्यावि-
धानपक्षे आह विधानेसतितस्मिन्नौरसे दत्तविषयेसंस्कारविधानेनकृतेसऔरसः परिग्रहात् अनंतरमितिशेषः ततश्चप्रतिग्रहीत्रोपनयनां
तसंस्कारसंस्कृतस्यौरससमानांशभागित्वं दत्तकस्यतत्कर्तृकसकलतदंतसंस्काररहितस्यतुविवाहमात्रलाभोनान्यधनलाभः सत्यौरसेक-
तिपयसंस्कारलाभेचतुर्थांशलाभइतिव्यवस्थेतिदायादनिर्णयः दत्तकपुत्र्या अपिस्वीकारउक्तविधिनाकार्यः वक्ष्यामिपुत्रसंग्रहमित्या
दिगतपुत्रपदस्यपुमान्पुत्रइत्यादिवैदिकप्रयोगमूलके नह्यत्तिकृदुक्तन्यायेनपुत्रीसाधारण्यात् दानप्रतिग्रहविधिषुउद्देश्यविशेषपुंस्त्वाविव
क्षायाश्चइतिहासपुराणेषुकुंत्यादत्तकत्वोक्तेश्च पत्यभावेसारिक्थंलभतेदुहितृत्वात् सतांसंतोषसिध्यर्थमितिदत्तकदीधितिः अकार्यनं
तदेवेनतेनतस्यसुदेस्तकसा इतिश्रीमदापदेवसूनुनाअनंतदेवेनकृतसंस्कारकौस्तुभेदत्तकविधिः अथगर्भिण्यागर्भस्रावहरणंमहार्ण
वे वायुपुराणे यज्ञोपवीतंकुर्वीतकांचनंतुस्वशक्तितः अत्यंतवर्णसुक्तंचराजतंचोत्तरीयकम् पलार्द्धेनतदर्द्धेनतदर्द्धेनाथवापुनः ग्रंथि-
प्रदेशेदेयंतुमौक्तिकंवज्रमेवच प्रक्षाल्यपंचगव्येनगायत्र्याताम्रभाजने द्रोणप्रमाणंतस्मिंस्तुनिक्षिपेद्दधिमध्यतः आज्यस्योपरिसं

स्थाप्यसूपवीतंस्रक्पूजितम् गंधपुष्पाक्षतैर्धूपैर्नैवेद्यैरपिभक्तितः ततोब्राह्मणमाहूयहोमंतत्रचकारयेत् तिलैराज्येनमधुनामिश्रैरष्टोत्तरंशत
म् तस्मैहुतवतेदेयंवस्त्राद्यैःपूजितायतु मंत्रेणानेनविधिवत्प्राङ्मुखायोपवीतकम् मंत्रः उपवीतंपरिमितंब्रह्मणाविधृतंपुरा भवनौकास्य
दानेनगर्भंसंधारयेत्व्यहम् धनान्यपिब्राह्मणेभ्यस्तस्मिन्कालेप्रदापयेत् अनुव्रज्यातथाकार्याप्रणिपत्यक्षमापयेत् गर्भस्रावकराद्दोषादेवं
कृत्वाविमुच्यतइति अत्यंतवर्णासुक्तमुत्कृष्टम् एतच्चकांचनराजताभ्यांसंबध्यते यज्ञोपवीतग्रंथौमौक्तिकंउत्तरीयग्रंथौवज्रम् गायत्र्येत्यस्यप्र
क्षाल्येत्यनेनान्वयः तस्मिन्मध्यभागेद्रोणप्रमाणंदधिनिक्षिप्यतस्यमध्येद्रोणमाज्यंनिक्षिपेत् प्रस्थमाढकंद्रोणंचखारिकाचेतिद्रोणपरिमा-
णम् तस्मिन्नाज्येशोभनमुपवीतंसोत्तरीयंविन्यस्यगंधाद्युपचारैःपूजितंकुर्यादितिशेषः आज्यस्यद्रोणपरिमाणासंभवेशक्त्यनुसारिप्रमाणं
मंत्रपूजायांगायत्र्यैव होमेतुव्याहृतयोगायत्रीवा स्त्र्यधिकारंचेदंकर्मेतिमहार्णवः अतःपूजांभर्ताकुर्यात् तदभावेब्राह्मणःकुर्यात् होमंतुब्रा-
ह्मणएव त्यागंभर्ता तदभावेस्त्र्येवकुर्यात् आज्यमधुमिश्रैस्तिलैरष्टोत्तरशतमाहुतयः प्रधानंपूर्वोत्तरंतंत्रंस्वगृह्योक्तंकार्यम् होमांतेब्राह्मणपू
जावस्त्रादिभिःकार्या ततोब्राह्मणायप्राङ्मुखायोदङ्मुखाधिकारिणीमंत्रेणदानंकुर्यात् विधिरितिपात्रस्यनामगोत्रोच्चारणादिगर्भस्रावविधा
नदोषपरिहारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंइतिफलसंकीर्तनंपात्रेणसावित्र्यादिपाठोयथाशक्तिदक्षिणादानंचेतिप्राप्यते मंत्रोनौकादुःखतरणोपाय-
भूताभवेत्यर्थः ततोब्राह्मणेभ्योयथाशक्तिदक्षिणांदत्वोपवीतप्रतिग्रहीतुरनुव्रज्य प्रणिपातक्षमापनानिकृत्वायथाशक्तिब्राह्मणान्भोजयित्वेश्वरा

र्पणंकुर्यादिति अत्रचस्रवद्गर्भा भवेत्सातुबालकंहंतियाविषैरितिमहार्णवोदाहृतवृत्स्यगौतमवचनोक्तनिदानभूतबालहत्यांकृत्वैतत्कार्यंसूर्या
रुणसंवादेस्रवद्गर्भंप्रकृत्य श्रीअरुणउवाच प्रायश्चित्तंकथं स्वामिन्सत्यंवदममाग्रतः श्रीसूर्यउवाच एकवासोविधिंचैवकुर्याच्च
विधिवत्ततः चंद्रसूर्योपरागेतुस्वर्णधेनुंप्रदापयेत् ब्राह्मणान्भोजयेत्सम्यक्प्राजापत्यचतुष्टयम् सारस्वतजपंलक्षंदशांशहोमसंयुतम् श्रवणंह
रिवंशस्यएकचित्तेनमानद शतपत्रैःशिवंपूज्यषण्मासाद्ब्रविवासरे कलशंताम्रमयंचैवघृतेनपरिपूरितम् दातव्यंब्राह्मणेचैवसर्वकार्यार्थसि
द्धये एवंकृतेवैनत्येयगर्भोनिश्चलतांव्रजेत् इति अथानपत्यत्वहरम् शातातपः विप्ररत्नायहारीतःसोनपत्यःप्रजायते तेनकार्यंविशुल्य
र्थंमहारुद्रजपादिकम् आदिपदाद्ब्राह्मणोद्वाहनहरिवंशश्रवणे मृतवत्सादिकःसर्वोविधिरत्रविधीयते दशांशहोमःकर्तव्यःपालाशेनयथा-
विधि दशांशोमहारुद्रस्य अथमृतपुत्रहरम् हंतिवैकालिकेस्मिंत्वसंजातंचमूलजम् तेनसाजायतेवंध्यामृतवत्साचनारिकी तत्पातकवि
नाशायतथाकार्यंप्रयत्नतः सौवर्णबालकंकृत्वादद्याद्दोलासमन्वितम् अनड्वाहंततोदद्याद्वस्त्रद्वयसमन्वितम् तत्पातकविनिर्मुक्तापश्चाद्भव
तिपुत्रिणी एवंगर्भस्थैर्येपिकन्यानामेवोत्पत्तौपुत्रार्थंपुत्रकामेष्टिप्रयोगः ऋतुकालात्षष्ठेदिनेभार्ययासहकृताभ्यंगोयजमानःअलंकृतः
प्राणानायम्यदेशकालौसंकीर्त्यपुत्रकामःपुत्रकामेष्टिंकरिष्येइतिसंकल्प्यतदंगस्वस्तिवाचनमातृकापूजननांदीश्राद्धानिकृत्वास्थंडिलाद्यग्नि-
प्रतिष्ठांतंकृत्वासमिद्द्वयमादायान्वाधानंकरिष्येऽस्मिन्नन्वाहितेग्नावित्यादिचक्षुषीआज्येनेत्यंतमुक्त्वाऽत्रप्रधानं अग्निंपञ्चवारं वरुणंपञ्चवारं

विष्णुंपृथिवींविष्णुंसोमंसूर्यांसावित्रींच एता=प्रधानदेवताः पायसद्रव्येण शषेणस्विष्टकृतमित्यादि पूर्णपात्रनिधानांतंकृत्वाश्वेतवत्सश्वेतगो-
क्षीरेणचरुंपक्त्वा आज्यभागांतंकृत्वाभार्ययान्वारब्ध ःप्रधानाहुतीर्जुहुयात् तत्रायंक्रमः आतेगर्भइति अग्निरैतुप्रथमइतिसूक्तद्वयस्यहिर
ण्यगर्भऋषिःक्रमेणाग्नीवरुणौदेवते अनुष्टुप्जगत्यौछंदसीचरुहोमेविनियोगः ॐ आतेगर्भोयोनिमेतुपुमान्बाणइवेषुधिम् आवीरोजा
यतांपुत्रस्तेदशमास्यःस्वाहा अग्नयइदं०१ करोमितेप्राजापत्येषागर्भोयोनिमेतुते अनूनःपूर्णोजायतामश्लोणोपिशाचधीतःस्वाहा अग्न०२
पुमांस्तेपुत्रोनारितंपुमाननुजायताम् यानिभद्राणिबीजान्यृषभाजनयंतुनौस्वाहा अग्नय०३ यानिभद्राणिबीजान्यृषभाजनयंतिनः तै
स्त्वंपुत्रान्विंदस्वसाप्रसूर्धेनुकाभवस्वाहा अग्नय०४ कामःसमृध्यतांमत्यमपराजितमेवमे यंकामंकामयेदेवतंमेवायोसमर्धयस्वाहा
अग्नयइ०५ अग्निरैतुप्रथमोदेवतानांसोस्यैप्रजांमुंचतुमृत्युपाशात् तदयंराजावरुणोनुमन्यतांयथेयंस्त्रीपौत्रमघंनरोदात्स्वाहा वरुणाये
दं०१ इमामग्निस्त्रायतांगार्हपत्यःप्रजामस्यैनयतुदीर्घमायुः आशून्योपस्थाजीवतामस्तुमातापौत्रमानंदमभिप्रबुध्यतामियंस्वाहा व
रुणाये०२ मातेगृहेनिशिघोषउत्थादन्यत्रत्वद्रुदत्यःसंविशंतु मात्वंविकेश्युरआवधिष्ठाजीवपत्नीपतिलोकेविराजपश्यंतीप्रजांसुम
नस्यमानास्वाहा वरुणाये०३ अप्रजस्तांपौत्रमृत्युंपाप्मानमुतवाघम् शीर्ष्णःस्रजमिवोन्मुच्यद्विषद्भ्यःप्रतिमुंचामिपाशंस्वाहा वरुणा०४
देवकृतंब्राह्मणंकल्पमानंतेनहन्मियोनिषदःपिशाचान् क्रव्यादोमृत्यूनधरान्पातयामिदीर्घमायुस्तवजीवंतुपुत्राःस्वाहा वरुणाये०५

नेजमेषइतितिसृणांविष्णुस्त्वष्टागर्भकर्ताऋषिः क्रमेणविष्णुपृथिवीविष्णवोदेवता अनुष्टुब्छंदः चरुहोमेवि० ॐ नेजमेषपरापत० स्वाहा वि
ष्णवइदं०१ यथेयंपृथिवीमह्यु० पृथिव्याइदं०२ विष्णोःश्रेष्ठेन० विष्णवइदं०३ सोमोधेनुमित्यस्यराहूगणोगौतमऋषिः सोमोदेवता त्रिष्टुप्
छंदः चरुहोमे० ॐ सोमोधेनुंसोमोअर्वंत० सोमाये०१ इमांत्वमित्यस्यसूर्यासावित्रीसूर्यासावित्र्यनुष्टुप् चरुहोमेवि० ॐ इमांत्वमिंद्रमीढ्वः०
स्वाहासूर्यासावित्र्याइदं०१ इतिपंचदशाहुतीर्हुत्वास्विष्टकृद्धोमंकृत्वा उभौ अपश्यंत्वेतिमंत्रयोःप्रजापतिऋषिःप्रजापतिर्देवतात्रिष्टुब्छंदः
चरुप्राशनेविनियो० ॐ अपश्यंत्वामनसाचेकि०१ अपश्यंत्वामनसादीध्या०२ इतिमंत्राभ्यांप्राश्याचम्य पिशंगेत्यस्यदैवोदासिः परुच्छेपऋषिः
इंद्रोदेवतागायत्रीछंदः नाभ्यालंभनेवि० ॐ पिशंगभृष्टि०१ इतिमंत्रेणनाभ्यालंभनंकुर्यातामुं ततोयजमानःप्रायश्चित्तहोमंसमाप्यसवत्सो-
गांदत्वाब्राह्मणेभ्योस्फवर्णादिदक्षिणांदत्वारात्रौदर्भसंस्तरणेशयीताम् ततःमनसायजमानःपंचहोतारस्त्रियमुपेयादित्यादि वीरंबिभ०
इतिपुत्रकामेष्टिः अथपुंसवनकालः याज्ञवल्क्यः पुंसवनस्पंदनात्पुरेति शौनकः व्यक्तेगर्भेतृतीयेतुमासेपुंसवनंभवेत् गर्भो-
व्यक्तस्तृतीयेचेच्चतुर्थेमासिवाभवेदिति बृहस्पतिः तृतीयेमासिकर्तव्यंगृष्टेरन्यत्रशोभनम् गृष्टेश्चतुर्थेमासेतुषष्ठेमास्यथवाष्टमइति सकृ-
त्प्रसूतागृष्टिःस्यादितित्रिकांडी जातूकर्ण्यः सीमंतेनसहाथवेति मदनरत्नेकालविधाने कुर्यात्पुंसवनंप्रसिद्धविषयेगर्भेतृतीयेथवामासि-
स्फिततनौतुषारकिरणेपुष्येथवावैष्णवे हित्वाकर्कटकंनृयुग्ममबलामन्येष्वरिक्तेतिथौस्पुद्धेनेधनधाम्निशुक्रशशभृद्दिन्मंत्रिणांवासरइति

प्रसिद्धविपर्ययेव्यंके तुषारकिरणश्चंद्रःस्फीततनुःपूर्णबलः तत्समयंलक्षः प्रतिपत्पूर्वदर्शांहंमध्यबलःक्षीनगुःसितपक्षे संपूर्णबलःपूर्णःकृ
ष्णापंचमीयावदिति प्रतिपत्पूर्वायस्मिन्तेनशुक्लैकादशीप्रभृतिकृष्णापंचमीपर्यंतःकालःप्रशस्तइतिजायतेवैष्णवःश्रवणः पुष्यासंभवेवैष्णवः
तृतीयेगर्भमासेतिष्येणोपोषितायाइतिगृह्यात् तिष्येणेतिप्राशनेनसंबंध्यतइतिव्याख्यानात् श्रवणासंभवेनक्षत्राण्याप्याहगर्गः कुर्यात्पुंस
वनाख्यंतुपुन्नामर्क्षेशुभेदिने पुंनामश्रवणंतिष्यःस्वातीहस्तपुनर्वसू मूलंप्रोष्ठपदंचानूराधामृगशिरोश्विनी नृयुग्मंमिथुनम् अबलांकन्याम्
अन्येषुएतत्त्रितयभिन्नलग्नेषु अत्रविशेषंबृहस्पतिः कन्यायांनप्रशंसंतिशुभदृष्टेयुतेपिचेति विशेषनिषेधेनान्ययोःप्रतिप्रसवोगम्यते सी
मंतेनसहानुष्ठानेकन्यायाएवनिषेधइत्यपिकालविधाने अरिक्तेतिथाविति सामान्येननिषेधेपिनवमीसर्वथैववर्ज्या रिक्ताश्चपर्वनवमींत्यक्त्वा
पुंसवनेशुभाइतिस्मृत्यंतरेनवम्याःपुनरुपादानात् नैधनधामाऽष्टमस्थानम् तस्मिन्शुद्धेग्रहहीने वित्बुधः पारिजातेबृहस्पतिः गुरुशुक्रबु
धेंदूनांद्रेक्काणादिवसांशकाः तेषामुदयहोराचपुंसवेतुशुभावहाः तथा मासप्रयुक्तकार्येषुमूढत्वंगुरुशुक्रयोः नदोषकृदितितथा वृद्धिर्दास्यं
पुंसवाद्यंप्रेतकर्मानुमासिकम् नित्यंमास्यधिकइतिद्रेक्काणोराशेस्तृतीयांशः तद्यथा मेषलग्नेतृतीयांशरूपद्रेक्काणाधीशोगुरुःतेनतस्मिन्का
र्यम् एवमूह्यम् पुंसवनेनसहानवलोभनस्यकार्यत्वात्तुल्यस्तिथ्यादिनिर्णयः अथसीमंतोन्नयनकालः याज्ञवल्क्यः षष्ठेष्टमेवासीमं
तइति आश्वलायनः चतुर्थेगर्भमासेसीमंतोन्नयनमिति बैजवापः सीमंतोन्नयनंचतुर्थेपंचमेषष्ठेवापीति अत्रिः आधानादष्टमेमा

सिसीमंतोन्नयनंभवेत् नवमेमासिवाकुर्यायावद्गर्भविमोचनमिति बृहस्पतिः सौरेणैवचतुर्थेस्यान्मासेषष्ठेष्टमेपिवेति वसिष्ठः चतुर्थेसा
वनेमासिषष्ठेवाप्यथवाष्टमइति अथसौरसावनमानयोर्विकल्पः मदनरत्नेगार्ग्यः यदिसीमंततःपूर्वंप्रसूतास्यात्तुभामिनी तदानींपेटकेगर्भ-
स्याप्यसंस्कारमाचरेदिति तत्रैवसत्यव्रतः स्त्रीयदाकृतसीमंताप्रसूयेतकदाचन गृहीतपुत्राविधिवत्पुनःसंस्कारमर्हतीति बृहस्पतिः पूर्वप
क्षःशुभःप्रोक्तःकृष्णश्चांत्यत्रिकंविनेति कृष्णपक्षेत्रयोदश्यादित्रयमतिदुष्टमित्यर्थः पक्षच्छिद्रांश्चरिक्तांश्चविनापंचदशीशुभाः चतुर्थीचकदा
चित्स्युस्तिथयश्चशुभप्रदाइति षष्ठ्यष्टमीद्वादश्यःपक्षच्छिद्राः पंचदशीअमावास्या कदाचिदितिचतुर्थ्यावर्ज्यत्वंपाक्षिकमितिज्ञायते शुभसं
स्थेनिशानाथेचतुर्थींचचतुर्दशीम् पौर्णमासींप्रशंसंतिकेचित्सीमंतकर्मणीतिशास्त्रांतरात् व्यासः पुरुषग्रहवाराःस्युःशुभाःसीमंतकर्मणि म
ध्यौस्त्रीग्रहवारौतुवर्जयेत्तुनपुंसकाविति पुंग्रहाःरविभौमगुरवः स्त्रीग्रहौसोमभृगू नपुंसकौशनिबुधौ नक्षत्राण्याहबृहस्पतिः रौहिण्यैंदव
मादित्यपुष्यहस्तोत्तरात्रयम् पौष्णंचवैष्णवंचैवसीमंतेतुदशस्मृताइति ऐंदवंमृगशिरःआदित्यःपुनर्वसुःपौष्णंरेवती वैष्णवंश्रवणः जयंत-
स्तु पुंनामाश्रवणस्तिष्योहस्तश्चैवपुनर्वसुः अभिजित्प्रोष्ठपाच्चैवअनुराधातथाश्वयुक् इत्येतेषुनक्षत्रेषुकालविद्भिरस्यप्राशस्त्यमित्युक्तंयच्च
क्षत्रंतस्यनक्षत्रस्यमध्यमारूढेचंद्रमसिकर्मकुर्यात् तत्रादावंतेचपंचदशनाडिकाअग्राह्या अपनीयमध्यमास्त्रिंशन्नाडिकागृहीतव्याः अ
त्रापिशोभनेमुहूर्तेकुर्यादित्याह कारिकायामपिऋक्षस्यमध्यमेपादद्वयेकर्मेदमिष्यतइति कालविधाने सिंहालीवर्जयित्वाशुभबहुलफला

राशयोप्यंशकानिश्रेष्ठानीति अलिर्हस्त्रिकः इदंचकर्मसकृदेवकार्यं स्त्रीसंस्कारत्वान्नप्रतिगर्भमावर्ततइतिवृत्तिकाराद्युक्तेः यत्तुविष्णुः सीमं
तोन्नयनंकर्मनस्त्रीसंस्कारइष्यते केचिद्गर्भस्यसंस्कारात्प्रतिगर्भंप्रयुंजतइति तत्कात्यायनविषयम् सीमंतोन्नयनंकार्यंषष्ठेमास्यथवाष्टमे गर्भसं
स्कारएवायंकार्योपाध्यायसंमतादितितदीयरेणुकाकारिकोक्तेः पुंसवनानवलोभनयोः पतिःकर्तातदभावेदेवरादिः सीमंतोन्नयनेतुस्वयमेव-
कर्ता अथप्रयोगः तत्राकृतगर्भाधानोद्विजायगांदत्वापुंसवनादिकुर्यात् गर्भाधानस्याकरणात्तस्यांजातस्तु दुष्यति अकृत्वागांद्विजेदत्वा
कुर्यात्पुंसवनंपतिरितिपारिजातेआश्वलायनवचनात् तत्रपूर्वेद्युःसमानरूपवत्सायागोरन्यस्यावाक्षीरेणदधिसंपाद्यमाषषट्कंयवत्रयंमंडला
गारच्छायामंगारमानडुहंचर्म अजीर्णदूर्वापुंजंकुमार्यादृषदुपलाभ्यांपिष्टां कृतंशणसूत्रवसनांचलबद्धंचसंपाद्यसीमंतेपिकर्तव्ये औदुंबरापक्वयु-
ग्मफलवत्स्तबकौतदभावेजयंतोत्तयातादृशपत्रंतादृशप्रसूनानिस्तबकोवात्रिश्वेतशलल्लीत्रीणिकुशपिंजूलानिचसंपाद्यहविष्येणकृतेकल्ड्भो
जनयाभोजनभार्ययापरेद्युःकृतमंगलस्नानयापरिहिताहतवस्त्रयालंकृतयादक्षिणतउपविष्टयायुक्तोदेशकालकीर्तनांते ममास्यांभार्यायां
मुत्पत्स्यमानगर्भस्यबैजगार्भिकदोषपरिहारपुंरूपताज्ञानोदयप्रतिहारद्वारापुंसवनमनवलोभनंचतंत्रेणकरिष्येइतिपृथक्प्रयोगे संकल्पः
सीमंतोन्नयनस्यत्वेत्थम् ममास्यांभार्यायांगर्भाभिवृद्धिपरिपंथिपिशितरुधिरप्रियालक्ष्मीभूतराक्षसीगणदूरनिरसनक्षेमसकलसौभाग्य
निदानभूतमहालक्ष्मीसमावेशनद्वाराप्रतिगर्भंबीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणद्वाराचस्त्रीसंस्काररूपंसीमंतोन्नयनाख्यंकर्मकरिष्येइतिसंक

स्यः त्रयाणांसहकरणेतु अनवलोभनमित्यंतंपूर्वसंकल्पवाक्यमुक्त्वाममास्यामित्याद्युत्तरवाक्यांतेकर्मचकरिष्येइतिब्रूयात् तदंगत्वेन
स्वस्तिपुण्याहवाचनंमातृकापूजनंनांदीश्राद्धंचकरिष्ये तदादौनिर्विघ्नतासिद्ध्यर्थंगणपतिपूजनंचकरिष्ये इतिसंकल्प्य क्रमेणकुर्यात्
अनयोःपुंसवनानवलोभनकर्मणोःपुण्याहं एतेषांपुंसवनानवलोभनसीमंतोन्नयनकर्मणांपुण्याहमितियथार्थंवक्तुःप्रयोगः उक्तकर्म
भ्यांस्वस्ति उक्तकर्मभ्यःस्वस्ति ऋध्यंतामित्येवंप्रत्युक्तिवाक्यम् नांदीश्राद्धेक्रतुदक्षसंज्ञकाविश्वेदेवाः पृथक्त्वेपुंसवनाद्यर्थंमोपासनंपव
मानसंज्ञंप्रतिष्ठापयेत् केवलसीमंतेत्रयाणांसहत्वेवामंगलनामानंप्रतिष्ठापयेत् अविद्यमानाग्नेःसर्वाधानिप्रभृतेरग्न्युत्पत्तिःपूर्ववत्
अस्मिन्पुंसवनानवलोभनहोमेदेवतापरिग्रहार्थमन्वाधानंकरिष्येइतिद्वयोः पृथक्त्वे एषुपुंसवनानवलोभनसीमंतोन्नयनहोमेषुदे
वतापरिग्रहार्थमन्वाधानंकरिष्य इतित्रयाणांसहत्वेसीमंतस्यस्वातंत्र्येतु अस्मिन्सीमंतोन्नयनइतिचक्षुषीआज्येनेत्यंते प्रजापतिंचरुणा-
शेषेणेतिपृथक्त्वे सहत्वेतुचरुणेत्यंते स्वतंत्रसीमंतेचक्षुषीआज्येनेत्यंतेधातारंधातारंराकांराकांविष्णुंविष्णुंविष्णुंप्रजापतिंचाज्येनशेषे
णेत्यादिपात्रासादनात्पूर्वंस्वस्यदक्षिणतःप्राग्ग्रीवास्तरणं प्रणयनांतेप्रजापतयेत्वाजुष्टंनिर्वपामीतिचतुरोमुष्टीन्निरूप्यहविरासादनांते
स्वस्यदक्षिणदेशेप्राग्ग्रीवआनडुहेचर्मणि उत्तरलोमास्तीर्णेबर्हिरन्वांतसलिलांपत्नींतीर्थेनप्रविष्टामात्मानमग्निंचांतरेणानीयोपवेश्य तया
न्वारब्धआज्यभागांतंकृत्वाप्रत्यग्ग्रीवेउपविष्टायास्तस्याःक्षालितप्रसृतीकृतदक्षिणपाणावंतर्जान्वुस्थितेप्रसृतिमितंतद्दधिनिक्षिप्यतत्रप्रा-

मापद्धं

गग्रंयवंतस्यार्श्वद्वयेंनिधाय पत्नींकिंपिबसीतित्रिः पृच्छेत् सा च पुंसवनमितित्रिरुक्त्वा सयवमाषंतन्निःशेषंपीत्वा बहिराचामेत् पुनरेवंद्विःकार्यम्
आचमनांतं एतत्पुंसवनम् अथपूर्वसंकल्पितंसवस्त्रंदूर्वापिंडमादायमंडलागारच्छायायामुपविष्टायाः प्राङ्मुख्याः पत्न्याः पश्चिमतस्तिष्ठन्
वदेत् आतेगर्भोयोनिमेतुपुमान्बाणइवेषुधिम् आवीरोजायतांपुत्रस्तेदशमास्यः करोमितेप्राजापत्यमागर्भोयोनिमेतुते अनूनःपूर्णोजाय
तामश्लोणोपिशाचधीतः पुमांस्तेपुत्रोनारितंपुमाननुजायताम् यानिभद्राणिबीजान्यृषभाजनयंतुनौ यानिभद्राणिबीजान्यृषभाजनयंतिनः
तैस्त्वंपुत्रान्विंदस्वसाप्रसूर्धेनुकाभव कामःसमृध्यतांमह्यमपराजितमेवमे यंकामंकामयेदेवतंमेवायोसमर्धयइति प्रजावत्सूक्तम् अग्नि
रैतुप्रथमोदेवतानांसोस्यैप्रजांमुंचतुमृत्युपाशात् तदयंराजावरुणोनुमन्यतांयथेयंस्त्रीपौत्रमघंनरोदात् इमामग्निस्त्रायतांगार्हपत्यःप्रजाम
स्यैनयतुदीर्घमायुः अशून्योपस्थाजीवतामस्तुमाता पौत्रमानंदमभिप्रबुध्यतामियम् मातेगृहेनिशिघोषउत्थादन्यत्रत्वद्रुदत्यःसंविशंतु
मात्वंविकेश्युर आवधिष्ठाजीवपत्नीपतिलोकेविराजपश्यंतीप्रजांसुमनस्यमाना अप्रजस्तांपौत्रमृत्युंपाप्मानमुतवाघम् शीर्ष्णःस्रजमि
वोन्मुच्यद्विषद्भ्यःप्रतिमुंचामिपाशम् देवकृतंब्राह्मणंकल्पमानंतेनहन्मियोनिषदःपिशाचान् क्रव्यादोमृत्यूनधरान्पातयामिदीर्घमायुस्तव
जीवंतुपुत्राः इदंजीव पुत्रसूक्तम् वामहस्तेनतदाननमुन्नमय्य पत्न्यादक्षिणेनासापुटेस्वांगुष्ठाग्रेणमंत्रांतेदूर्वारसंतथासिंचेत् यथोदर-
पर्यंतंगच्छति ततोदेशांतरेआचांतयातयास्पृष्टश्रुरुमवदानविधिनावदाय वामहस्तंत्वद्धदिधारयन् ॐ प्रजापतयेस्वाहेतिजुहुयात् प्रजाप

तयइदं०१ यत्तेसुशीमइतिमंत्रस्यहिरण्यगर्भःप्रजापतिरनुष्टुप् भार्याहृदयालंभनेवि० ॐ यत्तेसुशीमेहृदयेहितमंतःप्रजापतौ मन्येहंमांत
द्विद्वांसंमाहंपौत्रमघन्नियामितिभार्याहृदयंपाणितलेनस्पृशेत् ततःपाणितलेनास्याहृदयंसंस्पृशेत्सनिरितिशौनकोक्तेः अथप्राग्ग्रीवेउपवि
ष्टयान्वारब्धोजुहुयात्स्रुवेण धाताददात्विति मंत्रद्वयस्यहिरण्यगर्भऋषिः धातादेवता आद्यानुष्टुप् द्वितीयात्रिष्टुप् सीमंतोन्नयनप्रधानाज्य
होमे० ॐ धाताददातुदाशुषेप्राचींजीवातुमक्षिताम् वयंदेवस्यधीमहिसुमतिंवाजिनीवतःस्वाहा धात्रइदं०१ धाताप्रजानामुतरायईशेधा
तेदंविश्वंभुवनंजजान धाताकृष्टीरनिमिषाभिचष्टेधात्रइत्हव्यंघृतवज्जुहोतस्वाहा धात्रइदं०२ राकामहमितिमंत्रद्वयस्यगृत्समदोराका-
जगती सीमंतोन्नयनप्रधानाज्यहोमेवि० ॐ राकामहंसुहवांसुष्टुतीहुवे०ऋक् स्वाहा राकायाइदं०१ ॐ यास्तेराकेसुमतयःसुपेशसो०ऋक्
स्वाहा राकायाइदं०२ नेजमेषइत्यादिमंत्रत्रयस्यहिरण्यगर्भोविष्णुरनुष्टुप् सीमंतोन्नयनप्रधानाज्यहोमेवि० ॐ नेजमेषपरापत०स्वाहा वि
ष्णवइदं०१ ॐ यथेयंपृथिवी० विष्णवइदं०२ ॐ विष्णोःश्रेष्ठेन० विष्णवइदं०३ प्रजापतेहिरण्यगर्भःप्रजापतिस्त्रिष्टुप् सीमंतोन्नयनप्र-
धानाज्यहोमेवि० ॐ प्रजापतेनत्व०स्वाहा प्रजापतयइदं०१ शौनकजयंतमतेराकादेवत्याहुतिद्वयांतेउक्थंस्वाहेत्याहुतिरेकातदनुसार्यन्वा
धानंचकार्यम् एवंस्रुवाहुतीर्हुत्वा पत्न्याःपश्चिमतःप्राङ्मुखस्तिष्ठन् पूर्वकल्पितस्तबकद्वयेशलली पिंजूलत्रयसहितंपाणिनादाय पत्न्याःके
शललाटसंधिमारभ्यमूर्धमध्यमपर्यंतं ॐ भूर्भुवःस्वरोमितिमंत्रंप्रत्युन्नयनमावर्तयं स्त्रिश्चतुर्वासीमंतमुन्नयेत् मंत्रस्यप्रजापतिःप्रजापति

हंहती सीमंतव्यूहनेवि॰ सगोधूमामोदुंबरफलमालांतत्कंठेनिधायसामगानकुशलौवीणागाथिनौअन्योवासंशास्तिसोमंराजानंसंगायेता
मिति कुशलौ सोमोनोराजावतुमानुषीःप्रजानिविष्टचक्रागंगेइतिसन्निहितनदीनामसंबुद्ध्यंतंवदंतौवीणयासामगायेताम् तदभावेअन्योसं
बुद्ध्यंतनामयुक्तंवाक्यमेवपठेतांत्रिः ततउपस्तीर्यचरोराज्यस्यावदायद्विरभिघार्यस्विष्टकृदादिहोमशेषंसमापयेत् ब्रह्मणेऋषभंदद्यात्तदभावे
सन्निहितेभ्यो ब्राह्मणेभ्योदद्यादिति यद्यपिवृत्तिकारादिभिरुक्तम् तथापिदद्यात्तथावृषंविदुषेब्राह्मणायेतिशौनकोक्तेरनियमाभिप्रायंबहुव
चनम् अतःसन्निहितानांमध्येविदुषेब्राह्मणायदद्यात् ऋषभासंभवेतन्मूल्यंवृषेषट्कार्षापणकाइतिप्रसिद्धंदद्यात् शौनकप्रयोगादृषभोवृ
षभोवृषकोशाच्च वृषर्षभयोरभेदात् पुंसवनसीमंतान्नयनयोःशतंशतंअनवलोभनस्य दशप्रत्येकंदशवा त्रींस्त्रीन्ब्राह्मणान्भोजयेत्

इतिश्रीमहापदेवसूनुनाअनंतदेवेनकृतेसंस्कारकौस्तुभेत्रयाणांसहप्रयोगः पृथक्प्रयोगेतुदयालंभनांते प्रत्यग्ग्रीवाजिनएवासीन
यान्वारब्धश्चरोरेवस्विष्टकृतंहुत्वातंत्रंसमाप्यब्राह्मणान्भोजयेत् स्वतंत्रसीमंतेतुप्राग्ग्रीवएवासीनयान्वारब्धआज्येनैवस्विष्टकृतंहुत्वावृ
षभदानंब्राह्मणभोजनांतंकुर्यात् अत्रभुक्तवतःप्रायश्चित्तंपारिजातेधौम्यः ब्रह्मौदनेचसोमेचसीमंतोन्नयनेतथा जातश्राद्धेतथा
भुक्त्वाभोक्ताचांद्रायणंचरेदिति तत्रैवऋग्विधाने अराइवेजपेन्मंत्रंशतवारंनसंशयः सीमंतेचयदाभुक्तेमुच्यतेकिल्बिषात्तदेति अत्राधा
नांगब्रह्मौदनांगभोजनमिवसीमंतांगभोजनमेवनिमित्तत्वेनविवक्षितम् अतस्तद्दिनेतद्गृहेभोक्तुःप्रायश्चित्तमितिपारिजातोक्तिःपरास्ता

परिशिष्टे तु पुंसवनानवलोभने अन्यथोक्ते उक्तं तृतीये पुंसवनं चतुर्थे ऽनवलोभनं ब्रह्मणाग्निः संविदान इति षट् प्राजापत्यः स्थालीपाकस्य हुत्वा
क्षी ष्यां तेनासिकाभ्यामिति प्रत्यृचमाज्यलेपनांगान्यभिमृशेत् व्याख्यातं सीमंतोन्नयनं प्रथमे गर्भे अनवलोभनं व्याख्यास्यामश्च न दूयं कुर्वी
तेति प्राजापत्यं पौरुषं च हिरण्यगर्भः समवर्तताग्र इति षट् प्राजापत्ये सहस्रशीर्षेति द्वितीये गुर्विण्याः कुक्षिमभिमंत्रयेतायुष्यमिति सूक्तेन ब्राह्म-
णान् भोजयित्वा स्वस्त्ययनं वाचयीतेति द्वितीये चरौ सूक्तस्य विनि॰ सूक्तं सूक्तादौ हीने पाद इति पारिभाषाया गृह्य इव तत्परिशिष्टप्रवृत्तेः अयं-
प्रकारश्च न भाष्यवृत्तिकारादिभिराहृतः उक्तं हि भाष्ये प्राजापत्यं प्रकृत्य उभयोः कर्मणोरयं साधारणः स्थालीपाक इति जयंतकारिकादौ
च नाम्नैव होम उक्तः अतः शिष्टै रप्यनादृत इति च न तत्प्रयोगो लिख्यते इति पुंसवनानवलोभनसीमंतोन्नयनानि अथ सूतिकागृहं
पारिजाते वसिष्ठः ऐंद्रे तु विक्रमस्थानमाग्नेय्यां पचनालयः वारुण्यां भोजनगृहं नैर्ऋत्यां सूतिकागृहमिति तत्प्रवेशकालं गर्गः रोहिण्यैंद
वपौष्णेषु स्वातीवारुणयोरपि पुनर्वसौ पुष्यहस्तधनिष्ठास्वुत्तरासु च मैत्रे त्वाष्ट्रे तथाश्विन्यां सूतिकागारवेशनम् ग्रहे त्वनुकूले राशौ तु रिक्ताषष्ठ्य
ष्टवर्जिते सर्वे वाऽथ शुभाः केंद्रे पापाश्च त्रिषडायगाः शुभांशे सुभदृष्टे तु सूतिकावेशनं शुभमिति तद्विधिः पाद्मे प्रविशेत्सूतिकासंज्ञं कृत
रक्षं समंततः स्वभूमौ निर्मितं रम्यं वास्तुविद्याविशारदैः प्राक्द्वारमुत्तरद्वारमथवा सुदृढं शुभम् देवानां ब्राह्मणानां च गवां कृत्वा च पूजनम् विप्रपु-
ण्याहशब्देन शंखवाद्यरवेण च प्रसूतावहवस्त्रं तन्त्यात्क्लेशक्षमादयः हृद्याविश्वसनीयाश्च प्रविशेयुः स्त्रियस्ततः एरंडमूलचूर्णेन सघृतेन त-

थैवताम् ऋरवप्रसवनार्थायपश्चात्कार्येंतुतत्क्षिपेदिति प्रसवनिर्बंधेतन्निवर्तकमृग्विधाने प्रयंदिनेक्रत्वंवेतांजपेद्गर्भप्रमोचनीम् इंद्रंचम
नसाध्यायेन्नारीगर्भंप्रमुंचतीति तथाविजिहीष्ववनस्पतेतदिदंव्याख्यानेस्मृतम् प्रच्यावयतुकामस्याच्यावयेत्तमिदंजपन् स्त्रियंगर्भप्रमू
दांवापाययेदनुमंत्रितम् उदकच्यावनेनैवगर्भोधश्च्यवतेक्षणमिति अथपुत्रजन्मनिकर्तव्यंवसिष्ठः जातमात्रकुमारस्यमुखमस्यावलो
कयेत् पितात्रृणाद्विमुच्येतपुत्रस्यमुखदर्शनादिति ज्योतिर्वसिष्ठः श्रुत्वाजातंपितापुत्रंसचैलंस्नानमाचरेत् उत्तराभिमुखोभूत्वानद्यांवादेव
खातकइति अत्रासान्निध्येश्रवणानंतरंस्नानं सन्निधौमूलाद्य जातस्यमुखदर्शनानंतरंस्नानमितिबोध्यम् पूर्ववाक्येमात्रपदेनजन्मानंत
रंमुखावलोकनेव्यवधाननिषेधात् एतच्चरात्रावपिकार्यम् नैमित्तिकंतुकुर्वीतस्नानंदानंचरात्रिषु पुत्रजन्मनियात्रायांशर्वर्यांदत्तमक्षयमि-
तिव्यासोक्तेः रात्रौनद्यादिगमनाशक्तेप्रत्याहसांख्यायनः दिवाय्दाहृतंतोयंकृत्वास्वर्णयुतंतुतत् रात्रिस्नानेतुसंप्राप्तेकुर्यादनलसंनिधाविति
आशौचांतरमध्येपुत्रजन्मनिनैमित्तिकेस्नानादावस्त्येवाधिकारः सूतकेतुसमुत्पन्नेपुत्रजन्मयदाभवेत् कर्त्तुस्तात्कालिकीशुद्धिरितिप्रजा
पतिवचनात् पुत्रजन्मनिनिमित्तशुद्धेरप्यवधिंजैमिनिः यावन्नछिद्यतेनालंतावन्नाप्नोतिसूतकम् छिन्नेनालेततःपश्चात्सूतकंतुविधी-
यतइति नैमित्तिकाधिकारसंपादकसंध्यावंदनादेःपूर्णतार्थमुत्तरार्द्धम् जाबालिः जन्मनोनंतरंकार्यंजातकर्मयथाविधि दैवादतीतका-
लंचेदतीतेसूतकेभवेत् अच्छिन्ननाभिकर्तव्यंश्राद्धंवैपुत्रजन्मनि हेमश्राद्धंप्रकुर्वीतितिनैमित्तिकक्रममाहाचार्यः जातंकुमारंतंदृष्ट्वा-

स्नात्वानीयगुरूनपिता नांदीश्राद्धावसानेतुजातकर्मसमाचरेदिति जातकर्मोत्तरमपितदहःकर्तव्यमाहहारीतः जातेकुमारेपितॄणामामो-
दात्पुण्यंतदहस्तस्मात्तिलपूर्णानिपात्राणिसहिरण्यानिब्राह्मणानाहूयपितृभ्यःस्वधांकुर्यात्प्राजापतयेचेति ब्राह्मे देवाश्चपितरश्चैवपुत्रेजा
तेद्विजन्मनाम् आयांतितस्मात्तदहःपुण्यंपूज्यंचसर्वदा तत्रदद्यात्सुवर्णंचभूमिंगांतुरगंरथं छत्रंचगंधमाल्यंचशयनंचासनंगृहमिति बृ
हद्याज्ञवल्क्यः कुमारजन्मदिवसेविप्रैःकार्यःप्रतिग्रहः हिरण्यभूगवश्वादिधान्यशय्यासनादिषु तत्रसर्वंप्रतिग्राह्यंपक्वान्नंतुविवर्जयेत्
भक्षयित्वातुतन्मोहाद्द्विजश्चांद्रायणंचरेत् सूतकेतुसकुल्यानामदोषोमनुरब्रवीदिति पितुःपातित्यादौविशेषमाहाश्वलायनः पत्यौमृते
वापतितेसंन्यस्तेवाविदेशगे तद्गोत्रजेनश्रेष्ठेनकार्याःपुंसवनादयः दीक्षांतेदीक्षितोभर्त्ताजातकृत्यादिकंचरेत् पुंसवनादीनिकर्माणित्रीणि
श्रेष्ठेनकारयेत् अकृतेन्यकृतेकर्माण्यापत्सुस्वास्थ्यमागतः दानैर्ब्राह्मणवाक्यैश्चपुत्रकर्मोत्तरंचरेदिति श्रेष्ठेनेतितादृशएवप्रतिनिधिरि-
त्येवमर्थम् दीक्षितेनतुदीक्षाकालेस्वयमपिजातकर्मनकार्यं नापितत्प्रतिनिधिनान्येन किंत्ववभृथांतेविसृष्टदीक्षःस्वयमेवकुर्यादित्यर्थः
श्रेष्ठःकनिष्ठहस्तेनपुंसवनादीनिनकारयेदित्युक्त्याजातकर्मतुकारयेदितिसूच्यते अकृतइतिनिषिद्धप्रतिनिधिनाकृतमित्यकृततामापन्नं
कर्मातिक्रांतंकेनापिनिमित्तेनकंचित्कालंस्वयंकर्त्तुमसमर्थोपिनान्येनकारयेत् स्वास्थ्योत्तरंदानसहितब्राह्मणाशीर्भिःसोत्कर्षंपुत्रसंस्का
रंकुर्यादित्यर्थः महारोगार्तस्तुसत्यपिसामर्थ्येस्वयंजातकर्मनकुर्यात् रोगार्दितस्तुतत्कालंस्पर्शनन्नन्येनकारयेत् यावत्स्वास्थ्यंभवेत्ताव

न्नाचरेज्जातकक्रियामित्याश्वलायनवचनात् जातकर्मानंतरंकर्त्तव्यमाहवसिष्ठः दत्वागोभूहिरण्यादिततोलग्नंनिरीक्षयेत् लग्नमेवप्रशंसं
तिज्योतिःशास्त्रविदोजनाः अरिक्तपाणिर्दैवज्ञात्शृणुयात्पुत्रजन्मनीति ततश्चदैवज्ञोक्तदुःस्थानस्थितग्रहप्रीत्यर्थंशक्त्युचितदानानिकुर्या
त् अशक्तःसंकल्पपूर्वकंजपपूजादौब्राह्मणान्नियुंजीतेति अथजातकर्मप्रयोगः पुत्रेजातमात्रेमूलज्येष्ठादौअनुत्पन्नस्यतस्यमुखं
कुलदेवताकुलवृद्धप्रणामपूर्वकंआलोक्यनद्यादावुदङ्मुखःस्नायात् तदसंभवेगृहेवाल्हताभिःशीताभिःस्वर्णपूताभिरद्भिःस्नायात् रात्रावन
लसन्निधौ ततोद्विराचम्यप्रागकृतसंध्यावंदनश्चेत्पूर्णसंध्योपासनंकुर्यात् अथश्वेतवस्त्रमाल्यादिभिरलंकृतःपवित्रपाणिःअकृतनालच्छे
दं अपीतस्तन्यं अन्यैरस्पृष्टंक्षालितमलंकुमारंमातुरुत्संगेप्राङ्मुखंकारयित्वास्वयंप्राङ्मुखोदेशादिकीर्तनांते अस्यकुमारस्यगर्भांबुपानजनि
तसकलदोषनिबर्हणायुर्मेधाभिवृद्धिबीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंजातकर्मकरिष्ये तदादौस्वस्तिपुण्याहवाचनंमातृ
कापूजनंचकरिष्ये हिरण्येनजातकर्मांगभूतंपुत्रजन्मनिमित्तकंचाभ्युदयिकंतंत्रेणकरिष्ये तदादौनिर्विघ्नतासिद्ध्यर्थंगणपतिपूजनंकरिष्ये
इतिसंकल्प्यगणपतिपूजनंकुर्यात् अस्यजातकर्मणःपुण्याहंभवंतोब्रुवंत्वित्यादिप्रयोगः श्राद्धेन्नयुग्मब्राह्मणभोजनपर्याप्तंहिरण्यंस्वाहान
ममेतिप्रयोगः ततोमधुसर्पिषीविषममाने मिश्रितेशिलायांनिक्षिप्ययथातयोःसुवर्णरजःसंसर्गोभवतितथासुवर्णसंघृष्यसौवर्णादि-
पात्रेसौवर्णेराजतेवापिपात्रेकांस्यमयेथवा मधुसर्पिर्निषिच्याथहिरण्येनावघर्षयेत् प्राशयेत्तंहिरण्येनकुमारंमधुसर्पिषीति आश्वलायनस्मृतौ

अत्रक्रमोविवक्षितइतिबह्वृचः एतत्संभृत्यप्रतेददामीतिमंत्रस्यहिरण्यगर्भः सवितात्रिष्टुप् कुमारेणमधुसर्पिःप्राशनेवि० ॐ प्रतेददामिमधुनोघृतस्य
वेदंसवित्राप्रसूतंमघोनाम् आयुष्मान्गुप्तोदेवताभिःशतंजीवशरदोलोके अस्मिन् इतिमंत्रांतेतेनैवहिरण्येनकुमारंपाययित्वातद्धिरण्यंप्रक्षाल्यस्व
यमाचम्यतद्धिरण्यंकुमारस्यदक्षिणकर्णेनिधाय मेधांतइतिमंत्रस्यहिरण्यगर्भःसवितासरस्वत्यश्विनावनुष्टुप् कुमारस्यदक्षिणकर्णेजपेवि० कर्णस
मीपेसुवर्णंनीत्वाजपेत् मेधांतेदेवःसवितामेधांदेवीसरस्वती मेधांतेअश्विनौदेवावाधत्तांपुष्करस्रजावितिहिरण्यंसव्यकर्णेनिधायतथैव-
नामृचंजपित्वाशिशोरंसौदक्षिणेनपाणिनायुगपदभिमृशेत् ॐ अश्माभवपरशुर्भवहिरण्यमस्तृतंभव वेदोवैपुत्रनामासिसजीवशरदःश
तं इंद्रश्रेष्ठानिगृत्समदइंद्रस्त्रिष्टुप् कुमारांसाभिमर्शनेवि० ॐ इंद्रश्रेष्ठानिद्रविणानिधेहिचित्तिंदक्षस्यसुभगत्वमस्मे पोषंरयीणामरिष्टिंतनू-
नांस्वाद्मानंवाचःसुदिनत्वमह्नाम् अस्मेप्रयंधीत्यांगिरसोघोरइंद्रस्त्रिष्टुप् कुमारांसाभिमर्शनेवि० ॐ अस्मेप्रयंधिमघवन्नृजीषिन्निंद्ररायो-
विश्ववारस्यभूरेः अस्मेशतंशरदोजीवसेधा अस्मेवीरांछश्वतइंद्रशिप्रिन् ततोरक्षायुरभिवृद्ध्यर्थं अंगादंगात्संभवसिहृदयादधिजायसे आ
त्मावैपुत्रनामासिसजीवशरदःशतम् इतिमूर्धानंत्रिराजिघ्रेत् इतिबह्वृचःपारिजातोदाहृतं रक्षायुषोभिवृद्ध्यर्थमाजिघ्रति पितासकृतंतावन्नाम-
स्मरेत् तस्यतंमाताप्यथपाययेदिति आचार्यवचोनुसरंतः वृत्तिकृज्जयंतादयस्तु प्रवासादागतस्यैवसूत्रानुसारेणतत्त्रिराघ्राणमित्याहुः
तत्रेत्थं प्रवासादेत्यगृहद्वारिस्थित्वागृहमवेक्षेतगृहान्माबिभीतेति अथप्रविशेद्गृहानहंसुमनसःप्रपद्यइति अथशिवंशग्ममितिमंत्रंसकृदुक्त्वा

सं॰कौ॰
५८

त्रिरनुवीक्षमाणः मपद्यह्कृताचमनोनेकपुत्रश्चेज्ज्येष्ठानुपूर्व्येणशिरः सर्वतोगृहीत्वात्रिराघ्रायजपेत् अंगादंगादितिमंत्रं प्रतिपुत्रंशिरोग्रहणादिज
पांतावृत्तिः एकपुत्रः सकृदेवजपांतंकुर्यात् पूर्वमतानुसारेणजातकर्मांतेपिक्रियमाणघ्राणमित्थमेवशिरोग्रहणादिजपांतंकर्तुमुचितं ततोनानाना-
मघ्योभूयसींदक्षिणांपूर्वोक्तदेयांतराणिचदत्वाऽरिक्तपाणिर्दैवज्ञपूजनपूर्वकंजन्मलग्नगतग्रहावधारणंकृत्वाप्रतिकूलग्रहानुकूल्यसित्यर्थंविशिष्ट
दानानिकुर्यात् जपादिकर्मणिवावृतब्राह्मणान्नियुज्यनालछेदंकारयित्वाहिरण्योदकेनमातुर्दक्षिणस्तनंप्रक्षाल्यमात्राकुमारंपाययेत् इमंकु
मारोजरांधयतुदीर्घमायुःप्रजीवसे अस्यैस्तनोप्रयुंजानाआयुर्वर्चोयशोबलमिति केनापिब्राह्मणेनपठितमंत्रेण नमर्वतमितिब्राह्मणाआशी-
र्वादमंत्रंवदेयुः गृह्यपरिशिष्टेतु अथजातकर्मपुत्रेजातेपुरान्यैरालंभादग्निरिंद्रः प्रजापतिर्विश्वेदेवाब्रह्मेत्यनादेशदेवताहुत्वाप्राक्स्विष्टकृतः
सर्पिर्मधुप्राशनादिकुर्यादिति परिशिष्टांतरेतु कुमारस्यतुजातस्यअरणींषोडशांगुलाम् आहृत्यचोत्तरामर्णींताभ्यामग्निंतुमंथयेत् जुहुयात्
जातकर्मादिपित्र्येऔपासनेपिवा तस्मिन्कुमारकर्माणिविवाहांतानिकारयेत् सगृह्यश्चातऊर्ध्वंस्याद्विधिनानेनसंस्कृतइत्युक्तम् तस्मिन्मंथ
नोत्सन्ने अपिवेत्यस्योत्तरार्द्धेनान्वयः होमपक्षेनांदीश्राद्धांतेजातकर्मांगभूतंहोमंकरिष्येइतिसंकल्प्यारणिपरिग्रहपूर्वकंमथितमग्निंलौकि
कमग्निंवाव्याहृतिभिः प्रतिष्ठाप्यास्यान्वाधानेचक्षुषीआज्येनेत्यंतेग्निमिंद्रंप्रजापतिंविश्वान्देवान्ब्रह्माणमितिप्रधानदेवताआज्येन शेषे-
णस्विष्टकृतमित्यादिआज्यभागांतंकृत्वास्रुवेणाग्नयेस्वाहेत्येवंपंचाहुतीर्हुत्वामधुसर्पिः प्राशनादिअंसाभिमर्शनांतंमूर्धाघ्राणांतंवाकृत्वा

५८

स्विष्टकृदादिकुर्यादितिक्रमः कुमार्या अपि एतज्जातकर्म मंत्रकं कार्यम् आवृतैवकुमार्या इतिसूत्रात् तूष्णीमेताः क्रियाः स्त्रीणां विवाह-
स्तु समंत्रक इतिस्मृतेश्चेतिकौस्तुभे जातकर्मप्रयोगः अथजन्मदेवतानां पूजनादिव्यासः सूतिकावासनिलया जन्मदानामदेवताः तासां
योगनिमित्तात्तु शुद्धिर्जन्मनिकीर्तितेति जन्मनिमित्ताशौचेसत्य पीत्यर्थः प्रथमेह्नि षष्ठेवादशमेचैवसर्वदा त्रिष्वाशौचंनकुर्वीतसूत-
केपुत्रजन्मनीति चकारात्पंचमाष्टमयोरपि तत्रप्रथमेनैमित्तिकश्राद्धादौ दशमेबलिदानान्नदानयोः इतरत्रतुजन्मदेवतापूजादौ बलिदानं
तुदशमेत्यन्नदानंप्रशस्यतइति अन्नदानंचसगोत्रेभ्यः अथपूजाप्रयोगः पंचमादिरात्रेः प्रथमयामेकुमारस्यपित्रादिरानमनादिदेशका
लसंकीर्तनांते ऽस्यबालस्यसमातृकस्यायुरारोग्यसकलारिष्टशांतिद्वाराश्रीपरमे॰ त्यर्थेस्कंदस्यराकादीनांजन्मदानांजीवंतिकायाश्चपूजनंकरिष्ये
तदादौविघ्नेशपूजनंकरिष्येइतिसंकल्प्य गणेशपूजांषोडशोपचारैः कृत्वाप्रार्थयेत् लंबोदरमहाभागसर्वोपद्रवनाशन त्वत्प्रसादादविघ्नेश
चिरंजीवतुबालकइति ततः कुड्यादिलिखितप्रतिमासु तंदुलपुंजेषुवाजन्मदाः जीवंत्यपरनाम्नीं षष्ठींस्कंदंराकांसिनीवालींकुहूंखड्गादिषु
भगवतींचषोडशोपचारैः पूजयेत् जन्मदाभ्योनमइतिनाममंत्रेण जन्मदानामावाहनादि आयाहिवरदेदेविमहाषष्ठीतिविश्रुते शक्तिभिःस
हबालंमेरक्षजागरवासरे इतिषष्ठ्यावाहनम् शक्तिस्त्वंसर्वदेवानांलोकानांहितकारिणी मातर्बालमिमंरक्षमहाषष्ठीनमोस्तुते इतिचा
पराणांतस्यैसमर्पणम् क्षेत्रपालनमस्तुभ्यंसर्वशांतिफलप्रद बालस्यविघ्ननाशार्थंगृहाणेमंबलिंशुभम् क्षेत्रपालबलिंदद्यात् जीवंतिप्री

त्यर्थंबलिंदत्वा भूतप्रेतपिशाचाद्यागंधर्वारक्षसांगणाः शर्मंकुर्वंतुतेसर्वेममगृण्हंत्विमंबलिम् नवग्रहबलीन्दद्यात् ततस्तस्याः प्रार्थना
जननीसर्वभूतानांबालानांचविशेषतः नारायणीस्वरूपेणबालंमेरक्षसर्वदा भूतप्रेतपिशाचेभ्योडाकिनीयोगिनीषुच मातेवरक्षबालंमेश्वाप
देपन्नगेषुच गौरीपुत्रोयथास्कंदःशिशुत्वेरक्षितःपुरा तथाममाप्ययंबालंषष्ठिकेरक्ष्यतांनमइति उक्तदिनेषुपूजितदेवताप्रीत्यर्थंब्राह्मणेभ्यो
यथाचारंतांबूलंदक्षिणांदद्यात् पक्वान्नभिन्नदानप्रतिग्रहयोर्नदोषः इतिजन्मदादिपूजनं अथाशौचकर्तव्यनिर्णयः भारद्वाजः सूत
केमृतकेकुर्यात्प्राणायाममंत्रकम् तथामार्जनमंत्रांस्तुमनसोच्चार्यमार्जयेत् गायत्रींसम्यगुच्चार्यसूर्यायार्घ्यंनिवेदयेत् मार्जनंतुनवाकार्यमु
पस्थानंनचैवहीति पैठीनसिः सूतकेसावित्र्याजलंप्रक्षिप्यप्रदक्षिणंकृत्वासूर्यंध्यायन्नमस्कुर्यादिति प्राप्तायाःसावित्र्याः पुनर्वचनंस्पष्टो-
च्चारणार्थम् विष्णुः आशौचेहोमदानप्रतिग्रहस्वाध्यायानिवर्त्तंते नाशौचेकस्यचिदन्नमश्नीयादिति अत्रहोमोवैश्वदेवाख्यः पंचयज्ञावि
धानंतुनकुर्यान्मृतिजन्मनोरितिस्मृत्यंतरात् नतुअग्निहोत्रोपासनाख्यः वैतानोपासनाःकार्याःक्रियाश्चश्रुतिचोदिताइतियाज्ञवल्क्योक्तेः
कर्मवैतानिकंकार्यंस्नानोपस्पर्शनात्त्रयं इतिहारीतोक्तेश्च वैतानिकग्रहणमौपासनहोमोपलक्षणार्थम् तस्यापिश्रौतत्वेनमिताक्षरोक्तेः स्ना
नाचमनेचतात्कालिके अग्निहोत्रस्यहोमार्थंशुद्धिस्तात्कालिकीभवेदितिगोभिलोक्तेः स्थालीपाकपिंडपितृयज्ञादिस्मार्त्ततु आशौचेप्यन्यद्वा
राकारयेत् नत्यजेन्नापिस्वयंकुर्यात् सूतकेतुसमुत्पन्नेस्मार्तंकर्मकथंभवेत् पिंडयज्ञंचरुंहोममसगोत्रेणकारयेत् इति एतच्चप्रथमारंभोत्तरं

हौमऔपासनहोमः सगोत्रेणापिकारणीयइत्याशयेनतदुक्तिः नतुतत्रापिनियमः अग्निहोत्रतुल्यत्वात् अन्येतुस्थालीपाकादिवत्औपा-
सनहोमेप्यन्यकर्त्तृत्वनियमंमन्यंते काम्यस्यापिप्रतिप्रसवंपुलस्त्यः सद्यःशौचमित्यनुवृत्तौ सान्निहित्यमुपस्पृश्यराहुग्रस्तेदिवाकरे सत्र
धर्मप्रवृत्तस्यदानकर्मफलैषिणइति सान्निहिततीर्थेस्नात्वाराहूपरागेकाम्यदानंकुर्यात् तथानसप्रवृत्तोपिइतिव्याख्यातंपारिजाते तथाबृहस्प
तिः कन्याविवाहेसंक्रांतौसूतकंनकदाचनेति जमदग्निः सूतकेमृतकेवापिजान्हव्याःसलिलेस्थितः नाभिमात्रेजलेस्थित्वाकुर्याद्दानजपा-
दिकमिति एतदुभयंकाम्यविषयमपीत्यपितत्रैवोक्तम् अथसूतिकाशुद्धिः द्विजातेःसूतिकायास्याद्दशाहेनतुशक्ष्यति त्रयोदशेन्हि
संप्राप्ते शुद्धाशक्ष्यत्यसंशयमिति अशुद्धाशूद्रा अस्पृश्यनिवृत्तिरत्रोच्यते कर्मानधिकारस्तु तत्तद्वर्णोचिताशौचांतेसर्वेषांनिवर्तते द्विजा
तिस्त्रीणांतुपुत्रप्रसूनांविंशतिरात्रांतेकन्याप्रसूनांतुमासांतइतिसंक्षेपः इत्याशौचकर्तव्यादिनिर्णयः अथजननशांतयः तत्रादौगोप्र
सवउच्यते गर्गः पित्रारिष्टेस्वतारिष्टेमात्रारिष्टेतथैवच प्रायश्चित्तंततःकुर्यात्तत्तद्दोषस्यशांतये तादृशनक्षत्रोत्पत्त्यासूचितेपित्राद्यरिष्टेतत्त
द्दोषशांत्यैतत्तत्प्रायश्चित्तंकुर्यादित्यर्थः पूषाश्विनीगुरौसार्पमघाचित्रेंद्रमूलभे एषुऋक्षेषुजातस्यकुर्याद्गोजननंतथा जन्मर्क्षेवात्रिजन्मर्क्षेशुभ
भवारेशुभेदिने कृत्वाभ्यंगादिकंसर्वंगृहालंकारपूर्वकम् गोमयेनोपलिप्याथगृहस्येशानभागके पंकजंकर्णिकायुक्तंरजोभिःश्वेतवर्णकैः
व्रीहिंस्तत्रविनिक्षिप्ययथावित्तानुसारतः नवशूर्पेतुतन्मध्येरक्तवस्त्रंप्रसारयेत् स्थापयित्वाशिशुंतत्रपुनःसूत्रेणवेष्टयेत् प्राङ्मुखंतमवाङ्मा

संं॰कौ॰ ६०

दंतिलगर्भगतंशिशुकम् गोमुखंदर्शयित्वातुपुनर्जातंतुगोमुखात् विष्णुर्योनिमितिसूक्तेनगव्येनस्नापयेच्छिशुकम् गवामंगेषुमंत्रेणगवामंगेषुसं
स्पृशेत् विष्णोःश्रेष्ठेनमंत्रेणगोप्रसूतंतुबालकम् आचार्यस्तंसमादाय पश्चान्मात्रेददेत्तदा मातांजघन्यभागस्थांशिशुमानीयतन्मुखात् ततःपित्रे
तदाददद्यात्ततोमात्रेप्रदापयेत् वस्त्रेणनवंचसंस्थाप्यपुत्रस्यमुखमीक्षयेत् गोमूत्रंगोमयंक्षीरंदधिसर्पिश्चसंयुतम् आपोहिष्ठादिभिर्मंत्रैरभिषिंचे
ततःशिशुम् मूर्ध्निचाघ्रायतंपुत्रंतन्मंत्रेणतदापिता अंगादंगात्संभवसित्हृदयादधिजायसे आत्मावैपुत्रनामासिसंजीवशरदःशतमिति मूर्ध
न्निघ्रायतंशिशुंसंस्थापयेत्ततःपुण्याहंवाचयेत्पश्चाद्ब्राह्मणैर्वेदपारगैः दारिद्र्यायाथविप्रायतांगामभ्यर्च्यदापयेत् गोवस्त्रस्वर्णधान्यानिदद्या
दर्कादितःक्रमात् यथाशक्तिधनंदद्याद्ब्राह्मणेभ्यस्तदापिता ततोहोमंप्रकुर्वीतस्वस्वशाखोक्तमार्गतः उल्लेखनंततःकुर्यादाज्यभागांतमेवच हो
मस्यैशानदिग्भागेधान्योपरिशुभंघटम् पंचगव्यंघटेस्थाप्यतिलांस्तत्रविनिक्षिपेत् क्षीरद्रुमकषायांश्चपंचरत्नानिनिक्षिपेत् वस्त्रयुग्मानि-
संछाद्यगंधादिभिरथार्चयेत् विष्णुंवरुणमभ्यर्च्यप्रतिमांचविधानतः प्रतिमांयक्ष्मणः अग्रेतद्देवत्ये होमविधानात् चकाराच्चेतिकेचित्
तन्न विष्ण्वादिपूजायांप्रतिनियमसंभवे अपूर्वपूजांतरविधिकल्पनस्यान्याय्यत्वात् चकारस्यविधानशब्दोक्ततत्तदुचितेतिकर्तव्यनिरूपित
समुच्चयार्थत्वात् यतइंद्रादिभिर्मंत्रैःकुंभंसंस्पृश्याभिमंत्रयेत् दधिमध्वाज्ययुक्तेनहोमंकुर्याद्विधानतःआपोहिष्ठेतितिसृभिरप्सुमेसोमइत्य-
य तद्विष्णोःपरमंपदमक्षीभ्यांतेतिसूक्ततः ऋग्भिराभिःप्रत्यृचं चाष्टाविंशतिसंख्यया अशक्तश्चाष्टसंख्यंवादधिमध्वाज्यसंकलम्

आदित्यादिग्रहाणांचहोमंकुर्यात्समंत्रकम् इतिगोप्रसवविधिः अथप्रयोगः बालस्यजन्मर्क्षेतदारभ्यगणनेनदशमेएकोनविंशेयोर्वानक्षत्र
योस्तदसंभवेदेवनक्षत्रादियुक्तेशुभदिनेवाकृताभ्यंगस्नानोगृहंसुपलेपनादिनालंकृत्यसभार्योऽस्यबालकस्याःसुकदुष्टकालोत्पत्तिसूचितारिष्टनि
वृत्तिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंगोमुखप्रसवाख्यांशांतिंकरिष्यइतिसंकल्प्यतदंगत्वेनगणेशपूजांकरिष्येइतिसंकल्प्यतंसंपूज्याचार्यवरणंतत्पूजनं
चकुर्यात् आचार्योयदत्रसंस्थितमितिसर्षपविकिरणंशुचीवइतिपंचगव्येनापोहिष्ठेत्यद्भिश्चदेशप्रोक्षणंस्वस्त्ययनंतार्क्ष्यमितिप्रार्थनंचविधाय
गृहस्येशानभागेगोमयेनोपलिप्यश्वेतरजोभिःकर्णिकायुक्तंपंकजंकृत्वातत्रव्रीहीन्निक्षिप्यतेषुशूर्पंतस्मिन्रक्तवस्त्रंप्रसारितंतत्रतिलविकिर
णंचकृत्वाप्राङ्मुखमवाक्पादंशिशुंनिधायसशिशुंशूर्पंसूत्रेणवेष्टयित्वातस्मिन्गोमुखसान्निध्यंकृत्वाविष्णुर्योनिमितिसूक्तस्यत्वष्टाविष्णुरनु-
ष्टुप् सूक्तेनचिंतनंकृत्वातेनैवावृत्त्यापंचगव्येनशिशुंस्नापयित्वा गवामंगेषुतिष्ठंतिभुवनानिचतुर्दश यस्मात्तस्माच्छिवंमेस्यादिहलोकेपरत्रचे
तिगोःसर्वांगेषुवामांगेष्वेववास्पृशेत् ततआचार्योविष्णोःश्रेष्ठेनेतिशिशुंगृहीत्वामात्रेदद्यात् मातातुबालमादायगोमुखसमीपंबालंनीत्वापु-
नरादायगोपुच्छदेशेपित्रेदद्यात् ततआचार्यःपितृहस्तेनमात्रेदापयेत् नवेवस्त्रेशिशुंस्थाप्याच्छादनमपसार्य्यपुत्रमुखेक्षणंकुर्यात् ततःपंच
गव्येनाचार्यःशिशुंप्रोक्षयेत् आपोहिष्ठेतितिसृभिरासांसिंधुद्वीपआंबरीषआपोगायत्री अभिषेकेवि० ॐ आपोहिष्ठामयोभुवः० ऋचः ३
ततःपित्राहस्तद्वयेनपरिग्रहणपूर्वकंअंगादंगादितिमंत्रेणशिशोर्मूर्धनित्रिरवघ्रायस्थानेशिशुंस्थापनंकृत्वा शाखाध्यायिभिःस्वशाखोक्त-

विधिना पुण्याहवाचनं कुर्यात् तत आचार्यो गोर्दरिद्रस्य ब्राह्मणस्य पूजनपूर्वकं तस्मै तद्दानं विधिना कारयेत् ततो यजमानो वस्त्रस्वर्णधान्यानि य-
थाशक्त्या र्कादिप्रीत्यर्थं आचार्याय दत्वान्येभ्यो ब्राह्मणेभ्यो भूयसीं दक्षिणां दद्यात् तत आचार्यः गोप्रसवप्रसवशांतिहोमं करिष्ये इति संकल्प्य स्थंडि-
लाद्यग्निप्रतिष्ठापनांते ऽर्कादिग्रहाणामावाहनं कृत्वान्वाधानं कुर्यात् चक्षुषी आज्येनेत्यंते प्रधानं अपः द्वादशोत्तरसंख्याभिर्दधिमध्वाज्याहुतिभिर्द्वा
त्रिंशत्संख्याभिर्वा विष्णुं अष्टाविंशतिसंख्याभिर्दधिभिः अष्टाभिर्वा यक्ष्महणं अष्टषष्ठ्यधिकशतसंख्याभिर्दधिभिः अष्टचत्वारिंशत्संख्या भिर्वा
अर्कादीन् प्रत्येकं अष्टाविंशतिसंख्याभिर्दधिभिः प्रत्येकमष्टाभिर्वा शेषेणेत्याद्याज्यभागांते स्थंडिलस्यैशानदिशि ग्रहपीठोत्तरतो मही द्यौरित्या
दिविधिना धान्योपरि घटस्थापनं कृत्वा तस्मिन् पंचगव्यं तिलान् क्षीरद्रुमकषायान् पंचरत्नानि क्रमेण निःक्षिप्य वस्त्रयुग्मेन संछाद्य गंधपुष्पा
दिभिः कलशमभ्यर्च्य कृताग्न्युत्तारणप्रतिमयोर्विष्णुवरुणौ पूजयेत् तद्विष्णोरिति मेधातिथिर्विष्णुर्गायत्री तत्त्वायामि शुनःशेपो वरुणस्त्रिष्टुप्
गोप्रसवप्रधानपूजने वि० ॐ इदं विष्णुर्वि च० ऋक् ॐ तत्त्वायामि ब्रह्मणा० ऋक् पूजांते कुंभं स्पृष्ट्वाभिमंत्रयेत् यत इंद्रेति षण्णां भर्ग इंद्रो बृह
ती कुंभाभिमंत्रणे वि० ॐ यत इंद्र भयामहे० ऋचः ६ ततः आचार्यः स्रुवेण दधिमध्वाज्यहोमं कुर्यात् आपो हि ष्ठेति तिसृणां सिंधुद्वीप आपो
गायत्री गोप्रसवप्रधानहोमे० सत्यपि वरुणहोमस्य वारुणत्वे ऽद्भ्य इत्येव त्यागः पार्वणहोमे पूर्णमासायेदमितिवत् अप्सुमे० ऋष्यादिपूर्वव
त् अत एवानुष्टुप्शोग्रहणं तद्विष्णोरिति मेधातिथिर्विष्णुर्गायत्री गोप्रसवप्रधानहोमे० ॐ तद्विष्णोः० विष्णावइदं० अक्षीभ्यां त इति ष

एणां विद्महायक्ष्मुहाञ्जुष्टप्र गोप्रसवप्र० ०ॐ अक्षीभ्यांतेनासिकाभ्यां०१ग्रीवाभ्यस्त०२ आंत्रेभ्यस्ते०३ ऊरुभ्यांते०४ मेहनाद्वनं०५ अंगादंगा
ह्लो०६ यक्ष्म हणइद० ततःआकृष्णेनेत्यादिभिर्दध्यादिहोमः सवित्रेसोमायेदमितित्यागः सर्वत्रप्रत्यृचं अष्टाविंशतिरष्टौवा हुतयः प्रणी
ताप्रणयनसंस्थाजपांते परिस्तरणविसर्जनादि आचार्यायययाशक्तिदक्षिणांदत्वास्थापितदेवतानामुत्तरपूजाविसर्जनांते तत्प्रतिमां आचा
र्यहस्तेप्रतिपाद्याग्निंसंपूज्यविभूतिधारणांतेगच्छगच्छेतितंविसृज्य दशत्रीन्वाब्राह्मणान्भोजयेत्कर्मणःसंपूर्णतांवाचयित्वेश्वरार्पणंकुर्यात्
इतिगोप्रसवप्रयोगः अथकृष्णाचतुर्दशीजननशांतिः गर्गः कृष्णापक्षेचतुर्दश्यांप्रसूतेःषड्विधंफलं चतुर्दशींचषड्भागांकुर्यादादौशुभं-
स्मृतम् द्वितीयेपितरंहंतितृतीयेमातरंतथा चतुर्थेमातुलंहंतिपंचमेवंशनाशनम् षष्ठेतुधनहानिःस्यादात्मनोवंशनाशनम् तस्मात्सर्वप्र
यत्नेनशांतिंकुर्याद्विधानतः आचार्यंवरयेद्धीमान्पुत्रदारसमन्वितम् ब्राह्मणानृत्विजश्चैवस्वस्तिवाचनपूर्वकम् रुद्राधिदेवतातस्याःक
र्षमात्रसुवर्णतः तदर्धार्धेनवाकुर्याद्वित्तशाठ्यविवर्जितः प्रतिमांकारयेच्छंभोःसर्वलक्षणसंयुताम् वृषभंचसमासीनांवरदांशूलपाणि
नीम् शुद्धस्फटिकसंकाशांश्वेतमाल्यांबरान्विताम् त्र्यंबकेनमंत्रेण पूजांकुर्याद्विधानतः स्थापयेच्चतुरःकुंभांश्चतुर्दिक्षुयथाक्रमम् पुण्यती-
र्थजलोपेतान्धान्यस्योपरिविन्यसेत् तन्मध्येस्थापयेत्कुंभंशतच्छिद्रसमन्वितम् पंचमृत्संचरत्नानिपंचत्वक्पंचपल्लवान् पंचधान्यंसुवर्णंचतत्त-
न्मंत्रैर्विनिक्षिपेत् शतौषधानिनिक्षिप्यश्वेतवस्त्रेणवेष्टयेत् सर्वेसमुद्राःसरितस्तीर्थानिजलदानदाःआयांतुयजमानस्यदुरितक्षयकारकाः

आवाह्यवारुणैर्मंत्रैरनेनचविधानतः इमंमेवरुणेत्यनयातत्त्वायामीत्यृचातथा त्वंनोअग्नइत्यनयासत्वन्नइतिमंत्रतः आग्नेयकुंभमारभ्यपूजांकु
र्याद्यथाक्रमात् आनोभद्राख्यसूक्तंच भद्राअग्नेश्चसूक्तकम् जप्त्वापुरुषसूक्तंचकद्रुद्रंतुक्रमाज्जपेत् ईश्वरस्याभिषेकंचग्रहपूजांचकारयेत् ई-
श्वरस्यरुद्रस्य पूजाकर्मस्मनिर्वर्त्यहोमंकुर्याद्विधानतः महस्येशानदिग्भागेकुंडंकुर्याद्विधानतः विस्तारायामखातंचअरत्निद्वयसंमितम्
कुंडकंवंपरित्यज्यसमंतादंगुलंक्रमात् मेखलोच्छ्रायविस्तारौचतुस्त्रिद्व्यंगुलंक्रमात् पश्चिमेमध्यभागेतुयोनिंकुर्याद्विधानतः एवंक्रमेणहो
तव्यम् समिदाज्यचरूंश्चैवतिलमाषांश्चसर्षपैः अश्वत्थप्लक्षपालाशसमिद्भिःखादिरैःशमीः अष्टोत्तरसहस्रंवाअष्टोत्तरशतंतुवा अष्टाविंश
तिमेतेश्चहोमंकुर्यात्पृथक्पृथक् त्र्यंबकेनमंत्रेणतिलान्व्याहृतिभिःक्रमात् ग्रहाणांचैवहोतव्याअस्मदुक्तविधानतः एवंक्रमेणहोतव्यंहो-
मशेषंसमापयेत् सर्वालंकारयुक्तानांत्रयाणामभिषेचनम् त्रयाणांमातृपितृबालकानाम् चतुर्भिःकलशैरद्भिर्ब्रह्मकुंभसमन्वितम् धौतां
बराणिधृत्वाथकुर्यादाज्यावलोकनम् पूर्णाहुतिंचजुहुयाद्यजमानःसमाहितः तत्सर्वंपरयाभक्त्याईश्वरायनिवेदयेत् सर्वालंकारसंयुक्तां
सवत्सांगांपयस्विनीम् प्रतिमांवस्त्रयुग्मंचआचार्यायनिवेदयेत् ईश्वरप्रीतयेशक्त्याकुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् अन्येषांचैवसर्वेषांकुर्याद्ब्रा-
ह्मणभोजनं तस्मादनेनविधिनावित्तशाठ्यविवर्जितः एवंयःकुरुतेशांतिंसर्वपापैःप्रमुच्यते सर्वान्कामानवाप्नोतिस्थिरजीवीसुखीभवेत्
इति अथकृष्णचतुर्दशीजननशांतिप्रयोगः देशकालौसंकीर्त्यअस्यशिशोःकृष्णचतुर्दश्यांअमुकांशजननसूचितसर्वारिष्टनिरसन

द्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंसग्रहमखंकृष्णाचतुर्दशीजननशांतिंकरिष्ये तदंगत्वेनगणपतिपूजनंस्वस्तिपुण्याहवाचनंआचार्यऋत्विग्वरणंच
करिष्ये वृतानांपूजनं अग्न्युत्तारणं आचार्यः कर्मकरिष्येइतिसंकल्प्य यदत्रसंस्थितमित्यादिस्वस्त्ययनंतार्क्ष्यमित्यंतेस्थंडिलपूर्वभागे
महीद्यौरित्यादिमंत्रावृत्त्या पदार्थानुसमयेनमध्येशतच्छिद्रंतस्य आग्नेयादिविदिक्षुचतुरः कलशांश्चस्थाप्यशतच्छिद्रेस्योनापृथिवीपंचमृ
दः अश्वत्थेवइतिपंचपल्लवान् सहिरत्नानीतिपंचरत्नानि रुवतिभीमोवृषभस्तविष्ययेतिपंचत्वचः ओषधयःसमितिपंचधान्यानि
हिरण्यरूपइतिसुवर्णं याओषधीरितिसर्वौषधीः शतावरींनिक्षिप्य युवासुवासाइतिवस्त्रैःसंवेष्ट्य पूर्णादर्वीतिपूर्णपात्रनिधानंतेरुद्र
प्रतिमांकर्षतदर्धतदर्धान्यतर परिमितहेमनिर्मितांवराभयांकितहस्तद्वयांवृषभारूढांस्थापयित्वा त्र्यंबकंवसिष्ठोरुद्रोनुष्टुप् रुद्रपूजने
विनि० ॐत्र्यंबकंयजामहे०ऋक्१ शुद्धस्फटिकसंकाशंश्वेतमाल्यांबरावृतम् ध्यात्वा एकादशिन्यभिषेकघटितोपचारैःरुद्रंसंपूज्य आग्ने
य्यादिचतुर्षुकलशेषुगंधद्वारामितिगंधमोषधयइतियवान् अश्वत्थेवइतिपंचपल्लवान्कांडात्कांडादितिदूर्वाः सहिरत्नानीतिपंचरत्नानि हिर
ण्यरूपइतिहिरण्यं याःफलिनीरितिफलम् युवासुवासाइतिवस्त्रवेष्टनं पूर्णादर्वीतिपूर्णपात्रनिधानं एतावत्कांडानुसमयेनकृत्वाइमंमेवरु
णइतिसर्वेसमुद्राइतिचसमुद्रादिसहितंवरुणमावाहयेत् इमंमेवरुणःशुनःशेपोवरुणोगायत्री वरुणावाहनेवि०ॐ इमंमेवरुणः०समु
द्रादिसहितंवरुणंसंपूज्य उत्तरकलशेष्वपिसमुद्रादिसहितवरुणपूजनेक्रमेणतत्त्वायामि०त्वंनोअग्ने०सत्वंनोअग्ने० इत्यादयोमंत्राः

तत्त्वायामिशुनःशेपोवरुणस्त्रिष्टुप् ॐ तत्त्वायामि॰ ऋक् १ त्वंनोअग्नेइत्यस्यगोतमोवामदेवो ग्नीवरुणौत्रिष्टुप् पूजनेवि॰ ॐ त्वंनोअग्ने॰ ऋक् १
सत्वंनोअग्नइत्यस्यवामदेवोग्नीवरुणौत्रिष्टुप् पूजने॰ ॐ सत्वंनोअग्नेवमोभवो॰ ऋक् १ सर्वपूजांतेदेवदानवइतिप्रतिकलशंप्रार्थना तत्रक्रमेण-
चतुर्षुकलशेषुसूक्तजपः आनोभद्राइतिदशर्चस्यसूक्तस्यराहूगणोगोतमोविश्वेदेवादेवता आद्याःपंचसप्तमीचजगत्यःषष्ठीविराट्स्थानाशेषा
स्त्रिष्टुभः जपेविनियो॰ ॐ आनोभद्राःक्रतवोयंतु॰ ऋचः१॰ भद्राअग्नेरितिद्वादशर्चस्यवाध्र्यश्वःसुमित्रोग्निर्देवता आद्येद्वेजगत्यौ अंत्यास्त्रिष्टु
भः जपेविनि॰ ॐ भद्राअग्नेर्वध्र्यश्वस्य॰ ऋचः १२ सहस्रशीर्षेतिषोडशर्चस्यसूक्तस्यपुरुषोनारायणोदेवता अनुष्टुब्छंदः जपेवि॰ ॐ सहस्र
शीर्षा॰ ऋचः १६ कद्रुद्रायेत्यस्यसूक्तस्यघोरःकण्वोरुद्रोगायत्री जपेवि॰ ॐ कद्रुद्रायप्रचेतसे॰ इतिसूक्तम् ततोग्निंवेद्यांग्रहांश्चप्रतिष्ठा-
प्यान्वाधानंकुर्यात् समिद्द्रव्यमादायात्रप्रधानम् आदित्यादिग्रहान्अष्टाष्टसंख्याभिःअर्कादिजातीयसमिदाहुतिभिश्चर्वाहुतिभिराज्याहुति
भिश्च अधिदेवताप्रत्यधिदेवताद्याग्रहपीठदेवता एकैकसंख्याकाभिःसमिच्चर्वाज्याहुतिभिः रुद्रंप्रत्येकमष्टोत्तरशतसंख्याकाभिरश्वत्थप्ल
क्षपलाशखदिरजातीयसमिदाहुतिभिश्चर्वाहुतिभिराज्याहुतिभिस्तिलमाषसर्षपाहुतिभिश्च अग्निवायुसूर्यप्रजापतींस्तिलाहुतिभिःशे
षेणस्विष्टकृतमित्याद्याज्यभागांतेकृतेयजमानःयथादैवतंत्यागंकुर्यात् तदनंतरंहोमांतेस्विष्टकृदादिनवाहुत्यंते बलिदानंपूर्णाहुतिभिःप्र
णीतानि नयनांतंसस्थाजपःदंपत्योरभिषेकः धौतवस्त्रचंदनादिधारणं आज्यंरूपंरूपमित्यवलोक्य सदक्षिणंदत्वापूर्णाहुतिंहुत्वाकृतंकर्म

रुद्रार्पणंकृत्वाआचार्यायवस्त्रयुग्मसहितोपस्करगोनिष्क्रयदानम् ऋत्विग्भ्यःहिरण्यनिष्क्रयदानम् स्थापितदेवतानांपूजनमुविसर्जनं
आचार्यहस्तेप्रतिपादनंच अग्नेःपूजनविसर्जने यथाशक्तिब्राह्मणभोजनस्यसंकल्पः भूयसीदानस्यचविष्णुस्मरणंतर्दर्पणंचकुर्यात् इ
तिकृष्णचतुर्दशीजननशांतिः अथसिनीवालीकुहूशांतिविधिः प्रयोगपारिजातेगार्ग्यः सिनीवाल्यांप्रसूतास्याद्यस्यभार्यापशुस्तथा
गजाश्वामहिषीचैवशक्रस्यापिश्रियंहरेत् येसंतिसकलाश्चान्येस्वप्रसादोपजीविनः वर्जयेत्तानशेषांस्तुपशुपक्षिमृगादिकान् कुहूप्रसूति
रत्यर्थंसर्वदोषकरास्मृता यस्याप्रसूतिरेतेषांतस्यायुर्धननाशनम् सर्वगंडसमस्तत्रदोषस्तुप्रबलोभवेत् शांतिंविनाविशेषेणपरित्यागो-
विधीयते परित्यागात्तत्रशांतिंकुर्यादिमांविचक्षणः तत्फलंतत्क्षणाद्दैन्यपुनरेवानुपालनम् नत्यजेत्पंडितोमोहाद्दर्थनज्ञानतोपिवा तद्यो-
गान्नाशयेत्किंचित्स्वयंवानाशमश्नुते कल्पोक्तशांतिःकर्तव्याशीघ्रंदोषापनुत्तये रुद्रःशक्रश्चपितरःपूज्याःस्युर्देवताःक्रमात् कर्षमात्रसुव
र्णेनतदर्धार्धेनवापुनःअथवाशक्तितःकुर्याद्वित्तशाठ्यविवर्जितः प्रतिमांकारयेच्छंभोश्चतुर्भुजसमन्विताम् त्रिशूलखड्गवरदाभयहस्तां
यथाक्रमात् श्वेतवर्णांश्वेतपुष्पांश्वेतांबरवृषस्थिताम् त्र्यंबकेनमंत्रेणपूजांकुर्याद्यथाविधि इंद्रश्चतुर्भुजोवज्रांकुशचापससायकः रक्त
वर्णोगजारूढोयतइंद्रेतिमंत्रतः पितरःकृष्णवर्णाश्चचतुर्हस्ताविमानगाः यष्ट्यक्षसूत्रकमंडल्वभयस्यैवधारिणः येचेहेतिचमंत्रेणपूजां-
कुर्यादनंतरम् आग्नेयींदिशिमारभ्यकुंभान्कोणेषुविन्यसेत् तन्मध्येस्थापयेत्कुंभंशतच्छिद्रसमन्वितम् तेष्वेवपंचगव्यादींस्ततन्मंत्रैश्च

निक्षिपेत् कल्पोक्तशांतिःकर्तव्याकुर्याच्छीघ्रंस्वशक्तितः गोदानंवस्त्रदानंचस्वर्णंचोर्वरांशकम् दशदानानिचोक्तानिक्षीरमाज्यंगुडस्तथा आ
ज्यावेक्षणमेतानितत्तन्मंत्रैश्चकारयेत् समिदाज्यचरोर्होमःस्तिलमाषैश्चसर्षपैः अश्वत्थप्लक्षपालाशसमिद्भिःखादिरैःशुभैः अष्टोत्तरशतं-
सुरव्यंप्रत्येकंजुहुयाद्द्विजः त्र्यंबकेनमंत्रेणतिलान्व्याहृतिभिःपुनः चतुर्भिःकलशैर्युक्तंपूर्वंकुंभसमन्वितम् शांतिवत्सकलंकार्यमभिषेकंच-
कारयेत् पितृमातृशिशूनांच अभिषिंचेत्तुवारुणैः शंकरस्याभिषेकंचकुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् अन्येषांचैवसर्वेषांब्राह्मणानांचतर्पणम् यथाश
क्त्यनुसारेणद्विजवाचनपूर्वकमिति अथप्रयोगः कर्त्ताःस्वकुमारस्यसिनीवालीजननसूचितसर्वारिष्टपरिहारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं
सिनीवालीजननशांतिंकरिष्ये इतिसंकल्प्यगणेशपूजनादिवरणांतंकुर्यात् कुहूजननेकुहूजननसूचितेत्यूहः षेदद्वयरहितोदर्शः ततआचा
र्यःसर्षपविकिरणादिप्रार्थनांतंकृत्वोक्तप्रतिमाग्न्युत्तारणंकृत्वा स्थंडिलपूर्वभागेविदिक्षुआग्नेयीमारभ्य महीद्यौरित्यादिमंत्रैःपदार्थानुसमयेन
चतुरःकुंभानासाद्यमध्येशतच्छिद्रंसंस्थाप्यचतुर्षुजलसेचनगंधक्षेपांते तत्सवितुरित्यादिभिःपंचगव्यानिस्योनापृथिवीतिपंचमृदःसहिरत्ना-
नीतिपंचरत्नानिरुवतीतिपंचत्वचः ओषधयःसंवदंतइतिपंचधान्यानि हिरण्यरूपइतिहिरण्यंप्रक्षिप्य पंचस्वपिपूर्णादर्वीतिपूर्णपात्रनिधानांतेम
ध्यमेयथाशक्तिनिर्मितांसुलक्षणांरुद्रप्रतिमांनिधाय त्र्यंबकंवसिष्ठोरुद्रोनुष्टुप् रुद्रावाहनेवि॰ ॐत्र्यंबकंयजा॰ इतिमंत्रेणरुद्रंश्वेतगंधपुष्पा
दिभिःसंपूज्य तद्दक्षिणतोयतइंद्रेतिभर्गइंद्रस्त्रिष्टुप् इंद्रावा॰ ॐयतइंद्र॰ इतिइंद्रंसंपूज्य येचेहेतिशंखःपितरस्त्रिष्टुप् पित्रावा॰ ॐयेचेह

पितरो॰ इत्युत्तरतः पितॄन्संपूज्य चतुर्षुकुंभेषु वरुणं संपूज्य आनोभद्राइतिपठेदृग्वेदी यजुर्वेदीनमोवान्वइति गवामंगेष्विति गां दद्यात् शरण्यंसर्व
लोकानांलज्जायारक्षणंपरम् सुवेषधारिवस्त्रत्वमतः शांतिं प्रयच्छमेइतिवस्त्रम् हिरण्यगर्भगर्भस्थमितिसुवर्णम् सर्वभूताश्रयाभूमिर्वराहेण
समुद्धृता अनंतसस्यफलदा अतः शांतिं प्रयच्छमेइतिउर्वरां ततोदशदानानि गोभूतिलहिरण्याज्यवासोधान्यंगुडानिच रौप्यंलवणमित्याहुर्द-
शदानानिपंडिताः गांभुक्त्वोक्तमंत्राभ्यांपुनर्दत्वा तिलान्दद्यात् महर्षिगोत्रसंभूताः कश्यपस्यतिलाःस्मृताः तस्मादेषांप्रदानेनममपापंव्यपोह-
त्विति उक्तमंत्रेणपुनर्हिरण्यंदत्वाज्यंदद्यात् कामधेनुषुसंभूतंसर्वक्रतुषुसंस्थितम् देवानामाज्यमाहारमतःशांतिंप्रयच्छमे उक्तमंत्रेणवासःपुन
र्दत्वाधान्यंदद्यात् सर्वदेवमयंधान्यंसर्वोत्पत्तिकरंमहत् प्राणिनांजीवनोपायमतःशांतिंप्रयच्छमेइति यथादेवेषुविश्वात्माप्रवरश्चजनार्दनःसा
मवेदस्तुवेदानांमहादेवस्तुयोगिनाम् प्रणवःसर्वमंत्राणांनारीणांपार्वतीयथा तथारसानांप्रवरःसदैवेक्षुरसोमतः ममतस्मात्परांशांतिंदत्त्व
गुडसर्वदेतिगुडम् प्रीतिर्यतःपितॄणांचविष्णुशंकरयोःसदा शिवनेत्रोद्भवंरूप्यमतःशांतिंप्रयच्छमेइतिरूप्यम् यस्मादन्नरसाःसर्वेनोत्कृष्टा
लवणंविना शंभोःप्रीतिकरंनित्यमतःशांतिंप्रयच्छमेइतिलवणम् इतिदशदानानि ततःक्षीरंदद्यात् क्षीरजातास्तथाशंखाःक्षीराद
मृतसंभवः क्षीरात्क्षीरोदवत्कीर्तिःक्षीरेप्राणस्यसंभवः तस्मात्क्षीरप्रदानेन अतःशांतिंप्रयच्छमेइति आज्यगुडावुक्तमंत्राभ्यांपुनर्दत्वाज्यपू
र्णेकांस्यपात्रेरूपंरूपमितिसहकुटुंबःप्रतिरूपंवीक्ष्यदद्यात् आज्यंतेजःसमुद्दिष्टमाज्यंपापहरंस्मृतम् आज्यंसुराणामाहारआज्येदेवाःप्रति-

ष्ठिताइति सुवोमानंगोचर्म तिलानांद्रोणः सुवर्णरजतयोःसुवर्णतदर्द्धतदर्द्धान्यतरत् आज्यस्यपलानिचत्वारिंशत् वाससस्त्रित्वम् धान्य
स्यपंचद्रोणाः एवंगुडलवणयोः सप्तहस्तेनदंडेनत्रिंशद्दंडानिवर्त्तनम् दशतान्येवगोचर्म अत्रगवादीनांदक्षिणात्वात्सदक्षिणमनड्वाहमिति बहु
वचनाभावाद्यज्ञियदक्षिणात्मकगोधान्यादेरखिलदक्षिणांतरापेक्षा नचैवंदक्षिणादानकालेदानापत्तिः अग्निगतदीक्षणीयादिगोचरन्यायेनप्रत्य
क्षपाठबलीयस्त्वात् अस्मिन्नप्यवसरेक्रियमाणदानेनर्त्विगानतिरूपप्रयोजनसंभवाच्च आकरेदशदानोत्तरमुक्तक्षीरादिदानस्यहोमोत्तरकर्तव्य-
तोक्तिस्तुकिंमूलेतिनविद्मः आचार्योग्निंप्रतिष्ठाप्यग्रहानावाह्यसंपूज्यान्वाधानंकुर्यात् चक्षुषीआज्येनेत्यंतेऽत्रप्रधानम् ग्रहानर्कादिसमि
दाज्याहुतिभिःविवक्षितसंख्याभिः त्र्यंबकम् अश्वत्थप्लक्षपालाशखदिरसमिदाहुतिभिः प्रत्येकमष्टोत्तरशतसंख्याभिराज्याहुतिभिश्चर्वाहुति
भिःसर्षपतिलमाषाहुतिभिश्च प्रत्येकंतावतीभिः इंद्रंपितॄंश्च प्रत्येकमष्टाविंशतिसंख्याभिरष्टसंख्याभिर्वोक्तद्रव्याहुतिभिः त्र्यंबकमितिमंत्रेण
तिलाहुतिभिःप्रजापतिंतिलैः शषेणेत्यादियथान्वाधानंत्यागेकृतेप्रायश्चित्तहोमांतेबलिदानम् धामंतइतिपूर्णाहुतिश्च ततोग्रहकुंभसहि
तचतुःकुंभजलशुतशतच्छिद्रेणमातृपितृशिशूनामभिषेकः तत्त्वायामीतित्रिभिरेषांशुनःशेपोवरुणास्त्रिष्टुप् अभिषेके॰ ॐ तत्त्वायामि॰ऋ
चः३ ततोविभूतिधारणांतेषोडशोपचारैरुद्रस्येतरेषांपंचोपचारैःपूजनम् विसृज्यताःप्रतिमाआचार्यहस्तेप्रतिपाद्याऽग्निंसंपूज्यविसृज्ययथा
शक्तिद्विजाज्ञ्जयाब्राह्मणानन्यांश्चांधपंग्वादीन्भोजयेदिति इतिसिनीवालीकुहूशांतिः अथदर्शशांतिः नारदः अथातोदर्शजाता-

नांमातापित्रोर्दरिद्रता तद्दोषपरिहारार्थंशांतिंवक्ष्यामितेसदा पुण्याहंवाचयित्वादौकृतुसंकल्पपूर्वकम् कुंडंवामंडलंकुर्यात्तद्देशेस्थापयेद्बुधं
मंडलंसर्वतोभद्रम् तत्कुंभंनिक्षिपेद्द्रव्यंदधिक्षीरघृतादिकम् आदिशब्दाद्गोमूत्रगोमये न्यग्रोधोदुंबरोश्वत्थसचूतानिवकास्तथा एतेषांवृक्ष
मूलानित्वगादीन्पल्लवांस्तथा एवंरत्नानिनिक्षिप्यवस्त्रयुग्मेनवेष्टयेत् सर्वेसमुद्राःसरितस्तीर्थानिजलदानदाःआयांतुयजमानस्यदुरितक्षय
कारकाः आपोहिष्ठात्रृचेनाथकयानश्चित्रइत्यृचा यत्किंचेदमृचाचैवसमुद्रज्येष्ठाइत्यृचा अभिमंत्र्योदकंपश्चादग्नेःपूर्वप्रदेशके उदकम-
भिमंत्र्यपश्चाद्दर्शदेवताःस्थापयेत् इत्याशयः मंडलंकुर्यादितियदुक्तंतदाह हारिद्रंरक्तकंचैवकृष्णंश्वेतंचनीलकम् एतेषांतंडुलैश्चैवसर्वतो
भद्रमुद्धरेत् दर्शस्यदेवतायाश्चसोमसूर्यस्वरूपकाम् प्रतिमांस्वर्णजांनित्यंराजतींताम्रजांतथा दर्शदेवताभितरस्तद्रूपांप्रतिमांस्थापयेत् इ
त्यभेदेनान्वयः कुव्हाअपितत्त्वात्तत्रापीदं सर्वतोभद्रमध्येन्वस्थापयेद्दर्शदेवताम् ग्रहवर्णवस्त्रयुग्मंतद्वर्णश्वेतपुष्पकम् आप्यायस्वेतिमंत्रे
णसवितापश्चात्तात्तथैवच उपचारैःसमाराध्यततोहोमंसमाचरेत् कृत्वावह्निंप्रतिष्ठाप्यकृतुसंकल्पमीदृशं आयुरारोग्यसिद्ध्यर्थंसर्वा-
रिष्टप्रशांतये पुत्रस्यदर्शजननदोषनिर्हरणायच मातापित्रोःकुमारस्यसर्वारिष्टप्रशांतये तेषामायुःश्रियैचैवशांतिहोमंकरोम्यहम्
समिधश्चचरुद्रव्यंक्रमेणाज्जुहुयाद्गृही हुनेत्सवितृमंत्रेणसोमोधेनुंचमंत्रतः एतैर्मंत्रैश्चप्रत्येकंहुनेदष्टोत्तरशतम् एतैरितिबहुवचनंप्रणव-
स्वाहाकारसाहित्याभिप्रायेणअनुवादः अतएवाह दर्शस्यदेवताहोमस्त्वष्टाविंशतिसंख्यया होममेवंतुकृत्वाथविदध्याच्चाभिषेचनं

श्रीसूक्तमायुष्यसूक्तं समुद्रज्येष्ठाइत्यृचा एतैर्मंत्रैरभिषेकं मातापित्रोः शिशोस्तथा ततः स्विष्टकृदादिः स्याद्धोमशेषं समापयेत् हिरण्यंर-
जतं चैव कृष्णां धेनुं स दक्षिणाम् अन्येभ्योपि यथाशक्ति दातव्या दक्षिणा तथा ब्राह्मणान्भोजयेत्तत्र कारयेत्स्वस्तिवाचनम् इतिनारदोक्ता
दर्शशांतिः अथ प्रयोगः कर्ता कृतनित्यक्रियः पवित्रपाणिः सपत्नीकः स्वासने उपविश्य देशकालसंकीर्तनांते अस्य बालस्य दर्शज
ननसूचितसर्वारिष्टनिरसनद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं दर्शजननशांतिं करिष्ये अखंडाऽमाजनने इत्थं संकल्पः अमायाः खंडतिथित्वे-
उत्तरवित्थामाजननेकुहूजननशांतिं करिष्ये इतिसंकल्पे विशेषः ततो गणेशपूजनपुण्याहवाचनाचार्यर्त्विग्वरणाचार्यादिपूजनानि कुर्या
त् ततआचार्यो यदत्रसंस्थितमित्यादि स्वस्त्ययनं तार्क्ष्यमिति प्रार्थनांतं कुर्यात् ततआचार्यः कुंडात्स्थंडिलाद्वा पूर्वे सर्वतोभद्रपर्याप्तं-
स्थलमतिक्रम्य महीद्यौरित्यादिना कुंभस्थापनादिजलसेचनांतं कृत्वा तत्र आप्यायस्वेत्यादिमंत्रैः क्षीरदधिघृतानि प्रक्षिप्य गायत्र्यागंध
द्वारामितिच गोमूत्रगोमये प्रक्षिप्य न्यग्रोधोदुंबरोश्वत्थचूतनिंबमूलानांत्वचोरुवातिभीमइतितत्पल्लवानश्वत्थेवइति पंचरत्नानिसहि
रत्नानीतिनिक्षिप्य युवासुवासाइति वस्त्रयुग्मेनावेष्ट्य सर्वेसमुद्राः सरितः स्तीर्थानि जलदानदाः आयांतु यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः
इतिसमुद्रादिदेवतासहितं वरुणमावाह्य संपूज्य कलशोदकं आपोहिष्ठे तितृचेन कयानश्चित्र इत्यृचा यत्किंचेदमिति समुद्रज्येष्ठाइति-
चर्क्षग्भ्यां च अभिमंत्र्यतत्स्थिमे अग्नेः पूर्वभागे कृष्णनीलरक्तादिवर्णतंडुलैः यथोचितं पूरितं शृंखलावल्लीभद्रादिगर्भं सर्वतोभद्रं संव

त्सरकृत्यांतर्गतानंतत्रतोद्यापनोक्तरीत्याकृत्वातत्रब्रह्मादिप्रसिद्धदेवतापूजांतेमध्येस्वर्णप्रतिमायांपितॄनावाहयेत् येचेहेतिशंखःपितर
स्त्रिष्टुप् पित्रावाहने॰ॐ येचेहपितरो॰१ दक्षिणतः रजत प्रतिमायांसोमम् उत्तरतःताम्रप्रतिमायांसूर्यंचावाहयेत् आप्यायस्वगौतमः
सोमोगायत्री सोमावा॰१ सवितापश्चातादितिनाभाग ःसवितात्रिष्टुप् सूर्यावाह॰ॐ सवितापश्चातात्॰ ऋ०क्॰१ ततोदेवतात्रयंसंपूज्याऽ
ग्निं प्रतिष्ठाप्यसर्वतोभद्रस्यैशान्यांग्रहप्रतिष्ठापनादिवरुणपूजांतंकृत्वाऽन्वादध्यात् चक्षुषीआज्येनेत्यंते आदित्यादिग्रहान्चिकीर्षितसं-
ख्याभिःसमिच्चर्वाज्याहुति भिःपितॄनष्टाविंशतिसंख्याकाभिःसमिच्चर्वाज्याहुतिभिःसोमंसूर्यंचप्रत्येकंअष्टोत्तरशतसंख्याकाभिः
तदाहुतिभिःशेषेणस्विष्टकृतमित्यादि ततःआज्येनसहचरोःपर्यग्निकरणादिकालंकुर्यात् आज्यभागांते आयुरारोग्यमितिमंत्राभ्यांयज
मानेनहोमसंकल्पपूर्वकंत्यागेकृतेसर्त्विगाचार्यःप्रधानहोमंकुर्यात् तदंतेस्विष्टकृतःपूर्वं हिरण्यवर्णामिति आयुष्यंवर्चस्यमितिसूक्ताभ्यां-
समुद्रज्येष्ठाइत्यृचाचसबालौपितरावभिषिच्यस्विष्टकृदादिकुर्यात् ततोबलिदानपूर्णाहुतीकृत्वाहोमशेषंसमापयेत् ततोयजमानःहि
रण्यरजतेसदक्षिणांकृष्णांधेनुंचआचार्यायदत्वाऋत्विग्भ्यश्चयथाशक्तिदक्षिणांदत्वास्थापितदेवतोपस्थापनक्रमेणउत्तरपूजाविसर्ज-
नेकृत्वाप्रतिमाआचार्यायप्रतिपाद्य अग्निंसंपूज्यगच्छगच्छेतिविसृज्यशांतीःपाठयित्वाब्राह्मणान्भोजयित्वातेभ्योदक्षिणादानांतेस्वस्ति
भवंतोब्रुवंत्वितिवाचयेत् तेचस्वस्तीतिवदेयुः इतिदर्शशांतिः इतिसंस्कारकौस्तुभेदर्शतिथिशांतिप्रयोगः इतितिथिशांतयः

अथनक्षत्रशांतयः अथमूलशांतिविधिः अथातःसंप्रवक्ष्यामिमूलजातहितायच मातापित्रोर्धनस्यापिकुलशांतिहितायच त्यागो-
वामूलजातस्यस्यादष्टाब्दात्प्रदर्शनम् अभुक्तमूलजातानांपरित्यागोविधीयते ज्येष्ठांत्यघटिकाचैकामूलादौघटिकाद्वयम् अभुक्तमूलमि
त्याहुर्जातंपुत्रंविसर्जयेत् अदर्शनाद्वापिपितुःसतुतिष्ठेत्समाष्टकं एवंचदुहितुर्ज्ञेयंमूलजातफलंबुधैः अन्यत्रतु नबालाहंतिमूलर्क्षेपितरं
मातरंतथा मूलजाश्वश्रुरंहंतिव्यालजाचतदंगनाम् महेंद्रजाग्रजंहंतिदेवरंतुद्विदैवजा शांतिर्वापुष्कलास्याच्चेत्तर्हिदोषोनविद्यतेइति
व्यालआश्लेषा माहेंद्रंज्येष्ठा द्विदैवंविशाखा मुख्यकालंप्रवक्ष्यामिशांतिहोमस्ययत्नतः जातस्यद्वादशाहेतुजन्मर्क्षेवाशुभेदिने समाष्ट
केद्वादशाहेकुर्याद्वाशांतिमादरात् उत्तरार्द्धेसमाष्टकेद्वादशाब्देइतिमदनरत्नपाठः समेपुण्यदेशेतुमंडपंकारयेद्बुधः पुण्याग्निभिर्मंत्रितैस्तो
यैःप्रोक्षितायांक्षितौततः तत्रोदकुंभंसुश्लक्ष्णंरक्तंव्रणविवर्जितम् अकृष्णमूलंनिर्णिक्तंपूरयेन्निर्मलांभसा वस्त्रावगुंठितंकुर्यात्पूरयेत्ती-
र्थवारिणा कूर्चहेमसमायुक्तंचूतपल्लवशोभितम् स्वस्तिकोपरिविन्यस्यक्षीरिद्रुमसपल्लवैः द्रोणव्रीहींश्चनिक्षिप्यईशान्यांचनिधापयेत्
पंचरत्नानिनिक्षिप्यसर्वौषधिसमन्वितम् अर्चितंगंधपुष्पाद्यैःश्रीरुद्रंचस्पृशन्जपेत् षडंगसहितंसम्यक्तंजपेद्रुद्रसंख्यया बह्वृचाःरुद्रसूक्तैः
र्वाछंदोगारुद्रसामगैः एकादशाष्टत्रिंशद्वैकसंख्यायथाशक्तितोजपेत् तत्रप्रतिरथंसूक्तंशतरुद्रानुवाककम् रक्षामंत्रंतथापुण्यंरक्षोघ्नंचास्पृ
शन्जपेत् त्र्यंबकंचजपेत्सम्यक्अष्टोत्तरसहस्रकम् एकवारंतथान्येऽपिपावमानीःस्पृशन्जपेत् संस्थाप्यपंचकुंभांश्चद्रूयंपातदलाभतः

श्रीरुद्रस्यैककुंभं न्वसर्वसूक्तानितत्रतु तथान्यंत्वशक्रभंकुंभंपूर्वोक्तैर्लक्षणैर्युतम् चतुःप्रस्रवणंकुर्यात्पंचवक्त्रंतथैवच वस्त्रावगुंठितंकुर्यात्पूरये
त्तीर्थवारिणा पंचरत्नसमायुक्तमाम्रपल्लवसंयुतम् गजाश्वरथ्यावल्मीकसंगमात्ह्रदगोकुलात् राजद्वारप्रदेशाच्चमृदमानीयनिक्षिपेत् कुंभ
स्यनैरृतेदेशेहोमस्थानंप्रकल्पयेत् गोमयालेपितेदेशेकुर्यात्स्थंडिलमुत्तमम् कृत्वाग्निमुखपर्यंतमुल्लेखादिस्वशाखतः पूर्णपात्रनिधानांतंकृ
त्वापूजांसमारभेत् नक्षत्रदेवतारूपंस्वर्वर्णेनप्रयत्नतः निष्कमानेनवार्धेनपादेनाथस्वशक्तितः प्रतिमांलक्षणैनैवकारयित्वाविचक्षणः यद्वा
मूल्यंस्वर्णस्यस्थापयित्वाप्रपूजयेत् स्वर्णंसर्वदैवत्यंसर्वदेवात्मकोऽनलः सर्वदेवात्मकोविप्रःसर्वदेवमयोहरिः संस्मरेन्निरृतिंश्यामंसुमुखं
नरवाहनं रक्षोधिपंखड्गहस्तंदिव्याभरणभूषितम् प्रतिमापूजनार्थायवस्त्रयुग्मंप्रकल्पयेत् पंकजंकारयेद्भूमौरक्ताभैर्व्रीहितंडुलैः चतुर्विंशद्द
लोपेतंशक्लैर्वाकर्णिकान्वितम् तस्योपरिन्यसेत्पात्रंस्वर्णंवारौप्यमृन्मयम् शुद्धवस्त्रेणसंछाद्यतत्रमूलानिनिक्षिपेत् मूलानिशतमूलानितद
लाभेविष्णुक्रांतासहदेवीतुलसीतुशतावरी मूलनामानिगृण्हीयाच्छताभावेविशेषतः स्थापयेत्कर्णिकामध्येवस्त्रगंधाद्यलंकृतम् कूर्चहेमज
लोपेतंकुंभमौषधिसंयुतम् कुंभोपरिन्यसेद्विद्वान्मूलनक्षत्रदेवताम् अधिप्रत्यधिदेवौच्चदक्षिणोत्तरदेशयोः अधिदेवंजपेदादौज्येष्ठानक्षत्रदेव
ताम् तथाप्रत्यधिपाठांचपूजयेद्देवतांशुभां उत्तराषाढऋक्षाद्याअनुराधांतमर्चयेत् ऐंद्रादीशानपर्यंतंपूजयेत्स्वस्वनामतः स्वस्वलिंगोक्तमं
त्रैश्चप्रधानादिप्रपूजयेत् पंचामृतेनसंस्नाप्यआवाह्याथसमर्चयेत् आवाह्येतिल्यब्लोपेपंचमी अथेतिपूर्णपात्रनिधानांतंकृत्वेत्युक्तानंतर्यानु

चारः अतएवाह उपचारैःषोडशभिरिति आवाहनमारभ्यार्चनविवरणम् उपचारैःषोडशभिर्यद्वापंचोपचारकैः रक्तचंदनगंधाद्यैःपुष्पैःकृष्णा
सितादिभिः मेषशृंगादिधूपैश्च घृतदीपैस्तथैवच सुरापोलिकमांसाद्यैर्नैवेद्यैर्भोजनादिभिः मत्स्यमांससुरादीनिब्राह्मणानांविवर्जयेत्
सुरास्थानेप्रदातव्यंक्षीरंसैंधवमिश्रितम् पायसंलवणोपेतंमांसस्थानेप्रकल्पयेत् उक्तगंधाद्यलाभेतुयथालाभंसमर्पयेत् पुष्पांतंतुसमभ्य
र्च्यहोमंकुर्याद्यथोदितम् निर्वापप्रोक्षणादीनिचरोःकुर्याद्यथाविधि हविर्गृहीत्वाविधिवन्नैर्ऋत्यैवऋचाहुनेत् पायसंघृतसंमिश्रंहुनेदष्टोत्त-
रंशतम् विधिवदिति पायसचर्वोरवदानधर्मविधेःप्रतिप्रसवः अन्यथानर्थक्यात् समिदाज्यचरून्पश्चाच्छक्तितःसंख्ययाहुनेत् पश्चात्सा
यसहोमोत्तरम् अधिदैवतयोश्चैवंजुहुयात्स्वस्वमंत्रतः चतुर्थ्यंतैर्नमोंतैश्चस्वाहांतैःस्वस्वमंत्रकैः नक्षत्रदेवताभ्यश्चपायसेनतुहोमयेत्
कृणुष्वेतिपंचदशभिर्जुहुयात्प्रसरंततः गायत्र्याजातवेदसेत्र्यंबकमितिक्रमात् सीरायुंजंतितामग्निंवास्तोष्पत्यग्निमेवच क्षेत्रस्यपतिनागृ
णानाग्निंदूतंपुरोदधे श्रीसूक्तेनतथाविद्वान्समिदाज्यचरूंस्क्रमात् अष्टोत्तरशतैर्वाथअष्टाविंशतिभिःक्रमात् अष्टाष्टसंख्ययावापिजु-
हुयाच्छक्तितोबुधः त्वंनःसोमेनपायसंजुहुयात्तुत्रयोदश चतुर्गृहीतमाज्यंचयातेरुद्रेतिमंत्रतः स्रुवेणजुहुयादाज्यंमहाव्याहृतिभिःक्रमा-
त् हुत्वास्विष्टकृतंपश्चात्प्रायश्चित्ताहुतीर्हुनेत् आचार्योयजमानोवाअग्नौपूर्णाहुतिंहुनेत् समुद्रादूर्मिसूक्तेनप्राजापत्यमृचाथवा पूर्णादर्वीसप्त
तेतिमंत्रैःपूर्णाहुतिंहुनेत् होमशेषंसमाप्याथवन्हिमारोपयेद्बुधः कुंभाभिमंत्रणंकुर्यात्दक्षिणेनाभिमर्शयेत् मृत्युप्रशमनार्थायजपेत्त्र्यंब

कंशतम् रुद्रकुंभोक्तमार्गेणरुद्रमंत्रंस्पृशन्जपेत् धूपंदीपंचनैवेद्यंकुंभयुग्मंनिवेदयेत् प्रसादयेत्ततोदेवमभिषेकार्थमादरात् तस्मिन्कालेग्र
हातिथ्यंकर्तव्यंभूतिमिच्छता पृथक्प्रशस्तंतेनैवनक्षत्रेष्यासहैववा अभिषेकविधिंवक्ष्येसर्वाचार्यैरुदीरितम् भद्रासनोपविष्टस्ययजमान
स्यऋत्विजः दारपुत्रसमेतस्यकुर्युःसर्वेभिषेचनम् अक्षीभ्यामितिसूक्तेनपावमानीभिरेवच आपोहिष्ठेतिनवभिरापइद्वाद्वयेनच सहस्रा-
क्षत्रृचेनापिदेवस्यत्वेतिमंत्रकैः शिवसंकल्पमंत्रेणवक्ष्यमाणैश्चमंत्रकैः योसौवज्रधरोदेवोमहेंद्रोगजवाहनः मूलजातशिशोर्दोषंमातापि-
त्रोर्व्यपोहतु योसौशक्तिधरोदेवोहुतभुङ्मेषवाहनः सप्तजिह्वश्चदेवोग्निर्मूलदोषंव्यपोहतु योसौदंडधरोदेवोधर्मोमहिषवाहनः मूलजा
तशिशोर्दोषंव्यपोहतुयमोमम योसौखड्गधरोदेवोनिर्ऋतीराक्षसाधिपः प्रशामयतुमूलोत्थंदोषंगंडांतसंभवम् योसौपाशधरोदेवोवरुण
श्चजलेश्वरः नक्रवाहःप्रचेताख्योमूलोत्याघंव्यपोहतु योसौदेवोजगत्प्राणोमारुतोमृगवाहनः प्रशामयतुमूलोत्थंदोषंबालस्यशांतिदः यो
सौनिधिपतिर्देवःखड्गभृद्वाजिवाहनः मातापित्रोःशिशोश्चैवमूलदोषंव्यपोहतु योसौपशुपतिर्देवःपिनाकीवृषवाहनः आश्लेषामूलगंडांत
दोषमाशुव्यपोहतु विघ्नेशःक्षेत्रपोदुर्गालोकपालानवग्रहाः सर्वदोषप्रशमनंसर्वेकुर्वंतुशांतिदाः तच्छंयोरभिषेकंतुसर्वदोषोपशांतिदम्
सर्वकामप्रदंदिव्यंमंगलानांचमंगलम् वस्त्रांतरितकुंभाभ्यांपश्चात्तुस्नापयेद्बुधः ततःशुक्लांबरधरःशुक्लमाल्यानुलेपनः यजमानोदक्षि
णाभिस्तोषयेद्दतिगादिकान् धेनुंपयस्विनींदद्यादाचार्यायसवत्सकाम् निर्ऋतिप्रतिमांवस्त्रंकुंभंहेमचदापयेत् ग्रहार्थंवस्त्रप्रतिमात

तद्वुक्ताश्चदक्षिणाः श्रीरुजापिनेदेयोकृष्णोनड्वान्प्रयत्नतः तत्कुंभवस्त्रप्रतिमास्तस्मैदद्यात्प्रयत्नतः इतरेभ्योपिविप्रेभ्यःशक्त्यादद्या-
च्चदक्षिणाम् उक्तालाभेततोदद्यादाचार्यब्रह्मऋत्विजाम् तत्तन्मूल्यंप्रदातव्यंशक्त्यावाथप्रदापयेत् आचार्यायचयद्दत्तंतदर्द्धंब्रह्मणेददेत्
सदस्यायब्रह्मणोर्धमृत्विग्भ्यश्चतदर्द्धकम् आशीश्चतेभ्योगृण्हीयात्प्रणम्याथसमापयेत् दद्यादन्नंपायसादिब्राह्मणान्भोजयेच्छतम्
अलाभेसतिपंचाशद्दशकंतदभावतः सर्वशांतेश्चपवनंब्राह्मणैराशिषस्तथा गृहीक्षमापयेद्विद्वान्निर्ऋतिःप्रीयतामिति विधानेनचरितेऽस्मिं
स्तुततःशांतिर्भवेद्ध्रुवम् गंडांतेप्येवंकर्तव्यंपुष्यान्हेतद्दैवतु समाष्टकेद्वादशाहेकुर्याद्वाशांतिमादरात् इत्युक्तंमनुनासम्यक्मूलजातहि
तायत्न मातापित्रोर्धनस्यापिबंधुशोकापनुत्तये अथैतदनुसारीप्रयोगः अभुक्तमूलोत्पत्तौवर्षाष्टकसहित द्वादशाहांतेवर्षाष्टकांतेद्वद-
शाब्दांतेवातदन्यमूलोत्पत्तौतुद्वादशाहे अव्यवहितागामिमूलनक्षत्रयुतेशुभादिनेवागोप्रसवशांत्युक्तविधिनाकृत्वादेशकालकीर्तनांतेस्य
कुमारस्यमूलप्रथमचरणजन्मसूचितसकलारिष्टपरिहारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थेशौनकोक्तप्रकारांसग्रहमखांशांतिंकरिष्ये इतिसंकल्प्य
गणपतिपूजादिऋत्विग्वरणांतंकुर्यात् द्वितीयादिचरणोत्पत्तौसंकल्पोहोबोत्थव्यः ब्रह्मसदस्यौकृताकृतौ ऋत्विजश्चाष्टौद्वादशषोडश
वा ब्राह्मणाःश्रोत्रियाश्चाष्टौद्वादशत्वथषोडशेतिकश्यपोक्तेः अत्यंताशक्तौचत्वारोपि यथाशक्तिवस्त्रालंकारमधुपर्केणान्यथावातेषां
पूजनम् ततआचार्यःपवित्रपाणिःप्राणानायम्ययथाचारंसंकल्प्यस्फसमीकृतपुण्यदेशेयदत्रसंस्थितमितिसर्षपान्विकीर्यएतोन्विंद्रंस्तवा

मैतितिसृभिर्ऋग्भिर्जलमभिमंत्र्य तेनापोहिष्ठेतितृचेन तांभूमिंप्रोक्ष्य मंडपपक्षेमंडपदेवतापूजनमाद्यकृत्योक्तविधिनाकुर्यात् ततःप्रतिमा
ग्न्युत्तारणंकृत्वामंडपस्थतदभावेप्रोक्षितभूमेर्वाऐशान्यांस्वस्तिकंविरच्य महीद्यौरितिभुवंस्पृष्ट्वा ओषधयःसमितिद्रोणपरिमितव्रीहीन्प्र-
क्षिपेत् यथोक्तलक्षणंकलशंप्रक्षालितवस्त्रावगुंठितंयुवासुवासाइतिकृत्वातीर्थवारिणेमंमेगंगेइत्यापूर्यशरासःकुशरासइतिहिरण्यरूप
इति कूर्चंहेमसमायुक्तंविधायचूतपल्लवैःसंयुक्तंस्वस्तिकेव्रीहिषुविन्यस्यसपल्लवाःक्षीरद्रुमशाखा अश्वत्थेवइतिनिक्षिप्यसहिरत्नानीतिपंच
रत्नानियाओषधीरितिसर्वौषधीःगंधद्वारामितिगंधं याःफलिनीरितिपुष्पफले ओषधय इतियवान् कांडात्कांडादिति दूर्वाःस्योनेतिमृदःआ
पोहिष्ठेतितृचेनपंचगव्यंनिःक्षिप्यपूर्णादर्वीतिपूर्णपात्रंनिधाय तस्मात्कलशाच्चतुर्दिक्षुमहीद्यौरित्यादिमंत्रावृत्त्याचतुर्णांकलशानांपूर्णपा
त्रनिधानांतंकृत्वामध्यकलशेस्थितसाष्टदलवाससिहेमप्रतिमायांयातेरुद्रेतिमंत्रस्यकश्यपोरुद्रःस्वराडनुष्टुप् तेनमंत्रेणरुद्रमावाह्यतेनैव-
संपूज्यचतुर्षुवरुणमावाह्यपंचोपचारैःसंपूज्य यजुर्वेदीयजमानश्चेत्कंचिदृत्विजंमध्यकुंभेषडंगैकादशिनीजपेयोजयेत् सचरुद्रकलशंस्पृ
शन्जपेत् बह्वृचोयजमानश्चेद्रुद्रसूक्तजपेकंचिद्योजयेत् छंदोगश्चेद्रुद्रसामजपेसामगांस्त्रीन्नियोजयेत् तेपिकलशंस्पृशंतोजपेयुः सूक्त
सामजपयोरेकादशाष्टद्वित्र्येकसंख्यानांविकल्पः कद्रुद्रायेतिनवर्चस्यघोरःकण्वोरुद्रोगायत्री इमारुद्रायेत्येकादशर्चस्यसूक्तस्यकुत्सोरुद्रो
नवजगत्योंत्येत्रिष्टुभौ आतेपितरितिपंचदशर्चस्यसूक्तस्यगृत्समदोरुद्रस्त्रिष्टुप् सर्वेषांजपेविनियोगः ॐ कद्रुद्रायप्रचेतसे० ऋचः१ ॐइ

मारुद्रायमवसेकपर्दिने॰ ऋच॰ ११ ॐ आतेपितर्मरुतांसुम्नमेतु॰ ऋच॰ १५ सूक्तांतरेसत्येपिनतज्जपः बहुवचनस्यत्रिष्टुप्पत्तेः आवोराजानमि
तित्रयाणांसाम्नांवामदेवोरुद्रआद्यस्यात्रिष्टुप् द्वयोर्गायत्रीजपेवि॰ ॐ आवोराजानमध्वरस्यरुद्रं॰ ऋच॰ ३ चतुर्णामन्येषामपितत्रैवजपः तत्रत्य
जपसंदंशपाठात् आशुःशिशानइतित्रयोदशर्चस्यसूक्तस्येंद्रोमतिरस्यइंद्रः चतुर्थ्याबृहस्पतिस्त्रिष्टुप् अंत्यानुष्टुप् त्वमग्नेरुद्रइत्यनुवाक-
स्यहव्यवाड्ऋषिः अग्न्यात्मारुद्रोदेवता जगतीछंदः रक्षाणोअग्नेइत्यस्यवामदेवोग्निस्त्रिष्टुप् रक्षोहणमितिपंचविंशर्चस्यसूक्तस्यआंगिरसः
पायुरग्निस्त्रिष्टुप् चतस्रोंत्याअनुष्टुभः सर्वेषांजपेविनियोगः अत्राऽपिशक्त्यापूर्वोक्तसंख्यास्वीकारः ततस्त्र्यंबकमंत्रस्याष्टोत्तरश
हस्रंजपंतत्रैवकश्चित्कुर्यात् पावमानीनांतिसृणामृचांच आसांमधुच्छंदाः पवमानसोमोगायत्री अन्येषुकलशेषुशांतिजपमृत्विजः कु-
र्युः यद्वाकुंभ पंचकस्थानेकुंभद्वयंसंस्थाप्य तत्रैकादिमरुद्रकुंभेरुद्रादिसर्वजपः अन्यकुंभेतदुत्तरस्थेवरुणमावाह्य शांतिजपः यद्वा
चतुःप्रस्रवणएकवक्त्रकुंभः पंचकुंभस्थानेस्थापनीयः तत्रमुखेमध्यमकुंभकार्यंचतुर्षुप्रस्रवणेषुकुंभचतुष्टयकार्यंकर्तव्यमितिव्यव
स्था ततःस्थापितकुंभोत्तरतोरक्तवर्णेः शक्लैर्वाव्रीहितंडुलैश्चतुर्विंशद्दलोपेतंसकर्णिकंपंकजंविधाय तत्कर्णिकायांमहीद्यौरितिभूमिंस्पृ
ष्ट्वा ओषधयःसमितिव्रीहीन्निःक्षिप्य सौवर्णंराजतंमृन्मयंवापूर्वोक्तमंत्रेणसुन्दूवस्त्रवेष्टितं कृत्वा तत्रेमंमेगंगेइतितीर्थजलमानीयब-
हिःशिखादीनिशतमूलानितदभावेविष्णुक्रांतासहदेवीतुलसीशतावरीर्निःक्षिप्योक्तमंत्रैर्यवादिप्रक्षेपंकृत्वागंधाद्यलंकृतंकूर्चंहेमोपेतंकुं

क्रमसर्वौषधिसंयुतं विधाय आ कलशोष्विति कर्णिकायां स्थापयेत् ततः पूर्ववत् या ओषधीरित्यादिमंत्रैर्यवादिप्रक्षेपं कृत्वा पूर्णादर्वी
तिनिहितपूर्णपात्रे साष्टदलवस्त्रं निधाय निष्कतदर्धतदर्धान्यतरमानहेमनिर्मितां निर्ऋतिप्रतिमां प्रतिमांतराणि पंचामृतेन प्रक्षाल्य तत्र वस्त्रे
निर्ऋतिप्रतिमां तद्दक्षिणत उत्तरतश्चेंद्रप्रतिमामपां प्रतिमां पूर्वादिदलेषु विश्वेदेवप्रतिमास्तद्बाह्ये फलानि तंडुलपुंजान्वा निधाय प्राच्यादिस्था
नेषु लोकपालप्रतिमाः फलादि वा निधाय प्रतिमासु देवता आवाहयेत् तद्यथा मोषुणो घोरः कण्वो निर्ऋतिर्गायत्री निर्ऋत्यावा॰ इंद्रं वोम
धुच्छंदा इंद्रो गायत्री इंद्रावा॰ अप्सु मे मेधातिथिरापोनुष्टुप् अबावाह॰ विश्वान्देवानावाहयामि विष्णुं॰ वसून्॰ वरुणं॰ अजैकपदं॰
अहिर्बुध्न्यं॰ पूषणं॰ अश्विनौ॰ यमं॰ अग्निं॰ प्रजापतिं॰ सोमं॰ रुद्रं॰ अदितिं॰ बृहस्पतिं॰ सर्पान्॰ पितॄन्॰ भगं॰ अर्यमणं॰ सवितारं॰ त्व-
ष्टारं॰ वायुं॰ इंद्राग्नी॰ मित्रं॰ इत्यावाहनांते ग्रहमखरीत्या लोकपालानावाह्य नैर्ऋतिप्रदेशे स्थंडिलाद्यग्निस्थापनांतं कृत्वा स्थापितकुंभे
शानदेशे ग्रहानावाह्य संपूज्य तदैशान्यां कलशप्रार्थनांतं कुर्यात् ततोऽन्वाधानम् चक्षुषी आज्येनेत्यंते आदित्यादिनवग्रहान्प्रत्येकं अ-
र्कादिजातीयसमिच्चर्वाज्याहुतिभिरेतत्संख्याभिरधिदेवताप्रत्यधिदेवताविनायकादिक्षेत्रपालांता लोकपालांश्च पूर्वोक्ताहुतिभिरेतत्सं
ख्याभिः निर्ऋतिं प्रत्येकं अष्टोत्तरशतसंख्याभिर्घृतसंमिश्रपायससमिदाज्यचर्वाहुतिभिः समिदाद्याहुतीनां शक्तितो न्यूनसंख्याकरणप-
क्षे तथैव निर्देशः इंद्रमपश्च प्रतिद्रव्यमष्टाविंशतिसंख्याभिरुक्ताहुतिभिर्विश्वेदेवाद्याश्चतुर्विंशतिदेवता अष्टाष्टसंख्याभिः पायसाहु-

तिभिः रक्षोहणमग्निं विंशत्यधिकशतसंख्याभिः कृसराहु॰ सवितारं दुर्गां त्र्यंबकं कवीन्दुर्गां वास्तोष्पतिमग्निं क्षेत्राधिपतिं मित्रावरुणावग्निं
च एता देवताः प्रत्येकमष्टाष्टसंख्याभिः कृसराहुतिभिः श्रियं प्रतिद्रव्यं विंशत्यधिकशतसंख्याभिः समिदाज्यचर्वाहुतिभिः सोमं त्रयोदश
वारं पायसाहुतिभिः रुद्रं स्वराजं चतुर्गृहीताज्येन अग्निं पृथिवीं महांतं वायुमंतरिक्षं महांतं आदित्यं दिवं महांतं चंद्रमसं नक्षत्राणि दिशो म
हांतं चाज्ये न शेषेणेत्यादि पात्रासादने पायसचरुकृसरार्थस्थालीनां स्रुवाणामाज्यस्थालीनां शूर्पाणां चासादनादि प्रणीतास्थापनांतं
कृत्वा निर्ऋत्यादीनां वक्ष्यमाणतत्तन्मंत्रैः पूजां कुर्यात् निर्ऋतये वस्त्रयुग्मं रक्तचंदनं कृष्णासितादि पुष्पाणि मेषशृंगधूप आज्यदीपः पौ
ष्टिकौदनकृसरामांसात्मकं पुरुषाहारपर्याप्तं नैवेद्यं तत्र ब्राह्मणेन कृसरास्थाने सैंधवमिश्रं क्षीरं मांसस्थाने लवणमिश्रं पायसं देयम् अन्यैः
संभवे मुख्यमेवोभयम् पुष्पांजल्यंते पूजने कृते निर्ऋतिमिदमपश्वोद्दिश्य शूर्पयोः पायसार्थं चर्वर्थं च द्वादश मुष्टीन् तूष्णीं निरूप्य पायसार्थे
निरुप्ते षण्णवति मुष्टीन् तूष्णीं निरूप्य पुनः शूर्पांतरे कृसरार्थं चतुश्चत्वारिंशत्संख्यान् मुष्टीन्निरूप्य चर्वर्थे पुनश्चतुरः पायसार्थे द्वा
तु शान्मुष्टीन्निरूप्य तत्तत्संख्यया प्रोक्ष्य क्रमेणावहत्य पात्रत्रये हविस्त्रयं श्रपयेत् ततो यथान्वाधानं त्यागः तद्यथा एतत्संख्याहुतिपर्या
प्तं समिद्द्रव्यं चरुराज्यं च आदित्याय सोमायेत्यादि एवमधिदेवतादिभ्यस्त्यागः ततोऽष्टोत्तरशतसंख्याहुतिपर्याप्तं घृतसंमिश्रपायसं नि
र्ऋतये समिदादिषु सैव संख्या न्यूनसंख्या वा या पूर्वसंकल्पिता तदनुसारी त्यागः इयदाहुतिपर्याप्तं समिदाज्यचर्वात्मकं द्रव्यत्रयं निर्ऋतये॰ अष्टाविंशत्या

हुतिपर्याप्तंउक्तद्रव्यचतुष्टयंइंद्राय॰ एवमग्रः ॰अष्टाष्टसंख्याहुतिपर्याप्तं पायसंविश्वेभ्योदेवेभ्यः॰विष्णवे॰ वसुभ्यो॰ वरुणाय॰अजैकप
दे॰अहयेबुध्नियाय॰पूष्णे॰अश्विभ्यां॰ यमाय॰ अग्नये॰ प्रजापतये॰ सोमाय॰रुद्राय॰ अदितये॰ बृहस्पतये॰ सर्पेभ्यो॰ पितृभ्यो॰ भगाय॰अ
र्यम्णे॰ सवित्रे॰त्वष्ट्रे॰वायवे॰ इंद्राग्निभ्यां॰ मित्राय॰ विंशत्यधिकशताहुतिपर्याप्तं कृसरंहविः॰रक्षोघ्नेग्नये अष्टाष्टसंख्याहुतिपर्याप्तं कृसर
द्रव्यं॰सवित्रे॰दुर्गायै॰त्र्यंबकाय॰कविभ्यो॰दुर्गायै॰ वास्तोष्पतये॰अग्नये॰ क्षेत्राधिपतये॰मित्रावरुणाभ्यां ॰अग्नयेच॰ विंशत्यधिकशतसं
ख्याहुतिपर्याप्ताः समिधः तावदाज्यंतावांश्चरुः श्रियैत्रयोदशाहुतिपर्याप्तंपायसं॰ सोमंचतुर्गृहीताज्यं॰ रुद्रायस्वराजेएकैकाहुतिपर्याप्तमा-
ज्यं॰ अग्नयेपृथिव्यैमहते॰ वायवेंतरिक्षायमहते॰आदित्यायदिवेमहते॰ चंद्रमसेनक्षत्रेभ्योदिग्भ्योमहतेच॰ एवंत्यागेकृतेसाचार्यात्रृत्विज
स्तथैवजुहुयुः तत्रादित्यादिभ्योरजोदर्शनशांत्युक्तरीत्याहोमः मोषुणोघोरःकण्वोनिर्ऋतिर्गायत्री होमेविनि॰ ॐमोषुणःपरापरा॰ इंद्रंवो-
मधुच्छंदाइंद्रोगायत्री होमे॰ अप्सुमेमेधातिथिरापोनुष्टु होमेवि॰ एतैर्मंत्रैः प्रणवादिस्वाहांतैः यज्ञियतरुसमिधः संकल्पानुसारिसंख्या
दधिमधुघृताक्ताहोतव्याः पायसचरुंचतुरवत्ताद्यवदानविधिनाहविर्गृहीत्वाजुहुयात् विधिवदित्याकारोक्तेः पायसहोमेसमाप्तेसमिदादि
होमारंभः ततः ॐविश्वेभ्योदेवेभ्योस्वाहेत्येवंउक्तचतुर्विंशतिनाममंत्रैः प्रत्येकमष्टाष्टसंख्ययापायसहोमः कृणुष्वेतिपंचदशर्चस्यगोतमो-
वामदेवोरक्षोहाग्निस्त्रिष्टुप् कृसरहोमेवि॰ ॐ कृणुष्वपाजःप्रसितिं॰ऋचः१५ प्रत्यृचमष्टाष्टसंख्ययाहोमः गायत्र्याप्यष्टोतदाहुतयः जात

वेदसेकश्यपोदुर्गात्रिष्टुप् कृसरहोमे॰ ॐ जातवेदसे॰ १ त्र्यंबकंवसिष्ठोरुद्रोनुष्टुप् कृसरहोमे॰ ततः सीरायुंजं तीत्यस्यबुधः सौम्यः कवयोगायत्री
कृसरहोमे॰ ॐ सीरायुंजंति॰ ८ तामग्निवर्णांसोभरिर्दुर्गात्रिष्टुप् कृसरहो॰ ॐ तामग्निवर्णांतपसाज्वलंतीं॰ ८ वास्तोष्पतेवसिष्ठोवास्तोष्पतिस्त्रि-
ष्टुप् कृसरहो॰ ओं वास्तोष्पतेप्रति॰ ८ ततः अग्निंकाण्वोमेधातिथिरग्निर्गायत्री कृसरहोमे॰ ॐ अग्निंदूतं॰ ८ क्षेत्रस्यपतिनावामदेवः क्षेत्राधिप
तिरनुष्टुप् कृसर॰ ॐ क्षेत्रस्यपतिनावयं॰ ८ गृणानाजमदग्निर्मित्रावरुणौगायत्री कृसर॰ ॐ गृणानाजमग्निना॰ ८ ततः अग्निंदूतंपुरोदधइत्यां
गिरसोविरूपोग्निर्गायत्री कृसरहोमे॰ ओं अग्निंदूतंपुरोदधे॰ ८ ततः हिरण्यवर्णामिति पंचदशर्चस्य सूक्तस्य आनंदकर्दमचिक्लीतेंदिरास्त-
ताऋषयः श्रीर्देवता आद्यास्त्रतस्रोनुष्टुभः चतुर्थीप्रस्तारपंक्तिः पंचमीषष्ठ्यौत्रिष्टुभौ ततोष्टावनुष्टुभः अंत्याप्रस्तारपंक्तिः होमेविनियो॰
ॐ हिरण्यवर्णांहरिणीं॰ ऋचः १५ प्रत्यृचं समिदाज्यचरून् अष्टसंख्ययाजुहुयात् त्वंनः सोमविश्वतइत्यस्यप्रगाथः सोमस्त्रिष्टुप् पायस-
होमे॰ ॐ त्वंनः सोमविश्वतो॰ १३ यातेरुद्रेत्यस्यकश्यपोरुद्रः स्वराळनुष्टुप् आज्यहोमे॰ ॐ यातेरुद्रशिवा॰ अनेनचतुर्गृहीतंहुत्वास्रुवेणच
तस्रआज्याहुतीर्जुहुयात् भूरग्नयेचपृथिव्यैचमहतेचस्वाहा भुवोवायवेचांतरिक्षायचमहतेचस्वाहा स्वरादित्यायचदिवेचमहतेच॰
भूर्भुवः स्वश्चंद्रमसेचनक्षत्रेभ्यश्चदिग्भ्यश्चस्वाहेति ततः स्विष्टकृत्सायसाज्यचरूणां सकृत्सकृदवदायाज्यंद्विर्गृहीत्वा॰ यदस्येति॰ ततः
प्रायश्चित्तहोमांतेकृतेदिक्पालग्रहविनायकादिभ्योरुद्रायनिर्ऋतयेइंद्रायान्यश्चसदीपमाषभक्तबलिदानंकार्यं आचार्योयजमानोवा पूर्णाहु

महतेच

तिंजुहुयात् समुद्रादूर्मिरित्येकादशर्चस्यसूक्तस्यगोतमोवामदेवोग्निस्त्रिष्टुप् अंत्याजगती पूर्णाहुतिहोमेवि॰ ॐ समुद्रादूर्मिर्मधुमाँउदार॰
ऋच॰११ प्रजापतेहिरण्यगर्भः प्रजापतिस्त्रिष्टुप् पूर्णाहुतिहोमे॰ ॐ प्रजापतेन॰ ऋक्१ पूर्णादर्वीतिविश्वेदेवाःशतक्रतुरनुष्टुप् पूर्णाहुति॰
ॐ पूर्णादर्विपरापत॰ ऋक्१ सप्ततेअग्नेसप्ततानग्निर्जगती पूर्णाहुतिहोमे॰ ॐ सप्ततेअग्ने॰ १ अग्नयेप्रजापतयेशतक्रतवेसप्तवतेअग्नये॰ त
तःप्रणीतानिनयनसंस्थाजपपरिस्तरणाविसर्जनपरिसमूहनपर्युक्षणानि कृत्वा गृत्याग्नौएतच्छांतिकरणेपक्षेतत्समारोपः ततोरुद्रकलशंद
क्षिणतःस्पृशन् त्र्यंबकमितिमंत्रंशतकृत्वोजपेत् यजमानस्ययाजुषत्वादिनिमित्तकंचपूर्ववद्रुद्रैकादशिन्यादिजपमपि अत्रापिसंख्याविकल्पः
पूर्ववत् अथरुद्रकुंभनिर्ऋतिकुंभगतदेवताःपंचोपचारैःसंपूज्य भवत्प्रसादेनयजमानाभिषेकंकरिष्य इतिताःप्रार्थयेत् अस्मिन्समयेप्र
तिमिच्छताग्रहपूजनंकार्यम् सर्वकलशोदकंक्वचित्पात्रेआदायविनायकशांतिवत्स्वस्तिकचर्मपीठेनिर्मितेभद्रासनेउपविष्टंधृतनववस्त्रंसर्वौ
षध्यनुलिप्तांगंयजमानं तद्वामभागोपविष्टांतादृशींसापत्यांपत्नींचसर्त्विगाचार्योभिषिंचेत् कश्यपोक्तंशतच्छिद्रधारणंकृताकृतम् अभिषे-
केमंत्राः अक्षीभ्यामितिषण्णांकश्यपोविवृहायक्ष्मनाशनोनुष्टुप् अभिषेकेवि॰ ओं अक्षीभ्यांतेना सिका॰ ऋचः६ त्रिभिष्ट्वंदेवेतिसप्ता-
नांवसिष्ठऋषिःआद्यानांत्रयाणामग्निश्चतुर्णांविश्वेदेवाः आद्यागायत्रीद्वितीयानुष्टुप् तिस्रोगायत्र्योंत्येद्वेऽनुष्टुभौ अभिषेके॰ ओंत्रिभि
ष्ट्वंदेवसवित॰ ऋचः७ आपोहिष्ठेतिनवर्चस्यसूक्तस्यांबरीषःसिंधुद्वीपआपोगायत्री अंत्येद्वेऽनुष्टुभौपंचमीवर्द्धमानासप्तमीप्रतिष्ठाअभि

षेके॰ ओं आपोहिष्ठामयो॰ ऋचः॰१ आपइद्वेतिद्वयोः सप्तर्षयोविश्वेदेवा अनुष्टुप् अभिषेकेवि॰ ॐ आपइद्वाउभेषजी॰ ऋचौ॰२ सहस्रा
क्षेति तृचस्य प्राजापत्योयक्ष्मनाशनोयक्ष्महात्रिष्टुप् अभिषेके॰ ॐ सहस्राक्षेणशतशारदे ॰ ऋचः॰३ देवस्यत्वेतित्रिभिर्याजुषैः यज्जाग्रत
इतिषण्णांप्रजापतिर्मनस्त्रिष्टुप् अभिषेके॰ ओं यज्जाग्रतो॰ ६ अथ योसौवज्रधरोदेवोमहेंद्रोगजवाहनः मूलजातशिशोर्दोषंमाता
पित्रोर्व्यपोहतु योसौशक्तिधरोदेवोहुतभुङ्मेषवाहनः सप्तजिव्हश्चदेवोग्निर्मूलदोषंव्यपोहतु योसौदंडधरोदेवोधर्मोमहिषवाहनः
मूलजातशिशोर्दोषंव्यपोहतुयमोमम योसौखड्गधरोदेवोनिर्ऋतीराक्षसाधिपः प्रशामयतुमूलोत्थंदोषंगंडांतसंभवम् योसौपाश
धरोदेवोवरुणश्चजलेश्वरः नक्रवाहःप्रचेतानोमूलोत्थाघंव्यपोहतु यासौदेवोजगत्प्राणोमारुतोमृगवाहनः प्रशामयतुमूलोत्थंदोषं
बालस्यशांतिदः योसौनिधिपतिर्देवःखड्गभृद्वाजिवाहनः मातापित्रोःशिशोश्चैवमूलदोषंव्यपोहतु योसौपशुपतिर्देवःपिनाकीवृष
वाहनः आश्लेषामूलगंडांतदोषमाशुव्यपोहतु विघ्नेशःक्षेत्रपोदुर्गालोकपालानवग्रहाः सर्वदोषप्रशमनंसर्वेकुर्वंतुशांतिदाइतिमंत्रैःस्न-
रास्त्वामित्यादिभिश्चाभिषिंचेत् तच्छंयोःशंयुर्विश्वेदेवाःशक्करी अभिषेके॰ ॐ तच्छंयोरावृणीमहे॰ ततोवस्त्रवेष्टितमुखाभ्यांनै
र्ऋतिकुंभाभ्यां अभिषिक्तोयजमानःशुक्लवस्त्रगंधमाल्यधरःसपत्नीकःसापत्योविभूतिधारणंकृत्वानिर्ऋतिरुद्रकलशस्थदेवताःसंपू
ज्यविसृज्यग्रहाणामुत्तरपूजांविसर्जनंचकृत्वा आचार्यादींश्चंदनादिनासंपूज्य आचार्यायसवत्सांपयस्विनींगांदद्यात् निर्ऋतिप्रतिमां

सोपस्करां तत्कलशं तथा ग्रहप्रतिमा ग्रहप्रीत्यर्थं दक्षिणाश्च ततो रुद्रजापिने कृष्णोनड्वान् देयः रुद्रप्रतिमा सोपस्करास्तत्कुंभांश्च इतरे
भ्योपि यथाशक्ति दक्षिणां दद्यात् धेन्वनडुहोरसंभवे दशकार्षापणा धेनावष्टावनडुहि स्मृता इति मूल्यं देयम् तदसंभवे यथाशक्ति दद्या
त् तत्राचार्यदत्तार्द्धं ब्रह्मणे तद्दत्तार्द्धं सदस्याय तद्दत्तार्द्धं प्रत्येकमृत्विग्भ्यो देयम् ततस्तेभ्यो मूलजननसूचितसर्वारिष्टनिवृत्तिरस्त्वित्याशिषं
गृहीत्वा प्रणम्य क्षमापयेत् ततः पायसादिना शतं तदर्द्धं दश वा ब्राह्मणान् भोजयेत् तैश्च ब्राह्मणैः सर्वशांतिपाठपूर्वकं भुक्ताशिषो देयाः यज
मानो निर्ऋतिः प्रीयतामिति तान् क्षमापयेत् तत ईश्वरार्पणं कुर्यादिति मूलशांतिः मंडलादिष्वाग्नेयमैन्द्रादिति परिभाषावशात् कृणु
ष्वेति सूक्ते रक्षोहाग्निर्देवता गुणस्य विशेष्यं प्रतिसाक्षेपत्वाच्च यत्तु कैश्चिदुक्तं ऋत्विक् सूक्तानि वेत्यनुक्रमणिकोक्तेः सीरायुंजंतीत्यस्य ऋत्वि
क् सूक्तानि देवतेति तन्न सूक्ते मंत्रप्रकाश्यत्वेन सूक्तत्वकल्पन्यासस्य सूक्तानि विषये देवतात्वद्योतनार्थत्वात् तथा च समुद्रादूर्मिरित्येकादशाग्नेयं
जगत्यंतं सौर्यं वा पंचगव्यं वा घृतसूक्तानि वेत्यनुक्रमणिकामनुसृत्याह वेदभाष्यकारः अग्निसूर्यावपो गो घृतानामन्यतमा देवतेति तथा यच्चिद्धि त्वे
ति सूक्ते उच्छिष्टं चम्वोर्भरेत्येतदृग्विषया मंत्या चर्मप्रशंसा वेति तामनुसृत्याह सः अधिषवणचर्मदेवतेति तथा त्वमेधां गभूतानिगुर्विनिसु
क्तस्तूकगोचरामानोद्ध्यधिकाश्वस्तुतिरित्येवंरूपां तामेवानुसृत्य स एवाह अश्वस्य स्तूयमानत्वात् यातेनोच्यते सा देवतेति न्यायेनाश्वो देवते
ति ऋत्विक् सूक्तेर्देवतात्वेन तत्तुल्यन्यायतयोक्तविषयेषु घृतसूक्तानि चर्मप्रशंसाश्वस्तुतीनामेव देवतात्वं भाष्यकारो ब्रूयान्न घृतादीनाम् किंच

पितुन्वन्नस्तुतिरित्यनुक्रमणीव्याख्यावसरे तद्भाष्यकारेणोक्तम् अन्नस्तुतिरन्नमस्यदेवतेत्यर्थइतियुक्तंचैतत् यातेनोच्यतेसादेवतेतिअ-
नुक्रमणीपरिभाषोक्तेः तद्यानिनामानिप्राधान्यस्तुतीनांदेवतानांतद्दैवतमित्याचक्षतेसैषादेवतोपपरीक्षायत्कामऋषिर्यस्यांदेवतायामार्थपत्यमि-
च्छंस्तुतिंप्रयुंक्तेतद्दैवतःसमंत्रोभवतीतिनिरुक्ताच्च स्तुतिंप्रयुक्तेयेनमंत्रेण साप्राधान्यस्तुतिभाक् तस्यदेवतेति अत्रव्याख्याद्वयेपिस्तुति-
भागेवदेवतास्तुतिरितिस्फुटंप्रतीयते अत्रभाष्यं यमर्थंसिंधुकामयमानऋषिर्यस्यांदेवतायांअभिष्टुतायामार्थपत्यमर्थपतिभावमा-
त्मनइच्छन् अमुष्यादेवतायाःप्रसादेनाहममुष्यार्थस्यपतिर्भविष्यामीत्येतांबुद्धिंपुरोधाय स्तुतिंप्रयुंक्तेतद्दैवतएवसमंत्रोर्थाद्भवतिएतेन
लक्षणेनसर्वमंत्रेषुदेवतोपलक्ष्या अथवास्यार्थस्ययेदेवतादातुंसमर्थेतिजानीयस्तुतिंप्रयुंक्तेयेनमंत्रेणसाप्राधान्यस्तुतिभाक्तस्यदेवते-
ति अत्रव्याख्याद्वयेपिस्तुतिभागेवदेवतानस्तुतिरितिस्फुटंप्रतीयते अतएवऋत्विकृस्तुतिर्वेतिवाशब्दोविश्वेदेवदेवतार्थाक्षिप्तस्तु-
त्याविकल्पार्थः वैश्वदेवंतुत्रिष्टुबंतस्तुद्धुत्यध्वंबुधःसौम्यऋत्विकृस्तुतिर्वेतिपठितेहिग्रंथेपूर्वसूक्तेदेवतात्वेनोक्ताविश्वेदेवाउद्धुत्यध्वमि-
तिसूक्तेऽनुवर्तंते तुहिहवैतच्छब्दविशिष्टान्यृषिदेवच्छंदांसिद्वित्रिचतुःपंचषट्सूक्तभांजीतिपरिभाषानुसारिणातुशब्देनतद्द्योतमानात्
नचैवमन्वाधानादोविश्वेदेवशब्दस्यऋत्विकृशब्दस्यवानिर्देशेनभवितव्यं नकविशब्दनिर्देशेनेतिवाच्यम् तद्यानिनामानीतिनिरुक्तेन
योयंनामार्थःप्राधान्येनमंत्रेस्तूयतेतयाप्रतीयतेतन्नाम्नानिर्दिश्यमानस्यैवतस्यदेवतात्वप्रतीतेः पार्वणोजुहोतीतिविहितहोमयोऋषभम-

मावास्येतिमंत्रवर्णगतपूर्णमासामावास्याशब्दाभ्यामेवोद्देशस्यसर्वयाज्ञिकसंमतत्वदर्शनाच्चविधिशब्दस्यमंत्रत्वमितिन्यायेनहोमविधि-
नाशब्दविशेषणदेवतोद्देशंविधित्सतांतरंगमंत्रानुसारेणैवक्रमस्यैवदेवताशब्दस्यापिनियमान्नौचित्याच्च कविधीरनाम्नोर्मेधाविनामपा
ठेतुल्येपिधीरपदार्थकविविशेषणतयाभाष्यकृतोक्तेश्च विश्वेषांदेवानामिवार्त्विजामपिबहुवचनांतकविपदेनाभिधानसंभवाच्च प्रया-
जाधिकारपठितनिरुक्तोक्तन्यायेनदेवताविकल्पस्यध्यानफलतासंभवाच्चेत्यलम् अथाश्लेषाशांतिविधिः मानवसंहितायाम्
असंभवेतुजन्मर्क्षेअन्यस्मिन्वाशुभेदिने स्नातोभ्यंगादिभिस्तस्मिन्वरयेत्तुद्विजोत्तमान् विभवेपंचकुंभांस्तुद्वयंवातदलाभतः देवता-
स्थापनेचैकमेकंरुद्राभिमंत्रणे मूलर्क्षोक्तप्रकारेणकुंभंनिःक्षिप्यपूजयेत् गोमयालेपितेदशेधान्याद्यैःपरिशोभिते पंकजंकारयेत्तत्र
चतुर्विंशद्दलान्वितं तंडुलैःकारयेद्यद्वारक्तपीतसितासितैः कर्णिकायांन्यसेद्व्रीहीन्स्थापयेत्तेषुकुंभकम् आकलशेष्वित्यनयाकलशस्था
पनंशुभम् इमंमेगंगेमंत्रेण पूरयेत्तीर्थवारिणा कुंभंचवस्त्रगंधाद्यैस्तत्तन्मंत्रैःप्रपूजयेत् याःफलिनीरित्यनयाक्षिपेत्रत्नौषधादिकान्
कुंभोपरिस्थपात्रेतु आश्लेषाप्रतिमांयजेत् तत्पूर्वोत्तरनक्षत्रेदक्षिणोत्तरयोर्यजेत् ऐंद्रादीशानपर्यंतमितरर्क्षाणिपूजयेत् मूलोक्तेनविधा-
नेनकुंभयोरभिमंत्रणम् रुद्रार्चारुद्रकुंभेतुपूर्ववच्छेषमाचरेत् नमोवोअस्तुसर्पेभ्यःपूजामंत्रइतीरितः सर्पोरक्तस्त्रिनेत्रश्चद्विभुजःपी
तवस्त्रकः फलकाशिधरस्तीक्ष्णोदिव्याभरणभूषितः एवंध्यात्वाततोभ्यर्च्यहोममकर्मसमारभेत् कर्तुःशाखोक्तमार्गेणआचार्यस्याथवा

सं॰कौ॰
७५

चरेत् इदंसर्पेभ्योंजुहुयादधिप्रत्यधिदैवतम् अष्टोत्तरशतंवापिअष्टाविंशतिमेववा मूलनक्षत्रवच्छेशेषंहोमकर्मसमाचरेत् पूर्णाहुत्यं
तकर्माणिकृत्वासंपातकंतथा कुंभेजलेषुप्रक्षिप्यअभिषेकमथाचरेत् दारपुत्रसमेतस्ययजमानस्यपूर्ववत् अभिमंत्रितकुंभाद्भिरभिषे
चनमाचरेत् तथापौराणमंत्रैश्चपल्लवैरभिषेचयेत् आश्लेषाऋक्षजातस्यमातापित्रोर्धनस्यच भ्रातृज्ञातिकुलस्थानांदोषंसर्वंव्यपोह-
तु योसौवागीश्वरोनामाअधिदेवोबृहस्पतिः मातापित्रोःशिशोश्चैवगंडांतंसव्यपोहतु मातरःसर्वभूतानांरक्षंतुपितरःसदा सर्पन
क्षत्रजातस्यवित्तंचज्ञातिबांधवान् ततःशुक्लांबरधरोयजमानःस्वभूषितः दक्षिणाभिस्ततोविद्वान्मूलवच्चप्रतोषयेत् फलवस्त्रा-
श्चविप्रेभ्यःस्वीकुर्यादाशिषंगृही इत्यनेनविधानेनसर्वारिष्टंविनश्यति सर्पाधीशानमस्तुभ्यंनागानांचगणाधिप गृहाणार्घ्यंमयाद
त्तंसर्वारिष्टप्रशांतये मूलनक्षत्रवत्कुर्यात्सर्पखंडेस्वनामतइति अथप्रयोगः द्वादशाहेतदसंभवेजन्मर्क्षेन्यस्मिन्शुभेदिनेवा-
प्रातर्नित्यविधिंविधायतैलाभ्यंगोद्वर्तनादिनास्नातोदेशकालौसंकीर्त्यगोमुखप्रसवंकृत्वा ऽस्यशिशोराश्लेषाजननसूचितसर्वारिष्ट-
निरसनद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंमनूक्तविधिनासग्रहमखमाश्लेषाशांतिंकरिष्येइतिसंकल्प्यगणेशपूजनादिऋत्विग्वरणांतंकुर्यात्
अभ्युत्तारणसर्षपविकिरणाद्यंतेमूलशांत्युक्तप्रकारेणकुंभपंचकेचतुःप्रस्रवणपंचवक्त्रैककुंभेवासर्ववरुणरुद्रस्यावाहनादिपूजनंवि
धायरुद्रैकादशिनीजपरक्षोहणमितिसूक्तजपांतेरुद्रकुंभोत्तरभागेगोमयेनोपलिप्तेधान्यादिभिःपरितःशोभितेशुभ्रतंडुलैरक्तपीतसित

कृष्णापिष्टकैर्वा चतुर्विंशद्दलान्वितं पंकजं विधाय तत्कर्णिकायां भूमिं मही द्यौरित्यभिमृश्य ओषधय इति व्रीहीन्निक्षिप्याकलशेष्विति स्था
पितकलशमिमं मे गंग इति तीर्थोदकेनापूर्य गंधद्वारामिति गंधपुष्पाभ्यां युवा सुवासा इति वस्त्रवेष्टनेन च संपूज्य कांडात्कांडादिति दूर्वाभि
श्च अश्वत्थेव इति पंचपल्लवैः स्योनेति सप्तमृद्भिः आपोहिष्ठेति पंचगव्येन च संयोज्य याः फलिनीरिति फलानि पंचरत्नानि यवान् सर्वौष
धींश्च प्रक्षिप्य पूर्णादर्वीति निहितपूर्णपात्रे साष्टदलवस्त्रे आश्लेषादेवताप्रतिमायां नमो अस्तु सर्पेभ्य इति सर्पानावाह्य ध्यायेत् सर्पो रक्त
स्त्रिनेत्रश्च हृत्पंकजः पीतवस्त्रकः फलकासिधरस्तीक्ष्णो दिव्याभरणभूषित इति तद्दक्षिणोत्तरदेशयोः पुष्यमघे अधिप्रत्यधिदेवते आवा-
ह्य चतुर्विंशतिदलेषु पूर्वदलमारभ्य प्रादक्षिण्येन पूर्वाफल्गुनीमारभ्य पुनर्वसुपर्यंतानि नक्षत्राणि आवाहयेत् तत्र पुष्यावाहने बृहस्पतिः प्र
थमं जायमानः तिष्यं नक्षत्रमभि संबभूव श्रेष्ठो देवानां पृतनासु जिष्णुः दिशोनु सर्वा अभयं नो अस्तु तिष्यः पुरस्तादुत मध्यतो नः बृहस्प
तिर्नः परिपातु पश्चात् बाधेतां द्वेषो अभयं कृणुतां सुवीर्यस्य पतयः स्यामेति तैत्तिरीयशाखोक्तो मंत्रः तथा मघावाहने उपहूताः पितरो ये
मघासु मनोजवसः सुकृतः सुकृत्याः ते नो नक्षत्रे हवमागमिष्ठाः स्वधाभिर्यज्ञं प्रयतं जुषंताम् येऽग्निदग्धा येऽनग्निदग्धाः येऽमुं लोकं पित-
रः क्षियंति यांश्च विद्म याँ उ च न प्रविद्म मघासु यज्ञं सुकृतं जुषंतामिति तथा पूर्वाफल्गुन्याद्यावाहनानि तत्तत्स्वैरेव गवां पतिः फल्गुनीनाम
सि त्वमित्यादिवाक्याष्टकैः कर्तव्यानि यद्वा नाममंत्रैः पूर्वाफल्गुनीभ्यां नमः पूर्वाफल्गुन्यावावाहयामि उत्तराफल्गुनीभ्यां० हस्ताय नमः

चित्रायै॰ निष्ट्यायै॰विशारवाभ्यां॰ अनूराधेभ्यो॰ ज्येष्ठायै॰मूलाय॰ पूर्वाषाढाभ्य ॰उत्तराषाढाभ्यां ॰श्रोणायै॰ श्रविष्ठाभ्यो॰ शतभिषजे॰ पूर्वा-
प्रोष्ठपदेभ्यो॰उत्तरप्रोष्ठपदेभ्यो॰रेवत्यै॰अश्वयुग्भ्यां॰ अपभरणीभ्यो॰ कृत्तिकाभ्यो॰ रोहिण्यै॰ मृगशीर्षाय॰ आर्द्रायै॰पुनर्वसुभ्यां॰इत्येतैः तत
आवाहितदेवताउक्तमंत्रैः षोडशोपचारैः संपूज्या आचार्योयजमानशारवोक्तेन वाविधिना ग्निंप्रतिष्ठाप्यग्रहपूजां वरुणपूजांतांकृत्वा ऽन्वादध्या
त् तत्रग्रहपीठस्थदेवतानांमूलशांतिवन्निर्देशंकृत्वासर्पान् प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतसंरव्याभिर्घृतसंमिश्रपायससमिदाज्यचर्वाहुतिभिः तिष्यं
मघाश्च अष्टाविंशतिभिस्तदाहुतिभिः सर्पाणामष्टाविंशतिश्चेतरयोरष्टावष्टौ पूर्वाफल्गुन्यादिचतुर्विंशतिदेवताः प्रत्येकमष्टाष्टसंरव्याभिः-
पायसाहुतिभिः रक्षोहप्रभृतिदेवतानिर्देशोमूलशांतिवत् शषेणेत्यादिपायसकृसरचरूणांश्रपणं आज्यभागांते यथान्वाधानंत्यागंयजमानः
तत्तन्मंत्रैर्होमंचसर्त्विगाचार्यःकुर्यात् आज्यहोमेषुप्रत्याहुति उत्तरतःस्थापितजलकुंभेसंपाताख्यशेषंप्रक्षिपेत् सर्पेभ्योहोमस्तु इदंᳲस
र्पेभ्योहविरस्तुजुष्टं आश्रेषायेषामनुयंतिचेतः येअंतरिक्षंपृथिवींक्षियंति तेनःसर्पासोहवमागमिष्ठाः येरोचनेसूर्यस्यापिसर्पाः येदिवं
देवीमनुसंचरंति येषामाश्रेषाअनुयंतिकामं तेभ्यःसर्पेभ्योमधुमज्जुहोमीतितैत्तिरीयोक्तवाक्याष्टकेनकार्यः इदंसर्पेभ्योजुहुयादितिमा
नवोक्तेः मदनरत्नोदाहृतसंहितायामस्यामेवशांतौहोमाधिकारइदंसर्पेभ्यइतिचवाक्यान्यष्टौतुसर्पेभ्यइत्युक्त्यासंवादलाभाच्च अतएवे
दंहविरिति योजनयेदमित्यस्यमानववाक्येवैय्यर्थ्यमापादयन्त्योनमोमान्येभ्यः सर्पतिष्यमघाहोमोवदानसंपदापायसचर्वोःकार्यः

प्राथश्चित्तहोमांतेविनायकादिभ्योबलिदानांतंकृत्वारुद्रायसर्पेभ्यस्तिष्यायमघाभ्यः क्षेत्रपालायचसदीपबलीन्दद्यात् ततआचार्योद्वादश
गृहीतादिविधिनामूलशांतिवत्पूर्णाहुतिंहुत्वासंपातंकुंभेक्षिपेत् ततःप्रणीतानिनयनादितद्वत्पर्युक्षणांतम् ततोरुद्रकुंभंदक्षिणतःस्पृष्ट्वा
त्र्यंबकजपादिमूलशांतिवत् ततोरुद्रसर्पादिदेवतानांपंचोपचारैरुत्तरपूजांकृत्वाऽभिषेकानुज्ञांतद्वदेवादायसंपातोदकमितरकुंभजलानिचादा
याऽभिषिंचेत् सर्त्विगाचार्यः अक्षीभ्यामित्यादियज्जाग्रतइत्यंतंमूलशांतिवत् श्लोकेविशेषः योसौवज्रधरोदेवोमहेंद्रोगजवाहनः सार्पं
जातशिशोर्दोषंमातापित्रोर्व्यपोहतु योसौशक्तिधरोदेवोहुतभुक्मेषवाहनः सप्तजिव्हश्चदेवोग्निःसार्पदोषंव्यपोहतु योसौदंडधरोदेवो-
धर्मोमहिषवाहनः सार्पजातशिशोर्दोषंव्यपोहतुयमोमम योसौखड्गधरोदेवोनिर्ऋतीराक्षसाधिपः प्रशामयतुसार्पोत्थंदोषंगंडांतसंभवम्
योसौपाशधरोदेवोवरुणश्चजलेश्वरः नक्रवाहःप्रचेतानःसार्पोत्थाघंव्यपोहतु योसौदेवोजगत्प्राणोमारुतोमृगवाहनः मातापित्रोःशिशो
श्चैवसार्पदोषंव्यपोहतु योसोनिधिपतिर्देवः खड्गभृद्वाजिवाहनः प्रशामयतुसार्पोत्थंदोषंबालस्यशांतिदः योसौपशुपतिर्देवःपिनाकी
वृषवाहनः आश्लेषामूलगंडांतदोषमाशुव्यपोहतु विघ्नेशःक्षेत्रपोदुर्गालोकपालानवग्रहाः सर्वदोषप्रशमनंसर्वेकुर्वंतुशांतिदाः आश्ले-
षार्क्षजातस्यमातापित्रोर्धनस्यच भ्रातुर्ज्ञातिकुलस्थानांदोषंसर्वंव्यपोहतु योसौवागीश्वरोनामाअधिदेवोबृहस्पतिः मातापित्रोःशिशो
श्चैवगंडांतंसंव्यपोहतु मातरःसर्वभूतानांरक्षंतुपितरःसदा सर्पनक्षत्रजातस्यवित्तंचज्ञातिबांधवान् सुरास्त्वामभिषिंचंतु॰ तच्छंयोरा॰

शतच्छिद्रांतर्धानेन मूलवदभिषेकांते आचार्यरुद्रजापिभ्यां धेनुकृष्णानडुहोरन्येभ्यो दक्षिणायादानं मूलवत्कृत्वा ग्रहाणामुत्तरपूजां विधाय स
र्पेभ्यो ऽक्षतफलपुष्पयुतमर्घ्यं दद्यात् मंत्रः सर्पाधीशानमस्तुभ्यं नागानां च गणाधिप गृहाणार्घ्यं मया दत्तं सर्वारिष्टप्रशांतये इति ततो ब्रा-
ह्मणभोजनसंकल्पादि आशीर्ग्रहणांतं मूलवदिति इत्याश्लेषाशांतिः अथ ज्येष्ठाशांतिविधिर्ब्रह्मयामले ज्येष्ठादौ जननी माता द्वि
तीये जननी पिता तृतीये जननी भ्राता स्वयं माता चतुर्थके वसिष्ठः सुरेशताराजनिता धवाग्रजं हंति देवताराजनिता तु देवरम् पुरंदरर्क्षे ज
नितः सुतस्तथा स्वस्याग्रजं हंति निपुत्रिका यदि पारिजाते गार्ग्यः सुखासीनं मुनिश्रेष्ठं गर्गं मुनिगणान्वितम् कृतांजलिपुटो भूत्वा पप्रच्छ-
प्रति शौनकः गर्गः ज्येष्ठानक्षत्रसंभूतं गंडदोषविनिर्णयम् तस्य शांतिविधानं च यथावत्कथयाम्यहम् घटिकैका च मैत्रांते ज्येष्ठादौ घ
टिकाद्वयम् तयोः संधिरिति ज्ञेयं शिशुगंडं समीरितम् प्रथमे च द्वितीये च ज्येष्ठर्क्षे च तृतीयके पादत्रये जातनरो ज्येष्ठो ऽप्यत्र प्रजाय
ते ज्येष्ठांत्यपादजातस्तु पितुः स्वस्य विनाशनः जायते नात्र संदेहो दशाहाभ्यंतरे तथा ज्येष्ठर्क्षे ऽथ पुमान् जातो ह्यग्रजस्य विनाशनः ज्ये
ष्ठर्क्षे कन्यका जाता हंति शीघ्रं धवाग्रजं तच्छांतिं तस्य वक्ष्यामि गंडदोषप्रशांतये सुदिने शुभनक्षत्रे चंद्रताराबलान्विते सूतकांते तथा कु
र्यात् ज्येष्ठाशांतिं विधानतः वज्रांकुशधरं देवमैरावतगजान्वितम् कुर्याच्छचीपतिं रम्यं देवेंद्रं सुरनायकम् कर्षमात्रसुवर्णेन कर्षार्द्धेन वा
थ पादतः तद्विधानं प्रकुर्वीत वित्तशाठ्यं न कारयेत् शालितंडुलसंपूर्णकुंभस्योपरि पूजयेत् इंद्रायेंद्रो मरुत्वत इति मंत्रेण वाग्यतः

गंधपुष्पैर्धूपदीपैर्नानाभक्ष्यनिवेदनैः पूजयेद्विधिनाविप्रलोकपालगणान्वितम् रक्तवस्त्रद्वयोपेतंपूजयेत्करनायकम् तत्रसंस्था-
पयेत्कुंभान्चतुर्दिक्षुविशेषतः तन्मध्येस्थापयेत्कुंभंशतच्छिद्रसमन्वितम् पुण्योदकसमायुक्तान्वस्त्रयुग्मेनवेष्टितान् कुंभेषुवि
न्यसेद्धीमान्पंचगव्यंसमंत्रकम् पंचामृतंपंचरत्नंमृत्तिकाःपंचसंख्यकाः पंचवृक्षकषायांश्चपंचपल्लवकांस्तथा सुवर्णंकुशदूर्वांश्च
शतौषधिविनिक्षिपेत् पूजयेद्वारुणैर्मंत्रैःकुंभांस्तत्रप्रयत्नतः त्वंनोअग्नेजपेदादौसत्वंनोपिद्वितीयकम् समुद्रज्येष्ठाइतिचेमंमे
गंगेचतुर्थकम् पूजयेद्वस्त्रयुग्माद्यैश्चतुरःकलशानपि कलशस्थान्वरुणानपीत्यर्थः जपंकुर्युःप्रयत्नेन मंत्रैरेभिर्द्विजोत्तमाः
आनोभद्राजपंकुर्याद्भद्राअग्नेविशेषतः तृतीयंपुरुषसूक्तंचकद्रुद्रायचतुर्थकम् आचार्योमूलमंत्रेणाजपंकुर्याद्विशेषतः इंद्रसूक्तंरु
द्रसूक्तंजपेन्मृत्युंजयंततः इंद्रंसंपूज्यदेवेशंवरुणंकुंभसंस्थितम् सुसंकल्पविधानेनहोमकार्यंततश्चरेत् समिद्भिर्ब्रह्मवृक्षस्य
शतमष्टोत्तरंतथा सर्पिषाचरुणाचैवमूलमंत्रेणवाग्यतः हुनेज्जाप्यंचतेनैवयतइंद्रभयेतिच तिलान्व्याहृतिभिर्हुत्वाशतमष्टोत्त
रंपृथक् भार्याशिशुसमोपेतंयजमानंविशेषतः अभिषेकंप्रकुर्वीतसूक्तैर्वारुणसंज्ञकैः समुद्रज्येष्ठादिभिर्मंत्रैरिमंमेवरुणस्तथा
द्यौःशांतेत्यादिभिर्मंत्रैरभिषेकंततश्चरेत् अभिषेकनिवृत्तौतुयजमानःसमन्वितः शुक्लवस्त्राणिधृत्वाथकुर्यादाज्यावलोकनं रू
पंरूपेतिमंत्रेणचित्रंतच्चक्षुरेवच देवतापुरतःस्थित्वाधूपदीपनिवेदनम् दद्यात्स्वाचमनंसम्यक्तांबूलाद्यैस्तथैवच नमस्तेस्तु

रणायायनमस्कार्य्यंशचीपते गृहाणार्घ्यंमयादत्तंगंडदोषप्रशांतये कार्यंपत्पूजकादीनांकारितंयत्फलंस्तुभं जत्वातुनत्फलंसर्वंदेवेंद्रा
यसमर्पयेत् आचार्यायचगांदद्यात्सुशीलांचपयस्विनीम् रक्तवर्णांवत्सयुतांसर्वालंकारभूषिताम् वस्त्रयुग्मपिधानांचयथाविभव
सारतः यक्षगंधर्वसिद्धैश्चपूजितोसिशचीपते दानेनानेनदेवेशगंडदोषंविनाशय अष्टोत्तरशतंसंख्यांकुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् त
तोपिदक्षिणांदत्वाप्रणिपत्यक्षमापयेत् ज्येष्ठाशांतिमिमांकृत्वायथाविध्युक्तमार्गतः गंडदोषंविनिर्जित्यआयुष्मान्जायतेनरः इत्य
क्तंवृद्धगर्गेणशौनकायविशेषतः ज्येष्ठानक्षत्रसंभूतगंडदोषप्रशांतये अज्ञानाद्वाथवाज्ञानाद्वैकल्याद्वाधनस्यच यन्न्यूनमतिरिक्तं
वातत्सर्वंक्षंतुमर्हसि इतिज्येष्ठानक्षत्रशांतिः अथप्रयोगः शुभदिनेदेवनक्षत्रयुतेबालपितुश्चंद्रताराबलान्विते सूतकां
तेसपत्नीकः कर्त्तादेशकालसंकीर्तनांते अस्यशिशोर्ज्येष्ठाजननसूचितसर्वारिष्टपरिहारद्वाराश्री परमेश्वरप्रीत्यर्थंज्येष्ठाजननशांतिंक
रिष्ये इतिसंकल्प्यगणेशपूजनादिऋत्विग्वरणांतंकुर्यात् ततआचार्यःसर्षपविकिरणपंचगव्यप्रोक्षणप्रतिमाग्न्युत्तारणानिकृत्वामहीद्यौ-
रित्यादिविधिनास्थापितकलशंशालितंडुलैःपूरयित्वातत्रपूर्णाद्वींतिनिहितपूर्णपात्रेसाष्टदलवस्त्रेकर्षतदर्द्धतदर्द्धान्यतरमानहेम
निर्मितांशच्यासहैरावतारोहणांवज्रांकुशहस्तांइंद्रप्रतिमांनिधायेंद्रमावाहनाद्युपचारैःपूजयेत् इंद्रायेंद्रोमरुत्वतइतिमंत्रस्यक-
श्यपोमारीचइंद्रोगायत्री पूजनेविनि॰ ओं इंद्रायेंद्रोमरुत्वते॰ ऋक्१ इंद्रमावात्यल्लोकपालांश्चावाह्यतत्समन्वितमिंद्रसुक्तमंत्रेणपूजय

यन्नासमाप्तिर्मौनी भवेत् वस्त्रार्पणकाले रक्तवस्त्रद्वयंनैवेद्यकाले शष्कुल्यादिनानाभक्ष्यनिवेदनंकुर्यात् पूजांतेतस्यचतुर्दिक्षुकुंभ
चतुष्टयंतत्पूर्वंमध्यभागेचशतच्छिद्रं महीद्यौरित्याद्याहृत्यानिधायेमंमेगंगइतिचतुरउदकेनापूर्यतेषुगायत्र्यादिभिःपंचगव्यंगोमूत्रादि-
आप्यायस्वेत्यादिभिःपंचामृतंक्षीरादिसहिरत्नानीतिपंचरत्नानि स्योनेतिपंचमृत्तिकाः अश्वत्थेवइतिपंचपल्लवान् तत्कषायसहिता
न् हिरण्यरूपइतिहेमशरासइतिकुशान् कांडात्कांडादितिदूर्वाः याओषधीरितिसर्वौषधीः मादक्षिण्येनमंत्राहृत्यानिक्षिप्य युवा-
स्रुवासाइतिवस्त्रयुग्मवेष्टितेषुतेषु पूर्णपात्राणिनिधायतेषुक्रमेणवरुणपूजांकुर्यात् प्रथमकलशेत्वंनोअग्नइत्यस्यगौतमोवामदे-
वोवरुणस्त्रिष्टुप् वरुणपूजने० ॐत्वंनोअग्नेवरुणस्यविद्वान्०१ द्वितीये सत्वंनइत्यस्यगौतमोवामदेवोवरुणस्त्रिष्टुप् वरुणपूजने०
ॐसत्वंनोअग्नेवमोभवो०१ तृतीये समुद्रज्येष्ठावसिष्ठोरुद्रस्त्रिष्टुप् वरुणपूजने०ॐसमुद्रज्येष्ठाः०१ चतुर्थे इमंमेगंगइत्यस्यसिं
धुक्षित्प्रैयव्यमेधोवरुणोजगती वरुणपूजने० ॐइमंमेगंगे०१ प्रतिकुंभंवस्त्रयुग्मंवस्त्रार्पणसमयेऽर्पयेत् ततश्चतुर्षुकुंभेषुऋत्विज
श्चत्वारिसूक्तानिजपेयुः आनोभद्राइतिदशर्चस्यसूक्तस्यराहूगणोगौतमोविश्वेदेवाः आद्याःपंचसप्तमीचजगत्यः षष्ठीविराट् शेषा-
स्त्रिष्टुभः प्रथमकलशेजपेवि० ओंआनोभद्राःक्रतवो० सूक्तम् १५ भद्राअग्नेरितिद्वादशर्चस्यसूक्तस्यवाध्र्यश्वःसुमित्रोऽग्निः आद्येद्वे-
जगत्यौ अंत्यास्त्रिष्टुभः द्वितीयकलशेजपे०ॐभद्राअग्नेवध्र्यश्वस्य०ऋचः१२ पुरुषसूक्तस्यपुरुषोनारायणोनुष्टुप् अंत्यात्रिष्टुप् त

तीयकलशेजपे॰ ओं सहस्रशीर्षा॰ ऋच:१६ ततः कद्रुद्रायेत्यस्यनवर्चस्यसूक्तस्य घौरः कण्वोरुद्रोगायत्री अंत्यानुष्टुप् चतुर्थकलशेजपे॰
ॐ कद्रुद्रायप्र॰ ऋच:९ आचार्यऐंद्रकलशे इंद्रायेंदोमरुत्वतइत्येतदष्टोत्तरशतादिसंख्ययाजपित्वा यतइंद्रेत्यस्य भर्गइंद्रस्त्रिष्टुप् एतत्
सूक्तं इंद्रंविश्वाअवीवृधन्नित्यष्टर्चमिंद्रसूक्तंचजपित्वारुद्रसूक्तंजपंत्र्यंबकमितिमृत्युंजयपंचाष्टाविंशत्यादिसंख्ययाकुर्यात् ततःस्थंडि
लेऽग्निंवैद्यांग्रहांश्चप्रतिष्ठाप्यान्वादध्यात् अत्रप्रधानं ग्रहानेतत्संख्याभिःसमिच्चर्वाज्याहुतिभिः तदंगदेवताअप्येतत्संख्याभिरुक्ता
हुतिभिः इंद्रंपलाशसमिदाज्यचर्वाहुतिभिः प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतसंख्याभिः प्रजापतिमष्टोत्तरशततिलाहुतिभिः शेषेणेत्यादिआज्य-
भागांते अष्टोत्तरशताहुतिपर्याप्तंसमिदाज्यचर्वात्मकंद्रव्यत्रयमिंद्रायेति तत्संख्याहुतिपर्याप्तास्तिलाःप्रजापतयइतित्यागोत्तरंवाग्यतआ
चार्योद्रव्यत्रयेणोक्तसंख्यंहोमंकुर्यात् एतद्धोमांतेइंद्रायेंदोमरुत्वतइति॰ यतइंद्रेतितृचंजपेत् ततोव्याहृतिभिःतिलानष्टोत्तरशतंजुहुया-
त् आज्यतिलचरुशेषैःस्विष्टकृतंहुत्वाप्रायश्चित्तहोमांतंकुर्यात् ततोबलिदानंलोकपालादिभ्योंते इंद्रायक्षेत्रपालायच ततः पूर्णाहु
तिः प्रणीताविमोकः संस्थाजपश्चपरिस्तरणविसर्जनादिपर्युक्षणांतं ततोभार्याशिशुसहितयजमानमासनेसमुपवेश्याभिषेकः नहि
तेक्षत्रमितिदशर्चस्यसूक्तस्य अजीगर्तिःशुनःशेपोवरुणस्त्रिष्टुप् अभिषेके॰ ओं नहितेक्षत्रंनसहोन॰ ऋच:१० यच्चिद्धीत्येकविंशर्च
स्यसूक्तस्य अजीगर्तिःशुनःशेपोवरुणोगायत्री अभिषेके॰ ओं यच्चिद्धितेविशोय॰ ऋच:२१ इदंकवेरित्येकादशर्चस्यसूक्तस्य कूर्मोगृ

त्समदोवरुणास्त्रिष्टुप् अभिषेके॰ ॐ इदंकवेरादित्य॰ ऋच॰११ समुद्रज्येष्ठेतिमंत्राणांवसिष्ठआपस्त्रिष्टुप् अभिषेके॰ ओंसमुद्रज्येष्ठाः
सलिलस्य॰ ऋचः४ समुद्रज्येष्ठादिभिर्मंत्रैः इमंमेवरुणेत्यस्याजीगर्तिःशुनःशेपोवरुणोगायत्री अभिषे॰ ओंइमंमेवरुण॰ऋक् द्यौः-
शांतासादित्येनशांतेति॰ पृथिवीशांतिरंतरिक्षंशांतिरिति॰ तयाहंशांत्येतियाजुषमंत्रैश्चत्रिभिरभिषिक्तोयजमानःपत्न्यासहशुक्लवस्त्र
चंदनकुंकुमानिधृत्वारूपंरूपमितिचित्रंदेवानामितितच्चक्षुरितिमंत्रैरवलोकितमाज्यंसदक्षिणंब्राह्मणायदत्वाइंद्रपुरोभागेस्थित्वागंधा
दिपंचोपचारैःसंपूज्यआचमनतांबूलेनिवेद्यगंधपुष्पफलयुक्तमर्घ्यंनिवेदयेत् मंत्रः नमस्तेसुरनाथायनमस्तेपंशचीपते गृहाणा-
र्घ्यंमयादत्तंगंडदोषप्रशांतये इति ततआचार्यायसुशीलांपयस्विनींरक्तवर्णांसवत्सांहेमशृंगादिसर्वालंकारभूषितांगांदद्यात् गोदा
नविधिना मंत्रविशेषः यक्षगंधर्वसिद्धैश्चपूजितोसिशचीपते दानेनानेनदेवेशगंडदोषंप्रशामयेति अस्यागोर्दक्षिणात्वान्नदक्षि
णांतरम् ततोष्टोत्तरशतब्राह्मणान्भोजयेत् तेभ्योयथाशक्तिदक्षिणांदत्वाप्रणिपत्यक्षमध्वंममापराधानितिक्षमाप्येंद्रंप्रार्थयेत् अज्ञा
नादथवाज्ञानाद्वैकल्याद्वाधनस्यच यन्न्यूनमतिरिक्तंवातत्सर्वंक्षंतुमर्हसि इति ततोविसर्जनं आचार्यहस्तेसोपस्करांप्रतिमांदत्वाग्निंसं
पूज्यविभूतिंधृत्वागच्छगच्छेतितंविसृज्यज्येष्ठाशांतिसुकृतंयन्मयालब्धंतेनदेवेंद्रनामेश्वरःप्रीयतामिति इतिज्येष्ठाशांतिविधिः
अथव्यतीपातवैधृतिसंक्रमणशांतिः शौनकः अथातःसंप्रवक्ष्यामिशौनकःशांतिमुत्तमाम् वैधृतौचव्यतीपातेमहादोषोऽ

भिजायते कुमारजन्मकालेतुव्यतीपातश्चवैधृतिः संक्रमश्चरवेस्तत्रजातोदारिद्र्यकारकः दरिद्राणांमहादुःखंव्याधिपीडामहद्भयम्
अश्रियंमृत्युमाप्नोतिनात्रकार्याविचारणा स्त्रीणांचशोकदुःखंचसर्वनाशकरोभवेत् शांतिर्वापुष्कलाकार्यातत्रदोषोनकश्चन गोमुख
प्रसवंकुर्याच्छांतिंकुर्यात्प्रयत्नतः जपाभिषेकदानैश्चहोमादपिविशेषतः नवग्रहमखंकुर्यात्तस्यदोषस्यशांतये प्रथमंगोमुखाज्जन्मत-
तः शांतिंसमाचरेत् ग्रहस्यपूर्वदिग्भागेगोमयेनानुलिप्यच अलंकृतेस्वदेशेतुव्रीहिराशिंप्रकल्पयेत् पंचद्रोणमितंधान्यंतदर्द्धंतंडुलेन
च तदर्द्धंतुतिलैःकुर्यादन्योन्योपरिकल्पयेत् द्रव्यत्रितयराशौतुअष्टपत्रंलिखेद्बुधः पुण्याहंवाचयित्वातुआचार्यंवृणुयात्सुरा आचा
र्यंतंधर्मज्ञंकुलीनंचकुटुंबिनम् मंत्रतंत्रार्थतत्वज्ञंशांतिकर्मणिकोविदम् पंचांगभूषणंदद्यात्सद्वस्त्रांगुलीयकम् राशौप्रतिष्ठितंकुं
भमव्रणंसुमनोहरम् तीर्थोदकेनसंपूर्याथसमृदौषधिपल्लवम् सगव्यपंचरत्नंचवस्त्रयुग्मेनवेष्टयेत् तस्योपरिन्यसेत्पात्रंसूक्ष्मवस्त्रेण
संयुतम् प्रतिमांस्थापयेन्धीमान्साधिप्रत्यधिदेवताम् चंद्रादित्याकृतीपार्श्वेमध्येवैधृतिमर्चयेत् वैधृतिंतद्देवतांरुद्रम् एवमेवव्य
तीपातशांतौसंक्रमणस्यच भानोरुत्तरतोरुद्रमग्निंदक्षिणतोयजेत् निष्कमात्रेणवार्द्धेनपादेनापिस्वशक्तितः प्रतिमांकारयेद्धीमान्त
त्तल्लक्षणलक्षिताम् प्रतिमापूजनार्थायवस्त्रयुग्मंनिवेदयेत् अधिदेवोभवेत्सूर्यश्चंद्रःप्रत्यधिदैवतम् ततोव्यात्दृतिपूर्वेणतत्त-
न्मंत्रेणपूजयेत् त्र्यंबकेनमंत्रेणप्रधानप्रतिमांयजेत् उत्सूर्यइतिमंत्रेणसूर्यपूजांसमाचरेत् आप्यायस्वेतिमंत्रेणसोमपूजांसमा

संपूर्यं

चरेत् उपचारैः षोडशभिर्यद्वा पंचोपचारकैः अर्चित्वा गंधपुष्पाद्यैः फलंनैवेद्यमर्पयेत् मृत्युंजयेनमंत्रेण प्रधानप्रतिमांस्पृशेत्
अष्टोत्तरसहस्रंवा अष्टोत्तरशतंतुवा अष्टाविंशतिवारंवापूजांतेचस्वशक्तितः सर्वसौरंप्रजाप्यायसोमेथसोममंत्रतः आनोभद्रेति
सूक्तंच भद्रा अग्नेश्चसूक्तकम् जपेत्तुपौरुषंसूक्तंत्र्यंबकमतःपरम् कुंभंस्पृष्ट्वाचतुर्दिक्षुजपंकुर्युस्तथार्त्विजः कुंभस्यपश्चिमे
देशेस्थंडिलेग्निंप्रकल्पयेत् अष्टोत्तरसहस्रंवाअष्टोत्तरशतंतुवा अष्टाविंशतिवाकुर्यात्स्वस्यशक्त्यानुसारतः मृत्युंजयेनमंत्रेण
तिलहोमंसमाचरेत् ततःस्विष्टकृतंहुत्वा अभिषेकंतुकारयेत् समुद्रज्येष्ठासूक्तेन आपोहिष्ठात्र्चेनच अक्षीभ्यामितिसूक्तेनपाव
मानीभिरेवच त्र्यंबकेण उत्सूर्य आप्यायस्वेतिमंत्रतः रूरास्त्वामितिमंत्रैश्च अभिषेकंसमाचरेत् अभिषेकाप्लुतंवस्त्रमाचार्या
यनिवेदयेत् श्वेतवस्त्रधरोभूत्वाभूषणाद्यैरलंकृतः यजमानस्त्रियायुक्तआज्यावेक्षणमाचरेत् आचार्यंपूजयेद्भक्त्यावस्त्रहेमांगु
लीयकैः गोदानंवस्त्रदानंचस्वर्णदानंविशेषतः तद्दोषशमनार्थाय आचार्यायप्रदापयेत् प्रच्छादनपटंदद्यात्ततःशांतिर्भवेदिति
जापकेभ्योब्राह्मणेभ्योदक्षिणाःप्रतिपादयेत् दीनांधकृपणेभ्यश्च प्रदद्याद्भूरिदक्षिणाम् ब्राह्मणानुशतसंख्याकान्मिष्टान्नैर्भोज-
येच्चतान् तानाचार्यऋत्विजश्चेत्यर्थः बंधुभिःसहभुंजीत यथाविभवसारतः एवंयःकुरुतेमर्त्योनैवदुःखमवाप्नुयात् आयुरारो
ग्यमैश्वर्यंमातापित्रोश्चशिशोरपि सर्वदुःखनिवृत्तिश्चपुत्रपौत्रप्रवर्द्धनम् सर्वान्कामानवाप्नोतिसुखीभूत्वाचिरंवसेदिति अथप्र-

सं॰कौ॰
८१

योगः गोमुखप्रसवमुक्तविधिनाकृत्वादेशकालौसंकीर्त्याऽस्यशिशोर्व्यतीपातजन्मसूचितसर्वारिष्टपरिहारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्री
त्यर्थंशांतिंकरिष्यइतिसंकल्प्यगणेशपूजनाद्युक्तलक्षणाचार्यंवरणंकुर्यात् दत्तायतस्मैपट्टवस्त्रयुगंकुंडलयुगमंगुलीयकंचदद्यात्
आचार्योयदत्रसंस्थितमितिसर्षपविकिरणंकृत्वाचवइतिपंचगव्येनआपोहिष्ठेत्यादिभिश्चगृहपूर्वदिग्भागंप्रोक्ष्यस्वस्त्ययनंतार्क्ष्यमितिमंत्राभ्यां
मार्ज्यतत्रैवगोमयलिप्तेरंगवल्याद्यलंकृतेसमदेशेमहीद्यौरितिभुवमभिमृश्यओषधयःसमितिपंचद्रोणपरिमितव्रीहिराशिंकृत्वातदु
परिसार्द्धद्रोणद्वयमिततंडुलराशिंतदुपरिसपादद्रोणमिततिलराशिंचकृत्वातत्राऽष्टदलंकृत्वाआकलशेष्वितितत्राऽव्रणंकुंभंप्रतिष्ठाप्य
इमंमेगंगेइतितीर्थोदकेनापूर्यस्योनापृथिवीतिसप्तमृदःयाओषधीरितिसर्वौषधीरश्वत्थेवइतिपंचपल्लवान् गायत्र्यागंधद्वारामाप्या
यस्वदधिक्राव्णस्तेजोसिशुक्रमसीतिपंचगव्यानिगंधद्वारामितिगंधंसहिरत्नानीतिपंचरत्नानितत्रनिक्षिप्यवस्त्रयुग्मेनावेष्ट्यतदुपरि-
सूक्ष्मवस्त्रयुतंपूर्णपात्रंपूर्णादर्वीतिनिधायतदुपरिनिष्क तदर्धतदर्द्धान्यतरमानेनहेमनिर्मितांसूर्यप्रतिमांनिधायतत्रसूर्यमावाहनाद्युपचा
रैःपूजयेत् व्याहृतीनांपरमेष्ठीप्रजापतिःप्रजापतिर्बृहती उत्सूर्यइतिमंत्रस्यमैत्रावरुणिर्वसिष्ठःसूर्यस्त्रिष्टुप् पूजनेवि॰ ॐ भूर्भुवः
स्वःउत्सूर्योबृहदर्चिं॰ ऋ॰ १ तद्दक्षिणतोग्निमावाहयेत् अग्निंकाण्वोमेधातिथिरग्निर्गायत्री अग्निपूजने॰ ओंभूर्भुवःस्वःअग्निंदूतं॰
ऋ॰ उत्तरतोरुद्रमावाहयेत् त्र्यंबकंवसिष्ठोरुद्रोनुष्टुप् रुद्रपू॰ ॐ भूर्भुवःस्वःत्र्यंबकंयजा॰ ऋ॰ एवमेवसंक्रांतिशांतौसंक्रांतिशां

८१

तिंकरिष्येइतिसंकल्पेविशेषः व्यतीपातसंक्रमणयो र्जन्मनितुव्यतीपातसंक्रांतिशातींतंत्रेणकरिष्येइतिसंकल्पः तिस्रोदेवताःषो
डशोपचारैः वस्त्रयुग्मसहितैः पंचोपचारैर्वासंपूज्यगंधपुष्पाद्य र्चितफलनैवेद्यंसमर्प्यप्रधानप्रतिमांस्पृशन्सर्वसौरमंत्रान्जपेत् उदुत्य
मितित्रयोदशर्चस्यसूक्तस्यकण्वपुत्रःप्रस्कण्वोनवाद्यागायत्र्योंत्याश्चतस्रोनुष्टुभः चित्रंदेवानामितिषळृचस्यसूक्तस्यआंगिरसःकुत्स
स्त्रिष्टुप् इंद्रंमित्रमितिद्वयोरौचथ्योदीर्घतमास्त्रिष्टुप् हंसःशुचिषदित्यस्यगौतमपुत्रोवामदेवोजगती यत्त्वासूर्येत्यस्यात्रिरनुष्टुप् य
दद्यसूर्येत्येकस्याउत्सूर्यइतितिसृणां उद्वेतीतिसार्द्धचतसृणां उदुत्यदर्शतमितितिसृणांमैत्रावरुणिर्वसिष्ठस्त्रिष्टुप् उदुत्यदर्शतमिति
बृहती शीर्ष्णःशीर्ष्णःसतोबृहतीतच्चक्षुरितिपुरउष्णिक् बण्महा॑असीतिद्वयोःभृगुपुत्रोजमदग्निःपूर्वाबृहती उत्तरासतोबृहती न
मोमित्रस्येतिद्वादशर्चस्यसूक्तस्यसूर्योभितपाःसूर्योजगती दशमीत्रिष्टुप् सूर्योनोदिवइतिपंचर्चस्यसूक्तस्यसूर्यपुत्रश्चक्षुर्गायत्री
विभ्राड्बृहदितिचतसृणांसूर्यपुत्रोविभ्राड्जगती विभ्राजमितिप्रस्तारपंक्तिः आयंगौरितितृचस्यसार्पराज्ञीगायत्री सर्वेषांसूर्योदे
वता जपेवि॰ ततोरुद्रप्रतिमांस्पृशन्मृत्युंजयमंत्रमष्टोत्तरसहस्रमष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिवारंवाजपेत् ततश्चत्वारऋत्विजश्चतुर्दि
क्षुकुंभंस्पृष्ट्वाक्रमेणसूक्तानिजपेयुः पूर्वस्याम् आनोभद्राइतिसूक्तस्यराहूगणोगौतमऋषिः विश्वेदेवादेवता आद्याःपंचसप्तमी-
चजगत्यःषष्ठीविराट्स्थानाशेषास्त्रिष्टुभः जपेवि॰ ॐ आनोभद्राः॰ ऋचः१५ दक्षिणस्याम् भद्राअग्नेरितिद्वदशर्चस्यवाध्र्यश्वः

सं॰कौ॰
८२

रूमित्रऋषिः अग्निर्देवता आद्येद्वेजगत्यौ अंत्यास्त्रिष्टुभः जपेवि॰ ॐ भद्रा अग्नेर्वध्र्यश्वस्य॰ ऋचः १५ प्रतीच्यांसहस्रशीर्षेतिषोडशर्चस्यसू-
क्तस्य नारायणऋषिः पुरुषोदेवता जपेवि॰ ॐ सहस्रशीर्षा॰ ऋचः १६ उत्तरस्याम् त्र्यंबकंवसिष्ठोरुद्रोनुष्टुप् जपेवि॰ ॐ त्र्यंबकंयजा॰
अथकुंभपश्चिमदेशेऽग्निस्थंडिलेस्वगृह्योक्तविधिनाप्रतिष्ठाप्यकुंभस्योत्तरतोग्रहाणामावाहनादिपूजांकृत्वातदीशान्यांकलशस्थापनंकृ-
त्वाऽग्नेःपश्चिमतउपविश्यान्वादध्यात् चक्षुषीआज्येनेत्यंतेऽत्रप्रधानम् आदित्यादिग्रहांश्चिकीर्षितसंख्याकाभिः अर्कादिजातीयस-
मिच्चर्वाज्याहुतिभिः ग्रहपीठदेवताःएकैकसंख्याभिःसमिच्चर्वाज्याहुतिभिः सूर्यंप्रत्येकमष्टोत्तरशतसंख्याभिःसमिदाज्यचर्वाहुतिभिः
अग्निंरुद्रंचप्रत्येकमष्टाविंशतिसंख्याभिःस्तदाहुतिभिः मृत्युंजयं अष्टोत्तरशतसंख्याभिस्तिलाहुतिभिः शेषेणेत्यादि॰ प्रायश्चित्ताहु-
त्यंतेबलिदानंततःपूर्णाहुतिःप्रणीताविमोकःसंस्थाजपेनोपस्थानंच ततोधृतनूतनवस्त्रयोर्दंपत्योःसबालयोरभिषेकः समुद्रज्येष्ठा-
इतिसूक्तस्यवसिष्ठआपस्त्रिष्टुप् अभिषेके॰ आपोहिष्ठेतितिसृणांसिंधुद्वीपआपोगायत्री अभिषेके॰ अक्षीभ्यांतइतिषण्णांवि
विहायक्ष्महानुष्टुप् अभिषेके॰ स्वादिष्ठयेतिपावमानीनांमधुच्छंदाःपवमानसोमोगायत्री अभिषेके॰ उत्सूर्यो॰ अग्निंदूतं॰ त्र्यंबकं॰
पूजाकालेउक्तमेषामृष्यादि सुरास्त्वामभिषिंचंत्वित्यादिनापौराणमंत्रेणचाभिषेकांतेऽभिषेकवास आचार्यायसमर्प्पयेत्सपत्नीकः-
श्वेतवस्त्रचंदनादिधृत्वाभूषणमालादिनालंकृत्य आज्यमवेक्ष्यतत्पात्रंसदक्षिणंब्राह्मणायदत्वावस्त्रहेमांगुलीयकैःआचार्यंसंपूज्य-

८२

व्यतीपातजननदोषशांत्यर्थंगोवस्त्रस्वर्णानितुभ्यंसंप्रददेइति आचार्यायतानिदत्वातदर्थंमच्छादनपटंतथैवदद्यात् ऋत्विग्भ्योयथाश
क्तिदक्षिणांदत्वादीनांधकृपणेभ्योभूयसींदत्वा शतंब्राह्मणान्ऋत्विग्भिः सहमिष्टान्नैर्भोजयित्वासंपूर्णतांवाचयित्वाकर्मेश्वरार्पणंकृत्वा-
बंधुभिःसहभुंजीतेति व्यतीपातसंक्रांतिशांतिः वैधृतिशांतौतुसंकल्पेवैधृतेरुल्लेखः आवाहनमध्येसव्यात्दतिकेन त्र्यंबकमितिमं
त्रेणरुद्रमावात्य दक्षिणत उत्सूर्यौब्रहद्वर्चीषीतिसूर्यं उत्तरतश्चाप्यायस्वेतिसोममावात्यपूजनम् रुद्रप्रतिमांस्पृष्ट्वा मृत्युंजयमंत्रमष्टोत्त-
रसाहस्रमष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिवारंवाजपः सूर्यप्रतिमांस्पृष्ट्वासर्वसौरजपः सोमप्रतिमांस्पृष्ट्वाआप्यायस्वेतिजपः अन्वाधानेरु
द्रंसमिच्चर्वाज्यैः प्रत्येकमष्टोत्तरशतसंख्याहुतिभिः सूर्यसोमौप्रत्येकमष्टाविंशतिसंख्याभिस्तदाहुतिभिः मृत्युंजयमष्टोत्तरसहस्रशत
विंशत्यन्यतरसंख्याभिस्तिलाहुतिभिः शेषेणत्यादितथैवहोमःकार्यइतिविशेषः इतिवैधृतिशांतिः अथैकनक्षत्रजननशांतिः
वृद्धगार्ग्यः एकस्मिन्नेवनक्षत्रेभ्रात्रोर्वापितृपुत्रयोः प्रसूतिश्चेत्तयोर्मृत्युर्भवेदेकस्यनिश्चयः तद्दोषनाशायतदाप्रशस्तांशांतिंच
कुर्यादभिषेचनंच संपूज्यऋक्षप्रतिमांतदग्रेदानंचकुर्याद्विभवानुरूपम् तत्रशांतिंप्रवक्ष्यामिसर्वाचार्यमतेनतु शुभर्क्षेशुभवारेचचं
द्रताराबलान्विते रिक्ताविष्टिविवर्जेतुप्रारंभेद्विभवेसुधीः आचार्यंवरयेत्पूर्वंचतुरश्चद्विजोत्तमान् पुण्याहंवाचयित्वातुशांतिकर्मसमा
रभेत् अग्नेरीशानदिग्भागेनक्षत्रप्रतिमांततः तत्तदृक्षोक्तमंत्रेणअर्चयेत्कलशोपरि रक्तवस्त्रेणसंछाद्यवस्त्रयुग्मेनवेष्टयेत् स्वशाखो-

क्तेनमार्गेणकुर्यादग्निमुखंततः अनेनैवतुमंत्रेणहुनेदष्टोत्तरंशतम् प्रत्येकंसमिदन्नाज्यैःप्रायश्चित्तांतमेवच अभिषेकंततःकुर्यादाचा
र्यःपितृपुत्रयोः वस्त्रालंकारगोदानैराचार्यंपूजयेत्पुनः ऋत्विजांदक्षिणांदत्वामाषत्रयसुवर्णकम् देवताप्रतिमादानंधान्यवस्त्रादिभिः
सह यानशय्यासनादीनिदद्यात्तद्दोषशांतये भोजयेद्ब्राह्मणान्सर्वान्वित्तशाठ्यविवर्जितइति भ्रात्रोःपितृपुत्रयोरित्यत्रपुंस्त्वमविव-
क्षितम् निमित्तविशेषणत्वात् एकोदरयोर्जन्यजनकयोश्चैकनक्षत्रजननेशांतिरित्याशयः पूर्वंविधित्सितपुण्याहवाचनात् अतएव
वाचयित्वेति आनंतर्यार्थकम् नक्षत्रप्रतिमांतद्देवताप्रतिमांवा नक्षत्रदेवतापूज्यात्वधिप्रत्यधिपूर्वकमितिज्योतिर्निबंधात् तत्तद्दक्षोक्त
मंत्राःअग्निर्नःपातुकृत्तिकाइत्यादयः नक्षत्रतद्देवतोभयप्रकाशकत्वात्पक्षद्वयेपिविनियोगार्हाः अथप्रयोगः उक्तसमयेजनक
नक्षत्रोत्पत्तौगोमुखप्रवसवंकृत्वा एकोदरनक्षत्रोत्पत्तौतमकृत्वा देशकालौसंकीर्त्य अस्यशिशोःपित्रैकनक्षत्रोत्पत्तिसूचितसर्वारिष्टप-
रिहारद्वाराश्रीपरमश्वरप्रीत्यर्थंशांतिमभिषेकंपूजितनक्षत्रप्रतिमाग्रेयथाशक्तिदानंचकरिष्येइतिसंकल्प्यगणपतिंपूज्यआचार्यंचतु
रऋत्विजश्चवृत्वापुण्याहंवाचयीत भ्रात्रेकनक्षत्रेत्वाद्यूहेनान्यत्रसंकल्पः ततआचार्योयदत्रसंस्थितमितिसर्षपविकिरणंप्रोक्षणप्रा
र्थनानिकृत्वास्थंडिलादैशान्यांकलशंमहीद्यौरित्यादिनास्थाप्यतत्ररक्तवस्त्राच्छादिते नक्षत्रतद्देवतान्यतरप्रतिमांकृत्वाग्न्युत्तारणां
तन्मंत्रेणावाहनाद्युपचारैःपूजयेत् वस्त्रार्पणेतद्युग्ममर्पयेत् पूजांतेऽग्निंव्याहृतिभिःप्रतिष्ठाप्यान्वाधानेचक्षुषीआज्येनेत्यंतेऽदोन

क्षत्रमिमांदेवतांवाप्रत्येकमष्टोत्तरशतसंख्याभिः समिच्चर्वाज्याहुतिभिः शेषेणेत्यादिप्रायश्चित्तहोमांतेप्रणीताविमोकादि आचार्यः
कलशोदकेनतयोरभिषेकंकुर्यात्तयोरेकनक्षत्रजन्म ततः पूजितप्रतिमाग्रेआचार्यायवस्त्रालंकारगांदद्यात् ज्योतिर्निबंधोत्तयास्व
र्णरूप्यमयौहरिहरौसंपूज्यतौवादद्यात् विविधस्याऽस्यविश्वस्यपितरौविश्वतोसुखौ प्रीयेतांमूर्त्तिदानेनदेवौहरिहरावुभाविति माष
त्रयस्रुवर्णमूर्त्ति गयीं दत्वा उत्तरपूजाविसर्जनेआचार्यहस्तेप्रतिमाप्रतिपादनंधान्यवस्त्रादिभिः सहयानशय्यासनादीनांब्राह्म-
णांतरेभ्योदानंकृत्वातैः सहाचार्यऋत्विजोभोजयित्वापूर्णतांवाचयित्वाकर्मेश्वरार्पणंकुर्यादिति इत्येकनक्षत्रजननशांतिः

अथग्रहणजननशांतिः पारिजाते ग्रहणेचंद्रसूर्यस्यप्रसूतिर्यदिजायते शांतिंतेषांप्रवक्ष्यामिनराणांहितकाम्यया यस्मि
न्नृक्षेविशेषेणग्रहणंसंप्रजायते तदृक्षाधिपतेरूपंस्रुवर्णेनप्रकल्पयेत् यथाशक्त्यनुसारेणवित्तशाठ्यंनकारयेत् सूर्यग्रहे-
सूर्यरूपंस्रुवर्णेनविशेषतः चंद्रंचंद्रग्रहेधीमान्रजतेनविशेषतः राहुरूपंप्रकुर्वीतनागेनैवविचक्षणः शन्वौदेशेप्रयत्नेनगोम
येनप्रलेपयेत् नागेनसीसेन तस्योपरिन्यसेत्धीमान्नववस्त्रंस्रुशोभनम् त्रयाणांचैवरूपाणांस्थापनंतत्रकारयेत् रक्ताक्ष
तंरक्तगंधंरक्तपुष्पांबराणिच सूर्यग्रहेप्रदातव्यंसूर्यप्रीतिकरंचतत् श्वेतवस्त्रंश्वेतमाल्यंश्वेतगंधाक्षतादिभिः चंद्रग्रहेप्रदात-

व्यंचंद्रप्रीतिकरंपरम् राहवेचैवदातव्यंकृष्णपुष्पांबराणिच दद्यान्नक्षत्रनाथेप्य:श्वेतगंधानुलेपनम् सूर्यंसंपूजयेद्धीमान्नाकृष्णे
नेतिमंत्रतः चंद्रग्रहेतयासम्यगाप्यायस्वेतिमंत्रतः स्वर्भानोरितिमंत्रेणसहुंयत्नेनपूजयेत् एवंसंपूजयेद्धीमान्समिद्भिश्चार्कसंभवैः
चंद्रग्रहेचपालाशैःसमिद्भिर्जुहुयान्नरः दूर्वाभिर्जुहुयाद्धीमान्राहोःसंप्रीणनायच समिद्भिर्जलवृक्षस्यभेशायजुहुयाद्बुधः भेशा
यनक्षत्राधिपतये आज्येनचरुणाचैवतिलैश्चजुहुयात्ततः पंचगव्यैःपंचरत्नैःपंचत्वक्पंचपल्लवैः जलैरोषधिकल्कैश्चसहितैःक
लशोदकैः अभिषेकंप्रकुर्वीतयजमानंप्रयत्नतः मंत्रैर्वरुणदेवत्यैरापोहिष्ठादिभिस्त्रिभिः इमंमेगंगेपितरस्तत्त्वायामीतिमंत्रकैः
अभिषेकेनिवृत्तेतुयजमानःसमाहितः आचार्यंपूजयेसम्यक्शांतोनियतेंद्रियः तस्मैदद्यात्प्रयत्नेनभक्त्याप्रतिकृतित्रयम् दक्षि
णाभिश्चसंयुक्तंयथाशक्त्यनुसारतः ब्राह्मणान्भोजयित्वातुप्रणिपत्यक्षमापयेत् तेभ्योपिदक्षिणांदद्याद्यजमानःसमाहितः
अनेनविधिनाशांतिंकृत्वासम्यग्विशेषतः अकालमृत्युंशोकंचव्याधिपीडांचनाप्नुयात् सौख्यंसौमनसंनित्यंसौभाग्यंलभतेनरः
इत्थंग्रहणजातानांसर्वारिष्टविनाशनम् कथितंभार्गवेणेदंशौनकायमहात्मने अथप्रयोगः सूर्यग्रहणेप्रसूतौतत्कालस्थि
तनक्षत्रस्ययाधिष्ठात्र्यग्न्यादिदेवतातस्याःसूर्यस्यचयथाशक्तिहेम्नाप्रतिमेविधायराहोःसीसेननागाकृतिंकृत्वाशौचांतेममभार्या-
याःसूर्यग्रहणकालीनप्रसूतिसूचितसर्वारिष्टपरिहारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंसग्रहमखांशांतिंकरिष्ये इतिसंकल्प्यगणेशपू-

जनाद्याचार्यवरणपूजांतंकुर्यात् चंद्रग्रहेतुसूर्यस्थानेराजतंचंद्रबिंबंकुर्यात् अन्यद्वयंपूर्ववत्संकल्पेसूर्यस्थानेचंद्रपदप्रयोगः त
त आचार्योयदत्रेत्याद्यंतेशुचिदेशंगोमयेनोपलिप्यतत्रनवंसदशंक्षालितंश्वेतवस्त्रंप्रसार्यतत्रोक्तदेवतानांरूपत्रयंनिधाय आकृष्णेन
हिरण्यस्तूपःसवितात्रिष्टुप् पूजनेवि॰ ॐ आकृष्णेनरज॰ मध्येसूर्यंरक्तवर्णैर्वस्त्रगंधाक्षतपुष्पैर्धूपदीपादिभिश्चपूजयेत् तद्दक्षिण
तोराहुंकृष्णवर्णैर्गंधादिभिर्धूपादिभिश्चपूजयेत् स्वर्भानोरित्यस्यात्रिःस्वर्भानुस्त्रिष्टुप् राहुपूजने॰ ॐ स्वर्भानोरधयदिं॰ नक्षत्रदेव
तामग्निर्नःपातुकृत्तिकाइतितैत्तिरीयपठिततत्तद्वाक्याष्टकेनपूजयेत् सूर्यस्योत्तरतः चंद्रग्रहेतुमध्येचंद्रपूजनम् आप्यायस्वगौ
तमःसोमोगायत्री चंद्रपूजनेवि॰ ॐ आप्यायस्व॰ इतिमंत्रेणश्वेतगंधादिभिर्धूपादिभिश्चेतिविशेषः अन्यदेवतयोःपूजनंपूर्ववत्
ततोऽग्निस्थापनंग्रहपूजाकलशस्थापनांतंकृत्वाऽन्वाधानंकुर्यात् चक्षुषीआज्येनेत्यंतेग्रहान्वाधानंकृत्वा सवितारंअर्कसमिदाज्य
चरुतिलानांप्रत्येकमष्टोत्तरशताहुतिभिः स्वर्भानुंदूर्वासहिताज्यादीनांतावतीभिराहुतिभिः नक्षत्रदेवतामग्निंजलवृक्षसमित्सहिता-
ज्यादीनां तावतीभिराहुतिभिःशेषेणेत्यादि चंद्रग्रहेअर्कस्थानेचंद्रस्यार्कसमित्स्थानेपालाशसमिधांनिर्देशः गृहसिद्धान्नस्यपर्य-
ग्निकरणादि यथान्वाधानंत्यागः प्रायश्चित्तांतेबलिपूर्णाहुतीसंस्थाजपांतेपंचगव्यपंचरत्नपंचत्वक्पंचपल्लवैरोषधिकल्कैश्चमिश्रि
तलौकिकजलैर्ग्रहकलशोदकैश्चसहितैरभिषेकः आपोहिष्ठेतितृचस्यसिंधुद्वीपआपोगायत्री अभिषेके॰ इमंमेगंगेइतिसिंधुक्षित्प्रैय्य

मेधोनछंदोजगती पितरःपितामहाःपरेवरेइतियाजुषमंत्रेण तत्त्वायामिशुनःशेपोवरुणस्त्रिष्टुप् अभिषेके॰ अभिषेकांतेआचा
र्यंसंपूज्य तस्मैप्रतिमात्रयंदक्षिणांचदद्यात् ततोग्रहाणांपूजनविसर्जनेप्रतिमाप्रतिपादनंब्राह्मणभोजनसंकल्पश्चेतिग्रहणशांतिः
पारिजाते अश्विनीमघमूलादौत्रिषट्कनवनाडिकाः रेवतीसार्पशाक्रांतेमासाश्चक्रतुसायकाः अश्विनीमघमूलादौनाडिकाद्वि
तयंतथा रेवतीसार्पशाक्रांतेनाडिकाद्वयमेवहि अश्विनीमघमूलानांपूर्वार्द्धेबाध्यतेपिता पूषाहिशाक्रपश्चार्द्धेजननीबाध्यतेशिशोः
पूषारेवती अहिराश्लेषा शाक्रंज्येष्ठा पितृमघम्भवादिवाजातोरात्रिजातस्तुमातृहा दिवाजातोदिवागंडांतेजातइतियावत् आत्मभः
संध्ययोर्जातोनास्तिगंडेनिरामयः सर्वेषांगंडजातानांपरित्यागोविधीयते वर्जयेद्दर्शनंयावत्तच्चषाण्मासिकंभवेत् तच्चवर्जनम् त-
स्यशांतिंप्रवक्ष्यामिसोममंत्रेणभक्तिमान् कांस्यपात्रंप्रकुर्वीत पलैःषोडशभिर्नवम् अष्टाभिश्चचतुर्भिर्वाद्वाभ्यांवाशोभनंतथा
तन्मध्येपायसेशंखेनवनीतेनपूरिते राजतंचंद्रमर्चेतसितपुष्पसहस्रकैः दैवज्ञःक्षौमवासास्तुसितपुष्पांबरार्चितः सोमोहमिति
संचिंत्यपूजांकुर्यादतंद्रितः जपेत्सहस्रकंमंत्रंश्रद्धानःसमाहितः आप्यायस्वेतिमंत्रेणपूजांकुर्यात्समाहितः दद्याद्वैदक्षिणामि-
ष्टांगंडदोषप्रशांतये शंखंवागीश्वरंचैवताम्रपात्रसमन्वितम् गंडदोषप्रशांत्यर्थंदद्याद्वेदविदेशुचिः ज्योतिर्निबंधे कुंकुमंचंद
नंकुष्ठंगोरोचनमथापिच चूतपर्णेषुकुंभेषुचतुर्षुप्रक्षिपेत्क्रमात् सहस्राक्षेणमंत्रेणबालकंस्नापयेन्नरः पितृयुक्तंदिवाजातंमातृयु

क्षं तुरात्रिजम् स्नापयेसितृमातृभ्यां संभ्रयोरुभयोरपि कांस्यपात्रं घृतपूर्णं गंडदोषोपशांतये सक्षीरंमौक्तिकं शंखं श्वेतव-
स्त्रयुगं शुभं यजुर्वेदविदे विद्याद्गंडदोषापनुत्तये दद्याद्धेनुं हिरण्यं च ग्रहांश्चापि प्रपूजयेत् आयुर्वृद्धिकरं जस्त्वा कुर्याद्ब्राह्मणतर्प्प
णमिति अत्र चाश्विन्यादिभागे त्र्यादिसंख्या रेवत्याद्यंत्यभागे द्वादशादिसंख्याघटिका दुष्टाः तत्तदाद्यंत्यभागस्थे द्वे द्वे घटिके दुष्टतरे
अश्विन्यादिभागो दिवा रेवत्याद्यंत्यभागो रात्रौ दुष्टतमौ तत्रापि द्वे घटिके इति दुष्टे अत एव निमित्ततारतम्येन नैमित्तिकतारतम्यं कांस्य
पात्रपरिमाणचतुष्टयोपन्यासेन सूचितम् अत एव चंद्रवागीश्वरप्रतिमादावपि कर्षादिपरिमाणतारतम्यमूह्यम् अथ प्रयोगः
षण्मासोत्तरमेकादशे वाहनि प्रथमतो गोप्रसवं कृत्वा देशकालौ संकीर्त्य ममाऽस्य शिशोरेवत्यश्विनीसंध्यात्मकगंडांतजननसूचित
सर्वारिष्टनिरसनद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं नक्षत्रगंडांतशांतिं करिष्ये इति संकल्प्य गणेशपूजनादि यजुर्वेदविद्वैव ज्ञाचार्यर्त्विग्वरणं
तं कुर्यात् ततस्तं चंदनशुक्लमाल्यैः क्षौमशुक्लवासोभ्यां पूजयेत् तत आचार्यो निर्मितस्यापि निमित्तानुसारिपरिमाणकांस्यपात्रस्य-
पुनर्निर्माणमाप्यायस्वेति मंत्रेण कुर्यात् चंद्रप्रतिमाग्न्युत्तारणं च ततो यदत्रेति सर्षपविकिरणादिना भूसंस्कारं कृत्वा उपलिप्ते देशे कांस्य
पात्रे पायसं पयो वा निक्षिप्य तत्र नवनीतपूर्णं शंखं निधाय तत्र राजतं चंद्रबिंबं स्थापयित्वा सोमोहमिति ध्यानपूर्वकं समाहितचेता आ
प्यायस्वेति मंत्रेणावाहनादिषोडशोपचारैस्तत्र चंद्रपूजनं कुर्यात् तत्र श्वेतं सदशं वस्त्रद्वयं समर्पणीयं पुष्पाणि श्वेतानि सहस्रमर्पणी

यानिमौक्तिकंदक्षिणातदसंभवेद्दृष्टमन्यत् पूजांतेतमेवमंत्रंसविश्वासंचंद्रंध्यायन् सहस्रंसप्रणवमृष्यादिस्मरणपूर्वकंजपेत् तदुत्त
रतस्ताम्रकलशंमहींद्यौरित्यादिविधिनास्थापयित्वातत्ररजतप्रतिमायांबृहस्पतिमंत्रेणवागीश्वरंसंपूज्यतदुत्तरतःक्रमेणतेनैवविधि
नानिहितकुंभचतुष्टये अश्वत्थेवोनिषदनमित्याम्रपल्लवप्रक्षेपांतंकृत्वाचतुर्षुक्रमेणद्रवीभूतानिकुंकुमचंदनकुष्ठगोरोचनानिसिंचेत् ते
षुवरुणंपूजयेत् ततःपश्चिमदेशेस्थंडिलाद्यग्निप्रतिष्ठापनांतंकृत्वा स्थापितकलशोत्तरभागेग्रहावाहनादिवरुणपूजांतंकृत्वाऽन्वाधा
नादिग्रहमखवत्पूर्णाहुत्यंतंकुर्यात् अभिषेककालेवारुणकलशञ्चतुष्टयस्थोदकेनदिवागंडांतजातंबालंपित्रासहरात्रिजातंमात्रास-
हसंध्ययोर्जातमुभाभ्यांसहाभिषिंचेत् सहस्राक्षेणेतिमंत्रस्ययक्ष्मनाशनःप्राजापत्यइंद्रस्त्रिष्टुप् अभिषेकेवि० ॐसहस्राक्षे-
ण० ऋक् १ ततःसर्वकलशोदकैः समुद्रज्येष्ठाइत्यादिभिःसुरास्त्वामित्यादिभिर्मंत्रैश्चाभिषेकांतेसुस्नातःसपत्नीकः कर्ताधृतश्वेतचंद
नादिर्विभूतिधारणंकृत्वा आचार्यायशंखदानंकुर्यात् इमंसचंद्रंशंखंसवस्त्रयुगंसमौक्तिकंनवनीताद्युपस्करसहितंगंडदोषापनुत्त
येदेवज्ञाययजुर्वेदविदेतुभ्यमहंसंप्रददइति तत्सांगतासिद्ध्यर्थंसहिरण्यांधेनुंदद्यात् ततोवागीश्वरंताम्रपात्रसहितंतुभ्यंगंडदोषशां
त्यर्थंसंप्रददइतिबृहस्पतिप्रतिमादानंतदंगत्वेनयथाशक्तिदक्षिणादानंच ततःस्थापितेतरदेवतानांउत्तरपूजापूर्वकंविसर्जनमाचार्यह
स्तेप्रतिपादनंच ततःसहस्राक्षेणेतिमंत्रस्यायुर्वृद्ध्यर्थंयथाशक्तिजपोदशावरब्राह्मणभोजनंच इतिनक्षत्रगंडांतशांतिः

अथतिथ्यादिगंडांतशांतिः पारिजातेगार्ग्यः अभुक्तेतरजातस्यसूतकांत्यदिनेथवा शांतिंशुभेह्निवाकुर्यात्तावत्पुत्रंनलोक
येत् तिथिगंडेत्वनड्वाहंनक्षत्रेधेनुरुच्यते कांचनंलग्नगंडेतुगंडदोषोविनश्यति आद्यभागेपितुर्गंडेत्रयाणामभिषेचनम् मातापित्रोः
शिशोश्चेत्यर्थः इतरत्रशिशोर्मातुरभिषेकंकारयेत् द्वयोरेवेत्यर्थः उत्तरेतिलपात्रंस्यात्पुष्येगोदानमुच्यते अजाप्रदानंत्वाष्ट्रेच पूर्वाषा
ढेचकांचनम् उत्तरातिष्यचित्रर्क्षेपूर्वाषाढोद्भवस्यच कुर्याच्छांतिंप्रयत्नेननक्षत्राकारजंबुधः स्वर्णेनतदर्धेनयथावित्तानुसारतः
नक्षत्राधिपतेरूपंकृत्वावस्त्रद्वयान्वितम् वरुणस्यार्चनंकार्यंस्वस्तिवाचनपूर्वकम् सर्वौषधींचरत्नानिमृत्त्वक्पल्लवसंयुतम् प्रक्षिप्ये-
तिशेषः पूजांतेसमिदन्नाज्यैर्होमंतिलयवैस्तथा ततःपूर्णाहुतिंहुत्वावेदाध्यायिकुटुंबिने उत्तराप्रथमेपादेतिलपात्रंतथैवच तिष्येतु
गांसवत्सांचसुशीलांचपयस्विनीम् अजांचित्रासुवैदद्यात्पूर्वाषाढेतुकांचनम् यवांश्चव्रीहीन्माषांश्चतिलमुद्गांश्चदापयेत् यथावि-
त्तानुसारेणकुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् पितुरायुष्यसिद्ध्यर्थंशांतिरत्रविधीयते एवंयःकुरुतेनूनंशांतिकर्मसमाहितः नदोषैर्लिप्यतेनू
नंपद्मपत्रमिवांभसेति तिथिलग्नगंडांतलक्षणंज्योतिर्निबंधे पूर्णानंदाख्ययोस्तिथ्योःसंधिनाडीद्वयंतथा गंडांतंमृत्युदंजन्म-
यात्रोद्वाहव्रतादिषु कुलीरसिंहयोःकीटचापयोर्मीनमेषयोः गंडांतमंतरालंस्याद्घटिकार्द्धंमृतिप्रदमिति पूर्णाःपंचमीदशमीपंच-
दश्यः नंदाएतदुत्तराःषष्ठ्याद्याः कुलीरः कर्कः कीटोवृश्चिकः चापंधनुः उत्तरादीनांनिषिद्धभागेव्यवस्थोक्तानृपसिंहप्रसादे

चित्राद्यार्धेपुष्यमध्येद्विपादेपूर्वाषाढाधिष्ण्यपादेतृतीये जातःपुत्रश्चोत्तराद्येविधत्तेपित्रोर्भ्रातुःस्वस्यचापिप्रणाशमिति उत्तराफल्गु
न्याद्यपादइत्यर्थः एवंचोदाहृतगार्ग्यस्मृतावुत्तरादौतिथिगंडादौचदानशांत्योर्वक्ष्यमाणवचनेनालोचनेनसमुच्चयप्रोक्तावभुक्तेतरजा-
तस्येत्यनेनसर्वनिषिद्ध्यैतत्कालानामभुक्तशब्दोक्तपूर्वार्द्धेतरोत्तरार्द्धेजन्मनिमित्तेशांतिरेवनबहिःप्रयोगंदानमितिबाध्यते पूर्वार्द्धेज
न्मनितुदानमप्याहतिथिगंडांतइति नक्षत्रेनक्षत्रगंडेज्येष्ठामूलसंध्यादावित्यर्थः नतूत्तरादौ तत्रदानांतरस्यवक्ष्यमाणत्वात् अत्रच
निमित्तानंतरंनालच्छेदात्पूर्वंगंडोत्तरार्द्धाधिकरणकंदानंकार्यमितिदर्शयितुंसप्तमीनिर्देशः पूर्वोत्तरवाक्यपर्यालोचनेनैवनिमित्तला-
भात् उत्तरार्धात्पूर्वार्द्धेदोषाधिक्यमेवदर्शयितुमाह आद्यभागइत्येवंउत्तरेतिलपात्रंस्यादित्यादावपिपूर्वार्धजन्मनिउत्तरार्धेदानानि
कर्तव्यानीत्युच्यते अतएवशांतिविधौप्रयत्नेनेतिपूर्वोत्तरार्द्धयोर्जन्मनिशांतिर्नियमेनकर्तव्येतिज्ञापनार्थेनक्षत्राकारेतिपदंरूपमित्यने
नसंबध्यते अर्चनंकार्यमितिचाग्रिमपदद्वयम् ततश्चाऽधिष्ठात्रधिष्ठेययोरभेदचिंतनेनपूजादिकार्यम् अतोमंत्रोप्युभयप्रकाश-
कस्तैत्तिरीयशाखागतोवाक्याष्टकरूपएवग्राह्यः होमकालीनत्यागोपिनक्षत्रेष्टाविवाधिष्ठात्रधिष्ठेयोभयोद्देशेनकार्यइतिसूच्य
ते तिथिलग्नगंडजन्मनिचाह वरुणस्येतिनक्षत्राधिपतेरितिपदवर्जंपूर्वश्लोकानुषंगः ततश्चतत्रवरुणपूजनमेवकार्यमित्यर्थः
तत्रैवशांत्यंगत्वेनदानमाहयवांश्चेत्यादिना कर्तुरकरणेदोषेनशांतेरावश्यकतांसूचयितुमाह पितुरिति अथप्रयोगः ति

थिगंडपूर्वार्धजन्मनिकर्त्तास्मातः पुत्रमनाल्लोक्याऽस्यशिशोस्तिथिगंडपूर्वार्धजन्मसूचितसर्वारिष्टनिरसनद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंअ
नड्डुद्दानंकरिष्येइतिसंकल्प्यनालच्छेदनात्पूर्वंगंडदोषेब्राह्मणपूजनपूर्वकंअनड्डाहंदद्यात् असंभवेकार्षापणाष्टकंवा सूतकांतेशुभदिनेवा
स्नातोऽनड्डुद्दानमित्यस्यस्थानेशांतिमित्यूहेनसंकल्प्यगणेशपूजादिआचार्यवरणांतंकुर्यात् सत्त्वयदत्रेत्यादिनाभूसुद्धिंकलशस्थाप
नेकृत्वाकलशेयाओषधीः सहिरत्नानिस्योनापृथिविरुवत्यस्वत्स्येवइतिशतोषधीरत्नानिमृदंत्वचः पल्लवांश्चनिक्षिप्यपूर्णादर्वीतिस्था-
पितपूर्णपात्रेस्थापितहैमवरुणप्रतिमायांतत्त्वायामीतिवरुणंपूजयेत् ततोऽग्निंप्रतिष्ठाप्यग्रहान्संपूज्यान्वादध्यात् चक्षुषीआज्येनेत्यं
तेऽत्रप्रधानम् वरुणंप्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतसंख्याभिः समिधां चरोराज्यतिलयवानांचाहुतिभिः शषेणेत्यादिबलिदानपूर्णाहुतिप्रणी
ताविसर्गांतेकलशद्वयोदकेनसमुद्रज्येष्ठेत्यादिभिः पित्रादित्रयाणामभिषेकोयवव्रीहिमाषतिलमुद्गानांदक्षिणात्वेनदानंविसर्जनादि
यथाशक्तिब्राह्मणभोजनंचेति तिथिगंडोत्तरार्द्धजन्मनिनतुतत्कालिकदानं शांतौमातुःशिशोश्चाभिषेकइतिविशेषः लग्नगंडपू
र्वार्द्धजन्मनिकांचनदानमितिविशेषः नक्षत्रगंडस्योत्तरादिनिषिद्धभागस्यच पूर्वार्द्धजन्मनिधेनोस्तिलपात्रादेश्चदानम् शांतौनक्षत्र
प्रतिमायास्तत्तद्वाक्याष्टकेनपूजनम् उत्तरार्द्धजन्मनिनदानम् दक्षिणाकालेउत्तरार्दौतिलपात्रादेर्दानम् इतरत्रयवव्रीह्याद्यादेरभिषेक
व्यवस्थाचपूर्ववत् इतितिथ्यादिगंडांतशांतयः अथदिनक्षयादिशांतयः पारिजातेगार्ग्यः अथातःसंप्रवक्ष्यामिज

न्मकालेविशेषतः गंडांतानांचनामानिमहादोषकराणिच दिनक्षयेव्यतीपातेव्याघातेविष्टिवैधृतौ शूलेगंडेतिगंडेचपरिघेयमघंटके
कालदंडेमृत्युयोगेदग्धयोगेचदारुणे तस्मिन्गंडदिनेप्राप्तेप्रसूतिर्यदिजायते अतिदोषकरीप्रोक्तातस्मिन्पापप्रसुतेसति यजनंदेवतानां
चग्रहाणांचैवपूजनम् दीपंशिवालयेभक्त्याघृतेनपरिदापयेत् अभिषेकंशंकरायअश्वत्थस्यप्रदक्षिणाः आयुर्वृद्धिकरंजाप्यंस
र्वारिष्टविनाशनम् गुरुदैवतविप्राणांपूजनंगोत्रवर्द्धनम् पुण्यायुस्तुष्टिशांत्यर्थमभीष्टफलसिद्धये सर्वारिष्टहरार्थायग्रहयज्ञंस
माचरेत् शिवायविधिवद्भक्त्यादीपदानंकरोतियः अखंडगोघृतेनैवसवैमृत्युंजयेन्नरः विष्णुमूर्तिमहापुण्यामश्वत्थंश्रीकरंस-
दा प्रदक्षिणंनरोभक्त्याकृत्वामृत्युंजयंजपेत् सर्वसंपत्समृत्व्यर्थंतथाकल्याणवृद्धये अभीष्टफलसित्व्यर्थंकुर्याद्ब्राह्मणभोजन
म् अभिषेकंशिवेशांतिंकृत्वाभक्त्यानरोत्तमः अकालमृत्युंनिर्जित्यदीर्घायुर्जायतेनरः गाणपत्यंपुरुषसूक्तंसौरंमृत्युंजयंतथा
शांतिजाप्यंरुद्रजाप्यंकृत्वामृत्युंजयीभवेत् मूलेवासर्पगंडेवाकुर्यादेतानियत्नतः आयुर्वृद्धिकरार्थायगंडदोषप्रशांतयइति त
स्मिन्पापप्रसुतेसतीतिविष्ट्यादेरपिनिषिद्धांशप्रसुतेजन्मकालेसतिदोषाधिक्यमित्याशयः ततश्चप्रतिप्रसूतेर्भद्रापुच्छादौजन्मनिस्व
ल्पदोषइत्यर्थः शूलादीनांनिषिद्धांशानाहवृत्वसिष्ठः विरुद्धयोगेषुयआद्यपादःसर्वेषुकार्येषुविवर्जनीयः सर्वैधृतेयोव्यतिपात
योगःसर्वोपिनेष्टःपरिघार्द्धमाद्यम् तिस्रस्तुनाड्यःप्रथमाश्चवज्रेगंडातिगंडेपिचषट्चषट्च व्याघातयोगेनवपंचशूलेसुप्तेषुका

यैषु विवर्जनीयाइति यमघंटान्सएवाह अर्कारतमसौम्यार्यमंदायद्यैकराशिगाः कंटकाख्योमहादोषःसर्वकर्मविनाशकृ
त् आरोभौमः तमोराहुः आर्योबृहस्पतिः मंदःशनिः मैत्रविश्वांबुपाद्यैंदुसार्पसूर्यांख्यतारकाः मृत्युयोगामृतकराः सूर्यवा
रादिषुक्रमात् विश्वेति वैश्वदेवमुत्तराषाढेत्यर्थः अंबुपंशततारकेत्यर्थः यमघंटकइतिपाठः तमाहगार्ग्यः मघाविशाखाआ-
र्द्राचमूलमृक्षंचकृत्तिकाः रोहिणीहस्तइत्येतेयमघंटाःक्रमाद्रवेरिति रविवारमारभ्येत्यर्थः दग्धयोगानाहनारदः एकादशी-
चेंदुवारेद्वादशीचार्कवासरे षष्ठीबृहस्पतेर्वारेतृतीयाबुधवासरे अष्टमीशुक्रवारेचनवमीशनिवासरे पंचमीभौमवारेचदग्ध
योगाःप्रकीर्तिताइति कालदंडोभानुवासरभरणीयोगः अश्विन्यादिसाभिजिन्नक्षत्राणांचतुर्भिश्चतुर्भिःक्रमेणादित्यवारादिषु
योगेननिष्पन्नेष्वष्टाविंशतियोगेषुपठितः आनंदःकालदंडश्चेति यजनंदेवनानामितिदेवतापदेनगुरुदेवताविप्रागृह्यंते जपांतो
क्तकर्मणांप्रशंसापरवाक्यशेषेतत्संकीर्तनात् ब्राह्मणभोजनाश्वत्थप्रदक्षिणांतानिसमाप्यतन्मध्यपठितस्यापिशंकराभिषेकस्य
शांतिपदसामानाधिकरण्येनपृथक्संकीर्तनं पूर्वोक्तपूजादीनामन्यशांतीनांचनिरपेक्षकार्यभिषकेइतिद्योतनार्थंजपस्यतदनंत
रंसंकीर्तनंततुल्यताज्ञापनार्थंनिमित्तभूयस्त्वेनैकादशिन्यभिषेकजपयोःसंख्याविवृद्धिःकल्पनीया मूलेवेतितदंडइत्यर्थः पूर्वोक्त
गंडांतशांत्यासहविकल्पेनाभिषेकसहितानिजपकर्माणिकुर्यादित्यर्थः इतिदिनक्षयादिगंडांतशांतयः अथविषनाडीजन-

सं॰कौ॰
८९

नशांतिः पारिजातेबृहद्गार्ग्यः विषनाडीषुसंजातःपितृमातृधनात्मनाम् नाशकृद्विषशस्त्राद्यैःक्रूरलग्नेशकेपिवा तद्दोषपरि
हारायशांतिकर्मसमारभेत् रुद्रोयमोग्निर्मृत्युश्चदेवताःपरिकीर्तिताः सुवर्णेनयथाशक्तितल्लक्षणलक्षिताः प्रतिमाःकारयित्वा
तुआढकव्रीहिभिःस्थले स्थंडिलंपरिकल्प्याथकुंभमौषधिसंयुतम् जलैःसंपूर्य्यसंस्थाप्यमृदादिप्रक्षिपेत्ततः वस्त्रद्वयेनसंवेष्ट्य
पंचरत्नानिनिक्षिपेत् कुंभोपरितुसंस्थाप्यचतस्रःप्रतिमास्तथा तत्तन्मंत्रैश्चसंपूज्यगंधपुष्पोपहारकैः कद्रुद्रायेतिमंत्रेणयमायसो
ममित्यथ अग्निर्मूर्द्धेतिमंत्रेणपरंमृत्योरितित्वथ एतैश्चतुर्भिर्मंत्रैश्चक्रमाद्देवं हुनेत्तथा समिच्चरुघृतद्रव्यैःप्रत्येकंचयथाक्रमम्
ऋत्विग्भिश्चसहाचार्योहुनेदष्टसहस्रकम् अष्टोत्तरशतंवापिअष्टाविंशतिमेववा ततस्तिलैर्हुनेद्देवांस्तत्तन्मंत्रैश्चमंत्रवित् ततोभि
षेचयेद्धन्मंत्रैःपौराणिकैःक्रमात् वक्ष्यमाणैरितिशेषः प्रीयतांभगवानीशःपिनाकीसर्वतोमुखः तवमूर्तिप्रदानेनसर्वाभीष्टप्र-
दोभव ईषत्पीनोयमःकालोदंडहस्तःप्रसन्नधीः रक्तदृङ्नीलकायश्चमहिषस्थःशिवंकुरु पिंगभ्रूश्मश्रुकेशांतःपिंगाक्षश्चरणो
रुणः छागस्थःसहसूत्रश्चसप्तार्चीरक्तलोचनः तवमूर्तिप्रदानेनममपापंविनाशय दंष्ट्राकरालवदनोनीलांजनसमाकृतिः रक्ताक्षो
सिगदापाणिर्मृत्युर्मांपातुसर्वदा दानमेवंविधैर्मंत्रैर्यथाविधिसमाहितः गोभूहिरण्यवस्त्रैश्चआचार्यंपूजयेत्सुधीः एवंकुर्याद्द्विधा
नेनविषदोषःप्रशाम्यति विषनाडीस्तिथिवारसंबंधिनीराहबृहद्गार्ग्यः तिथीषुनागाद्रिगिरीशवारिधिर्गजाद्रि७दिक्१०पाव

८९

क३ दिक्१० भास्कराः १२ मुनी ७ भ ८ संख्याप्रथमातिथेः क्रमात्सरं विषाख्यं घटिकाचतुष्टय मिति तिथीनां पंचदशत्वात्तिथिशब्दे
न पंचदशसंख्योच्यते एवमग्रेपि एवं च सति प्रथमां प्रतिपदमारभ्य एकोनविंशतिपर्यंतं विषम् द्वितीयायां षष्ठीमारभ्य नवमीपर्यंतं वि
षम् एवमग्रेप्यूह्यम् विंश २० र्तु ४ द्वादश १२ दिक् १० च शैला ७ बाणा ५ श्च तत्त्वानि २५ यथाक्रमेण सूर्यादिवारेषु भवंत्यनंत-
रं नाड्यो विषाख्यं घटिकाचतुष्टयमिति अत्रापि आदित्यवासरे विंशत्युत्तरं च तस्सः सोमवारे चतुष्टयोत्तरं च तस्म इत्येवं व्यवस्थापूर्वव
द्बोध्या नक्षत्रविषनाड्यो नारदेनोक्ताः खमार्गणा ५० वेदपक्षाः २४ खरामा ३० व्योमसागराः ४० वार्धिचंद्रा १४ रूपदस्राः २१ खरा-
मा ३० व्योमबाहवः २० द्विरामाः ३२ खवाग्नयः ३० शून्यदस्राः २० कुंजरभूमयः १८ रूपपक्षा २१ व्योमदस्रा २० वेदचंद्रा १४ श्चतुर्दश १४
शून्यचंद्रा १० वेदचंद्रा १४ षडक्षा ५६ वेदबाहवः २४ शून्यदस्राः २० शून्यचंद्रा १० पूर्णचंद्रा १० गजेंदवः १८ तर्कचंद्रा १६ वेदपक्षाः २४ खरा
मा ३० अश्विनीक्रमात् आभ्यः परास्तु घटिकाश्चतस्रो विषसंज्ञिता इति अत्रापि अश्विन्यां पंचाशद्घटिकोत्तरं चतस्रो भरण्यां चतुर्विं
शतिघटिकोत्तरं चतस्रो घटिका विषनाड्य इत्येवं व्यवस्था पूर्ववद्बोध्या अथ प्रयोगः कर्ता शौचांते देशकालौ संकीर्त्य विषनाड्यां
एतच्छिशुजननसूचितसर्वारिष्टपरिहारद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं वृद्धगार्ग्योक्तविधिना शांतिकर्म करिष्य इति संकल्प्य गणेशपूजनाद्या
चार्यवरणांतं कुर्यात् आचार्यो यदत्र संस्थितमिति स्थलशुद्धिं कृत्वा यथाशक्ति यथालक्षणां निर्मितानां हैमीनां रुद्रादिप्रतिमा

नांत्वतसृणामभ्युत्तारणंकृत्वापूर्वभागेमहीद्यौरितिक्ष्मांस्पृष्ट्वातत्रओषधयःसंवदंतइतिचतुःप्रस्थपरिमितान्व्रीहीन्प्रक्षिप्यतेऽस्थं-
डिलंपरिकल्प्यतत्रकलशस्थापनोदकपूरणेसमंत्रकेकृत्वायाओषधीरितिसर्वौषधीःप्रक्षिप्यस्योनेतिमृदःअश्वत्थेवइतिपंचपल्लवान्कां
डात्कांडादितिदूर्वाःहिरण्यरूपइतिहिरण्यंयाःफलिनीरितिफलंयुवासुवासाइतिवस्त्रद्वयेनावेष्ट्यसहिरत्नानीतिपंचरत्नानिनिक्षिप्य
गंधद्वारामितिगंधादिनाकलशंसंपूज्यपूर्णादर्वीतिपूर्णपात्रंनिधायतत्रप्रतिमाचतुष्टयंनिधायतास्वावाहनादिषोडशोपचारैर्देवताः
पूजयेत् कद्रुद्रायेत्यस्यकण्वोरुद्रोगायत्री यमायसोमंयमोयमोनुष्टुप् अग्निर्मूर्धाविरूपोग्निर्गायत्री परंमृत्योरित्यस्यसंकुशि
कोमृत्युस्त्रिष्टुप् पूजांतेस्थंडिलेपश्चिमभागस्थेऽग्निंप्रतिष्ठाप्यस्थापितोत्तरभागेग्रहपूजनंकलशस्थाप नांतंकृत्वाऽन्वादध्यात्
चक्षुषीआज्येनेत्यंतेग्रहपीठदेवतान्वाधानंप्रसिद्धरीत्याकृत्वारुद्रंप्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतसंख्याभिःसमिच्चरुघृताहुतिभिःयमसग्निं
मृत्युंचतावतीभिस्तद्व्याहुतिभिःएताएवदेवतास्तिलाहुतिभिश्चतत्संख्याभिःशेषेणेत्यादिप्रणीताप्रणयनांतेआज्यनिर्वापःआज्ये
नसहगृहसिद्धान्नस्यपर्यग्निकरणासंमार्गांतेचरोरग्नावधिश्रपणमभिघारणंचकृत्वोदगुद्वासनादिआज्यभागांतेग्रहपीठदेवताय-
थान्वाधानंत्यागेकृतेप्रत्येकमष्टोत्तरशतसंख्याहुतिपर्याप्तंसमिच्चरुघृतात्मकद्रव्यत्रयंरुद्राय॰एवंयमाय॰अग्नये॰मृत्यवे॰एवंत
त्संख्याहुतिपर्याप्तंतिलद्रव्यंरुद्रादिभ्योनममेतित्यागेकृतेऋत्विक्सहितआचार्यस्तत्तन्मंत्रैर्जुहुयात् प्रायश्चित्तहोमांतेलो

१०

कपालेभ्योग्रहपीठदेवताभ्यश्चबलिदानंरुद्रयमाग्निमृत्युभ्यश्चांतेक्षेत्रपालाय पूर्णाहुत्यंतेप्रणीताविमोकः कलशद्वयोदकेनाभिषे
कः समुद्रज्येष्ठेत्यादिभिर्मंत्रैः प्रीयतांभगवानीश इत्यादिभिश्चतुर्भिः श्लोकैश्चततएतैरेवश्लोकैः समाहितएकैकांदेवतामाचार्याय-
दद्यात् ततस्तस्मैगोभूहिरण्यवस्त्रादि तन्निष्क्रयंवादद्यात् कृतस्यकर्मणःसांगतायैइमांदक्षिणांतुभ्यमहंसंप्रददइति एवमृत्वि-
भ्योपियथाशक्तिदक्षिणादानंततोग्रहपीठदेवतानांपूजनविसर्जने आचार्यहस्तेप्रतिपादनंब्राह्मणभोजनंचेतिविषनाडीशांतिः

अथयमलशांतिः तत्रैतरेयिब्राह्मणम् यआहिताग्निर्यस्यभार्यागौर्वायमौजनयेत्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिसोग्नयेमरुत्वते
त्रयोदशकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येमरुतोयस्यहिक्षयेराइवेदन्चरमाअहेवेत्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयादग्नयेमरुत्व
तेस्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्तिरिति आहिताग्नेःकृतप्रकृत्यारंभस्यैवेष्टिरकृततदारंभस्यपूर्णाहुतिरितिवृत्तिकारः आश्वलाय-
नसूत्रकारेणतुयस्यभार्यागौर्वायमौजनयेदिष्टिर्मरुतइतिमारुतयागउक्तः वृत्तिकृद्देवत्राताभ्यांमरुतएवात्रदेवतेत्युक्तेः एवका
रवशेनसिद्धांतभाष्यकृतापितदुपपादनाच्चनपूर्णाहुतिरितितदीयमेवकारव्याख्यांतरंवृत्तिकृदाद्यनादरादुपेक्षणीयम् अनाहि
ताग्नेस्तुगृह्याग्निमतआहकारिकाकारः अथयस्यवधूर्गौर्वाजनयेच्चेद्यमौततः समरुन्वश्चरुंकुर्यात्पूर्णाहुतिमथापिवेति गृ
ह्याग्निनापिस्थून्योबह्वृचस्तुकात्यायनोक्तप्रायश्चित्तंकुर्यात् स्वगृह्योक्ताभावेपरगृह्योक्तस्यलौकिकाग्नौसंभवात् तच्चतदी

सं॰कौ॰
९१

यगृह्येपठितम्   अथातोयमलजनने प्रायश्चित्तविधिंव्याख्यास्यामोयस्यभार्यागौर्दासीवडवाविकृतिंप्रसवेत्सप्रायश्चित्तीभवेत्पूर्णेदशा
हेचतुर्णांक्षीरवृक्षाणांकषायमुपाहरेत्प्लक्षवटोदुंबराश्वत्थशमीदेवदारुगौरसर्षपास्तेषांमिश्रमपोहिरण्यदूर्वांकुरैराम्रपल्लवैःसर्वौषधीभिर
ष्ट कलशानापूर्यदंपतीस्नपयेत्   आपोहिष्ठेतितिसृभिःकयानइतिद्वाभ्यांपंचैंद्रेणपंचवारुणेनेदमापःप्रवहतेत्यपाघमितिस्नापयित्वाऽलंकृ
त्यतोदर्भेषूपवेशयतिमारुतंस्थालीपाकंश्रपयित्वाज्यभागाविष्ट्वाज्याहुतीर्जुहोतिपूर्वोक्तैःस्नपनमंत्रैःस्थालीपाकस्यजुहोति   अग्नयेस्वा
हा सोमायस्वाहा   पवमानाय॰ पावकाय॰ मरुताय॰ मरुद्भ्यः॰ यमाय॰ अंतकाय॰ मृत्यवे॰ अग्नयेस्विष्टकृतेस्वाहेत्येतदेवगृहोत्पातेषुउलू
कःकपोतोगृध्रःश्येनोवागृहंप्रविशेत्स्तंभोवाप्ररोहेत्   वल्मीकंमधुजालंवास्रवेदुदकुंभेप्रज्वलनेआसनशयनयानभंगेगृहगोधिकाकृक
लासससरीसृपसर्पणेछत्रध्वजविनाशेष्वन्येषुउत्पातेषुएतदेवप्रायश्चित्तंग्रहशांतिंचोक्तेनविधिनाकृत्वाचार्यायवरंदत्वाब्राह्मणान्भोजयि
त्वास्वस्तिवाच्याशिषःप्रतिगृह्णीयादिति   विकृतिप्रसवोयमलोत्पत्तिः   अद्भिःपूरितेषुकलशेषुकषायैःप्लक्षादिशाखाभिर्गौरसर्षपै-
र्मिश्रितंहिरण्यंप्रक्षिप्यदूर्वांकुराणांसर्वौषधीनांचप्रक्षेपःकार्यः   पंचैंद्रामंत्रायस्मिन्तत्पंचैंद्रंसूक्तम्   एवमन्यत्   इदमितिऋक्त्विक् अ
पाघं अपनःशोशुचदघमितिसूक्तम्   उत्पातेष्वित्यनंतरं भूकंपोल्कापातकाकसर्पसंगमप्रेक्षणादिष्वितिक्वचित्पाठः   आहिताग्न्यधि
कारिमारुतपुरोडाशस्थानेविहितस्यमारुतस्थालीपाकस्यप्रायश्चित्तसमाख्ययातुल्यकार्यस्यपुरोडाशेनसहसमुच्चयंवदन्द्योनमोमा-

९१

न्येभ्यः अथप्रयोगः ममभार्यायायमलजननसूचितसर्वारिष्टपरिहारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंइस्यायस्येइतिसंकल्प्यश्रौता-
ग्निमतोगृह्याग्निमतस्तुमारुतस्थालीपाकेनयक्ष्यइतिसंकल्पः अकृतप्रत्यारंभस्यतत्स्थानेपूर्णाहुतिंहोष्यामीति अभिशून्यस्तुसग्रह
मखं कात्यायनोक्तंप्रायश्चित्तंकरिष्येइतिसंकल्प्यगणेशपूजनाद्याचार्यवरणांतंकुर्यात् आचार्योयदत्रेत्यादिनाभूशुद्धिंविधायप्रागादि
क्रमेणईशान्यंतास्वदिक्षुमहीद्यौरित्यादिविधिनाकलशाष्टकपूरणांतंकृत्वाहिरण्यरूपइतिहिरण्यंकषायादिसहितंप्रक्षिप्यकांडात्कांडा
दितिदूर्वायाओषधीरितिसर्वौषधीश्चप्रक्षिप्यगंधादिप्रक्षेपादिवरुणपूजांतंकुर्यात् अथकलशोदकैराचार्योदंपत्योरभिषेकंकुर्यात्
आपोहिष्ठेतितिसृणामांबरीषःसिंधुद्वीपआपोगायत्री अभिषेकेविनियोगः कयानइतिद्वयोर्वामदेवइंद्रोगायत्री अभिषेके० आन
स्तुतइतिपंचानांवामदेवइंद्रस्त्रिष्टुप् अभिषेके० मोष्वितिपंचानांवसिष्ठोवरुणोगायत्री अभिषेके० इदमापइत्यस्यसिंधुद्वीपआपो
नुष्टुप् अभिषेके० अपनःशोशुचदघमित्यष्टर्चस्यसूक्तस्यकुत्सोग्निर्गायत्री अभिषेके० एवमभिषिक्तौदंपतीश्वेतैर्वस्त्रचंदनपुष्पैः
सौवर्णभूषणैश्चालंकृत्यदर्भेषूपवेशयतितौतत्रोदङ्मुखौतिष्ठतः तत्समीपेप्राङ्मुखआचार्यःस्थंडिलेग्निंप्रतिष्ठाप्येशान्यांग्रहपूजाक
लशस्थापनांतंकृत्वान्वाधानंकुर्यात् चक्षुषीआज्येनेत्यंते अपस्तिसृभिराज्याहुतिभिः इंद्रंसप्तभिः वरुणंपंचभिः अपएकया
अग्निमष्टाभिराज्याहुतिभिः अग्निंसोमंपवमानंपावकंमारुतंमरुतोयमंअंतकंमृत्युंच ऐकैकयाचर्वाहुत्याशेषेणेत्यादितूष्णींष द्वात्रिंश-

द्वारंनिर्वापप्रोक्षणेयथान्वाधानमाज्याहुतिषुत्यागः अग्नयेस्वाहेत्यवदानसंपादनंवाहुतयः यथालिंगंत्यजतापि अग्न्याद्यात्मनामरु
तो ध्येयाः प्रयाजेषुसमिद्ध्यइतित्यागेपिसमिदाद्यात्मनानिरुक्तोक्ताग्निध्यानवत् ततःस्विष्टकृदादिबलिदानांतेपूर्णाहुतिःपूर्णपात्रविनय
नंग्रहकलशेनाभिषेकआचार्यायदक्षिणादानंस्थापितदेवतानांपूजनादिआचार्यहस्तेप्रतिपादनांतंचकृत्वाब्राह्मणान्भोजयित्वास्वस्ति-
भवंतोब्रुवंत्विितिवाचयीततेचस्वस्तीतिवदेयुस्तेभ्यआशिषोगृहीत्वेश्वरार्पणंकुर्यादिति इतियमलजननशांतिः अथत्रिकप्र
सवशांतिः शांतिसर्वस्वे सुतत्रयेसुताचेत्स्यात्तत्त्रयेवासुतोयदि मातापित्रोःकुलस्यापितदानिष्टंमहद्भवेत् ज्येष्ठनाशोधनेहा
निर्दुःखंवासुमहद्भवेत् जातस्यैकादशाहेवाद्वादशाहेशुभेदिने आचार्यमृत्विजोवृत्वाग्रहयज्ञपुरःसरम् ब्रह्मविष्णुमहेशेंद्रप्रतिमाःस्व
र्णतःकृताः पूजयेत्धान्यराशिस्थ कलशोपरिशक्तितः पंचमेकलशेरुद्रंपूजयेद्रुद्रसंख्यया रुद्रसंख्ययाचत्वारिसूक्तानिजपेदि
त्यन्वयः रुद्रसूक्तानिचत्वारिशांतिसूक्तानिसर्वशः आचार्योजुहुयात्तत्रसमिदाज्यतिलांश्चरुम् अष्टोत्तरसहस्रंवात्रिशतंवाशतंतुवा
देवताभ्यश्चतुर्वक्त्रादिभ्योग्रहपुरःसरम् ब्रह्मादिमंत्रैरिंद्रस्ययतइंद्रभयामहे ततःस्विष्टकृतंहुत्वाबलिंपूर्णाहुतिंततः अभिषेकंकु
टुंबस्यकृत्वाचार्यंप्रपूजयेत् हिरण्यंधेनुरेकाचऋत्विजांदक्षिणांततः आज्यस्यावेक्षणंकृत्वाशांतिपाठंतुकारयेत् अथप्रयोगः
एकादशेद्वादशेअन्यस्मिन्वाशुभेऽहनिसभार्योदेशकालौसंकीर्त्यममसुतत्रयजन्मानंतरंसुताजननसूचितसर्वारिष्टपरिहारद्वारा

श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंसग्रहमखंवांशांतिंकरिष्येइतिसंकल्पः निमित्तांतरेत्वूहः कार्यः ततोगणेशपूजनाद्याचार्यर्त्विग्वरणांतपूजांते
आचार्यायदत्त्वेत्याद्युक्तप्रस्तुत्तारणंचततः स्थंडिलपूर्वभागेग्रहपूजाकलशस्थापनवरुणपूजनांतंकृत्वातदुत्तरतउदक्संस्थानांपंचकलशा
नांमहीद्यौरित्यादिविधिनायथाशक्तिधान्योपरिस्थापितानामुपरियथाशक्तिहेमनिर्मिताः ब्रह्मविष्णुमहेशेंद्ररुद्रप्रतिमाः स्थापयि-
त्वातास्कंदेवताः पूजयेत् ब्रह्मजज्ञानंवामदेवोब्रह्मात्रिष्टुप् इदंविष्णुरित्यस्यमेधातिथिर्विष्णुर्गायत्री तत्पुरुषायेत्यस्यहिरण्यगर्भोमहे
शोगायत्री यतइंद्रेत्यस्यभर्गइंद्रोबृहती कद्रुद्रायेत्यस्यघोरःकण्वोरुद्रोगायत्री पूजांतेरुद्रकलशंस्पृष्ट्वाचत्वारिरुद्रसूक्तानिक
श्चिदृत्विग्जपेत् कद्रुद्रायेत्यस्यर्ष्याद्युक्तम् इमारुद्रायतवसइत्येकादशर्चस्यसूक्तस्य कुत्सोरुद्रः आद्यानवजगत्यः अंत्येद्वेत्रिष्टुभौ
आतेपितरितिपंचदशर्चस्यसूक्तस्यगृत्समदोरुद्रस्त्रिष्टुप् इमारुद्रायस्थिरधन्वनइतिचतसृणांवसिष्ठआद्यास्तिस्रोजगत्यः अंत्यात्रि
ष्टुप् जपेविः प्रत्येकमेकादशवारंसूक्तानांजपः तदंतेआनोभद्राइत्यादिशांतिसूक्तानिजपेत् ततोऽग्निप्रतिष्ठापनादिअन्वाधानेचक्षु
षीआज्येनेत्यंतेप्रसिद्धं ग्रहपीठगतदेवतान्वाधानंकृत्वाब्रह्माणंविष्णुंमहेशंइंद्रंरुद्रंच प्रत्येकंसमिदाज्यतिलचरूणांप्रत्येकमष्टोत्तर
सहस्राहुतिभिः शेषेणेत्यादि असंभवेअष्टोत्तरत्रिंशताहुतिभिरिति अत्राप्यशक्तौअष्टोत्तरशताहुतिभिरितिवा आज्यभागांतेय-
थान्वाधानंत्यागः ततःप्रधानहोममुक्तमंत्रैराचार्यर्त्विक्कर्तृकग्रहहोमपुरःसरंकुर्यात् प्रायश्चित्तहोमांतेबलिः पूर्णाहुतिश्च ततःप्रणी

ताविमोकसंस्थाजपपरिस्तरणविमोकांतेषट्कलशोदकेन सहकुटुंबयजमानाभिषेकः समुद्रज्येष्ठाइत्यादिमंत्रैः ततआचार्यायसहि
रण्यधेनुंदत्वाऋत्विग्भ्योयथाशक्तिदानंचकृत्वास्थापितदेवतानामुत्तरपूजनविसर्जनांतेतत्प्रतिमाआचार्यहस्तेप्रतिपाद्यकांस्यपात्रेरूपं
रूपमित्याज्यमवेक्ष्यसदक्षिणतद्दानंकृत्वाब्राह्मणभोजनंयथाशक्तिसंकल्प्ययथाशक्तिशांतिपाठंकारयित्वापरमेश्वरार्पणंकुर्यादिति
त्रिकशांतिः अथसदंतजननशांतिः अद्भुतसागरेपाद्मे दंतजन्मनिसामान्येशृणुस्नानमतःपरम् भद्रासनेनिवेश्यैनंमृ
द्भिर्मूलफलैस्तथा सर्वौषधीःसर्वबीजैःसर्वगंधैस्तथैवच स्नापयेत्पूजयेच्चात्रवन्हिंसोमंसमीरणम् पर्वतांश्चतथाख्यातान्देवदे
वंचकेशवम् एतेषामेवजुहुयाद्धुतमग्नौयथाविधि ब्राह्मणानांचदातव्यायथाशक्त्याचदक्षिणेति तत्रैवबृहस्पतिः बालानामष्ट
मेमासिषष्ठेमासिततःपुनः दंतायस्यचजायंतेमातावाम्रियतेपिता बालकःपीड्यतेतत्रस्वयमेवनसंशयः दधिक्षौद्रघृताक्तानामः
श्वत्थसमिधांततः हुनेदष्टशतंप्राज्ञःसमंत्रेणतुमंत्रवित् धेनुंचदक्षिणांदद्यात्ततःसंपद्यतेशिवमिति विष्णुधर्मोत्तरेतु दंतजन्मनि
बालानांलक्षणंतन्निबोधमे उपरिप्रथमंयस्यजायंतेथशिशोर्द्विजाः दंतैर्वासहयस्यस्याज्जन्मभार्गवसत्तम द्वितीयेचतृतीयेच
चतुर्थेपंचमेतथा यदादंताश्चजायंतेमासेचैवमहद्भयम् पितरंमातरंवाथखादेदात्मानमेवच तत्रशांतिंप्रवक्ष्यामितांमेनिगदतःशृणु
गजपृष्ठगतंबालंनौस्थंवास्नापयेद्द्विजः तदभावेतुधर्मज्ञकांचनेतुवरासने सर्वौषधीःसर्वगंधैर्बीजैःपुष्पैःफलैस्तथा पंचगव्येनर

त्तैश्च मृत्तिकाभिश्च भार्गव स्थालीपाकेन धातारं पूजयेत्तदनंतरम् सप्ताहं चात्र कर्तव्यं तथा ब्राह्मणभोजनम् अष्टमेहनि विप्राणांत
थादेयाच्च दक्षिणा कांचनं राजतं गाश्च भुवं वा धनमेव वेति अथ प्रयोगः अस्य शिशोः प्रथममूर्ध्वदंतजननसूचितसर्वारिष्ट
परिहारद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं शांतिं करिष्ये निमित्तांतरे सदंतजननसूचितेत्यूहः द्वितीयमासदंतजननसूचितेत्येवमूहश्च कल्प्यः
गणेशपूजनाद्याचार्यवरणांते आचार्यो यदत्रेत्यादि प्रतिमानामग्न्युत्तारणं च कृत्वा होमदेशोत्तरभागे गजपृष्ठे नौकायां सौवर्णपीठे वा स्व
स्तिकन्वर्मयोगे भद्रासनत्वेन कल्पिते बालमुपवेश्य सर्वौषधिसर्वगंधादियुक्तजलैः स्नापयित्वा होमदेशपूर्वभागे स्थापितकलशोपरि
धातारं वन्हिं सोमं वायुं पर्वतान् केशवं च षट् प्रतिमासु संपूज्याग्निं प्रतिष्ठाप्य ग्रहान् संपूज्यान्वादध्यात् अत्र प्रधानं ग्रहान्वाधानां
ते धातारं सकृच्चरुणा वन्ह्याद्या देवता एकैकयाज्याहुत्या शेषेणेत्यादि धात्रे त्वा जुष्टं निर्वपामीति प्रोक्षामीति समंत्रे निर्वापप्रोक्षणे ग्र-
हाननुद्दिश्य त्यागहोमांते धात्रे स्वाहेत्यवदानधर्मेण सकृदाहुतिः ॐ वन्हये स्वाहा ॐ सोमाय ० ॐ समीरणाय ० ॐ पर्वतेभ्यः ० ॐ केश-
वाय ० इति स्रुवेणाज्याहुतयः यथालिंगं त्यागः चर्वाज्याभ्यां स्विष्टकृद्बलिपूर्णाहुत्यंते कलशद्वयोदकेनाभिषेकः यथाशक्त्याचार्या
य दक्षिणादानं तद्धस्ते प्रतिमा प्रतिपादनांते भूयसीं दक्षिणामन्येभ्यो यथाशक्ति दत्वा सप्ताहं ब्राह्मणान् भोजयेत् अष्टमेहनि शक्त्य
नुसारेण कांचनादिदानं तेभ्यः कार्यं दिनाष्टकं ब्रह्मचर्यादिव्रतचर्यांते परमेश्वरार्पणं कुर्यादिति सदंतजननादिशांतिः षष्ठेऽष्टमे वा

मासेदंतोत्पत्तौतुतदनुसारिसंकल्पपूर्वकं बृहस्पतेरेवमंत्रेणतत्पूजनविधिनापूजनंदधिमधुघृतानांअश्वत्थसमिधामष्टोत्तरशतंतन्मंत्रे
णाहोमः आज्येनस्विष्टकृदादितत्कलशोदकेनाभिषेकः आचार्यायधेनुर्देयाब्राह्मणभोजनांतेईश्वरार्पणंकुर्यादिति षष्ठाष्टममासदंतो-
त्पत्तिशांतिः अष्टमादिषुमासेषुदंतजन्मशुभावहमितिज्योतिर्निबंधवाक्येतुअतद्गुणसंविज्ञानबहुव्रीहिणानवमादिग्रहणमितिवृ-
द्धाः अथप्रसववैकृतशांतिः स्कंदगर्गः यत्रगर्भेविपर्यासोमानुषाणांगवामपि अद्भुतानिप्रसूयंतेतस्यदेशस्यविद्रवः अत्राऽ
पिदिव्यजाशांतिःकार्यापंचदशीबुधैः पंचदशींप्राप्यैतिशेषः पर्वणीत्यर्थः मानुषामानुषाणांचगोजाश्वमृगपक्षिणाम् जायंतेजातितो
दाश्चसदंताविकृतास्तथा बहुशीर्षाअशीर्षावाबहुकर्णाअकर्णकाः एकशृंगाद्विशृंगाश्चतथैवचतुराद्विजाः दीर्घकर्णामहाकर्णाग-
जकर्णाश्चमानवाः मानवाश्चयदाव्याघ्रमार्जारास्तनुधारिणाम् जायंतेपुरुषायत्रतत्रसंग्राममादिशेत् राजश्रेष्ठकुलेनाशोधनस्यचकु
लस्यच यमलायत्रजायंतेनारीणांगजवाजिनाम् ब्रह्मशांतिंततःकुर्याद्यत्रब्रह्माप्रशासिता अष्टोत्तरसहस्राणिचरुंवैजुहुयाद्घृतम्
समिधांतुपलाशानांतर्पयेत्पूर्ववद्द्विजान् दासीदाससमायुक्तंगोदानफलसंयुतम् कांचनंवृषभंवस्त्रंदद्याद्विप्रायदक्षिणाम् अशिराजा
यतेजंतुस्तथाद्वित्रिशिरास्तथा सूर्याद्भुतंविजानीयात्पूजयित्वादिवाकरम् दध्याज्यमधुसंयुक्ताःसमिधस्त्वर्कसंभवाः यद्वाजनःप्रसू
तिभिर्जुहुयाद्घृतमेवच धेनुंस्वर्णंवस्त्रंचदद्याद्दात्रेचदक्षिणाम् सर्वेदोषाविनश्यंतिततःसंपद्यतेशुभम् मृगीजनयतेसर्पान्मंडूकांश्च

प्यमानुषान् बृहस्पत्यद्भुतमिदं तद्वारे संप्रपूजयेत् औदुंबरस्य समिधो दधि सर्पिः समन्विताः दोषोपशमनार्थाय जुहुयान्नियमे स्थितः
वस्त्रं स्वर्णं धेनुं च दद्याद्विप्राय दक्षिणाम् स्त्री गर्भपातो यमलं प्रसूयंते ऽथवा स्त्रियः सदंताश्चैव जायंते जातमात्रं हनंति च बुधाद्भु
तं विजानीयात्तद्वारे तु प्रपूजयेत् वस्त्रं गावः स्वर्णं च दद्याद्विप्राय दक्षिणाम् अद्भुतसागरे नारदः भानौ सिंहगते चैव यस्य गौः सं
प्रसूयते मरणं तस्य निर्दिष्टं षड्भिर्मासैर्न संशयः तत्र शांतिं प्रवक्ष्यामि येन संपद्यते शुभम् प्रसूतां तत्क्षणादेव तां गां विप्राय दापयेत् त
तो होमं प्रकुर्वीत घृताक्तै राजसर्षपैः अयुतो होमो व्याहृतिभिः कार्य इति तथा अस्य वामस्येति सूक्तेन तद्विष्णोरिति मंत्रतः जुहुया
याच्च तिलाज्येन शतमष्टोत्तराधिकम् मृत्युंजयेन मंत्रेण जुहुयाच्च तथायुतं श्रीसूक्तेन ततः स्नायाच्छांतिसूक्तेन वा पुनरिति अथ सुख
प्रसवकरम् मदनरत्ने नारायणीघटिकायाम् करंकी भूतगोमूर्धा सूतिकाभवनोपरि तात्कालनिहितो नार्याः स्वरवप्रसवकारकः
अस्थिमात्रावशिष्टो गोमस्तक इत्यर्थः उपोदक्यास्तु मूलानि तैलयुक्तानि कारयेत् योनिप्रलेपो दातव्यः सुखं नारी प्रसूयते वंशनिंबयो
स्त्वक्कुतुलसीमूलं कपित्थपत्रं च करवीरमेतत्पिष्ट्वा क्षीरेणामाहिषेणैव सम्मतोलितं सतैलं योनिं लिप्त्वा च तेनापि मृतगर्भं निःसारय
ति किमत्र चित्रं स्वरवप्रसवे अत्र सर्वत्र प्रयोगाः स्वयमाइति न लिख्यंते यत्कांत्या सूर्यचंद्राद्या अभवन्श्रीदकांतयः श्रीकांतस्य मुदे
तस्य प्रोक्ता जननशांतयः इत्यापदेवसूतानंतदेवकृते संस्कारकौस्तुभे जननशांतिनिरूपणम् अथ नामकरणम् तत्र

नामचास्मैदद्युरितिसूत्रव्याख्यावसरेवृत्तिकृतोक्तंनामकरणस्याचार्येणकालांतरानुक्तेजातकर्मानंतरंकार्यमित्येकइति तथाचज्योति-
र्वसिष्ठः जन्माहाद्वादशाहेवादशाहेवाविशेषतः कुर्याद्वैनामकरणंकुमारस्येतिवैस्मृतिरिति पारस्करः दशम्यामुत्थाप्यब्राह्मणान्भो
जयित्वापितानामकरोति उत्थाप्यसूतिकाम् नचदशम्यामतीतायामितिव्याख्यानमुचितम् अध्याहारस्यानुचितत्वात् अपरार्कमे
धातिथिभ्यामंगीकाराच्च जन्मतोदशमेवापिद्वादश्यांवापितत्पुनः विप्राणांनामकर्मस्याद्दाशौचांतेतुशेषयोरिति नारदवाक्येविप्राणां
दशमेआशौचनिवृत्तिंविनापिकर्तव्यताप्रतीतेश्च एवंएषांदशाहतःप्राक्स्मुन्द्विस्तद्विषयंदशम्यामितिकल्पतरूक्तिरप्युक्ता तथासतिक्ष
त्रियवैश्ययोर्विप्रवैधर्म्योक्तोउक्तवाक्यस्यायांनिरस्तात्पर्यकत्वापत्तेः याज्ञवल्क्यः अहन्येकादशेनामेति पारिजातेबृहस्पतिः द्वादशे
दशमेवापिजन्मतोदिवसेशुभे षोडशेविंशतौचैवद्वाविंशेवर्णतःक्रमात् इति षोडशैकोनविंशेवाद्वात्रिंशेवर्णतइतिक्वचित्पाठः कीदृ-
शःक्रमादित्यस्यार्थइत्यपेक्षायां उक्तंसंग्रहे एकादशेऽन्हिविप्राणांक्षत्रियाणांत्रयोदशे वैश्यानांषोडशेकार्यंमासांतेशूद्रजन्मनइति एकाद
शइतिदशमद्वादशयोरुपलक्षणम् त्रयादशइतिषोडशइतिचविंशादेःक्षत्रियादिभिःस्वाशौचकालात्पूर्वंनकार्यमित्यत्रतात्पर्यम् भवि
ष्येनामकरणप्रकरणे द्वादश्यामपरेरात्र्यांमासेपूर्णेतथापरे अष्टादशेऽन्हितथावदंत्यन्येमनीषिणइति आश्वलायनपरिशिष्टे नाम
त्वेकादशेदिवसेशतरात्रेसंवत्सरेवायथोपपत्त्येके जन्मन्येकादशेचैवनक्षत्रइतिगोभिलपरिशिष्टे जननाद्दशरात्रेव्युष्टेशतरात्रेसंव-

त्सरे वा नामकरणमिति व्युष्टे अतिक्रांते मनुः नामधेयं दशम्यां तु द्वादश्यां वापि कारयेत् पुण्ये तिथौ मुहूर्ते वा नक्षत्रे वा गुणान्विते इति
अपिशब्दादेकादशे ततश्च द्वादशदिनांतकालेषु न पुण्यतिथिनक्षत्रचंद्रानुकूल्यादिगुणादरः तुल्यन्यायात् तथा क्षत्रियादेर्विंशिष्यवि
हिते त्रयोदशादि दिनेपि न तदादरः कार्य इति उत्तरार्द्धगतैकवाशब्दस्यार्थः ततश्च कालांतरेषु तदादरो चित्यं ध्वन्यते द्वितीयवाशब्देन तु गु
णान्वितं नक्षत्रमपि स्वतंत्रः काल इति ज्ञाप्यते अत एव ब्राह्मणादेर्दशमैकादशद्वादशदिनेषु कुर्वतः क्षत्रियादेश्च त्रयोदशादौ न मलमासगु
रुशुक्रमौढ्यादिनिषेधादरोपि तथा नंदीयदीपिकायाम् गर्भाधानसुखंचचौलविधितः प्राग्जातयागं विनेति प्रकृत्योक्तम् अधिके मा-
स्येव माद्याच्चरेदिति तथापि पारिजाते बृहस्पतिनापि यस्यां क्रियायां यश्चोक्तः कालो मासदिनैरपि तस्यां न दोषो मूढत्वं वक्रं वा जीवशुक्र
योरिति दिनैरिति तृतीयोत्थंभावे मासात्मना दिनात्मना वा यो नियतः कालस्तस्मिन्क्रियमाणायां तस्यां मूढत्वादि न दूषणमित्यर्थः एवमु-
क्तदिनेषु सर्वनिषेधानादरे प्राप्ते तदपवादं तत्रैव गर्गः व्यतीपाते च संक्रांतौ ग्रहणे वैधृतावपि श्राद्धं विना शुभं नैव प्राप्तकालेपि मानवः कु
र्यादिति शेषः तथा अमासंक्रांतिविष्ट्यादौ प्राप्तकालेपि नाचरेदिति सर्वदिनेषु विशेषांतरं मुहूर्तसंग्रहे पूर्वाण्हः श्रेष्ठ इत्युक्तो म-
ध्यान्हो मध्यमः स्मृतः अपराण्हं च रात्रिं च वर्जयेन्नामकर्मणीति तथोक्तदिनेषु कृतस्य नामकर्मणः कालांतरे क्रियमाणस्यापेक्षितस्ति
थ्यादिनिर्णयः पारिजाते नृसिंहः छिद्राख्यां पर्वनवमीं हित्वा शेषाः शुभावहा इति चतुर्थी षष्ठ्यष्टमी द्वादशी चतुर्दश्यः छिद्राह्व-

पर्वणीनवमीन्वित्यष्टौतिथीर्विहायशेषास्तिथयोनामकर्मणिशस्ताइत्यर्थः वसिष्ठः बुधेंदुसितजीवानामंशकेदिवसोदये द्रेक्काणेका-
लहोरायांनामकर्मप्रशस्यते षष्ठ्यंतस्यसप्तम्यंतेषुप्रत्येकंसमन्वयः अंशकोनवांशोराशेः उदयोलग्नंद्रेक्काणोराशेस्तृतीयांशः काल
होरावारप्रवृत्तिमारभ्याहोरात्रसंबंधिनोभागभेदाः दिवसोदयइत्येकवद्भावः ततश्चत्वारोवासराःप्रशस्ताइत्यर्थः पारिजाते मि
त्रादित्यमघोत्तराशतभिषक्स्वातीधनिष्ठाच्युतप्राजेशाश्विशशांकपौष्णदिनकृत्पुष्येषुराशौस्थिरे छिद्रांपंचदशींविहायनवमींशुद्धे
ष्टमेभार्गवज्ञाचार्यामृतपादभागदिवसेनामानिकुर्याच्छिशोरिति मित्रोऽनुराधा आदित्यंपुनर्वसुः उत्तरेत्युत्तरात्रयम् गृह्यतेत्रीण्यु
त्तराण्यहुरुडूनिनाम्नीतिशास्त्रांतरसंवादात् अच्युतःश्रवणः प्राजेशंरोहिणी अश्वीत्यश्विनी शशांकोमृगशिरः पौष्णंरेवतीदिन
कृद्धस्तः राशौस्थिरे वृषसिंहवृश्चिककुंभलग्नेषु तेष्वएवाष्टमस्थानेरिष्टसूचकग्रहाणांक्रमणंशुद्धत्वम् आर्योगुरुः अमृतपादश्चं
द्रः एषांभागाख्योंशोदिवसाख्यवासरेप्रत्येकमन्वयः भागदिवसमित्येकवद्भावः नामानीतिबहुवचनमेकस्यशिशोर्बहूनिनामानी
तिज्ञापनार्थम् प्रथममाहशंखः कुलदेवतासंबद्धंपितानामकुर्यादितिकुलपूज्यायादेवतातत्संबद्धमित्यर्थः अस्यांव्याख्यायामना
दिराचारोमूलम् द्वितीयमाहगार्ग्यः मासनामगुरोर्नामदद्याद्बालस्यवैपिता कृष्णोनंतोच्युतश्चक्रीवैकुंठोथजनार्दनः उपेंद्रोयज्ञपुरुषो
वासुदेवोहरिस्तथा योगीशःपुंडरीकाक्षोमासनामान्यनुक्रमात् अत्रमार्गशीर्षादिक्रमः चैत्रादिमासनामादिर्वैकुंठोऽथजनार्दनः

उपेंद्रोयज्ञपुरुषोवासुदेवोहरिस्तथा योगीशः पुंडरीकाक्षः कृष्णोऽनंतोऽच्युतस्तथा चक्रधारीतिचैतानिक्रमादाहुर्मनीषिणइतिमदन
रत्नोदाहृतगर्गवचः संवादात् मासाश्चाऽत्रचांद्रास्तेष्वेवचैत्रादिशब्दानांमुख्यत्वात् तेनचशुक्लादिकृष्णांताएव तादृशचांद्रमानस्यैवमुख्य
त्वात् ब्राह्मणेनचैतदेवविशेषेणादरणीयम् अमावास्यापरिच्छिन्नोमासः स्याद्ब्राह्मणस्यत्विति वचनात् तृतीयमप्याहबौधायनः न
क्षत्रनामधेयेनद्वितीयंनामधेयंगुह्यमस्यान्यत् अभिवादनीयमुपनयनान्मातापितरौसंविदितौभवतोविज्ञायतेद्विनामाब्राह्मणइति
अन्यद्व्यावहारिकात् नक्षत्रनामधेयेनेतितृतीययातत्रजातइत्यधिकारेविहिततद्धितांतेनकृत्तिकादिनाम्नानिष्पन्नमित्यर्थोलभ्यते अ-
तएवनक्षत्रनामद्वितीयंस्यादितिहिरण्यकेशिसूत्रव्याख्यावसरेमातृदत्तग्रंथः किंतत् जन्मनक्षत्रप्रकृतिकंतत्रजातार्थतद्धितांतम्
यथारौहिणः श्राविष्ठः आर्द्रकइतीति उक्तश्चास्यनाम्नोविनियोगः सूक्तवाकेआश्वलायनेन असावसावित्यस्यादिश्यनामनीइति
उक्तंचैतद्व्याख्यावसरेनाम्नोः क्रमनियमायदेवत्रातेन तत्रजातइत्यस्मिन्नर्थेतद्धितउत्पद्यतेइति प्रकृत्यतस्मादेवंप्रयोगोभवति अनूराधो
देवदत्तइति तथाबौधायनेनपुत्रस्यनामगृह्णातीतिप्रक्रम्यरोहिणायतिष्यायेतियथानुशासनंविनियोगोप्यधायि तथोपनयनप्रक
रणस्थस्यकोनामासीतिनामधेयंपृच्छतितस्याचार्यः अभिवादनीयनामधेयंकल्पयित्वादेवताश्रयंनक्षत्राश्रयंगोत्राश्रयमप्येकइतिसू
त्रस्यव्याख्यावसरेछंदोगसूत्रभाष्यकृतोक्तंनक्षत्राश्रयंफल्गुननामासीतियथोक्ततद्धितानामेवन क्षत्रनाम्नांसंग्रहार्थः श्लोकः कृदर्शे

नक्षत्राप्येविद्यारण्यभाष्येचसमुदाहृतः रोरेभमृज्येत्विवृद्धिरादौ ष्ठांत्येचवांत्यश्चवशाश्वयुक्त शेषेषुनाम्नोः कपरः स्वरोंऽत्यस्याघो
रदीर्घः सविसर्गइष्टइति रोइतिरोहिणी आदौआद्याक्षरे ततश्चरौहिणः रैवतः माघः मार्गशीर्षः ज्येष्ठः चैत्रइतिषण्णांसिद्धिः
प्रोष्ठपदाप्रकृतिकेनाम्नि ठकारात्सरेवृद्धिरित्यर्थः ततश्चप्रोष्ठपादइतिनक्षत्रद्वयसंबंधिनामसिद्धिः अंत्यमपभरणी तैत्तिरीयाणांनक्ष
त्रेष्टिपाठे कृत्तिकाद्यपभरण्यंतपाठात्ततश्चअपभरणः आपभरणः श्रवणः श्रावणः शातभिषजः शतभिषक् जातार्थेप्रतिप्रसू
तोणडिद्वावक्तव्यइतिवाक्यकारोक्तेः शातभिषइत्यपि अश्वयुक् आश्वयुजः एवंचतुर्नक्षत्रसंबंधिनामसिद्धिः शेषेषुउक्तान्यन
क्षत्रप्रकृतिकनामसुनवृद्धिः श्रविष्ठाफल्गुन्यनुराधेत्यादिसूत्रेतद्धितलुकोनियमात् लुक्तद्धितलुकीति श्रविष्ठाफल्गुन्या
दौस्त्रीप्रत्ययनिवृत्त्याच श्रविष्ठः फल्गुनः अनुराधः तिष्यः आश्लेषः हस्तः विशाखः अषाढः कृत्तिकः बहुलइतिवेतिएकादशसं
बंधिनामसिद्धिः आम्न्योः आर्द्रामूलयोरंत्यस्वरः ककारात्परोभवति रेफग्रणम् आश्लेषाग्रहणमाकारेणमाभूदिति आर्द्रकः मूल
कइति स्वाप्वोः स्वातीपुनर्वस्वोरंत्यस्वरः सविसर्गोज्ञेयः स्वातिः पुनर्वसुरिति केषांचित्स्वातीतिसदीर्घपाठात्पुनर्वस्वोर्द्वित्वेनच
पुनर्वसू इतिदीर्घत्वप्रसक्ते रदीर्घत्वमुक्तम् पूर्वैः सहेमानिचत्वारि सप्तविंशतिनक्षत्रसंबंधिनाम्नामेवंसिद्धिः तैत्तिरीयैर्नक्षत्रेष्टि
ष्वभिजितः पृथगाम्नातेपिपाणिनिनापिवत्सशालाभिजिदश्वयुगितितत्प्रकृतिकयोरभिजिदाभिजित इतिनाम्नोरनुशिष्टयो

रपिश्लोकेतयोर्नादरः सतस्यनक्षत्रांतरेंतर्भावात्तन्नाम्नैवव्यवहारसौकर्यादितिबोध्यम् आहृतंत्वाभिजितइतिनाक्षत्रनाममा-
तृदत्तेनेतितत्स्वीकारेपिनबाधकम् अभिजित्स्वरूपंतैत्तिरीयाआमनंति अभिजिन्नामनक्षत्रंउपरिष्टादषाढानांअधस्ताच्छ्रोणाया
इति विवृतमेतद्वसिष्ठेन अभिजिद्भागमेतद्वैश्वदेवांत्यपादमखिलम् आद्याश्वतस्रोनाड्योहरिभस्येति वैश्वदेवमुत्तराषाढाश्वत
स्रइतिपंचदशांशोपलक्षणम् द्वयोर्नक्षत्रयोर्वृद्धिक्षयालोचनेनपादपंचदशांशावभिजिदित्यर्थः उक्तनाक्षत्रनामानिस्त्रीप्रत्ययांतानि
स्त्रीणांमातृदत्तेनैवकार्तिकीरोहिणीत्याद्यनुक्रमणात् तूष्णीमेताःक्रियाःस्त्रीणामितिस्मृत्यावृतेवकुमार्याइतिगृह्येणचमंत्ररहितय
थावस्थितसंस्काराणांतास्वपिविधानात् उक्तोऽत्रविशेषोमातृदत्तेनैवपुण्याहादिवाचनंकार्यंनान्यदस्तीति अश्वयुक्आश्वयुजइतिवि
कल्पेआप्तेनियमः परिशिष्टे तदक्षरादिकंनामयस्मिन्धिष्ण्येयदक्षरमिति अक्षरंस्वरः द्व्यक्षरमित्यादौतथादर्शनात् ततश्चा
श्वयुगित्येवोचित एवंनज्योतिर्वित्प्रसिद्धस्वरोदयाभिहितशतपदचक्रसारोत्थारोयोज्योतिषार्केभिहितः चूचेचोलापदेष्वाद्येली
लूलेलोयमस्यचेत्यादि तत्रेतिप्रोक्ताइमेपद्येवर्णानामाद्विजाःस्फुटाइतिउपसंहारादाद्येअश्विन्यांपदेषुचरणेषुयेचूइत्यादयोवर्णास्त-
दादीनिनामानिचूडामणिश्चेदिपतिःचोलपतिःलाटपतिरित्येवंकार्याणीतिप्रतीतेज्योतिर्विदांनक्षत्रतच्चरणज्ञानफलानिसंतुतान्यपि-
नामानि यदिनामकरणप्रकरणेक्वचिद्गृह्यग्रंथेतादृशनाक्षत्रनामकार्यमितिस्फुटोविधिर्भवेत्तदापिसूक्तवाकादिसंबद्धकर्मानधिकृत-

जात्यंधर्विषयोसाविति ज्ञेयम् तदधिकृतान्प्रतिव्याकरणानुसारिनाक्षत्रनाम्नामेवावश्यकतयादर्शितत्वात् शांखायनास्तु कृत्तिकास्वृत्त
न्नस्य अग्निशर्मेत्येवंनाक्षत्राणिनामानितत्तद्देवतासंबद्धानिमन्यंते उदाहृतंचश्रुतिभाष्येवचनं नक्षत्रदेवताएताएताभिर्यज्ञकर्मणि यजमानस्य
शास्त्रज्ञैर्नामनक्षत्रजंस्मृतं शर्मांतंब्राह्मणस्योक्तमिति अभिवादनिकंचसूक्तवाकेपठनीयंनाक्षत्रादन्यदेवे त्यपितत्सूत्रभाष्ये कातीयाअपि
देवतासंबद्धमेवनाक्षत्रनाममन्यंते नैतदाश्वलायनानां व्यावहारिकंनामाहबृहस्पतिः नामाखिलस्यव्यवहारहेतुःशुभावहमिति तत्स्वरू
पमाहाश्वलायनः नामचास्मैदद्युर्घोषवदाद्यंतरंतस्थमभिनिष्ठानांतंद्व्यक्षरंचतुरक्षरंवाद्व्यक्षरंप्रतिष्ठाकामश्चतुरक्षरंब्रह्मवर्चसकामोयु
ग्मानित्वेवपुंसामयुजानिस्त्रीणामिति वर्गेषुकखचछेत्यादिप्रथमद्वितीयभिन्नागघछेत्यादयःपंचदशहकारश्चेत्येतेघोषवंतोहलः तदन्यतरआ
दिर्यस्य अंतस्थोयरलवान्यतरोमध्येयस्याभिनिष्ठानोविसर्जनीयोंतेयस्याक्षरंस्वरःसकृत्भिन्नःयस्मिन्द्वेअक्षरेचत्वारिव्यंजनेषुनसंख्यानियमःयु
ग्मानित्वेवेतितदन्यलक्षणानादरेपिनदोषइतिज्ञापनार्थं ततश्चदेवइत्यादिवद्रुद्रइत्याद्यपिकार्यं अत्रविशेषंवसिष्ठः द्व्यक्षरंवाचतुरक्षंवाविवर्जयेदं
त्यलकाररेफं तन्मासनामादिकमेवनित्यंस्फुटंवदेद्दक्षिणकर्णरंध्रइति महाभाष्येयाज्ञिकाःपठंति त्रिषुपुरुषानूक्तमनरिप्रतिष्ठितंकुर्यान्नतद्धितमिति
कृदंतंकुर्यान्नतद्धितांतमितिभावः कपिलसंहितायां देवतानांविशेषेणपित्रोर्वानामशस्यतइति हिरण्यकेश्यापस्तंबाभ्यांविशेषांतरमुक्तं नामा-
ख्यातांतंनामाहिरण्यदाइत्यादिस्थिरसुप सर्गादिवासुश्रीरित्या दीति व्यावहारिकानामाधिकारेयमःशर्मदेवश्चविप्रस्यवर्मराजाचभूभुजः

१८

गुप्तोदत्तश्चवैश्यस्यदासःशूद्रस्यकरयेदिति मनुः स्त्रीणांचसुखमक्रूरं विस्पष्टार्थंमनोरथम् मंगल्यंदीर्घवर्णांत माशीर्वादाभिधा
नवदिति प्रासादादीनामपिनामकार्यमितिस्कांदे देवालयगजाश्वानां वृक्षाणांवापिकूपयोः सर्वापणानांपण्यानांचि न्हानांयोषि
तांनृणाम् काव्यादीनांकवीनांच पश्वादीनांविशेषतः गजप्रासादयज्ञानांनामकर्मयथोदितमिति नामकर्मणिविशेषंपारिजाते
भगवान् शिशोर्नामाथपित्रादिर्दद्यामेद्द्वादशेपिवा कुर्याद्यद्वागुणैर्युक्तेनक्षत्रेत्तुगुणेशिशोः इदमार्याःकुमारस्यनामास्यविदधाम्य
हम् इतिविज्ञापितैर्विप्रैर्विद्वद्भिरनुमोदितम् ब्राह्मणैःसार्द्धमारभ्य पूर्वंपुण्याहवाचनम् तत्रपुण्याहपर्यायं यथाविधिसमाप्यच
स्वस्तिपर्यायमध्येतु नामधेयंविधित्सितम् चतुर्थ्यंतमुदीर्यादौपितातन्नामकर्मणि स्वस्तीत्याद्यंब्रुवंस्त्वंतंभवत्सदमुदीरयेत् वक्तारश्च
चतुर्थ्यंतंबालनामोक्तिपूर्वकम् स्वस्तीत्येवंप्रतिब्रूयुरिति आहृतश्चासौस्वस्तिवाचनगतोविशेषःशौनकजयंतकारिकासुपारिजाता
दिप्रयोगेषुच अभिवादनीयंचनामनस्त्रीणामित्युक्तंजयंतेनेत्यलम् अथप्रयोगः तत्रगर्भाधानादिसंस्कारातिपत्तौप्रमा
दादकरणेजातकर्मणःकालातिपत्तिनिमित्तकाज्यहोमपूर्वकंप्रत्येकंपादकृच्छ्रंबुद्धिपूर्वकाकरणेप्रत्येकमर्द्धकृच्छ्रंगोदानतिलसहस्रहो-
माद्यन्यतरप्रत्याम्नायेनकुर्यात् तद्यथा जातकर्मणःकालातिपत्तिनिमित्तदोषपरिहारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंप्रायश्चित्तहोमंकरि
ष्येइतिसंकल्प्यउपलेपनाद्याज्यभागांतंकृत्वा ॐ भूर्भुवःस्वःस्वाहेत्याज्याहुतिंहुत्वास्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्यगर्भाधानपुंसवना

सं॰कौ॰
९९

नवलोभनसीमंतोन्नयनलोपनिमित्तदोषपरिहारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंइयतःपादकृच्छ्रान्एतत्त्वत्याम्नायेनाचरिष्यइतिसंकल्प्य
तान्संकल्पपूर्वकमर्धकृच्छ्रान्वाचरेत् आरभ्याधानमाचौलात्कालेऽतीतेतुकर्मणाम् व्याहृत्याज्यंस्रुसंस्कृत्यहुत्वाकर्मयथाक्रम
म् एतेष्वेकैकलोपेपिपादकृच्छ्रंसमाचरेत् चूडायाअर्द्धकृच्छ्रंस्यादापदित्वेतदीरितम् अनापदितुसर्वत्रतदेवद्विगुणंचरेदितिभ-
गवदुक्तेः अस्मिन्होमेपारिजातमनुस्मृत्यपाकयज्ञतंत्रमुक्तम् केचित्तुआज्यंस्रुसंस्कृत्येतिवचनादग्निस्थापनाज्यसंस्कारपात्रसंमार्गा
तिरिक्तंनकार्यमित्याहुः अथदेशकालौसंकीर्त्यअस्यकुमारस्यआयुरभिवृद्धिव्यवहारसिद्धिबीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणद्वाराश्री
परमेश्वरप्रीत्यर्थंनामकर्मकरिष्यइतिसंकल्प्य गणेशपूजनस्वस्तिवाचनादिकुर्यात् केवलनामचिकीर्षायांस्वस्तिवाचनमुपक्रम्यपुण्या
हत्रयमुक्त्वाऽमुकनाम्नेस्मैस्वस्तिभवंतोब्रुवंत्वितित्रिर्वदेत् ब्राह्मणाश्चैतन्नाम्नेस्वस्तीतिप्रतिब्रूयुः ततश्चपुण्याहशेषंसमापयेत् जा
तकर्मसहितनामचिकीर्षायामस्यकुमारस्यजातकर्मनामकर्मणोःपुण्याहंभवंतोब्रुवंत्वितित्रिरुक्ताः त्रिःप्रत्युक्तेअस्यकुमारस्यजातकर्म-
णएतन्नाम्नेऽस्मैचस्वस्तिभवंतोब्रुवंत्वितित्रिर्वदेत् तदनुसारिप्रतिवचनेब्राह्मणैर्दत्तेऽस्यकुमारस्यजातकर्मणोः ऋद्धिंभवंतोब्रुवंत्विति
त्रिर्वदेत् ऋध्यतामितिब्राह्मणाःप्रतिब्रूयुः ततःपुण्याहशेषंसमाप्यनांदीश्राद्धांतंकृत्वाआचारप्राप्तंनामदेवतापूजनंकुर्यात् तदि
त्थम् तंडुलपूर्णकांस्यपात्रेसुवर्णशलाकयाश्रीगणेशायनमइतिलिखित्वाकुलदेवतानामलिखेत् श्रीनृसिंहभक्तइत्यादिततोमा-

९९

सनामकृष्णइत्यादिततोनाक्षत्रनामकृत्तिकइत्यादिततोव्यावहारिकंशिवशर्मेति नामदेवताभ्योनमइतितेष्वक्षतेषुनामदेवताआवा-
हयेत् तदरक्तमित्रावरुणा॰ गृहावैप्रतिष्ठा॰ प्रतिष्ठाप्यनाममंत्रेणषोडशोपचारैः संपूज्य बालस्यदक्षिणकर्णेउपदिशेत् तदित्थम् इदमा
यौः कुमारस्यनामास्यविदध्यास्यहमितिप्रार्थितब्राह्मणैः अनुज्ञातः श्रीगणपतयेनमइत्यप न्यस्यकुलदेवतानाम्नाश्रीनृसिंहभक्तोऽ
सिमासनाम्नाकृष्णोसि ततोनाक्षत्रेणनाम्नाकृत्तिकोसिइत्युपांसुवदेत् ततोव्यावहारिकेणनाम्नाशिवशर्मासीति तदरक्तमित्रावरु
णा॰ गृहावैप्रतिष्ठेत्युक्त्वाप्रतिष्ठितंनामास्त्वितिब्राह्मणाः प्रवदेयुः ततः कर्तातिष्ठन्कुलदेवतानाम्नाश्रीनृसिंहभक्तोभवतः सर्वा-
न्ब्राह्मणानभिवादयतेइतिवदेत्तेचायुष्मान्भवतुश्रीनृसिंहभक्तइतिवदेयुः एवंकर्तामासनाम्नाकृष्णोभवतअभिवादयतेइतिवदे-
त् तेचायुष्मान्॰ कृष्णइतिवदेयुः कर्तोपांसुवदेन्नाक्षत्रेणनाम्नाकृत्तिकइतिभवतः सर्वान्ब्राह्मणानभिवादयतेइत्युच्चैः आयुष्मान्भव
तुभवदुक्तनामेतितेवदेयुः कर्ताव्यावहारिकेणनाम्नाशिवशर्माभवतइति॰ तेचायुष्मान्भवतुशिवशर्मेतिवदेयुः तदरक्त॰ गृहावैप्रति॰
ततः कृतस्यनामकर्मणः पूर्णतासिध्यर्थंदशब्राह्मणान्भोजयिष्येइतिसंकल्प्यभूयसीदानंचसंकल्प्येश्वरार्पणंकुर्यात् प्रयोगकाले
पिअभिवादनीयनाम्नउपांसुत्वमाहशौनकः अभिवादननामेदमस्येत्यालोच्यचेतसा उपांसुनिर्दिशेच्चैतन्नजानीयुःपरेयथेति अ
भिवादनीयंचनाक्षत्रमेवपूर्वोदाहृतबोधायनवचनात् तच्चव्यावहारिकोत्तरंकार्यमितियद्यपिआश्वलायनीयपाठक्रमादवगम्यते यद्य

पिपारिजातेप्रयोगकालेयमेवक्रमोनुसृतस्तथापिसूत्रवाकेदेवत्रातेननाक्षत्रोत्तरंव्यावहारिकविनियोगकथनात् तदुदाहृततत्साधकन्या
यसहकृतदृब्धाचारवशाच्चविपरीतक्रमोमयोदाहृतः नामकर्मणिव्यावहारिकस्यैवशर्मो तत्वेस्मृतिसिध्येपिअभिवादनेनाक्षत्रस्यतदं
तत्वंवाचनिकम् इतिपुंसांनामकर्म अथस्त्रीणाम् संकल्पे ऽस्याःकुमार्याइतिविशेषः स्वस्तिवाचनेएतन्नाम्न्यैअस्यैस्वस्तिभ
वंतोब्रुवंत्विति स्वस्तिवाचनांतेनामानिलिखेत् भक्तेत्याबंतंकुलदेवतानामामासनामरूपचक्रिणीवैकुंठीवारूपदेवीति त्रीणिङीबंतानि
सांकेतिकेषुअवयवार्थाभावेपिनांतत्वाणंतत्वयोर्डीब्व्युत्पत्तिनिमित्तयोरनपायात् हरिरित्यविकृतंसंकेतनमतिशब्दवत् स्त्रियांसंभवा
त् कृष्णाअनंतेत्येवमवशिष्टान्याबंतानि अदंतत्वात् ननाक्षत्रंमातृदत्तोक्तमपिआश्वलायनशाखिभिःकार्यंअभिवादनीयनिषेधस्य
जयंतेनोदाहृतत्वात् व्यावहारिकेदायज्ञदाशर्मेत्यादिपुंवत्प्रयोगः नाममंत्रेणपूजादि वैदिकमंत्रवर्जंपुंवत् द्विविधमप्येतत्पितुरसन्नि
धौपितामहादिःकुलवृत्थःकुर्यात् पितानामकुर्यादन्योवाकुलवृद्धइतिशंखस्मरणात् इतिसंस्कारकौस्तुभेनामकर्म अथ
दोलारोहणं भविष्ये अभीष्टेपुण्यदिवसेचंद्रताराबलान्विते मृदुध्रुवक्षिप्रभेषुमातावाकुलयोषितः योगशायिहरिंस्मृत्वाप्राक्शी
र्षेविन्यसेच्छिशुमिति मृदुध्रुवादिलक्षणंश्रीपतिः रोहिण्युत्तरभंस्थिरंगिरिशमूलेंद्रोरगंदारुणंक्षिप्रंचाश्विदिनेशपुष्यमनलेंद्राग्नीतु-
साधारणम् उग्रंपूर्वमघांतकंमृदुमृगत्वाष्ट्रांत्यमैत्रंचराविष्णुस्वातिशतोडुवस्वदितयःकुर्युःस्वसंज्ञाफलमिति रोहिणीउत्तरात्रयंचेतिस्थि

रं आर्द्रामूलज्येष्ठाश्लेषादारुणानि अश्विनीहस्तपुष्याःक्षिप्राणि कृत्तिकाविशाखेसाधारणे पूर्वात्रयंमघाभरणीउग्राणि मृगचि-
त्रारेवत्यनुराधामृदूनि श्रवणस्वातीशततारकाधनिष्ठापुनर्वसवश्चराणि एतेषांसंज्ञानुसारिफलंज्ञेयमिति ईदृशनक्षत्रनियमायवादो
ज्योतिर्निबंधे आंदोलाशयनेपुंसोद्वादशोदिवसःशुभः त्रयोदशस्तुकन्यायांननक्षत्रविचारणा अन्यस्मिन्नदिवसेनेतस्यात्तिर्यगास्येप्र-
शस्यतइति अन्यदिवसानाहपारिजातेबृहस्पतिः दोलारोहस्तुकर्तव्योदशमेद्वादशेपिवा षोडशेदिवसेवापिद्वाविंशदिवसेपिवेति द्वा
त्रिंशइतिक्वचित्पाठः इतिसंस्कारकौस्तुभेदोलारोहणम् अथदुग्धपानंश्रीधरीये एकत्रिंशेवासरेवाद्वितीयेजन्मर्क्षेवा
शुभलग्नेनुकूले शंखेक्षीरंसंनिदध्याच्छिशूनांवक्त्रेधात्रीपूज्यपूजांविधायेति शंखइतिसप्तमीतृतीयार्थे पूज्याःकुलदेवताविप्राश्च
नृसिंहः पूर्वाण्हेवाथमध्यान्हेकुर्याद्रात्रिंविवर्जयेत् योगिनीराहुरुद्रादिसुखंचैवविवर्जयेदिति योगिन्यादिलक्षणंयोगिनीनां-
स्थिरचरभेदश्चज्योतिःशास्त्रादवगंतव्यः इतिसंस्कारकौस्तुभेदुग्धपानम् अथाचारप्राप्तंजलपूजनमाहुर्ज्योतिर्विदः
कवीज्यास्तचैत्राधिमासेनपौषेजलंपूजयेत्सूतिकामासपूर्तौ बुधेंद्वीज्यवारेविरिक्तेतिथौहिश्रुतीज्यादितींद्वर्कनैर्ऋत्यमैत्रेरिति शुक्रगु
र्वस्तयोश्चैत्रेऽधिमासेपौषेचनकार्यं मासांतेबुधसोमगुरुवारेषुरिक्तान्यतिथौश्रवणपुष्यपुनर्वसुमृगहस्तमूलानुराधानक्षत्रेषुकुर्या-
दितिभावः इतिसंस्कारकौस्तुभेजलपूजनम् अथशिशोस्तांबूलभक्षणम् सार्धेमासद्वयेदद्यात्तांबूलंप्रथमंशिशोः कर्पू

सं०कौ०
१०१

रादिकसंमिश्रंविलासायहितायच सार्धयुग्मकमासेतुपूगस्यप्राशनंशुभम् षड्भिरन्नस्यमासैस्तुभोगीभोगेभवेन्नरइति षड्भिर्मासैरन्-
न्नस्यभोगइत्यन्वयः अतोऽन्नप्राशनकालस्तांबूलभक्षणेविशिष्टइतिप्रतीयते इतितांबूलभक्षणम् अथसूर्यावलोकनसंस्का-
रः पारिजातेयमः तृतीयेमासिकर्त्तव्यमहःसूर्यस्यदर्शनम् चतुर्थेमासिकर्तव्यमग्नेश्चंद्रस्यदर्शनम् उपनिष्क्रमणंकुर्याच्चतुर्थे
मासिसावनेइति शौनकः अन्नप्राशनकालेवाकुर्यान्निष्क्रमणक्रियामिति अथनिष्क्रमणकालः मुहूर्तसंग्रहे पूर्वपक्षःशुभः
प्रोक्तःकृष्णश्चांत्यत्रिकंविना तथा रिक्ताषष्ठ्यष्टमीदर्शाद्वादशीचविवर्जिताइति वारनक्षत्राण्याहबृहस्पतिः जीवभार्गवसौ-
म्यानांशिशुनिष्क्रमणक्रिया दिवसेशस्यतेनित्यमायुर्वृद्धिधनप्रदेति अश्विनीरेवतीहस्तधनिष्ठारोहिणीतथा श्रवणंपुष्यसं-
युक्तंमृगेणोत्तरफल्गुनी अनुराधोत्तराषाढातथैवचपुनर्वसुः इमानिभानिशस्तानिशिशोर्निष्क्रमणेविधाविति योगादिमुहूर्तसंग्र-
हे वर्ज्याश्चाऽशुभयोगाश्चविष्टिश्चशकुनादिचेति आदिशब्देननिषिद्धकरणांतरसंग्रहः अथनिष्क्रमणेविशेषविधिर्विष्णुधर्मो-
त्तरे चतुर्थेमासिकर्त्तव्यंशिशोर्निष्क्रमणंगृहात् दिगीशानांदिशांतत्रतथाचंद्रार्कयोर्द्विजः पूजनंवासुदेवस्यगगनस्यचकारयेत्
ततःस्वलंकृताधात्रीबालमादायपूजितम् बहिर्निष्काशयेद्गेहाच्छंखपुण्याहनिस्वनैः ततस्तत्रपठेन्मंत्रंयंतंरामनिबोधमे चंद्रा-
र्कयोर्दिगीशानांदिशांचगमनस्यच निक्षेपार्थममुंदद्मितेऽमुंरक्षंतुसर्वदा अप्रमत्तंप्रमत्तंवादिवारात्रमथापिवा रक्षंतुसततंस-

वैंदेवाः शक्रपुरोगमा इति स्त्रीणामविधवानांचद्विजानांकृत्स्नदांतथा तदातुपूजाकर्त्तव्यागीतनृत्यैस्तथोत्सवइति शंखग्रहणंवा
द्यांतरोपलक्षणं तत्रबहिर्देशगमनेतुमंत्रांतरमाहाश्वलायनः नयेदाकल्पकैः सम्यग्देवतायतनंगृहात् अभ्यर्च्यदेवतामूर्तिंपंचघो
षपुरःसरम् भोजयित्वाद्विजान्गेहेस्वस्तिवाचनमाचरेत् शाकुंतेभजपेत्सूक्तेशिशोर्निष्क्रमणेपितेति आकल्पैर्भूषणैः पंच
घोषाःपंचविधावाद्यघोषाः शाकुंतेसूक्तेकनिक्रददितिप्रदक्षिणिदितिच ततोमंगलदर्शनंकारणीयमित्यपिविष्णुधर्मोत्तरे द्विजां
श्चादर्शपूर्वाणिमंगलानिपुरोनयेत् दर्पणः कलशः कन्यातथासुमनसोक्षताः दीपमालाध्वजोलाजाःसंप्रोक्तंचाष्टमंगलम् वि
वाहेनिष्क्रमेकाम्येवृद्धौमूर्तौसमागमे उत्सवेषुचयात्रायांप्रशस्तंचाष्टमंगलमिति शौनकः निर्गमय्यगृहादेनंनीत्वाचेष्टस्क
रालयम् ततःप्रदक्षिणंनीत्वाबालंतद्देवतालये गंधमाल्यादिभिस्तत्रपूजयित्वाचदेवताम् प्रणमय्यचतंबालंततोदेवालय-
स्थितैः विद्वद्भिर्ब्राह्मणैराशीर्वादाद्यैरभिनंदितम् मातुलादेःसमासन्नबंधोःप्रापय्यमंदिरम् तत्रोपाहरदानाद्यैराशिर्भिश्चापि
लालितम् कुमारंपरिगृह्यैनंप्रापयेत्स्वगृहंततइति जयंतः ततोमातृष्वसृमातुलादिगृहंगत्वातेषांचाशीर्वचनादिभिर्नंदितोदी
र्घायुर्भवतीति बृहस्पतिः स्वस्तिवाच्यसमारूढवाहनंनिर्ययेद्गृहात् मातुलोवावहेत्तत्रनिर्वाहनशिशुंस्वयम् शिशुनासहमि
त्राणिनिर्गच्छेयुर्गृहात्स्वयम् सहदुंदुभिघोषैश्चवाद्यशब्दसमन्वितैः चतुरस्रेशुचौदेशेगोमयेनोपलेपिते धान्यपुंजसमासीनं-

बालंबालामथापिवा अर्चयेद्गंधपुष्पाद्यैस्तस्मिन्मूर्ध्नि ललाटके अस्यरक्षांततः कृत्वामृतसंजीवनंजपेत् तत्रार्चयेद्गणेशानं भूतेशानं
तथैवच भक्ष्यैर्विविचित्रैः सफलैः शिशूनभ्यर्चयेद्बुधइति कृत्वेतिसुरवंव्यादायस्वपितीतिवत् पौर्वापर्यमविवक्षितम् शिशुनेति तद्धस्ते
नपूजनंकारयेदित्यर्थः अत्रकर्तृनियममाहशौनकः मासेचतुर्थेषष्ठेवाशिशोर्निष्क्रमणंगृहात् विदधीतास्यपित्रादिर्हितैषीयश्चरक्ष
कइति यद्यपिसूर्येंद्वोः कर्मणीयेचतयोः श्राद्धंनविद्यतइतिकातीयस्मरणान्नाऽत्रनांदीश्राद्धमितिकल्पतरुणोक्तं तथापिआश्वलाय
नशाखिभिरिच्छयानुष्ठेयम् अन्ये: षोडशसंस्कारश्रावण्यादिष्वपीष्यतइतिकारिकोक्तेः अस्यनित्यकाम्यत्वमाहबृहस्पतिः अथ
निष्क्रमणंनामगृहात्प्रथमनिर्गमः अकृतायांक्रियायांस्यादायुःश्रीनाशनंशिशोः कृतेसंपद्विवृद्धिःस्यादायुर्वर्द्धनमेवचेति अथ
भूम्यावुपवेशनकालः विष्णुधर्मोत्तरे पंचमेचतथामासेभूमौतमुपवेशयेत् तिथिंविवर्जयेद्रिक्तांशस्तानिशृणुभानिमे उत्तरात्रि
तयंसौम्यंपुष्यर्क्षंशक्रदैवतम् प्राजापत्यंचहस्तंचशस्तमाश्विनमित्रभम् नचसर्वेग्रहाःशस्ताभौमोरामविशेषतः भौमानुकूल्यमत्रा
वश्यकमितिभावः वाराहंपूजयेद्देवींपृथिवींचतथाद्विजः पूजनंपूर्ववत्कृत्वागुरुदेवद्विजन्मनाम् देवःकुलदैवतम् भूभागमुपलि
प्यायकृत्वातत्रतुमंडलम् शंखपुण्याहशब्देनभूमौतमुपवेशयेत् मंत्राश्चात्रभवंतीमेतान्मेनिगदतःशृणु रक्षेमंवसुधेदेविसदासर्वग
तंशुभे आयुःप्रमाणंसकलंनिक्षिपस्वहरिप्रिये अचिरादायुषस्तस्ययेकेचित्परिपंथिनः जीवितारोग्यवित्तेषुनिर्दहस्वाचिरेणतान्

धारिण्यशेषभूतानांमातस्त्वमधिकाप्यसि अजरावाप्रमेयाचसर्वभूतनमस्कृते त्वमेवाशेषजगतांप्रतिष्ठाचाश्रयाप्यसि कुमारंपाहि
मातस्त्वंब्रह्मातदनुमन्यतामिति तस्योपवेशनंकृत्वाभूमौब्राह्मणपूजनम् ततःकृत्वाततःकार्यमुत्सवंपूर्ववद्द्विजइति उत्सवंनीराज-
नादीतिव्याख्यातंपारिजाते एतत्कुमार्याअपि अथान्नप्राशनकालः आश्वलायनः षष्ठेमास्यन्नप्राशनमिति पारिजातेनारदः
जन्मतोमासिषष्ठेस्यात्सौरेणोत्तममन्नदम् तदभावेऽष्टमेमासेनवमेदशमेपिवा द्वादशेवापिकुर्वीतप्रथमान्नाशनंपरं संवत्सरेवासं
पूर्णेकेचिदिच्छंतिपंडिताइति सौरेणमानेनषष्ठइत्यन्वयः नचायमेवनियमः बालान्नभोजनविधौगुरुशुक्रमौढ्यबाल्यप्रयुक्तमशु
भंत्वधिमासदोषः नास्त्येवसावनविधाविहमासिषष्ठेयुग्मेचमासिपरतःशुभचंद्रपक्षइतिविधिरलं सावनमानेनापिषष्ठस्यमासस्य-
विधानात् शुभचंद्रपक्षःशुक्लपक्षः तत्रापिपरस्मिन्पंचम्याःपरभागइत्यर्थः पंचम्याःकृष्णपक्षइतिशास्त्रांतरसंवादात् युग्मेमासी
तिषष्ठासंभवेऽष्टमादियुग्ममासएवपुंसान्नप्राशनेग्राह्यइतिनियमार्थं अतएवनारदवाक्येननवममासविधिःस्त्रीणामन्नप्राशन-
विषयः तथाचगर्गः नरस्याऽन्नाशनेयुग्मंस्त्रीणामन्नाशनेयुजमिति तत्रापियथाकुलधर्मंव्यवस्था यद्वेष्टंमंगलंकुलइतिम
नूक्तेः तिथीःप्राहलघुनारदः द्वितीयाचतृतीयाचपंचमीसप्तमीतथा त्रयोदशीचदशमीप्राशनेतिथयःशुभाः पंचपर्वस्करिक्ता
यांनंदायामाद्यभोजनम् बलमायुर्यशोहंतिसप्तम्यांचेतिकेचन रिक्तांदिनक्षयंनंदांद्वादशीमष्टमीमिमाम् त्यक्त्वान्यतिथयःश्रेष्ठाः

प्राशनेशुभवासराइति वासराइत्यनंतरंश्रेष्ठाइत्यनुषंगः वासराणांशुभत्वंफलद्वारेणाहमार्त्तंडः वाचालोबलवान्दिनेदिनपतेरत्यं-
तदीप्तानलोदेहीहीनहुताशनःशिशिरगोकौजेरुजापीडितः बौधेभोगकरवंश्रियोनवरतंजीवेचिरायुःकरवीशुक्रेचातिबलान्वितो
तिमलिनोमंदेचमंदानलइति शिशिरगुःसोमवारः कौजोभौमवारः बृहस्पतिः पौष्णादि तींदुहस्ताश्विवत्वाष्ट्रवैष्णववासवाः रोहि
णीमैत्रतिष्याश्ववरुणश्चोत्तरात्रयम् श्रविष्ठाचशुभात्येतेषोडशान्नाशनेशुभाइति पौष्णंरेवती अदितिःपुनर्वसुः इंदुर्मृगः वासवं
धनिष्ठा वरुणःशतभिषक् ज्योतिरर्णवः जन्मर्क्षेश्रीक्षयंविद्यात्कर्मर्क्षेचापिसौख्यकृत् आधानर्क्षेचबालानांभोजनेरोगनाशन
मिति एतान्युक्तानिसंग्रहे जन्मभंजन्मनक्षत्रंदशमंकर्मसंज्ञितम् एकोनविंशमाधानमिति यत्तुनारदेनोक्तम् पट्टबंधनचौलान्न
प्राशनेचोपनायने शुभदंजन्मनक्षत्रमशुभंत्वन्यकर्मणीति तत्क्षात्रियविषयं पट्टबंधसाहचर्यात् बृहस्पतिः नवेधृतौव्यतीपा
तेविष्ट्यांगंडातिगंडयोः शूलेवज्रेनपरिघेबालान्नप्राशनंशुभमिति लग्ननियममाहकश्यपः गोश्वकुंभतुलाकन्यासिंहकर्किनृयु
ग्मकाः शुभदाराशयश्चैतेनमेषझषवृश्चिकाइति अश्वोधनुरुच्यते राजमार्तंडः लाभत्रिषष्ठनवमोपगतास्त्वसौम्याःसौम्यग्र
हानवमपंचमकंटकस्थाः लग्नेषुदैत्यसचिवज्ञबृहस्पतीनामन्नोपभोगकरणेविविधोपभोक्तेति कंटकशब्देनप्रथमचतुर्थसप्तम
दशमस्थानानिकेंद्रपदवाच्यान्युच्यंते अन्नप्राशनांतेकर्तव्यंपारिजातेमाधवीयेचमार्कंडेयः अग्रतोथपरिन्यस्यशिल्पभांडानि

सर्वशः शस्त्राणिचैववस्त्राणिततःपश्येत्तुलक्षणम् प्रथमंयत्स्पृशेद्बाल स्ततोभांडंस्वयंतदा जीविकातस्यबालस्यतेनैवतुभविष्यती
ति एवंसूर्यावलोकनादीनांभिन्नकालत्वोपदेशेपिशिष्टैरन्नप्राशनकालेएवप्रायशोनुष्ठानात् शौनकेननिष्क्रमणोन्नप्राशनकालोपदे-
शात्तौकुर्यात्सहप्रयोगोभिधीयते तत्रान्नप्राशनकालविरोधेननिष्क्रमणादिकालोपसंहारेणनिर्णीतदिनेभार्ययासहकृताभ्यंगस्नानोदेशका
लौसंकीर्त्यममास्यकुमारस्यायुरभिवृद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंसूर्यावलोकनंआयुःश्रीवृद्धिबीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणद्वाराश्रीप
रमेश्वरप्रीत्यर्थंनिष्क्रमणंआयुरभिवृद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंभूमावुपवेशनंमातृगर्भमलप्राशनशुद्ध्यन्नाद्यब्रह्मवर्चसतेजइंद्रियायु
र्लक्षणफलसिद्धिबीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंअन्नप्राशनंचकरिष्यइतिसंकल्प्यगणेशपूजनादिनांदीश्राद्धांतं-
कृत्वानिष्क्रमणांगत्वेनेंद्रादिविंशतिदेवताउपवेशनांगत्वेनवाराहंपृथिवींच सूर्यावलोकनादिसंकल्पितसकलकर्मांगत्वेनइष्टदेवतांचपूज
यिष्यइतिसंकल्प्यत्रयोविंशतिप्रतिमासुधान्यपुंजेषुवा ॐ इंद्रायनमः इंद्रमावाहयामीत्येवमिंद्राग्नियमादिलोकपालान् ॐ प्राच्यैनमः
प्राचीमावाहयामीत्येवंप्राच्याद्यैशान्यंतादिशश्चब्रह्मायनमोकायनमोवासुदेवायनमोगगनायनमोवराहायनमोपृथिव्यैनमइत्येतैर्मं-
त्रैःप्रणवाद्यैरमुमावाहयामीत्यंतैश्चेंद्रादिदेवताअमुष्मैनमोमुमावाहयामीतीष्टदेवंचावाह्यषोडशोपचारैःसंपूज्यसूर्यावलोकनंका
रयेत् तद्यथा स्वस्तिनःस्वस्त्यात्रेयोविश्वेदेवास्त्रिष्टुप् शिशोरंकारोपणेविनियोगः ॐस्वस्तिनोमिमीतामितिमंत्रेणशिशुमंकं-

मारोप्य आशुःशिशानइतिसूक्तस्येंद्रोप्रतिरथइंद्रस्त्रिष्टुप् चतुर्थीबार्हस्पत्यात्रयोदश्यनुष्टुप् जपेवि॰ ॐआशुःशिशानो॰ वरंवरम् त
च्चक्षुर्वसिष्ठःसूर्यःपुरउष्णिक् शिशोःसूर्यावेक्षणेवि॰ तच्चक्षुर्देवहितं॰ ऋक् अथनिष्क्रमणम् पूजितदेवताप्रीत्यर्थंत्र्यवरब्रा
ह्मणान्भोजयित्वा ऽस्मैकुमारायस्वस्तिभवंतोब्रुवंत्विति स्वस्तिवाचयित्वायथाशक्त्यलंकृतंबालंधात्र्यामातुलेनवावाहनेवोह्यमानंमंगल
वाद्यघोषेणकनिक्रददितिशाकुंतसूक्तद्वयंपठन् ज्ञातिभिःसहबहिर्नीत्वापुरोभागेब्राह्मणानांदर्पणकलशकन्याद्यष्टमंगलानांसूर्याग्नि
चंद्रधेनूनांयथासंभवंदर्शनंकारयित्वाबहिर्देशेशुचौस्थानेसशिशुरुपविश्यदेवताःप्रार्थयेत् चंद्रार्कयोर्दिगीशानांदिशांचगगनस्य
च निक्षेपार्थमिमंदद्मितेमंरक्षंतुसर्वदा अप्रमत्तंप्रमत्तंवादिवारात्रावथापिवा रक्षंतुसततंसर्वेदेवाःशक्रपुरोगमाइति वरुणस्यचे
तिपाठः दिशांचेत्यनुक्तसमुच्चयार्थचकारोच्चारणकालेवास्तुदेवंध्यायेत् तेममित्येकारश्छांदसः त्वामित्यपपाठः पारिजातधृतपौरा
णपाठावदर्शनात् ततोविष्णुशिवादीष्टदेवालयंनीत्वास्वगृहस्थदेवसमीपेवानीत्वादेवंसंपूज्यबालंप्रणमय्यप्रदक्षिणंचकारयित्वा
मातुलादिबंधुगृहंप्रापय्यस्वगृहेतमानीयमातुलादिनावस्त्रादिभिःपितृभ्यांसहबालेपूजितेस्वगृहेगोमयेनोपलिप्तेदेशेचतुरस्त्रेधा
न्यराशीन्विधायतेषूपविष्टबालस्यशिरसिभालेचविभूत्यालेपनेनरक्षांकुर्यात् त्र्यंबकंवसिष्ठोरुद्रोनुष्टुप् रक्षाकरणेवि॰ ॐहौंजूंसःत्र्यं
बकंयजामहे॰मृतात् सःजूंहौंॐमितिमृतसंजीवनमंत्रेणततोगणेशंभूतेशांनंचशिशुहस्तेनसफलापूपाद्युपहारैस्तोषयित्वाब्राह्म

णैः सुवासिनीभिश्चाशिषो वाचयेत् इति निष्क्रमणम् अथोपवेशनम् पौमासनुकूल्ये गुरुं द्विजन्मनश्च संपूज्य कृतकर्मण ऐशा
नदेशे उपलिप्ते तंडुलपिष्टेन तंडुलैश्च कृतमंडलोपरि वाद्यशब्देन ब्राह्मणकर्तृकेण उद्गातेव शकुने साम गायसीत्यादि मंत्रघोषेण च बालं
पित्रादिरुपवेशयेत् तस्य मंत्राः रक्षैनं वसुधे देवि सदा सर्वगतं शुभे आयुःप्रमाणं सकलं निक्षिपस्व हरिप्रिये अचिरादायुषस्त्वस्य ये
केचित्परिपंथिनः जीवितारोग्यवित्तेषु निर्दहस्वाचिरेण तान् धारिण्यशेषभूतानां मातस्त्वमधिका ह्यसि अजरा चाप्रमेया च स-
र्वभूतनमस्कृते त्वमेवाशेषजगतां प्रतिष्ठा चाश्रया ह्यसि कुमारं पाहि मातस्त्वं ब्रह्मा तदनुमन्यतामिति पारिजातानुसारी येषपाठः
केचित्तु प्रमाणं निखिलमिति पठंति अन्ये मातात्वमसि कामधुगिति ततो ब्राह्मणान् संपूज्य बालस्य सुवासिनीभिर्नीराजनं कारणीयं
श्रियेजात इति ब्राह्मणाः इत्युपवेशनम् अथान्नप्राशनम् दधिमधुघृतमिश्रमन्नं नवे कांचने कांस्यमये वा पात्रे निक्षि-
प्य पूजितेष्टदेवं प्रणम्य तत्पुरतः शुभवस्त्रोपरिस्थितमातुरुत्संगे प्राङ्मुखो वोपविष्ट शिशोः सुवर्णहस्तोन्नं पात्रादीषदादाय मंत्रेण
प्रथमप्राशनं कारयेत् अन्नपत इत्यस्य नलकूबरोन्नपतिर्जगती अन्नप्राशने वि० ओं अन्नपतेन्नस्य नो देह्यनमीवस्य शुष्मिणः प्र
प्रदातारं तारिष ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पद इति ततो यथेच्छं भोजयित्वा बालस्य मुखं स्वहस्तं प्रक्षाल्याचामेत् जयंतस्त्वाह अन्नं
संस्कृत्य प्रथमं ब्राह्मणानाराध्य तेषु शोभनमभिहितवत्सु स्नातमलंकृतं सुकृत्य आसने प्राङ्मुखमुपवेश्योक्तविधिनान्नं मंत्रेण प्राशये

त् ततःपंचकूलस्चूर्णंप्राशयेदिति ततःकर्पूरैलादिसंयुक्ततांबूलंप्राशयेत् ततःपुस्तकशस्त्रादीनिशिल्पानिबालस्याग्रेनिधा
यपरीक्षांकुर्यात् ततःप्रतिसंस्कारंदशदशोतिस्त्रींस्त्रीनितिवाब्राह्मणान्भोजयिष्यइतिसंकल्प्यनिष्क्रमणांगत्वेनयथाशक्तिस्ववासि
नीर्भोजयिष्यइतिचसंकल्प्यभूयसींदक्षिणांचसंकल्प्येश्वरार्पणंकुर्यादिति इतिसंस्कारकौस्तुभेसूर्यावलोकननिष्क्रमणोपवे
शनान्नप्राशनप्रयोगः अथकर्णवेधः तत्रराजमार्त्तंडः ताराचंद्रानुकूल्येऽह्नि शस्तेभास्वतिवाक्पतौ अयुक्संवत्सरेप्राहुः
कर्णवेधविधिंबुधाइति मुहूर्तसंग्रहे दशमेद्वादशेवाऽह्नि षोडशेकर्णवेधनम् प्रथमेसप्तमेमासिअष्टमेदशमेपिवा द्वादशेचतथा
कुर्यात्कर्णवेधंशुभावहमिति गर्गः मासेषष्ठेसप्तमेवाअष्टमेमासिवत्सरे कर्णवेधंप्रशंसंतिपुष्ट्यायुःश्रीविवृद्धयइति वत्स
रइतिप्रथमवत्सरांतर्गतानुक्तमाससंग्रहार्थम् तत्रतृतीयादिवत्सरेत्वनियममाहव्यासः कार्तिकेपौषमासेवाचैत्रेवाफाल्गुनेपिवा क
र्णवेधंप्रशंसंतिशुक्लपक्षेशुभेदिनेइति व्यवहारोच्चयेतु नजन्ममासेनचचैत्रपौषेनभाद्रसंज्ञेनहरौप्रसुप्ते तिथौनरिक्तेनचविष्टि
दुष्टेकर्णस्यवेधंमुनयोवदंतीति अत्रचैत्रपौषनिषेधोमीनधनुःस्थसूर्यविशिष्टकालविषयइतिवृद्धाः बोधिन्युत्तरभागविषय
श्चकार्तिकविधिः भाद्रपदनिषेधश्चदोषाधिक्यार्थः तिथीराहबृहस्पतिः द्वितीयादशमीषष्ठीसप्तमीचत्रयोदशी द्वादशीपंच
मीशस्तास्तृतीयाकर्णवेधने नृसिंहः एकादश्यष्टमीपर्वरिक्तावर्ज्याइति वारान्नक्षत्राणिचबृहस्पतिः भूमिजार्कात्मजार्काणां

दिवसान्परिवर्जयेत् जीवेंदुजेंदुशुक्राणांदिवसाःपूजितामताइति सौम्यार्यादित्युत्तरात्रिहस्तचित्राश्विविष्णुभम् धनिष्ठारेवती
चैवशुभाःस्युःकर्णवेधनइति आर्यःपुष्यः कश्यपः शुभयोगेषुसर्वेषुकर्णवेधःशुभावहइति लग्नव्यवस्थांनारदः वृषभेमि-
थुनेमीनेकुलीरेकन्यकासुच तुलाचापेतुकुर्वीतकर्णवेधंशुभंहृये मेषश्चमकरश्चैवमध्यमौगुरुणोदितौ सिंहवृश्चिककुंभाश्च-
अधमत्वाद्विवर्जिताइति कर्णवेधविधिर्विष्णुधर्मोत्तरे पूर्वाण्हेपूजनंकुर्यात्केशवस्यशिवस्यवा ब्रह्मणश्चेंद्रसूर्याभ्यांदिगीशा
नांतथैवच नासत्ययोःसरस्वत्याब्राह्मणानांगवांतथा गुरूणामर्चनंकृत्वातत्रदत्वावरासनम् तथोपवेशयेत्तत्रधात्रींशुक्लांबरांत
था अलंकृतांतदुत्संगेबालंधृत्वातुसांत्वितम् धृतस्यनिश्चलंसम्यगलक्तकरसांकिते विध्येदेवंकृतेछिद्रेसकृदेवात्रलाघवात्
प्रादक्षिणेकुमारस्यभिषक्वामेतुयोषितः शिशोर्विवर्धनंकार्ययावदाभरणक्षमम् कर्णवेधेसदाविप्राःसांवत्सरचिकित्सकाः
पूज्याश्चाविधवानार्यःसुत्दश्चतथाद्विजेति अत्रसूचीव्यवस्थामाहबृहस्पतिः सौवर्णीराजपुत्रस्यराजतीविप्रवैश्ययोः शूद्र
स्यचायसीसूचीमध्यमाष्टांगुलात्मिकेति बालस्यमध्यमांगुलिमध्यपर्वमितांगुलेनाष्टांगुलेत्यर्थः वृद्धिमानमाहदेवलः कर्णरंध्रे
रवेश्छायानविशेदग्रजन्मनः तंदृष्ट्वाविलयंयांतिपुण्यौघाश्चपुरातनाइति इतिसंस्कारकौस्तुभेकर्णवेधः अथबाल
स्यदुष्टदृष्टिदोषादौरक्षाविधिः पारिजातेकपिलसंहितायाम् शिशुसंरक्षणार्थायाःशुभग्रहनिवारिणीम् रक्षांसंध्या-

स्कुर्वीतनिंबसर्षपगृजनैः फलीकरणसंमिश्रैःकरंजैरवलोकने वचोधरान्नदेशेषुबालग्रहविमुक्तये वासुदेवोजगन्नाथःपूत
नातर्जनोहरिः रक्षतुत्वरितोबालंमुंचमुंचकुमारकम् कृष्णरक्षशिशुंशंखमधुकैटभमर्दन प्रातःसंगवमध्यान्हसायान्हेषुचसंध्ययोः
महानिशिसदारक्षकंसारिष्टनिषूदन यद्गोरजःपिशाचांश्चग्रहान्मातृग्रहानपि बालग्रहान्विशेषेणछिंधिछिंधिमहाभयात् त्रा
हित्राहिहरेनित्यंत्वद्रक्षाभूषितंशिशुम् इतिभस्माभिमंत्र्यैवभूषयेत्तेनभस्मना शिरोललाटद्यंगेषुरक्षांकुर्याद्यथाविधि मंत्र
संरक्षणादेवंशिशुःसंवर्धतेऽन्वहमिति वचनकालेधरारिंगणकालेअन्नप्राशनकालेवृक्षादिच्छायादेशेचदुष्टद्दष्यवलोकनेनिमि
त्तेकरंजातद्रव्यैरक्षांकुर्वीतेत्यन्वयः यद्गोरजइतिगोरजस्तःप्रार्थनाप्रतीतेर्गोरजःसहितभस्माभिमंत्रणंद्रष्टव्यम् इतिसंस्का
रकौस्तुभेद्दष्टिदोषरक्षाविधिः बालस्यस्खलनादौरक्षाविधिर्हरिवंशे नंदोंकमेनमारोप्यभूरेणुंपरिगृह्यच शिरःप्रदक्षि
णंकुर्वन्मंत्रमेनंजजापह विष्णुस्तेपूर्वतःपातुरुद्रोरक्षतुदक्षिणे ब्रह्माचपश्चिमेपायाच्चंद्रोरक्षत्वथोत्तरम् उपरिष्टात्तथासूर्यः-
पायाच्चाधश्चवासुकिः पायादूर्ध्वमधोवत्सशिष्टाःकाष्ठाःसमीरणः स्वस्तिंकरोतुभगवान्पिनाकीवृषभध्वजः गावोरक्षंतुसर्व
त्रभूमिःपातुसदाशिवा एवमुच्चार्यनंदस्तकृष्णंपस्पर्शसर्वतः एषमंत्रोहिबालानांरक्षार्थेपरिकीर्तितः इतिसंस्कारकौस्तुभे
स्खलनादौरक्षाविधिः अथाऽब्दांतेजन्मतिथिकृत्यम् ब्रह्मपुराणगर्गसंहितयोः सर्वैश्चजन्मदिवसेस्नातेर्मंगलपाणि

भिः गुरुदेवाग्निविप्राश्च पूजनीयाः प्रयत्नतः देवः कुलदेवता सर्वपदेन शूद्राणामपि संग्रहः स्नानं तिलैः कार्यमित्यपि तन्त्रेवोक्तम्
तिलोद्वर्त्ती तिलस्नायी तिलहोमी तिलप्रदः तिलभुक् तिलवापी च षट्तिलो नावसीदतीति होमप्रकारश्च तन्त्रेवोक्तः एकैकां देवतां राम-
समुद्दिश्य यथाविधि चतुर्थ्यंतेन धर्मज्ञ नाम्ना च प्रणवादिनेति देवताः का इत्यपेक्षायामुक्तम् स्वनक्षत्रं च पितरौ तथा देवः प्रजापतिः
प्रतिसंवत्सरं चैक कर्त्तव्यश्च महोत्सवः गुडदुग्धतिलान् दद्याज्जन्मग्रंथेश्च बंधनं कुर्यादिति शेषः तदुपयोगि द्रव्याण्यपि तन्त्रेवोक्ता
नि गुग्गुलं निंब सिद्धार्थ दूर्वा गोरोचनायुतम् उक्तपंचद्रव्य गर्भपोटलिका बंधनं दक्षिणहस्ते कार्यमित्याशयः संपूज्य भानुविभे-
शौ महर्षिं प्रार्थयेदिदम् चिरंजीवी यथा त्वं भो भविष्यामि तथा मुने रूपवान् वित्तवांश्चैव श्रिया युक्तश्च सर्वदा मार्कंडेय नमस्तेस्तु स
सप्तकल्पांतजीवन आयुरारोग्यसिद्ध्यर्थं प्रसीद भगवन्मुने चिरंजीवी यथा त्वं तु मुनीनां प्रवरो द्विज कुरुष्व मुनिशार्दूल तथा मां
चिरजीविनम् मार्कंडेय महाभाग सप्तकल्पांतजीवन आयुरिष्टार्थसिद्ध्यर्थमस्माकं वरदो भवेति श्रीपतिव्यवहारे मार्कंडेय पू
जोत्तरमन्येषामपि पूजोक्ता ततो दीर्घायुषं व्यासं रामं द्रौणिं कृपं बलिम् प्रल्हादं च हनूमंतं बिभीषणमथार्चयेत् षष्ठीं च दधिभक्तेन
वर्षे वर्षे पुनः पुनरिति ततो गुडतिलमिश्रपयः पानं समंत्रकं कृत्वा गुरुपूजनं च कार्यमित्यप्युक्तम् अथ प्रयोगः ममामुक-
शर्मण आयुष्याभिवृद्ध्यर्थं वर्षवृद्धिकर्म करिष्य इति संकल्प्य तिलोद्वर्तनपूर्वकं तिलोदकेन स्नात्वा नव्यवस्त्रं परिधाय कृतसंध्यावि

धिः दक्षिणपाणौ गुग्गुल्वादिपंचगव्यगर्भपोटलिकाबंधनं कृत्वा गुरुं विप्रांश्च संपूज्य प्रतिमासु अक्षतपुंजेषु वा ओंकुलदेवतायेनमइत्ये
वं कुलदेवतां स्वनक्षत्रं प्रकृतिपुरुषात्मानौ पितरौ प्रजापतिं भानुं विघ्नेशं मार्कंडेयं व्यासं जामदग्न्यं रामं अश्वत्थामानं कृपं बलिं प्रल्हादं हनू
मंतं बिभीषणं षष्ठींचेति देवता आवाह्य संपूजयेत् षष्ठ्यै दधिभक्तनैवेद्यं दद्यात् ततो नमस्कृत्य चिरंजीवीत्यादिश्लोकचतुष्टयेन मार्कंडे
यं प्रार्थ्य षष्ठीं प्रार्थयेत् जय देवि जगन्मातर्जगदानंदकारिणि प्रसीद मम कल्याणि नमस्ते षष्ठिदेवते रूपं देहि यशो देहि भाग्यं भवति देहि
मे पुत्रान्देहि धनं देहि सर्वान्कामांश्च देहि मे त्रैलोक्ये यानि भूतानि स्थावराणि चराणि च ब्रह्मविष्णुशिवैः सार्द्धं रक्षां कुर्वंतु तानि मे इति
ततः पूजितदेवताभ्यो यथोक्तदेवतानामभिः प्रणवादिचतुर्थ्यंतैः प्रत्येकमष्टाविंशत्यवरसंख्यया तिलाहुतीर्हुत्वा भक्ष्यपि तिलावापं कृत्वा
तिलगुडसंमिश्रं अंजल्यर्द्धमितं पयः पिबेत् तन्मंत्रः सतिलं गुडसंमिश्रं अंजल्यर्द्धमितं पयः मार्कंडेयवरं लब्ध्वा पिबाम्यायुष्यवृद्धय
य इति ततो गुरुं संपूज्य तस्मै दक्षिणां दद्यात् अन्यानपि ब्राह्मणांश्च भोजयेदिति तद्दिननियमाश्च स्कांदे खंडनं नखकेशानां मैथु-
नाधानमेव च आमिषं कलहं हिंसां वर्षवृद्धौ विवर्जयेदिति जन्मतिथिद्वैधे निर्णयो बृहद्राजमार्त्तंडे घस्रद्वये जन्मतिथिर्यदि स्यात्कुर्या
त्तदा जन्मभसंमितां च असंगता तेन दिनद्वये चेत्पूज्या परा याभवती ह यत्नादिति यत्तु शौनकः अथ स्वजन्मनक्षत्रे स्नातः शुक्लां
बरो नृपः कृतकौतुकबंधश्च सर्वाभरणभूषितः नक्षत्रदेवतापूजां कुर्याद्गुरुसमन्वितः आचार्येणैव होतव्यो होमः सर्वत्र भूपतेः

स्थंडिलाद्याज्यभागांतंकृत्वासर्वंयथाक्रमम् दूर्वांघृताक्ताञ्जुहुयादष्टोत्तरशताहुतीः यद्देवताकंनक्षत्रंमंत्रस्तद्दैवतःस्मृतः ततःस्वि
ष्टकृतासर्वंहोमशेषंसमापयेत् गोभूहिरण्यवस्त्राद्यैर्ब्राह्मणान्पूजयेन्नृपः दुःखार्तान्सर्ववर्णांश्चमोचयेन्नृपतिस्ततः द्विजा
न्स र्वानथाभ्यर्च्यपूजितव्यान्सबांधवान् नहिंस्यात्सर्वभूतानि नदहस्तकविशेषतः एवंसमाचरन्राजासुखीभवतिसर्वदेति
राजानंप्रत्येवजन्मनक्षत्रमात्रेविहितमितिनब्राह्मणादीन्प्रत्यब्दांततिथिकृत्यांतर्गतत्वेनवक्तुमुचितम् एवमप्यन्यदप्युत्यम् ब्रह्म
पुराणोक्तमृत्युंजयदेवताकदूर्वाहोमस्यापिजन्मर्क्षेविहितस्यकटिसूत्रबंधनांगकस्यउक्ततिथिकृत्यांतर्गतत्वेनगृहस्थब्राह्मणंप्रतिवक्तु
मनुचितत्वात् यत्किंचित्कुरुतेकर्मवैदिकंवाथतांत्रिकम् कटिबंधनसंयुक्तंतत्सर्वंनिष्फलंभवेत् रौप्यंकार्पासकंहैमंपट्टसूत्रकृतंत
था वर्जयेत्कर्मकालेषुकांचींविप्रोविशेषतइतिपारिजातेआश्वलायनोक्तेः इतिवर्द्धापनम् अथचौलम् तत्राश्वलाय
नः तृतीयेपंचमेवाब्देचौलकर्मप्रशस्यते प्रागवासमेसप्तमेवासहोपनयनेनवेति उपनीतेःप्रागयुग्मेवेत्यर्थः वसिष्ठः तृतीयेब्दे
पंचमेब्देस्वकुलाचारतोपिवा चौलंशिशूनांयत्नेनस्वगृह्योक्तविधानतः आधानतोजन्मतोवासप्तमाब्देपिकारयेत् स्वकुलाचारत-
इतिविहितकल्पानांव्यवस्थार्थंनतुकालांतरम् अतएवयाज्ञवल्क्येनसामान्यतोभ्यधायिचूडाकार्यायथाकुलमिति आधानतःग
र्भाधानात् अवधिद्वयस्यपूर्वत्राप्यन्वयः नारदः जन्मतस्तुतृतीयेचश्रेष्ठमिच्छंतिपंडिताः पंचमेसप्तमेवर्षेजन्मतोमध्यमंभवेत्

अथमंगर्भतःस्यात्तु दशमेकादशेपिवेति देवरातः अयनेचोत्तरेसौरव्यंदक्षिणेत्वसुभावहमिति तत्रविशेषोज्योतिरर्णवे मकरे
सर्वसंपत्तिःकुंभःसंतानकारकः मीनेतुसर्वदासौरव्यंमेषेसर्वार्थसाधनम् विजयंवृषभेविद्यान्मिथुनेवंशवृद्धिकृदिति सारसंग्रहे
ज्येष्ठेमासितथामार्गेक्षौरंपरिणयंव्रतम् ज्येष्ठपुत्रदुहित्रोश्चयत्नतःपरिवर्जयेत्इति कृत्तिकास्थंरविंत्यक्त्वाज्येष्ठेज्येष्ठस्यकारयेत्
अधिमासेतुयत्क्षौरंजन्ममासेतुजन्मभे नभवेत्तत्रकल्याणमितिशंसंतिसूरयइति मुहूर्तसंग्रहे पूर्वपक्षःशुभःप्रोक्तःकृष्णश्चांत्य
त्रिकंविनेति पराशरः पंचमीसप्तमीचैवदशम्येकादशीतथा त्रयोदशीतृतीयाचचौलकर्मसुभावहमिति वसिष्ठोपि द्वित्रिपं
चमसप्तम्यामेकादश्यांतथैवच दशम्यांचत्रयोदश्यांकार्यंक्षौरंविजानतेति पराशरः सितेज्यसौम्यवारेषुचौलंपक्षद्वयेहितम् इं
दुवारःसितेपक्षेवाराःशेषानशोभनाइति नारदः दस्रादितीज्यचंद्रेंद्रपौष्णभानिशुभानिच चौलकर्मणिहस्तर्क्षात्त्रीणित्रीणि
चविष्णुभादिति बृहस्पतिः हस्ताश्विविष्णुपौष्णानिश्रविष्ठादित्यपुष्यभम् सौम्यचित्रेनवक्षौरेउत्तमानवतारकाः त्रीण्युत्तराणि-
वायव्यंरोहिणीवारुणंतथा क्षौरेषण्माध्यमाःप्रोक्ताःशेषाद्द्वादशगर्हिताइति लल्लः हित्वैकंजन्मनक्षत्रंद्वितारेजन्मसंज्ञितेशुभदे
उद्वाहेचोपनयनेयात्रायामन्नभोजनेक्षुरकार्यइति राजमार्तंडः क्षौरंप्रशस्तंमृगचापमीनेकन्यालिकुंभेमिथुनेवृषेचेति अत्रकुं-
भविधिर्मत्यंतराभावे कुंभःकुलविनाशायकथितःक्षुरकर्मणि शुभैर्दृष्टोथवायुक्तोनस्त्वशुभःकुंभस्तदेति भृगुः कृष्णेंप्र

१०८

याणांक्षौरंचमध्येवर्ज्ययथाष्टमइति कृषिः कर्षणम् मध्येद्वितीयादिक्षौरे पारिजाते नर्मदोत्तरदेशेतुसिंहस्थेदेवमंत्रिणि शुभं
कर्मनकुर्वीतनिषेधोनास्तिदक्षिणेइति मातरिगर्भिण्यांव्यवस्थामाहनारदः सूनोर्मातरिगर्भिण्यांचूडाकर्मनकारयेत् पंचाब्दात्
प्रागथोर्ध्वंतुगर्भिण्यामपिकारयेत् सहोपनीत्याकुर्याच्चेत्तदादोषोनविद्यतइति अतएववृद्धैःकैश्चिदुदाहृतस्यसूनोर्मातरिगर्भिण्यांमौंजी
चूडेनकारयेदित्यस्यवचसःसमूलत्वेपिप्रत्येकमेवनिषेधोनसहितयोः पंचाब्दानिपूर्यंतेयस्मिन्दिनेतत्पंचाब्दं प्रकारांतरेणनिषेधा
पवादमाहवसिष्ठः गर्भेमातुःकुमारस्यनकुर्याच्चौलकर्मतु पंचमासादधःकुर्यादतऊर्ध्वंनकारयेत् पंचमासागर्भसंबंधिनःपूर्य
तेयस्मिन्दिनेतत्पंचमासं मातरिरजस्वलायांवृद्धगार्ग्यः विवाहव्रतचूडासुमातायदिरजस्वला तस्याःशुद्धेःपरंकार्यंमांगल्यं
मनुरब्रवीदिति चौलादिप्रारंभोत्तरंरजःप्रारंभात्प्रागपिरजसिमुहूर्तांतराभावेवातदाशांतिंकृत्वातदैवकार्यम् यथोक्तंकारिका
निबंधे सूतिकोदक्ययोःशुद्ध्यैगांदद्याद्धोमपूर्वकम् प्राप्तेकर्मणिशुद्धास्यादितरस्मिन्नशुध्यति अलाभेसुमुहूर्तस्यरजोदोषउ
पस्थिते श्रियंसंपूज्यतत्कुर्याद्वृत्रहत्याभयंकरीम् हैमींमाषमितांपद्मांश्रीसूक्तविधिनार्चयेत् प्रत्यृचंपायसंहुत्वाभिषिच्यशु
भमाचरेदिति श्लोकभेदेनप्राप्तपदोक्तारंभस्यमुहूर्तांतरलाभस्यचश्रवणान्नपरस्परसापेक्षत्वम् प्रकारांतरेणचौलनिषेधं
कात्यायनः कुलेऋतुत्रयादर्वाङ्मंडनान्नतुमुंडनम् प्रवेशान्निर्गमोनेष्टोनकुर्यान्मंगलत्रयमिति ऋतुत्रयंषण्मासाः कुलंत्रिपु

रुषम् पुरुषत्रयपर्यंतंप्रतिकूलंस्वगोत्रिणाम् प्रवेशान्निर्गमस्तद्वत्तथामंडनमुंडनइतिमेधातिथ्युक्तेः तथाचकुलेचतुःपुरुषप-
र्यंतंसपिंडीकरणांतप्रेतकर्मसमाप्तेः प्रागाभ्युदयिकंकर्मनकार्यमित्यपिसः प्रेतकर्माण्यनिवर्त्यचरेन्नाभ्युदयक्रियाम् आचतुर्थंत
तःपुंसिपंचमेशुभदंभवेदिति अतएवानिवर्त्येत्यत्रसमानकर्तृकत्वमविवक्षितम् यदोर्वंशंनरःश्रुत्वासर्वपापैःप्रमुच्यतइतिव-
चनात् मुंडनादिस्वरूपमपिकात्यायनः पुत्रोद्वाहःप्रवेशाख्यःकन्योद्वाहस्तुनिर्गमः मुंडनंचौलमित्युक्तंव्रतोद्वाहौतुमंगलम् चौ
लंमुंडनमेवोक्तंवर्जयेद्वरणात्परम् वरणात्तदुपक्रमकालाद्वाग्दानादित्यर्थः मौंजीचोभयतःकार्यायतोमौंजीनमुंडनमिति उभयतो
विवाहात्प्रागूर्ध्वंचेत्यर्थः द्वन्द्वमनुः एकमातृजयोरेकवत्सरेपुरुषद्वयोः नसमानक्रियांकुर्यान्मातृभेदेविधीयतइति तथारंभोत्त
रंसूतकेप्राप्तेविशेषः संग्रहे कूष्मांडीभिर्घृतंहुत्वागांदद्याच्चपयस्विनीम् चूडोपनयनोद्वाहप्रतिष्ठादिकमारभेदिति अथ
प्रयोगः कर्ताकृतमंगलस्नानंबालमलंकृत्यस्वदक्षिणास्थितमात्रंकेतमुपवेश्यदेशकालौसंकीर्त्यास्यकुमारस्यबीजगर्भसमु
द्भवैनोनिबर्हणबलायुर्वर्चोभिवृद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं चौलकर्मकरिष्ये तृतीयेवर्षेइतिसहोपनीत्येतिवासंकल्प्यगणेश
पूजनादिनांदीश्राद्धांतंकृत्वाअग्निस्थापनतद्ध्यानांतंकृत्वाआघारावाज्येनेत्यंतेत्रिरग्निंपवमानंप्रजापतिंचेतिप्रधानदेवताआज्ये-
नशेषेणस्विष्टकृतमग्निमित्यादिपूर्णपात्रनिधानांतेकृतेप्रणीतानामुत्तरतोदर्भेषुव्रीहियवमाषतिलैःपृथक्पूरितानिनवानिशरा

वार्णेयकैकशः प्राक्संस्थानिसादयेत् अथान्यत्स्यादथाप रमितिकारिकायामथशब्देनैकैकश आसादनप्रतीतिः मातुःपूर्वभागेऽ
ग्नेः पश्चादानडुहगोमययुतं शरावं शमीपर्णशरावं च निदध्यात् यवानामसंभवे तत्सदृशैर्व्रीहिभिः पूरयेदिति गोमयमप्राप्तभूमिस्पृष्ट-
मिति जयंतः अनड्वान् शकटवहनसमर्थो बलीवर्दः मातुर्दक्षिणतः पिता ब्रह्मा वा एकविंशतिकुशपिंजूलानि धारयन्नास्ते अत्र वि-
शेषं जयंतः पितुरसंभवेऽन्यस्मिन्वा कर्तरि ब्रह्मधारण एवाश्रयितव्य इति तदा ब्रह्मा नित्य इति प्रतीयते अस्मिन्नेव काले ताम्रमपक्ष
रग्रह इत्यपि सः अतः प्रक्षालितः प्रागग्नेः समीपे निधेयः ततः कर्त्ताधारां तं कुमारेणान्वारब्धः कृत्वा अग्न आयूंषीति तिसृणां श-
तं वैखानसा ऋषयः अग्निः पवमानो देवता गायत्री छंदः चौलप्रधानाज्यहोमे वि० तिसृभिर्जुहोति अग्नये पवमानायेदं० प्रजा
पते हिरण्यगर्भः प्रजापतिस्त्रिष्टुप् चौलप्रधानाज्यहोमे० प्रजापतेऽइति जुहुयात् प्रजापतय इदं० अथ कर्त्ता शिशोः पश्चिमतः-
स्थित्वा शीतोष्णजलपात्रे दक्षिणपाणिभ्यामादाय पात्रांतरे प्राङ्मुखो युगपन्निनयति ॐ उष्णेन वाय उदकेनेहीति महानसादुष्ण
मानीय शरावे कृत्वा शरावांतरे शीतमादायोक्तप्रकारेण शरावांतरे सिंचतीति जयंतः तासामपामेकदेशं पात्रांतरे गृहीत्वा नवनीतेन
तदभावे दधिद्रप्सेन मिश्रयेत् दध्नो रसमुपादत्ते नास्ति चेन्नवनीतकमिति कारिकोक्तेः ताभिरद्भिः कुमारशिरो वामकर्णमारभ्य
प्रदक्षिणं त्रिः क्लेदयति ॐ अदितिः केशान्वपत्वाप उंदंतु वर्चस इति मंत्रं प्रतिक्लेदनमावर्तयेत् तत एकविंशतिकुशपिंजूलमध्येत्री

ण्यादाय कुमारस्य दक्षिणे केशपक्षे अभ्यात्माग्राणि निदधाति दक्षिणे केशपक्षे अथ बालस्य त्रीन् कुशांकुरान् बालाभिमुख्यपर्यंतान् प
ठित्वा मंत्रमोषधे त्रायस्वैनमिति न्यसेदिति शौनकः कुमाराभिमुखं पश्चिमाग्रान् कृत्वा मंत्रेण निधानमिति पारिजाते केशपक्षे कुमार
स्य तद्दग्रं तत्कुशत्रयमिति कारिकाकारः अग्रैस्तद्दयमालिखन्निव निदधातीति जयंतः शौनकानुसारि पारिजातमते कुमाराभि
मुख्येन पश्चिमाग्रान् कृत्वा निधानम् प्रागग्राणां तस्य नित्याः प्राञ्च इति परिभाषायाः जयंतानुसारि कारिकामते तु तद्दयाभिमुखा
ग्रत्वं युक्तं चैतत् आत्मानं प्रत्यभिमृश्येत्यत्र तद्दयाभिमर्शनस्यैव सर्वयाज्ञिकसंमतत्वात् तेषु पिंजूलेषु स्वधितिं निदधाति स्वधिते
मैनं हिंसीरिति ॐ येनावपत्सविता क्षुरेण सोमस्य राज्ञो वरुणस्य विद्वान् तेन ब्रह्माणो वपतेदमस्यायुष्मान् जरदष्टिर्यथासदिति स
केशानि पिंजूलानि छित्वा प्रागग्राणि कृत्वा सादितशमीपर्णैरेकीकृत्य शिशुमातृहस्ते निदधाति सानडुहे गोमये निदधाति प्रथमनि
धाने प्रागग्रत्वनियमोस्ति न द्वितीय इति देवत्रातः ततो मेध्यछिन्नकेशस्पर्शनिमित्ताशुचित्वनिवृत्त्यर्थं जलस्पर्शः कार्यः एवमु
त्तरच्छेदनेषु समंत्रकं पिंजूलनिधानादि येन धातेति द्वितीयछेदने मंत्रः ॐ येन भूयश्चरात्र्यामिति तृतीये उक्तत्रिमंत्रैश्चतुर्थं तु
चत्वार्येवं दक्षिणतश्छेदनानि एवमुत्तरतः प्रत्येकं मंत्रैः त्रीणि कृत्वा क्षुरधारामयतः आरभ्यामूलं मंत्रेण निमृजेत् यत्क्षुरेण
मर्चयता सुपेशसा वप्ता वपसि केशान् शुंधि शिरो मास्यायुः प्रमोषीरिति ॐ शीतोष्णाभिरद्भिरबर्थं कुर्वाणो क्षण्वनक्षुशल्लीकु

र्विति प्रैषेण नापितमनुशास्य प्रैषार्थमवबोधयेत् ततो नवनीताद्यमिश्रितशीतोष्णावशिष्टाद्भिरार्द्रीकृतशिरसः प्राङ्मुखस्य
कुमारस्य दक्षिणकर्णमारभ्य शिखान्तं शिखामारभ्य वामकर्णान्तं वपनं कुर्वता नापितेन यथाकुलाचारं शिखावपनं कारणीयम् उद
ङ्मुखः प्राङ्मुखो वा वपनं कारयेत्सुधीः केशश्मश्रुलोमनखान्युदक्संस्थानि वापयेत् दक्षिणं कर्णमारभ्य धर्मार्थं पापसंचये शि-
खाद्यनवसंस्कारे शिखाद्यन्तं शिरो वपेत् इत्यपरार्कोक्तेः नवसंस्कारे प्रथमे चूडाकर्मोपनयनादौ प्रायश्चित्तार्थस्य द्वितीयोपनयना
देः पापसंचय इत्यनेन संग्रहात् पराशरमाधवीये लौगाक्षिः दक्षिणतः कमुजा वसिष्ठानामुभयतो त्रिकश्यपानां मुंडा भृगवः पंच
चूडा अंगिरसो वाजिमेके मंगलार्थं शिखिनोन्ये यथाकुलधर्मं चेति कमुजा शिखा वासिष्ठानामेकप्रवरिणामेकैव दक्षिणतो निय
म्यते त्र्यार्षेयाणां तु तिस्रः अत्रीणां च कश्यपानां द्व्यार्षेयाणां वामदक्षिणे द्वे शिखे त्र्यार्षेयाणां मध्येप्यन्या भृगूणां वंशसमाचारा
विरोधेन मुंडत्वम् तद्विरोधे तु त्र्यार्षेयाणां तिस्रः पंचार्षेयाणां पंच एवमंगिरसां पंचार्षेयाणां पंच त्र्यार्षेयाणां तिस्र एके पुनर्वाजि
ललाटकर्णमूलस्पर्शिनीं मालामिव केशपंक्तिं मंगलार्थं कुर्वंति मंगलार्थत्वकीर्तनेन तस्यां सत्यामपि तदन्यशिखाधारणमावश्य
कमिति ध्वन्यते शिखिनोन्य इति कुलधर्मत एव तेषां देशनियमो मान्यः प्रकार इत्यर्थः संख्यानियममाहाश्वलायनकारि-
काकारः शिखा अपि च कर्तव्या कुमारस्यार्षसंख्ययेति एवं चौलकालधृतशिखानां मध्ये मध्यशिखेतरशिखानामुपनयनका

लेवपनंकार्यं मध्येशिरसिचूडास्याद्वसिष्ठानांतुदक्षिणे उभयोःपार्श्वयोरत्रिकश्यपानांशिखामतेति वृद्धोदाहृतवचसिमध्यशिखाया
निमित्तविशेषसंयोगंविनाविहितायानित्यत्वेनसदाबद्धशिखेनचेतिनित्यविधिविषयत्वौचित्यादितरशिखानामुपनीतधार्यत्वेनबाध-
वोक्तेश्चेत्यलम् वपनोत्तरंस्नापितंभूषितंकुमारंदक्षिणतोमातुरुत्संगेस्थापयित्वास्विष्टकृदादिहोमशेषंसमापयेत् व्रीह्यादिपात्रा-
णिनापितायदत्वा दशानांत्रयाणांवाब्राह्मणानामन्नेनतर्पणंसंकल्प्यभूयसींदक्षिणांदत्वेश्वरार्पणंकुर्यात् अत्रत्यब्राह्मणभोजनेषु
कृवतःप्रायश्चित्तमाहपराशरः निवृत्तेचूडहोमेतुप्राङ्नामकरणात्तथा चरेत्सांतपनंभुक्त्वाजातकर्मणिचैवहि अतोन्येषुतुभुक्त्वाऽ
न्नंसंस्कारेषुद्विजोत्तमः नियोगादुपवासेनशुध्यतेनिंद्यभोजनादिति चौलोत्तरंविशेषःस्मृत्यर्थसारे विवाहमौंजीचौलोर्ध्वंवर्ष
मर्धंतदर्धकम् सपिंडाःपिंडंनोदद्युर्गयायांदद्युरेवतइति एवममंत्राचौलक्रियाकुमार्याभवतिहोमस्तुसमंत्रकइतिपारिजाते हो
मोप्यमंत्रःकार्योनवेतिवृत्तिकृद्देवत्रातश्च जयंतस्त्वाह स्त्रियामप्येवमेवहोमकमग्निस्थापनपूर्णनिधानांतंकृत्वोदकसमानय
नादिक्षुरमार्जनपर्यवसानममंत्रकंभवतीति केचित्कर्मबोधनार्थइतिकृत्वाशीतोष्णाभिरितिप्रैषमिच्छंतीतिच आश्वलायन-
स्मृतौ होमकृत्यंतुपुंवत्स्यात्स्त्रीणांचूडाकृतावपीति मनुः अमंत्रिकातुकार्येयंस्त्रीणामावृदशेषतइति एवंचामंत्रकहोमा
नुष्ठानमुचितमितिप्रतिभातिसूत्रमनुवाक्ययोःसंवादात् मंत्राणामुपगमेपितत्प्रमाणकदेवतानांहोमांगत्वसंभवेनतदुद्देश्यकत्या

गसंभवात् दक्षिणेऽग्नौप्रतिप्रस्थातृकर्तृके दशांतिमुक्तिहोमानां बौधायनीयकल्पभाष्ये प्रसिद्धत्वाच्चेत्यलम् शूद्रस्याप्यमंत्रकंचू-
डाकर्माहयमः शूद्रोप्येवंविधः कार्योविनामंत्रेणसंस्कृतः नकेनचित्समसृजच्छंदसातंप्रजापतिरिति अतएवतदीयचूडाकर्मणिलग्न
विशेषमाहगुरुः चंद्रोदयेंगनानांतुप्रशस्तःक्षुरकर्मणि प्रशस्तःकथित स्तद्वत्विट्शूद्राणांयमोदयइति चंद्रोदयश्चंद्रदेवताकंलग्नं
यमोदयः शनिदेवताकंलग्नं नचैवंशूद्रस्यशिखाधारणंस्यात्तत्रचनशिखानोपवीतंचनोच्चरेत्संस्कृतांगिरमितिप्रभासखंडवचोविरोधइ
तिशंक्यम् पारंपर्येणशिखाधारणादिसदाचारयुक्तसच्छूद्रविषयत्वाद्विधेःनिषेधस्यतदितरविषयत्वात् इतिसंस्कारकौस्तुभे
चौलम् अथाक्षरस्वीकारः नृसिंहः अक्षरस्वीकृतिःप्रोक्ताप्राप्तेपंचमहायने उत्तरायणगेसूर्येकुंभमासंविवर्जयेदिति
मुहूर्तसंग्रहे उत्तरायणगेसूर्येकुंभमासंविवर्जयेत् पूर्वपक्षःशुभःप्रोक्तःकृष्णश्चांत्यत्रिकंविनेति बृहस्पतिः विद्यारंभोव्रतोद्देशः
क्षौरंचैवविशेषतः गलग्रहेनकर्तव्यंयदीच्छेत्पुत्रजीवितमिति गलग्रहस्वरूपंराजमार्तंडः त्रयोदश्याश्चतुष्कंचसप्तम्यादिदिनत्रय
म् चतुर्थीचैकतःप्रोक्ताअष्टावेतेगलग्रहाइति ल्यबूलोपेपंचमी तस्याःप्रतिप्रसवमाहदेवरातः त्रयोदश्यक्षरेश्रेष्ठेति मार्कंडेयः
वारेदिनेशभृगुसूज्ञबृहस्पतीनांविद्यानसौभवतीति वसिष्ठः रविवारेतुपूर्वाण्हेविद्यारंभोविधीयते चंद्रवारेपराण्हेतुविद्यागुर्वीवि
धीयतेइति महेश्वरः हस्तादित्रितयेतथानिर्ऋतिभेपूर्वांत्यभेष्वश्विभेमित्रर्क्षेचमृगादिपंचकऋक्षभःप्रारंभआद्यःस्मृतः विद्यानां

हरिभक्त्येचादिवसेसूरे भृगोर्वादिनेऽनध्यायाख्यतदाद्यवर्जिततिथौकेंद्रस्थितैःसद्ग्रहैरिति राजमार्तंडः विद्यारंभःप्रशस्तोभवति
मधुरिपौप्राप्तबोधेशशांकेऽप्यस्तेतीक्ष्णद्युतौनत्रिदशपतिगुरावुद्गतेचाथशुक्रे स्वाध्यायेसिंहसंस्थखरकिरणयुतंदेवपूज्यंविहायशु-
क्रादित्येज्यवारेत्रिदशपतिगुरौकेंद्रसंस्थेतुपापे पापेनिषिद्धस्थानस्थिते अक्षरारंभप्रकारस्तुमाधवीयेमार्कंडेयेनोक्तः पूजयित्वाहरिं
लक्ष्मींदेवींचैवसरस्वतीम् स्वविद्यासूत्रकारांश्चस्वविद्यांचविशेषतः एतेषामेवदेवानांनाम्नातुजुहुयाद्धुतम् दक्षिणाभिर्द्विजेंद्राणांक
र्तव्यंचात्रपूजनम् प्राङ्मुखोगुरुरासीतवरुणाभिमुखंशिशुम् अध्यापयेत्तुप्रथमंद्विजातिभिःसुपूजितइति अनेनगुरुपूजनमपि
कर्तव्यमितिसूचितम् सरस्वतीपूजनादिप्रकारमाहपारिजातेगर्गः स्नात्वाशुचौसमेदेशेगोचर्ममात्रमुपलिप्यसैकतंस्थलंकृत्वापा
लाशशाखयामृदंखनित्वातस्यांसरस्वतीमावाहयेत् ऋवनमातःसर्ववाङ्मयरूपेणागच्छेति ततःप्रणवेणार्घ्यपाद्याचमनीयगंध
पुष्पाक्षतधूपदीपपायसगुडौदननैवेद्यसमर्पणनमस्कारान्कृत्वाचार्यंशक्तितोवस्त्रालंकारादिभिःपूजयित्वासरस्वतीविघ्नेशाचार्यौ
स्त्रिःप्रदक्षिणीकृत्यप्रणवपूर्वकमक्षरमारभेत ततआचार्याभिवंदनंकृत्वासरस्वत्यादीनावाहनक्रमेणोद्वासयेद्विद्यावृद्धिर्भवती
ति विष्णुधर्मोत्तरेधात्रीपूजनमंत्राधिकमुक्तम् ब्राह्मणानांगुरूणांचदेवतानामनंतरम् ततःसंपूज्यवित्तेनधात्रींरामगुरुंतथेति
गुरूणांपित्रादीनांगुरुमाचार्यम् इतिसंस्कारकौस्तुभेऽक्षरस्वीकारः अथानुपनीतधर्माः माधवीयेविष्णुपुराणे

भक्ष्याभक्ष्येतथापेयेवाच्यावाच्येतथानृते अस्मिन्कालेनदोषःस्यात्सयावन्नोपनीयतइति एतदपवादस्तत्रैवस्मृत्यंतरे स्यात्कामचा
रभक्ष्योक्तिर्महतःपातकादृतेति गौतमः यथोपपादितमूत्रपुरीषोभवतिनतस्याचमनकल्पोविद्यतेनब्रह्माभिव्याहरेदन्यत्रस्वधानिन
यनादि यथोपपादितेत्यनेनदिवासंध्यासूदङ्मुखत्वंरात्रौदक्षिणामुखत्वमित्यादिनियमाभावोज्ञाप्यते कल्पग्रहणाद्विरुन्मृजेत्या दी-
तिकर्तव्यतानिषेधोनत्वाचमनस्यैव शुध्येरन्स्त्रीचशूद्रश्चसकृत्स्पृष्टाभिरंततइतियाज्ञवल्क्यवचोव्याख्यावसरेचकारादनुपनीतोः
पीतिविज्ञानेश्वरेणानुपनीतस्याचमननिमित्तेस्त्रीशूद्रतुल्याचमनस्वीकाराच्च रजस्वलादिस्पर्शेतुपारिजातेस्मृतिदीपिकायांव्यवस्थो
क्ता शिरोरभ्युक्षणंप्रोक्तंबालस्याचमनंस्मृतम् रजस्वलादिसंस्पर्शेस्नानमेवकुमारके प्राक्चूडाकरणाद्बालःप्रागन्नप्राशनाच्छि-
शुः कुमारकस्तुविज्ञेयोयावन्मौजीनिबंधनमिति विज्ञानेश्वरोक्तमनुपनीताचमनमपिकुमारावस्थायांबोध्यम् रजस्वलादिस्पर्श
निमित्तस्नानविधेस्तन्निमित्ताचमनविधेश्चसाहचर्यदर्शनात् अन्यत्रेत्यादिनापितृकर्मणि दाहादावनुपनीतस्यापिमंत्रोच्चारणंभवती
तिज्ञाप्यते तदपिकृतचूडस्यत्रिवर्षस्यवाज्ञेयम् अनुपनीतोपिकुर्वीतमंत्रवत्पैतृमेधिकम् यद्यसौकृतचूडःस्याद्यदिस्याच्चत्रिवत्सरइ
तिस्मृत्यंतरोक्तेः अत्रचूडाप्रथमवर्षातिरिक्तवर्षकृताज्ञेया कृतचूडस्तुकुर्वीतउदकंपिंडमेवच स्वधाकारंप्रयुंजीतवेदोच्चारंनकारयेदि-
ति व्याघ्रवचनस्यस्मृत्यंतुवचनाविरोधायप्रथमवर्षकृतचूडविषयत्वात् तथैवमाधवादिभिरुक्तेः यत्तु असंस्कृतेनयस्मात्समग्निदानं-

सं॰कौ॰
११३

समंत्रकम् कर्तव्यमितरत्सर्वंकारयेदन्यमेवहीति तदपिप्रथमवर्षकृतचूडंप्रत्येवाग्निदानेन मंत्रप्रतिप्रसवार्थंलाघवात् शेषस्याश
क्तिप्राप्तार्थानुवादत्वसंभवात् नकृतचूडविषयंअत्यंताप्राप्तविशिष्टविधेरन्याय्यत्वात् नापिस्कमंत्रुवाक्यविषयेप्यशक्तविषयम् अ
ग्निदानेऽश्रुतप्रतिनिधिनिरासपरत्वकल्पनायाअन्याय्यत्वात् एतच्चौरसविषयम् पित्रोरनुपनीतोपिविदध्यादौरसःकृतः और्ध्वदे
हिकमन्येतुसंस्कृताःश्राद्धकारकाइतिस्कांदात् नाभिव्याहारयेद्ब्रह्म यावन्मौंजीनिबध्यते मंत्राननुपनीतोपिपठेदेवैकऔरसइति
कमंत्रूक्तेश्च इतिसंस्कारकौस्तुभेऽनुपनीतधर्माः अथबालपितृधर्माः विष्णुधर्मोत्तरे अपथ्यंनचबालानांतथाप्रा
र्थवपश्यताम् पश्यद्भिःपित्रादिभिरपथ्यंनिवारणीयमित्यर्थः बालकाश्चानुनेयाऽस्तु धर्मकामैःसदानरैः तेषांभोज्यप्रदानेनगो-
दानफलमाप्नुयात् तेषांक्रीडनकंदत्वामोदतेनंदतेदिवि तस्मात्सर्वप्रयत्नेन बालानग्रेतुभोजयेत् अभक्तवत्कबालेषुनचाश्नीयात्कदा
चनेति इतिसंस्कारकौस्तुभेबालपितृधर्माः अथोपनयनम् योगरूढमेतत्पदम् आचार्यसमीपनयनांगकोगायत्र्युप
देशोहिप्रधानम् गायत्र्याब्राह्मणमसृजदितिश्रुतौ गायत्र्याब्राह्मणमुपनयीतेतिकातीयवाक्ये तत्रयद्ब्रह्मास्यमौंजीबंधेनचिन्हि
तम् सातस्यमातासावित्रीतिमनुवाक्येऽत्रास्यमातासावित्रीतिगौतमवाक्येच द्विजत्वसंस्कारेगायत्रीहेतुत्वसंकीर्तनस्य गायत्र्युप
देशहेतुकत्वाशयेनैववर्णनीयत्वात् समिद्दर्शनादिपदस्येवांऽगवाचिनोप्युपनयनपदस्य तत्संबंधेनप्रधानसंज्ञात्वोपपत्तेः अ

११३

नएवापरार्केणोक्तम् उपनयनंनाम बटोर्गायत्रीसंबंधकरणंतच्चाचार्यकर्तृकम् अधीहिभोरितिराचार्यप्रयोजकव्यापारउपनयनम्
अष्टवर्षंब्राह्मणआत्मानमुपनाययेदितिबुधस्मृतौस्पष्टाभिधानादिति यद्यपिकल्पतरुणाबुधवचनंपित्राद्युपनेतृभावविषयमितिव्या
ख्यातम् यद्यपिचमेधातिथिनापितुरभावेव्युत्पन्नमतिनामाणवकेनात्मोपनाययितव्यः गौतमंप्रतिजाबालस्यब्रह्मचर्यंभगवतिव
त्स्यामीतिप्रार्थलिंगादित्युक्तम् तथापिबहिःप्रयोगंप्रार्थनादिव्यापारांतस्यणिजर्थत्वांगीकारेणोपनयनपदएवापरार्कोक्तार्थादतिरिक्ता
र्थांगीकारस्तयोर्नतूपनयनशब्देतदुक्तार्थत्यागइतिमंतव्यम् अथोपनयनाधिकारिणः तत्रवृद्धगार्ग्यः पितापितामहोभ्रा
ताज्ञातयोगोत्रजाग्रजाः उपानयेऽधिकारीस्यात्पूर्वाभावेपरस्परइति भ्रातापितुर्भ्राता पितैवोपनयेत्पुत्रंतदभावेपितुःपिता तद-
भावेपितुर्भ्राताततदभावेतुसोदरइतिपितामहस्मरणात् अग्रजाइत्यत्राकारलोपश्छांदसः तथाचज्ञातिपदोक्तेषुसपिंडेषुतदतिरिक्ते
षुचगोत्रजेषुयेऽग्रजावृद्धाः बटोरपेक्षयेत्यर्थः उपनेयकनिष्ठाचार्यत्वस्यनिषिद्धत्वात् यत्तु असंस्कृतास्तुसंस्कार्याभ्रातृभिःपूर्वसंस्कृ
तैरितियोगीश्वरवचःतत्पितामहवचोनुरोधेनपितृव्यभावविषयम् पित्राद्युक्ताधिकार्यभावेकर्तारमाहशौनकः कुमारस्योपनयनंश्रुता
भिजनवृत्तवान् तपसाधूतनिःशेषपाप्माकुर्याद्द्विजोत्तमइति आचार्यंकुर्यादित्यधिकृत्यव्यासोपि वेदैकनिष्ठंधर्मज्ञंकुलीनंश्रोत्रियं
शुचिम् स्वशाखावाद्व्यमनालस्यंविप्रंकर्त्तारमीप्सितमिति श्रोत्रियलक्षणंब्राह्मे जन्मनाब्राह्मणोज्ञेयःसंस्कारैर्द्विजउच्यते विद्यत्वात्

चापिविप्रत्वंत्रिभिः श्रोत्रियउच्यतेइति अविद्वत्कर्तृकोपनयनेदोषमाह श्रुतिः अन्धंतमःप्रविशन्तिअविद्वांसो एषतमःप्रविशतियमविद्वानुपनयतेयश्चाविद्वा
न्‌इति नचैतद्वचनेभ्यःकृत्स्नशाखाध्यायिनएवाचार्यत्वंनैकदेशाध्यायिनइतिशंक्यं गोमधुपर्कार्हौवेदाध्यायआचार्यऋत्विक्स्नातको
राजाधर्मयुक्तश्चेति धर्मप्रश्नव्याख्यावसरेउज्ज्वलाकृता अतएववेदैकदेशाध्यायिनावप्यृत्विगाचार्यौसंभवतइत्यभिधानात्‌ बहूपनेत्रो
रधिकारसिद्ध्यैप्रायश्चित्तमाहपारिजातेवृद्धविष्णुः कृच्छ्रत्रयंचोपनेतात्रीन्कृच्छ्रांश्चबटुश्चरेदिति आचार्यस्यगायत्र्युपदेशेयोग्यतासि-
द्ध्यैजपमप्याहसएवसावित्रीमभ्यसेदग्निपवित्राणिचसंस्मरन्‌ सहस्रंद्वादशावृत्तंसावित्रींप्रजपेद्बुधः स्वाधिकारार्थमेवास्याःप्रदानार्थं
हितत्स्मृतमिति अग्निपवित्राणि अग्निःशुचिव्रततमइत्यादीनि संस्मरन्निति लडादेशेनगायत्रीजपसंकल्प्यतस्मात्पूर्वंमानसजपएतेषांगा
यत्रीजपाधिकारसिद्ध्यर्थंकार्यइतिज्ञाप्यते इत्थंहिसंस्मरणस्याभ्यसेदित्युक्तभावनासमकालत्वंलभ्यते सावित्रीपदसमानाधिकरण-
सहस्रपदस्यसंख्ययाविशिष्टसंख्येयपरत्वाच्च द्वादशावृत्तमित्यस्यनसंख्यायामन्वयः पंचपंचाशतस्त्रिवृत्तइत्यत्रनिवृत्तामितिविप-
रिणामाभावेपंचसंख्यायाइवपंचाशत्संख्यायांसंभवतितुविशेष्येएकसंख्या परिच्छिन्नेपिसंख्यांतरपरिच्छिन्नावृत्तिवैशिष्ट्यस्यवक्तुं
शक्यत्वात्‌ ततश्चद्वादशाधिकसहस्रसंख्योजपःकार्यइतितात्पर्यार्थः गायत्र्याःप्रदानार्थंयोधिकारस्तदर्थमित्यंत्यार्धेयोजना इ-
त्युपनयनाधिकारिनिर्णयः अथोपनयनकालः याज्ञवल्क्यः गर्भाष्टमेऽष्टमेवाऽब्देब्राह्मणस्योपनायनम्‌ राज्ञामेकादशेसैके

विशामेकेयथाकुलमिति गर्भाधानमवधिंकृत्वाजन्मतोवाष्टमइतिव्याख्यामाहविज्ञानेश्वरः गर्भग्रहणंसर्वत्रानुवर्तते गर्भादेकादशे
राज्ञोगर्भात्तुद्वादशेविंशइतिस्मृत्यंतरादप्याह हेमाद्रौपैठीनसिः गर्भपंचमेब्राह्मणमुपनयेद्गर्भाष्टमेवागर्भैकादशेराजन्यंगर्भद्वादशेवाग
र्भद्वादशेवैश्यंगर्भषोडशेवेति अत्रकामसंयोगंविनागर्भाष्टमात्पूर्वपाठेनगर्भपंचमस्यापिनित्यत्वंज्ञाप्यते बौधायनः गर्भादिसंख्याव
र्षाणांतदष्टमेषुब्राह्मणमुपनयेद्राजन्यमेकादशेवैश्यंद्वादशइति तदष्टमेषुगर्भाष्टमेषुबहुवचनंषष्ठसप्तमयोःसंग्रहार्थं यस्मिन्वर्षेगर्भोप्लु
त्वाशेतेसगर्भइतिहरदत्तः गर्भसहचरितोब्दोगर्भशब्देनोच्यतइतिभारुचिःकर्कश्च अब्दश्चात्रचांद्रश्चैत्रशुक्लप्रतिपदादिरितिकेचित् अ
न्येत्वष्टममासारंभंगर्भाधानमारभ्यवर्षप्रवृत्तिरित्याहुः तस्मात्पंचममितिपंचमीसमासः एवंगर्भाष्टमादिशब्देषुद्रष्टव्यम् उक्तवचनेषु-
अष्टमवर्षसंबंधेनैवाष्टवर्षत्वम् नत्वतीताष्टवर्षत्वेन इतिनित्यःकालः अथकाम्यः उशनाः जन्मतःपंचमेवर्षेब्राह्मणस्योपनायनं
राज्ञस्तुषष्ठेवैश्यस्यसप्तमेतुबलार्थिनइति बौधायनः अथकाम्यानिभवंतिसप्तमेब्रह्मवर्चसकाममष्टमेआयुःकामंनवमेतेजस्कामंदश
मेऽन्नाद्यकाममेकादशइंद्रियकामंद्वादशेपशुकामंत्रयोदशेमेधाकामंचतुर्दशेपुष्टिकामंपंचदशेभ्रातृव्यवंतंषोडशेसर्वकाममिति भ्रातृ-
व्यवंतमित्यनेनाभिचारकाममितिध्वन्यते हेमाद्रौसप्तमइत्यारभ्य पशुकाममित्यंतबौधायनीयसदृशमापस्तंबवचउदाहृत्याद्य वाक्यद्वय
मब्राह्मणविषयम् शेषंवर्णत्रयसाधारणमित्युक्तम् इतिकाम्यःकालः गौणकालावधीनाहवर्णभेदेनयाज्ञवल्क्यः आषोडशा

सं०कौ०

द्वाविंशाच्चचतुर्विंशाच्चवत्सरात् ब्रह्मक्षत्रविशांकालऔपनायनिकः परइति यद्यप्ययमाङ् अभिविधौ षोडशाब्दानिविप्रस्येतिशंखस्मृते-
स्तथापिगर्भादि संख्यावर्षाणामित्युपक्रम्या षोडशाद्ब्राह्मणस्यापतितासावित्रीतिगौतमेनाभिधानात् पंचदशवर्षाण्येवगौणः कालइति
मंतव्यम् अतएवयमः सावित्रीपतितायस्यदशवर्षाणिपंचच सशिखंवपनंकृत्वाव्रतंकुर्यात्समाहितः एकविंशतिरात्रंचपिबेत्प्रसृति
यावकम् हविषाभोजयेच्चैवब्राह्मणान्सप्तपंचवा ततोयावकशुद्धस्यतस्योपनयनंस्मृतमिति इदंचोक्तावधिगौणकालानंतरंवत्सरेसंभव
दुपनयनस्यज्ञेयम् तदुत्तरोत्तरसंवत्सरेषुतुक्रमेणामनूक्तंकृच्छ्रत्रयमापस्तंबोक्तंद्वैमासिकंत्रैमासिकंब्रह्मचर्यंवसिष्ठोक्तंत्रिरात्राधिकमासचतु
ष्टयसाध्यमुद्दालकव्रतम् सूक्तमेवाश्वसुधावभृथस्नानम् तदुक्तमेवव्रात्यस्तोमानुष्ठानमितिव्यवस्थयाकृतप्रायश्चित्तानामुपनयनंबो
ध्यम् अथोपनयनेऽयनादिनिर्णयः तत्राश्वलायनः उदगयनआपूर्यमाणपक्षेकल्याणेनक्षत्रेचौलकर्मोपनयनगोदानविवाहाइ-
ति कल्याणंज्योतिःशास्त्राविरोधीतिवृत्तिकृत् उदगयननियमापवादमाहवृद्धवसिष्ठः विप्रस्यक्षत्रियस्यापिमौंजीस्यादुत्तरायणे
दक्षिणेतुविशांकुर्यान्नानध्यायेनसंक्रमइति वर्णविशेषंप्रतिऋतुविशेषप्राशस्त्यमुक्तंश्रुतौ वसंतेब्राह्मणमुपनयीतग्रीष्मेराजन्यंश
रदिवैश्यंवर्षासुरथकारमिति अत्रमाहिष्येणकरण्यांतुरथकारः प्रजायतइत्युक्तरथकारस्यवर्षावधिः तदीयोपनयनेसप्रमाणत्व
स्यविज्ञानेश्वरेणोपन्यासात् नतुसौधन्वनस्य तस्योपनयनेप्रमाणाभावात् नचैवंविप्रंप्रतिवसंतनियमात् विनर्त्तुनावसंतेनकृष्णाप-

क्षेगलग्रहे अनध्यायेचोपनीतः पुनः संस्कारमर्हतीति बृहस्पतिनावसंताभावे दोषकथनाच्चोत्तरायणस्यतंप्रतिनित्यप्राप्ततयाविधिर्वैय्य
र्थ्यमितिवाच्यम् केनापिनिमित्तेनवसंतालाभेतदन्योत्तरायणप्रापणार्थत्वात् तथाचगर्गः माघादिशुक्रांतकपंचमासाः साधारणावास-
कलद्विजानामिति वृद्धगार्ग्यः माघादिमासषट्केतुमेखलाबंधनंमतमिति नचैवसंताभ्यामेवशास्त्राभ्यांपौनरुक्त्यम् उत्तरायणशून्य
माघादिभागाषाढांत्यभागयोर्निवृत्त्यैउत्तरायणविधेरावश्यकत्वात् नचोत्तरायणविधिनैवमाघादिमासप्राप्तेस्तच्छास्त्रंव्यर्थमितिवाच्य
म् मकरार्कविशिष्टपौषनिषेधार्थत्वात् पंचसंख्याविधेर्मिथुनार्कविशिष्टपाठनिवृत्त्यर्थत्वाच्च षट्संख्याविधिस्तुवैश्यंप्रतिश्रावणा
दिनिषेधार्थत्वात् अनिहितंप्रतिदक्षिणायनविधिर्बृहस्पतिवृद्धवसिष्ठोक्तः विप्रस्यक्षत्रियस्यापिमौंजीस्यादुत्तरायणे दक्षिणेतुविशां
कुर्यान्नानध्यायेनसंक्रमइति शरदलाभेश्रावणाद्यन्यदक्षिणायनप्रापकस्यवक्तुंशक्यत्वाच्च एवंचब्राह्मणेनदक्षिणायनेउपनयनंन
कार्यंनापिपौषाषाढयोः सत्यप्युत्तरायणे उत्तरायणविशिष्टमाघादिपंचमासेषुकार्यंतत्रापिमीनार्कप्रभृतियावन्मिथुनप्रवेशंप्रशस्तःका
लः चांद्रसौरान्यतरवसंतलाभात् मीनमेषयोर्वावसंतइतिबौधायनोक्तेः मीनमेषयोस्तुप्रशस्ततरः मृगकुंभगतेभानौमध्यमंमीनमे
षयोः उत्तमंगोयुगस्थेऽर्केऽत्यधमंचोपनायनमितिबृहस्पतिवचनात् मृगोमकरः गोर्वृषः युग्मंमिथुनम् मीनार्कविशिष्टश्चैत्रोनेकनि
षेधापवादकतयाप्रशस्ततमः मीनस्थितेऽर्केरवलुचैत्रमासेसुप्रभप्रदोब्राह्मणमौंजिबंधइतिबृहस्पतिवाक्यस्यतदर्थत्वात् अतएवोक्तं

तेनैव गोचराष्टकवर्षाभ्यां गुरुसुशुद्धिर्नलभ्यते तदोपनयनंकार्यंचैत्रेमीनगतेरवौ शुक्रेनष्टेतथाजीवेदुर्बलेचंद्रभास्करे व्रतोपनयनंकार्यंचैत्रे
मीनगतेरवौ जीवभार्गवयोरस्तेसिंहस्थेदेवताशुरौ मेखलाबंधनंशस्तंचैत्रेमीनगतेरवौ अमुनैवाशयेनाहराजमार्त्तंडः वसंतसमयेकु
र्यादब्देगर्भाष्टमेपिवा मेधावीमेखलाबंधंजन्ममासेथजन्मभेइति अत्रवसंतपदंमीनार्कविशिष्टचैत्रपदंनिषेधसामान्यापवादकत्वेनक्ल
प्तकालस्यैवनिषेधविशेषापवादकत्वबोधनेलाघवात् विप्रस्यैवतद्विशेषप्रशस्ततमत्वज्ञापनेलाघवात् गर्भाष्टमेपिवेत्यव्ययाभ्यांतद-
नादरोध्वन्यते अतएवशौनकः गर्भाष्टमेगर्गपराशराद्यैःफलंयदुक्तंव्रतबंधनेतु ततोधिकंजन्मकृतारकाकृमासेथवाजन्मनिवाडवाना
मिति वाडवानांब्राह्मणानां यन्मीनार्केजन्ममासेजन्मनक्षत्रेचोपनयनंकर्त्तव्यमिति अनूद्यतद्गर्भाष्टकफलाधिकमिति तात्पर्यार्थःय
तुराजमार्त्तंडः जातंदिनंदूषयतेवसिष्ठोत्यष्टौचगर्गोनियतंदशात्रिः जातस्यपक्षंकिलभागुरिश्चशेषाःप्रशस्ताःखलुजन्ममासि
जन्ममासेतिथौभेचविपरीतदलेसति कार्यंमंगलमित्याहुर्गर्गभार्गवशौनकाइति तन्मीनार्कचैत्रान्यकालविषयम् त्रिविधेप्युक्त
समयेसुक्लपक्षःप्रशस्ततमः आपूर्यमाणपक्षइत्याश्वलायनोक्तेः कृष्णपक्षेत्रेधाविभक्तेंत्यतृतीयोंशोनिषिद्धः मध्यमप्रथमांशौप्र
शस्ततरौ शुक्लपक्षःशुभःप्रोक्तःकृष्णश्चांत्यत्रिकंविनेतिबृहस्पत्युक्तेः शुक्लपक्षःशुभःप्रोक्तःकृष्णपक्षेत्रिधाकृते अंत्यभागं
विनाद्वौद्वौगणितौमध्यमाधमाविति स्मृत्यंतराच्च अथतिथयोनृसिंहः तृतीयापंचमीषष्ठीद्वितीयाचापिसप्तमी उभयोःपक्ष

योऽश्वैवविशेषेणरूपूजिताः धर्मकामौसितेपक्षेकृष्णेचप्रथमातथा कृष्णेत्रयोदशींकेचिदिच्छंतिमुनयस्तथा द्वादश्येकादशीचैवम
ध्यमेचप्रचक्षतइति धर्मोदशमी कामस्त्रयोदशी तेअपिसितेकृष्णेनेत्यन्वयः प्रथमातथाकृष्णे कृष्णेत्रयोदशीमितिमध्यममणिन्या
येनान्वयः मध्यमेचैवपक्षद्वयइतिबोध्यम् नारदः एकांचतुर्थींसंत्यज्यकृष्णापक्षेतुमध्यमाः आपंचम्यास्तुतिथयःपराःस्युरति
निंदिताइति परास्तृतीयांशगताः यस्तुप्रथमातथैतिप्रतिपद्विधिःसक्रुत्प्रायश्चित्तव्रात्योपनयनविषयः प्रशस्तामतिपत्कृष्णे
कदाचिच्छुभगेविधौ चंद्रेबलयुतेलग्नेवर्षाणामतिलंघनइतिव्यासोक्तेः एवं चंद्रेबलयुतेलग्नाच्छुभभावेशुभेक्षिते चतुर्दशींप्रशं
संतिकुमारेवयसाधिकेइति चतुर्दशीविधिरपिअतिलंघनाधिकशब्दाभ्यांगौणकालातिक्रमस्यविवक्षितत्वात् अपरार्के नष्टेचंद्रेष्ट
मेशुक्रेनिरंशेभास्करेतथा कर्तव्यंनोपनयनंनानध्यायेगलग्रहेइति निरंशस्वरूपमन्यत्रोक्तम् राशेःप्रथमभागस्थोनिरंशःसूर्यउ
च्यते युगादित्वादिनानध्यायानामपिप्रतिप्रसवमाहभारद्वाजः याचैत्रवैशाखसितातृतीयामाघस्यसप्तम्यथफाल्गुनस्य कृष्णेद्वि
तीयोपनयेप्रशस्ता प्रोक्ताभरद्वाजमुनींद्रमुख्यैरितिअत्रचैत्रसिततृतीयामाघशुक्लसप्तम्योर्मन्वाद्योःप्रतिप्रसवः मन्वादिषुतयोःस्मृ
त्यर्थसारेपाठात् वैशाखतृतीयायायुगादेरपि ज्येष्ठशुक्लद्वितीयातु आश्विनेदशमीसिता चतुर्थीद्वादशीमाघेएताःसोपपदाःस्मृ
ताइत्येतासामपितत्रैवानध्यायत्वमुक्तमितिताअपिवर्ज्याः गलग्रहाउक्तामुहूर्ततत्वे प्रतिपत्पूर्वंचतुष्कंनवमीपूर्वत्रयंचतुर्थीच अ

ष्टेगलग्नहास्त्याज्यागर्गस्यमतेतथाषष्ठी अत्राप्यपवादः षष्ठीसप्तमीत्रयोदशीनांविनायोगोपन्यासेनदर्शितःस्मृत्यंतरे अनध्याय
स्यपूर्वेद्युरनध्यायास्तरेहनि व्रतारंभंविसर्गंचविद्यारंभंविवर्जयेदिति एतदपवादोपिद्वितीयासप्तमीत्रयोदशीविनियोगेनदर्शितःअ
यंगलग्रहापवादश्चपूपाद्युपनयनविषयइतिकेचित् वासरनियममाहनारदः गुरुशुक्रबुधानांतुवाराःश्रेष्ठतमाःस्मृताः अधमःसो
मवाररक्तसूर्यवार रक्तमध्यमः वारौमंदारयोर्वर्ज्यौकृष्णोवर्ज्योनिशापतेः अस्तंगतस्यसौम्यस्यवारोवर्ज्योद्विजन्मनीति तथा
शाखाधिपतिवारश्चशाखाधिपबलंतथा शाखाधिपतिलग्नंचदुर्लभंत्रितयंव्रतइति शाखाधिपवारानाहबृहस्पतिः बह्वृचानां
गुरोर्वारोयजुर्वेदजुषांकवेः सामगानांधरासूनोरथर्वविदुषांरवेरिति अमुनैववाक्येनबह्वृचशाखाधिपोगुरुरित्यादिध्वन्यते बलं
गोचराष्टवर्गादि शाखाधिपबलासंभवेदोषमप्याहमदनरत्नेवृद्धगार्ग्यः शाखाधिपेबलिनिकेंद्रगतेचमौंजीबंधस्तदीयदिवसेषुशु
भायकृत्स्यात् अस्मिन्बलेरहितेतुपुनर्द्विजानांस्याद्वर्णसंकरइतिप्रवदंतितज्ज्ञाइति तथावर्णाधिपबलमप्यपेक्ष्यते सदानुकूलेचै-
कस्मिन्वर्णेशबलशालिनि ब्राह्मणादेःप्रकुर्वीतकुमारंव्रतचारिणमितिपराशरोक्तेः पतीसितेज्यौविप्राणांनृपाणांकुजभास्करौ
वैश्यानांशशभृत्सौम्याविति वर्णाधिपाःस्मृताइतितेनैवव्यवस्थाप्रदर्शनाच्च मदनरत्नेराजमार्तंडः पितुःसूर्यबलंश्रेष्ठंशाखावर्णेशयो
र्बटोः सर्वेषांगुरुचंद्रर्क्षबलंश्रेष्ठंव्रतादिषु मौंजीबंधेविवाहेचप्रतिष्ठायांविशेषतः गोचरेणैवकर्तव्यंवेधंबलमकारणमिति सर्वेषा

मित्यनेनयेषांनशाखाधिपोगुरुस्तेषामपिबहूनांतस्मिन्तृणांचगुरुबलमावश्यकम् उभयोरलाभेबटोरावश्यकमितिध्वन्यते वैधंवामवेधप्रयु
क्तं गर्भाष्टमादिनित्यकालेबटोर्गुरुबलालाभेशांत्यातल्लाभः अनित्यकालेनैवमित्याहनारदः बालस्यबलहीनोपिशांत्याजीवोबलप्र-
दः यथोक्तवत्सरेकार्यमनुक्तेनोपनायनमिति अनुक्ते नित्यत्वेनेतिशेषः केचित्तुदुष्टस्थानेषुस्थितेबृहस्पतौशांत्यापिनोपनयनाधिकार
इत्याहवसिष्ठः बंधौतृतीयेरिपुराशिसंस्थे इच्छंतिपूजांदशमेस्फुरेज्ये नेच्छंतिपूजाजनिगेव्ययस्थेपुरातनाअष्टमगेपिसूराविति बंधुश्च
तुर्थः रिपुराशिःषष्ठः जनिर्जन्मराशिः अतिसंकटे एतेष्वपिराशिषुपूजाहोमादेर्द्विगुणत्वादिदृष्टविकल्पनयोपनयनंकार्यं नतूक्तसंव-
त्सरातिक्रमः कार्यः तथाचगुरुः तस्माद्ग्रहेभ्यःकालत्वाद्बलीसंवत्सरोमतइति राशिविशेषस्थस्यगुरोरष्टमादिस्थानस्थितस्यापिना
धिकारप्रतिबंधत्वमित्याहभरद्वाजः धनुर्मीनकुलीरस्थोजीवोजन्मांत्यमृत्युगः आतिसौख्यंबटोःकुर्याद्वसिष्ठवचनंयथेति धनुर्मी
नौहिगुरुस्वामिकौयथाहुर्दैवज्ञाः पंचाननेरविर्विद्यात्सोमंकर्कटकेतथा मेषवृश्चिकयोर्भौमः कन्यामिथुनयोर्बुधः गुरुर्धनुषिमीने
चतुलायांवृषभेगुरुः शनिस्तुमकरेकुंभेराशीनामधिपाःस्मृताइति कुलीरःकर्कः सचगुरोरुच्चस्थानं यथाहुः अजवृषभमृगांगना
कुलीराझषवणिजौचदिवाकरादितुंगाइति मृगोमकरः कुलीरःकर्क झषोमीनः वणिक्तुला वेदविशेषेणनक्षत्रविशेषविधि-
र्ज्योतिर्निबंधे मूलेहस्तत्रयेसार्पेशैवेपूर्वात्रयेतथा ऋग्वेदाध्यायिनांकार्यमेखलाबंधनंबुधैः पुष्येपुनर्वसौपौष्णेहस्तेमैत्रेशशांक

भे ध्रुवेषु च प्रशस्तं स्याद्यजुषां मौंजिबंधनम् पुष्यवासवहस्ताश्विवशि च विष्णूत्तरात्रयम् प्रशस्तं मेखलाबंधे बह्वृचां सामगायिनाम्
मृगमैत्राश्विनीहस्तरेवत्यादित्यवासवम् अथर्वशाखिनां शस्तो भगणोयं व्रतार्पण इति हस्तत्रयं हस्तचित्रास्वातीति पूर्वात्रयं पूर्वापू
र्वाषाढापूर्वाभाद्रपदेति शैवमार्द्रा एषामसंभवे सारसमुच्चये मघाग्नेयविशाखेंद्रयाम्यं हित्वा च वारुणम् व्रते शस्तानि सर्वेषां चेच्छाखोक्तं
न लभ्यते आग्नेयं कृत्तिका इंद्रो ज्येष्ठा याम्यं भरणी वारुणं शततारका शार्ङ्धरीये श्रवणादित्यपौष्णादिद्वये हस्तत्रये मृगे सर्वेषां मे
खलाबंधः शुभः प्रोक्तो द्विजन्मनामिति आदित्यं पुनर्वसुः स च ऋक्सामशाखिव्यतिरिक्तविषयः व्यवस्थावाक्यानुसारेण ऋक्सा
मशाखीतरान् प्रत्यप्रवृत्तेन चंद्रताराद्यनुकूलेषु ग्रहाब्देषु शुभेष्वपि पुनर्वसौ कृतो विप्रः पुनः संस्कारमर्हतीति राजमार्तंडवाक्येनोक्तशा-
खिनः प्रत्येव व्यवस्थावाक्यप्राप्तायाः पुनर्वसुनिवृत्तेः सर्वसाधारणविनियोगविधिनाऽपवादप्रसक्तो प्रतिप्रसवेलायवात् वस्तुतस्तु
ज्योतिर्वित्प्रसिद्धवसिष्ठादिसंहितासु क्वचिदपि पुनर्वसुनिषेधादर्शनात्तासु हेमाद्र्यादिमहानिबंधेषु च पुनर्वसुविधेरेव प्रतीतेर्दाक्षि-
णात्यसकलशिष्टानां पुनर्वसावुपनयनाचारस्योपलंभाच्च राजमार्तंडवाक्यं निर्मूलं समूलत्वेपि न यजुर्वेदिप्रभृतिविषयं उक्तव्यवस्थैवावि
त्वात् यत्तु विप्रपदोपेतैतद्वाक्यबलेन यजुर्वेद्यादीन् प्रति पुनर्वसुविधिरेव क्षत्रियवैश्यविषय इति तन्न नक्षत्रांतरे वर्णत्रयसाधार
णस्य तस्य तथात्वे वैरूप्यापत्तेः जातिवाचकविप्रपदोपेतत्वेन सामान्यशास्त्राद्व्यक्तिवाचिपदोपेतत्वेन विशेषशास्त्रस्योक्तविधेर्बलवत्वा

त् सावकाशतायाउभयत्रतुल्यत्वेनाविनिर्गमकत्वात् आदित्यवारनिषेधात् नक्तविधेर्बल वत्वे महानिबंधोक्तन्याये नकल्पनिषे-
धात् कृत्तविधेःस्तरांबलवत्त्वाच्च प्रतिप्रसवत्वप्रयुक्तलाघवस्यसामान्यप्रवृत्तशास्त्रसंकोचतायाः पौष्णपेषणादौक्लृप्तत्वेनत
द्विरुद्धकल्पनायाअन्याय्यत्वाच्च विप्रान्प्रतिसर्वथैवपुनर्वस्तुनिषेधेसर्वेषांद्विजन्मनामितिबहुत्वोक्तेर्द्विजन्मद्वयेनुपपत्तेश्च अस्म
न्मतेतुउक्तनिषेधस्यनिर्मूलत्वेऽन्यशाखिनोपिप्रतिअनुकल्पत्वेनपुनर्वसुविध्यंगीकारेणतदुपपत्तेः समूलत्वेपियजुर्वेद्यात्मकत्रि
वर्णविषयत्वात् योगेषुव्यवस्थामाहश्रीपतिः सर्वैधृतिरक्तव्यतिपातनामासर्वोप्यनिष्टःपरिघस्यचार्धम् तिस्त्रस्तुयोगेप्रथ
मेसवज्रेव्याघातसंज्ञेनवपंचशूले गंडेतिगंडेचषडेवनाड्यःशुभेषुकार्येषुविवर्जनीयाइति उक्तान्यविषयेत्वाहबृहस्पतिः
शिष्टाष्टादशयोगेषुप्रशस्तंत्वौपनायनमिति करणेव्यवस्थामाहसएव बवादीनांतुषट्कंस्यादुपनयनेसुपूजितम् शकुन्या-
दीनिविष्टिंच वर्जयेच्चविशेषतइति दिनभागव्यवस्थामाहमनुः सर्वदेशेषुपूर्वाण्हंसुरव्यंस्यादुपनायनम् मध्यान्हेमध्यमंप्रो
क्तमपराण्हेचगर्हितमिति एवंव्यवस्थितेपिशुभकालेनिमित्तविशेषेणनिषेधमाहगर्गः ग्रहेरवींद्वोरवनिप्रकंपेकेतूद्गमो
ल्कापतनादिदोषे व्रतेदशाहानिवदंतितज्ज्ञास्त्रयोदशाहानिवदंतिकेचिदिति वर्ज्यानीतिशेषः अत्रतु दाहेदिशांचैवधराप्र
कंपेवज्रप्रपातेचविदारणेच केतौतथोल्कांसुकणप्रपातेत्र्यहंनकुर्याद्व्रतमंगलानीति अत्रांशुकणेतिपदेननिमित्तलाघवएत

दितिसूच्यते तथालल्लुः व्रतेऽह्निपूर्वसंध्यायांवारिदोयदिगर्जति तद्दिनेस्यादनध्यायोव्रतंतत्रविवर्जयेदिति यत्तुज्योतिर्निबं
धे नांदीश्राद्धंकृतंचेत्स्यादनध्यायस्त्वकालिकः तदोपनयनंकार्यंवेदारंभंनकारयेदिति एतन्नवर्षूत्वविषयम् तेषामुपनयनेवे
दारंभाभावेननिषेधासंभवादितिबहवः केचित्तु कार्यमित्यंतंसर्वसाधारणंनिषेधस्तुसंभवत्यात्मिकविशेषविषयोस्तु आर्षे
यंवृणीतेत्यादेःसाधारणत्वेपियाज्ञिकमतेनचतुरोवृणीतइत्यादिनिषेधयोर्द्व्यामुष्यायणविषयत्ववदित्याहुः उपनयनोत्तरंगर्जि
तसंभावनायांसतिगर्जितेचानुप्रवचनीयात्पूर्वंयत्कार्यंतदवसरेवक्ष्यामः अथोपकल्पनम् स्फमुहूर्तनिरीक्षणकालेएकम
हतंकौपीनधारणोत्तरमपरम् अहतस्वरूपमाहप्रचेताः ईषद्धौतंनवंश्वेतंसदशंयन्नधारितम् अहतंतद्विजानीयात्सर्वकर्म
स्रूपावनमिति तच्चकार्पासम् शुक्लमहतंवासोब्राह्मणस्यकार्पासमितिवसिष्ठोक्तेः शाणंवा वासीरन्नानुपूर्व्येणशाणक्षौ-
मादिकानिचेतिमनूक्तेः प्रावरणार्थमैणेयमजिनंवासोवा ऐणेयेनवाजिनेनब्राह्मणमित्याश्वलायनोक्तेः एणीबिंदुरहितामृगी
तत्संबंध्यैणेयंतदभावेकृष्णाहारिणंवा हारिणमैणेयंवाकृष्णंब्राह्मणस्येत्यापस्तंबोक्तेः तच्चनोपस्तीर्यासीतशयीतवातथैवत
दुक्तेः तत्परिणाममाहशाकलः अखंडंवात्रिखंडंवाप्यचत्वारिंशदंगुलम् चतुरंगुलविस्तीर्णंधारयेदजिनंसदेति खंडत्रयमानस्य
वस्यापिस्मृत्यंतरे त्र्यंगुलंतुबहिर्लोमयद्वास्याच्चतुरंगुलम् अजिनंधारयेद्विप्रश्चतुर्विंशाष्टषोडशैरिति चतुर्विंशांगुलएकः अष्टांगु

लोद्वितीयः षोडशांगुलस्तृतीयः एवंत्रिभिः षोडशैरष्टचत्वारिंशदंगुलं परिमंडलं धार्यमित्यर्थः उपवीतमाह मनुः कार्पाससुपवीतं-
स्याद्विप्रस्योर्ध्ववृतंत्रिवृदिति ऊर्ध्ववृतमाह संग्रहकारः करेणदक्षिणेनोर्ध्वगतेनत्रिगुणीकृतम् वलितंमानवैः सूत्रंशास्त्रेऊर्ध्ववृतं
स्मृतमिति तन्निर्माणप्रकारः स्मृत्यर्थसारे शुचौदेशेशुचिः सूत्रं संहतांगुलिमूलकैः आवेष्ट्यषण्णवत्यातत्रिगुणीकृत्ययत्नतः अब्
लिंगकैस्त्रिभिः सम्यक्प्रक्षाल्योर्ध्ववृतंतुनत् अथप्रदक्षिणावृत्तंसावित्र्यात्रिगुणीकृतम् त्रिरावेष्ट्यदृढंबध्वाहरिब्रह्मेश्वरान्न्यसेत् य
ज्ञोपवीतंपरममितिमंत्रेणधारयेत् सूत्रंसलोमकंचेत्स्यात्ततः कृत्वाविलोमकम् सावित्र्यादशकृत्वोऽद्भिर्मंत्रिताभिस्तदुक्षयेदिति धारणे
विशेषः श्रुत्यैवोक्तः दक्षिणंबाहुमुद्धरतेवधत्तेसव्यमिति तथान्यच्च विच्छिन्नंचाप्यधोयातंभुक्त्वानिर्मितमुत्सृजेत् परिमाणांतरम
पितत्रैवोक्तम् यद्वत्युपक्रम्य पृष्ठदेशेचनाभ्यांचयत्धृतंतंविंदतेकटिम् तत्धार्यमुपवीतंस्यान्नातिलंबंनचोच्छ्रितम् स्तनादूर्ध्वमधोना
भेर्नधार्यंतत्कथंचन ब्रह्मचारिणएकंस्यात्स्नातकेद्वेबहूनिवा तृतीयमुत्तरीयंवावस्त्राभावेतदिष्यते एतच्चवस्त्रोत्तरीयाभावेतृतीयो
पवीतधारणंकर्मांगम् बहूनिवेतिकाम्यम् बहूनिचायुष्कामस्येतिदेवलोक्तेः अस्यकंठादुत्तारणनिषेधंक्षालनार्थंचशारवाविशेषे-
णातदपवादमाह भृगुः मंत्रपूतंस्थितंकायेयस्ययज्ञोपवीतकम् नोत्धरेच्चततः प्राज्ञोयइच्छेच्छ्रेयआत्मनः सकृच्चधारणात्तस्यप्राय
श्चित्तीभवेद्विजः तैत्तिरीयाः कठाः कण्वाश्चारकावाजपेयिनः कंठादुत्तार्यसूत्रंतुकुर्वंतुक्षालनंद्विजाः बह्वृचाः सामगाश्चैवयेना

न्येप्यत्तुः शाखिनः कंठादुत्तीर्यसूत्रंतुपुनरर्हतीतिसंस्क्रियाम् संस्क्रियांमत्रेणोपवीतांतरधारणम् अभ्यंगेचोदधिस्नानेमातापित्रोर्मृ
तेऽहनि कंठादुत्तीर्यसूत्रंतुकुर्याद्दिक्षालनंद्विजइति एतद्वाक्यबोधितविषयेष्वेवोक्तव्यवस्थाबोध्या मेखलामाहमनुः मौंजीत्रिवृत्समा-
श्लक्ष्णाकार्याविप्रस्यमेखला त्रिवृताग्रंथिनैकेनत्रिभिःपंचभिरेववेति आश्वलायनः त्रिवृतामेखलाकार्यात्रिवारंस्यात्समावृता त
द्ग्रंथयस्त्रयःकार्याःपंचवासप्तवापुनः वेदत्रयेणावृतोहमितिमन्येतसद्विजः तद्ग्रंथयस्तदंगानितद्दृहस्यानिसंस्मरेदिति ग्रंथिसं
ख्यानांप्रवरसंख्यानुसारेणव्यवस्थितविकल्पोबोध्यः मनुः मुंजाभावेतुकर्तव्याकुशाश्मंतकबल्बजैरितिदंडमाहाश्वलायनः पा
लाशोब्राह्मणस्येतिकेशसंमितोब्राह्मणस्येतिच गौतमः यज्ञियोवासर्वेषामिति मूर्धललाटनासाग्रप्रमाणाइतिच अतएवकेशांतत्वंमू
र्धप्रमाणमितिकेचित् त्रिवृत्कटिसूत्रंकौपीनंभिक्षापात्रंकमंडलुमाचाराद्विवाहवेदिंचसंपादयेत् इत्युपकल्पनम् पूर्वसंस्कारा
तिपत्तौतन्निमित्तंव्याहृतिहोमंकृच्छ्रानुष्ठानंचकृत्वातन्मंत्रेणनांदीश्राद्धंकृत्वोपनयनांगत्वेनमंडपदेवताप्रतिष्ठापनांतेचौलाद्यान्वःसं
स्कारान्पूर्वेद्युःकुर्यात् चौलोपनयनेतुपरदिनएवकुर्यादितिपारिजाते अथोपनयनांतर्गतपदार्थेषुविशेषाः तत्रवासःपरिधानानं
तरंपूर्वोक्तात्तुपवीताचमनरीत्याद्विराचमनंकार्यम् कारयंतिचशिष्टाभोजनरथ्याप्रसर्पणनिमित्ताचमनमनुपनीतावस्थायांउपवीतधा
रणानंतरंतुतत्तद्गुणोचितविधिनैवाचमनम् आचांतसुत्तरेणाज्यमितिकारिकाद्युक्तेः यज्ञोपवीतिनंकृत्वायथाशास्त्रमाचामयतीति

१२०

जयंतोक्तेश्च अथजयंतोक्ताचमनप्रकारः अंतर्जानुकरःप्रणवसाविंत्रीब्रह्मशिरवोदक्षिणहस्तंगोकर्णाकारंसंहतांगुलिंकृत्वाब्र
ह्मतीर्थेनवीक्षितमंबुफेनेनबुद्बुदविकृतगंधरसवर्जितंत्ध्द्वंमंत्रिःपिबेत् ऋग्वेदःप्रीयतामितिप्रथमं यजुर्वेदःप्रीयतामितिद्वितीयम्
सामवेदःप्रीयतामितितृतीयम् पाणिंप्रक्षाल्यालोमकौसंवृतावोष्ठौसंहतांगुलिपाण्यंगुष्ठमूलेनद्विः परिमृजति अथर्ववेदःप्रीयता
मिति इतिहासपुराणानिप्रीयंतामितिद्वितीयम् ततःपाणीप्रक्षाल्यपादौशिरश्चाभ्युक्षेत् विष्णुःप्रीयतामिति अपःस्पृष्ट्वासंहता
भिस्तिसृभिरंगुष्ठेनचमुखंस्पृशेत् अग्निःप्रीयतामिति अपःस्पृष्ट्वाअंगुष्ठप्रदेशिनीभ्यांनासिकांप्राणःप्रीयतामिति अपःस्पृ-
ष्ट्वाअंगुष्ठानामिकाभ्यांचक्षुषीचंद्रादित्यौप्रीयेतामिति अपःस्पृष्ट्वातथैवकर्णौदिशःप्रीयंतामिति अपःस्पृष्ट्वांगुष्ठकनिष्ठिकाभ्यां
नाभिंपृथिवीप्रीयतामिति अपःस्पृष्ट्वाहृदयंतलेनरुद्रःप्रीयतामिति अपःस्पृष्ट्वासर्वाभिःशिरःसप्तर्षयःप्रीयंतामिति अपःस्पृ-
ष्ट्वाबाहूअग्रेणइंद्रःप्रीयतामिति एवंभोक्ष्यमाणसंध्योपासनादौचद्विराचमनमेवेति पारिजातेव्याघ्रपादः केशवादित्रिभिःपीत्वा
चतुर्थेनमृजेत्करम् पंचमेनचषष्ठेनद्विरोष्ठावुन्मृजेत्क्रमात् तौसप्तमेनचमृजेदेकवारंतुमंत्रवित् अष्टमेनतुमंत्रेणअभिमंत्र्यजलंशु
चि वामंसंप्रोक्षयेत्पाणिंमनुनानवमेनतु दक्षिणंदशमेनांघ्रिंवाममेकादशेनवै मूर्धानंद्वादशेनाथस्पृशेदूर्ध्वौष्ठमृष्टकम् संकर्षणा
यनमइतिस्पृशेदंगुलिमूर्धभिः अंगुष्ठतर्जन्यग्राभ्यांसंश्लिष्टाभ्यांजलैःसह नासारंध्रेवासुदेवप्रद्युम्नाभ्यांस्पृशेच्छुभे अंगुष्ठाना

मिकाभ्यां च संश्लिष्टाभ्यां जलैः सह अनिरुद्धायनम इति संस्पृशेद्दक्षिदक्षिणम् पुरुषोत्तममंत्रेण ताभ्यां वामांसस्पृशेद्दृशां तथांगुष्ठ
कनिष्ठाभ्यां संश्लिष्टाभ्यां जलैः सह अधोक्षजनृसिंहाभ्यां श्रोत्रे द्वे संस्पृशेत्क्रमात् नाभिमच्युतमंत्रेण ताभ्यामेव स्पृशेद्बुधः श्रीज-
नार्दनमंत्रेण तलेन हृदयं स्पृशेत् उपेंद्रायेति मूर्धानं स्पृशेत्सजलपाणिना सर्वांगुल्यग्रभागैस्तु समाश्लिष्टैर्जलैः सह: कृजौ तु हरि
कृष्णाभ्यां संस्पृशद्दक्षिणोत्तरौ आचामेदप एवं तु भगवन्नामभिः क्रमात् सद्यः पूतः स विहितेषूत्तरेष्वधिकारवानिति यत्तु तत्रैव भरद्वा
जः देव्याः पादैस्त्रिभिः पीत्वा अब्लिंगैर्नवधा स्पृशेत् पुनर्व्याहृतिगायत्र्या शिरोमंत्रैर्द्विधा स्पृशेत् देव्याः गायत्र्याः अब्लिंगैरित्यनंत
रं पादैरित्यनुषंगः आपो हि ष्ठेत्यादिभिर्नवभिः पादैर्मुखघ्राण २ नेत्र २ श्रोत्र २ नाभिहृदयानि नवस्थानानि संस्पृश्य व्याहृत्यादिमंत्रैः
शिरो द्विः संस्पृशेदित्यर्थः नायं विधिः प्रकृताचमनोपयोगी गायत्रीसाध्यस्य गायत्र्युपदेशोत्तरभाव्याचमनविषयतायाउचितत्वा-
दिति आचमनोत्तरं कार्यमुक्तं कारिकायाम् आचांतमुत्तरेणाज्येयज्ञपात्राणि चानयेत् अंतरेणाग्निमात्मानं दक्षिणेनूपवेशयेत्
आह च वृत्तिकारः ब्रह्मचारी तीर्थेन प्रविश्याचार्यस्य च दक्षिणत उपविशेत् तीर्थं नाम प्रणीतानां पश्चिमो देशः सर्वत्र तीर्थेनैव प्र
विश्य कर्म कुर्यादिति पश्चिमश्च पूर्वेणोत्करमपरेण प्रणीता इति सूत्रोक्त उत्कराभावेपि तदुपलक्षणार्हो बोध्यः एकपुरोडाशायां अ
ग्नीषोमीयाभावेपि तदुपलक्षितांतरालवत् ततः कर्तव्यं कारिकायाम् अंतरेणाग्निमात्मानं दक्षिणेनूपवेशयेत् बर्हिरास्तरणादि-

दिति आश्वलायनस्मृतौतु स्रुवसंमार्जनंकृत्वाकुर्याद्यज्ञोपवीतिनम् यज्ञोपवीतमिति एतेनंबह्वृचोप्ययमेरुदकृतिष्ठंतमर्भ
कम् प्राङ्मुखंप्राङ्मुखस्तिष्ठन्कुर्याद्यज्ञोपवीतिनम् आचार्येणाजिनादीनिदातव्यानिस्थितस्यवै सम्यगाचमयित्वातमित्यादिनास्रु
वसंमार्जनांतेयज्ञोपवीतदानाद्याचमनांतमुक्तम् अवक्षारणेविशेषंशौनकः शिष्यांजलेौस्वांजलिस्थमवक्षार्योदकंगुरुःशिष्यांजलि
गताश्चापोवक्षार्यस्वेनपाणिनेति कस्येतिपरिदायैनंप्रजाधिपतयेततइति यद्यपिमंत्रस्यपरिदानेनकरणत्वंप्रतीयते तथापिजपो
यंपरिदानसंकल्पोत्तरंकार्यः आदित्यमीक्षयेच्छिष्यमथोभावपिपूर्ववत् तिष्ठेतामुत्तरेणाग्निमन्योन्याभिमुखौततः धात्रेपरिद
दाम्येनमितिसंकल्पपूर्वकम् कस्यब्रह्मादिकंमंत्रंददाम्यंतंगुरुंजपेदिति कारिकोक्तेः तथैवजयंताकेऽप्य जपत्वस्यहृतिकृदुक्तत्वा
च्च अवक्षारणादिसमिदाधानांतंगायत्र्युपदेशोसन्निपात्यंगमितिप्राहाश्वलायनः शुचित्वसिद्ध्येतस्यसावित्रीग्रहणेगुरुः अभि
मंत्र्ययथावारिसिंचत्येवतदंजलौ हस्तंगृहीत्वाशिष्यस्यमंत्रशिष्यत्वसिद्धये कर्मसाक्षिणमादित्यंतर्पयेत्तंयथोक्तवत् ततोव्रता
नांपतयेददातिरवयेबटुं रवेःसंमाननार्थायरक्षार्थंतद्वदोरपि असामर्थ्यात्समाहर्त्तुमात्मनस्तंगुरुःपुनः ददातिमंत्रवद्वृत्य प्रजानां
पतयेपुनः प्रजानांपतयेसूर्यायताभ्यांदत्तइतिस्मरन् गृहीत्वैवानयोःशिष्यंसमालभ्यात्मसात्करोत् योमयोभाभ्यांदत्तःसताभ्यां
मत्यंपुनर्दत्तइतिस्मरन्नित्यर्थःकरोतकरोतु कुर्वत्येवात्मसात्संतःसर्वान्पूर्वमुखस्थितान् तस्मात्पूर्वमुखंकृत्वागृण्हीयाच्छिष्यमे

वनम् गुरोरग्नेः प्रधानत्वात्प्रागग्नौजुहुयाद्गुरिति अग्नौगुरुत्वोक्त्यागुरोरिवाग्नेरपिअभिवादनंकार्यमितिसूच्यते एतदंतेआचारप्रा
प्तंगायत्रीपूजनंजान्वाच्योपसंगृह्येतिसूत्रोक्तप्रकारउपदेशश्चाग्नेरुत्तरदेशेकार्यः अथास्मैसावित्रीं मन्वाहोत्तरतोग्नेः प्रत्यङ्मुखायो
पविष्टायसन्नायदक्षिणतस्तिष्ठतआसीनायेत्येकइतिपारस्करोक्तेः इत्थमेवकातीयसूत्राच्च कल्पसूत्राधिकरणोक्तरीत्याषडंगमेक
इतिवदत्रयैकीयत्वोक्त्यादक्षिणतउपविष्टायोपदेशस्यनाभिमतत्वसूचनाच्च उत्तरेणाग्निमुपविशतः प्राङ्मुखआचार्यः प्रत्यङ्मु-
खइतरइतिगायत्र्युपदेशापरशांखायनसूत्रवाक्यशेषस्याध्यासीनोदिशमेकांप्रशस्तांप्राचीमुदीचीमपराजितांवेत्यस्यव्याख्यावसरे
एकः श्रोतादक्षिणतोनिषीदेदित्येतन्निषिध्यते अनेनसूत्रेणेतितद्भाष्याच्च उदगग्नेरुत्सृज्यप्रागाचार्यउपविशतिउदगग्रेषुदर्भेषुप्र
त्यङ्माणवकइतिछंदोगसूत्रव्याख्यावसरेउत्तरतएवाग्नेरितितद्भाष्योक्तेश्च उत्तरतोग्नेः प्राङ्मुखआचार्योवतिष्ठतेपुरस्तात्प्रत्यङ्मुख
इतरइत्याश्वलायनेनापि गायत्र्युपदेशांगो ऽवक्षारणादावुत्तरदेशोपदेशस्यप्रयोगविषयत्वेनगायत्र्युपदेशेपितद्देशत्वौचित्यसूचना
च्च होमदेशनिरूपितोत्तरदेशस्योक्तसूत्रेषुविधित्सितत्वेनहोमस्यसत्यप्यंगत्वेतद्देशत्वमनाशंक्यंतत्तद्धोमसमये ऽग्नेः पश्चादुभयो-
र्दक्षिणोत्तराभावेनजयंतादिभिरुपवेशनविधानाच्च अस्मादेवब्रह्मचारिणोदक्षिणदेशेस्थितिनियमात् ब्रह्मचारिकर्तृकेसंस्थाज
पोपस्थानादौपरिभाषाप्राप्तंनाग्नेः प्रत्यगुदग्देशावस्थानंभवति अनियतदेशप्राप्तौपरिभाषायानियमार्थत्वात् मानांतरनियतदेश

बाधेनापूर्वविधित्वासंभवात् योपिजयंतग्रंथः अथोभयोरपि अग्नेःपश्चाद्यथोपवेष्टुंशक्यंतथोपविशत्याचार्यस्तस्याभिमुखोब्रह्म-
चारीति ब्रह्मचारिणाग्नेःपश्चतः करणस्यपरिभाषाविरुद्धत्वात् अनेकोदाहृतसूत्रानुरोधाच्च अग्नेःप्रत्यगुदग्देशएवपश्चादितित
त्रनिर्दिष्टइतिद्रष्टव्यम् अग्नयेसमिधमितिमंत्रोऽविज्ञातस्वरत्वाविभाषाच्छंदसीत्येकश्रुत्यविधानाच्चैकश्रुत्येनैवप्रयोक्तव्योऽतःसर्व
त्राप्यविज्ञातस्वरामंत्राएकश्रुत्येनैवप्रयोक्तव्याइतिजयंतः अथोपसंग्रहणम् तत्रकारिकाकारः जान्वाच्यदक्षिणंपादमाचा
र्यस्योपगृत्यचेति पादावुपसंगृत्येतिजयंतः उपसंग्रहणंनामामुकगोत्रोदेवदत्तशर्माहंभोअभिवादयइत्युक्त्वाकर्णौदक्षिणोत्तरौ
पाणिभ्यांस्पृष्ट्वादक्षिणेनपाणिनागुरोर्दक्षिणपादंसव्येनसव्यंगृहीत्वाशिरोवनमनमिति अनेनैवाशयेनविष्णुः तस्यचव्यत्य
स्तकरःपादावुपस्पृशेदिति अत्रविशेषमाहबौधायनः श्रोत्रेसंस्पृश्यमनःसमाधायाऽधस्ताज्जान्वोरापद्भ्यामन्योपसंग्रहण-
मिति अन्यस्यगुर्वादेः अत्रापिविशेषमान्हिकपारिजाते भारद्वाजः कर्णयुग्मंस्वहस्ताभ्यांस्पृष्ट्वाजानुद्वयादिकम् चरणागु
ष्ठयुग्मांतंसमृज्यतुशनैःशनैः दक्षश्रोत्रसमंबाहुंदक्षिणंतुप्रसार्यच बाहूपरिशिरोनम्रमुक्तंतदभिवादनमिति यद्यपिस्मृत्यर्थसा
रेगुरूपसंग्रहणंवृद्धतरेष्वभिवादनंदृष्ट्वानमस्कारंकुर्यादितिउक्त्वाऽभिवादनेपादग्रहणंनास्तिपादस्पर्शनंकार्यंनवेत्युक्तंतथापिअ
भिवादनविशेषात्मकोपसंग्रहणविषयाभरद्वाजोक्तिरितिनविरोधः गोत्रपरिचर्यार्थंप्रवरकीर्तनमपिकार्यमितिवृद्धाः यद्यपिस

वेत्रप्रत्युत्थायाभिवादनमिति आपस्तंबोक्तिस्तथापीह जान्वाच्योपसंगत्यसूत्रादुपपाद्यते अथ प्रत्यभिवादनम् मनुः आयुष्मा
न्भवसौम्येति वाच्याविप्रोभिवादने अकारश्चास्यनाम्नोंते वाच्यः पूर्वाक्षरः प्लुत इति तथाचायुष्मान्भवसौम्यदेवदत्तशर्मन्अइतिवा-
क्यंसंपद्यतेइतिकेचित् प्रत्यभिवादेऽशूद्रे एचोप्रगृह्यस्य दूराद्धूतेपूर्वस्यार्धस्यादुत्तरस्येदुताविति पाणिनीयसूत्रयोरनुसारेणतु अ
कारांत देवदत्तादिनाम्नोंतेविद्यमानस्याकारस्यप्लुतत्वं हरेशंभोइत्योदाहराइशंभाउइत्येवंसंध्यक्षरविश्लेषेणाक्षरपूर्वभागाकारस्य प्लु
तत्वं विधीयतेइति मनुवाक्यार्थः संभवति पूर्वकार्यइतिवच्च पूर्वाक्षरइत्यप्यक्षरपूर्वार्द्धेइत्यर्थेसंभवति लभ्यतेचैवम् मनुवाक्यस्यामि
त्रितेयोंत्यस्वरः प्लुतसंध्यक्षरमप्रगृह्यमाईआउभावंवापद्यते इतिवसिष्ठवाक्यसंवादोपि तस्मादायुष्मान्भवसौम्यदेवदत्ता ३ इत्येवप्र
त्यभिवादउचितः सगंच्छतेचैवंसति देवदत्ता ३ अग्निभूता ३ इपठा ३ उ ईदृश प्रत्यभिवादवाक्योदाहरणं वैयाकरणानाम् पारिजातादि
प्रयोगकाराणांचदेवदत्ताइतिप्लुतांत प्रत्यभिवादकथनंसंगच्छतेनोक्तमनुवाक्यव्याख्यावसरेव्याख्यातृणामीदृशग्रंथः अभिवादकस्य
यन्नामतस्यांतोयोऽकारादिस्वरः नाम्नामकारांतत्वनियमाभावात्सप्लुतः कार्यइत्युपक्रम्य पठितः एतच्च प्रत्यभिवादेऽशूद्रेइतिप्लुतं-
स्मरन्पाणिनिः स्फुटमुक्तवानिति यदिशर्मानित्येवप्लुतोविवक्षितस्तदाकारांतत्वनियमाभावोक्तिः पाणिनीयवाक्योदाहरणंचसंभवतः
अतश्चस्मृत्यर्थसारे प्रत्यभिवादपक्षेषुबहुष्वसत्स्वपिदेवदत्ता ३ इतिप्लुतांगीकारपक्ष एवश्रेयानितिमंतव्यम् ब्रह्मचार्योपदेशेवेदमधीष्वेति

सूत्रकृतेतिकरणप्रयोगादुपदेशसमाप्तिः प्रैषार्थमेवमुक्त्वातुकालमेकंविनिर्दिशेदितिकारिकायामपिन्यायप्राप्तंशक्तस्यवैकल्पि-
ककालावधारणमुक्तं नतुपूर्वोपदेशवदयंनित्योपदेशः यस्त्वस्मिन्नवसरेपारिजातादौसायंप्रातर्भिक्षेथाःसायंप्रातःसमिधमाधेहि
इत्युपदेशपाठः सकर्मकुर्वन्नित्यनेनैवगतार्थत्वात्प्रमादपाठः अनुप्रवचनीयार्थभिक्षायामेवभिक्षांभवान्ददात्वितिभिक्षांभवती-
ददात्वित्यनुप्रवचनीयमितिवेतिभवच्छब्दमध्यकभिक्षावाक्यप्रयोगनियमोनसायंप्रातर्भिक्षायाम् तत्रत्वादिमध्यावसानेषुभवच्छ
ब्दोपलक्षितेतिस्मृत्युक्तप्रकारेणैवतद्वाक्यप्रयोगइतिभाष्यकारः इत्युपनयनपदार्थेषुविशेषकथनम् अथोपनयनप्रयोगंवक्तुं
द्वितीयजन्मप्रदत्वेनेतरकर्माधिकारसाधकत्वेनेतरसंस्कारेभ्यस्तस्यवैशिष्ट्यात्तत्फलप्राप्तौविघ्नपरिहारायविनायकशांतिरुच्यते तत्र
याज्ञवल्क्यः एवंविनायकंपूज्यग्रहांश्चैवविधानतः कर्मणांफलमाप्नोतिश्रियंचाप्नोत्यनुत्तमामिति बृहत्पराशरः चतुर्थ्यांशुक्ल
पक्षेतुश्रवणेचोत्तरेतथा पुण्यार्थंसर्वसिद्ध्यर्थंकुर्याच्छांतिंविनायकीम् नक्षत्रांतराणिविष्णुधर्मे इमांशांतिंप्रकुर्वीत हस्तपुष्याश्वि
युग्सौम्यवैष्णवान्यतमेशुभे नक्षत्रेचमुहूर्तेचमैत्रेवाब्राह्मदैवतइतिभविष्ये शुक्लपक्षेचतुर्थ्यांचवारेणधिषणस्यच तिष्येचवीरन-
क्षत्रेतस्यैवपुरतोनृपेति एतद्वचनमुदाहृत्यापरार्कः तच्छ्रीकामस्यविनायकस्नपनविषयम् उपसृष्टविषयंतुपुण्याहविधा-
नम् उपसृष्टस्यविलंबायोगात् धिषणोगुरुः तस्यैवविनायकस्येत्यर्थइतिउपनयनादिफलप्राप्त्यैक्रियमाणायामपिविनायकशां

तौउपनयनकालाविरोधेन संभवत्कालोपसंग्रहः कार्योनतुतद्विरोधेनेतिबोध्यम् अथप्रयोगः उक्तकालेपवित्रपाणिरधिकारीप्रा-
णानायम्यदेशकालौसंकीर्त्यास्यकुमारस्योपनयनकर्मणोनिर्विघ्नफलसिध्यर्थंविनायकशांतिंकरिष्यइतिसंकल्प्य तदंगत्वेनगणेशपूजादि-
नांदीश्राद्धांतंकृत्वाचार्यवरणंकुर्यात् आचार्यस्तुयथास्वर्गे॰ चतुर्णामृत्विजांच अस्ययागस्यनिष्पत्तौ॰ पंचानांवस्त्रादिभिःपूजनम् ततआ-
चार्योपिपवित्रपाणिःप्राणानायम्यदेशकालौसंकीर्त्याचार्यकर्मकरिष्यइतिसंकल्प्य यदत्रसंस्थितमितिसर्षपान्विकीर्यशुचीवइत्यद्भिर्भूवंप्रो-
क्ष्यस्वस्त्यनंताक्ष्यंमितिमंत्रद्वयेनप्रार्थ्यप्रतिमाह्वयस्याग्न्युत्तारणंकृत्वामध्यदेशेशुचौसमलिप्तेस्थंडिलेपंचवर्णैःपिष्टैःस्वस्तिकंकृत्वातस्मि-
न्प्राचीनग्रीवमुत्तरलोमानडुहंरक्तमरक्तंवाचर्मास्तीर्यतत्रश्रीपर्णीपीठंनिधायतच्छुक्लवाससाच्छाद्यपूर्वादिक्रमेणचतसृषुदिक्षुस्वस्तिकानि
कृत्वातेष्विमान्पदार्थान् कांडानुसमयेनकुर्यात् महीद्यौरितिभुवंस्पृष्ट्वा ओषधयःसमितिधान्यंनिःक्षिप्य आकलशेष्वितिएकरूपमव्र-
णाकलशंनिधायइमंमेगंगेइतिसंगमोदकेनह्रदोदकेनवापूर्य उत्पूतासिवराहेणकृष्णेनशतबाहुना मृत्तिकेहरमेपापंयन्मयादुष्कृतंकृत-
मिति अश्वस्थानगजस्थानवल्मीकसंगमह्रदमृदोनिःक्षिप्य गंधद्वारामितिचंदनागरुकेसरकस्तूरिकर्पूरगोरोचनानिनिःक्षिप्य तूष्णीं
गुग्गुलंचनिक्षिप्य याओषधीरितिसर्वौषधीः ओषधयःसमितियवान् कांडात्कांडादितिदूर्वाः अश्वत्थेवइतिपल्लवान् याःफलिनी-
रितिफलम् सहिरत्नानीतिपंचरत्नानि हिरण्यरूपइतिहिरण्यं सुवासुवासाइतिवस्त्रेणावेष्ट्यचंदनमाल्यभूषितंकृत्वा पूर्णादर्वीतिपूर्णं

पात्रं निधाय कलशस्य मुखे विष्णुः॰ यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः॰ सर्वे समुद्राः सरित॰ देवदानवसंवादे मथ्यमान इति च पठेत् द-
क्षिणपश्चिमोत्तरकलशेष्वित्यंते कर्मण्याचार्येण कृते चत्वार ऋत्विजः पवित्रपाणयः आचम्य प्राङ्मुखास्तत्त्वायामीति वरुणमावाह्य
षोडशोपचारैरभ्यर्च्य पूर्वकलशे श्रीसूक्तं दक्षिणे महित्रीणां पश्चिमकलशे नहि तेक्षत्रं उत्तरकलशे वामदेव्यं आनोभद्रा इति बह्वृचाः
नमो वाच इति॰ शं नो वातः पवतामिति तैत्तिरीयाः पठेयुः तदेवाचार्यो भद्रासनप्राग्देशे होमार्थं स्थंडिलं कृत्वा तदैशान्यां वेद्यां पीठे-
वा वस्त्रादौ प्रतिमाद्वये विनायकांबिकयोरावाहनादिभिर्नैवेद्यांतैरुपचारैः पूजां कुर्यात् तत्र मंत्रौ तत्पुरुषाय विद्महे वक्रतुंडाय धी
महि तन्नो दंती प्रचोदयात् सुभगायै विद्महे कामकालिन्यै च धीमहि तन्नो गौरी प्रचोदयात् अपरार्के हेमाद्रिमते प्रतिमयोरुत्त
रतो नमोंतैर्नाममंत्रैरन्या देवता आवाह्य षोडशोपचारैः पूजयेत् मंत्राः व्योमकेशाय नमः पार्वत्यै॰ भीमरूपायै॰ कृष्णस्य पित्रे॰
अर्काय॰ आराय॰ सिताय॰ धिषणाय॰ क्लेदपुत्राय॰ कोणाय॰ लक्ष्मवते॰ विधुंतुदाय॰ केतवे॰ बाहुलेयाय॰ नंदकस्य धारिणे॰
१५ ततो होमार्थं स्थंडिले यजमानगृह्योक्तविधिनाऽग्निं प्रतिष्ठाप्यान्वादध्यात् तत्र चक्षुषी आज्येनेत्यंते ऽत्र प्रधानं मितं संमितं शा-
लंकटंकटं कूष्मांडं राजपुत्रं व्योमकेशं नंदकस्य धारिणं पार्वतीं भीमरूपां कृष्णस्य पितरं अर्कं आरं सितं धिषणं क्लेदपुत्रं कोणं लक्ष्म
वंतं विधुंतुदं केतुं बाहुलेयं एताः प्रधानदेवताः एकैकयाचर्वाहुत्या शेषेणेत्यादि निर्वापकाले मिताय त्वेत्यादिभिरेकविंशतिमंत्रैः

नंदकस्य धारिणं

वस्त्रोच्छादितो

प्रत्येकंचतुराहृत्तैश्चतुरशीतिवारंनिरूप्य तथैवप्रोक्ष्य बर्हिष्यासादनांतंकृत्वागव्याज्यलोलीकृतेनसिद्धार्थपिष्टेनोद्वर्त्तितांगस्यसर्वौष
धैःसर्वगंधैश्चविलिप्तशिरस्कोयजमानस्यमंगलवेदघोषेणवस्त्राच्छादनादिनोक्तपीठात्मकभद्रासनोपर्याचार्येणोपवेशनंकार्यं उपवेश
नोत्तरमुद्वर्त्तनंमदनरत्नोक्तंतु मिताक्षरामहार्णवादिमहानिबंधेविरोधादुपेक्ष्यम् सर्वौषधानि प्रियंगुनागकेसरादीनीतिमिताक्षरा
याम् अपरार्केवृद्धवसिष्ठः त्रिकणाइति बलाचशंखपुष्पीचकुष्ठंचैववचातथा नागकेसरचूर्णंचसर्वौषधिगणोप्ययंगोइति छंदो
गपरिशिष्टेतु कुष्ठंमासीहरिद्रेद्वेमुराशैलेयचंदने वचाचंपकमुस्तेचसर्वौषध्योदशस्मृताइति महार्णवेतु मुरामांसीवचाकुष्ठंशैले
यंरजनीद्वयम् सटीचंपकमुस्ताचसर्वौषधिगणःस्मृतइति सटीकचोराइति सर्वगंधामदनरत्ने कुंकुमागरुकर्पूरकस्तूरीचंदनंत
था जातीफलमितिप्रोक्ताःसर्वगंधाःसदाबुधैरिति हेमाद्रौगारुडे कर्पूरंचंदनंदर्पःकुंकुमंचसमांशुकम् सर्वगंधमितिप्रोक्तंसमस्त-
सुरवल्लभमिति भद्रासनमुपविष्टोयजमानःऋत्विग्भिर्गृह्योक्तविधिनास्वस्तिवाचनंकुर्यात् तत्रजीवत्पतिपुत्रादिभिःसुवेषा-
भिःस्त्रीभिर्नीराजितस्ताभ्यःसकंचुकानिवस्त्राणिदद्यात्शिष्टाचारात् ततआचार्योयजमानदक्षिणतउदङ्मुखस्तिष्ठन्ऋत्वि
गदत्तपूर्वादिकुंभत्रयेणक्रमेणैकैकमंत्रेणस्नापयेत् सहस्राक्षंशतधारमृषिभिःपवमानंकृतं तेनत्वामभिषिंचामिपावमान्यःपुनंतु
ते भगंतेवरुणोराजाभगंसूर्योबृहस्पतिः भगमिंद्रश्चवायुश्चभगंसप्तर्षयोददुः २ यत्तेकेशेषुदौर्भाग्यंसीमंतेयच्चमूर्धनि ललाटेक

तुमां

र्णयोरक्ष्णोरापस्तद्घ्नंतुसर्वदा ३ उत्तरकलशेमंत्रत्रयसमुच्चयइतिहेमाद्रिमिताक्षरामहार्णवकृन्मतम् प्रतिकलशंमंत्रत्रयावृत्तिरित्यपरा
र्कः ततश्चतुर्भिर्मीलितैःकलशैर्कत्विग्धृतैर्हस्तराशरोक्तैर्मंत्रैरभिषेकंकारयेत् मंत्रान्स्वयंपठेदाचार्यः एतद्धैपावनंस्नानसहस्राक्ष
क्षमृषिस्मृतम् तेनत्वाशतधारेणपावमान्यःपुनंत्विमाः शक्रादिदशदिक्पाला ब्रह्मेशाःकेशवादयः आपस्तेघ्नंतुदौर्भाग्यंशांतिंदद
तुसर्वदा रूक्मिन्स्थानमापओषधयःसंतुदुर्मित्र्यास्तस्मैसंतुयोस्मान्द्वेष्टियंचवयंद्विष्मः समुद्रागिरयोनद्योमुनयश्चपतिव्रताः
दौर्भाग्यंघ्नंतुतेसर्वेशांतिंयच्छंतुसर्वदा पादगुल्फोरुजंघास्यनितंबोदरनाभिषु स्तनोरोबाहुहस्ताग्रग्रीवाअंसांगसंधिषु नासाललाट
कर्णभ्रूकेशांतेषुत्वयास्थितम् तदापोघ्नंतुदौर्भाग्यंशांतिंयच्छंतुसर्वदेति ततआचार्यउपविश्यसव्यपाणिगृहीतकुशत्रयांतर्हिते
यजमानमूर्धनिऔदुंबरेणस्रुवेणसार्षपंतैलंजुहुयात् ॐ मितायस्वाहा ॐ संमितायस्वाहा ॰ॐ शालाय ॰ॐ कटंकटाय॰ ॐ कू
ष्मांडाय॰ ॐ राजपुत्रायस्वाहेतियथामंत्रलिंगंत्यागंयजमानः शालकटंकटाकूष्मांडराजपुत्रायेतिसमासांगीकारेणआहुतिचतु
ष्टयमित्यपरार्कः ततइध्माधानादिमितादिषण्मंत्रैरग्नाववदानधर्मेणाहोमः व्योमकेशायस्वाहेत्येवंपंचदशाहुतयश्च ततःस्वि
ष्टकृतादिपूर्णपात्रनिनयनसंस्थाजपांतंकृत्वाचरुशेषेणाभिषेकशालायांलोकपालेभ्योबलीन्दद्यात् ओंइंद्रायनमः ईशाना
यनमइत्यष्टदिक्षु ब्रह्मणेनमःअनंतायनमःईशानपूर्वयोर्मध्येबलिद्वयं अथयजमानःस्नातःशुक्लानुलेपनमाल्यांबरधरआ

चार्यसहितस्तीर्णकुशेशूर्पेनिहितमुपहारंगायत्र्याविनायकायैतमुपहारंनिवेदयामीत्यंतयाविनायकायनिवेदयेत् सक्तुदवहतां-
स्तंडुलास्तिलपिष्टमिश्रौदनः पक्वमत्स्याः ३अपक्वाः ३माषविकारास्तदाकारावा पक्वमपक्वंचमांसंतादृशमाषविकारौवा चित्रंस्र
गंधिपुष्पं चंदनादिस्रुगंधिद्रव्यं त्रिविधासुरा गुडमधुपिष्टमिश्राणिससैंधवानिपात्रत्रयस्थितानिक्षीराणिवा मूलकं३पूरिकाः३
अपूपाः३औंडेरकस्रजः३ दध्योदनः पायसंगुडमिश्रितंतंडुलादिपिष्टं लड्डुकाः३इत्युपहाराः इदृशमेवोपहारमंबिकागायत्र्यां
बिकायैएतमुपहारंनिवेदयामीत्यंतयांबिकायैनिवेदयेत् ततआचमनफलतांबूलदक्षिणानीराजनपुष्पांजलिभिरभ्यर्च्यशिरसाभू
मिंगत्वोक्तगायत्रीभ्यांविनायकमंबिकांचनमस्कुर्यात् गंधपुष्पदूर्वासर्षपयुक्तेनकुंकुमसमात्रयुते नवोदकेनांजलिमापूर्यपूर्वोक्त-
गायत्रीभ्यामर्घ्येंदत्वादूर्वासर्षपपुष्पपूर्णांजली ताभ्यांदत्वाविनायकमुपतिष्ठेत् रूपंदेहियशोदेहिभगंभगवंतिदेहिमे पुत्रान्दे
हि॰ यथापाठेमंत्रेणांबिकामुपतिष्ठेतेतिमहार्णवः बृहस्पाराशरेणोपस्थानेमत्रांतरमुक्तम् सौभाग्यमंबिकेदेहिभगंरूपंय-
शोपिच स्त्रियंपुत्रांश्चकामांश्चतथाशौर्यंचदेहिमे गणेशमातस्त्वंबालेयत्किंचिन्मदभीप्सितम् एकनाम्नैवतद्देहिदेहिगौ
रिवरानूनमेति ततआस्तीर्णकुशेशूर्पेसर्वप्रकारमुपहारशेषंनिधायचतुष्पथमुवमुपलिप्यतत्रगुरुःशूर्पंनिदध्यात् यज
मानःप्रक्षालितपादआचांतोमंत्रोक्तदेवताभ्योबलिं दद्यात् मंत्राः बलिंगृण्हंत्विमेदेवाआदित्यावसवस्तथा मरुतश्चा

धनंदेही सर्वकामांश्चदेहिमे॥

यंन्देहिमे
इ॰ति॰

श्विनौरुद्राः सुपर्णाः पन्नगा ग्रहाः असुरा यातुधानाश्च पिशाचा मातरो नगाः शाकिन्यो यक्षवेताला योगिन्यः पूतनाः शिवाः जृं
भकाः सिद्धगंधर्वा नागा विद्याधरा नदाः दिक्पाला लोकपालाश्च ये च विघ्नविनायकाः जगतां शांतिकर्त्तारो ब्रह्माद्याश्च महर्षयः मा
विघ्नं मा च मे पापं मा संतु परिपंथिनः सौम्या भवंतु तृप्ताश्च भूतप्रेताः सुखावहा इति ततो यजमानो गृहमागत्य क्षालितपाद आचम्याचा-
र्यं संपूज्य सदक्षिणं वस्त्रयुग्मं तस्मै दद्यात् ऋत्विग्भ्यो यथाशक्ति हेमदक्षिणां दत्वाऽन्येभ्यश्च भूयसीं दद्यात् स्थापितदेवतानामुत्तरपूजा-
विसर्जनपूर्वकमाचार्याय समर्पणं विधाय परिस्तरणविसर्जनादि विभूतिधारणांतं कृत्वा गच्छ गच्छेत्यग्निं विसृज्य दशावरान् ब्राणान्भो
जयेदीश्वरार्पणं कुर्यात् विवाहाद्यारंभे विवाहकर्मणो निर्विघ्नतासिद्ध्यर्थं इत्येवं संकल्पवाक्योहः एवमुपसर्गनिवृत्तिकाम इ-
ति श्रीकाम इति वाऽन्यत्र तदूहो बोध्यः इति वैनायकी शांतिः समवादि यथामति अनंतेन भवेदेषा गणेशांबिकयोर्मुदे
अपरार्कमते कलशेषु पूजांते व्योमकेशादिदेवतापूजनं तत उत्सादनादिसंस्कृतस्योपवेशनम् ततः सहस्राक्षमिति मंत्रत्रयाद्
त्याच्चतुर्भिः कलशैरभिषेकः ततो मिताय स्वाहेति चतुर्भिर्मंत्रैस्तैलहोमः तैरेव चतुर्भिर्मंत्रैश्चतुष्पथे बलिदानं ततोऽर्घ्यदानमु
पस्थानं ततः शुक्लवस्त्रादिधारणं ब्राह्मणभोजनं गुरवे वस्त्रयुग्मदानं गुरुवत्पूजनं चेति प्रयोगः अत्रोपकल्पनश्लोका महार्णवे
अथोच्यंतेऽत्र संभारा रोचना पंच मृत्तिकाः अश्वस्थानाद्गजस्थानाद्वल्मीकात्संगमाद्ध्रदात् चंदनागरुकस्तूरीकर्पूराद्याः सगंधयः

गौरसर्षपकल्कस्तुगव्याज्येनविमिश्रितः गुग्गुलुश्चापिसंशुद्धः सर्वौषधिगणस्तथा पुरा चत्वारः कलशाएकवर्णाश्चासुदिता
व्रणाः ह्रदोदकयुतावापिनिम्नगासंगमोदकाः सग्रीवपुच्छमारक्तंचर्मचानडुहंतथा श्रीपर्णिकाष्ठपीठंच सहकारस्यपल्लवाः
अश्वत्थपल्लवाःस्फश्चस्तुगंधिस्तुमनांस्यपि स्रजःशोभनगंधाश्चविचित्रकुसुमानिच कलशावेष्टनार्थंतुनववस्त्रचतुष्टयं पीठ
स्याच्छादनार्थंतुशुभवस्त्रमथापरम् गणेशांबिकयोरर्थेवस्त्रयुग्मंसुशोभनम् आचार्यदक्षिणार्थंतुमहार्हंवसनद्वयम् पंचवर्णा
निपिष्टानिस्वस्तिकस्यविनिर्मितैः तैलंचसार्षपंतद्वदुदुंबरविनिर्मिताः स्रुवःकुशाश्चरुस्थालीपाकार्थेतंडुलाःशुभाः किंचिद्धं
तिक्रियांकुशास्तंडुलाश्चापरेतथा तिलपिष्टेनसंयुक्तओदनःशूर्पमेवच पक्काश्चमत्स्याश्चापक्कामांसंपक्कमपक्ककम् गौडीपैष्टी
चमाध्वीचेत्येवंवैत्रिविधासुरा मत्स्यादिकंसुरांतंचनिषिद्धंयच्चयस्यतत् नग्राह्यंतुविशेषेणद्विजे स्त्याज्यासुरासदा यजमा
नस्तत्स्थानेदद्याद्द्विजेस्तानियोजयेत् प्रत्यक्षमूलकंवास्याद्युक्तभक्षस्तथाकृतः अपूपापूरिकाश्चैवतथवोंडेरकस्रजः दध्यन्नंपा
यसंचैवपिष्टंचगुडमिश्रितम् लड्डुकाश्चतथादूर्वाःसर्षपागौरसंज्ञिताः गणेशप्रतिमाचैवगौर्याश्चप्रतिमातथा एवंसंभृतसंभारः
शांतिंकुर्याच्छुभेदिने इतिविनायकशांतिः अथपरिशिष्टोक्तविधिनाग्रहमखउच्यते तत्रपरिशिष्टे आदित्य
इंदुरंगारकःसौम्योगुरुर्भार्गवःशनैश्चरोराहुःकेतुरितिनवग्रहाः तेहिस्वगत्यादिभिर्गृणहंतितानयनादिषुपुण्यकालेषुयजेत्शांत

येसद्यो ऽद्भुतेषु चाभ्युदयिकं करिष्यमाणो ग्रहयज्ञं कुर्यात् अनाभ्युदयिकं हि शांतिकर्म यदि तदानुकूल्यकामः स्यात्कामं प्रा
गभ्युदयात् संप्राहान्यंतरीत्य कुर्यात्तं दशावराहुतिं स्वयमेकः कुर्यात् ऊर्ध्वमापंचाशतश्चत्वार ऋत्विजः शतावरान्जुहुतावष्टौ नव
म आचार्यः स्वयमेव वा यदि स्वयमाचार्यः स्यात्तद्भागं कल्पविदे दद्यात् तान्विधिवद्वरयित्वार्चयेत् आचार्य आदित्याय जुहुयात्
इतरेभ्य इतरे पूर्वोत्तरं तंत्रमाचार्यः कुर्यादितरे तमन्वालभेरन्निति अभ्युदयकामं प्रत्ययनादि पुण्यकालनियमसुक्त्वाद्भुतारव्यो सा
तेष्वतच्छांत्यर्थं प्रयोगे ऽयनादिपुण्यकालापेक्षेति सद्य इत्यनेनोक्तं आभ्युदयिकमित्यादेर्व्याख्यानमुक्तं पारिजाते विवाहोपनयना
दिष्वाभ्युदयिकेषु कर्मसु आदौ ग्रहयज्ञं कुर्यात् अनाभ्युदयिके श्राद्धातिरिक्तकर्मसु ग्रहानुकूल्यकामो ग्रहयज्ञं कुर्यादिति आभ्युद-
यिककर्मा व्यवहितपूर्वकाले ऽसंभवतो ग्रहयज्ञस्य नियतव्यवहितकालेनानुष्ठानमप्यनुजानाति व्यवहितानुष्ठानेपि सप्तदिनाधिक
व्यवधानं कार्यमित्यर्थः होमगतसंख्यानिमित्तां कर्तृसंख्याव्यवस्थामाह दशेत्यादिना ऊर्ध्वमितिदशभ्यऊर्ध्वं पंचाशतमभिव्याप्यच
त्वार ऋत्विजः ततऊर्ध्वं शतपर्यंतमष्टौ ऋत्विजो नवम आचार्यः स इति आचार्यकर्म स्वयमेव वा कुर्यादित्यर्थः अस्मिन्पक्षे आचार्याय दे
यां दक्षिणां ग्रहकल्पविदे दद्यात् इतरेभ्यः सोमादिभ्यः तत्रानुष्ठानकाले ऋत्विग्भिराचार्यान्वारंभः कार्य इति विधीयते अथ प्रयो
गः पत्न्या बटुना सह कृताभ्यंगस्नानो यजमानो देशकालौ संकीर्त्या ऽस्य कुमारस्य करिष्यमाणोपनयनेन निर्विघ्नफलसिद्धिकामो

बह्वृचगृह्यपरिशिष्टोक्तरीत्याग्रहमखं करिष्ये इति संकल्प्य गणपतिपूजनमाचार्यर्त्विग्वरणं तत्पूजनांतं कुर्यात् तत आचार्यो ग्रहप्रति
मानामग्न्युत्तारणं कुर्यात् तद्विधिः परिशिष्टे ताम्रं स्फाटिकं रक्तचंदनं स्वर्णं तदेव रजतं लोहं सीसं कांस्यं इति नवग्रहप्रतिमाद्र
व्याणि स्वर्णमेकमेव वा सर्वेषामिति तदेवेति बृहस्पतेरपि बुधवत् सौवर्णी प्रतिमेत्याशयः आचार्यो यजमानानुज्ञया त्वार्यकर्म क
रिष्ये इति संकल्प्य हस्तमात्रावरं चतुरस्रं स्थंडिलं कुंडं वा संस्कृत्य तत ऐशान्यां कुंडवदायतां चतुरस्रां द्व्यंगुलोच्छ्रितविप्रभूमिकां ग्र
हवेदिं कृत्वा तस्यां शुक्लैर्व्रीहितंडुलैः सकर्णिकमष्टदलमंबुजमुल्लिखेत् आहुतिसंख्यावृत्त्यनुसारेण कुंडादौ हस्ताधिकपरिमाण-
व्यवस्था संवत्सरकौस्तुभांतर्गतमाय कृत्ये द्रष्टव्या कुंडतुल्यैव ग्रहवेदिर्बुद्धिः कल्प्या कर्णिकायां ग्रहपीठानि कुर्यात् कर्णिका-
यां मध्ये रक्ताक्षतैर्वर्तुलं आग्नेयदले शुक्लाक्षतैश्चतुरस्रं दक्षिणे रक्ताक्षतैस्त्रिकोणं ऐशान्ये हरिताक्षतैर्बाणाकारं उत्तरे पीताक्षतैर्दी
र्घचतुरस्रं पूर्वस्मिन् शुक्लाक्षतैः पंचकोणं पश्चिमे कृष्णाक्षतैश्चापाकारं नैर्ऋते तादृशैः शूर्पाकारं वायव्ये चित्राक्षतैर्ध्वजाकारमिति त
त उदीच्यां रंगवल्ल्यादि पद्मे धान्येन कुंभयोग्यं पीठं कल्प्य तत्र नवमव्रणं तैजसं मृन्मयं वा गुलिप्तमक्षतपुष्पमालाद्यलंकृतं कुंभं स्थापये-
त् आकलशेष्वित्यस्य गाधिपुत्रो विश्वामित्रः पवमानसोमो गायत्री कलशस्थापने॰ ततः कुंभं शुद्धाद्भिः पूरयेत् इमं मे गंगे इत्यस्य सि
न्धुक्षित्प्रैयमेधो नद्यो जगती उदकपूरणे वि॰ ततः कर्तव्यक्रमः परिशिष्टे अद्भिः पूरयित्वा पंचगव्यानि पंचामृतानि नव पर्वतधातून्

पवित्रमृदोनवरत्नानिप्रक्षिप्यदूर्वापल्लवैर्मुखमवच्छाद्यवस्त्रयुग्मेनवेष्टयित्वासमुद्रादीनितीर्थान्यावाह्यकुंभमभिमृश्याऽब्लिंगा
वारुणीःपावमानीश्चजपेदिति तत्रआप्यायस्वेत्यस्यराहूगणोगोतमः सोमोगायत्रीक्षीरप्रक्षेपेवि॰ दधिक्राव्णइत्यस्यगौत-
मोवामदेवोदधिक्रावाऽनुष्टुप् दधिप्रक्षेपेवि॰ उक्तमंत्राभ्यांक्षीरदधिनीक्रमेणप्रक्षिप्यशुक्रमसिज्योतिरसीतिघृतंगंधद्वारामि-
त्यस्यानंदःश्रीरनुष्टुप् गोमयप्रक्षेपे॰ इतिगोमयं गायत्र्याविश्वामित्रःसविता गायत्री गोमूत्रप्रक्षेपे॰ इतिगोमूत्रं पुनराप्यायस्वे
त्यादिभिस्त्रिभिः क्षीरदधिघृतानिप्रक्षिप्यमधुवाताइतितिसृणांराहूगणोगौतमोविश्वेदेवागायत्री मधुप्रक्षेपे॰ मधुप्रक्षिप्य
स्वादुःपवस्वेत्यस्यरेणुर्भार्गवः पवमानसोमस्त्रिष्टुप् शर्कराप्रक्षेपे॰ शर्करांचप्रक्षिप्य नूतनाद्दृतपवित्रपर्वतधातून्अन्यवराहय
गजवल्मीकन्हृदगोष्ठराजद्वारचतुष्पथेभ्योनूतनाद्दृतपवित्रमृदश्चक्षिपेत् उद्धृतासिवराहेणकृष्णेनशतबाहुना मृत्तिकेहन
मेपापंयन्मयादुष्कृतंकृतमिति सहिरत्नानीत्यस्यश्यावाश्वःसविता गायत्री नूतनाद्दृतरत्नानिप्रक्षिप्य रुवतिभीमइत्यस्यवैश्वा
मित्रोरेणुः पवमानसोमोजगती त्वक्प्रक्षेपे॰ न्यग्रोधाश्वत्थप्लक्षजंबूचूतत्वचःप्रक्षिप्य याओषधीरित्यास्याथर्वणोभिषगोष
धयोऽनुष्टुप् अनेनशतौषधानितदभावेदशमूलानिस्रुवपर्णवानिःक्षिप्य गंधद्वारामितिगंधं कांडात्कांडादितिदूर्वाः ततःप्रवोय
ज्ञेइत्यस्यवसिष्ठोविश्वेदेवाअनुष्टुप् पल्लवप्रक्षेपे॰ न्यग्रोधाद्युक्तपल्लवैर्मुखमाच्छाद्ययुवंवस्त्राणीतिवस्त्रयुग्मेनवेष्टयित्वा कुंभे

तीर्थान्यावाहयेत् सर्वेसमुद्राःसरितस्तीर्थानिजलदानदाःआयांतुयजमानस्यदुरितक्षयकारकाः गंगेचयमुनेचैवगोदावरिसरस्व
ति नर्मदेसिंधुकावेरिजलेस्मिन्संनिधिंकुर्विति इमंमेगंगेइतिच ततःकुंभमभिमृश्यजपेत् आपोहिष्ठेतितृचस्यांबरीषःसिंधु
द्वीपआपोगायत्री नहितेक्षत्रमिति तिसृणामजीगर्तिःशुनःशेपोवरुणस्त्रिष्टुप् स्वादिष्ठयेति तिसृणांमधुच्छंदाःपवमानसोमोगाय
त्री सर्वासांजपे॰ मूलेस्त्रीलिंगबहुवचनाच्छब्देस्तिसृणामेवर्चांविनियोगप्रतीतेःप्राचांसूक्तोपन्यासश्चिंत्यः काम्येस्वयमेवायंजपआ
चार्येणकार्यः नैमित्तिकेस्वाशक्तोमंत्रविदमन्यंनियुंजीत अथयजमानःप्राङ्मुखःसमाहितचित्तःआचार्यर्त्विक्सहितःपुण्याहवाचनं
कुर्यात् अस्यनवग्रहकर्मणःपुण्याहंभवंतोब्रुवंत्विति एवंस्वस्तीत्यादि ततोग्रहपूजांकरिष्येइतिसंकल्प्य ततःपूर्वनिर्मितपीठेषुयथास्था
नमुखीग्रहप्रतिमाःस्थापयित्वातद्दक्षिणवामपार्श्वयोरधिदेवताप्रत्यधिदेवताप्रतिमेतदभिमुख्यौस्थापयेत् तत्प्रतिमानामसंभवेपु
ष्पाक्षतादिषुदेवताआवाहयेच्च प्रणवव्याहृतिभिर्वक्ष्यमाणरीत्यावाव्याहृष्णेनेत्यृगंतेभगवन्नादित्येत्याद्यावाहयामीत्यंतंपरिशिष्टोक्तं
गंधमंत्रंपठित्वाकर्णिकास्थताम्रप्रतिमायांप्राङ्मुख्यांपुष्पांजलिंनिक्षिपेदित्यावाहनं एवंप्रत्यावाहनंपुष्पांजलिप्रयोगोबोध्यः तत्राऽयं
क्रमः व्यस्तसमस्तव्याहृतीनामत्रिभृगुभरद्वाजप्रजापतयऋषयःअग्निवायुसूर्यप्रजापतयोदेवताःगायत्र्युष्णिग्अनुष्टुप्बृहत्यश्छंदांसि
आवाहने॰ ॐ भूरादित्यमावाहयामि ॐ भुवआदित्य॰ ॐ स्वरादित्यमा॰ ॐ भूर्भुवःस्वरादित्यमावाहयामि आकृष्णेनेत्यस्याहि

रण्यस्तूपऋषिः सविता देवता त्रिष्टुप्छंदः आवाहने विनियोगः ओं आकृष्णेन रजसा० पश्यन्निति मंत्रं समुच्चार्य भगवन्ना
दित्य ग्रहाधिपते काश्यपगोत्र कलिंगदेशेश्वर जपापुष्पोपमांगद्युते द्विभुज पद्माभयहस्त सिंदूरवर्णांबरमाल्यानुलेपन ज्वलन्मा
णिक्यरत्नखचितसर्वांगाभरण भास्कर तेजोनिधे त्रिलोकप्रकाशक त्रिदेवतामयमूर्ते नमस्ते सन्नद्धारुणध्वजपताकोपशोभितेन सप्ता
श्वरथवाहनेन मेरुं प्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छाग्निरुद्राभ्यां सह पद्मकर्णिकायां तास्म प्रतिमां प्राङ्मुखं वर्तुलपीठेऽधितिष्ठ पूजार्थं त्वामावा
हयामि इत्यादित्यमावाहयेत् तद्दक्षिणपार्श्वे ओं भूरादित्याधिदेवमग्निमावाहयामि ॐ भुव[illegible]आदित्याधिदेवमग्निमावाहयामि ॐ स्व
रादित्याधिदेवमग्निमावा० ॐ भूर्भुवः स्वरादित्याधिदेवमग्निमावा० ॐ अग्निं दूतमित्यस्य काण्वो मेधातिथिर्ऋषिः अग्निर्देवता
गायत्री छंदः आवाहने० ॐ अग्निं दूतमिति मंत्रमुच्चार्य पिंगलश्मश्रुकेशं पिंगाक्षित्रिनयं अरुणवर्णं छागस्थं साक्षसूत्रं सप्तार्चिषं श
क्तिधरं वरदहस्तद्वयमादित्याधिदेवमग्निमावाहयामि तद्वामपार्श्वे ॐ भूरादित्य प्रत्यधिदेवं रुद्रमावाहयामि ॐ भुव आदित्यप्रत्यधि
देवं रुद्रमावाह० ॐ स्वरादित्यप्रत्यधिदेवं रुद्रमावा० ॐ भूर्भुवः स्वरादित्यप्रत्यधिदेवं रुद्रमावा० त्र्यंबकमित्यस्य वसिष्ठऋषिः त्र्यं
बको देवता अनुष्टुप्छंदः आवाहने० ॐ त्र्यंबकं यजामहे० मृतात् इमं मंत्रं समुच्चार्य त्रिलोचनोपेतं पंचवक्त्रं वृषारूढं कपालशूलखट्वां
गधारिणं चंद्रमौलिं सदाशिवमादित्यप्रत्यधिदेवं रुद्रमावा० १ तद्दक्षिणपूर्वदले ॐ भूः सोममावाह० ॐ भुवः सोममा० ॐ स्वः सो

रा

भ नं

ममावाह॰ ॐ भूर्भुवः स्वः सोममावाह॰ आप्यायस्वेत्यस्य गौतमऋषिः सोमोदेवता गायत्रीछंदः आवाहने॰ ॐ आप्यायस्वसमेतुते॰
इमंमंत्रमुच्चार्य भगवन्सोमद्विजाधिपते सुधामयशरीर अत्रिगोत्रयमुनातीरदेशेश्वर क्षीरधवलांगकांते द्विभुजगदावरदानांकि
तकरसुक्लांबरमाल्यानुलेपन सर्वांगयुक्तमौक्तिकाभरणरमणीय समस्तलोकाप्यायक देवतास्वाद्यमूर्त्ते नमस्तेसन्नद्धधवलध्वजपता
कोपशोभितेनदशश्वेताश्वरथवाहनेन मेरुंप्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छाद्भिरुमयासहाग्नेयदलमध्येस्फाटिकप्रतिमांप्रत्यङ्मुखींवत्नु
रत्नपीठेधितिष्ठपूजार्थंत्वामावाहयामि तद्दक्षिणपार्श्वे ॐ भूः सोमाधिदेवताअपआवाहयामि ॐ भुवः सोमाधि
देवता अपआवा॰ ॐ भूर्भुवः स्वः सोमाधिदेवताअपआवा॰ ॐ भूर्भुवः स्वः सोमाधिदेवताअपआवा॰ अप्सुमइत्यस्यसिंधुद्वीपऋ
षिः आपोदेवताः गायत्रीछंदः आवाहने॰ ॐ अप्सुमेसोमो॰ शंभुवं इमंमंत्रमुच्चार्य स्त्रीरूपधारिणीः श्वेतवर्णाः मकरवाहनाः पा
शकलशधारिणीः मुक्ताभरणभूषिताः सोमाधिदेवताअपआवा॰ तद्वामपार्श्वे ॐ भूः सोमप्रत्यधिदेवतामुमामावाह॰ ॐ भुवः सो
मप्रत्यधिदेवतामुमामावा॰ ॐ स्वः सोमप्रत्यधिदेवतामुमामा॰ ॐ भूर्भुवः स्वः सोमप्रत्यधिदेवतामुमामावाह॰ गौरीर्मिमायेत्य
स्यदीर्घतमाऋषिः उमादेवताजगतीछंदः आवाहने॰ ॐ गौरीर्मिमायसलिला॰ परमेव्योमन् इमंमंत्रमुच्चार्य अक्षसूत्रकम
लदर्पणकमंडलुधारिणींत्रिदशपूजितांसोमप्रत्यधिदेवतामुमामावाह॰ २ दक्षिणदेशे ॐ भूरंगारकमावा॰ ॐ भुवोंगारकमावाहया॰

ॐ स्वरंगारकमावाह॰ ॐ भूर्भुवःस्वरंगारकमावाह॰ अग्निर्मूर्द्धेत्यस्य विरूपऋषिः अंगारकोदेवता गायत्री छंदः आवाहने॰ ॐ अ
ग्निर्मूर्धा॰ जिन्वति इमंमंत्रंसमुच्चार्य भगवन्नंगारकाख्याक्रूने भारद्वाजगोत्र अवंति देशेश्वर ज्वालापुंजांगद्युते चतुर्भुजशक्तिशूल
गदारवड्गधारिन् रक्तांबरमाल्यानुलेपन प्रवालभूषिताभरणसर्वांग दुरालोकदीप्तेनमस्तेसन्नद्धरक्तध्वजपताकोपशोभितेनरक्तमे
षरथवाहनेन मेरुंप्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छभूमिस्कंदाभ्यांसहपद्मदक्षिणदलमध्येरक्तचंदनप्रतिमांदक्षिणासुरवींत्रिकोणपीठेधितिष्ठ
पूजार्थंत्वामावाहयामि तद्दक्षिणपार्श्वे ॐ भूरंगारकाधिदेवतांभूमिमावाह॰ ॐ भुवोंगारकाधिदेवतांभूमिमावाह॰ ॐ स्वरंगार
काधिदेवतांभूमिमावा॰ ॐ भूर्भुवःस्वरंगारकाधिदेवतांभूमिमावाह॰ स्योनापृथिवीत्यस्य मेधातिथिर्ऋषिः पृथिवीदेवता गायत्रीछं
दःआवाहने॰ ॐ स्योनापृथिवि॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य शुक्लवर्णादिव्याभरणभूषितांचतुर्भुजांसोम्यवपुषंचंडांशुसदृशांबरांरत्नपात्रस
स्यपात्रौषधिपात्रपद्मोपेतकरांचतुर्दिग्गजगपृष्ठगतां अंगारकाधिदेवतांभूमिमावाहयामि तद्वामपार्श्वे ॐ भूरंगारकप्रत्यधिदेवंस्कं-
दमावा॰ ॐ भुवोंगारकप्रत्यधिदेवंस्कंदमावा॰ ॐ स्वरंगारकप्रत्यधिदेवंस्कंदमावा॰ ॐ भूर्भुवःस्वरंगारकप्रत्यधिदेवंस्कंदमावा॰ कु
मारश्चिसितरमित्यस्य गृत्समदऋषिः स्कंदोदेवता त्रिष्टुप्छंदः आवाहने॰ ॐ कुमारश्चिसितरं॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य षण्मुखंशिखं
डकविभूषणंरक्तांबरधरंमयूरयानंकुक्कुटघंटापताकाशक्त्युपेतंचतुर्भुजमंगारकप्रत्यधिदेवंस्कंदमावाह॰ ३ ततःप्रागुत्तरदले ॐ भूः

बुधमावा॰ ॐ भुवोबुधमावा॰ ॐ स्वर्बुधमावा॰ ॐ भूर्भुवः स्वर्बुधमावा॰ उद्बुध्यध्वमित्यस्य बुधऋषिः सौम्योदेवता त्रिष्टुप्छं-
दः आवाहने॰ ओं उद्बुध्यध्वंसमनसः॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य भगवन् सौम्यसौम्याकृते सर्वज्ञानमया ऽत्रिगोत्रमगधदेशेश्वरकुंकु
मवर्णांगद्युते चतुर्भुजखड्गखेटगदावरदानांकितपीतांबरमाल्यानुलेपन स्रक्ताभरणालंकृतसर्वांगविबुधपतेनमस्तेसन्नद्धपीतध्व
जपताकोपशोभितेन चतुःसिंहरथवाहनेनमेरुंप्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छ विष्णुपुरुषाभ्यांसहैशानदलमध्येसुवर्णप्रतिमासुदङ्मुखीं
बाणाकारपीठेधितिष्ठपूजार्थंत्वामा॰ तद्दक्षिणपार्श्वे ॐ भूः सौम्याधिदेवंविष्णुमावा॰ ॐ भुवः सौम्याधिदेवंविष्णुमावा॰ ॐ स्वः सौ-
म्याधिदेवंविष्णुमावा॰ ॐ भूर्भुवः स्वः सौम्याधिदेवंविष्णुमावा॰ इदंविष्णुरित्यस्य काण्वोमेधातिथिर्ऋषिः विष्णुर्देवतागायत्रीछंदः
आवाहने॰ ॐ इदंविष्णुर्वि॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य कौमोदकीपद्मशंखचक्रोपेतंचतुर्भुजंसौम्याधिदेवंविष्णुमावा॰ तद्वामपार्श्वे ॐ भूः सौ
म्यप्रत्यधिदेवंपुरुषमावा॰ ॐ भुवः सौम्यप्रत्यधिदेवंपुरुषमावा॰ ॐ स्वः सौम्यप्रत्यधिदेवंपुरुषमावा॰ ॐ भूर्भुवः स्वः सौम्यप्रत्यधिदे
वंपुरुषमावाहयामि सहस्रशीर्षेत्यस्य नारायणऋषिः पुरुषोदेवता अनुष्टुप्छंदः आवाहने॰ ॐ सहस्रशीर्षापुरुषः॰ इमंमंत्रंस-
मुच्चार्य कौमोदकीपद्मशंखचक्रोपेतचतुर्भुजंसौम्यप्रत्यधिदेवंपुरुषमावा॰ उत्तरदले ॐ भूः बृहस्पतिमावा॰ ॐ भुवः बृहस्पति
मा॰ ॐ स्वः बृहस्पतिमावाहयामि ॐ भूर्भुवः स्वः बृहस्पतिमावाह॰ बृहस्पतेअतीत्यस्य गृत्समदऋषिः बृहस्पतिर्देवतात्रिष्टुप्छंदः

आवाहने० ॐ बृहस्पतेअतियदर्योअर्हा० इमंमंत्रंसमुच्चार्य भगवन्बृहस्पतेसमस्तदेवताचार्यांगिरसगोत्र सिंधुदेशेश्वर दीप्तसुव-
वर्णसदृशदीप्तचतुर्भुजदंडकमंडल्वक्षसूत्रवरदानांकितपीतांबरमाल्यानुलेपनपुष्परागमयाभरणरमणीयसमस्तविद्याधिपतेनमस्ते
सन्नद्धपीतध्वजपताकोपशोभितेनपीताश्वरथवाहनेनमेरुंप्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छेंद्रब्रह्माभ्यांसहपद्मोत्तरदलमध्येसुवर्णप्रतिमासु
दर्भांकुरवींदीर्घचतुरस्रपीठेऽधितिष्ठपूजार्थंत्वामावाहयामि तद्दक्षिणपार्श्वे ॐ भूर्बृहस्पत्यधिदेवेंद्रमावाहयामि ॐ भुवर्बृहस्पत्य
धिदेवेंद्रमावाह० ॐ स्वर्बृहस्पत्यधिदेवेंद्रमावा० ॐ भूर्भुवःस्वर्बृहस्पत्यधिदेवेंद्रमावाह० इंद्र श्रेष्ठानीत्यस्यगृत्समदऋषिः इंद्रोदे
वतात्रिष्टुप्छंदः आवाहनेविनि० ॐ इंद्र श्रेष्ठानिद्रविणानि० इमंमंत्रंसमुच्चार्य चतुर्दंतगजारूढंवज्रांकुशधरंशचीपतिंनानाभर
णभूषितंबृहस्पत्यधिदेवमिंद्रमावाहयामि तद्वामपार्श्वे ॐ भूर्बृहस्पतिप्रत्यधिदेवंब्रह्माणमावाहयामि ॐ भुवःबृहस्पतिप्रत्यधिदे
वंब्रह्माणमावा० ओं स्वर्बृहस्पतिप्रत्यधिदेवंब्रह्माणमा० ॐ भूर्भुवःस्वर्बृहस्पतिप्रत्यधिदेवंब्रह्माणमावा० ब्रह्मणातेब्रह्मयुजेत्यस्य
विश्वामित्रऋषिः ब्रह्मादेवता त्रिष्टुप्छंदः आवाहनेविनि० ॐ ब्रह्मणातेब्रह्मयुजायुनज्मि० इमंमंत्रंसमुच्चार्य पद्मासनस्थंजटिलं
चतुर्मुखमक्षमालास्रुवपुस्तककमंडलुधारिणंकृष्णाजिनवाससंपार्श्वस्थितहंसंबृहस्पतिप्रत्य० ब्रह्माणमा० ततःप्राग्दले ॐ भूःशु
क्रमावाहयामि ॐ भुवःशुक्रमावा० ॐ स्वःशुक्रमावाह० ॐ भूर्भुवःस्वःशुक्रमावा० शुक्रंतेअन्यदित्यस्यभरद्वाजऋषिः शुक्रोदेव-

ला न्रिष्टुप्छंदः आवाहनेवि॰ ॐ शक्रंतेअन्यद्यजतंते॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य भगवन्भार्गवसमस्तदैत्यगुरोभार्गवगोत्रभोजकटदेशेश्व
ररजतोज्ज्वलांगकांतेचतुर्भुजदंडकमंडल्वक्षसूत्रवरदानांकितशुक्लांबरमाल्यानुलेपनवज्राभरणभूषितसर्वांगसमस्तनीतिशास्त्र
निपुणमतेनमस्तेसन्नद्धशुक्लध्वजपताकोपशोभितेनशुक्लाश्वसहितेनरथेनमेरुंप्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छेंद्राणींद्राभ्यांसहपूर्वदलमध्ये
रजतप्रतिमांप्राङ्मुखींपंचकोणपीठेऽधितिष्ठपूजार्थंत्वामावाहयामि तद्दक्षिणपार्श्वे ॐ भूः शुक्राधिदेवतामिंद्राणीमावाहयामि
ॐ भुवः शुक्राधिदेवतामिंद्राणीमावाह॰ ॐ स्वः शुक्राधिदेवतामिंद्राणीमावा॰ ॐ भूर्भुवः स्वः शुक्राधिदेवतामिंद्राणीमावा॰ इंद्रा
णीमास्वित्यस्यवृषाकपिर्ऋषिः इंद्राणीदेवता पंक्तिश्छंदः आवाहनेवि॰ ॐ इंद्राणीमासुनारिषु॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य संतानमंजरी
वरदानधराद्विभुजांशुक्राधिदेवतामिंद्राणीमावा॰ वामपार्श्वे ॐ भूः शुक्रप्रत्यधिदेवमिंद्रमावाहयामि ओंभुवः शुक्रप्रत्यधिदेवमिंद्र॰
ॐ स्वः शुक्रप्रत्यधिदेवमिंद्रमावा॰ ॐ भूर्भुवः स्वः शुक्रप्रत्यधिदेवमिंद्रमावा॰ इंद्रमिद्देवतातयइत्यस्यमेधातिथिर्ऋषिः इंद्रोदेवता प्रगा
थाद्बृहतीछंदः आवाहनेवि॰ ॐ इंद्रमिद्देवतातय॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य चतुर्दंतगजारूढंवज्रांकुशधरंशचीपतिंनानाभरणभूषितंभा
र्गवप्रत्यधिदेवमिंद्रमावाह॰ पश्चिमदले ॐ भूः शनैश्चरमावाह॰ ॐ भुवः शनैश्चरमावा॰ ॐ स्वः शनैश्चरमावा॰ ॐ भूर्भुवः स्वः
शनैश्चरमा॰ शमग्निरित्यस्यरिरिंबिठिः शनैश्चरोदेवता उष्णिक्छंदः आवाहने॰ ॐ शमग्निरग्निभिः॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य भगवन्

शनैश्चर भास्करतनय काश्यपगोत्र सौराष्ट्रदेशेश्वर कज्जलसमीनांगकांते चतुर्भुज चापतूणीरकृपाणाभयांकित नीलांबरमाल्यानुले-
पन नीलरत्नभूषणालंकृत सर्वांग समस्त भुवनभीषणामर्षमूर्तेनमस्तेसन्नद्धनीलध्वजपताकोपशोभितेन गृध्ररथवाहनेन मेरुं प्रदः
क्षिणीकुर्वन्नागच्छ प्रजापतियमाभ्यांसह पद्मपश्चिमदलमध्ये कालायसप्रतिमां प्रत्यङ्मुख चापाकारपीठेऽधितिष्ठ पूजार्थं त्वामावा
हयामि तद्दक्षिणपार्श्वे ॐ भूः शनैश्चराधिदेवं प्रजापतिमावाहयामि ॐ भुवः शनैश्चराधिदेवं प्रजापतिमावा॰ ॐ स्वः शनैश्चरा-
धिदेवं प्रजापतिमावाह॰ ॐ भूर्भुवःस्वः शनैश्चराधिदेवं प्रजापतिमावा॰ प्रजापतेनत्वदित्यस्य हिरण्यगर्भऋषिः प्रजापतिर्दे
वतात्रिष्टुप्छंदः आवाहनेवि॰ ॐ प्रजापतेनत्व॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य यज्ञोपवीतिनं हंसस्थमेकवक्त्रं अक्षमालास्त्रुवपुस्तककम
डलुसहितचतुर्भुजं शनैश्चराधिदेवं प्रजापतिमावा॰ तद्वामपार्श्वे ॐ भूः शनैश्चरप्रत्यधिदेवं यममावा॰ ॐ भुवः शनैश्चरप्र-
त्यधिदेवं यममावाहयामि ॐ भुवः शनैश्चरप्रत्यधिदेवं यममावा॰ ॐ स्वः शनैश्चरप्रत्यधिदेवं यममावा॰ ॐ भूर्भुवःस्वः शनै
श्चरप्रत्यधिदेवं यममावाहयामि यमायसोमंसुनुतेत्यस्य यमऋषिः यमोदेवता अनुष्टुप्छंदः आवाहने॰ ॐ यमायसोमंसुनुत॰
इमंमंत्रमुच्चार्य ईषत्पीनदंडहस्तं रक्तसदृशं पाशाधरं कृष्णवर्णमहिषारूढं सर्वाभरणभूषितं शनैश्चरप्रत्यधिदेवं यममावाह॰
पद्मनैर्ऋतदले ॐ भूराहुमावाह॰ ॐ भुवोराहुमावा॰ ॐ स्वोराहुमावा॰ ॐ भूर्भुवःस्वोराहुमावा॰ कयानश्चित्रइत्यस्यवाम

देवऋषिः राहुर्देवता गायत्रीछंदः आवाहनेवि॰ ॐ कयानश्चित्रआभु॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य भगवन्राहोरविसोममर्दनसिंहिका
नंदनपैठीनसगोत्रबर्बरदेशेश्वरकालमेघद्युते व्याघ्रवदनचतुर्भुजश्वड्गचर्मशूलवरदानांकितकृष्णांबरमाल्यानुलेपनगोमेदकाभ
रणाभूषितसर्वांगशौर्यनिधेनमस्तेसन्नत्थकृष्णध्वजपताकोपशोभितेनकृष्णासिंहरथवाहनेनमेरुंप्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छसर्प
कालाभ्यांसहपश्चनैर्ऋतदलमध्येसीसकप्रतिमांदक्षिणास्युरवींशूर्पाकारपीठेथितिष्ठपूजार्थंत्वामावाहयामि तद्दक्षिणपार्श्वे
ॐ भूराह्वधिदेवान्सर्पानावाह॰ ॐ भुवोराह्वधिदेवान्सर्पानावा॰ ॐ स्वोराह्वधिदेवान्सर्पानावाह॰ ॐ भूर्भुवःस्वोराह्वधिदे
वान्सर्पानावाहयामि आयंगोरित्यस्यसार्पराज्ञीऋषिः सर्पादेवताःगायत्रीच्छंदः आवाहने॰ ॐ आयंगौःपृश्नि॰ इमंमंत्रंस-
मुच्चार्य अक्षसूत्रधरान्कुंडिकाकार पुच्छयुक्तान् एकभोगान्राह्वधिदेवान्सर्पानावाहयामि तद्वामपार्श्वे ॐ भूराहुप्र
त्यधिदेवंकालमावा॰ ॐ भुवोराहुप्रत्यधिदेवंकालमावा॰ ॐ स्वोराहुप्रत्यधिदेवंकालंआवाहयामि ॐ भूर्भुवःस्वोराहुप्रत्यधिदे
वंकालमावा॰ परंमृत्योरित्यस्यसंकुसुकऋषिः मृत्युर्देवता त्रिष्टुप्छंदः आवाहने॰ ॐ परंमृत्योअनुपरे॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य करालव
दनंनित्यगं भीषणंपाशदंडधरंसर्पवृश्चिकरोमाणंराहुप्रत्यधिदेवंकालमावाहयामि प्रत्यगुत्तरदले ॐ भूः केतुमावाहयामि ॐ
भुवःकेतुमावा॰ ॐ स्वःकेतुमावा॰ ॐ भूर्भुवःस्वःकेतुमावाहया॰ केतुंकृण्वन्नित्यस्यमधुच्छंदाऋषिः केतुर्देवता गायत्रीछंदः

आवाहने॰ ओंकेतुंकृण्वन्नकेत॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य भगवन्केतोकामरूपजैमिनिगोत्र मध्यदेशेश्वर धूम्रवर्ण ध्वजाकृते द्विभुजगदा-
वरदानांकितविचित्रांबरमाल्यानुलेपनवैडूर्यमयाभरणभूषितसर्वांगचित्रशक्तेनमस्तेसन्नद्धचित्रध्वजपताकोपशोभितेन कपोतरथवा
हनेनमेरुंप्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छ ब्रह्मचित्रगुप्ताभ्यांसह पद्मवायव्यदलमध्येकांस्यप्रतिमांदक्षिणामुखींध्वजाकारपीठेधितिष्ठपूजार्थं
त्वामावा॰ तद्दक्षिणपार्श्वे ॐ भूः केत्वधिदेवंब्रह्माणमावा॰ ॐ भुवः केत्वधिदेवंब्रह्माणमावा॰ ॐ स्वः केत्वधिदेवंब्रह्माणमावा॰
ॐ भूर्भुवः स्वः केत्वधिदेवंब्रह्माणमावा॰ ब्रह्मजज्ञानमित्यस्यनकुलऋषिः ब्रह्मादेवता त्रिष्टुप्छंदः आवाहनेवि॰ ॐ ब्रह्म-
जज्ञानंप्रथमं॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य पद्मासनस्थंजटिलंचतुर्मुखमक्षमालास्रुवपुस्तककमंडलुधरंकृष्णाजिनवाससंपार्श्वस्थित
हंसंकेत्वधिदेवंब्रह्माणंमावाह॰ तद्वामपार्श्वे ॐ भूः केतुप्रत्यधिदेवंचित्रगुप्तमावा॰ ॐ भुवः केतुप्रत्यधिदेवंचित्रगुप्तमावाह॰
ॐ स्वः केतुप्रत्यधिदेवंचित्रगुप्तमावा॰ ॐ भूर्भुवः स्वः केतुप्रत्यधिदेवंचित्रगुप्तमावाह॰ सचित्रचित्रमित्यस्यभरद्वाजऋषिः चि
त्रगुप्तोदेवता त्रिष्टुप्छंदः आवाहनेवि॰ ॐ सचित्रचित्रंचितयंत॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य उदीच्यवेषधरंसौम्यदर्शनंलेखनीपत्रोपे
तद्विभुजंकेतुप्रत्यधिदेवंचित्रगुप्तमावा॰ ९ अथकर्मसाद्गुण्यकरदेवतावाहनं शुक्लतंडुलपीठेषुकुर्यात् तत्राऽयंक्रमः शनैर्वा
युप्रदेशे ॐ भूः विनायकमावा॰ ॐ भुवः विनायकमावा॰ ॐ स्वः विनायकमा॰ ॐ भूर्भुवः स्वः विनायकमावा॰ आतूनइंद्रेत्य

स्यकाण्व ऋुसीद ऋषिः विनायकोदेवता गायत्रीछंदः आवाहने॰ ॐ आतूनइंद्रक्षुमंतं॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य चतुर्भुजंत्रिनेत्रंगजान
नंनागयज्ञोपवीतिनंचंद्रधरं दंताक्षमालापरशुमोदकोपेतचतुर्भुजंविनायकमावा॰१ तद्दक्षिणतः ॐ भूःदुर्गामावाहयामि ॐ भुवः
दुर्गामा॰ ॐ स्वःदुर्गामावा॰ ॐ भूर्भुवःस्वःदुर्गामावा॰ जातवेदसइत्यस्यकश्यपऋषिःदुर्गादेवता त्रिष्टुप्छंदः आवाहनेविनि॰
ॐ जातवेदसेसुनवाम॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य शक्तिबाणशूलखड्गचक्रचंद्रबिंबखेटकपालपरशु डंकोपेतदशभुजांसिंहारूढांदुर्गाख्य
दैत्यासुहारिणींदुर्गामावा॰२ तद्दक्षिणतः ॐ भूःक्षेत्रपालमावा॰ ॐ भुवःक्षेत्रपालमावा॰ ॐ स्वःक्षेत्रपालमावाह॰ ॐ भूर्भुवःस्वः
क्षेत्रपालमावा॰ क्षेत्रस्यपतिनेत्यस्यवामदेवऋषिः क्षेत्रपतिर्देवता ऽनुष्टुप्छंदः आवाहनेवि॰ ॐ क्षेत्रस्यपतिनावयं॰ इमंमंत्रमुच्चार्य
श्यामवर्णंत्रिलोचनमूर्ध्वकेशंसुदंष्ट्रंभ्रुकुटीकुटिलाननंनूपुरालंकृतांघ्रिंसर्पमेखलायुतसर्वांगमतिक्रुद्धंक्षुद्रघंटिकाढ्यंगुल्फावलंबि
नृकरोटिमालाधारिणंउरगकौपीनंचंद्रमौलिंदक्षिणहस्तैःशूलवेतालखड्गडुडुभीन्दधानंवामहस्तैःकपालघंटाचर्मचापान्दधानंभीमं-
दिग्वाससममितद्युतिंक्षेत्रपालमावाहयामि ३ तद्दक्षिणतः॰ ॐ भूःवायुमावाह॰ ॐ भुवोवायुमा॰ ॐ स्वर्वायुमावा॰ ॐ भूर्भुवःस्व
र्वायुमावा॰ ऋाणाशिशुरित्यस्यत्रितऋषिः वायुर्देवता ष्णिक्छंदः आवाहने॰ ॐ ऋाणाशिशुर्महीनां॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य धाव
द्धरिणपृष्ठगतंध्वजवरदानधारिणंधूम्रवर्णवायुमावाह॰४ तद्दक्षिणतः ॐ भूराकाशमावाह॰ ॐ भुव आकाशमावा॰ ॐ स्वरा-

काशमावा॰ ॐ भूर्भुवः स्वराकाशमावा॰ आदित्प्रत्नस्येत्यस्य वत्सऋषिः अंतरिक्षंदेवता गायत्रीछंदः आवाहनेवि॰ ओंआदित्प्रत्नस्य
रे॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य नीलोत्पलाभंनीलांबरधारिपांचद्राकोंपेतद्विभुजंषंढमाकाशमावाह॰५ तद्दक्षिणतः ॐ भूरश्विनावावाह॰ ॐ भुवो
श्विनावावाह॰ओंस्वरश्विनावावाह॰ ॐ भूर्भुवः स्वरश्विनावावाह॰ अश्विनावर्त्तिरस्मदेत्यस्यराहूगणोगौतमऋषिः अश्विनौदेवते उ-
ष्णिक्छंदः आवाहनेवि॰ ओंअश्विनावर्त्तिरस्मदा॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य प्रत्येकं ओषधिपुस्तकोपेतदक्षिणवामहस्तावन्योन्यसंयुक्त
देहौ एकस्य दक्षिणपार्श्वेअपरस्यवामपार्श्वेरत्नभांडकरशुक्लांबरधारिनारीयुग्मोपेतौदेवभिषजावश्विनावावाहयामि ६ अथक्रतु
संरक्षकेंद्रादिलोकपालावाहनंपूर्ववत्तंडुलपीठेषुकुर्यात् तत्राऽयंक्रमः तत्रप्राग्दलाग्ने॰ भूरिंद्रमावाह॰ भुवइंद्रमावा॰ ॐ स्वरिंद्र
मावा॰ ॐ भूर्भुवः स्वरिंद्रमावा॰ इंद्रंवइत्यस्यमधुच्छंदाऋषिः इंद्रोदेवता गायत्रीछंदः आवाहने॰ ॐ इंद्रंवोविश्वत॰ इमंमंत्रंसमु॰
स्वर्णवर्णंसहस्राक्षंवज्रपाणिंशचीप्रियमिंद्रमावाह॰ १ आग्नेयदलाग्रे ॐ भूरग्निमावाह॰ ॐ भुवोग्निमावा॰ ॐ स्वरग्निमावाह॰
ॐ भूर्भुवः स्वरग्निमावा॰ अग्निमीळइत्यस्यमधुच्छंदाअग्निर्गायत्री आवाहने॰ ओंअग्निमीळे॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य रक्तवर्णंसप्ता
र्चिषंसप्तहस्तं शक्त्यन्नस्रुक्स्रुवतोमरव्यंजनघृतपात्राणिदधानंस्वाहाप्रियंमेषवाहनमग्निमावाहयामि २ याम्यदलाग्रे ॐ भूर्य
ममावाह॰ ॐ भुवोयममावा॰ ॐ स्वर्यममावाह॰ ॐ भूर्भुवः स्वर्यममावा॰ यमायसोममित्यस्ययमोयमोनुष्टुप् आवाहनेवि॰

ॐ यमायसोमंसुनुत॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य रक्तवर्णंदंडधरंमहिषवाहनमिलाप्रियंयममावा॰३ नैर्ऋतदलाग्रे ॐ भूःनिर्ऋतिमा॰
ॐ भुवःनिर्ऋतिमावा॰ॐ स्वःनिर्ऋतिमावा॰ॐ भूर्भुवःस्वःनिर्ऋतिमावा॰ मोषुणइत्यस्यघोरःकण्वोनिर्ऋतिर्गायत्री आवा
हने॰ ॐ मोषुणःपरापरा॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य नीलवर्णंखड्गचर्मधरंऊर्ध्वकेशंनरवाहनंकालिकाप्रियंनिर्ऋतिमावाहयामि४
पश्चिमदलाग्रे ॐ भूःवरुणमावाह॰ॐ भुवःवरुणमावा॰ॐ स्वःवरुणमावा॰ॐ भूर्भुवःस्वःवरुणमावा॰ उदुत्तमंमुमुग्धि
नइत्यस्यशुनःशेपऋषिःवरुणोदेवतागायत्रीछंदःआवाहने॰ ओंउदुत्तमंमुमुग्धिनो॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य रक्तभूषणंनागपाश
धरंमकरवाहनंपद्मिनीप्रियंसुवर्णवर्णंवरुणमावा॰ ५ वायव्यदलाग्रे ॐ भूःवायुमावा॰ॐ भुवोवायुमावा॰ॐ स्वर्वायु-
मावाह॰ॐ भूर्भुवःस्वर्वायुमावा॰ तववायोइत्यस्यांगिरसोव्यश्वऋषिः वायुर्देवता गायत्रीछंदःआवाहने॰ ॐ तववायवृत॰
इमंमंत्रमुच्चार्य श्यामवर्णंहेमदंडधरंकृष्णमृगवाहनंजगत्प्राणरूपंमोहिनीप्रियंवायुमावाहयामि ६ उत्तरदलाग्रे ॐ भूःकु-
बेरमावाह॰ॐ भुवःकुबेरमावा॰ॐ स्वःकुबेरमावा॰ ॐ भूर्भुवःस्वःकुबेरमावा॰ त्वंनःसोमइत्यस्यगोतमोराहूगणःकुबेरो-
गायत्री कुबेरावाह॰ ॐ त्वंनःसोमविश्वतो॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य स्वर्णवर्णंनिधीश्वरंकुंतपाणिमश्ववाहनंचित्रिणीप्रियंकुबेर
मावाह॰ ७ ऐशानदलाग्रे ॐ भूरीशानमावा॰ॐ भुवईशानमावा॰ ॐ स्वरीशानमावा॰ॐ भूर्भुवःस्वरीशानमावाहया॰

कद्रुद्रायेत्यस्य कण्वऋषिः रुद्रोदेवतागायत्री छंदः आवाहने॰ ॐ कद्रुद्रायप्रचेतसे॰ इमंमंत्रंसमुच्चार्य शुद्धस्फटिकवर्णंवरदाक्ष
यम्भूलाक्षसूत्रधरं वृषवाहनंगौरीप्रियमीशानमावाह॰ ८ एवमेकचत्वारिंशद्देवताआवाह्यकलशेचवरुणमावाह्यपूजयेत् तत्रचंद
नादिषुग्रहभेदेनव्यवस्थाविधिः परिशिष्टे रक्तचंदनोमलयजोदेवदारुः कुंकुमोमनःशिलाशंखपिष्टंतिलपिष्टं केतकीरजः कस्तू
रिका तेनवानुलेपनानि मलयजमेववा रक्तपद्मं कुमुदं रक्तकरवीरम् पाटलं चंपकं कुंदमिंदीवरं कृष्णाधत्तूरं तच्चित्रवर्णमिति नव
पुष्पाणि मल्लिकैववा कृष्णावर्णाःअक्षताः अहतवस्त्रयुग्मानिच कंदरसो मयूरशिखा दशांगः सर्जरसोबिल्वफलं श्रीवासःकृ
ष्णागरुः जटामांसी मधूकमितिनवधूपाः गुग्गुलुरेकएववा सर्पिषादीपस्तिलतैलेनवा हविष्यान्नं पायसं पललान्नं क्षीरोदनः
दध्योदनः कृसरोमाषान्नं चित्रान्नमिति नवोपहारास्त्रिवृदन्नमेकमेववा माणिक्यंमौक्तिकं प्रवालं मरकतं पुष्परागःवज्रो
नीलः गोमेदिकं वैडूर्यमिति नवरत्नान्येकमेववा माणिक्यमिति पूजायांविशेषांतरमपि तत्रैवोक्तं पुष्पांजलिप्रयोगेणावाहनमं
त्रैराबाह्यनमोंतैर्नामभिः क्रमेणधूपदीपांतानुपचारानर्पयेदिति नामभिः ॐआदित्यायनमः इत्येवंरूपैःक्रमेणेति असनपाद्या
र्घादीनांप्रसिद्धक्रमेणैवाऽर्पणंकार्यमित्युच्यते तेनपुष्पानंतरंपठितानामप्यक्षतवस्त्राणांस्वकालएवार्पणंबोध्यम् दीपांतानित्य
तद्गुणसंविज्ञानबहुव्रीहिः पुष्पांतानितियावत्स्नाकृस्विष्टकृतोग्रहाणांघंटादिशब्दैर्धूपदीपैरुपहारानुपहृत्येतिहोमोत्तरंपरिशिष्टे

क्तेः पारिजातादिप्रयोगेषु होमात्पूर्वं ग्रहाणां पूर्वोक्तद्रव्यैः पुष्पसमर्पणपर्यंतं पूजां कुर्यात् अन्यदेवतामलयजगंधशतपत्रपुष्पैस्तथै
व पूजयेदित्युक्तेः होमोत्तरं च सर्वदेवतानां धूपदीपप्रभृतिपूजाया एवोपदेशात् अतो होमात्पूर्वोत्तरकालयोर्व्य वस्थया वित्तता पूजा
कार्या तत्र पूर्वकाले गंधपुष्पेषु यथोपदेशो शक्तं प्रतिद्रव्यव्यवस्था अशक्तं प्रत्येकोपदेशः उत्तरपूजायां नैवेद्येषु सपुष्परत्ननिवेदनेषु
च तथैवोपदेश इति बोध्यम् उत्तरपूजावसर एव रत्नासंभवे सुवर्णपुष्पाणि दद्यादित्युक्तं परिशिष्टे एवं ग्रहपीठगतसर्वदेवतानां पुष्पांतपूजां
कृत्वा स्थंडिले कुंडे वाचार्योऽग्निं प्रतिष्ठाप्यान्वादध्यात् तत्र परिशिष्टम् अथाग्निमुपसमाधाय सह त्विग्भिः समिच्चर्वाज्यानि प्रत्ये-
कं शतैकावराभिः सहस्रपराभिराहुतिभिर्निमित्तशक्त्यपेक्षया जुहुयात् प्रधानदशांशेन पार्श्वदेवतयोस्तदर्द्धेनेतरेषां स्वाहांतैर्नामभि
र्होमस्तल्लिंगमंत्रैर्वा सकृदवदानेन च चरुहोमः पाणिना प्रसृतिमितान्व्रीहींस्तिलांश्च व्याहृतिभिर्हुत्वेति सयदिमंत्रैरिष्टस्तदेते मंत्रा-
गवंत्याकृष्णेनेत्यादि चर्वाहुतिप्रमाणं सिद्धांतशेखरे अन्नं ग्राससमं ग्राह्यमिति हेमाद्रौ स्कांदे अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरं
तथा अष्टाविंशतिमष्टौ वा एकैकस्य तु होमयेत् नैवेद्यशेषं हुत्वा च होममंत्रैस्ततः परम् अथ व्याहृतिभिर्हुत्वा एकैकस्य यथाक्र
ममिति पचनाग्नौ पक्वमन्नं गुडादिमिश्रं कृत्वा किंचित्किंचित्सूर्यादिभ्यो निवेद्य तच्छेषं मंत्रैर्जुहुयादित्यर्थः एतद्बह्वृचान्यविषयं बह्वृ
चानां तु परिशिष्टे होमानंतरमेव नैवेद्यसमर्पणस्योक्तत्वात्तथैवानुष्ठानं युक्तमिति पारिजातः अनेनाहुतिसंख्यादावपि परिशिष्टोक्तपक्ष

स्यैवबहृचैरादरः कार्य इत्युक्तं भवति यद्यप्याश्वलायनेनाष्टोत्तरशतं होममष्टाविंशतिमेव वा कुंडे वा स्थंडिले वैकः कुर्यात्कुर्वन्पृथ-
क्पृथगिति स्मृतिरूपेणोक्तम् तत्रैकः कुर्वन्कुर्यादित्येकाचार्यपक्षे नियमपरम् प्रधानहोमानंतरं होमांतरमाह पारिजाते भगवान्
अथ स्रुवेण जुहुयात्सूर्यपाकरुद्रकान् सूर्यो नो पंचकं सूक्तमुदुत्यं जातवेदसम् नमो मित्रस्य वरुणश्चित्रं देवानामित्यपि उद्वेति सुभगः
पंचर्चाभिर्ऋग्भिर्घृताहुतीः त्वमग्ने प्रथमं सूक्तमित्यष्टादशकर्चकम् त्वमग्ने द्युभिः षोडशाभिर्घृतेन जुहुयात्ततः अथ रुद्राय जुहुयात्कद्रु
द्राय षड्वाहुतीः इमा रुद्राय च तथा सूक्तेन च ततः परम् आ ते पितर्मरुतामिति सूक्तेन च घृताहुतीरिति आश्वलायनः पूर्णाहुतिं च व
स्त्वंते होमे ग्रहमखे गुरुशिष्ट्वस्त्वंते होमांते इति व्याख्यातं पारिजाते अतः प्रायश्चित्तहोमांते पूर्णपात्रनिनयनात्प्राक्पूर्णाहुतिः कार्येत्यर्थः
पूर्णाहुत्यनंतरं प्रणीतानिनयनाद्यर्चनांतं कृत्वाऽभिषेकः होमं समापयेदिति प्रकृत्याऽथ यजमानाभिषेक इति परिशिष्टात् एवं प्रकृत्य तद्वि
धिरुक्तस्तत्रैव ग्रहवेदेः प्रागुदीच्यां शुचौ देशे संमृष्टालंकृते प्राक्प्रवणे चतुष्पादं दीर्घं चतुरस्रं सोत्तरच्छदं पीठं निधाय तत्रोदगग्रान्मू-
लान्हरितदर्भानास्तीर्य प्राङ्मुखं कर्तारं सामात्यमुपवेश्याचार्यः सहर्त्विग्भिरभिषेककुंभमादाय प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठन्नौदुंबर्यार्द्रया शाखं
या सपलाशया सहिरण्यपवित्रया सकुशदूर्वापल्लवयांतर्धाय कुंभोदकपृषद्भिरभिषेचयेत् अब्लिंगाभिर्वारुणीभिरन्याभिः शांतिपवि
त्रलिंगाभिर्ग्रहाभिषेकमंत्रैः श्रीसूक्तेनेमा आपः शिवतमा इति तृचेन देवस्य त्वेति च यजुषा भूर्भुवः स्वरिति च व्याहृतिभिरेवमभिषिक्त-

स्तेभ्योग्रहोक्तांदक्षिणांदद्यात् गौःशंखोरक्तोनड्वान्हिरण्यंपीतंवासःश्वेतोऽश्वःकृष्णागौःकालायसंहस्तीछागोवेतिपुनर्हिरण्ये
नसंमितांकुर्यादभावेसर्वेषांहिरण्यमेववातुष्टिकरंदद्यात्द्विगुणमाचार्यायत्रिहृतान्नेनब्राह्मणान्भोजयित्वाशांतिःपुष्टिस्तुष्टिश्चास्त्वि
तिवाचयेत् ज्ञातिसंबंधिबांधवांश्चतोषयेदेषग्रहयज्ञःसर्वारिष्टशमनःसर्वपुष्टिकरःसर्वाभीष्टप्रदइति त्रिहृतान्नेनेतिस्थानेघृतान्नेने
तिक्वचित्पाठः अभिषेकादौविशेषःपारिजाते वसिष्ठः स्वस्तिकंकल्पयेत्पश्चात्कुंडस्यैशानदेशतः यजमानाभिषेकार्थंतत्रभद्रा
सनंन्यसेत् प्राङ्मुखस्योपविष्टस्ययजमानस्यतत्रच अभिषेकंततःकुर्यादाचार्योब्राह्मणैःसह वक्ष्यमाणैःस्वमंत्रैश्च अब्लिंगैर्वेदमंत्र
कैः स्वमंत्रैर्ग्रहमंत्रैः कुंभोदकैःपुण्यतमैरुक्तद्रव्यसमन्वितैः ततस्तस्याभिषिक्तस्यरक्षार्थंबलिमुत्सृजेत् दिग्विदिक्षुचचित्रान्नै
र्दीपैर्नीराजयेत्ततः शुक्लमाल्यांबरधरःशुक्लगंधानुलेपनः ततोमंडपमागत्यध्यायेदग्निंग्रहान्सुरान् प्रत्येकंप्रतिमंत्रैश्चदद्यात्पुष्पां
जलिंततइति उद्वासनविधिःपारिजातेवाम्ननीये प्रणवंत्वादितःकृत्वाभूर्भुवःस्वस्ततःपरम् चतुर्थ्यानामसंयुक्तंनमस्कारांत
योजितम् अनेनावाहनंकुर्यादनेनैवविसर्जनम् आचार्यप्रभृतिभ्यश्चग्रहार्चनफलंततः समिदाज्यचरूणांचतिलहोमफलंततः
ब्रह्मत्वेकुंभपूजायांचार्चनस्यफलंचयत् लोकपालगणेशाद्यास्तत्रयाअंगदेवताः तासांहोमफलंतद्वद्गृह्णीयाज्जलपूर्वकम् आज्यं-
निरीक्ष्यदत्वाचब्राह्मणान्भोजयेत्ततइति ब्राह्मणभोजनेशक्ताशक्तभेदेनव्यवस्थोक्तामात्स्ये एकमेकाहुतेर्विप्रंहोमेत्वन्नेनभो

वचनीयमितिवातद्दैक्षमाचार्यायनिवेद्यमध्यान्हसंध्यामुपास्यगुरुसन्निधावचपलस्तिष्ठन् अहःशेषंनयेत् अनुप्रवचनीयारंभात्स्व-
वेंगर्जितवृष्ट्यादिसंभावनायांदिवैववचरुश्रपणांतंकृत्वाऽस्तमितेहोमंकुर्यात् नसंध्यागर्जितेकालेनवृष्ट्युत्पातदूषिते ब्रह्मौदनंपचेदग्नौ
पक्वंचेन्ननिवर्त्तते इतिसंग्रहोक्तेः पाकाभावेगर्जितादिनिमित्तेतुशांतिंकृत्वापाकःकार्यः यथोक्तंविधानमालायां ब्रह्मौदनविधेःपूर्वंप्र
दोषेगर्जितंभवेत् तदाविघ्नकरंज्ञेयंबटोरध्ययनस्यतत् १ तस्यशांतिविधानंतुवक्ष्येशास्त्रानुसारतः स्वस्तिवाचनपूर्वंतुहवनंका
रयेद्बुधः २ प्रधानंपायसंतत्रसाज्यंसाष्टशतंपतिः सूक्तंबृहस्पतेर्विद्वान्पठेत्प्रज्ञाविवृद्धये ३ गायत्रीयजनेमंत्रःप्रायश्चित्तंतुस-
र्पिषा धेनुंसवत्सकांदद्यादाचार्यायपयस्विनीम् ४ शीलान्होमविधेः पश्चाद्ब्राह्मणान्भोजयेत्ततः शतमष्टोत्तरंधीमान्ततोब्रह्मौ
दनंपचेदिति अथप्रयोगः ब्रह्मौदनपाकात्पूर्वंगर्जितेनसूचितस्यब्रह्मचारीकर्तृकाध्ययनविघ्नस्यनिरसनद्वाराश्रीपरमेश्वरप्री
त्यर्थंशांतिंकरिष्येइतिसंकल्प्यगणेशपूजनस्वस्तिवाचनेकृत्वाचार्यवरणंकार्यं आचार्यःयदत्रेतिसर्षपविकिरणादिभूसंस्कारंकृ-
त्वास्थंडिलेऽग्निंप्रतिष्ठाप्यान्वाधानंकुर्यात् चक्षुषीआज्यनेत्यंते अत्रप्रधानं सवितारं अष्टोत्तरशतसंख्याभिःसाज्यपायसाहुतिभिः
शेषेणेत्यादिमरुतआज्येनेत्यंते सवितारमाज्येनेति प्रणीताप्रणयनांते आज्यनिर्वापादि आज्येनसहगृहसिद्धपाय सस्यपर्यग्निकरणं
संमार्गांते पायसमग्नावधिश्रित्याभिघार्योदगुद्वास्य दक्षिणतआसाद्याग्न्यर्चनाद्याज्यभागांते ष्टोत्तरशतसंख्याहुतिपर्याप्तंसाज्यपाय-

संस्रवित्रेनममेतित्यक्तस्याचार्यस्तावतीराहुतीर्हस्तेनगायत्र्याजुहुयात् ततोबृहस्पतिसूक्तंजपेत् ततःस्विष्टकृदादियद्वोदेवाइत्याहु-
त्यंतेगायत्र्याज्याहुतीः कर्मशेषंसमाप्याचार्यायसवत्सांपयस्विनींधेनुंसंप्रददे इतिसंकल्प्य अष्टोत्तरशतसंख्यान्सुशीलान्ब्राह्मणा
न्भोजयिष्येइतिसंकल्पंकुर्यात् यथाशक्तिवा ततईश्वरार्पणंकुर्यादिति ब्रह्मौदनपाकात्पूर्वंगर्जितनिमित्तकशांतिः मेधाजननात्पूर्वका
लीनाग्निकार्येयावदुपनयनाग्निनाशेउपनयनाहुतिभिःकटिसूत्रादिधारणादिमाणवकसंस्कारावक्षारणाग्निकार्यं गायत्र्युपदेशंवर्जं
पूर्वोत्तरतंत्रसहिताभिरग्निमुत्पाद्यतत्रानुप्रवचनीयादिपूर्वभाव्यग्निकार्यपूर्वकमनुप्रवचनीयादिकार्यं अष्टवर्षंब्राह्मणमुपनयीतेत्यत्रद्वि
तीयावगतस्यसंस्कारस्यहोमात्कर्यसिद्धिरित्याकांक्षायां आज्यसमिदाहुतिसंस्कृताग्नितेजसामासमनज्मीतिसमंजनद्वारेणेतिसा
मर्थ्यादवगमात् गायत्र्युपदेशपूर्वभाविनःसमंजनस्यतद्योग्यतामि वानुप्रवचनीयामेधाजननाद्गायत्र्युपदेशात्पूर्वंसमंजनस्यतत्तद्योग्यता
यामुपयोगस्यौचित्यापातत्वात् मेधाजननांतानांत्रयाणामपिवेदाध्ययनोपयोगित्वेनतद्वारामीमांसकप्रसिद्धाध्ययनांगत्वोपपत्तेः
अनयैवरीत्यामेधाजननोत्तरमग्निकार्याणामपिसमंजनकरणकाध्ययनयोग्यताद्वारैवनियुक्ताध्ययनांगत्वोपपत्तेः ज्योतिष्टोमभाव
नारंभेसमुत्पन्नयूपस्यतद्भावनांतर्गतपशुत्रयसाधारण्यवच्चोपनयनभावनारंभेसमुत्पन्नाग्नेस्तद्भावनांतर्गतयोग्यतात्रयसाधारण्य-
मभिप्रेत्ययुक्तेर्मेधाजननपर्यंतमुपनयनाग्निधारणोक्तिसंभवात् एवंचशेषिणांमेधाजननांतानांशेषानुष्ठानसमर्थत्वात्भवत्युपनय

नाहुतिभिरस्युत्पत्तिः नचसंस्कृतमाणवकस्य संस्कारैः प्रयोजनमितिपुनः संधाने पाणिग्रहणादीनामिवात्रापिकटिसूत्र धारणा-
दीनांनिवृत्तिः नष्टस्योपनयनाग्नेः पुनरुत्पत्तिंकरिष्यइतिसंकल्पः नष्टस्योपनयनाग्न्युत्पत्तिहोमेविनियोगइतिविशेषः अथब्र-
ह्मचारी सायंसंध्यामुपास्यसायमग्निकार्यंचोपनयनाग्नौकृत्वा स्वासीनः प्राणानायम्यदेशकालौसंकीर्त्य उपनयनांगमनुप्रवचनीय
होमंकरिष्येइतिसंकल्प्यस्थंडिलांतरेहोमचिकीर्षायामुपलेपाद्युपनयनाग्निप्रतिष्ठापनांतंकृत्वा अन्यथात्वग्निंध्यात्वाआ
घारावाज्येनेत्यंते सदसस्पतिंसवितारमृषीन् प्रधानदेवताश्चरुणाशेषेणास्विष्टकृतमित्यादिसद्योयक्ष्यइत्यंतमुक्त्वासमिद्धूयाध्याना
दिप्रणयनांतंकृत्वाभिक्षातंडुलांस्तूष्णींदेवतात्रयमुद्दिश्यचतुरश्चतुरोमुष्टीन् निरूप्यब्राह्मणभोजनपर्याप्तमन्वोप्यतूष्णींप्रोक्ष्याव
हत्यत्रिःफलीकृत्यप्रक्षाल्यश्रपयित्वाशृतःस्थालीपाकइत्याचार्यायनिवेदयेत् शृतोब्रह्मौदनःशृतोनुप्रवचनीयइतिचेतिजयंतः
बटोरेवंकरणाशक्तौश्रपणांतमन्येनकारयेत् अथाचार्यआज्यसंस्काराद्याघारांतंकृत्वाऽवदानधर्मेणचरुमवदायजुहुयात् सद
सस्पतिमित्यस्यकाण्वोमेधातिथिःसदसस्पतिर्गायत्री अनुप्रवचनीयचरुहोमेविनियोगः सदसस्पतिम० मेधांस्वाहा बटुःस
दसस्पतयइदं० तत्सवितुर्विश्वामित्रःसविता गायत्री अनुप्रवचनीयचरुहोमे० तत्स० स्वाहा बटुःसवित्रइदं० ऋषिभ्यःस्वा०
बटुःऋषिभ्यइदं० ततःस्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्यचरुशेषेणत्र्यवरान्ब्राह्मणान्भोजयित्वादक्षिणांदत्वास्य वेदसमाप्तिर

स्त्विति भवंतो ब्रुवंत्विति प्रार्थयेत् तेच वेदसमाप्तिरस्त्विति ब्रूयुः ईश्वरार्पणं कृत्वा साचार्यो भुंजीतेत्यनुप्रवचनीयप्रयोगः अत्र व्र-
तंकारिकायां क्षीरादिवर्जमश्नीयाद्ब्रह्मचारी दिनत्रयम् शयीताधश्चतुर्थेन्हि मेधाजननमाचरेत् यद्वा द्वादशरात्रं स्याद्वब्दं व्रतमथा
पि वा तदानदं तत एव स्यान्मेधाजननसंज्ञकमिति मेधाजननविधिश्चोक्त आश्वलायनस्मृतौ कुर्याच्चि मेखलां वेदिं सर्वतो द्वादशांगुलां
शुचौ भागुत्तरे भागे तस्यां मेधां समर्चयेत् पलाशशाखां वा तन्मध्ये पत्रांकुरसमन्विताम् आर्द्रां वाथ कुशस्तंबं समूलं स्थापयेद्गुरुः मेधा
मावाह्य मतिमान् मेधायै नम इत्यथ गंधपुष्पाक्षतैः सम्यक् धूपदीपादिभिः पुरा इष्ट्वा निवेदयेदेनां सक्तुमिश्रं सयावकम् समोद
कं निवेद्यान्नं पुनश्चाभ्यर्च्य पूर्ववत् प्रणम्य तस्यै मेधायै व्रतिभिः सारयेज्जलम् उच्चरन् सुश्रवो मंत्रं जलं गृह्य प्रदक्षिणं संस्राव्य
तां नमस्कृत्य तथा कुर्यात्पुनः पुनः एवं त्रिवारमावर्त्य दंडाजिनकमंडलून् वेद्यां निःक्षिप्य च स्नात्वा वाससी च विनिःक्षिपेत्
मेखलां चोपवीतं च धृत्वान्ये ते विनिःक्षिपेत् वाससी ते स्वगुरवे मेधाजननकर्मणि दद्यात्तावत्प्रभृत्येव कौपीनेन प्रवर्त्तते पुण्याह
वाचनं कृत्वा ब्राह्मणांश्चापि भोजयेत् त्वामावहति सा मेधा मेधाजननकर्मणः तत्कर्तव्यं प्रयत्नेन व्रतस्य च समाप्तय इति पारि-
जाते भगवान् गृहान् प्रतीयाद्गुर्वाद्यैः समस्तैर्बंधुभिः सह पथि स्वस्त्ययनान्मंत्रान् पठेयुर्ब्राह्मणाः सह ततः सन्मंगलैर्दीपैः पूर्ण
कुंभादिभिर्युतः प्रापयेद्गृहमाचार्यः पुण्याहं वाचयेत्तत इति अथ प्रयोगः व्रतसमाप्तिपरदिने स्वगृहान्नैर्ऋतदक्षिणाग्ने-

जयेत् अत्याद्योमध्यमश्चापिविप्रमेकंशताहुतेः सहस्रस्याहुतेर्वैकंजघन्योविप्रभोजयेत् अन्यथादहतिक्षिप्रंतद्राष्ट्रंनात्रसंश-
यः अन्नतःभाहरेद्राष्ट्रमममंत्रश्चर्त्विजोगुरुम् होमःकारयितारंचस्रुक्कृतोपित्वदक्षिणः तस्माद्दातुमशक्तोयोदक्षिणाश्चान्नमेव
च जपैःप्रणामैःस्तोत्रैश्चतोषयेत्तर्पयेत्ग्रहानिति अन्वाधानादिप्रयोगः ऋत्विग्भिरन्वारब्ध्यःसमिद्द्वयमादायचक्षुषीआज्येने-
त्यंते आदित्यंप्रत्येकंशतसंख्याभिरर्कसमिच्चर्वाज्याहुतिभिःअग्निंरुद्रंचप्रत्येकंदशसंख्याभिस्तदाहुतिभिः सोमंप्रत्येकं१००शत
संख्याभिःपलाशसमिच्चर्वाज्याहुतिभिः अपःगौरींच प्रत्येकंदशसंख्याभिस्तदाहुतिभिः अंगारकं प्रत्येकंशतसंख्याभिःखदि
रसमिच्चर्वाज्याहुतिभिः पृथिवींस्कंदंच प्रत्येकंदशसंख्याभिःतदाहुतिभिः बुधं प्रत्येकंशतसंख्याभिरपामार्गसमिच्चर्वाज्याहुतिभिः
विष्णुंपुरुषंच प्रत्येकंदशसंख्याभिस्तदाहुतिभिः बृहस्पतिं प्रत्येकंशतसंख्याभिरश्वत्थसमिच्चर्वाज्याहुतिभिः इंद्रंब्रह्माणंच
प्रत्येकंदशसंख्याभिस्तदाहुतिभिः शुक्रं प्रत्येकंशतसंख्याभिरौदुंबरसमिच्चर्वाज्याहुतिभिः इंद्राणीमिंद्रंच प्रत्येकं दशासंख्या-
भिस्तदाहुतिभिः शनिं प्रत्येकंशतसंख्याभिःशमीसमिच्चर्वाज्याहुतिभिः प्रजापतिंयमंच प्रत्येकंदशसंख्याभिस्तदाहुभिभिः
राहुं प्रत्येकंशतसंख्याभिर्दूर्वासःर्वाज्याहुतिभिः सर्पान्कालंच प्रत्येकंदशसंख्याभिस्तदाहुतिभिः केतुं प्रत्येकंशतसंख्याभिः
कुशसमिच्चर्वाज्याहुतिभिः ब्रह्माणंचित्रगुप्तंच प्रत्येकंदशसंख्याभिस्तदाहुतिभिः ९ विनायकंदुर्गांक्षेत्रपालंवायुमाकाशं

अश्विनाविद्रुमग्निंयमंनिर्ऋतिंवरुणंवायुंकुबेरमीशानंच प्रत्येकंपंचसंख्याभिःपालाशसमिच्चर्वाज्याहुतिभिः अग्निंवायुंसूर्य-
प्रजापतिंचैकैकयाव्रीहितिलाहुत्यासूर्यंत्रयोदशवारमाज्येन अग्निंचतुस्त्रिंशद्वाररुद्रंद्वात्रिंशद्वारमाज्येन शेषेणास्विष्टकृतमित्या
दिपात्रासादनकालेबह्वीनांचरूद्वासनस्थालीनामाज्यस्थालीनांस्रुवाणांच बहूनामासादनंकार्यंयुगपदनेककर्तृकचर्वाज्यहोम-
निर्वाहायकालेलोकसिद्धान्नतिलव्रीहिभिःसहाज्यस्यत्रिःपर्यग्निकरणम् स्रुवाणांसंमार्गोंतेदर्व्याःसंमार्गः ततोऽन्नंपात्रांत
रेपृथक्कृत्वाऽग्नावधिश्रित्यस्रुवेणाभिघार्योदगुद्वास्याज्याद्दक्षिणतोव्यवहितदेशेबर्हिष्यासाद्यप्रत्यभिघार्यतदुत्तरतोव्रीहितिला-
नासाद्यर्त्विगन्वारब्धइध्माधानादिआज्यभागांतंकुर्यात् ततोयजमानस्त्यागंकुर्यात् शतशतसंख्याआर्कादिजातीयसमि
धःशतशतसंख्याहुतिपर्याप्तश्चरुःशतशतसंख्याहुतिपर्याप्तमाज्यंच आदित्यायसोमायांगारकायबुधायबृहस्पतयेशुक्रायश
नैश्चरायराहवेकेतवेचनमम दशदशसंख्याअर्कादिजातीयसमिधः दशदशसंख्याहुतिपर्याप्तश्चरुः दशदशसंख्याहुतिपार्या-
प्तमाज्यंच अग्नयेरुद्रायाऽद्भ्योगौर्यैपृथिव्यैस्कंदायविष्णवेपुरुषायेंद्रायब्रह्मणइंद्राण्याइंद्रायप्रजापतयेयमायसर्पेभ्यःकालायब्रह्म
णोचित्रगुप्तायनमम पंचपंचसंख्यापलाशसमिधःपंचपंचसंख्याहुतिपर्याप्तश्चरुःपंचपंचसंख्याहुतिपर्याप्तमाज्यंच विनाय
कायदुर्गायैक्षेत्रपालायवायवेआकाशायाऽश्विभ्यां इंद्रायाऽग्नयेयमायनिर्ऋतयेवरुणायवायवेकुबेरायेशानाय एकैकाहुतिप

यांमास्तिलव्रीहयोऽग्नयेवायवेसूर्यायप्रजापतये त्रयोदशाहुतिपर्याप्तमाज्यंसूर्याय चतुस्त्रिंशदाहुतिपर्याप्तमाज्यमग्नये द्वात्रिं
शदाहुतिपर्याप्तमाज्यंरुद्रायेति ततोऽष्टर्त्विक्सहिताचार्यपक्षेआचार्यआदित्यायजुहुयादितरेइतरग्रहेभ्यः ऋत्विक्चतुष्टयप
क्षे द्वाभ्यांद्वाभ्यांग्रहाभ्यामेकैकोजुहुयात् तत्रद्व्यंगुलादूर्ध्वंमध्यमानामिकांगुष्ठैर्मूलभागेसमिधमादायदधिमध्वाज्याक्तांजुहुयात्
पाणिनाग्रासंसमंचरुं आज्यंस्रुवेण तदभावेऽश्वत्थादियज्ञियपर्णेनसर्वेप्राङ्मुखाउदङ्मुखावात्हृदयनिहितोर्ध्ववामपाणयोजुहुयुः
आचार्यःप्रभूततिलव्रीहीन्व्यस्तसमस्तव्याहृतिभिर्हुत्वाऽज्यहोमंकुर्यात् सूर्योनइतिपंचर्चस्यसूक्तस्यसूर्यपुत्रश्चक्षुःसूर्योगायत्री
ग्रहमखांगाज्यहोमेविनियोगः उदुत्यमित्यस्यकाण्वःप्रस्कण्वःसूर्योगायत्री नमोमित्रस्येत्यस्यसूर्यपुत्रोभितपाःसूर्योजगती चि
त्रंदेवानामित्यस्यांगिरसःकुत्सःसूर्यस्त्रिष्टुप् उद्वेतिसुभगइतिपंचर्चस्यसूक्तस्यमैत्रावरुणोवसिष्ठःसूर्यस्त्रिष्टुप् त्वमग्नेप्रथ-
मइत्यष्टादशर्चस्य सूक्तस्यांगिरसोहिरण्यस्तूपोग्निर्जगतीअंत्याष्टमीषोडश्यस्त्रिष्टुभः त्वमग्नेद्युभिरित्यस्यषोडशर्चस्य
सूक्तस्यगृत्समदोग्निर्जगती कद्रुद्रायेतिनवर्चस्यसूक्तस्यघोरःकण्वोरुद्रोगायत्री इमारुद्रायतवसेत्येकादशर्चस्यसूक्तस्यकु-
त्सोरुद्रोजगत्यंत्येत्रिष्टुभौ आतेपितरितिपंचदशर्चस्यासूक्तस्यगृत्समदोरुद्रस्त्रिष्टुप् एवमेकोनाशीतिमंत्रैःस्वाहांतैस्तावती
राहुतीर्हुत्वाग्रहवेदिस्थदेवताभ्योवरुणायचघंटाशब्देनधूपदीपनैवेद्यतांबूलादीन्पुष्पांजल्यंतानुपचारान्समर्पयेत् धूपदीप

नैवेद्येषुपूर्वोक्तव्यवस्थाविधिस्तदसंभवेतूक्तसाधारणविधिःस्वीकार्यः तत्रसूर्यायभद्रमुस्तारव्यकंदधूपः सोमायमयूरशिखा
भौमायदश्वांगः बुधायरालारव्यःसर्जरसः गुरवेबिल्वफलं शुक्रायबीडारव्यःश्रीवासः शिष्टत्रिभ्यःक्रमेणकृष्णागरुजटामांसी
मधूकानीतिधूपाःदीपःसर्पिषातिलतैलेनवासर्वेषां षाष्टिकमादित्याय सोमायपायसं भौमायपयोमिश्रितौदनः बुधायगुडमि-
श्रितक्षीरमोदनंच पृथग्गुरवे भृगवेदध्योदनः शनयेकृसरः मांसस्थानीयमाषविकारमिश्रितौदनोराहवे चित्रान्नंकेतवे इतिनैवेद्या
नि माणिक्यप्रभृतिरत्नानिसपुष्पाणिपुष्पांजलिरूपेणदद्यात् माणिक्यान्येवव्रातावंतिस्वर्णपुष्पाणिवाप्रसीदंतुभवंतइतितान्सं-
प्रार्थ्य ऋत्विगन्वारब्धःस्रुवाज्यतिलव्रीहिशेषेणस्विष्टकृतंहुत्वाप्रायश्चित्तहोमांतंकुर्यात् ततःसामात्ययजमानोन्वारब्धआचार्योद्वा
दशगृहीतेनपूर्णाहुतिंकुर्यात् ततःपूर्णपात्रंनिनीयसंस्थाजपेनोपस्थायपरिस्तरणविसर्जनाद्यग्न्यर्चनांतंकुर्यात् अथग्रहवेदेःप्रागु
दीच्यांशुचौसंमृष्टेरंगवल्यास्वस्तिकालंकृतेप्राक्प्रवणेचतुष्पदंदीर्घंचतुरस्रंसोत्तरच्छदंपीठंनिधाय तत्रोदगग्रानमूलान्हरितदर्भाना
स्तीर्यतत्प्राङ्मुखंसामात्यंयजमानंपरिहितनववस्त्रमभिषिंचेत् आपोहिष्ठेतितिसृणामांबरीषःसिंधुद्वीपआपोगायत्री अभिषेके
वि॰ तत्त्वायामीतितिसृणांशुनःशेपोवरुणस्त्रिष्टुप् अभिषेके॰ स्वादिष्ठयेतितिसृणांमधुच्छंदाःपवमानसोमोगायत्री अभिषेके॰
शंनइंद्राग्नीइतितिसृणांवसिष्ठोविश्वेदेवास्त्रिष्टुप् अभिषेके॰ पवित्रंतइतितिसृणामांगिरसःपवित्रःपवमानसोमोजगतीअभि॰

ग्रहमंत्रैः ग्रहाणामादिरादित्योलोकरक्षणकारकः विषमस्थानसंभूतांपीडांहरतुतेरविः रोहिणीशःसुधामूर्त्तिःसुधागात्रःसुधा
शनः विषमस्थानसंभूतांपीडांहरतुतेविधुः भूमिपुत्रोमहातेजाजगतांभयकृत्सदा वृष्टिकृद्दृष्टिहर्ताचपीडांहरतुतेकुजः उत्पातरू
पोजगतांचंद्रपुत्रोमहाद्युतिः सूर्यप्रियकरोविद्वान्पीडांहरतुतेबुधः देवमंत्रीविशालाक्षःसदालोकहितेरतः अनेकशिष्यसंपूर्णःपीडां
हरतुतेगुरुः दैत्यमंत्रीगुरुस्तेषांप्राणदश्चमहामतिः प्रभुस्ताराग्रहाणांचपीडांहरतुतेभृगुः सूर्यपुत्रोदीर्घदेहोविशालाक्षःशिवप्रियः
मंदचारःप्रसन्नात्मापीडांहरतुतेशनिः महाशिरामहावक्त्रोमहादंष्ट्रोमहाबलः अतनुश्चोर्ध्वकेशश्चपीडांहरतुतेतमः अनेकरूपवर्णैश्
च शतशोथसहस्रशः उत्पातरूपोजगतांपीडांहरतुतेशिखी सुरास्त्वामभिषिंचंत्वित्यादिपौराणमंत्रैश्चप्रतिमंत्रमभिषिंच्य हिर
ण्यवर्णांहरिणीमित्यस्यसूक्तस्यानंदादयऋषयःश्रीर्देवता अनुष्टुबादीनिच्छंदांसि प्रत्यृचमभिषिच्येमाआपःशिवतमाइतितृचेनदे
वस्यत्वेतियजुषाभूर्भुवःस्व रितिव्याहृतिभिश्चाभिषिंचेत् ततोऽभिषेकशालायामेवाभिषिक्तयजमानस्यपूर्वादिदिक्षुचवित्रान्नैरा-
चार्योदिग्देवताभ्योबलिमुत्क्षिपेत् इंद्रायनमःअग्नयेनमःयमायनमइत्यादिनाममंत्रैः ततोयजमानस्यसुवासिनीभिर्नी
राजनंकारयेत् ततोयजमानोऽभिषेकवस्त्रमाचार्यायदत्वाश्वेतांबरेधृत्वाश्वेतचंदनेश्वेतपुष्पाणिचधृत्वाऽभिषेकशालातोग्निस-
मीपमागत्याऽग्नेर्ग्रहपीठदेवतानांचपंचोपचोरपूजांतेऽग्निंग्रहांस्तदुपदेवताश्चध्यात्वा अग्नयेनमःआदित्यायनमइतिमंत्रैःप्रणवादि-

भिः प्रत्येकं पुष्पांजलिमर्पयेत् तत आचार्यउद्वासनं कुर्यात् ॐ भूर्भुवः स्वः आदित्याय नमः आदित्यमुद्वासयामीति एवं सोमादीनामु
द्वासनवाक्यमूह्यम् ततो ब्राह्मणेभ्यो जपहोमफलं गृहीत्वाचार्यादिभ्यो दक्षिणां दद्यात् सूर्यप्रीत्यर्थमाचार्याय गां अथर्त्विग्भ्यः सोम
प्रीत्यर्थं शंखं अंगारकप्रीत्यर्थं रक्तमनड्वाहं बुधप्रीत्यर्थं स्वर्णं बृहस्पतिप्रीत्यर्थं पीतं वासः शुक्रप्रीत्यर्थं श्वेतमश्वं शनिप्रीत्यर्थं कृ
ष्णां गां राहुप्रीत्यर्थं कालायसं केतुप्रीत्यर्थं हस्तिनं छागं वेति तत्तद्धोमकर्तृव्यवस्थया तां तां दक्षिणां दद्यात् तत्र मंत्राः कपिले
सर्वदेवानां पूजनीयासि सर्वदा सर्वदेवमयी यस्मादतः शांतिं प्रयच्छ मे त्वं पुरा सागरोत्पन्नो विष्णुना विधृतः करे पांचजन्यं प्रदास्या
मित्यतः शांतिं प्रयच्छ मे धर्मस्त्वं वृषरूपेण जगदानंदकारकः अष्टमूर्तेरधिष्ठानमतः पाहि सनातन हिरण्यगर्भगर्भस्थं हेम॰
पीतवस्त्रयुगं यस्माद्वासुदेवस्य वल्लभम् प्रदानात्तस्य भो विष्णो रतः शांतिं प्रयच्छ मे विष्णुस्त्वमश्वरूपेण यस्मादमृतसंभवः चंद्रा
र्कवाहनो नित्यमतः शांतिं प्रयच्छ मे येन त्वं पृथिवी सर्वा धेनो वै कृष्णसन्निभे सर्वपापहरा नित्यमतः शांतिं प्रयच्छ मे यस्मादाय
सकार्याणि त्वदधीनानि सर्वदा लांगलाद्यायुधादीनि तस्माच्छांतिं प्रयच्छ मे यस्मात्त्वं छागयज्ञानां मंगलत्वेन व्यवस्थितः यानं विभा
वसोर्नित्यमतः शांतिं प्रयच्छ मे इति एषामर्थानां विषममूल्यत्वेपि न्यूनताभवद्भिः स्वर्णदानेन लाभसाम्यं संपादनीयम् उक्तदक्षि
णानामभावे सर्वेष्यस्कृत्त्ट्रिकरं हिरण्यमेव वा दद्यात् अतो नात्र मूल्याध्यायोक्तमूल्यदानं सर्वस्मिन्पक्षे आचार्याय द्विगुणं दद्यात्

कांस्यपात्रगतमाज्यमवेक्ष्यसदक्षिणंब्राह्मणायदत्वायावत्यःप्रधानाहुतयस्तावतोब्राह्मणान्भोजयेत् यावंतितदाहुतिशतानि
तावतोवायावंतितत्सहस्राणितावतोवा भुक्तवद्भ्योयथाशक्तिदक्षिणांदत्वाप्रार्थयेत् शांतिःपुष्टिस्तुष्टिश्चास्त्वितिभवंतोब्रुवंत्वि-
तितेचवदेयुःशांतिःपुष्टिस्तुष्टिश्चास्त्विति ततोऽच्युतानंतगोविंदेतिनामत्रयंजपेदिति पारिजाते ततोज्ञातिसंबंधिबांधवानां
भोजनवस्त्रादिदानेनतोषंसंपाद्येश्वरार्पणंकृत्वाभुंजीतेति परिशिष्टोक्तमार्गेणग्रहयज्ञनिरूपणम् अकार्यनतदेवेनदेवेशस्तेन
तुष्यतु इतिसंस्कारकौस्तुभेनवग्रहमखः एतदसंभवेउपनयनकालेच बृहस्पतेरानुकूल्याभावेतच्छांतिःकार्या उक्तंऽपि
वर्षेनबलीगुरुश्चेच्छांत्याप्रशस्तंव्रतबंधकर्मेतिवृद्धवसिष्ठोक्तेः तामाहशौनकः कन्यकोद्वाहकालेतुआनुकूल्यंनविद्यते ब्राह्म
णस्योपनयनेगुरोर्विधिरुदाहृतः स्ववर्णेनगुरुंकृत्वापीतवस्त्रेणवेष्टयेत् ईशान्यांधवलंकुंभंधान्योपरिनिधायच दमनंमधुपु-
ष्पाणिपत्रपालाशसर्षपान् मांसीगुडूच्यपामार्गविडंगंशंखिनीवचा सहदेवींविष्णुक्रांतासर्वौषधिशतावरी कुंभेनिक्षिपेदि-
तिशेषः कृत्वाज्यभागपर्यंतंस्वशाखोक्तविधानतः ग्रहोक्तमंडलेभ्यर्च्यपीतपुष्पाक्षतादिभिः देवपूजोत्तरेकालेततःकुंभानुमंत्र
णं अश्वत्थसमिधश्चाज्यंपायसंसर्पिषायुतम् यवव्रीहितिलाःसाज्यामंत्रेणैवबृहस्पतेः अष्टोत्तरशतंसर्वहोमशेषंसमापये-
त् पुत्रदारसमेतस्यअभिषेकंसमाचरेत् कुंभाभिमंत्रणोक्तैश्चसमुद्रज्येष्ठमंत्रतः प्रतिमाकुंभवस्त्रंचआचार्यायनिवेदयेत्

ब्राह्मणान् भोजयेसम्यक्छुभदःस्यान्नसंशयः इतिबृहस्पतिशांतिः तथामदनरत्नेस्कांदेगुरुपूजोक्ता कन्याविवाहकालेतुगु-
रोःशुद्धिर्नविद्यते ब्राह्मणस्योपनयनेयस्यस्याद्दुःस्थितंततः दुःस्थितंदुःस्थानमष्टमादिआगतोगुरुरितिशेषः तदापूजागुरोःका
र्याविधिवद्भक्तिभाविनैः मदंतीकामपुष्पाणिपत्रंपालाशसर्षपाः मदंतीयूथिका कामोदमनः गुडूचीचाप्यपामार्गविडं
गंशंखिनीवचा सहदेवीविष्णुक्रांतासर्वौषध्यःशतावरी कुष्टंमांसीहरिद्रेद्वेसुराशैलेयचंदनम् वचाकचोरमुस्तांचसर्वौषध्यःप्रकी
र्तिताः तथैवाश्वत्थपत्रंगांश्चपंचगव्यंजलंतथा नूतनंसोदकुंभंचपीतवस्त्रसमन्वितम् पंचरत्नैःसमायुक्तमीशान्यांस्थाप्यचानलात्
अनलदेशात् याओषधीरितिमंत्रेणसर्वास्त्वास्मिन्विनिक्षिपेत् कुंभस्योपरिभागेतुस्थापयित्वाबृहस्पतिम् सुवर्णपात्रेसौवर्णीप्रतिमां
तुयुधिष्ठिर कारयेत्तुयथाशक्त्यावित्तशाठ्यविवर्जितः पीतवस्त्रयुगच्छन्नांपीतयज्ञोपवीतिनींपूजयेद्गंधपुष्पाद्यैस्ततोहोमंसमाच
रेत् समिधोऽश्वत्थवृक्षस्यहोम्याअष्टोत्तरंशतम् तिलव्रीहियवंमिश्रंहोतव्यंचयथाक्रमम् अनेनग्रहमखवदृष्टस्यसमिद्धोमानंत
रंभाविनश्चर्वाज्यहोमस्यानंतरमागंतुःअयंहोमःकार्यइतिज्ञाप्यते बृहस्पतेतिमंत्रेणऋषिच्छंदःसमन्वितम् ततोहोमावसानेतु
पूजयेच्चबृहस्पतिम् पीतगंधैस्तथापुष्पैर्धूपैर्दीपैश्चभक्तितः दध्योदनंचनैवेद्यंफलतांबूलसंयुतम् नमअंगिरसांनाथवाक्पतेथ
बृहस्पते क्रूरग्रहैःपीडितानाममृतायनमोनमः पूजयित्वास्वराचार्यंपश्चादर्घंनिवेदयेत् गंभीरदृढरूपांगदेवेज्यसुमतेप्रभो

नमस्तेवाक्पतेशांतगृहाणार्घ्यंनमोस्तुते अर्घ्यंदत्वास्फरेशायजपंहोमंसमर्पयेत् भक्त्यायत्तेस्फराचार्यहोमपूजादियत्कृतम् तत्त्वंगृ
हाणशांत्यर्थंबृहस्पतेनमोनमः मंत्रेणानेनसंकल्प्यपश्चात्संप्रार्थयेन्नृप जीवोबृहस्पतिःसूरिराचार्योगुरुरंगिराः वाचस्पतिर्देवमंत्रीस्व
भंकुर्यात्सदामम सर्वोपचारसंयुक्तांप्रतिमांतांयुधिष्ठिर प्रणम्यचगवायुक्तामाचार्यायनिवेदयेत् अथाचार्यस्तुनियतोवेदवेदांग
पारगः यजमानंसपत्नीकंशांतचित्तोजितेंद्रियः कुंभोदकंगृहीत्वाथमंत्रैरेतैःप्रसिंचयेत् इदमापोथमंत्रेणतामग्निमित्यृचातथा
याओषधीरश्वावतीकूश्मांडैश्चाभिषेचयेत् पश्चात्संभोजयेद्विमान्यथाशक्तियुधिष्ठिर संक्रांतेवपिकौंतेयतथास्वाभ्युदयेषुच
कुर्वन्बृहस्पतेःपूजामभीष्टफलमाप्नुयादिति संक्रांतौगुरोः इतिसंस्कारकौस्तुभेस्कांदोक्तागुरुपूजा अत्रचशौनकोक्तौस्कां
दोक्तौचशाखाभेदेद्वादशकपालैकादशकपालादिभेदस्येवयूथिकासदसत्त्वादिप्रयुक्तेषड्विलक्षण्यस्यापिकर्मभेदकल्पासंभवादुभय
गतगुणोपसंहारेणकुंभान्नमंत्रणादिसाधारणधर्माणांदीर्घचतुरस्रमंडलाद्यसाधारणधर्माणांविनियोगवशेनापेक्षितानांग्रहमखवा
त्स्वीकारेणतावद्भिरेवग्रहमंधीयवन्नैराकांक्ष्यसंभवेनाविद्युक्ततत्रत्यधर्मानादरेणप्रयोगंवदामः अस्यकुमारस्योपनयनकालेबृ-
हस्पत्यानुकूल्यसिद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंबृहस्पतिशांतिंकरिष्येइतिसंकल्प्यगणेशपूजनाद्याचार्यवरणांतंकुर्यात् ततःआ
चार्यःकर्षतदर्धादिपरिमितहेम्नायथाशक्तिनिर्मितप्रतिमायाअग्न्युत्तारणंकृत्वायदत्रसंस्थितंभूतमित्यादिदेशसंस्कारांतेहोमदेश

स्येशानदेशे महीद्यौरितिस्पृष्ट्वाभुवि ओषधयइति धान्यं प्रक्षिप्याकलशोऽसीति धवलकुंभंस्थाप्येमंमे गंगइति तीर्थोदकेनापूर्याश्वत्थेवो-
निषदनमिति अश्वत्थपल्लवान् गायत्र्यादिमंत्रैः पंचगव्यंदेवस्यत्वा मभिषिंचामीतिकुशोदकंनिक्षिप्य सुवासुवासाइतिपीतवस्त्रेणसं
वेष्ट्यसहिरत्नानीति पंचरत्नानि प्रक्षिप्य याओषधीरितिवक्ष्यमाणान्सर्वान्निक्षिपेत् यूथिकादमनसुधुसु ष्याणिपत्रंभाषायां॰पत्रजमि
तिप्रसिद्धम् पलाशंसर्षपान् जटामांसींशुड्चीं अपामार्गंविडंगंशंखिनींवचांसहदेवींविष्णुक्रांतांशतावरीं कुष्ठंमांसींहरिद्रेद्वेसु
राशैलेयचंदनम् वचाकचोरमुस्तांचेति ततश्चंदनादिनाकुंभमभ्यर्च्यपूर्णादर्वीति यथाविभवंसौवर्णादिपूर्णपात्रंनिधाय तत्राष्टद
लोत्तरदलेहरिताक्षतनिर्मितदीर्घचतुरस्रपीठे हैमीं बृहस्पतिप्रतिमांस्थापयित्वास्थंडिलेऽग्निप्रतिष्ठापनादि अन्वाधानेचक्षुषीआज्ये-
नेत्यंते बृहस्पतिमष्टोत्तरशतसंख्याभिरश्वत्थसमिद्भिस्तावतीभिराज्याहुतिभिस्तावतीभिः सर्पिर्मिश्रपायसाहुतिभिस्तावतीभिः-
साज्ययवव्रीहितिलाहुतिभिश्चशेषेणास्विष्टकृतमित्यादिस्वशाखोक्तविधिनाज्यभागांतंकृत्वाकुंभोपरिस्थापितप्रतिमायामावाहनादि
षोडशोपचारैर्बृहस्पतिंपूजयेत् तत्रविशेषाः पीतवस्त्रयुग्मंपीतंयज्ञोपवीतंपीतंचंदनंपीताक्षतान् चंपकादिपीतपुष्पं बिल्वमज्जा
धूपं घृतदीपं दध्योदनंनैवेद्यं दक्षिणायांपुष्परागोमाणिक्यंयथाशक्तिहेमवा पूजांतेऽब्लिंगाभिर्वारुणीभिः पावमानीभिश्चग्रह
मखोक्ताभिः कुंभानुमंत्रणम् ततोयजमानोयथान्वाधानंबृहस्पतयइदंनममेतित्यागंकुर्यात् अथाचार्योबृहस्पतिमंत्रेणप्रणवादि-

नाकृष्यादिस्मरणपूर्वकंदधिमध्वक्ताअष्टोत्तरशतमश्वत्थसमिधोजुहुयात्तावतीराज्याहुतीः सर्पिर्मिश्रलोकसिद्धपायसाहुतीः साज्यय
वव्रीहितिलाहुतीश्च ततः स्विष्टकृदादिहोमशेषंपरिस्तरणविसर्जनाग्न्यर्चनांतंकुर्यात् ततोबृहस्पतेर्गंधादिभिः पूर्वोक्तैः फलतांबूलां-
तैः पूजनंकृत्वासयजमानोनमस्कुर्यात् ततस्ताम्रपात्रेशुद्धोदकंप्रक्षिप्यतत्रपीतानिगंधाक्षतपुष्पाणिफलंचप्रक्षिप्यार्घ्यंदद्यात् गं
भीरदृढरूपांगदेवेज्यसुमतेप्रभो नमस्तेवाक्पतेशांतगृहाणार्घ्यंबृहस्पतइति ततोयजमानोबृहस्पतयेकृतकर्मार्पणंकुर्यात् भक्त्या
यत्तेसुराचार्यहोमपूजादियत्कृतम् तत्त्वंगृहाणशांत्यर्थंबृहस्पतेनमोनमइति ततः प्रार्थयेत् जीवोबृहस्पतिः सूरिराचार्योगुरुरं
गिराः वाचस्पतिर्देवमंत्रीशुभंकुर्यात्सदाममेति ततोविसर्जनंकृत्वाचार्यंप्रणम्यसर्वोपचारसंयुक्तांगोयुक्तामिमांप्रतिमांतुभ्यमहंसंप्र
ददइतितादृशप्रतिमांदद्यादभिषेकोत्तरंवाप्रतिमादानंकुंभोदकेनाचार्यःपुत्रदारसमेतंयजमानमभिषिंचेत् आपोहिष्ठेतितिसृणा-
मांबरीषः सिंधुद्वीपआपोगायत्री तत्त्वायामीतितिसृणांसुनःशेपोवरुणास्त्रिष्टुप् स्वादिष्ठयेतितिसृणांमधुच्छंदाः पवमानसोमो
गायत्री समुद्रज्येष्ठाइतिमंत्राणांवसिष्ठआपस्त्रिष्टुप् इदमापइत्यस्यसिंधुद्वीपआपोनुष्टुप् तामग्निवर्णामित्यस्यहिरण्यगर्भो
दुर्गात्रिष्टुप् याओषधीरित्यस्याभिषगोषधयोनुष्टुप् अश्वावतीर्गोमतीरित्यस्यवसिष्ठउषसस्त्रिष्टुप् यद्देवादेवहेडनंयददीव्यमा
सुष्टेविश्वतोदधदित्यापस्तंबशाखोक्तैरनुवाकैश्च तच्छंयोरावृणीमहइति ततोयथाशक्तिब्राह्मणान्भोजयेत् इतिसंस्कार

कौस्तुभे बृहस्पतिशांतिः अथोपनयनप्रयोगः उपनयनात्पूर्वेद्युरहतवस्त्रमजिनं यज्ञोपवीतं मेखलां दंडं कटिसूत्रं कौपीन-
मित्येतान्युक्तलक्षणानि संपाद्य भिक्षापात्रं जलपात्रं च संपाद्य स्वस्योपनेतृत्वयोग्यतायै कृच्छ्रत्रयं संकल्प्य तिलसहस्रहोमगोदानाद्य-
न्यतरप्रत्याम्नायेन तदाचरणपूर्वकं द्वादशसहस्रं गायत्रीजपं तद्योग्यतायै कृत्वोपनेयत्वयोग्यतायै बटुनापि कृच्छ्रत्रयं कारयित्वा यदि
जातकर्मादिसंस्कारा अतीतास्तदा जातकर्मादिसंस्काराणां कालातिपत्तिप्रायश्चित्तहोमं करिष्य इति संकल्पपूर्वकं पूर्वोक्तराज्यभा-
गांतस्विष्टकृदादितंत्रयुता अतिपन्नसंस्कारसंख्या भूर्भुवस्स्वःस्वाहेत्याज्याहुतीर्हुत्वा प्रमादादतिपत्तौ प्रत्येकं पादकृच्छ्रं चौलस्यार्द्धकृच्छ्रं
बुद्धिपूर्वकाकरणे तूक्तद्विगुणं कुमारेण कारयेत् चौले कुलधर्मप्राप्ततृतीयवर्षादिनियतकालातिपत्तावेतत् सहोपनीत्येत्यस्य कुलध-
र्मप्राप्तत्वे तु नैतत् पत्न्या सहोपविश्य देशकालौ संकीर्त्य अस्य कुमारस्य गर्भांबुपानजनितदोषनिबर्हणायुर्मेधाभिवृद्धि बीजगर्भस-
मुद्भवैनोनिबर्हणद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं अतिक्रांतं जातकर्म बीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणायुरभिवृद्धि व्यवहारसिद्धिद्वारा श्री
परमेश्वरप्रीत्यर्थं नामकर्म आयुरभिवृद्धिद्वारा॰ र्थं सूर्यावलोकनं॰ आयुःश्रीवृद्धि बीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणार्थं निष्क्रम-
णं आयुरभिवृद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं उपवेशनं मातृगर्भमलप्राशनशुद्धि अन्नाद्य ब्रह्मवर्चसतेजइंद्रियायुरभिवृद्धि
बीजगर्भ॰ प्रीत्यर्थं अन्नप्राशनं वा द्यक रिष्ये बीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हण बलायुर्वर्चोभिवृद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं चौलं

द्विजत्वसिद्ध्यावेदाध्ययनाधिकारार्थं उपनयनंचश्वः करिष्ये इतिसंकल्प्य तदंगत्वेनस्वस्तिपुण्याहवाचनंमातृकापूजनंनांदीश्रा
द्धंचकरिष्ये उपनयनांगत्वेननंदिन्यादिमंडपदेवतानांपूजनपूर्वकंतासांकुलदेवतादीनांचस्थापनंकरिष्ये तदादौनिर्विघ्नतासिद्ध्य
र्थंगणेशपूजनंकरिष्येइतिसंकल्प्य तंत्रेणनांदीश्राद्धांतंकुर्यात् सर्वेषांसद्यःकरणेसर्वसंकल्पांतेअद्यकरिष्येइतिसंकल्पः ब
हूनांसंकल्पेकर्तव्यतामिति चौलोपनयनयोःसंकल्पेकर्तव्यतामिति उपनयनमात्रसंकल्पेकर्तव्यतामिति नांदीश्राद्धांतेमातृका-
अविसृज्ययथाचारंबह्वाः शाखाः नंदिन्यैनमः नंदिनीमावाहयामि नलिन्यैनमः नलिनीमावा० मैत्रायैनमः मैत्रामावाह०
उमायैन० उमामा० पशुवर्द्धिन्यै० पशुवर्द्धिनीमा० भगवत्यै० भगवतीमा० अविघ्नगणपतयेनमः अविघ्नगणपतिमा० सापिधा
नकलशयोःगृहावैप्रतिष्ठेत्यावाहितदेवताःप्रतिष्ठाप्यासनाद्याचमनांतसमर्पणेकृतेत्रिसूत्रवेष्टितकुंभचतुष्टयमध्यस्थाभिषे
कपात्रेताः शाखानिधाय पत्न्यातन्नीराजनंश्रियेजातइतिकारयित्वाकनिक्रदद्दितितैलेनाभ्यज्यकः गंधपिष्टंताः निक्षिप्योष्णो
दकेनाभिषिच्यापोहिष्ठेतितृचेनकुंभचतुष्टयोदकेनाभिषिच्याचमनादिपुष्पांतोपचारसमर्पणांतेदधिक्राव्णइतिदआकाडात्कांडा
त्प्ररोहंतीतिदूर्वाभिश्चाभ्यर्च्यधूपादिपूजांसमाप्यमंत्रहीनमितिसंप्रार्थ्यमातृकासहितास्ताःशाखाः स्वयमादधनतौकलशौपत्नी-
घंटादिवाद्यघोषेणकनिक्रदद्दितिसूक्तेनचप्रतिष्ठापनदेशंगत्वासूपलिप्तेऽलंकृतेतस्मिन्नुदेशेगृहावैप्रतिष्ठेतिकलशाभ्यांसहिताः

शारवाः प्रतिष्ठाप्यपंचोपचारैः संपूज्यस्थापितदेवताप्रीत्यर्थंयथाशक्तिब्राह्मणान्सुवासिनीश्चभोजयिष्ये तेभ्योयथाशक्तिवस्त्र
दक्षिणादानंचकरिष्यइतिसंकल्पयेत् ततोनीराजिताभ्यांदंपतीभ्यांसुहृदोवस्त्राणिदद्युः युवंवस्त्राणिपीवसा॰ अभिवस्त्रासुव॰
मत्रावरुणासमन्या॰ वसिष्ठाहमिंयेध्य॰ सतुवस्त्राण्यधपेशनानि॰ वेदिषदेप्रियधामाय॰ प्रसेनानीः शूरोअग्रेरथानां॰ उभाउनू-
नंनदिदर्य॰ इमान्मंत्रान्पठेयुः ततोऽनिष्क्रांतजातकर्मादिसंस्काराणुष्ठानानांकेचिन्मंडपनिर्माणपूर्वकंदेवतास्थापनंकुर्वंति तदि
त्थम् आग्नेय्यांआम्रेणजंबूवावास्तंभः नैर्ऋत्यांखदिरेणधात्र्यावा वायव्यामुदुंबरेणशम्यावा ऐशान्यांबदर्याऽश्मंतकेनवा
यथाकुलधर्मंशाम्यर्कादिजातीययज्ञियवृक्षस्यषट्शारवायुग्मानिसूत्रवेष्टितानिकार्याणिषष्ठंछुरिकागर्भेदेवकमित्युच्यते आ
द्याश्वतस्त्रः शारवादधिक्राव्णाइतियाओषधीरितिचमंत्राभ्यांचतुर्णांब्राह्मणानांहस्तेदत्वाग्नेयस्तंभेगंगायेनमः गंगामावाहयामी
त्यावाहनादिषोडशोपचारैः संपूज्यसुहृद्दातिस्थिराभवेतिप्रार्थयेत् एवंनैर्ऋत्येगौरीं वायव्येधरणीं ऐशान्येलक्ष्मीं ततआग्ने
यस्तंभेनंदिनीमावाहयामि गृहावैप्रतिष्ठासूक्तमितिशारवायुग्मंप्रतिष्ठापयेत् एवंनैर्ऋत्येनलिनीं वायव्येमैत्रां ऐशान्येउमां
मंडपाच्छादनोपरिदेशमध्येपशुवर्द्धिन्यैनमइति यथाचारंमुसलमंडकादियुक्तंशारवायुग्मंरोपयेत् सर्वत्रगृहावैप्रतिष्ठेत्यस्यावृत्तिः
ततस्तामंड पदेवताः षोडशोपचारैः संपूज्यमंडपमध्येआग्नेयादिक्रमेणकलशस्थापनविधिनोदकपूर्णमाम्रपल्लवादियुतंकुंभंच-

तुष्टयंस्थापयित्वासूत्रयेत्तन्मध्येत्नुपहतपीठेदंपतीदेवकस्थापनमित्यंकुरुतः वंशपात्रस्थंपूर्वोक्तदेवकेभगवत्याआवाहनाद्याचम
नांतोपचारार्पणेकृतेचतस्रःसुवासिन्योनीराजनाभ्यंगोद्वर्तनोष्णोदकशीतोदकस्नानानिकारयेयुः ततःकनिक्रददितिसूक्तेनदे
वकसहितंवंशपात्रंउक्तपीठेस्थाप्यगृहावैप्रतिष्ठेतिप्रतिष्ठाप्यवस्त्राद्युपचारैःपूजयेत् भगवत्यैनमइतिमंत्रेणभगवतीपूजनेनसहावि
घ्नगणपतिपूजनंचतत्रैवकार्यं ततोब्राह्मणभोजनादिसंकल्पःपूर्ववत्कार्यइति बहुहस्तेनचतुर्हस्ताचतुरस्राहस्तोच्छ्रितासम्ल-
क्ष्णासोपानांकिताप्रागुदक्प्रवणाकदलीस्तंभतोरणपुष्पमालाद्यलंकृतावेदिःकार्येत्यपिकेचित् इतिपूर्वदिनकृत्यम् परदिने-
अतिक्रांतचौलंकृत्वाप्रागेवजातचौलंत्वभ्यंगस्नानेनस्नापयित्वामात्रासहभोजयेत् ततोब्रह्मचारिभ्योऽन्नदानमाचारात्कार्यं
ततोदेशकालौसंकीर्त्याऽस्यकुमारस्यद्विजत्वसिद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंगायत्र्युपदेशंकर्तुंतत्प्राच्यांगभूतंवापनादिकरिष्ये इतिसंक
ल्प्यवापनंकारयेत् मुख्यशिखाधिकशिखानांचौलेधृतानामत्रवापनम् ततःस्नापितमहतांबरंबद्धशिखंमंगलतिलकंबटुंकुर्युः
मौहूर्तिकंसंपूज्यतदुक्तशुभमुहूर्तेआचार्योवेद्यांप्राङ्मुखउपविष्टस्तन्मुखमीक्षेत कृतनमस्कारंतंस्वांकेकुर्वीत ततोब्राह्मणायेयज्ञेन
तिमंत्रैर्यथाचारस्त्रुभयोःशिरस्यक्षतान्क्षिपेयुः नदक्षगृहावैप्रतिष्ठेतिच ततःकुमारंदक्षिणउपवेश्याचम्यप्राणानायम्यदेशका-
लौसंकीर्त्योपनयनहोमंकर्तुंस्थंडिलादिकरिष्यइतिसंकल्प्यस्थंडिलादिकुर्यात् आघारावाज्येनेत्यंतेत्रिरग्निंपवमानंप्रजापतिंवा-

ज्येनशेषेणस्विष्टकृमित्यादि कुमारेणाऽन्वारब्धःसमिद्धोमंकुर्यात् ततोबर्हिःसन्नहना द्याज्योत्सवनांतंकुर्यात् ततःस्वदक्षिण
तःकुमारंप्राङ्मुखमवस्थाप्य स्वयंचोत्थायतमुत्थाप्येत्यर्थः अथोत्थायगुरोर्वन्हेरित्यादिशौनकोक्तेः त्रिवृत्कार्पाससूत्रंकटावाबध्य
कौपीनंपरिधाप्याहतंशुक्लंवासःसमंत्रंपरिधापयेत् युवंवस्त्राणीत्यस्योचथ्योदीर्घतमामित्रावरुणौत्रिष्टुप् वासोधारणेविनियो-
गः वाससैवप्रावरणपक्षेमंत्रावृत्तिः ततउत्तरतोनीतेनकुमारेणद्विवारमुदकप्राशनंकारयित्वोपवीतधारणादि अजिनेनप्रावरण
पक्षेतदादिवाकुर्यात् मित्रस्यचक्षुरित्यस्यवामदेवोजिनंत्रिष्टुप् अजिनधारणेवि० ॐमित्रस्यचक्षुर्धरुणंबलीयस्तेजोयशस्वीस्थ
विरंसमिद्धम् अनाहनस्यंवसनंजरिष्णुपरीदंवाज्यजिनंदधेहम् उक्तप्रकारमजिनंधारयित्वागायत्र्यादशाकृत्वोभिमंत्रिताद्भिरुपवी
तंप्रोक्ष्यतद्धारयेत् यज्ञोपवीतमितिमंत्रस्य परब्रह्मऋषिःपरमात्मादेवता त्रिष्टुप्छंदःश्रौतस्मार्तकर्माधिकारसिद्ध्यर्थेउपवीतधारणे
विनियोगः अध्ययनकाले मंत्राक्षराणांसंधिवशेनयेविकारास्तान त्यज न्मंत्रंवाचयित्वातद्दक्षिणबाहुमुद्धार्योपवीतंधारयित्वाकु
मारमात्मनोग्नेश्चमध्येनयज्ञपात्रोत्तरभागेननीत्वाजयंतोक्तेनविधिनापारिजातोक्तेनवाचमयम्यप्रणीतापूर्वभागेनीत्वातत्सन्निमभागा
त्मकतीर्थेनप्रपन्नंपूर्ववदानीतंदक्षिणतउपवेश्यबर्हिष्याज्यमासाद्य स्रुवसंमार्गाग्न्यर्चनेकृत्वा ब्रह्मचार्यन्वारब्धइध्माधानाद्याज्यभा-
गवर्ज्यंचौलवदाज्याहुतिचतुष्टयंहुत्वाचार्यउत्तरतोऽग्नेःप्राङ्मुखवस्तिष्ठेत् कुमारस्तयोर्मध्येनगत्वाचार्याभिमुखवस्तिष्ठेत् ततआ-

चार्योनुच्छिष्टजलेनशिष्यांजलिमापूर्यस्वांजलिपूरणमन्येनकारयित्वा तत्सवितुरित्यस्यात्रेयःश्यावाश्वःसविताऽनुष्टुप् अवक्षारणे
विनियोगः ॐतत्सवितुर्वृ० मंत्रांतेस्वांजलिस्थोदकंशिष्यांजल्युदके आसिच्यस्वदक्षिणपाणिधृतेनतदंजलिनातज्जलमवक्षारयेत्
ततःस्वदक्षिणपाणिनाकुमारस्यसांगुष्ठदक्षिणपाणिग्रहणंकुर्यात् देवस्यत्वासवितुः० असुकशर्मन्निति अभिवादनिकंनामशर्मांतं
संबुद्ध्या निर्दिशेत् पुनर्द्विःपूर्ववत्पूरणादि सविताते हस्तमग्रभीदितिमंत्रांते पूर्ववन्नामग्रहणपूर्वकंहस्तग्रहणंद्वितीयपर्याये तृती
येतु अग्निराचार्यस्तवेत्यंते ततोयत्रदेशेब्रह्मचारिणआदित्येक्षणंभवतिब्रह्मचारिणासहतंदेशंगत्वादेवसवितरेषतेब्रह्मचारीतंगो
पायसमामृतेत्युच्चार्यब्रह्मचारीयथादित्यमीक्षेततथाकुर्यात् ततोऽग्नेरुत्तरतोऽन्योन्याभिमुखौतिष्ठतः आचार्यःप्रजापतयेरक्षणार्थं
मनसाब्रह्मचारिणंसमर्प्य कस्यब्रह्मचार्यसिप्राणस्यब्रह्मचार्यसिकस्त्वाकमुपनयतेकायत्वापरिददामीतिजपेत् युवासुवासाइत्य-
स्यकौशिकोविश्वामित्रोयूपस्त्रिष्टुप् पूर्वार्द्धर्चस्यप्रदक्षिणावर्त्तेनउत्तरार्द्धर्चस्य पाणिभ्यांबटुहृदयालंभनेविनियोगः युवासुवासाइ
त्यर्धर्चमुच्चार्यप्रदक्षिणमावर्त्यप्राङ्मुखमवस्थाप्यकुमारांसयोरुपरिस्वपाणीगमयित्वा तंधीरासइत्यर्द्धर्चांतेपाणिभ्यांयुगपत्तदीय
हृदयंस्पृशेत् ततःपूर्वेणैवपथासमानीयस्वदक्षिणउपविशेत् अथब्रह्मचारी अग्नयेसमिधमित्यस्यहिरण्यगर्भोग्निर्बृहती समि
दाधानेविनियोगः अग्नयेसमिधमाहार्षंबृहतेजातवेदसे तयात्वमग्नेवर्द्धस्वसमिधाब्रह्मणावयंस्वाहेतिमंत्रमेकश्रुतेनपठित्वा

समिधमाधायाऽग्नयइदंनममेतित्यागांतेदक्षिणंपाणिंप्रक्षाल्याऽग्नौप्रताप्य ओंतेजसामासमनज्मि इतिसंहृतौष्ठमुखमवाङ्गिमृजेत् एवं
पाणिप्रक्षालनादिमुखमार्जनांतंपुनर्द्विःकुर्यात् ततःपाणिंप्रक्षाल्यतिष्ठन्तद्दिकृतप्रणतिमुद्रायुतकरसंपुटउपतिष्ठते मयिमेधामितिष
ण्णांहिरण्यगर्भः त्रयाणामग्नींद्रसूर्याः त्रयाणामग्निर्गायत्री उपस्थानेवि॰ मयिमेधांमयिप्रजांमय्यग्निस्तेजोदधातु मयिमेधां-
मयिप्रजांमयींद्रइंद्रियंदधातु मयिमेधांमयिप्रजांमयिसूर्योभ्राजोदधातु यत्तेअग्नेतेजस्तेनाहंतेजस्वीभूयासं यत्तेअग्नेवर्चस्तेनाहं-
वर्चस्वीभूयासम् यत्तेअग्नेहरस्तेनाहंहरस्वीभूयासं मानस्तोकइतिमंत्रस्यकुत्सोरुद्रोजगती भस्मधारणेविनियोगः मानस्तोके
तनये॰ त्र्यायुषंजमदग्नेरितिललाटे कश्यपस्यत्र्यायुषंकंठे अगस्त्यस्यत्र्यायुषंनाभौ यद्देवानांत्र्यायुषंदक्षिणांसे तन्मेअस्तुत्र्यायुषंवा-
मांसे शतायुषंशिरसि कृतांजलिरुपतिष्ठते ओंचमेस्वरश्चमे॰ तस्मैतेनमः अग्नयेनमः स्वस्तिश्रद्धांमेधांयशः प्रज्ञांविद्यांबुद्धिं-
श्रियंबलं आयुष्यंतेजआरोग्यंदेहिमेहव्यवाहन देहिमेहव्यवाहनोंनमः एतत्प्रवरान्वितैतद्गोत्रोत्पन्न एतच्छर्माऽहंभोअग्नेअभि
वादयेइत्यग्निमभिवाद्योत्तरतउपविष्टस्याचार्यस्याभिमुखउत्तरतउपविशेत् अथयथाचारमाचार्येणगायत्रीपूजनेकृतेदक्षिणांजा
नुंभूतलेनिपात्यदक्षिणसव्यहस्ताभ्यांसव्यदक्षिणश्रोत्रेसंस्पृश्याचार्यस्यदक्षिणसव्यपादौव्यस्ताभ्यांस्वीयसव्यदक्षिणहस्ताभ्यांजा-
नुप्रभृतिपादांगुष्ठाग्रपर्यंतंस्पृष्ट्वा एतत्प्रवरान्वितेत्यादि अहंभोअभिवादयइत्यंतंपूर्ववदुक्त्वाआचार्यपादयोःशिरोनिधानेनप्रणमेत्

अकारांतंकृत्तिकरोहिणादिनाम्नाऽभिवादने आचार्यआयुष्मान्भवसौम्यकृत्तिका ३ आयुष्मान्भ वसौम्यरोहिणा३इत्याशिषंप्रयुंजी
त इकारांतंस्वातिनाम्नाभिवादने आयुष्मान्भवसौम्यस्वाता३इइति उकारांतपुनर्वसुनाम्नाभिवादने आयुष्मान्भवसौम्यपुनर्वसा३
उइति एवमन्यत्रोत्यम् ततःसविनयंअधीहिभोःसावित्रींभो अनुब्रूहीत्याचार्यंसंप्रार्थ्योत्तानीकृतवामपाण्यंगुष्ठांगुलीर्न्यङ्गुरवीकृ
त्य दक्षिण पाण्यंगुष्ठांगुलीभिर्द्दढंसंयोगिनीःकृत्वाताहृशंब्रह्मांजलिंदक्षिणांकेनिःक्षिप्यासीत आचार्यस्तमंजलिंतत्परिधानीय
वाससाच्छाद्यताहृशंस्वपाणिभ्यांप्रदायसप्रणवव्याहृतिकांसावित्रीमुपदिशेत् तद्यथा प्रणवस्यपरब्रह्मऋषिःपरमात्मादेवतादै
वीगायत्रीछंदः व्याहृतीनांपरमेष्ठीप्रजापतिःप्रजापतिर्बृहती गायत्र्याविश्वामित्रःसविता गायत्री उपनयनप्रधानोपदेशेविनि॰
सप्रणवव्याहृतिकांसावित्रींस्वयंपच्छउक्त्वा तथैवकुमारंवाचयीत अशक्तंयथाशक्ति ततस्ताहृशीमर्द्धर्चशउक्त्वावाचयीत तत
स्ताहृशीमनवानमुक्त्वावाचयीत यथाशक्तिसर्वत्रवाचयन्संधिकृतंवर्णविकारंनान्यथाकुर्वीत ममव्रतइतिमंत्रस्य प्रजापति
र्बृहस्पतिस्त्रिष्टुप् अस्यहृदयदेशेऊर्ध्वांगुलिपाण्युपदधानेविनि॰ ओंममव्रतेहृदयंतेदधामि ममचित्तमनुचित्तंतेअस्तु ममवा
चमेकव्रतोजुषस्व बृहस्पतिष्ट्वानियुनक्तुमह्यं इति ब्रह्मचारिणोहृदयेस्वदक्षिणपाणिमूर्ध्वांगुलिंन्यङ्गुरवमुपधाय मेखलाबंध
नंकुर्यात् इयंदुरुक्तादितिद्वयोर्वामदेवोमेखलात्रिष्टुप् मेखलाबंधनेविनि॰ इयंदुरुक्तात्परिबाधमानाछर्मवरूथंपुनतीनआ

गात् प्राणापानाभ्यांबलमाभरंतीप्रियादेवानांस्रुभगामेखलेयं ऋतस्यगोप्त्रीतपसःपरस्वीघ्नतीरक्षःसहमानाअरातीः सानःस
मंतमनुपरीहिभद्रयाभर्त्तारस्तेमेखलेमारिषामेति परेहीत्यपपाठः आनुपूर्व्येणपरिगच्छेतिपारिजात व्याख्यानामसंगतेः कटि
देशेमेखलांत्रिरावृत्त्यनाभिप्रदेशेग्रंथित्रयंकुर्यात् तदाब्रह्मचारीसांगरहस्यवेदत्रयेणसंवृतोहमितिमन्येत अथास्मैदंडंदद्यात् स्व
स्तिनइत्यस्यस्वस्त्यात्रेयोविश्वेदेवास्त्रिष्टुप् दंडदानेविनि॰ स्वस्तिनोमिमीतां॰ अदांतंदमयित्वामांमार्गेसंस्थापयन्स्वयम् दंडःकरे
स्थितोयस्मात्तस्माद्रक्षयतोभयमिति मंत्रांतेब्रह्मचारीतंगृह्णीयात् अथाचार्योब्रह्मचारिणमाह ब्रह्मचार्यसि बटुरोमितिस्वी
कुर्यात् अपोशान मूत्रोत्सर्गादौनिमित्तेशौचांतेविधिनाआचमनंकुर्विति यावत् कर्मकुरु संध्योपासनाग्निकार्यादिसायंप्रातःकुरु
दिवामास्वाप्सीः दिवानिद्रांमाकुरु आचार्याधीनोभव तदाज्ञोल्लंघनंमाकुरु वेदमधीष्व द्वादशवर्षाद्यन्यतरपक्षाश्रयणेनवेदाध्य
यनंकुर्विति तंप्रत्युपदेशमर्थंबोधयेत् परस्त्वस्वीकुर्यात् ततःस्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्यदेशाते ब्राह्मणान्भोजयिष्यइतिश
तंशतंवायथाशक्तिवासंकल्प्यनानानामगोत्रेभ्योब्राह्मणेभ्यःभूयसींदातुमुत्सृज्यइतिचसंकल्प्यब्राह्मणाशिषोगृह्णीयात् ततो
ब्रह्मचारीनूतनभिक्षापात्रेमातरमनुप्रवचनीयकर्मार्थंतंडुलान्याचेतभिक्षांभवतीददात्विति अनुप्रवचनीयंभवतीददात्विति वा
मातुरभावेमातुःस्वसारंस्वभगिनींज्येष्ठभ्रातृपत्नींवाप्रत्याख्यायिनीमित्यमेवयाचयेत् स्वपितरंवाभिक्षांभवान्ददात्विति अनुप्र-

यदिगन्यदिकुस्थमशारवंतदभावेसशारवंवापलाशंतदभावेकुशस्तंबंवायत्रकापिनद्युसन्नंवक्ष्यमाणरीत्यापूजयेत् तदभावेस्वगृ
हस्योपनयनवेद्यामैशानदिशिसर्वतोद्वादशांगुलांत्रिमेखलांवेदिंकृत्वातस्यांसपत्रांकुरामार्द्रांसमूलांपलाशशारवांकुशस्तंबंवाप्रति
ष्ठाप्यब्रह्मचार्यन्वारब्धस्तिथ्यादिसंकीर्त्य अस्योपनयनव्रतसमाप्तिवेदधारणसामर्थ्यलक्षणमेधासिद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंमे
धारव्यसावित्रीपूजनमहंकरिष्येइतिसंकल्प्य तत्रमेधायैनमः इतिमंत्रेणावाहनप्रभृत्युपचारसमर्पणंकुर्यात् नैवेद्यसमयेया-
वकसक्तुमोदकसहितमोदनमर्पयेत् एतत्पूजांतेपुनःपंचोपचारैःपूर्वोक्तनैवेद्यसहितैःसंपूज्यब्रह्मचारिणाप्रणामंकारयित्वा-
प्रादक्षिण्येनत्रिःशुद्धोदकेनपरिषिंचंतंवाचयति सुश्रवःसुश्रवाअसियथात्वंसुश्रवःसुश्रवाअस्येवंमांसुश्रवःसौश्रवसंकुरु
यथात्वंदेवानांयज्ञस्यनिधिपोस्येवमहंमनुष्याणांवेदस्यनिधिपोभूयासमितिप्रतिप्रदक्षिणंमंत्रावृत्तिः अंतेप्रणामावृत्तिश्च
ततोदंडाजिनकमंडलूस्मेधासमीपेवेद्यांनिःक्षिप्यस्नात्वामंत्रस्नानंकृत्वावावाससीतत्रैवनिःक्षिप्यनूतनान्वासोजिनोपवीत
मेखलादंडानुक्रमेणोक्तसविधिमंत्रैर्धृत्वामेखलोपवीतेजीर्णेतत्रैवनिःक्षिप्य निक्षिप्तवाससीगुरवेदत्वापुण्याहंवाचयेत् अस्य
मेधाजननकर्मणःपुण्याहंभवंतोब्रुवंत्विति यदिगृहाद्बहिर्मेधाजननंकृतंतदास्वस्तिनइंद्रोवृद्धश्रवाइत्यादिस्वस्त्ययनमंत्रान्प
ठद्भिर्बांधवैर्ब्राह्मणैःसहमंगलदीपपूर्णकुंभभेर्यादिशब्दैरेनंगुरुर्गृहंप्रापयित्वापुण्याहंवाचयेदिति ततोमेधासूक्तपाठमात्रा

सं॰कौ॰
१५०

रात्केचिदिच्छंति ओंमेधामत्द्यमंगिरसोमेधांसप्तऋषयोददुः मेधामिंद्रश्चाग्निश्चमेधांधातादधातुले॰ स्वधयाप्रयोगइतिमे
धाजननम् अथमंडपदेवतोद्वासनम् स्थापितदेवताः पंचोपचारैरभ्यर्च्यप्रदेशांतरमानीयपत्न्याब्रह्मचारिणासहप्राङ्मु
खउपविश्यदेशकालौसंकीर्त्यउपनयनार्थंस्थापितदेवतानांषोडशोपचारैःपूजनंविसर्जनंतदंगत्वेनपुण्याहवाचनंचकरिष्ये
इतिसंकल्प्यगणेशमभ्यर्च्यषोडशोपचारैःदेवताःपूजयेत् तत्राभिषेककालेनीराजनंकनिक्रददितितैलाभ्यंगस्रुगंधिद्रव्यार्प
णोष्णोदकस्नानादिपूर्ववत् ततउत्तिष्ठब्रह्मणस्पतेअभ्यारमितद्रयइतिविसर्जनम् ततःपुण्याहवाचनम् तत्रास्यमंडपदे
वतोद्वासनकर्मणःपुण्याहंभवंतइतिवाक्यप्रयोगः समुद्रज्येष्ठाइत्यभिषेकांतेपुरोहितोन्योवामान्यउन्मुक्तसूत्राःशारवाः
वंशपात्रेनिधायतदुपरिक्षिप्ताभिषेकंजलंसपत्नीकसापत्ययजमानशिरसिकिंचित्किंचित्स्रावयेत् प्रेतिचेतिचेत्येतद्वैसर्वं
स्वस्त्ययनं॰ स्वस्तिपुनरागच्छतीति ततःकर्तापड्स्रुषड्स्रुमासेष्वस्म ङ्गोत्रेशोमनानिभवंत्वितिप्रार्थयेत् तेपितथास्त्वि
तिब्रूयुः ततउन्मुक्तंसूत्रंक्षीराभ्यक्तंकृत्वाक्षतपूगीफलयुक्तंवङ्कस्तेआदायपतिर्भार्यामाहतद्यंगृहाणेति सावदेत्किंपतइ
ति पतिःप्रत्याहशतैःसहस्रैरिति एवंत्रिः तत्सूत्रंवस्त्रादिधनपेटिकायांस्थापनीयं ततस्ताःशारवास्तदभिषेकजलंगृ
होपरिशुचिदेशेनिःक्षिप्यांगणवितानस्यैशानकोणेविमोक्षंकृत्वायथाशक्तिब्राह्मणभोजनंसंकल्प्यभूयसींदक्षिणांसंकल्प्य

१५०

पूर्वकंब्राह्मणेभ्योदत्वापरमेश्वरार्पणंकुर्यादिति अत्रकालविधिमाहुर्छंदोगाः समेचदिवसेकुर्याद्देवकोत्थापनंबुधः षष्ठंचविष
मनेष्टंसुत्काापंचमसप्तमावितिसमेषुषष्ठंविषमेषुपंचमसप्तमातिरिक्तंनिषिद्धमित्यर्थः अथनांदीश्राद्धोत्तरंदेवतोद्वास
नपर्यंतंनिषेधाः गार्ग्यः नांदीश्राद्धेकृतेपश्चाद्यावन्मातृविसर्जनं दर्शश्राद्धंक्षयश्राद्धंस्नानंशीतोदकेनच अपसव्यंस्वधा
कारंनित्यश्राद्धंतथैवच ब्रह्मयज्ञंचाध्ययनंनदीसीमातिलंघनं उपवासव्रतंचैवश्राद्धभोजनमेवच नैवकुर्युःसपिंडाश्चमंड-
पोद्वासनावधीति अत्रनित्यश्राद्धनिषेधेनतत्कार्यविहितपितृयज्ञनिषेधसिद्धेःस्वधाकारग्रहणंतत्स हचरितवैश्वदेवनिषे-
धार्थमाचारसंवादलाभाच्चेतिबहवः तथान्यत्र अभ्यंगेसूतकेचैवविवाहेपुत्रजन्मनि मांगल्येषुचसर्वेषुनधार्यंगोपिचंदनमि
ति अत्रादौविप्रतुष्ट्यर्थमौपनायनिकोविधिः इत्थंसर्वोप्यनंतेनतयायातुमुदेहरिः १ इतिसंस्कारकौस्तुभेउपनयनम्
विकलांगविषयेउक्तंस्मृत्यर्थसारे षंढांधबधिरस्तब्धजडगद्गदपंगुषु कुब्जवामनरोगार्तशुष्कांगविकलांगिषु ध्वस्तपुं-
स्त्वेपिचतेषुसंस्काराःस्युर्यथोचितं मत्तोन्मत्तौनसंस्कार्याविल्येकेकर्मस्वनधिकारात् पतितत्वंनास्तितदपत्यंसंस्कार्यंब्राह्म
ण्यांब्राह्मणादुपन्नोब्राह्मणएवेतिश्रुतेः अन्येसंस्कार्याइत्याहुः होममाचार्यःकरोति उपनयनंचाचार्यसमीपेनयनंअग्नि
समीपेवासावित्रीवाचनंवा अन्यदंगंयथासंभवंकार्यमिति त्रयाणांपक्षाणामन्यतमेनप्रधानसिद्धिरित्याशयः मूकबधिरादेः

सावित्रीवाचनासंभवेस्पृष्ट्वासावित्रीजपोवाकार्यः संस्कारमंत्रहोमादीन्करोत्याचार्यएवतु उपनेयांश्चविधिवदाचार्यःस्वसमीप-
तः आनीयाग्निसमीपेतुसावित्रींस्पृश्यवाजपेदिति कन्यास्वीकरणादन्यत्सर्वंविप्रेणकारयेदितिपारिजातेब्रह्मोक्तेः संस्कारमंत्रा
उपनेयस्यवासःपरिणयति तूष्णींमेखलांतूष्णीमजिनंप्रतिमुंचति तूष्णींदंडंप्रयच्छ तीतिप्रकृत्यसर्वान्मंत्रानाचार्यएवजपेदित्ये
केइत्याह इतिसंस्कारकौस्तुभेविकलांगोपनयनम् नत्वोमामाधवौदेवौब्राह्मणप्रीतिसिद्धये अनंतदेवस्तनुतेपुनःसंस्कार
पद्धतिम् पुनःसंस्कारःपुनरुपनयनम् तच्चत्रिविधं प्रत्यवायनिमित्तेप्रायश्चित्तत्वेनविहितं निमित्तविशेषेणकृतोपनयनवृथात्वे-
ष्टान्वापत्तौतत्फलार्थत्वेनविहितं वेदांतराध्ययनचिकीर्षायांतदर्थत्वेनविहितमितितत्राद्यंतावद्बौधायनः अमत्यासुरापानेकृच्छ्रार्थ
पादंचरित्वापुनरुपनयनंमिति औषधांतरानाश्यव्याध्युपशमनार्थंपैष्टीपानेएतदितिमदनरत्नेवसिष्ठः मत्यामद्यपानेत्वस्कृरायास्कृ
रायाश्चाज्ञानेकृच्छ्रातिकृच्छ्रौघृतप्राशनंपुनःसंस्कारश्चेति अत्रस्कृरायाश्चेतिस्कृराशब्दोनपैष्टीपरः तदज्ञानपानेद्वादशाब्दोक्ताःशू
लपाणौयमः अज्ञानाद्वारुणींपीत्वाप्राश्यमूत्रपुरीषयोः पुनःसंस्कारमर्हंतित्रयोवर्णाद्विजातयइति यद्यपिसंस्कारशब्दोजातक
र्मादिसाधारणस्तथापीदृशविधिसंस्कारशब्देनोपनयनमेवोच्यते तस्यद्विजत्वसंपादनरूपातिशययोगेनबुद्ध्यारोहात् अनंतर
वक्ष्यमाणमनुवचसिवाक्यशेषेणतथाप्रतीतेश्च भविष्ये अज्ञानाद्वारुणींपीत्वासंस्कारेणैवशुद्ध्यति तप्तकृच्छ्राणितेनेहकेव

लेनतुशुत्यति तदशुक्तकव्याध्युपशमनार्थंपानएवाज्ञातकृतेबोध्यम् स्मत्यंतरेरेतोमूत्रपुरीषाणांगौडीमाध्व्योश्च प्राशने क्रव्या
दपशुविष्ठानांसंस्काराच्छुद्धिरिष्यते मनुः अज्ञानात्प्राश्यविण्मूत्रंसुरासंसृष्टमेवच पुनःसंस्कारमर्हंतित्रयोवर्णाद्विजातयः
वपनंमेखलादंडोभैक्ष्यचर्याव्रतानिच निवर्त्ततेद्विजातीनांपुनःसंस्कारकर्मणीति एतदतीतसुरासंपर्कविषयम् तप्तकृच्छ्रपू
र्वकस्त्वेषविधिर्ज्ञेयः वक्ष्यमाणगौतमस्मृतिनिर्दिष्टविण्मूत्रसाहचर्यात् विष्णुः मलानांमद्यानामन्यतमस्यप्राशनेचांद्रायणं-
कुर्यात् लशुनपलांडुगृंजनतद्गंधिविड्वराहग्रामकुक्कुटनगरगोमांसभक्षणेचसर्वेष्वेतेषुद्विजातीनांप्रायश्चित्तांतेपुनःसंस्कारंकु
र्यादिति ज्ञानतःसकृद्भक्षणेएतदितिशूलपाणिः तत्रैवशातातपः उष्ट्रीक्षीरमानुषीक्षीरप्राशनेपुनरुपनयनं तप्तकृच्छ्रंचेति
पानाभ्यासएतदितिशूलपाणिः मिताक्षरायाम् पैठीनसिः अविखरोष्ट्रमानुषीक्षीरप्राशनेतप्तकृच्छ्रंपुनरुपनयनंचेति
बृहस्पतिः रेतोमूत्रपुरीषाणांस्मृत्यैवचांद्रायणंचरेत् तप्तकृच्छ्रपूर्वकंपुनःसंस्कारंप्रकृत्यगौतमः मूत्रपुरीषकुणपरेतसांप्राश-
नेचैवमिति अत्रचांद्रायणंतप्तकृच्छ्रयोर्ज्ञानाज्ञानाभ्यांव्यवस्था संस्कारस्तूभयत्रतुल्यएवेति शूलपाणिर्हेमाद्रौ प्रेतशय्याप्र
तिग्राहीपुनःसंस्कारमर्हतीति आचारादर्शेच्छंदोगपरिशिष्टेच्छंदोगमनुः जीवन्यदिसमागच्छेद्घृतकुंभेनियोजयेत् उद्धृत्यस्नापयित्वास्यजातकर्मा
दिकारयेत् द्वादशाहव्रतंचस्यात्त्रिरात्रमथवास्यतु स्नातोद्वहेत्ततोभार्यामन्यांवातदभावतः अग्नीनाधायविधिवद्व्रात्यस्तोमेन

वायजेत् अथैंद्राग्नेनपशुनागिरिंगत्वातुयत्रतु इष्टिमायुष्मतींकुर्यादीप्सितांश्चक्रतूंस्तथा प्रायश्चित्तोद्योते सिंधुसौवीरसौराष्ट्रां
स्तथाप्रत्यंतवासिनः अंगवंगकलिंगांध्रान्गत्वासंस्कारमर्हति एतच्चतीर्थयात्रांविनागमनेसतिबोध्यम् तीर्थयात्रांविनागत्वापु
नःसंस्कारमर्हतीतिप्रयोगपारिजातबौधायनस्मरणात् मनुः चंडालान्नंद्विजोभुक्त्वासम्यक्चांद्रायणंचरेत् बुद्धिपूर्वंतुकृच्छ्राब्दं
पुनःसंस्कारमेवचेति अभ्यासविषयमेतदितिमदनरत्ने पाराशर्यप्रायश्चित्तकांडे अजिनंमेखलादंडोभैक्ष्यचर्याव्रतानिच नि-
वर्त्ततेद्विजातीनांपुनःसंस्कारकर्मणीति ब्रह्मचारिणंपुनःसंस्कृत्यपैठीनसिः मधुमांसाशनेत्रिरात्रमुपवासः पुनरुपनयनंचेति
अयंचत्रिरात्रोपवासःप्राजापत्याशक्तस्येत्युक्तम् मदनरत्नेएतयोर ज्ञातभक्षणेकृच्छ्रःमत्यापराकः अभ्यासेद्विगुणम् पुनःसंस्का
रश्चेति स्मृत्यर्थसारे तथातत्रैव मातापितृगुर्वाचार्योपाध्यायेभ्योऽन्यप्रेतसंस्कारेब्रह्मचारिणःपुनरुपनयनंकार्यमिति तथारेतो
विण्मूत्रकरनिर्मथितदधिबहिर्वेदिपुरोडाशभक्षणानामत्यंताभ्यासेऽतिकृच्छ्रःपुनरुपनयनंचेति पराशरः यःप्रत्यवासितोविप्रः
प्रव्रज्यातोविनिर्गतः अनाशकनिवृत्तश्चगार्हस्थ्यंचेच्चिकीर्षति सचरेत्त्रीणिकृच्छ्राणित्रीणिचांद्रायणानिच जातकर्मादिभिःसर्वैःसं
स्कृतःशुद्धिमाप्नुयात् वसिष्ठः संन्यस्यदुर्मतिःकश्चित्प्रत्यापत्तिंव्रजेद्यदि सकुर्यात्कृच्छ्रमश्रांतःपरामासान्प्रत्यनंतरमिति अत्र
विप्रस्यषण्मासिकःकृच्छ्रःक्षत्रियस्यचांद्रत्रयंवैश्यस्यकृच्छ्रत्रयमितिव्यवस्थोक्तामिताक्षरायांप्रपद्यते कर्मनाशाजलस्पर्शात्करतो

याविलंघनात् गंडकीबाहुतरणात्पुनःसंस्कारमर्हतीति इत्थंविहितेप्रायश्चित्तभूतपुनरुपनयनेविशेषःपारिजातमदनरत्नयोःक
श्यपः चीर्णप्रायश्चित्तःप्राच्यामुदीच्यांवादिशिगत्वायत्रग्राम्यपशूनांशब्दोनश्रूयतेतस्मिन्देशेग्निंप्रज्वाल्यब्रह्मासनमास्तीर्यप्राक्प्र
णीतेनविधिनापुनःसंस्कारमर्हतीति ब्रह्मासनमितिब्रह्मनियमार्थं अथद्वितीयउपनयनप्रकारः समयोद्योते विनर्तुनावसंते
नकृष्णपक्षेगलग्रहे अपराह्णेचोपनीतःपुनःसंस्कारमर्हति तथादक्षिणोत्तराभ्यांपाणिभ्यांकुमारस्यांसाभिमर्शनपूर्वकंसमीपानयन
विधायकहिरण्यकेशिसूत्रेमातृदत्तः इदंप्रधानकर्मास्यविस्मरणेसर्वमावर्त्ततइति वसिष्ठः पापांशकगतेचंद्रेअरिनीचस्थितेपिच
अनध्यायेचोपनीतःपुनःसंस्कारमर्हतीतिदोषाधिक्यतात्पर्यग्राहकप्रायश्चित्तोपदेशाभावात् अतःसर्वान्प्रतिअनध्यायत्वंत्रिपादी
सिद्धहतुत्वेनादायचतुर्थपादेनपरिसंख्यांकुर्वताधर्मरात्रादिगर्जननिमित्तानध्यायस्यापिनपुनःसंस्कारगतानध्यायशब्देनग्रहणमिति-
दर्शितंभवतिसर्वेचत्रिरात्राकालिकाद्यनध्यायागर्जितादिनिमित्ततयाप्रतीयमानाःपौषादिसुखव्यकालीनोत्सर्जनसापेक्षगर्जनादिनि-
मित्ताइतिकातीयसूत्रसंवादिनोक्तश्रुतिभाष्येणलभ्यतइतिनतस्योपनयनकालेप्रसक्तिर्नेतरांपुनःसंस्कारनिमित्तत्वं अतःसिद्धमेत
त् प्रातर्गर्जितनिमित्तानध्यायाःप्रतिपदाद्यनध्यायाश्चपुनःसंस्कारविधिगतानध्यायशब्देनगृह्यंतइति अत्रचानध्यायशब्देनानान-
ध्यायाःसर्वेपिसर्वान्प्रतिपुनःसंस्कारनिमित्तत्वेनसर्वदेशेषुविवक्षिताः यतोहेमाद्रिरनध्यायप्रकरणेप्रसिद्धाप्रसिद्धानध्यायाननुपन्य

स्यांतेस्मृतिवाक्यमुदाजहार चतुर्दश्यष्टमीपर्वप्रतिपत्स्वेवसर्वदा दुर्मेधानामनध्यायस्त्वंतरागमनेषुचेति शिष्टाअपिकलौपुरु
षान्दुर्मेधान्मन्यमानाउक्तवाक्यवशेनवेदाध्ययनेएतानेवानध्यायान्वर्जयंतोदृश्यंते उचितंचदुर्मेधत्वांगीकारेणैवतेषांस्वस्वगृह्यो-
क्तपौषादिकालेअध्ययनसंकोचापवादकोत्सर्जनानुष्ठानम् पुष्येतूत्सर्जनंकुर्यादुपाकर्मदिनेपिवेति छंदोगशाखीयखादिरगृह्यानु-
सारेणचोपाकर्मदिनेनुष्ठानम् एवंचऐतरेयिणांमहाव्रतप्रकरणेत्रिरात्रानध्यायःपठ्यते आपत्तौवर्षेत्रिरात्रंवैदिकेनाध्यायेनांत रि
यादिति तथाआपस्तंबीयधर्मप्रश्नेपिविद्युत्स्तनयित्नुर्वृष्टिश्चापत्तौयत्रसंनिपतेयुस्त्र्यहमनध्यायोयावद्भूमिर्व्युदकेत्येकइति यच्च
मनुनाऽकालिकानध्यायउक्तः विद्युत्स्तनितवर्षेषुमहोल्कानांचसंप्लवे अकालिकमनध्यायमेतेषुमनुरब्रवीदिति तथा प्रादुष्कृतेष्वग्नि
षुतुविद्युत्स्तनितनिःस्वने सज्योतिःस्यादनध्यायःशेषेरात्रौयथादिवेति यच्चस्मृत्यर्थसारेअकालिकानध्यायउक्तः अर्द्धरात्रादूर्ध्वं
गर्जनेअर्द्धरात्रेवाऽकालिकोनध्यायःप्रातःसंध्यागर्जितेत्वहोरात्रमिति ईदृशसर्वानध्यायदिनंप्रतिपत्स्वेवेत्येवकारेणात्रत्यैकवाक्य
नीतिवन्निर्दोषश्रौतपरिसंख्यायादुर्मेधान्प्रतिज्ञापनात्तेषांतावदुक्तानध्यायदिनोपनयनंनपुनःसंस्कारनिमित्तम् अतएवनमेधाव
तोपिप्रतिपत्सुपुनःसंस्कारनिमित्तम् दुर्मेधान्प्रतिनिषेधेनाध्ययनेचतुर्दश्यादिवदितरानध्यायानांनित्यत्वाभावनिर्णयेसतिनित्यचतु
र्दश्याद्यनध्यायग्रहणेनोपनयनस्यपुनःसंस्कारविधिगतानध्यायशब्दस्यानित्यानध्यायग्राहकत्वासंभवात् उक्तंहि पंचमेअग्नीषोमी

ययागोत्कर्षपर तया प्रतीयमानेन यदेवादः पौर्णमासं हविरिति वचनेनाग्नीषोमीयस्य पुरोडाशयागस्यैवोत्कर्षो न त्वग्नीषोमीयोपांशुया-
जस्य नित्याग्नीषोमीयग्रहणेनोपपत्तावनित्याग्नीषोमीयग्रहणायोगादिति किंचोज्ज्वलायां हरदत्तेन धर्मप्रश्नगतोदाहृतवाक्यस्येत्थं व्या
ख्यानं कृतं यस्मिन्देशे यो वर्षाकालस्ततोऽन्यस्तत्रापर्त्तुरिति न चात्र वर्षशब्दो वर्षर्त्तुपरः तस्य सर्वदेशे मासद्वयात्मकत्वात् तथैवोक्तस्मृति
भाष्ये उक्तत्वाच्च किंतु वृष्टिपरः एवं च यस्मिन् माघादिकाले वृष्टिर्यत्र नियता नासावपर्त्तुः दृश्यते च यथा वृष्टिकालो दक्षिणायन एक-
स्तथोदगयनेऽप्यपर इत्यर्थस्य ज्ञापकं महाभारते वैराटपर्वणि बृहन्नलावाक्यमुत्तरं प्रति मेतत्पार्थस्य लोकेषु विदितं धनुरिति प्रकृत्य एतद्व
र्षसहस्रं तु ब्रह्मा पूर्वमधारयत् ततोऽनंतरमेवाथ प्रजापतिरधारयत् त्रीणि पंचशतं चैव शक्रोऽशीतिं च पंच च सोमः पंचशतं राजा तथै
व वरुणः शतम् पार्थः पंच च षष्टिं च तथैव श्वेतवाहन इति अत्र च खांडवदाहानंतरलब्धधनुषः पार्थकर्त्तृकधारणे पंचषष्टिवत्सरात्मक
वर्षाणां बाधितत्वाद्वर्षशब्दं वृष्टिकालपरं स्वीकृत्यैकैकस्मिन् वत्सरे द्वौ द्वावुक्तरीत्या वृष्टिकालावभिप्रेत्य सार्द्धद्वात्रिंशद्वत्सराः पंचषष्टिव
र्षशब्दे विवक्षिता इत्यवश्यं वाच्यम् अन्यथा अतीतानागतवत्सराभिप्रायव्याख्याने भूतनिर्देशानुपपत्तेः किंच यावद्भूमिर्व्युदकं तिध
र्मप्रश्न एव पक्षांतरसत्त्वान्न त्रिरात्रानध्यायस्यानित्यत्वम् नापि मनूक्ताकालिकस्यानित्यत्वम् उक्तमनुवाक्ये एतेषु मनुरब्रवीदिति चतुर्थपा
दस्य श्लोकपूरणार्थत्वेऽनुशयं मन्यमानो मेधातिथिर्यत आह मनुरब्रवीदित्युक्तिर्विकल्पार्थेत्यन्ये इति किंच प्रादुष्कृतेष्वितिवाक्यशेषा

दपितद्दिनेप्रातःसन्निपातएवाकालिकानध्यायनिमित्तंनपूर्वदिनेसायंसंध्यागतोपीतिप्रतीयते यतोत्रव्याख्यातृभिरेवंव्याख्यातं शेषत्तौवृ-
ष्टिकालभिन्नकालेउक्तनिमित्तेचरणत्रयोक्तसज्योतिरनध्यायवशेन यथादिवानध्यायस्तथारात्रावपीतिसायंसंध्यागतनिमित्तवशेनज्यो
तिरनध्यायस्यचदिवानध्यायस्याप्राप्तस्यानुवादासंभवः रात्रावनध्यायस्यचप्राप्तस्यविध्यसंभवः प्रातःसंध्यानिमित्तेचतयोःसंभव-
इतिशाब्दन्यायविद्भिरालोचनीयम् अतोपिनमनूक्ताकालिकस्यनित्यत्वम् नापिस्मृत्यर्थसारोक्ताकालिकानध्यायस्यनित्यतयापुनःसं
स्कारविधिगतानध्यायपदेनग्रहणं यतोस्तिवसिष्ठवचोलल्लादिनिबंधोदाहृतम् प्रत्यब्दिपूर्वसंध्यायांवारिदोयदिगर्जति तद्दिनेस्याद
नध्यायोव्रतंतत्रविवर्जयेदिति तन्निषेधमुखपरिसंख्यांकुर्वन् प्रातःसंध्याकालीनगर्जननिमित्तानध्यायंनोपनयनेविवर्जयेदित्यर्थपरं
भवतिनप्पूपालैरनुत्सवइतिवत् नचदुर्मेधान्प्रतिप्रातर्गर्जितनिमित्तानध्यायप्रतिप्रसवार्थमेतदितिशंक्यम् त्रिपाद्यैतदुपपत्तौचतुर्थ
पादानर्थक्यापत्तेः नापिदोषाधिक्यार्थंनभ्योविप्रयोहंतव्यइत्यत्रवद्दोषाधिक्यतात्पर्यग्राहकप्रायश्चित्तोपदेशाभावात् अतःसर्वान्प्र
ति अनध्यायत्वंत्रिपादीसिद्धंहेतुत्वेनादायचतुर्थपादेनपरिसंख्यांकुर्वताऊर्ध्वरात्रादिगर्जननिमित्तानध्यायस्यापिनपुनःसंस्कारविधिग
तानध्यायशब्देनग्रहणमितिदर्शितंभवतिसर्वत्रत्रिरात्राकालिकाद्यनध्यायागर्जितादिनिमित्ततयाप्रतीयमानाःपौषादिमुख्यकालीनो
त्सर्जनसापेक्षगर्जनादिनिमित्ताइतिकातीयसूत्रसंवादिनोक्तश्रुतिभाष्येणलभ्यतइतिनतस्योपनयनकालेप्रसक्तिर्नतरांपुनःसंस्कारनि

१५४

मित्तत्वम् अतःसिद्धमेतत् प्रातर्गर्जितनिमित्तानध्यायः प्रतिपदाद्यनध्यायश्च पुनःसंस्कारविधिगतानध्यायशब्देन गृह्यतइति अथ
तृतीयप्रकारः तत्रजयंतः यजुर्वेदंचाधीत्य ऋग्वेदमध्येतुकामस्यैतदेवोपनयनमलंकारवर्जंभवतीति गृह्यकारिकायाम् वेदा
तरमधीत्यैवमृग्वेदंयेत्वधीयते उपनीतिरियंतेषामलंकरणवर्जितेति पारिजातेभगवान् द्वितीयमिममृग्वेदमध्येतुमभिवांछ
या एतद्गृह्योक्तविधिनापुनश्चैवोपनीयतइति इतितृतीयप्रकारः अयंचप्रकारोनतैत्तिरीयाणांयथोक्तमापस्तंबेनधर्मप्रश्नेसर्वे-
भ्योवैवेदेभ्यःसावित्र्यनूच्यतइतिहिब्राह्मणमिति व्याख्यातमेतदित्युज्ज्वलायाम् त्रिभ्यएवतुवेदेभ्यःपादंपादमदूदुहत् तदित्यृ
चोस्याःसावित्र्याःपरमेष्ठीप्रजापतिरितिमनुः ततश्चोपनयनसावित्र्याअनुवचनंतन्मुखेनसर्वेवेदाअनूक्ताभवंति अतोगृह्यमा
पाविशेषत्वादेकमेवोपपन्नंसर्वार्थम् आथर्वणार्थंतुपृथगुपनयंकार्यंनान्यत्रसंस्कृतोभृग्वंगिरसोधीयीतेतिश्रुतेः भृग्वंगिरसआ
थर्वणमिति पुनरुपनयनेविशेषमाहाश्वलायनः अथोपेतपूर्वस्यकृताकृतंकेशवपनंमेधाजननंचानिरुक्तंपरिदानंकालश्चतत्स
वितुर्वृणीमहइतिसावित्रीमिति अनिरुक्तंनभवति इयंचवृत्तिकारिकाजयंतपर्यालोचनेप्रायश्चित्तभूतपुनरुपनयनविषय-
मेवप्रतीयते प्रायश्चित्तत्वेनपुनरुपनयनप्राप्तावेवंकुर्यादितिवृत्तिकृतैतद्व्याख्यानेभिधानात् जयंतेनप्रायश्चित्तनिमित्तंयस्य
पुनरुपनयनंक्रियतेतस्यायंविधिरुच्यते इत्युपक्रम्यैतत्सूत्रव्याख्यानात् यदैतदुपनीतस्यप्रायश्चित्तंतदाभवेत् कृताकृतंच

वपनंमेधाजननमेवच मेधाजननसद्भावेव्रतचर्याभवेदिह अनुप्रवचनीयश्चतदभावेद्वयंनच परिदानंनकार्यंस्यान्निमित्तानंतरंत्वि
दम् पूर्वस्यवाचयेत्स्यानेतत्सवितुर्वृणीमहे भणितोत्रविशेषोयंसमानमितरद्भवेदिति कारिकोक्तिश्चनिमित्तानंतरंत्विदमित्युक्त्वा
चनैमित्तिकेनिमित्तानंतर्यस्योचितत्वान्न्यायमूलकंकालश्चेतिसूत्रंनिमित्तानंतर्यासंभवेतुजातेष्टिवदुदगयनादिकालोपेक्षणीयएवेतिसू
चितम् परिदानंकस्यब्रह्मचार्यसीत्यादेःपरिददामीत्यंतस्यमंत्रस्योच्चारणम् भणितोत्रेतिप्रायश्चित्तार्थेपुनरुपनयनएवगायत्र्या
स्थानेएषाऋग्भवति नतुतदनंतरभाविषुब्रह्मयज्ञादिष्वपितत्रपूर्वविहितगायत्रीबाधमानाभावादितिदर्शयति मातृदत्तोपि
अत्रसावित्रींवाचयतियदिपुरस्तादुपेतोभवतितर्हिअनुपत्तेतस्त्र्यहेप्रायश्चित्तार्थेपुनरुपनयनांतर्गतसावित्रीवाचनांगत्वेनपरिदा
नांतंयंकालविधिंवदंस्तस्मिन्नेवप्रकरणेपरिदानसूत्रेपुनरुपनयनविषयत्वमेवदर्शितम् तस्मिन्नेवप्रकरणेतत्सूत्रव्याख्याका-
लेअहतवासोमेखलाजिनभैक्षचर्यादंडानामत्रनिवृत्तिःपुनरुपनयनइत्याह हरदत्तेनतु अथोपेतपूर्वस्येतिसूत्रीयव्याख्यावस
रेउक्तम् अथानंतरंवेदांतरेउपेतपूर्वोयइमंवेदमध्येतुमिच्छतितस्योपनयनेविशेषोवक्ष्यतइति अस्तिचतदनुसारिणीस्मृतिः
पारिजाते अध्वर्यूणांसामगानामेवमध्येतुमिच्छताम् क्रियास्यात्परिदानांतादीक्षादिनाविधीयते ब्रह्मौदनंचमेधार्चादीक्षा
चमनंविधीयते ऋचमध्येतुकामानांदीक्षामिच्छंतिकेचनेति अत्राध्वर्युसामग्रहणस्यायमाशयः ऋग्वेदाध्ययनांगभूतमे

वोपनयनमाश्वलायनोक्तेतिकर्त्तव्यताकंभवति सत्यप्युपनयनेऽस्मिंस्तत्तदाम्नायाध्ययनांगभूत एतस्मिंस्तत्तद्गृह्योक्तेतिकर्तव्यताभव
तीतिस्मृतिपादेन्यायसुधायामुक्तेः नचऋग्वेदिनांतदध्ययनार्थंपुनरुपनयनंभवति तैःप्रथमोपनयनानंतरमेवतदध्ययनस्योचित
त्वात् अतोन्यवेदिनामेवऋग्वेदार्थंपुनरुपनयनेऽयंविधिरिति अतएवपूर्वोदाहृतजयंतकारिकयोःऋग्वेदग्रहणंकृतम् यच्चतत्रहर
दत्तीयेचऋग्वेदाध्ययनपूर्वकएववेदांतराध्ययनेषुपुनरुपनयनकथनम् तेनयुगपदनेकवेदारंभेनोपनयनावृत्त्यपेक्षेतिसूचितम्
अस्तित्वन्यवेदिनांकामिकवेदारंभपक्षोयुगपत्तदारंभपक्षश्च तथाच हरिहरेणोपनयनानंतरंवेदारंभसमयइत्युक्त्वावेदारंभांगभू-
ताःकात्यायनोक्ताआहुतीर्दर्शयतोक्तम् यदिऋग्वेदआरभ्यतेतदापृथिव्यैस्वाहा अग्नयेस्वाहा यदियजुर्वेदः अंतरिक्षायस्वाहा
वायवेस्वाहेति यदिसामवेदः दिव्यःस्वाहा चंद्रमसेस्वाहा यद्येकदासर्ववेदारंभः प्रतिवेदंवेदाहुतिद्वयंहुत्वाप्रायश्चित्ताहुतीर्जुहु
यादिति अतश्चयुगपदनेकवेदारंभेषुसकृदुपनयनेनैवसकलवेदारंभसिद्धिः इत्यभिप्रेत्योक्तमापस्तंबेनसर्वेभ्योवैवेदेभ्यःसावित्र्यनू
च्यतइतिसंक्षेपः वेदांतराध्ययनपूर्वकमृग्वेदाध्ययनचिकीर्षतआश्वलायनोक्तेतिकर्तव्यताकंपुनरुपनयनंकार्यम् तत्रजयंतकारि
कामतेऽलंकारमात्रवर्जम् हरदत्तमतेसूत्रोक्तसकलपुनरुपनयनगतविशेषविशिष्टंभवति स्मृतिमतेतुदीक्षापिवैकल्पिकी द्वि
तीयपुनरुपनयननिमित्तेत्वविकृतपुनरुपनयनंकार्यम् गार्हपत्याधानात्प्राक्सूर्योदयेविकृताधानवत् तत्रपुनरुपनयनेकश्चिदपि

ग्रंथेविशेषानुक्तेः अथोपेतपूर्वस्येतिसूत्रस्यतत्राप्रवृत्तेश्च प्रायश्चित्तभूतपुनरुपनयनेतूक्तवचनेभ्योनेकविशेषावगतेस्तत्प्रयोगो
लिख्यते तच्चयत्रप्रायश्चित्तांतरसहितंविहितंतत्रपर्षदुपदिष्टविधिनातत्प्रायश्चित्तंकृत्वाकार्यम् यथोर्ध्वपानादौ यत्रजातकर्मा
दिसंस्कारसहितंविहितंतत्रनिमित्तानंतरकरणपक्षेपुण्यनक्षत्राद्यनालोच्यपर्षदुपदेशेनचौलांतसंस्कारान्कृत्वाकार्यम् अन्यथोवि
तंनक्षत्राद्यावश्यकम् कर्ताचपितृसत्वेसएव तदभावेपितृव्यादिसपिंडः तदभावेकश्चित् पुनरुपनयनंयत्रचिकीर्षितंतत्रैवदेशे-
जातकर्मादयःकार्याः अस्यकृतोर्ध्वदेहिकस्यपुनःसंस्कारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंजातकर्मादीन्युपनयनांतानिकर्माणिकरिष्य
इतिसंकल्प्यसर्वोद्देशेनस्वस्तिवाचनादिश्मश्रुवापनानंतरंचौलेकेशवापनमितिविशेषोमहद्भयसः विवाहसंकल्पंतदूर्ध्वंस्वस्तिवा
चनादिकंतुस्वयमेवपृथक्कुर्यात् एवंनिमित्तांतरेपिसंकल्पऊह्यः यत्रतूपनयनमात्रंप्रायश्चित्तत्वेनविहितंतत्रपर्षदुपदिष्टविधिना
तदेवकार्यम् तत्राचार्यः कृच्छ्रत्रयद्वादशसहस्रंतत्सवितुर्वृणीमहइत्यस्यजपंकुर्वीत सत्कार्योनिमित्तांतरोपनयनेप्रायश्चित्तं-
कालांतरोपनयनेत्वेवंसंस्कुर्यात् ततोग्रामात्प्राच्यामुदीच्यांवादिशिगत्वायत्रग्राम्यपशुशब्दोनश्रूयतेतादृशदेशंमार्जनोपलेपनाभ्यां
शोधयित्वातत्रकृतनित्यक्रियःआचार्यःस्वदक्षिणतःसंस्कार्यमुपवेश्यप्रत्यंतदेशगमनजनितदोषनिरासनेनपुनःसंस्कारसिद्धि-
द्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंपुनरुपनयनंकरिष्यइत्येवंतन्निमित्तानुसारिसंकल्पंकृत्वातदंगभूतेत्यादिसंकल्पपूर्वकंमंडपदेवताप्र-

तिष्ठापनांतंकुर्यात् स्वस्तिवाचनेऽग्निःप्रीयतामितिविशेषः पुनरुपनयनेऽग्निरितिबौधायनोक्तेः कृतमंगलस्नानंसंस्कार्यंभोजयि
त्वावपनपक्षे संकल्पपूर्वकंवपनस्नानेकारयित्वा अन्यथाकारयित्वानित्योपनयनवदन्वाधानात्प्राकृतंत्रंकृत्वाऽस्यप्रायश्चित्तार्थंपुनरु-
पनयनहोमेदेवतापरिग्रहार्थमन्वाधानंकरिष्ये अस्मिन्नन्वाहितेऽग्नावित्यादिप्रोक्षणांतंनित्यवत्कुर्यात् ततोब्रह्माणमुपवेश्यप्रणी-
ताप्रणयनाद्याज्यभागांतंकृत्वावासोधारणपक्षेनित्यवत्समंत्रधारणंतयोःकुर्यात् तदभावपक्षेपूर्वमेवकुमारेणपरिहितवस्त्रेणभवि
तव्यम् ततोब्रह्मचारिणःपुनरुपनयनेतुवस्त्रादिनित्यंयज्ञोपवीतधारणादिआज्येक्षणांतंनित्यवत्कुर्यात् ततोस्रुवास्रुवासाइत्येतन्मंत्रे
पाप्रदक्षिणमावर्त्तनादिवाससापाणिभ्यांतदंजलिग्रहणांतंकृत्वाप्रणवव्याहृतीनामृष्यादिस्मरणांते तत्सवितुःश्यावाश्वःसवितानुष्टु
प् पुनरुपनयनेविनियोगः प्रथमंपादशःस्वयमुक्त्वावाचयेत् ततोर्द्धर्चशः ततःसर्वाम् ततोमेखलादंडदानपक्षेसमंत्रकंतद्दानं
कृत्वाब्रह्मचर्यमादिशेत् यदिब्रह्मचारिणोऽसमापितवेदस्यपुनरुपनयनंनित्यवत् अन्यथास्यतादृशस्यपुनरुपनयनेतुअपोशान क
र्मकुरु दिवामास्वाप्सीः वेदमधीष्वेति समापितवेदस्यतुस्वाप्सीरित्यंतमेव ततःस्विष्टकृदादिहोमशेषंसमापयेत् मेधाजननकर
णपक्षेतत्सर्वंतमग्निंरक्षेत् व्रतचर्यांचकुर्यात् उपनयनदिनेभिक्षायाचनपूर्वकमनुप्रवचनीयंच तत्रगायत्र्यास्थानेतत्सवितुर्वृणी
महइति एतांपठित्वाद्वितीयामाहुतिंजहुयात् उक्तमृष्यादिनित्यस्त्यागः यद्यसमापितवेदस्यपुनरुपनयनंवेदसमाप्तिवाचनंकुर्यात्

सं॰कौ॰
१५८

नान्यथा ततस्त्रिरात्रंद्वादशरात्रमब्दंवाव्रतचर्यातत्कृतायांमेधाजननम् तत्रयदिपुनरुपनीतोब्रह्मचारीतदायस्यपलाशस्यकुशस्तंब
स्यवोक्षणंकृतंतत्रैवमेखलादीनिव्युदस्यनव्यानिधारयेत् अन्यस्तुपुनरुपनीतोयोपिव्रतमेखलादिरव्युदस्यनान्यानिधारयेत् यस्मि
न्नाश्रमेपुनरुपनयनंप्राप्तंतदाश्रमधर्मान्नकुर्यात् यत्रतुपुनरुपनयनानंतरमाश्रमांतरस्वीकारःश्रूयते यथास्नात्वोद्वहेत् ततोभा-
र्यामित्यादौतत्रमेखलादीनिव्युदस्यपुनस्तानिधारयित्वाब्रह्मचारीव्रतचर्यामुचितकालेनसमाप्यविधिनाआश्रमांतरंस्वीकुर्यात् इ
तिश्रीमदनंतदेवकृतसंस्कारकौस्तुभेबह्वृचानांपुनःसंस्कारविधिः अथयजुःशाखिनाम् तत्रबौधायनः अथोपनीतस्यव्रात्या
निभवंति नान्यस्योच्छिष्टंभुंजीतान्यत्रपितृज्येष्ठाभ्यांनस्त्रियासहभुंजीतमधुमांसश्राद्धसूतकान्ननिर्दशाहंसंधिनिक्षीरंछत्राकिनि
र्यासौविलापनंगणान्नंगणिकान्नमित्येतेषुपुनःसंस्कारःप्रतिषिद्धदेशगमनमित्येकेषामथाप्युदाहरंतिसुराष्ट्रंसिंधुसौवीरमवंतीदक्षि
पापथं एतानिब्राह्मणोगत्वापुनःसंस्कारमर्हतिइत्यथपुनःसंस्कारंव्याख्यास्यामोथदेवयजनोल्लेपनप्रभृत्याग्निमुखान्कृत्वापाला
शींसमिधमाज्येनवाभ्याधायवाचयति पुनस्त्वादित्यारुद्राव॰कामाःस्वाहेत्यथाव्रत्यप्रायश्चित्तंजुहोति यन्मआत्मनोमिंदाभू॰पुनरग्नि
श्चक्षुरदादितिद्वाभ्यांअथपक्वाज्जुहोति सप्ततेअग्ने॰घृतेनस्वाहा अथाज्याहुतीरुपजुहोति येनदेवाःपवित्रेणेतितिसृभिरनुछंदसं-
स्विष्टकृत्प्रभृतिसिद्धमाधेनुवरप्रदानात् अथोपरमापरिधानात्कृत्वापालाशींसमिधमाधायाथाव्रत्यप्रायश्चित्तंजुहोति अथव्या

स्तीर्जुहोति अथापरोब्राह्मणवचनादेवसावित्र्याशतकृत्वोघृतमभिमंत्र्यप्राश्यकृतप्रायश्चित्तोभवतिगुरोर्वाप्युच्छिष्टंभुंजीताप्सु
दाहरंतिवपनंदक्षिणादानंमेखलांदंडमजिनंभैक्षचर्याव्रतानिचैतानिननिवर्त्ततेपुनःसंस्कारकर्मणीत्येतेपुनःसंस्काराव्याख्याताइ-
ति अत्रशक्ताशक्तभेदेनगुरुलघुकल्पव्यवस्थाबोध्या ब्राह्मणप्रीतयेकारिपुनःसंस्कारपद्धतिः प्रीतस्तस्तीतिततःकुर्याच्छंनो
विष्णुरुरुक्रम इतिश्रीमदनंतदेवकृतासंस्कारकौस्तुभेपुनःसंस्कारपद्धतिः अथब्रह्मचारीधर्माः मनुः प्रतिगृह्ये-
प्सितंदंडमुपस्थायचभास्करम् प्रदक्षिणंपरीत्याग्निंचरेद्भैक्षंयथाविधि एतद्व्याख्यामाहमाधवः दंडप्रतिग्रहांतमुपनयनंप्रा
प्यगायत्र्यर्थंभास्कारमुपस्थायसोहमितिज्ञात्वाग्निंपरिचर्यंभैक्षंपरिचरेदितिपरिचर्यार्थंसमिदाहरणमाहबैजवापः पुरास्त
मयात्प्रागुदीचींदिशंगत्वाहिसन्नरण्यात्समिधमाहरेच्छुष्कांब्रह्मवर्चसकामआर्द्रामन्नाद्यकामउभयीमुभयकामइतिजा-
तिनियमोवायुपुराणे पालाश्यःसमिधःकार्याःखादिर्यस्तदलाभतः शमीरोहितकाश्वत्थास्तदभावेर्कवेतसाविति याज्ञ
वल्क्यः आदिमध्यावसानेषुभवच्छब्दोपलक्षिता ब्राह्मणक्षत्रियविशांभैक्षचर्यायथाक्रममितिव्यासः ब्राह्मणक्षत्रियवि
शम्बरेषुभैक्षमन्वहम् सजातीयगृहेष्वेवसार्ववर्णिकमेववेति अत्रद्वितीयपक्षआपद्विषयइत्युक्तंभविष्ये चातुर्वर्ण्यंचरेद्भैक्षम
लाभेकुरुनंदनेति आपद्यपिनशूद्रात्पक्वंगृण्हीयात आममेवाददीतास्माद्दत्तावेकरात्रकमित्यंगिरोवचनात् मनुः वेदय

ष्ठैरहीनानां प्रशस्तानां स्वकर्मसु ब्रह्मचार्याहरेद्भैक्षं गृहेभ्यः प्रयतोन्वहम् समाहृत्य तु तद्भैक्षं यावदर्थममायया निवेद्य गुरवेश्नीया-
दाचम्य प्राङ्मुखः शुचिः भैक्षेण वर्त्तयन्नित्यं नैकान्नाशी भवेद्द्विजः भैक्षेण व्रतिनो वृत्तिरुपवाससमा स्मृता व्रतवद्देवदैवत्ये पित्र्ये कर्मण्य-
थर्षिवत् काम मभ्यर्थितोऽश्नीयाद्व्रतमस्य न लुप्यत इति भैक्षचर्यायानित्यत्वमाह स एव अग्नींधनं भैक्षचर्या मधःशय्यां गुरोर्हितं
आसमावर्त्तनात्कुर्यात्कृतोपनयनो द्विज इति स्मर्तुरपि ब्रह्मचर्यं तपो भैक्षं संध्ययोरग्निकर्म च स्वाध्यायो गुरुवृत्तिश्च चर्येयं ब्रह्म-
चारिण इति स्वाध्यायो ब्रह्मयज्ञः स चोपाकरणात्पूर्वमपि गायत्र्या कार्यः अनुपाकृतवेदस्य कर्त्तव्यो ब्रह्मयज्ञकः वेदस्थाने तु सा
विनीगृह्यते तत्समीपत इति कौर्मे नादर्शं चैव वीक्षेत नाचरेद्दंतधावनं गुरूच्छिष्टं भेषजार्थं प्रयुंजीत न कामत इति अत्र मधुमां-
सांजनोच्छिष्टशुक्रस्त्रीप्राणिहिंसनम् भास्करालोकनाश्लीलपरिवादादि वर्जयेदिति याज्ञवल्क्येन निषिद्धमध्वादेस्तदन्यानिवर्त्य-
रोगपरिहारायावश्यकभक्षणप्रसक्तौ गुरूच्छिष्टतद्भक्षणप्रतिप्रसवः क्रियते तदन्यगुरूच्छिष्टभोजनस्य पुण्यजनकत्वात् पितुर्ज्ये-
ष्ठस्य भ्रातुरुच्छिष्टं भोज्यमित्यादिस्मृतिपौराणवाक्यैस्तथाबोधनात् तांबूलादिवर्जनमाह प्रचेताः तांबूलाभ्यंजनं चैव कांस्यपात्रे
च भोजनं यतिश्च ब्रह्मचारी च विधवा च विवर्जयेदिति माधवीये भृगुः सदोपवीतिना भाव्यं सदा बद्धशिखेन च विशिखो व्युपवी-
तश्च यत्करोति न तत्कृतमिति यमः दंडं कमंडलुं वेदं मौंजीं च रशनां तथा धारयेद्व्रतयुक्तं च भिक्षान्नाशी गुरौ वसन् मेखलामजि

नंदंडमुपवीतंचनित्यशः कौपीनंकटिसूत्रंच ब्रह्मचारीचधारयेदिति वेदोदर्भमुष्टिरितिमाधवः त्रुटितानांप्रतिपत्तिंमनुः मेखला
लामजिनंदंडमुपवीतंकमंडलुं अप्सुप्रास्यविनष्टानिगृहीत्वान्यानिमंत्रवदिति उपनयनप्रकरणोक्तैर्मंत्रैरित्यर्थः उपवीतनाशेविशेषं
हारीतः मनोव्रातपतीभिश्चवतस्मोहुत्वापुनःप्रतीयादितिमनोज्योतिरित्येकाव्रातपतीभिस्तिस्रइत्यर्थः व्यासः जघन्यशायीपूर्वं
स्यादुत्थायगुरुवेश्मनि यच्चशिष्येणकर्त्तव्यंयच्चदानेनवापुनः कृतमित्येवतत्सर्वंकृत्वातिष्ठेत्तुपार्श्वतइति तथा अभुक्तवतिनाश्नी
याद्पीतवतिनोपिबेत् नतिष्ठतितथासीतनासुप्तेप्रस्वपेत्तथेति ईदृशीगुरुशुश्रूषाचावर्त्यमानेवनिर्विघ्नतयावेदविद्यांसवीर्यां
करोतीतिजैमिनीयतंत्रे आचाराङ्कृत्यमाणेषुतथास्यादित्यादिप्रदेशेषूपपादितंतदीयैः इतिब्रह्मचारिधर्माः अथतदतिक्रमे-
प्रायश्चित्तं स्मृत्यर्थसारे संध्याग्निकार्यलोपेस्नात्वाष्टसहस्रजपः भिक्षालोपेष्टशतम् अभ्यासेद्विगुणंपुनःसंस्कार-
श्चेति जपश्चायंगायत्र्याः यःसंध्यांचैवनोपास्तेअग्निकार्यंयथाविधि गायत्र्यष्टसहस्रंतु जपेत्स्नात्वासमाहितइति शातातपः
ब्रह्मचारीतुयोश्नीयान्मधुमांसंतथैवच प्राजापत्यंचरेत्कृच्छ्रंव्रतशेषंसमापयेदिति मनुः अवकीर्णीतुकाणेनगर्दभेनचतुष्पथे
पाकयज्ञविधानेनयजेद्वैनिर्ऋतिंनिशीति एकानेकव्रतलोपसाधारणंप्रायश्चित्तमुक्तमृग्विधाने तंवोधियाजपेन्मंत्रंलक्षंचैववशि
वालये ब्रह्मचारीस्वधर्मेषुन्यूनंचेत्पूर्णमेवतदिति इतिश्रीसंस्कारकौस्तुभेब्रह्मचारिव्रतलोपप्रायश्चित्तम् उपाकर्मकाल-

निर्णयस्तत्प्रयोगश्चसंवत्सरकौस्तुभेनिरूपितइतिनेहनिरूप्यते तथाविद्यारंभकालस्तत्रविहितोलक्ष्मीहरिपूजादिर्गुरुपूजांतप्रकार-
श्चाक्षरारंभांगत्वेनप्रागुपन्यस्तोवेदारंभेपिद्रष्टव्यः अथानध्यायाः माधवेहारीतः प्रतिपत्सुचतुर्दश्यामष्टम्यांपर्वणोर्द्वयोः श्वो॰
नध्यायेऽद्यशर्वर्यांनाधीयीतकदाचनेति श्वइतिउदयानंतरमनध्यायतिथिसत्वे तदनंतरंस्वाध्यायतिथिसत्वेतुनपूर्वशर्वर्यामनध्याय
इतिशिष्टाः उक्ततिथीनामहोरात्रानध्यायनियामकपरिमाणंस्मृत्यर्थसारे उदयेस्तमयेवापिमुहूर्तंत्रयगामियत् तद्दिनंतदहोरात्र
मनध्यायविदोविदुरिति दिनंचांद्रंतिथिरितियावत् यद्यस्मिन्नहोरात्रे अनध्यायत्वेनतद्विदुरित्यर्थः तत्रैवकौर्मे उपाकर्मणिचो
त्सर्गेत्रिरात्रंक्षपणंस्मृतम् अष्टकासुत्वहोरात्रमृत्वंतासु चरात्रिषु अत्रर्तवःसौराः तदंतरात्रीणामप्राप्तानध्यायस्यप्रापणेऽर्थव-
त्वात् गौतमः कार्तिकीफाल्गुन्याषाढीपौर्णमासीस्तिस्रोष्टकास्त्रिरात्रमिति उक्तपौर्णमासीरारभ्यत्रिरात्रं तथातिस्रोष्टकाःसप्त-
म्यादयोष्टकासंबंधिन्यस्तिथयस्तास्वनध्ययनमितिमाधवेनव्याख्यातं तत्रैवनारदः अयनेविषुवेचैवशयनेबोधनेहरेः अनध्यायस्तु
कर्तव्योमन्वादिषुयुगादिषु एतेकालाःसंवत्सरकृत्यगततन्निर्णयानुसारेणबोध्याः आपस्तंबः श्रावण्यांपौर्णमास्या
मनध्यायमुपाकृत्यमासंप्रदोषेनाधीयीतेति प्रदोषशब्देनात्रपूर्वरात्रिर्विवक्षितेतिमाधवः त्रयोदश्यादिप्रदोषेष्वपिनाध्येय-
मित्यस्मिन्नर्थेपौराणंवाक्यंतत्रैवोदाहृतम् मेधाकामस्त्रयोदश्यांसप्तम्यांचविशेषतः चतुर्थ्यांचप्रदोषेषुनस्मरेन्नचकीर्तयेदिति

नस्मरेदित्यन्यानध्यायेभ्योऽत्रदोषाधिक्यंध्वन्यते त्रयोदश्यादिद्वैविध्येनिर्णयंतत्रैव प्रजापतिः षष्ठीचद्वादशीचैवअर्धरात्रोननाडि
का प्रदोषेनत्वधीयीत तृतीयानवनाडिकेति अनेनेदृशस्थले पूर्वदिनएव प्रदोषप्रयुक्तोऽध्ययननिषेधोनतूत्तरत्ररात्रिसुखेसप्तम्या-
दिसत्वेपीतिनियम्यते याज्ञवल्क्यः अहंप्रेतेष्वनध्यायःशिष्यर्त्विग्गुरुबंधुषु उपाकर्मणिचोत्सर्गेस्वशाखाश्रोत्रियेतथा संध्या
गर्जितनिर्घातभूकंपोल्कानिपातने समाप्यवेदंद्युनिशमारण्यकमधीत्यच पंचदश्यांचतुर्दश्यामष्टम्यांराहुसूतके ऋतुसंधिषुभुक्त्वा
चश्राद्धिकंप्रतिगृह्यच श्राद्धिकमित्यस्य पूर्वोत्तरक्रियाभ्यांसंबंधः एतत्सार्वर्णविषयम् एकोद्दिष्टान्नभोजनादौतुत्र्यहमितिमन्वा
दयः पशुमंडूकनकुलश्वाहिमार्जारमूषकैः कृतेंतरेत्वहोरात्रंशक्रपातेतथोच्छ्रये इति तात्कालिकानध्यायानपिसएव श्वक्रोष्टुग
र्दभोलूकसामवर्णार्त्तनिःस्वने अमेध्यशवशूद्रांत्यश्मशानपतितांतिके देशेष्वशुचावात्मनिचविद्युत्स्तनितसंप्लवे भुक्त्वार्द्रपाणिरं
भोंतरर्द्धरात्रेतिमारुते पांसुप्रवर्षेदिग्दाहेसंध्यानीहारभीतिषु धावतःपूतिगंधेचशिष्टेचगृहमागते खरोष्ट्रयानहस्त्यश्वनावृक्षा
परिरोहणे सप्तविंशदनध्यायानेतांस्तात्कालिकान्विदुरिति विद्युतिविशेषंगौतमः विद्युतिनक्तंचापररात्रिभागादिप्रवृ-
त्तौसर्वमिति पूर्वरात्रौविद्युतिअपरात्रावधिरनध्यायः दिनतृतीयांशोत्तरंतस्यांरात्रिसमाप्तिपर्यंतं एतद्वर्षातिरिक्तविषयम्
वर्षास्वृतुतात्कालिक इतिव्यवस्था गर्जितेविशेषंहारीतः सायंसंध्यास्तनितेरात्रिःप्रातःसंध्यास्तनितेऽहोरात्रमिति

विष्णुः नवादित्रशब्दभूद्पतितयोःसमीपे नदेवतायतनस्मशानच्चतुष्पथरथ्यास्फनोदकांतः नपीठोपहितपादः नहस्त्यश्वोष्ट्र-
नौगोयानेषु नवांतोनविरिक्तोनाजीर्णोनपंचनरवांतरागमनइति पीठेतितदुपरिस्थापितपादतलइत्यर्थः यानेष्वुतिष्ठन्निति शेषः
वांतःकृतवमनःविरिक्तःकृतविवेकःअजीर्णाअजीर्णीतियावत् भुक्तपाकपर्यंतंपंचनरवाःश्वादयः तदंतरागमनेविशेषः स्मृत्यर्थसारे
आरण्यमार्जारसर्पनकुलपंचनरवादेरंतरागमनेत्रिरात्रं आरण्यश्वसृगालवानरादेर्द्वादशरात्रं श्वरवरोष्ट्रचांडालसूतिकोदक्या-
देर्मासम् गोगवयाजनास्तिकादेस्त्रिमासम् शशमेषश्वपाकादेःषण्मासम् गजसारससिंहव्याघ्रमहापातकिकृतघ्नादेरब्दम्
शोभनदिनेचानध्यायः विवाहप्रतिष्ठोत्थापनादिष्वासमाप्तेःसगोत्राणामिति अन्येप्यनध्यायास्तत्रैव श्रवणद्वादशीमहाभ
रण्योःप्रेतद्वितीयायांरथसप्तम्यामाकाशेग्रावदर्शनेचाहोरात्रमिति महाभरणीमहालयांतर्गता प्रेतद्वितीयायमद्वितीया अय
नेविषुवेपक्षिणीतिच मनुः शयानःप्रौढपादश्च कृत्वाचैवावसक्थिकम् नाधीयीतामिषंजग्ध्वासूतकान्नाद्यमेवचेति माघ
वीयेकौर्मे श्लेष्मातकस्यच्छायायांशाल्मलेर्मधुकस्यच कदाचिदपिनाध्येयंकोविदारकपित्थयोरिति निर्णयामृते चातुर्मास्य-
द्वितीयास्फमन्वादिषुयुगादिषु अनध्यायस्तुकर्त्तव्योयाश्चसोपपदातिथिरिति उक्तद्वितीयाआहगर्गः शुचावूर्जेतपस्येचयाद्वितीया
याविधुक्षये चातुर्मास्यद्वितीयास्ताःप्रवदंतिमनीषिणइति सोपपदाःपूर्वमेवोक्ताः इत्यनध्यायाः अथाध्ययनधर्माः ओं

कारं प्रथमं कृत्वा ततो ब्रह्म प्रवर्त्तयेत् ओंकारं च पुनः कृत्वा भूमिं स्पृष्ट्वा विरामयेदिति विष्णुः शिष्येण ब्रह्मारंभावसानयोर्गुरोः पा
दोपसंग्रहणं कार्यमिति नापररात्रमधीत्य शयीतेति च मनुः प्रदोषपश्चिमौ यामौ वेदाभ्यासेन योजयेत् यामद्वयं शयानस्तु ब्रह्मभूया
य कल्पते इति विष्णुः अननुज्ञातश्चान्यस्मा अधीयानान्न विद्यामादद्यात् य आतृणोत्यवितथेन कर्णावदुःखं कुर्वन्नमृतं संप्रयच्छन्
तं त्रैमन्येत पितरं मातरं च तस्मै न द्रुह्येत्कतमस्य जानन्नित्यध्ययनधर्माः अथ व्रतानि तदुपयोगिकालनिर्णयः श्रीधरीये तिथि-
नक्षत्रवारांशवर्गोदयनिरीक्षणम् चौलवत्सर्वमाख्यातं सगोदानव्रतेषु च व्रतानां चरणं त्वेवं कृत्वा स्नानं समाचरेदिति सगोदानेति गोदा
नेन सहितेषु महानाम्न्यादिव्रतेष्वित्यर्थः कृत्वेपि यद्यपि व्रताचरणस्य स्नानाधिकारहेतुत्वं प्रतीयते तथापि नैतन्नित्यमित्यवसरे वक्ष्या
मः अथ महानाम्नीव्रतम् जन्मप्रभृति त्रयोदशवर्षे चौलोचितोदगयनादिकाले पूर्वदिने ब्रह्मचारिणा सहाचार्यः कृतस्नातो देशकालो-
च्चारणांते एवं ब्रह्मचारिणं महानाम्नीरध्यापयिष्यमाणो महानाम्नीव्रतसिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं होमं करिष्य इति संकल्प्य तदंग
त्वेन गणपतिपूजनादि नांदीश्राद्धांतं कृत्वा परेद्युः कारितवपनस्नानं बद्धशिखं ब्रह्मचारिणं कृतमुहूर्त्ते स्वदक्षिणत उपवेश्य विधिवदग्निं प्रति
ष्ठाप्य महानाम्नीव्रतांगहोमे देवतापरिग्रहार्थमित्यादि कायत्वा परिददामीत्यंतमुपनयनवत्कुर्यात् तत्र प्रावरणं काषायवास इति पा
रिजाते प्रधानहोमे च महानाम्नीव्रतप्रधानाज्यहोमे विनियोग इति विशेषः परिददामीति प्रजापतये मनसा बटुं समर्प्य आसने उप

विश्येोपनयनोक्तविधिनामेखलादंडधारणंकारयित्वापुराणयज्ञोपवीतादीनिजलेनिक्षिप्यस्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्यब्रह्मचा-
रिणंप्रतिवदेत् महानाम्नीव्रतंसंवत्सरंचरेति सचरिष्यामीत्युक्त्वासंवत्सरंकेशादिधारणभिक्षाचरणादिव्रतंचरेत् पूर्णेब्देउदगय
नेशुक्लपक्षेबटुसहितोगुरुर्विविक्तदेवालयादिदेशंगत्वातिथ्यादिसंकीर्त्यअस्यबटोर्महानाम्नीश्रवणांगभूतव्रतपूर्तिद्वाराश्रीपरमे
श्वरप्रीत्यर्थंहोमंकरिष्ये इतिसंकल्प्यउपलेपनाद्यग्निप्रतिष्ठापनांतंकुर्यात् चक्षुषीआज्येनेत्यंते अत्रप्रधानं अग्निं१संराधनीं
२अग्निं३अग्निं४ असूयतीं अनुमतीं५प्रदातारं६अग्निं७वायुं८सूर्यंच९एताःदेवताःकृसरान्नेनशेषेणेत्यादिपूर्णपात्रनिधानां
तंकुर्यात् ततोबटुर्होमायस्वभोजनायचपर्याप्तंतंडुलान्भिक्षार्जितान्स्थालीपाकविधिनातूष्णींषट्त्रिंशत्संख्ययानिरूप्यतथैव
प्रोक्ष्यस्थाल्यांप्रक्षिप्ततंडुलेषुतिलानोप्यश्रपयित्वाशृतःस्थालीपाकइतिज्ञापयेत् ततआचार्योबटुंप्रतिव्रतलोपान्पृच्छेत् ते
नोत्तरेदत्तेलोपगौरवेप्रायश्चित्तंकारयित्वापुनःसंवत्सरव्रतंकारयेत् आपत्प्रयुक्ततयालोपलाघवेदानजपादिप्रायश्चित्तेनसद्यःशु
द्धिंसंपाद्यनव्रतमावर्तयेदितिपारिजातादयः बह्वृचोव्रतलोपाश्चेत्पुनरावर्त्तयेद्व्रतम् लोपेष्वापत्प्रयुक्तेषुपुनर्वावृत्तिरिष्यतइति
कारिकोक्तेर्लोपलाघवेव्रतानावृत्तिवत्प्रायश्चित्ताभावोप्युचितः आपदाकारिताश्चेदग्नावग्निरित्यादिभिर्जुहुयात् नप्रायश्चित्तांत
रंकर्तव्यमितिकृताष्टमाध्यायगतमहानाम्नीव्रतसूत्रव्याख्यानात् शुचिनातेनान्वारब्धआज्यसंस्काराद्याज्यभागांतंकृत्वा४वदान

धर्मेणचर्वाहुतीर्जुहुयात् नवभिर्मंत्रैरेकश्रुत्येन अग्नावग्निश्चरति प्रविष्टऋषीणांपुत्रोअधिराजएषः तस्मैजुहोमिहविषाघृतेनमा
देवानांमोसुहद्भागधेयंमोअस्माकंमोसुहद्भागधेयंस्वाहा अग्नयइदं॰ यातिरश्चीनिपद्यतेहंविधरणीइति तांत्वाघृतस्यधारयायजे
संराधनीमहंस्वाहा संराधन्याइदं॰ यस्मैत्वाकामकामायवयंसम्राड्यजामहे तमस्मभ्यंकामंदत्वाथेदंत्वंघृतंपिबस्वाहा अग्नयइ॰
अयंनोअग्निर्वरिवःकृणोत्वयंमृधःपुरएतुप्रभिंदन् अयंशत्रूंजयतुजर्हृषाणोयंवाजंजयतुवाजसातौस्वाहा अग्नयइदं॰ असूयंत्यै
चानुमत्यैचस्वाहा असूयंत्याअनुमत्याइदं॰ प्रदात्रेस्वाहा प्रदात्रेइदं॰ भूःस्वाहा अग्नय॰ भुवःस्वाहा वायव॰ स्वःस्वाहा सूर्याये॰
ततःस्विष्टकृदर्थंस्रुच्यवदायतांबर्हिषिनिधाय ब्रह्मचारिणमाह एतंस्थालीपाकंसर्वमशानेति ब्रह्मचारीसर्वमश्नीयात् भुक्तवंतमाचां
तंतंप्रतिब्रूयात् उपतिष्ठस्वादित्यमितिब्रह्मचारीततोपूर्णमंजलिंसिंचेत् त्वंव्रतानांव्रतपतिरसिव्रतंचरिष्यामितच्छकेयंतत्तेनशके
यंतेनराध्यासमित्युपतिष्ठमानः ततएकरात्रंसंमीलिताक्षोवाग्यतआसीत्वातदनंतरदिने आचार्येणसहसमवायंगमिष्यामीतिध्याये
त् यएकरात्राध्ययनेनमहानाम्नीरध्यापयितुंशक्नुयाद्ब्रह्मचारी योबहुभिरेवाहोभिःशक्नुयात् सउक्तसंकल्पकाले एकरात्रस्थानेत्रिरात्रं
ध्यायेत् उक्तादित्योपस्थानानंतरमेवैतत्ध्यानंनमध्येकालविक्षेपःकार्यइति वृत्तिसिद्धांतभाष्यकृतौ ततआचार्यःसंमीलिताक्षवा
ग्यतबटोर्मुखसहितंशिरोवामकर्णदेशमारभ्यत्रिःप्रदक्षिणंतत्परिहिताहतवाससासंवेष्ट्ययथानतद्वासःपतेत्तथोपायंकृत्वाब्रूयादा

चार्यः एतंकालमेवंभूतोस्वपन्भवेति एतमित्यस्यस्थाने ब्रह्मचारीसंकल्पानुसारेण एकरात्रमित्यादिवदेत् नकालमित्यस्यलोपः ब्रह्म
चारीउक्तकालेऽवश्यकर्त्तव्यसंध्यावंदनादेरितरत्स्नानभोजनस्वापगमनादिनकुर्यात् आचार्यः प्रैषांते स्विष्टकृदादिहोमशेषंसमापये
त् संकल्पितकालांते आचार्योऽनुवक्ष्यतीतिनिश्चयोत्तरं बहिर्ग्रामादैशान्यांदिशिस्त्रीसंचाररहिते शुचौदेशेउल्लेखनादिकृत्वाग्निंप्रति
ष्ठाप्यतस्योत्तरतोसिमुदककमंडलुमश्मानंचनिधायतस्यैवप्रत्यगुदग्देशेवत्सतरींतथाबध्नीयात् यथाग्निसमीपेउच्चार्यमाणःशब्दोव
त्सतर्यानसम्यक्श्रूयते साचरम्याह्विवर्षारक्तातदभावेश्वेतेतिपारिजातः एतावत्कर्मब्रह्मचारिणःकश्चित्करोतीतिवृत्तिकृत् अ
तएवान्योब्रह्मचारीकुर्यादितिपारिजातः एतावत्कृतमित्याचार्यायवेदयीतसंस्कार्यः एतदनंतरं आचार्यएवोल्लेखनाद्यग्निप्रतिष्ठा
पनांतंकुर्यादितिपारिजातादयः तस्मादग्नेःपश्चात्प्रागग्रेषुदर्भेषु आचार्यऐशानदिगभिमुखउपविशेदितिवृत्तिकृत्पारिजातादयः
पश्चादग्नेस्तृणेषुतु ईशान्यग्रेषूपविशेदीक्षमाणस्तुतांदिशमितिकारिकायाम् ततःशिष्योमुखदेशाद्वस्त्रमपसार्यमुखंप्रक्षाल्य
कंठस्नानंकृत्वाचम्याग्निमाचार्यंचप्रदक्षिणीकृत्याचार्यंविधिवदुपसंगृह्यपश्चादाचार्यस्यतदासनप्रागग्रदर्भेष्वेवमूलदेशेस्वपृष्ठ-
माचार्यपृष्ठेनसंधायप्रत्यग्दक्षिणांदिशामभिसमीक्षमाणोंकधारणयोपविशेत् ततोमनसागुरुंवदेत् ओंमहानाम्नीर्भोअनुब्रू-
हीतिगुरुरियताकालेनानेनैतदुक्तमितिज्ञात्वातदहर्व्रतलोपानुपृष्ट्वानुतापिनेश्रद्दधानायब्रह्मचारिणेस्वयंनिमीलिताक्षोमहा

नाम्नीर्विदामघव न्विदेत्याद्यानवर्चः एवात्येवैवात्यम्भाइत्यादीनिनवपुरीषपदानिच प्रणवादीनित्रिरुपदिशेत् शिष्योपित्रिःपठे-
त् ततोगुरुःशिरोवेष्टनंशिष्यस्योन्मुच्यब्रूयात् आदित्यमीक्षस्वेति बटुर्मित्रस्यत्वाचक्षुषाप्रतीक्षेमित्रस्यत्वाचक्षुषासमीक्षइति
मंत्रद्वयेनादित्यमवेक्षेत ततोमित्रस्यवश्चक्षुषानुवीक्षइतिससंभारादिशोवीक्षेतपुनरादित्यमीक्षस्वेत्युक्तस्तमीक्षेत मित्रस्यत्वाचक्षु
षाप्रतिपश्यामियोस्मान्द्वे ष्टियंचवयंद्विष्मस्तंचक्षुषोहेतिर्ऋच्छत्विति ततोष्टभिर्मंत्रैर्भुवमभिमृशेत् अग्नइळानमइळानमऋ
षिभ्योमंत्रकृद्भ्योमंत्रपतिभ्योनमोवोअस्तुदेवेभ्यःशिवानःशंतमाभवसुमृळीकासरस्वतिमातेव्योमसंदृशि १ भद्रंकर्णेभिरित्य
स्यराहुगणोगौतमोविश्वेदेवास्त्रिष्टुप् भूमिस्पर्शनेवि० भद्रंकर्णेभिःशृणु०२ शंनइंद्राग्नीइतिवसिष्ठोविश्वेदेवास्त्रिष्टुप् भूमि-
स्पर्शने० शंनइंद्राग्नीभवता०३ स्तुषेजनमित्यस्यऋजिश्वाविश्वेदेवास्त्रिष्टुप् भूमिस्पर्शने० स्तुषेजनंसुव्रतंनव्यसीभिः०४ क
यानइतितृचस्यवामदेवइंद्रोगायत्री भूमिस्पर्शने० कयानश्चित्रआ०५ कस्त्वासत्यो०६ अभीषुणःसखी०७ स्योनापृथिवीत्यस्य-
मेधातिथिर्भूमिर्गायत्री भूमिस्पर्शने० स्योनापृथिवि०८ ततोवत्सतरींगुरवेदत्वाइश्वरार्पणंकृत्वातंडुलभिक्षापूर्वकमुपनयनव
द्विवेवब्रह्मौदनहोमंकुर्यात् तत्रमहानाम्न्यध्ययनांगभूतमनुप्रवचनीयहोमंकरिष्यइतिसंकल्प्याघारावाज्येनेत्यंतेसदसस्पतिं-
महानाम्नीः ऋषींश्चवरुणाशेषेणेत्यादिपूर्णपात्रनिधानांतेकृतेभैक्षतंडुलानांतूष्णींनिर्वापाधिश्रपणांतेश्रृतोब्रह्मौदनइतिनिवे-

दयेत् ततोगुरुः शिष्येणान्वारब्ध आज्यसंस्काराद्याघारांतंकृत्वा सदसस्पतिमित्यस्यकाण्वोमेधातिथिः सदसस्पतिर्गायत्री म-
हानाम्न्यध्ययनाङ्गभूतानुप्रवचनीयहोमेवि॰ ओंसदसस्पतिमद्भुतं॰ सदसस्पतये॰१ महानाम्नीभ्यःस्वाहा महानाम्नीभ्यइदं॰२ ऋषिभ्यः
स्वाहा॰ ऋषिभ्यइदं॰३ इत्यवदानधर्मेणतिस्रआहुतीर्हुत्वाकर्मशेषंसमाप्यचरुशेषेणब्राह्मणान्भोजयित्वाततोभुंजीतेतिमहानाम्नी
व्रतम् अथमहाव्रतम् उदगयनादिकालेप्रथमहोमांते पूर्ववज्जाते संवत्सरमहाव्रतमाचरेतिप्रेषितेनवटुनासंवत्सरंव्रतेकृ
तेग्रामाद्बहिः शुचिदेशेप्रागग्रदर्भेषु प्राङ्मुखउपविशेत् शिष्योविधिवदभिवादनपूर्वकंमहाव्रतंभोअनुब्रूहीतिवाचावदेत् अ
थतंप्राङ्मुखमुपवेश्य अथमहाव्रतमित्याद्यारण्यकंत्रिर्ब्रूयात् शिष्योपित्रिःपठित्वापूर्ववन्मंत्रद्वयेनादित्यमीक्षेत नतृतीयेनसंभारा
न् ततःपूर्ववदग्नइळेत्यादिभिर्भूमिस्पर्शनं ततःशिष्यकर्तृकनिवेदनांतमाचार्यकर्तृकस्त्वहोमः पूर्ववन्महानाम्नीभ्यःस्वाहेत्यस्य
स्थानेमहाव्रतायस्वाहेत्याहुतिः शेषंमहानाम्नीवत् इतिमहाव्रतम् अथोपनिषद्व्रतम् सर्वंमहाव्रतवत्संवत्सरमुपनिषद्व्र
तंचरेतिवटुंप्रतिप्रैषः उपनिषदंभोअनुब्रूहीतितदुक्तिः अनुप्रवचनीयहोमेउपनिषदेस्वाहेतिमध्यमाहुतिः आचार्याभावेशि
ष्यःस्वयमेवमहाव्रताद्यध्ययनादिकंकुर्यादितिपारिजाते व्रतकालीनश्रवणेनैवाध्ययनसिद्धिरितितदाशयः अतोमहानाम्नीश्र
वणोत्तरमध्ययनमाचार्याधीनमेव त्रयाणामध्ययनंश्रवणोत्तरंपूर्वमधीतवद्भिःफाल्गुनमारभ्यश्रावणीपर्यंतंकर्तव्यं अधीपू-

पूर्वैरुक्तपौषीमारभ्यश्रावणीपर्यंतमिति कालनियमउक्तः सूत्रकृता ॰ इत्युपनिषद्व्रतम् अथगोदानव्रतम् तच्चजन्मतः षोडशेवर्षे
चौलार्हतिथ्यादिकालेतद्वदेवकार्यम् अस्यब्रह्मचारिणोगोदानिकव्रतंकरिष्यइतिसंकल्पः तदंगगणेशपूजनादिनांदीश्राद्धांतेऽग्निप्र-
तिष्ठापनादिनांकेसंस्कार्योपवेशनं मातुरुत्तरतोबटुः तदुत्तरतस्तदान्वारब्धआचार्यआज्यभागांतंकृत्वाशीतोष्णजलानयनादिकु-
र्यात् अदितिःश्मश्रूणिवपत्वित्यूहितमंत्रेणवामश्मश्रुदेशमारभ्यप्रदक्षिणंश्मश्रूणामेवत्रिःक्लेदनंदक्षिणोत्तरश्मश्रुभागयोरेवंकु
शपवित्रनिधानादीनिसभ्रन्छेदनानिसकुशश्मश्रूणामेवछेदनादिगोमयनिधानांतंक्षुरावमार्जनमंत्रेवप्तावपसिश्मश्रूणि शुंधिशि
रोमुखंमास्यायुरित्यूहः नापितप्रेषेविशेषः अक्षण्वन्कुशलीकेशश्मश्रुलोमनखान्युदकसंस्थानिकुर्विति नापितस्ताभिरद्भिः
श्मश्रूणामुदकसंस्थंवपनंकृत्वातथैवशिरसिकेशानामुपपक्षादिलोम्नांवपनंनखनिकृंतनंचकुर्यात् ततःस्नातंबटुंदक्षिणतउपवे
श्यहोमशेषंसमाप्यपात्रदानांतेगुरुणाकृतेहःशेषंवाग्यतोबटुस्तिष्ठन्नेवनयेत् संध्यावंदनांतंगुरोरंतिकेवरंददामीतिवाचंविसृज्यगो
मिथुनंदक्षिणांदद्यात् गोमिथुनंवरंददामीतिजयंतः ततःपरेद्युर्गुरुणागोदानव्रतमाचरेत्युक्तः केशादिधारणंकुर्वन्संवत्सरं-
ब्रह्मचारिव्रतंकुर्यादितिगोदानव्रतम् अथसमावर्त्तनम् तत्रयाज्ञवल्क्यः गुरवेतुवरंदत्वास्नायीततदनुज्ञया वेदव्रतानि
वापारंनीत्वाह्युभयमेवचेति वरस्वरूपंमनुः स्नास्यंस्तुगुरुणाज्ञप्तः शक्त्यागुर्वर्थमाचरेत् क्षेत्रंहिरण्यंगामश्वंछत्रोपानहमंततः

धान्यंवासांसिशाकंवागुरवेप्रीतिमावहन्निति प्रीतिमितिएतेषुमध्येयदेवगुरोःप्रियंतदेवदद्यादित्याशयः दानमंतरेणैवगुरोःप्रीताच-
नुज्ञयैवसमावर्त्तनंकुर्यादित्यपिसूच्यते अतएवोक्तंसंग्रहे तेनोक्तंचतथाकृत्वास्नानंशिष्यःसमाचरेत् अलमर्थेनमेवत्सत्वद्गुणै
रस्मितोषितः गृहान्गत्वानुजानामीत्यनुज्ञातोथवाचरेदिति छत्रोपानहोःसहितयोर्दानं द्वंद्वोपादानात् वासांसित्रीणि गुरुप्री
त्यर्थमेतद्दानंनविद्यानिष्क्रयः एकमप्यक्षरंयस्तुगुरुःशिष्येनिवेदयेत् पृथिव्यांनास्तितद्द्रव्यंयद्दत्वातत्नृणीभवेदिति अश्वप्रति
ग्रहेतन्निष्क्रयस्यषष्ठांशंद्वादशांशंवाब्राह्मणायदत्वाहिताग्निःप्राजापत्येष्टिंकुर्यात् गृह्याग्निनाप्राजापत्यचरुं अनग्निंप्रत्यरुणस्मृ
तौ अश्वंपरिग्रहंकृत्वाचरेच्चांद्रायणत्रयम् लक्षत्रयंवागायत्र्याजपेद्विद्वान्समाहितः त्रिगुणंवाचयेद्वेदंशतंविप्रांश्वभोजयेदि
ति ब्राह्मणभोजनमुक्तोपायत्रयेप्रत्येकंसंबध्यते वेदमित्यनेनत्रिविधस्नातकउच्यते तत्रवेदशब्देनसार्थवेदाधिगमउच्यते वे
दंवेदौतथावेदान्वेदान्वाचतुरोद्विजः अधीत्यचाधिगम्यार्थंततःस्नायाद्द्विजोत्तमइति माधवीयेकौर्मोक्तेः वेदानितित्रित्वाभि
प्रायं उक्तश्चार्थज्ञानंविनाध्ययमात्रेणसमावर्त्तनाधिकाराभावः प्रथमसूत्रएवजैमिन्यादिभिः अतश्चविद्यास्नातकोभयस्ना
तकयोरुभयोरपिस्नानात्पूर्वंवेदार्थज्ञानमावश्यकमितिसिद्धम् व्रतशब्देनचउपनयनव्रतसावित्रीव्रतवेदाब्दव्रतोपनिषद्व्रतान्युच्यं
तेइतिमाधवादयः तत्रोपनयनानंतरंत्रिरात्रंद्वादशरात्रंसंवत्सरंवामेधाजननात्पूर्वंविहितमक्षारालवणाशित्वादिरूपंगृह्येप्रसिद्ध

मुपनयनव्रतं तदुत्तरमुपाकर्मोतं अधिकार्यादि ब्रह्मचारिधर्मानुष्ठानं सावित्री व्रतं तदुत्तरं वेदाध्ययनं कुर्वतायत्तदनुष्ठानं तद्वेदव्रतं
वेदाध्ययनांगभूतसंख्यापरिच्छिन्नवर्षसाध्यत्वात् तत्संख्यागतविकल्पमाह मनुः षट्त्रिंशदाब्दिकं चर्यं गुरौ त्रैविद्यकं व्रतम्
तदर्द्धपादिकं वापि ग्रहणांतिकमेव वेति स्पष्टीकृतमेतद्दीपिकायाम् प्रतिवेदब्रह्मचर्यं वर्षाणि द्वादशाथवा षट्त्रीणि ग्रहणांतं वे
ति वेदाब्दव्रतांते आरण्यकव्रतानीति स्मृत्यर्थसारे आश्वलायनसूत्रस्य वृत्तिभाष्यकाराभ्यां तु द्वादशवर्षादिपरिच्छिन्नं वेदाध्यय-
नांगभूतं ब्रह्मचर्यमेव व्रतं तादृशब्रह्मचर्येण यो वेदं समापयति स विद्याव्रतस्नातकः तादृशब्रह्मचर्यसमाप्तेपि यस्य वेदसमाप्तिर्न
जाता स व्रतस्नातकः तादृशब्रह्मचर्यसमाप्तेः प्रागेव यस्य वेदसमाप्तिर्जाता स विद्यास्नातक इत्युक्तम् अस्मिन्मते च त्रिविधमपि-
स्नातकत्वं तादृशब्रह्मचर्यसमाप्युत्तरकालीनाभिमतमहानाम्न्यादिव्रताधीनं न भवति भवति तु माधवादिमते मतद्वयेपि व्रत-
स्नातकेनापि उपनिषद्विशेषाध्ययनं कृत्वैव समावर्त्तनं कर्त्तव्यम् तेन विना तादृगधिकाराभावादित्युक्तं श्रुत्यैव नेदमनधीयन्स्ना
तको भवतीति अत एव विद्यांते गुरुमामंत्र्येति सूत्रं स्नातकत्रैविध्यानुरोधेन वेदांत्यभागरूपोपनिषदध्ययने सत्येव समावर्तनाधि
कार इत्याशयेनैव व्याख्यातं वृत्तिकृता आश्वलायनशाखिविषयं चैतत् कृत्स्नसंबंधनियमे लाघवात् येन वेदभागमनधीत्यापि स
मावर्तनं कृतं तदुत्तरमपि अध्ययनांगनियमविशिष्टेन तदध्ययनं कार्यम् समावृत्तो ब्रह्मचारिकल्पेनेति सूत्रात् स्वाध्यायकाले वि

विहितायेधर्मामधुमांसस्त्रीगमनखट्वादिवाशयनादिवर्जनादयस्तैर्युक्तोधीयीतसमावृतः मेखलादयस्तुनभवंति अस्वाध्यायध
र्मत्वादितिवृत्तिकृदुक्तेश्च ऋतौभार्योपगमनंतुतेनापिकार्यंजायोपेयेत्येकेप्राजापत्यंतदितिसूत्रस्यवृत्तिकृतैवतादृशाशयेनव्या-
ख्यानात् अधीत्यवेदंस्नानमितिहिरण्यकेशीसूत्रव्याख्यावसरेमातृदत्तः अतिक्रांतेप्युक्तकालेसतिसंभवेधीत्यैवस्नातव्यम्
अत्यंताशक्तावेवव्रतमात्रेणस्नातव्यमितिव्रतमात्रस्नानंगर्हितमितिच कामंतुयाज्ञिकस्येतिसूत्रव्याख्यावसरेकर्कः यज्ञंवेदे
तियाज्ञिकस्तस्यकामंस्नानंभवति षडंगमर्थतोनधिगम्याधीति तथाहरिहरः मंत्रब्राह्मणात्मकंवेदमधीत्यावबुध्यस्नायादि
त्येकःपक्षः सांगवेदमधीत्यावबुध्यस्नायादित्यपरःपक्षः ग्रंथमात्रमधीत्ययज्ञविद्यांचाभ्यस्यस्नायादितितृतीयः यज्ञविद्या
विरहेणग्रंथमात्रेधीतेनस्नायादितिनिषेधइतिच संहितापदवाच्यमंत्राध्ययनेनुकूल्यांतराणिशांखायनः आद्योत्तमेकामसू
क्तेवानुब्रूयादृषेरनुवाकस्यवैकैकांसूक्तादावितिएषाप्रभृतिरितिकामंसूक्तादावाचार्यइति ऋषिदृष्टस्यमंत्रजालस्यानुवाक
स्यवाआद्योत्तमेसूक्तेअनुब्रूयात्प्रतिसूक्तंप्रथमामृचंवाययेच्छंकतिपयसूक्तानामेवप्रथमामृचंवेत्यर्थः तच्चसमावर्तनेब्रह्म
चारिव्रतलोपप्रायश्चित्तंकृत्वैवकर्त्तव्यंतदाहपारिजातेबौधायनः शौचाचमनेत्यादीनिब्रह्मचारिव्रतान्यनुक्रम्यतल्लोपज
नितसकलदोषपरिहारार्थंब्रह्मचारीकृच्छ्रत्रयंचरेत् महाव्याहृतिहोमंचकुर्यात् प्रथमंव्यस्तसमस्तव्याहृतिभिश्चतस्र

आज्याहुतीर्हुत्वा भूरग्नयेचेति महाव्याहृतिभिश्चतसृभिर्हुत्वा यज्ञंपाहिविभावसोस्वाहा सर्वंपाहिशतक्रतोस्वाहा पुनरूर्जानिवर्त्त-
स्वपुनरग्न इहायुषा पुनर्नः पात्वंहसः स्वाहा सहरय्यानिवर्त्तस्वाग्नेपिन्वस्वधारया विश्वप्स्न्याविश्वतस्परिस्वाहा पाहिनोअ-
ग्नएनसेस्वाहा पाहिनोविश्ववेदसेस्वाहा व्याहृतिभिरिंतेचतस्र आहुतीर्जुहुयादिति केचित्पाहिनोअग्नइत्याहुतिद्वयांतेयज्ञंपा-
हीत्याहुतिचतुष्टयंपठंति एतदल्पधर्मलोपे बहुधर्मलोपेतुपारिजातएवकृच्छ्रविधाने तंवोधियाजपेन्मंत्रंलक्षंचैवशिवालये ब्रह्म
चारीस्वधर्मंचन्यूनंचेत्पूर्णमेवतदिति न्यूनंचेज्ज्ञानीयाज्जपेत् तत्तेनजपेनन्यूनमपिधर्मंपूर्णमेवजानीयादित्यर्थः यत्तुस्मृत्यर्थ
सारे महानाम्न्यादिव्रतेषुलुप्तेषुतारतम्येनत्रीन्षट्द्वादशवाकृच्छ्रान्कृत्वापुनर्व्रतमारभेतेति तद्व्रतस्नातकस्यविद्याव्रतस्ना-
तकस्यवामाधवादिमते वृत्तिकारादिमतेत्रिविधस्यापिस्नातकस्यारब्धव्रतस्यमध्येस्नेषेज्ञेयं पुनर्व्रतमारभेतेतिवचसस्तथैव-
साफल्यात् विद्यास्नातकस्यतुनव्रतलोपप्रायश्चित्तंस्नानाधिकारसिद्ध्यर्थमपेक्षितंमतद्वये इतिसंस्कारकौस्तुभेसमावर्त्तना
धिकारः अथैतत्काललनिर्णयः आश्वलायनः विद्यांतेगुरुमर्थेननिमंत्र्यकृतानुज्ञातस्यवास्नानमिति पारिजाते-
श्रीधरीये वागीशादितिसौम्यपौष्णादिनकृन्मैत्रोत्तरारोहिणीगोविंदेषुशशांकभानुगुरुविच्छुक्रांशवारादिषु रिक्तांपर्वतथाष्ट-
मींप्रतिपदंमेषंचकीटंहरिंहित्वासुन्द्विगुतेष्टमेशुन्हिविमलेकुर्यात्समावर्त्तनमिति पुष्यपुनर्वसूमृगरेवती हस्तानुराधो त्तरात्र

यरोहिणीश्रवणेष्वेकादशनक्षत्रेषु सोमादित्यबृहस्पतिबुधशुक्रवारेषु तदीयांशहोराक्षरिक्तान्त्यपर्वद्वयाष्टमीप्रतिपद्भिन्नति-
थिषु मेषवृश्चिककसिंहभिन्नलग्नेषु अष्टमस्थानेग्रहविशेषाक्रमणदोषशून्ये ऽन्हि विमले गुरुशुक्रास्तादिदोषशून्य इत्यर्थः तथा
चमदनरत्नेनारदः अथोत्तरायणेजीवशुक्रयोर्दृश्यमानयोः द्विजातीनां गुरोर्गेहान्निवृत्तानां यथात्मनाम् मित्रोत्तरादितीज्यां-
त्यहरींदुरविधातृषु मेषु अर्केंदुज्ञार्यशुक्राणां वारलग्नांशकेषु च अथवा बीजनक्षत्रवारलग्नांशकेष्वपि प्रतिपत्पर्वरिक्तारव्याम
ष्टमीन्त्वदिनक्षयम् हित्वान्यदिवसे कार्यं समावर्त्तनमंडनमिति बीजनक्षत्राणि बीजवापनक्षत्राणि स्फुदर्शनस्तु उदगयने कृत
समावर्त्तनस्य दक्षिणायने विवाहप्रसक्तौ अनाश्रमी न तिष्ठेतेति निषेधातिक्रमापत्तेः आश्वलायनेन चौलविकारे गोदाने प्राप्तो
दगयनस्य पुनर्विधानेन तद्विकारे समावर्त्तने उदगयननियमाभावज्ञापनात् बौधायनेनापि समावर्त्तने चौलविकारत्वेनैव शुक्लप
क्षप्राप्तौ पुनस्तत्रतद्विधानेनोदगयनानियमज्ञापनात् न समावर्त्तने उदगयननियम इत्याह हिरण्यकेशीनां तु चित्रायां विशाखं
योर्वेति नक्षत्रद्वयमधिकमुक्तम् इतिसमावर्त्तनकालः आश्वलायनः अथैतान्युपकल्पयीत समावर्त्स्यमानो मणिं कुंड
ले वस्त्रयुगं छत्रमुपानद्युगं दंडं स्रजमुन्मर्द्दनमनुलेपनमांजनमुष्णीषमित्यात्मने चाचार्याय च यद्युभयोर्न विंदेताचार्यायैवेति

अथप्रयोगः पूर्वेद्युस्तद्दिन एव वा देशकालौ संकीर्त्य मम शौचाचमनादि ब्रह्मचर्यनियमलोपजनितसंभावितदोषपरिहारे

णसमावर्तनाधिकारसंपादनद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं आज्यहोमपूर्वकंकृच्छ्रत्रयमाचरिष्ये इतिसंकल्प्यस्थंडिलसंस्काराद्यग्नि-
ध्यानांते ऽन्वाधानंकुर्यात् चक्षुषीआज्येनेत्यंते अत्रप्रधानं अग्निंवायुंसूर्यंप्रजापतिंचतस्रोदेवताः चतसृभिराज्याहुतिभिः अग्निं
पृथिवींमहांतंएकयाज्याहुत्या वायुमंतरिक्षिमहांतमेकयाज्याहुत्या आदित्यंदिवंमहांतमेकया० चंद्रमसंनक्षत्राणिदिशोमहां
तमेकया० ह्रिरग्निमाज्येन० विभावसुं० शतक्रतुं० अग्निं० अग्निं० अग्निं० वायुंसूर्यं० प्रजापतिंचेत्यष्टौदेवताएकैकयाज्याहुत्याशे
षेणेत्यादिषट्पात्रासादनंप्रणीताप्रणयनांतेआज्यस्यनिर्वापादिबर्हिषिसादनांतंस्रुवसंमार्गश्च ततोऽग्न्यर्चनाद्याज्यभागांते
व्यस्तसमस्तव्याहृतिभिश्चतस्रआहुतीर्हुत्वा ओंभूरग्नयेचपृथिव्यैचमहतेचस्वाहा अग्नयेपृथिव्यैमहतइदं० भुवोवायवेचां
तरिक्षायचमहतेचस्वाहा वायवेंतरिक्षायमहतइदं० स्वरादित्यायचदिवेचमहतेचस्वाहा आदित्यायदिवेमहतइदं० भूर्भुवः
स्वश्चंद्रमसेचनक्षत्रेभ्यश्चदिग्भ्यश्चमहतेचस्वाहा चंद्रमसेनक्षत्रेभ्योदिग्भ्योमहतइदं० पाहिनोअग्नएनसेस्वाहा अग्नय
इदं० पाहिनोअग्नेविश्ववेदसेस्वाहा अग्नयइदं० यज्ञंपाहिविभावसोस्वाहा विभावसवइदं० सर्वंपाहिशतक्रतोस्वाहा
शतक्रतवइदं० पुनरूर्जानिवर्तस्वपुनरग्नइइषायुषा पुनर्नःपाह्यंहसःस्वाहा अग्नयइदं० सहरय्यानिवर्तस्वाग्नेपिन्वस्वधारया
विश्वप्स्न्याविश्वतस्परिस्वाहा अग्नयइदं० पुनर्व्याहृतिभिराहुतिचतुष्टयंहुत्वाकृच्छ्रप्रत्याम्नायत्वेनगोदानाद्यन्यतरच्चरित्वा-

स्विष्टकृदादिहोमशेषंसमापयेत् व्रतलोपचतुष्टये प्रत्येकंगायत्र्याष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिमष्टौवाज्याहुतीर्हुत्वा एकैकंकृच्छ्रंचरित्वा
पुनर्व्रतानिकुर्यादितिछन्दोगाः अस्मिन्विषयेबौधायनीयगृह्यसूत्रेअन्यथाआम्नातंदृश्यते तद्यथा ब्रह्मचारिव्रतविपर्यासेमेखला
यज्ञोपवीतानांछेदने कृष्णाजिनस्याधारणे कमंडल्वधारणेदंडभंगेसंध्यालोपेस्वाध्यायलोपेभिक्षाचरणलोपेशुश्रूषाभूदे एतेष्वा
न्येष्वानाम्नातेषु प्रायश्चित्तमग्निमुपसमाधाय संपरिस्तीर्य प्रायश्चित्तंजुहोति पाहिनोअग्नएनसेस्वाहा पाहिनोविश्ववेदसेस्वा
हा यज्ञंपाहिविभावसोस्वाहा सर्वंपाहिशतक्रतोस्वाहा पाहिनोअग्नएकयापाह्युतद्वितीयया पाह्यूर्जंतृतीययापाहिगीर्भि
श्चतसृभिर्वसोस्वाहेति अथविवाहेचतुर्थेसद्यस्कालब्रह्मचर्येविछिन्नेप्रायश्चित्तानिव्याख्यास्यामश्चतुर्होतासारस्वतोहोमोभव
तोदुर्गामनस्वतीर्मिंदाहुतीर्महाव्याहृती व्याहृतयश्चप्रायश्चित्तंजुहुयादिति व्याहृतिभिः पुरस्ताच्चोपरिष्टाच्चसानुक्रमणंयथा
पूर्वंकरणंअविच्छिन्नंसंततंभवति आम्नातेष्वित्यंतरंप्रायश्चित्तेष्वितिशेषः अत्रब्रह्मचारीधर्मलोपप्रायश्चित्तंविवाहचतुर्थदि
नगतब्रह्मचर्यव्रतभ्रंशप्रायश्चित्तंचप्रकृत्य आम्नातेनव्याहृतिभिः पुरस्ताच्चोपरिष्टाच्चेतिसूत्रे पादद्विविधप्रायश्चित्तस्यापिउपक्रम
समाप्त्योर्व्याहृतिभिश्चतस्रश्चतस्रआहुतयोविहिताभवंतितत्तश्चब्रह्मचारिधर्मलोपेत्रयोदशैवप्रधानाहुतयःसिद्धाभवंति
महानाम्न्यादिव्रतलोपप्रायश्चित्तपूर्वकंपुनःकरणंतुविद्यारंभातकेननैवकार्याइतराभ्यामपिआरब्धव्रतस्यमध्यभ्रंशेषविष

यमितिप्रागेवोक्तम्   अथसमावर्तनप्रयोगः   ब्रह्मचारीकृताग्निकार्योंतनित्यक्रियोगुरवेसंतोषावहंद्रव्यंदत्वादेशकालौ
संकीर्त्यममगृहस्थाश्रमार्हतासिद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंसमावर्तनंकरिष्यइतिसंकल्प्यगणेशपूजनादिनांदीश्राद्धांतंकुर्या
त् जीवपितृकश्चेत्पितुर्मात्रादीनुद्दिश्यश्राद्धंकुर्यात्   ब्रह्मचारिणोशक्तौतद्द्वारासंकल्पंकारयित्वापित्रादिस्तत्प्रतिनिधित्वेनता
नेवोद्दिश्यकुर्यात्   ततोयज्ञियस्यवृक्षस्याऽश्वत्थादेरैशानदिशिनिर्गतांशाखांआर्द्रांशुष्कांआर्द्रशुष्कांवायथायामंप्रादेशमिता-
मात्तत्योपरिनिधायकरिष्यमाणसमावर्तनांगत्वेनत्रिभ्योब्राह्मणेभ्योभोजनपर्याप्तमन्नंगवातत्प्रत्याम्नायद्रव्येणवासहितंसंप्र
ददइत्येवंसंकल्प्योल्लेखनाद्यग्निप्रतिष्ठापनांतंकृत्वाअग्निध्यानांतेदेवतापरिग्रहार्थमन्वाधानंकरिष्ये   आघारावाज्येनेत्यंतेत्रि
रग्निंपवमानंप्रजापतिमाज्येन अग्निंसूर्यंचसमिधाविश्वान्देवान्दशसमिद्भिः शेषेणस्विष्टकृतमिध्मसंनहनमित्यादिपूर्णपा
त्रनिधानांतेउत्तरतोग्नेर्दर्भेषुव्रीहियवमाषतिलैःपूरितानिशरावपात्राण्येकैकशःप्राक्संस्थान्यासाद्याग्नेःपश्चान्मातुरग्नेशमी-
पर्णयुक्तमेकंशरावमानडुहगोमययुक्तंचपरमासाद्यव्रीह्यादिपात्राणामुत्तरतस्ताम्रंक्षुरंशीतोष्णोदकेनवनीतंदधिद्रप्सान्वा
मण्याद्येकादशद्रव्याणिचासादयति   ब्रह्मादक्षिणतएकविंशतिकुशपिंजूलानिधारयन्नास्ते   ब्रह्मचारीआघारांतेन्नोलवत्त
तस्मआज्याहुतीर्जुहुयात्   समावर्तनप्रधानाज्यहोमेविनियोगइतिविशेषः   ततोब्रह्माऽन्योवोष्णेनवायवउदकेनेहीतिचो

लवत्शीतोष्णेउदकेयुगपन्नीनीय नवनीतेनद ध्नावा तदेकदेशंपात्रांतरेमिश्रयित्वा ऽदितिःश्मश्रूणिवपत्वापउंदंतुवर्चस इति
मंत्रेंत्रिरावर्तयन्वामश्मश्रुप्रदेशमारभ्यप्रदक्षिणंत्रिःक्लेदयित्वादक्षिणश्मश्रुप्रदेशेत्रीणिपिंजूलानिचौलवन्निधाय सर्वैर्मंत्रैश्च
तुर्थमित्यंतानिचशिखाछेदनानिकुर्यात् मंत्रेषुविशेषः ओषधेत्रायस्वमां स्वधितेमामाहिंसीः येनावपत्सविताक्षुरेण॰
तेनब्रह्माणोवपतेदंममायुष्मान्जरदष्टिर्यथासं येनधाता॰ तेनमआयुषे॰ येनभूयश्च॰ तेनमआयु॰ वामभागेप्येवंभूतमंत्रै
स्त्रीण्येवच्छेदनानि यत्क्षुरेणमर्चयता॰ सुपेशावपसिश्मश्रूणि शुंधिशिरोमुखंममायुःप्रमोषीरिति॰ क्षुरावमार्जनेविशेषः
अक्षण्वन्कुशलीकेशश्मश्रुलोमनखान्युदक्संस्थानिकुर्विति प्रैषेविशेषः नापितःपूर्वविशिष्टोदकैःशीतोष्णैःश्मश्रुकेश
लोमान्युदक्संस्थानिवापयित्वा तत्संस्थमेवनखनिकृंतनंकुर्यात् तस्मैव्रीह्यादिपात्रचतुष्टयंदत्वाकरंजफलंयदेकबीजंतत्से
षयित्वा तेनांगोद्वर्तनंकुर्यादितिवृत्तिकारः करंजफलंकोशेयंवैक बीजंतत्सेषयित्वेतिजयंतः ततःपूर्वविशिष्टाभिःशीतो
ष्णाभिरद्भिःस्नात्वाहृत्वाचम्याग्नेरंतिकंगत्वायुवंवस्त्राणीत्यस्योचथ्योदीर्घतमामित्रावरुणौत्रिष्टुप् अनेनमंत्रेणैकंवस्त्रंप
रिधायैतदावृत्त्याद्वितीयंप्रावरणांतंकुर्यात् द्विवचनस्यदेवतापरत्वादितिवृत्तिकृद्विवचनलिंगत्वान्मंत्रःसकृदेवभवतीतिजयं
तः पुनर्द्विराचम्यदक्षिणकरांगुल्यांजनमादाय अश्मनस्तेजोसिचक्षुर्मेपाहीतिमंत्रमावर्तयन्क्रमेणसव्यदक्षिणेचक्षुषी

आंजयीत अश्मनस्तेजोसिश्रोत्रंमेपाहीत्यावर्त्तयन् क्रमेणदक्षिणसव्यश्रो त्रयोः कुंडलेआबध्नीत कुंकुमाद्यनुलिप्ताभ्यां-
मुखमग्रेनु लिप्यपश्चादितरांगान्यनुलिप्य ॐ अनार्तास्यनार्तोहंभूयासमितिशिरसिस्रजंबध्नीत नमालेत्युक्तांमालेतिके
नाप्युक्तेस्रगित्यपिधाय्यबध्नीतदेवानांप्रतिष्ठेस्थः सर्वतोमापातं मंत्रांतेयुगपदुपानहावास्थाय दिवश्छद्मासीतिछत्रंधृ
त्वा वेणुरसिवानस्पत्योसिसर्वतोमापाहीतिवैणवंदंडमादाय आयुष्यमितिसूक्तेनसौवर्णमणिंकंठेबध्नीयात् आयुष्यमि-
तिसूक्तस्यसनकादयऋषयः हिरण्यंदेवता अनुष्टुबादीनिच्छंदांसि कंठेमणिधारणेविनियोगः आयुष्यंवर्चस्यंरायस्पोष
मौद्भिदं इदंहिरण्यंवर्चस्वजैत्रायाविशतादिमाम् उच्चैर्वाजिपृतनाषाट्सभासाहंधनंजयम् सर्वाःसमग्राऋद्धयोहिरण्ये
स्मिन्समाहिताः शुनमहंहिरण्यस्यपितुर्नामेवजग्रभ तेनमांसूर्यत्वचमकरंपूरुषुप्रियं सम्राजंचविराजंचाभिष्टिर्याचमे
ध्रुवा लक्ष्मीराष्ट्रस्ययामुखेतयामामिंद्रसंसृज अग्नेःप्रयातंपरियद्धिरण्यममृतंजज्ञेअधिमर्त्येषु यएनद्वेदसइदेनमर्ह-
तिजरामृत्युर्भवतियोबिभर्ति यद्वेदराजावरुणोयदुदेवीसरस्वती इंद्रोयद्वृत्रहावेदतन्मेवर्चसआयुषे नतद्रक्षांसिनपिशाचा
स्तरंतिदेवानामोजःप्रथमजंह्येतत् योबिभर्तिदाक्षायणाहिरण्यंसदेवेषुकृणुतेदीर्घमायुःसमनुष्येषुकृणुतेदीर्घमायुः य
दाबध्नन्दाक्षायणाहिरण्यंशतानीकायसुमनस्यमाना तन्नआबध्नामिशतशारदायायुष्मान्जरदष्टिर्यथासत् घृतादुल्लु

भंमधुमत्सुवर्णंधनंजयंधरुणंधारयिष्णु ऋणक्सपत्नादधरांश्चकृण्वदारोहमांमहते सौभगाय प्रियंमाकुरुदेवेषुप्रियंराजसु
माकुरु प्रियंविश्वेषुगोप्त्रेषुमयिधेहिरुचारुचं अग्निर्येनविराजतिसूर्योयेनविराजति विराड्येनविराजतितेनास्माचब्रह्मण
स्पतेविराजसमिधंकुरु इतिसूक्तांतेकंठेमणिंबध्नीयात् ततउष्णीषंशिरसिमादक्षिण्येनसंवेष्ट्य आचारप्राप्तंबहिर्गमनादि-
उपानहौसंत्यज्यउपरिनिहितांसमिधमादायतिष्ठन्नेववक्ष्यमाणमंत्रांतेस्वाहाकारेणाग्नावादध्यात् स्मृतंचमेअस्मृतंचमेतन्मउ-
भयव्रतम् निंदाचमेअनिंदाचमेतन्मउभयव्रतम् विद्याचमेअविद्याचमेतन्म० श्रद्धाचमेअश्रद्धाचमे० प्रज्ञाचमेअप्रज्ञाचमेत
न्म० इष्टंचमेअनिष्टंचमेतन्म० दत्तंचमेअदत्तंचमेतन्म० अधीतंचमेअनधीतंचमेतन्म० कृतंचमेअकृतंचमेतन्मउ० सत्यंचमेअस-
त्यंचमेतन्म० श्रुतंचमेअश्रुतंचमेतन्म० व्रतंचमेअव्रतंचमेतन्मउभयव्रतम् यदग्नेसेंद्रस्यसप्रजापतिकस्यसऋषिकस्यसऋषि-
राजन्यस्यसपितृकस्यसपितृराजन्यस्यसमनुष्यस्यसमनुष्यराजन्यस्यसाकाशस्यसातीकाशस्यसानूकाशस्यसप्रतीकाशस्य
सदेवमनुष्यस्यसगंधर्वाप्सरस्कस्यसहारण्येयैश्चपशुभिर्ग्राम्यैश्चयन्मआत्मनआत्मनिव्रतंतन्मेसर्वव्रतमिदमहमग्नेसर्वव्रतोभ
वामिस्वाहा अग्नयइदं० अथोपविश्य ममाग्नइतिसूक्तस्यविहव्यऋषिः विश्वेदेवादेवताः अंत्याजगती आद्यास्त्रिष्टुभः
समिदाधानेविनियोगः वक्ष्यमाणदशस्वाहाकारसमकालंदशसमिधोजुहुयात् ममाग्नेवर्चो० मत्यंनमंतां० जयेमस्वाहा

ममदेवा॰ ममांतरिक्ष॰ अस्मिन्स्वाहा मयिदेवाद्रविण॰ दैव्याहोता॰ स्कवीराःस्वाहा मर्त्यंयजंतु॰ एनोमानि॰ तानःस्वाहा देवीःष-
ळुर्वी॰ माहास्महि॰ राजन्स्वाहा अग्नेमन्युं॰ प्रत्यंचोयं॰ नेशत्स्वाहा धाताधातॄणां॰ इमंयज्ञ॰ न्यर्थात्स्वाहा उरुव्यचानो॰ सनःप्र
जायै॰ दाःस्वाहा येनःसपत्ना॰ वसवोरुद्रा॰ मक्रन्स्वाहा अर्वांचमिंद्र॰ इमंनो॰ मदिनंत्वास्वाहा १० सर्वत्रविश्वेभ्योदेवेभ्यइ
दं॰ प्रत्यृचग्रहणंव्याख्यातमित्यत्रप्रकरणेवृत्तिकृतोक्तम् गृहप्रवेशनीयहोमप्रकरणेतुप्रत्यृचग्रहणव्याख्यावसरेस्वाहाका
रंपठन्जुहुयादित्युक्तम् जयंतेनापिऋगंतेस्वाहाकारंकुर्वन्दशसमिधआदधातीत्युक्तम् कारिकायांतु भमाग्नेदशभिर्हुत्वा
स्वाहाकारमृगंततः परिषेचनपर्यंतंकुर्यात्स्विष्टकृदादिकमित्युक्तम् अत्रापिऋगंतइत्यनंतरंपठन्नित्येवाध्याहारः वृत्त्यादि-
मूलानुसारात् ऋगंतस्वाहाकारयोरविच्छेदाच्च एवंसत्यभावादध्यात्पश्चात्स्वाहाकारमुच्चारयेदितिवदन्योनमोमान्येभ्यः वि
भूतिधारणांते कृतसमावर्तनसांगतासिद्ध्यर्थंदशब्राह्मणान्भोजयिष्यइतिसंकल्पयेत् असंभवेत्रीनितिवा ततईश्वरार्पणंकु-
र्यात् कौपीनंमेखलांविसृज्यकेशश्मश्रुलोमनखान्यपराजितायांदिशिनिखनेत् यत्रस्वस्यमधुमर्कादिनापूजासंभाव्यतेतत्र
समावर्तनानंतरंरात्रौवासःकर्तव्यः तदनंतरंव्रतस्वीकारः दास्यंतिमधुपर्कंयेतत्रैतांरजनींवसेत् ततःसंकल्पयेन्नक्तंनस्नामी-
त्युत्तराण्यपीतिकारिकोक्तेः तत्रैतांरात्रींवसेत्. अथव्रतानि ननक्तंस्नायादित्येवमादीन्यन्यान्यप्यत्रोत्यानीतिजयंतोक्तेश्च

अतश्चस्मृत्युक्तव्रतवत्सूत्रोक्तान्यपिपुरुषार्थान्येवनसमावर्तनांगानीतिभ्रमितव्यं समावर्तनभिन्नदेशकालत्वेनकारिकाकारा
दिभिः प्रतिपादनात् अनंगभूतवासप्रायःपाठात् आद्यंतयोस्तस्येति महद्वैभूतंस्नातकोभवतीतिविज्ञायतइतिसूत्रकृदुक्त्यास्ना
तकपुरुषार्थप्रतीतेश्च स्नातकशब्दस्यवृत्तिकृतोगृहस्थपरत्वेनाभिप्रेतत्वप्रतीतेश्च नसंशयमभ्यापद्येतेत्यस्यनसंशयंप्रपद्येते
त्यनेनैकमूलत्वलाघवाच्च अतोशक्तःसूत्रोक्तान्येवव्रतानिकुर्यात् बह्वल्पंवास्वगृह्योक्तमितिशास्त्रात् इत्थंचसंकल्पान्कुर्यात्
ननक्तंस्नायामितिननग्नःस्नास्यामिननग्नांस्त्रियमीक्षिष्ये अन्यत्रमैथुनाद्धर्षतिनधाविष्येनवृक्षमारोहिष्येनकूपमवरोहिष्ये नबा
हुभ्यांनदीस्तरिष्येनसंशयमभ्या पत्स्येइति नदीग्रहणंतडागाद्युपलक्षणं बाहुग्रहणंतुविवक्षितमितिहरदत्तादयःस्मृति-
व्याख्यातारः शक्तस्त्वन्यान्यपि यथोक्तानिमाधवीयेकौर्मे यज्ञोपवीतद्वितयंसोदकंचकमंडलुम् छत्रंचोष्णीषममलंपादुकेवा
प्युपानहौ रौक्मेचकुंडलेवेदं कृत्तकेशनखःशुचिः स्वाध्यायेनित्ययुक्तःस्याद्बहिर्माल्यंचधारयेत् शुक्लांबरधरोनित्यंसुगंधःप्रि
यदर्शनः नजीर्णमलवद्वासाभवेत्तुविभवेसति नरक्तमुल्बणंचान्य धृतंवासोनकुंडिकामिति नित्यमित्यस्यप्रत्येकमन्वयः
अतोवेदमित्यंतेषु नित्यंधारयिष्येइतिप्रत्येकंसंकल्पः वेदोदर्भमुष्टिः एवंबहिर्माल्यंधारयिष्येरक्तंवासोनधारयिष्ये इत्येवंरक्ता
दिकंथांतेषुसंकल्पः माल्यंनिर्माल्यंस्वशरीरादुत्थतंचंदनपुष्पादिनपुनर्धारयेत् किंतुबहिस्त्यजेदित्यर्थः नधारयेदितिपाठेतुशि

रवावेष्टनादिरूपेण पुष्पमालां न धारयेदित्यर्थः कृत्तेत्यादिषु शुक्लेत्यादिषु च प्रथमांतेषु षट्सु प्रत्येकं स्यामित्यन्वयेन संकल्पः कृत्तं
कर्त्तनेन ह्रस्वतां नीतं न तु वपनेन नसमावृत्तासुंडयेरन्निति आपस्तंबोक्तिसंवादात् केशग्रहणं श्मश्रूपलक्षणार्थं कृत्तकेशनरव-
श्मश्रुरिति मनूक्तिव्याख्यावसरे कृत्तं कर्त्तनात् ह्रस्वतानीतं न तु मुंडितमिति नारायणादिभिर्व्याख्यानाच्च विभवे सति जीर्णमलव
द्वासानस्यामिति संकल्पः उल्बणं शरीरपीठावहं बहुमूल्यं वा एवं याज्ञवल्क्येन नस्वाध्यायविरोध्यर्थमीहेतेत्यादौ दासगोपालकु
लमित्रार्धसीरिणः भोज्यान्ना नापितश्चैव यश्चात्मानं निवेदयेदित्यंतेग्रंथे उक्तव्रतानुसारिसंकल्पा अपि शक्तेन कार्याः तत्तपश्चे
ति चकारेण कुंभकारस्यापि संग्रहः अत्र शूद्रविशेषस्य भोज्यान्नत्वोक्तिरत्यंतापद्विषयेति हरदत्तः कंदुपक्वं स्नेहपक्वं पायसं दधिसक्त
वः एतानि शूद्राद्ग्राह्याणि भोज्यानि मनुरब्रवीदिति विशेषवचनात् विशेषविषयैवसेति नारायणः कलौ तु नैनद्विषयचिंतायाः-
प्रयोजनम् शूद्रेषु दासगोपालकुलमित्रार्द्धसीरिणं भोज्यान्नतेति कलिवर्ज्यमध्ये पाठादिबोध्यम् एवं मनुनापि स्वर्ग्यायुष्यप्रश
स्यानि व्रतानीमानि धारयेत् इत्युपक्रम्य एषोदिताहस्थस्य वृत्तिर्विप्रस्य शाश्वती स्नातकव्रतकल्पश्च सत्यव्रतकरः शुभः अनेन वि
प्रो वृत्तेन वर्त्तयन् वेदशास्त्रवित् व्यपेतकल्मषो नित्यं ब्रह्मलोके महीयते इत्यनेन ग्रंथोक्तानि व्रतान्यपि शक्तेन विप्रेणानुष्ठेयानि कल्प
इति विप्र इति च पदद्वयात् यत्तु तत्रैव पठितं नलंघयेद्वत्सतंत्रीं न प्रधावेच्च वर्षति न चोदके निरीक्षेत स्वं रूपमिति धारणा नाम्नी याज्ञ

र्यपासार्द्धमिति तत्रवत्सतंतीगोवत्सबंधनदामेतिनारायणः नोपरिवत्सतंतींगच्छेदितिगौतमोक्तिव्याख्यावसरेवत्सशब्दोगो-
जातेरुपलक्षणमितिहरदत्तः सार्द्धमेकयात्रेइतिनारायणः एकस्मिन्कालेइतिव्याख्यांतरंहरदत्तः एतदपवादंमाधवीयेंऽगिराः
ब्राह्मण्यासहयोऽश्नीयादुच्छिष्टंवाकदाचन नतस्यदोषमिच्छंतिनित्यमेवमनीषिणः इतितद्विवाहविषयमितिस्मृत्यर्थसारादयः
दोषाल्पत्वपरमितिमाधवः यत्तु नशूद्रायमतिंदद्यान्नोच्छिष्टंनहविःकृतम् नचास्योपदिशेद्धर्मंनचास्यव्रतमादिशेत् तत्रमतिनी
तिशास्त्रादिविषया धर्माद्युपदेशनिषेधस्यपृथगाम्नातात् गृहस्थःशूद्रायनोच्छिष्टंदद्यादितिविवक्षितम् उच्छिष्टमन्नंदातव्यंशू
द्रायागृहमेधिने गृहस्थायतुदातव्यमनुच्छिष्टंदिनेदिनेइतिव्याघ्रवचनादितिहरदत्तः शूद्रायोपदेशनिषेधोपिसाक्षादुपदेशविष
यः श्रावयेच्चतुरोवर्णान्कृत्वाब्राह्मणमग्रतइतिब्राह्मणद्वारकोपदेशस्वीकारविधानात् नचेदंवक्तारंप्रतिब्राह्मणद्वारकवचना-
भ्यनुज्ञाशास्त्रम् तमध्यापयीतएतयान्नाद्यकामंयाजयेदितिवत् प्रयोजकव्यापारेणप्रयोज्यव्यापारंलक्षयित्वाशूद्रंप्रत्येवब्राह्म
णद्वारकश्रवणविध्यभ्युपगमात् एवंगौतमीयनवमाध्यायेपिउक्तान्यनुक्तानिउक्तव्रतभिन्नानिस्नातकव्रतानितान्यपिशक्तेनानुष्ठे-
यानि यथा नरक्तमुल्बणमन्यधृतंवासोबिभृयात् नस्रगुपानहौ निर्णितमशक्तौ नतिष्ठन्नुद्धृतोदकेनाचामेत् नशूद्राशुच्येकपा
णयावर्जितेन नाकल्यांनारीमभिगच्छेत्पादपादधावनासंदिस्यभोजनानिवर्जयेत् नप्राहृत्यशिरोहनिपर्यटेत् प्राहृत्यरात्रौसू-

त्रोच्चरणेच्च सोपानत्कश्चाशनाभिवादननमस्कारान्वर्जयेत् नपदासनमपकर्षेत् नशिश्नोदरपाणिवाक्चक्षुश्चापलानि कुर्यात् नकु
लकुलस्यादिति नस्रगित्यत्रान्यधृताइतिविपरिणातानुषंगः अशक्तेत्वन्यधृतमपि वासःप्रभृतिनिर्णिज्यधारयेत् उत्थितेतिजानुमात्रे
तदधिकेवाजलेतुतिष्ठन्नथाचामेदित्याशयः शूद्रेणानीतं अशुचिनावाब्राह्मणेनशुचिनावातेन एकहस्तेनानीतं यज्जलं तेननाचामेत् पा
देनपादधावनंनकुर्यात् प्रावृत्त्यैवरात्रौपर्यटेत् प्रावृत्त्यैवमूत्रादिकुर्यात् नकुलमिति कुलमेवकुलं यस्यसकुलंकुलः स्वकुलएवाध्येत
व्यमितिनियमंपरित्यज्य विद्यालाभायकुलांतरमपिगच्छेदित्याशयः एवंचसूत्रोक्ताः स्मृत्युक्तावायेसंकल्याः कृतास्तदुल्लंघने ज्ञान
तोऽज्ञानतोवा कृतेगौतमाद्युक्तंत्र्यहमेकरात्रंवा अभोजनप्रायश्चित्तंबोध्यम् इतिस्नातकव्रतानि अथब्रह्मचारिणाआतुरता
दशायामुक्तसमावर्तनासंभवे सक्षेपेणतत्कार्यम् संक्षेपप्रकारमाहापस्तंबः अथैतदपरंतूष्णीमेव तीर्थेनस्नात्वातूष्णींसमिधमा
दधाति अत्रस्कंदर्शनः अथापरमेतद्विधानमुच्यते इतिविशेषः तीर्थेपुण्यनद्यादौसमिधंपालाशीं एवकाराच्चास्मिन्विधौनान्य
त्किंचिदनुष्ठेयमिति प्रयोगस्तु ब्रह्मचारिलिंगानि मेखलादीनित्यक्त्वातीर्थेतूष्णींस्नात्वावासोत्तरपरिधानादिकृत्वाश्रोत्रियागारा-
ग्निमाहृत्य यत्रक्वचनाग्निंविधिनोपसमाधाय तत्र प्रजापतिंमनसाध्यायन्तूष्णीमेवसमिधमादधाति केशश्मश्रुवपनादिकं अन्यदपि-
अविरोधितूष्णीमेवकर्तव्यमिति अत्रक्रमः संकल्प्य मेखलादीनित्यक्त्वाऽथवपनंततः तीर्थेस्नानमिति परिधानादीत्यादिपदेन

द्विराचमनं तिलकधारणं च वपनादिकमित्यादिशब्देन नखनिकृंतनम् इति समावर्तनानुकल्पः ब्रह्मचारिदशायां मृतसपिंडानां समाव
र्तनानंतरं उदकदानपूर्वकं त्रि रात्रमतिक्रांताशौचं कार्यम् आदिष्टी नोदकं कुर्यादाव्रतस्य समापनात् समाप्ते तूदकं दत्वा त्रिरात्रमशुचिर्भ
वेदिति मनुवचनात् आदिष्टी ब्रह्मचारीति मिताक्षरायाम् ततश्च ब्रह्मचर्यदशायां सपिंडमरणे सति समावर्तनानंतरं त्रिरात्रमध्ये विवा
होन कार्यः जनने तु सत्यपि कार्य एव जनने अतिक्रांताशौचाभावात् इति संस्कारकौस्तुभे समावर्तनम् अथ विवाहः मनुः गु
रुणानुमतः स्नात्वा समावृत्तो यथाविधि उद्वहेत द्विजो भार्यां सवर्णां लक्षणान्वितामिति लक्षणान्यप्याह स एव अव्यंगांगीं सौम्यनाम्नीं
हंसवारणगामिनीम् तनुलोमकेशदंतां मृद्वंगीमुद्वहेत्स्त्रियमिति एतानि बाह्यानि आभ्यंतराणि तु अष्टौ पिंडान्कृत्वेत्याद्याश्वलायन-
गृह्योक्तविधानाज्ज्ञेयानि कन्यागतविशेषांतरमाह याज्ञवल्क्यः अनन्यपूर्विकां कांतामसपिंडां यवीयसीम् अरोगिणीं भ्रातृमतीमस
मानार्षगोत्रजामिति अन्यपूर्विकाः सप्तविधाः पुनर्भ्वः वाचा दत्ता मनोदत्ता अग्निं परिगता सप्तमं पदं नीता भुक्ता गृहीतगर्भा प्रसूता चेति बौ
धायनोक्ताः एता न विवाह्याः इत्येवमर्थमनन्येति विशेषणम् प्रथमवरस्य पातित्यादिबलवद्दोषनिर्णये तु आद्यानां तिसृणामन्येन परि
णयनं भवतीत्यवसरे वक्ष्यामः कांतां वरस्य चक्षुर्मनसोरानंदकारिणीमिति विज्ञानेश्वरादयः तेन श्वशुरादिचक्षुरादेस्तत्कारित्वाभावे
पि न दोषः एकस्यां पिंडदानक्रियायां दातृत्वपिंडभाक्त्वलेपभाक्त्वान्यतरसंबंधेनान्वयः सापिंड्यं तथा च मात्स्ये लेपभाजश्चतुर्थाद्याः

पित्राद्याः पिंडभागिनः पिंडदः सप्तमस्तेषां सापिंड्यं साप्तपौरुषमिति पिंडदइत्येकवचनांतेनापि यजेतेतिवद्यासज्यवृत्तिकर्तृत्वाभिप्रा
येणाग्निसाध्यश्राद्धेषु दंपत्यात्मकर्तृनिर्देशात् पत्न्या अपिसापिंड्यसिद्धिः एकस्यामितिचोद्देश्यदेवतायाः कस्या अप्यभेदेन पिंडदानक्रि
यायाअभेदोविवक्षितः नतुक्रियाव्यक्त्यैक्यम् तेनचैत्रस्यस्वीयपितृव्यादिभिः सापिंड्यसिद्धिः अस्तिहिचैत्रियश्राद्धोद्देश्य तत्पिता
महादेः तत्पितृव्यकर्तृकश्राद्धेपि तृत्वेनोद्देश्यता नचैवंगयाश्राद्धादौ यन्नाम्नापातयेत्पिंडंतं नयेद्ब्रह्मशाश्वतमितिशास्त्रेणोद्देश्यताया
मित्रादिसाधारणत्वात्तत्कन्यायामपिसापिंड्येनविवाह्यतापत्तिः अवयवानुवृत्तिः सापिंड्यमितिमतेविधात्रवयवानुवृत्त्यातिप्रसंगस्यैवा
स्याप्यतिप्रसंगस्यसप्तमात्पंचमादूर्ध्वमातृतः पितृतस्तथेत्यादिवचोनुरोधेनपित्रादिसंबंधिषु केषुचिदेवसपिंडशब्दस्ययोगरूढ्यंगीका
रेणपरिहारसंभवात् ईदृशसापिंड्यरहिताअसपिंडेतिकेचित् अस्मिन्मतेशुक्रशोणिताद्यवयवानुवृत्तिसापेक्षप्रतीतिकस्यपितृत्वा
देरेवरूढिविषयत्वात् अवयवानुवृत्तिः सापिंड्यमित्येवमतंलाघवाद्युक्तम् नहितन्मतेरूढिविषयेपिंडदानक्रियायाः प्रवेशोस्ति अतः
समानएकः पिंडः कूटस्थदेहः आरंभकोयस्याः सासपिंडा तद्भावः सापिंड्यं तच्चद्विविधम् मुख्यमारोपितंच आद्यंद्विविधं साक्षादेक-
शरीरावयवानुवृत्त्यायथाभ्रात्रोर्भगिन्योश्च परंपरयापौत्रयोर्दौहित्रयोश्च अत्रहिपितृमातृद्वारकैकशरीरावयवानुवृत्त्यासापिंड्यं उक्त
याज्ञवल्क्यवचनाच्च वधूवरयोः पितृकुलेसप्तशीर्षपर्यंतंकूटस्थावयवानुवृत्तिः सपिंडपद रूढिविषयः मातृकुलेपंचमपर्यंतंतद

नुवृत्तिः तद्विषयःपंकजशब्दस्येवपद्मत्वंपद्मत्वे कार्यसमवायिकपंकजनिकर्तृत्वमित्यंगीकारेणनातिप्रसंगदोषः तथाचशास्त्रांत
रस्य वध्वावरस्यवातातः कूटस्थाद्यदिसप्तमः पंचमीचेत्तयोर्मातासापिंड्यंविनिवर्ततइति अतश्चपितृद्वारकसापिंड्यविचारेसप्त
मादूर्ध्वंसापिंड्यनिवृत्तिः मातृद्वारकतद्विचारेतु पंचमादूर्ध्वमितिनिर्णयः एवंचवरादेःपितृद्वारकसापिंड्यचिंतासमयेशीर्षगणनायां
पंचम्यांस्त्रीव्यक्तौसत्यामपितत्पुत्रकन्यानैवविवाह्या शास्त्रबलेनमंडूकप्लुत्यातत्ररूढविषयसापिंड्यानुवृत्त्यभ्युपगमात् यद्वसिष्ठे
नोक्तं पंचमींसप्तमींचैवमातृतःपितृतस्तथेति उद्वहेदितिशेषः यच्चपैठीनसिना त्रीनतीत्यमातृतःपंचातीत्यपितृतइतितदर्वा
ङ्निषेधार्थमितिविज्ञानेश्वरः अनुकल्पपरमितिमाधवः युक्तंचैतत् अश्रुतनिषेधपरत्वात् अनुकल्पतयापिस्वार्थपरतायान्याय्यत्वा
त् दशभिःपुरुषैःख्याताच्छ्रोत्रियाणांमहाकुलात् उद्वहेत्सप्तमादूर्ध्वंतदभावेतुसप्तमीम् पंचमींतदभावेतुपितृपक्षेत्वयंविधिःस
प्तमींचतथाषष्ठींपंचमींचतथैवच एवमुद्वाहयेत्कन्यांनदोषःशाकटायनः तृतीयांवाचतुर्थींवापक्षयोरुभयोरपि विवाहयेन्मनुः
प्राह पाराशर्योगिरायमः असपिंडाचयामातुरसगोत्राचयापितुः साप्रशस्ताद्विजातीनांदारकर्मणिमैथुने यस्त्वदेशानुरूपेणकुल
मार्गेणचोद्वहेत् नित्यंसव्यवहार्यःस्याद्वेदाच्चैतत्प्रतीयते इतिचतुर्विंशतिमताच्च तृतीयांमातृतःकन्यां तृतीयांपितृतस्तथा
विवाहयेन्मनुःप्राहपाराशर्योगिरायमइतिचंद्रिकापारिजातोदाहृतषट्त्रिंशन्मताच्च पूर्वस्मृतौसप्तमीमित्यादिषुचतुर्थीमित्यंतेषु

द्वितीयांतेषु प्रत्येकंमहाकुलादित्यंतानुईस्यानुषंगः ततश्चमहाकुलानुरोधेन सापिंड्यसंकोचःस्वीकार्योनतुतद्वीत्या अधमात्कुलात् कन्या
स्वीकार्येतिविधीयते अतएवाश्वलायनेनप्रथमंकुलपरीक्षैवोक्ता कुलमग्रेपरीक्षेतयेमातृतःपितृतश्चेतियथोक्तंपुरस्तादिति ए
तद्व्याख्यावसरेवृत्तिकृतोक्तं अग्रवचनंवधूवरगुणेभ्यःकुलमेवकथंप्रधानंस्यादितिपुरस्तादितिश्रौतसूत्रेनवमाध्यायेदशमेयप्रकरणे
इत्यर्थः यथोक्तमितिप्रतीकगृहीतंचतत्रेत्थंपठितं येमातृतःपितृतश्चदशपुरुषंसमनुष्ठिताविद्यातपोभ्यांपुण्यैश्चकर्मभिर्येषामुभय
तोनाब्राह्मण्यमिति विद्यादिगुणसंपन्नामातृकुलेपंचपितृकुलेपंचपुरुषाःविद्यंतेतत्कुलमितिदशमेयेकृतिकृस्वीकारायथाकुलप-
रीक्षोक्तासाकन्यास्वीकारायकार्येत्याशयः मनुरपि महांत्यपिसमृद्धानिगोजाविधनधान्यतः स्त्रीसंबंधेदशैतानिकुलानिपरिवर्ज
येत् हीनक्रियंविहितक्रियारहितं निष्पुरुषंप्रसवरहितं निश्छंदोवेदाध्ययनरहितं रोमशांसर्वांगारूढरोमकं अर्शसमित्यादिपदं
स्तत्तद्रोगवंतिकुलान्युच्यंते दारसंग्रहफलभूतसंततौदोषानुवृत्तिपरिहारायचैषाकुलपरीक्षोच्यते कुलानुरूपाःप्रजाःसंभवंतीति
हारितवचनात् इत्थंचोक्तंस्मृतौ कुलानुरोधेनानुकूल्यविधिस्त्रीनेववर्णान्प्रतिस्वीयदेशकुलाचाराविरोधेनोच्यते श्रोत्रियाणामि
त्युपक्रमात् असपिंडेतिश्लोकेसाम शस्ताद्विजातीनामितिमहाकुलीनायाःसमपुरुषसापिंड्यसामान्यभाववत्याद्विजान्प्रतिमुख्य
कल्पत्वोत्तयातदभावविहितानां अनुकल्पानामिमिनिद्विजविषयत्वज्ञापनाच्च मुख्यकल्पानुकल्पयोरेकविषयत्वनियमात् यत्तुदेशातिश्लोके

चव्यवहार्यत्वेन वेदसंमतत्वेन चोक्तानुकल्पेषु निर्दोषतया देशकुलपरिग्रहेणैवोपन्यासात् अतश्चासपिंडेति श्लोके द्विजातिग्रहणात्
सापिंड्यसंकोचविधयः शूद्रविषयाः पंचमे सप्तमे चैव येषां वैवाहिकी क्रिया क्रियापरा अपि हि ते सर्वे ते शूद्रतां गताइति मरीचिवाक्ये
शूद्रे शूद्रतापत्तेरसंभावाच्चेति वदंतो निरस्ताः अंते शूद्रत्वमसच्छूद्रत्वं तस्य सच्छूद्रेष्वप्यापत्तिसंभवात् यच्चोदाहृतं चतुर्विंशतिम
तोत्यश्लोके वेदाच्चैतत्प्रतीयत इत्युक्तं तस्यायमाशयः तृतीये चतुर्थ्यादिविषये अनुकल्पतया स्वकुलदेशाविरोधेन परिणयनमुक्तं तदे
व वेदात्प्रतीयत इत्युक्तम् तद्यथा शतपथे दार्शिकप्रकरणे पठ्यते तस्मात्समानादेव पुरुषात् अत्ता चाद्यश्च जायते उत तृतीये सं
गच्छावहै चतुर्थे संगच्छावहा इति अत्र च कूटस्थादुत्पन्नयोर्भोक्तृभोग्ययोर्मिथः संकल्प्योक्तिस्तृतीय इत्यादिकात्तद्भाष्याच्च सापिंड्य-
संकोचविधिकल्पनमिति माधवः एवं आयाहींद्र पथिभिरिति बह्वृच मंत्रे तृप्तां जहुर्मातुलस्येव योषा भागस्ते पैतृष्वसेयी वपामि
वेति मातुलकन्यादेः भागिनेयादिं प्रति भागत्वोक्त्या परिणयनसूचनात् सापिंड्यसंकोचांगीकारेण मातुलकन्यादिपरिणयने इदं मं
त्रलिंगमपि साधकम् इदं च मातुलस्य सुतामूढ्वा मातृगोत्रां तथैव च समानप्रवरां चैव कृत्वा चांद्रायणं चरेत् इति स्मृत्यपेक्षया ब-
लवदिति बलाबलाधिकरणवार्तिकव्याख्यावसरे न्यायसुधाकार उक्तवान् वेदाच्चैतत्प्रतीयत इत्यत्र सर्वनाम्ना पूर्वार्धनिर्दिष्टदेश
कुलानुसारिण एव सापिंड्यसंकोचस्य परामर्शात्तदनुसरणमपि वेदोक्तमिति ज्ञाप्यते तथा चामनंति बह्वृचा मंत्रं तेन रुध्वं तेवत॰

मानः पथः पित्र्या॰ परावतइति अत्रहिपित्र्यात् पितुरागतात् मानवान्मनुसंमतात् उक्तंहितेन येनास्यपितरोयातायेनयाताः पि-
तामहाः तेनयायात्सतांमार्गंतेनदुष्यन्नदुष्यतीति यथोक्तमार्गात्तदतिक्रमेणनोस्मान्दूरंमानयतेतिदेवप्रार्थनयाताहृशमार्गएवा
वस्थानमुचितमितिज्ञाप्यते इतिस्कृतासोअसथा॰ मनोर्देषायत्रियासइतिपूर्वर्चिमप्रकृतिदेवानामेवनेष्टेतिमध्यमपुरुषेकर्तृत्वात्वा
देननिषेधसंभवात् अतएववेदाच्चेतिचकारेणमनुस्मृतेरितिसमुच्चीयते अनेनचयथाभृगवग्न्यनशनाद्यैश्च वृद्धस्यमरणंतथेतिसत्व-
पिकलिवर्ज्येषुपठे येचैतन्वांविसृजंतीतिश्रुतिस्मृतिसिद्धत्वात्त्रिवेणीप्रवेशस्यतत्तद्भिन्नस्यैवजलप्रवेशस्यकलिवर्जत्वंस्वीक्रियते
तथास्वकुलदेशाविरोधिनामातुलदुहितृपरिणयनादेरुक्तविधयानेकश्रुतिस्मृतिसिद्धत्वाद्गोत्रान्मातुःसपिंडाच्चविवाहोगोवधस्तथेति
माधवोदाहृतब्राह्मणवचनेनप्रतीयमानंमातुलकन्यापरिणयनादेः कलिवर्ज्यत्वमपिस्वकुलदेशविरोधिताहृशपरिणयनविषयमि-
तिज्ञाप्यते तच्चबौधायनः पंचधाविप्रतिपत्तिर्दक्षिणतस्तथोत्तरतइत्युपक्रम्य दक्षिणतःपर्युषितभोजनादिभिःसहमातुलकन्याप
रिणयनाद्युपन्यस्याह तत्रतदितरस्मिन्दुष्यति इतरदितरस्मिन्तत्तद्देशप्रामाण्यान्मिथ्यैतदितिगौतमः उभयमेवनाद्रियेतशिष्ट-
स्मृतिविरोधदर्शनादिति तत्रापिप्रामाण्यादित्यंतोग्रंथोमिथ्यैतदित्यादिनापर्युषितभोजनसीधुपानादेर्व्यावृत्त्यमातुलकन्यापरिणयना
दिविषयतयान्यवस्थाप्यतेवेदाच्चैतत्प्रतीयतइतिस्मृत्याश्रुतिस्मृतिसिद्धत्वेन्योपन्यस्तोक्तपरिणयनेस्मृतिविरोधोपन्यासासंभवात्

पर्युषितभोजनादौ कर्त्तव्यतासूचकश्रुतेर्विशेषतः स्मृतेश्चाभावेन स्मृतिविरोधहेतूपन्याससंभवेन च मिथ्यैतदिति तद्दूषणमप्येत्यादि-
स्वधीभिरूह्यम् अतः सिद्धमेतत् कलावपि येषां कुले देशेऽनुकल्पत्वेन सापिंड्यसंकोचः परंपरया समागतः तेषां तादृशसंकोचेन वि
वाहे न दोषः अस्ति च भार्यात्वोत्पत्तिः अन्येषां तैः सह व्यवहारे नैव दोषः स्वयं तु स्वकुलदेशाविरुद्धसापिंड्यसंकोचेन विवाहे भवत्येव दो
षः न च भार्यात्वोत्पत्तिः दृश्यंते हि स्वयं सापिंड्यसंकोचेन विवाहमकुर्वंतोपि तादृशसंकोचेनासकृज्जातविवाहेभ्यः कन्याः स्वीकुर्व-
न्तस्तत्कुलिनान् श्राद्धादौ भोजयंतश्च बहवः शिष्टाः अत एव मातुलकन्योद्वाहिनां हेमाद्र्यादौ श्राद्धनिषिद्धोपि स्वकुलदेशपरंपरया
नागतसापिंड्यसंकोचेन कृतविवाहविषय एवेति बोध्यम् दत्तकसापिंड्यं तु दत्तकनिर्णये प्रागेवोक्तमिति नेह लिख्यते मुख्यावय-
वानुवृत्त्यभावेपि द्वितीयसापिंड्यप्रकारं स्कमंतुः पितृपत्न्यः सर्वा मातरस्तद्भ्रातरो मातुलास्तद्भगिन्यो मातृस्वसारस्तद्दुहितरश्च भगि
न्यस्तदपत्यानि भागिनेयानि अन्यथा संकरकारिणः स्युरिति मदनपारिजातमाधवीये च तद्भगिन्य इति न पठितं अन्यग्रंथेषु तु पठ्य-
ते अत्र यावद्वचनं वाचनिकमिति न्यायेन परिगणितेष्वेव सापिंड्यं न तु सप्तमादिपर्यंतमिति भट्टचरणप्रभृतयो बहवः अन्ये तु देश
तावच्छेदकानां पितृपत्नीत्वतद्भ्रातृत्वादीनां भेदेन वाक्यभेदात् सन्निकृष्टलक्षणया सापत्नमातामहकुले चतुःपुरुषं सापिंड्यमतिदे
शिकं विधीयते अतश्च मातुलादिदुहितृष्विव तत्पुत्रेष्वपि सापिंड्यात् कन्यायाः सापत्नमातुलपुत्रेण न विवाह इत्याहुः तत्र यत्र हि

श्रुतयावच्छब्दानामेकस्मिन्नर्थे तात्पर्यं लक्षणोत्तरं चैकरूपेण प्रामाण्यं बोद्धव्यान् प्रति संभवति तत्रैव लक्षणया वाक्यभेदपरिहारः य-
थार्थमंतर्वै घादौ अत्र च पितृपत्न्य इति प्रथमवाक्यमेव न सापत्नमातरि उक्तविध सापिंड्यपरिहारं न हि तस्या विवाहप्रसक्तिरस्ति येन-
विवाहप्रतिबंधाय सापिंड्यातिदेशः क्रियते किंतु सापत्नमातरि मुख्यमातृत्वादि वशेन तज्ज्ञात्रादि तन्निरूपित मुख्यमातृत्वादेरेव
विवाहप्रतिबंधकतापरम् मदनपारिजाते हि असपिंडा च या मातुरसगोत्रा च या पितुरिति मनुवाक्यव्याख्यावसरे असपिंडा
च या मातुरित्यस्य फलदर्शनायोक्तम् सपत्नमातृकुलजास्त्वासपिंडा मातुः सगोत्रा मातृसपिंडा चेति तत्र विवाहप्रसक्त्या विदधुच्यते
असपिंडा च या मातुरिति तथा च सपत्नमातुः सपिंडेष्वपि मातुलादि व्यवहारं दर्शयति स्म मंतुरित्युक्ता पितृपत्न्य इत्याद्युदाहृतम् एवं
वदता हि ग्रंथकारेण सर्वेषां वाक्यानां यथाश्रुतेऽर्थ एव तात्पर्यं प्रदर्श्यते लक्षणोत्तरं च भवन्मते सापत्न्यपुत्रं प्रति मातुलसापिंड्योक्ति-
स्तादृश कन्यां प्रति दुहितृषु सापिंड्योक्तिरफलेति नैकरूपेण प्रामाण्यसंभवः लक्षणतः पूर्वं च प्रतिवाक्यं मातृत्वमातुलत्वाद्यतिदे-
शो योग्यतया त्रेयीवधे ब्रह्महत्याप्रायश्चित्तस्येव मातृगमनप्रायश्चित्तस्य भागिनेयीपरिणयन तदुपगमनादिप्रायश्चित्तस्य चातिदे
शव्यवस्थया कुर्वन्न वैरूप्यमावहतीति न लक्षणो चिंतामहि गुणभूतवाक्याश्रित दोषभयात् प्रधानप्रयोजनबाध उचितः उदाहृत
श्लोक स्मृमंतुवाक्येषु प्रतिवाक्यप्रयोजनभेदोभियुक्तैः मुख्यमात्रादाविव सपत्नमात्रादौ अभिवादन संभाषणाद्यतिदृश्यते तनद्दुप

गमनेवधेवातद्दुहित्रादिपरिणयेप्रायश्चित्तंतादृशेमातुलादिमरणेआशौचविशेषोवेति किंच अतर्वेदिदेशमात्राविधानेनवाक्यभेद
परिहारः बहिर्वेदिदेशेनियोगेनान्तरालाप्राप्तेरितिवार्तिकादौस्फुटं अत्रतुतदपत्यानिभागिनेयानिइत्येतावतैव तच्छब्दमहिम्नातत्पू
र्ववाक्याधिगम्यसापिंड्यप्राप्तेः पूर्ववाक्यान्यविधायकानिस्युरितिकथंवाक्यभेदः किंचतद्भगिन्योमातृस्वसारइतिभवदुदाहृतपा
ठे तदनर्थकंभवन्मतेस्यात् तृतीयचतुर्थस्थानइवद्वितीयस्थानेप्येकशीर्षसंकीर्तनेनैवभगिन्यचतुष्टयसापिंड्यलाभात् अनर्थकंच
तद्भ्रातरोमातुलाइत्यपिस्यात् पितृपत्न्यःसर्वामातरस्तद्भागिनेयभगिन्यइत्येतावतापितल्लाभात् एवंश्रीमतांलक्षणांगीकरणंस्व
सिद्धांतविरुद्धम् तथाहि अभ्युदयेष्टिवाक्येष्टस्यपिसदभोर्द्वयोरुद्देश्यतानिमित्तात् वाक्यभेदोभट्टैरंगीकृतः नांगीकृतश्चपंचशरा
ववाक्येद्रव्यदेवताविधिनिमित्तोवाक्यभेदः अनयोर्वाक्यभेदयोःकोभेदइतिकैश्चित्कृताक्षेपनिरासःश्रीमद्भिरित्थंकृतः सहस्र
पयतीतिवाक्यानर्थक्यभयादभ्युदयेष्टिवाक्येतदंगीकारउचितइति एवंसतिप्रकृतेनेकवाक्यानर्थक्यभयात्कथंनतदंगीकारेश्री
मतामौचित्यबुद्धिः अस्तुवाक्यभेदभयाच्चतुःपुरुषसापिंड्यनिषेधलक्षणा चतुष्टयेतुनव्यत्ययपेक्षंभ्रातृभगिन्यादीनामानंत्यात्
किंतुसप्तपदार्थवाक्येयथाघटादीनांरूपादीनांचयथाक्रममेकत्वापादकद्रव्यत्वगुणत्वादिसामान्यगोचरापेक्षाबुद्ध्यात्मकंसप्तत्वंता
दृशबुद्धिजन्यंवास्वीक्रियतेतथाप्रकृतेपितद्भ्रातृदुहितृत्वादिसामान्यविषयापेक्षाबुद्ध्यात्मकंतज्जन्यमेववाचतुष्ट्वादिस्वी-

कार्यम् नत्वनुपस्थिततदपत्यत्वादिविषयता दृशबुद्ध्यात्मकम् उपस्थितत्यागेनुपस्थितस्वीकारेच मानाभावात् किंचमाधवेन
असपिंडाचयामातुर सगोत्राचयापितुरिति वाक्यव्याख्यानावसरे ब्राह्मादिषु विवाहेषु यातूढाकन्यका भवेत् भर्तृगोत्रेणकर्तव्यात-
स्याः पिंडोदकक्रिया गांधर्वादिविवाहेषु पितृगोत्रेणधर्मविदिति मार्कंडेयपुराणमुदाहृत्योक्तंमातुलकन्यादिनिषेधवाक्यानिगांधर्वा
दिविवाहोढोत्पन्नविषयाणि तत्र सापिंड्यनिवृत्तेरभावात् मातुलकन्यादिविवाहकर्तव्यताबोधकास्तुश्रुतिस्मृतिसदाचारा ब्राह्मादि
विवाहोढोत्पन्नविषयाः तत्रसापिंड्यनिवृत्तेरित्युक्ता तादृशनिषेधप्रदर्शनावसरे मातुलस्यसुतामूढ्वेत्यादिप्रायेपितृपत्न्यइत्यादिस्मृ
मंत्रवाक्यमुदाहृतम् तद्यथा शातातपः मातुलस्यसुतामूढ्वामातृगोत्रांतथैवच समानप्रवरांचैवत्यक्त्वाचांद्रायणंचरेत् पैठी
नसिः पितृमातृस्वसृदुहितरो धर्मतस्ताभगिन्यस्तावर्जयेदिति सुमंतुरपिपितृपत्न्यइत्यादि व्यासः मातुःसपिंडायत्नेनवर्जनीया
द्विजातिभिरिति ततोविशेषप्रवृत्तानामेषांवचनानांकथंविशेषविषयतेत्याशंक्यविशेषवचनबलादिति ब्रूमइतिप्रतिज्ञायमनु
वाक्यमुदाहृतम् पैतृष्वस्रेयींभगिनींस्वस्रेयींमातुरेवच मातुश्चभ्रातुराप्तस्यगत्वाचांद्रायणंचरेत् एतास्तिस्रस्तुभार्यार्थे
नोपयच्छेत्तुबुद्धिमानिति अत्रचभगिनीपदंपूर्वोत्तरद्वितीयोताभ्यांसंबध्यते आप्तपदंचमातुर्गांधर्वादिविवाहप्रयुक्तसापिंड्य
परंस्वस्रेयीगांधर्वविवाहोढैवविवक्षिता अतोभगिन्यादिपदसार्थकत्वानुरोधेनमनुवचनादितरेषांविशेषविषयमित्युक्तं स्वीकृ

तस्माच्चास्य मंतुवाक्यस्य भगिन्यात्मपदमहिम्नेदृशोपिप्रायोन्यायसुधाकारेण बलाबलाधिकरणे एवंचमाधवेन सुमंतुवाक्यस्य पू
र्वोत्तरदेशोदाहृतशातातपपैठीनसिमनुवाक्येषु मातुलसुतात्व मातृगोत्रत्वाद्युद्देश्यतावच्छेदकभेदेन वाक्यभेदस्यपरिहारायलक्ष
णीयैकोद्देश्यतावच्छेदकस्य वक्तुमशक्यत्वात् तस्यपुंसाधारण्येनच हि द्विजश्चांद्रायणंचरेदितितांभगिन्यइति एतास्तिस्रस्तुभार्यार्थे
नोपयच्छेतेति नैमित्तिकविधेयसमर्पकपदानन्वयापत्तेर परिहार्योवाक्यभेदः तथाचतत्समानविषयतया माधवोदाहृते सुमं
तुवाक्येपिवाक्यभेदएवमाधवसुमंतुरितिस्वीकर्तुमुचितंप्रायपाठभंगस्यन्याय्यत्वात् गांधर्वविवाहप्रयुक्तकन्यासमाधवसंमत-
सापिंड्येनैव सकलसुमंतुवाक्यानांसंभवश्रुत्यंतरकल्पनापादकत्वतुःपुरुषापूर्वपरिणेतृनिरूपितसापिंड्यविधिकल्पनायाअन्या
य्यत्वाच्च कल्प्यविधिविषयसापिंड्यस्यापिगौणत्वेनविधेयसुरव्यत्वालाभाच्च अस्मिन्मतेतु मातृत्वाद्यतिदेशेनविधिविषयस्य
समानप्रायश्चित्तादेर्मुरव्यत्वात् नचसापिंड्यबोधनएवसंकरकारित्वापादनरूपवाक्यशेषोपपत्तिरित्यपिशंक्यम् अवश्यकर्तव्यस्म
ाननाशौचातिक्रमस्यानाचारसंकरापादकत्वसंभवात् प्रायश्चित्तनिमित्तनिषेधातिक्रमस्यतुतदापादकतायामतद्वयेपितुल्यत्वा
त् नन्वेवंमदनपारिजातोक्तवसिष्ठव्यारव्यासंगच्छते तेनाहि पंचमींसप्तमींचैव मातृतःपितृतस्तथेति वसिष्ठवाक्यमुदाहृत्योक्तम्
तत्सवर्णसापत्न्यमातामहकुलविषयंब्राह्मणादीनांक्षत्रियादिदानसमुत्पन्नपितृकुलविषयत्वंच एकत्रावयवानुवृत्तेरभावादन्यत्रसा

वर्ण्याभावाच्चेति क्रमं तु वाक्यस्य सापिंड्यविषयत्वे तदवधिप्रदर्शनार्थं वसिष्ठवाक्ये पंचमीमिति संगच्छते अन्यथानुपपन्नं स्यादिति चेत्
न ईदृशवाक्यानां चतुर्विंशतिमताद्यनुसारेणानुकल्पाद्यर्थांतरतात्पर्यस्य प्रागेव दर्शितत्वात् पारिजातव्याख्यायामपि तदपत्यानि भागिनेयानी
ति भागिनेयीत्वेन सिद्धायाइव तत्कन्याया अपि युक्त्याभासेन प्रसिद्धभागिनेयीकन्याया इव परिणेयत्वे प्रसक्ते तन्निवृत्त्या सर्वस्क्रमं तु वाक्यानां य
थाश्रुतेर्थतात्पर्यं दीर्घार्थत्वसंभवात् यथाहि सपत्नमातरि मातृत्वातिदेशपरे प्रथमवाक्ये यन्निरूपितं सपत्नमातृत्वं प्रत्येव भवन्मते पि सापिंड्या-
तिदेशो विधीयते न तु तत्पुत्रं प्रत्यपि यथा चास्मन्मते मातुलत्वाद्यतिदेशोपि तं प्रत्येव विधीयते न तु मातुलकन्यादौ पितुर्भगिनीत्वातिदेशे न पुत्रं प्रत्यपि
यौक्तिकः पितृस्वसृत्वाद्यतिदेशः सिध्यति यथा च तदपत्यानीति अंत्यवाक्येन भागिनेयत्वातिदेशेपि तत्कन्यायां न यौक्तिको भागिनेयीक
न्यात्वातिदेशः युक्त्याभासस्येदृशविषयसाधकतया वसिष्ठेनापि पारिजातोक्तरीत्या प्रदर्शनात् तथा मातुलकन्याभगिनीत्वातिदेशेपि न मा
तुलस्तु तेभ्रातृत्वातिदेशोपि यावद्वचनं वाचनिकमित्येवाभियुक्तैः स्वीकारो वित्यादित्यलं सवर्णसपत्नमातृकुले सापिंड्यविचारेण असव
र्णमातृकुले तु तद्विचारस्य न कलौ प्रयोजनम् असवर्णाविवाहस्य कलिवर्ज्यत्वात् वध्वावरस्य वा मुख्य पितृद्वारक सापिंड्यं तु कूटस्थमारभ्य
सप्तमादूर्ध्वं निवर्तते तयोरेव मुख्य मातृद्वारकं तं तु मारभ्यैव पंचमादूर्ध्वं निवर्तत इति सिद्धम् ततश्च मुख्य कल्पेन कुलद्वयवर्जनीयकन्याना
मभियुक्तोक्तसंख्योपपन्ना भवति यथाहुः उद्वोढुः पितरौ पितुश्च पितरौ तज्जन्म कृद्दंपती द्वंद्वं तस्य चतुष्कमष्टकमतोप्यस्य क्रमात् षोडश

वंशारंभकदंपतीप्रमितरित्यासप्तकस्यंरदा एकैकान्वयकन्यकाःपितृकुलेत्वासप्तकस्यंब्रुवे १ यद्यप्येकस्य बह्व्योपिकृताःस्युस्तदपीहतु सं
बंधसाम्यादेकैवगणितेत्यवधार्यताम् २ एकस्मान्मिथुनात्कृतोथदुहिताद्वंद्वद्वयंतद्वयात्तस्माद्वंद्वचतुष्कमष्टचततोतःषोडशातोरदाःयावत्स
प्तमकस्यमग्निकृतवः कन्याइहैकान्वयेतादत्तैर्गुणितार सैकरवदृशोवंशेसपिंडाःपितुः ३ मातुर्जन्मददंपती चमिथुनद्वंद्वंतयोःसागरास्तस्याः
पंचमकस्यमश्वमितिरित्येकान्वयेपुंस्कृते द्वंद्वाद्वंद्वयुगंततोऽथयइतोष्टौपंचकस्यंशरक्षोण्यः सप्तगुणाःशराश्वविधवो मातुःसपिंडाःकुले
४ कुलद्वयस्यकन्यकासुतामिथःसपिंडकाः हिमांशुदृग्धरादृशो २१ २५ विवाहकर्मवर्जिताः ५ अत्रप्रथमश्लोकेवरस्यपितृपक्षेसापिंड्ये-
नाविवाह्य कन्यानांसंख्यांदर्शयितुंप्रत्येकं एककन्यायाःपितरावेकंद्वंद्वमित्येवमंगीकृत्यसप्तकस्यंद्वंद्वानांसंख्यामुक्तापितृपक्षेएकैकद्वंद्वंकुले
तावत्कन्यानांसंख्योक्तिप्रतिज्ञाक्रियते तथाहि वरःप्रथमःद्वितीयस्थानस्थितंवरपितरौद्वंद्वं १ तृतीयस्थानेपितुःपितरौद्वंद्वं १ चतुर्थस्था
नेतयोःप्रत्येकंजनकेद्वंद्वे २ पंचमस्थानेतद्वंद्वद्वयघटकपुंद्वयस्त्रीद्वययोर्जनकद्वंद्वानि ४ षष्ठस्थानेतद्घटकाष्टसंख्यास्त्रीपुंव्यक्तिजनका
निद्वंद्वानि ८ सप्तमस्थानेतद्घटकषोडशव्यक्तिजनकानिद्वंद्वानि १६ अतोपीतितसिःषष्ठ्यर्थेतज्जन्मकृदितिसमासांतर्गतजन्मकृत्सदस्य-
तस्येत्यादिषष्ठ्यंतेषुननिष्कृष्यप्रत्येकमन्वयः ततश्चतस्यजन्मकृद्द्वंद्वानांचतुष्कमित्येवंवाक्यार्थउन्नेयः इत्यासप्तकक्षमित्यस्यमध्यमणि
न्यायेनन्वयःदंपतिशब्देनद्वंद्वमुच्यतेरदशब्देनद्वात्रिंशत्संख्योच्यते ततश्चेतिप्रमितिःसिद्धा तथाचापेक्षाबुध्याउक्तसंख्यासिद्धेत्याशयःनन्तुनोक्तद्वंद्व

संख्यानापिवक्ष्यमाणाकन्यासंख्यापिसंभवति द्वंद्वद्वयघटयोःस्त्रियोरेकद्वंद्वजन्यसंभवात् एकस्माद्द्वंद्वादनेककन्यानामपिसंभवात् अतउक्तंयद्य
पीति एकस्यद्वंद्वस्यस्युरित्यंतेनशंकाद्वयानुवादः इहद्वंद्वसंख्यायांतुशब्दस्तद्विषयप्रथमशंकानिवृत्त्यर्थः साम्यादित्यनंतरं एकस्मादिति सामर्थ्य-
लभ्यं ततश्चगणनासौकर्याय जन्यकन्याभेदेन जनकद्वंद्वभेदमारोप्य जनकद्वंद्वैक्येनच जन्यास्वभेदमारोप्य संख्याद्वयोपपत्तिरित्याशयः
उक्तद्वात्रिंशद्द्वंद्वानां मध्ये एकद्वंद्वकुले उद्वोढुः सपिंडकन्यानांत्रिषष्टिरूपामवांतरसंख्यांतावदाह एकस्मादिति प्रथममेकंमिथुनंततः
पुत्रः कन्याचेति द्वंद्वंद्वितीयेस्थाने ततः प्रत्येकंताभ्यांकयाचित्केनचिन्मिथुनभावंगताभ्यांपुत्रः कन्याचेतिद्वंद्वद्वयंतृतीये ततोद्वंद्वद्वया
त्तयैवरीत्याद्वंद्वचतुष्टयंचतुर्थे ततश्चतुष्टयात्तयैवरीत्याद्वंद्वाष्टकंपंचमे ततोष्टकात्तेनैवप्रकारेण षोडशद्वंद्वानिषष्ठे तेभ्यः षोडशभ्यो
नेनैवप्रकारेणद्वात्रिंशद्द्वंद्वानि सप्तमेस्थानइति द्वितीयस्थानप्रभृतिषष्ठपर्यंतमेकत्रिंशद्द्वंद्वांतर्गताएकत्रिंशत्कन्याः सप्तमस्थानगतद्वा
त्रिंशद्द्वंद्वांतर्गताभिस्तावतीभिः कन्याभिस्त्रिषष्टिः संपद्यते इयंसंख्याग्निऋतवइति पदेनाभिधीयते अग्नयस्त्रयः ऋतवः षट् गण
करीत्या प्रातिलोम्येनांकपक्षे एतत्संपत्तेः पूर्वोक्तद्वात्रिंशद्द्वंद्वेषु प्रत्येकंत्रिषष्ट्यंगीकारेण पितृवंशे षोडशभिरधिकाद्विसहस्त्री कन्यानांसं
पद्यते इयंसंख्यारसैकखदृशइति पदेनाभिधीयते रसाः षट् खंशून्यंदृशो द्वे उक्तरीत्या २०१६ ईदृशांकसिद्धेः वरस्यमातृवंशेउक्त-
रीत्यैव आरंभकद्वंद्वसंख्योपपन्यासपूर्वकं कन्यानांपंचोत्तरसंख्यांवक्तुमाह मातुरिति अत्रापिवरः प्रथमेस्थाने तस्यपितरौद्वितीये

मातुः पितरौ तृतीये द्वंद्वमेकं तयोः प्रत्येकं जनकद्वंद्वं चतुर्थे तद्दृष्टकानां च तसृणां व्यक्तीनां प्रत्येकं जनकद्वंद्वचतुष्टयं पंचमे एतेषां सप्त
द्वंद्वानां मध्ये एकैकान्वये पंचदश सपिंडाः कन्या भवंति यत्किंचिदेकं द्वंद्वं कूटस्थं प्रथमे स्थाने ततः पुत्रो दुहिता चेति द्वंद्वं द्वितीये प्र
त्येकं ताभ्यां जातद्वंद्वयुगं तृतीये ततः पूर्वोक्तरीत्या द्वंद्वचतुष्टयं चतुर्थे ततस्तयैव रीत्या द्वंद्वाष्टकं पंचमे एवं पंचदशद्वंद्वप्रविष्टाः पंचदश
कन्याः संपद्यते इयं संख्या शरक्षोण्यपदेनाभिधीयते शराः पंच क्षोण्येकेति उक्तसप्तद्वंद्वेषु प्रत्येकं पंचदशसंख्यांगीकारे च पंचोत्तरशत
संख्यासंपत्तिः सा च शराभ्रविधव इत्यभिधीयते शराः पंच अभ्रं शून्यं विधुरेक इति कुलेति पंचमश्लोके पूर्वोक्तपितृवंशंगतायाः षो-
डशाधिकद्विसहस्रसंख्यायां मातृवंशगतया पंचोत्तरशतसंख्यया मेलनेन महासंख्या एकविंशतिसहितशताधिकद्विसाहस्री रूपोच्यते
हिमांशुदृग्धरादृश इति इमांशुरेकः दृशौ द्वे धरैका दृशौ द्वे उक्तरीत्या २१२१ ईदृशांकसिद्धेः ततश्चैतावत्यः कन्याः कुलद्वयगतासुरव्य
कल्पेन विवाहकर्मणि वर्जनीया इत्यर्थः अवादीत्यमनंतेन सापिंड्यस्य विनिर्णयः निर्मत्सरा ये विद्वांसस्तोषं संयांतु तेसुना १ इत्य
नंतदेवीये संस्कारकौस्तुभे सापिंड्यनिर्णयः अथ गोत्रप्रवरनिर्णयो मदनुजजीवदेवकृत एवास्मिन्नवसरे प्रदर्श्यते तत्र गोत्र
लक्षणं बौधायनः आह विश्वामित्रो जमदग्निर्भरद्वाजोथ गौतमः अत्रिर्वसिष्ठः कश्यप इत्येते सप्तऋषयः सप्तानामृषीणामगस्त्याष्ट
मानां यदपत्यं तद्गोत्रमित्याचक्षते इति सप्तर्षिशब्दः प्रत्येकं रूढः पंचजनशब्दवत् एतत्सूत्रानुसारेणागस्त्याष्टसप्तर्ष्यपत्यं गोत्रमिति-

स्मृत्यर्थसारादयः केचित्त्वगस्त्याष्टमसप्तर्षयएव स्वापत्यानांगोत्रं वसिष्ठगोत्रावयवमित्यादिव्यवहारादित्याहुः तन्न तदपत्येषुव-
त्सादिषुगोत्रव्यवहारिकस्योपचारिकत्वप्रसंगात् गोत्राणामष्टसंख्यत्वापत्त्या गोत्राणांचसहस्राणिप्रयुतान्यर्बुदानिचेति बौधाय
नसूत्रविरोधाच्च नचभवन्मतेपिवसिष्ठादिगोत्रव्यवहारिकस्यौपचारिकत्वमितिवाच्यम् बौधायनोक्तसमानगोत्रत्वलक्षणसंख्या-
नुरोधेनतस्यस्वीकारात् कुंडिनादीनांस्वस्वगणेएकगोत्रत्वेनअविवाहप्रयोजकत्ववत् वसिष्ठादीनांसर्वगणेषुसदृशगोत्रत्वप्रयो-
जकत्वेनअविवाहप्रयोजकतयासादृश्याच्च यद्वाऽनादौसंसारेतिर्यगधिकरणस्थतंत्ररत्नोक्तन्यायेनपूर्ववसिष्ठाद्यपत्यत्वेनोत्तरोत्तरे
षुवसिष्ठादिषुलक्षणानुगमान्मुख्यएवगोत्रव्यवहारः अगस्त्याष्टमसप्तर्षीणांतुगोत्रत्वेतदपत्येषुगोत्रव्यवहारः सर्वथानुपपन्नइ
त्यपत्यान्येवगोत्रं अत्रकेचित् तानिपूर्वेषांसप्तर्षीणांपरेषांस्वापत्यानांचगोत्राणि इदानींतनेषुवत्सगोत्रावयवमितिबहुव्रीहिणाव्य
वहारात् वत्सेचजमदग्निगोत्रंवत्सइतितत्पुरुषेणव्यवहारात् वत्सइदानींतनानांजमदग्नेश्चगोत्रमित्याहुः तन्न जमदग्निगोत्रवत्स
इतिबहुव्रीहिणैवव्यवहारसंभवात् जमदग्नेर्गोत्रत्वस्यपूर्वोक्तरीत्योपपत्तेः अनादौसंसारेजमदग्नेरपिपूर्वजमग्न्यपत्यवत्साद्यपत्यत्वसंभ
वेनगोत्रसंबंधसंभवात्जमदग्निर्गोत्रंयेषामितिव्युत्पत्तिरित्यप्याहुः एवंव्यवहारोपपत्तौसप्तर्षीणांयदपत्यंतद्गोत्रमित्यपत्यशब्दान्वितं
सप्तर्षिपदस्यपुनर्गोत्रशब्दान्वयकल्पनानुपपन्नाप्रतीत्यनारूढाच तदपत्यानांतुसोपपन्नेसप्तर्ष्यपत्यानिस्वापत्यभूतानांपरेषामेवगोत्रा

ध.को.
१८०

णीतिद्वन्द्वाः नचपरेषांतदपत्यानां अत्रानुपस्थितिः प्रकरणानुवृत्तौ मार्कंडेयाइत्यादिशब्दगतलुप्तप्रत्ययांशेनतत्समर्पणात् नचसप्तर्ष्यप
त्यत्वगोत्रत्वेऽस्मदादीनामपि परंपरयातदपत्यत्वादतिप्रसक्तिः प्रसिद्ध्यैवतन्निरासात् तथाचगोत्रत्वेन प्रसिद्धं यदगस्त्याष्टमसप्तर्ष्यपत्यंतद्गो-
त्रम् अतएवविज्ञानेश्वरमाधवमदनपारिजातेषु गोत्रंवंश परंपरा प्रसिद्धमित्युक्तं उक्तंचभट्टपादैरपिसमानेपिब्राह्मण्येकुंडिनोत्रिरिति
स्मरणलक्षणंगोत्रमिति नत्वेतावताप्रसिद्धमात्रंलक्षणं साधुशब्दप्रसिद्धेरेवगोत्रप्रसिद्धेरपि प्रामाण्यनिश्चयस्यस्मृत्यधीनत्वात् ननुके-
वलभृगुगणेषु यस्कादिषुकेवलांगिरोगणेषु हरितादिष्वव्याप्तिः तेषांसप्तर्ष्यपत्यत्वाभावात् नचतेषांगोत्रत्वंनास्तीतिवाच्यं तथासत्येक
एवऋषिर्यावत्प्रवरेष्वनुवर्तते तावत्समानगोत्रत्वमन्यत्रभृग्वंगिरसांगणादिति बौधायनोक्तपर्युदासानुपपत्तेः प्राप्तिसंभावनायांहिपर्यु-
दासोभवति यथाजयतिषुयेयजामहे करोतीतिसामान्यवाक्यादनुयाजेषु येयजामहप्राप्तिसंभावनायांनानुयाजेष्विति अनुयाजव्यतिरिक्ते
ष्वित्येवंपर्युदासः केवलभृग्वंगिरोगणेषुसप्तर्ष्यपत्यबाह्यत्वेन गोत्रत्वप्राप्तिसंभावनाया अभावात् कथमयंपर्युदासः भृग्वंगिरोगणव्यति
रिक्तेषु एकप्रवरानुवृत्त्यासमानगोत्रत्वमिति ननुचायंकेवलभृग्वंगिरोगणविषयःपर्युदासः किंतुजामदग्न्यभृगुगणगौतमभारद्वाजांगिरो
गणविषयः तेषांसप्तर्ष्यपत्यत्वेनगोत्रत्वात् तथाचतेष्वितरगणवदेकप्रवरानुवृत्त्यासमानगोत्रत्वसंभावनायामयंपर्युदासः तेननतेषांशा-
स्त्रांतरबोधितद्वित्रिप्रवरानुवृत्त्यासमानगोत्रत्वंनैकप्रवरानुवृत्त्येतिचेत् नतथासतिकेषुचित्तेष्वेकप्रवरसाम्येसमानगोत्रत्वमविवाह प्रयो

१८०

जकंनास्ति नापिसमानप्रवरत्वं तेष्वविवाहप्रयोजकमस्ति पंचानांत्रिषुसामान्यादविवाहस्त्रिषुद्वयोः भृग्वंगिरोगणेष्वेवमितिस्मृत्याद्विवि
प्रवरसाम्यस्यैवतेष्वविवाहप्रयोजकतयोक्तत्वात् तथान्तेष्वविवाहप्रयोजकाभावाद्विवाहप्रसंगः नचेष्टापत्तिः भृगूणांवत्साविदाआर्ष्टि
षेणा इत्येतेषांसर्वेषामविवाहः गौतमानांसर्वेषामविवाहइतिबौधायनसूत्रविरोधात् तस्मात्तेष्वेकप्रवरानुवृत्त्यासमानगोत्रत्वमविवाह
प्रयोजकत्वमस्तीतिस्वीकार्यम् तथाचायंपर्युदासः केवलभृग्वंगिरोगणविषयएव वचनेष्वप्येकप्रवरसाम्येसगोत्रसप्रवरत्वयोरुक्तन्या
येनाभावाद्विवाहापत्तिः इष्टापत्तेः सचायंपर्युदासोसतिगोत्रत्वेऽनुपपन्नइतितेषांगोत्रत्वंस्वीकार्यं तस्माद्गोत्रलक्षणेदृढाव्याप्तिरितिअ
त्रोच्यते प्रवरमंजरीस्मृत्यर्थसारादिप्रामाणिकनिबंधलिखितत्वेनेदंलक्षणमवश्यंस्वीकार्यम् तस्यचकेवलभृग्वंगिरोगणेष्वभावान्न-
तेषांगोत्रत्वम् पर्युदासानुपपत्तेस्तुसमाधानमाश्वलायनसूत्रवृत्तिकारआह एषांगोत्रसदृशपाठात्जामदग्न्यादिभृग्वंगिरोगणानांचगोत्र
त्वातत्सादृश्येनगोत्रत्वभ्रांतिर्भवतितादृशभ्रांतिप्रसक्तिमपेक्ष्यायंपर्युदासः भ्रान्तेकुंडगोलकादिनिषेधवदिति स्मृतिचंद्रिकाकारस्त्वा-
ह नास्मिन्बौधायनसूत्रेएकप्रवरानुवृत्त्यासमानगोत्रत्वमुच्यते किंतुसमानप्रवरत्वमेवप्रवरसाम्यस्यैवप्रागुपक्रमात् गोत्रलक्षणस्य
त्वंतेकथनात् प्रवरर्षीणांगोत्रापत्यत्वाच्च गोत्रशब्देनप्रवरलक्षणा सगोत्रसप्रवरयोरविवाहप्रयोजकतासादृश्यात् गौणीवा तथा
चायंपर्युदासः भृग्वंगिरोगणव्यतिरिक्तेष्वेकप्रवरानुवृत्त्यासमानप्रवरत्वमविवाहप्रयोजकमिति अतएवात्रऋषिशब्दःप्रवरर्षिमात्र

परः नतुगोत्रर्षिपरः भृग्वंगिरोगणेषुतुद्वित्रिप्रवरसाम्येन समानप्रवरत्वमविवाहप्रयोजकंकेवलेषुगोत्रभूतेष्वप्यस्ति तेनकेवलाना-
मगोत्रत्वेपिसमानप्रवरत्वस्याविवाहप्रयोजकत्वमस्ति गोत्रभूतभृग्वंगिरोगणेषुतुद्वि त्रिप्रवरसाम्यं समानप्रवरत्वमपि अतोयंयुक्तःप
र्युदासइति नचायंस्वगोत्रावयवंहरितगोत्रावयवमित्यादिव्यवहारविरोधः गोत्रसदंशपाठात् गोत्रभूतभृग्वंगिरोगणसादृश्याच्चतत्प्रवृ
त्तेः तस्मादुक्तलक्षणंनिर्दोषं केचित्तुकेवलभृग्वंगिरोगणेषुमहर्षिषुचगोत्रव्यवहारोपपत्तयेप्रवरऋषिसंबद्धाऋषयोगोत्रमितितल्ल-
क्षणंतैर्गोत्राणीतिसत्याषाढवचनात् प्रवरर्षिभिर्गोत्राणिबोद्धव्यानीतितस्यार्थादित्याहुः तत्र अगस्त्यादीनामपत्यगोत्रमित्यग्रि
मसत्याषाढोक्तविरोधादस्यान्यथार्थोव्याख्येयः तैःप्रवरैःगोत्राणिसमानानिबोद्धव्यानीति तथैवाहतट्टीकाकारः प्रवरैर्गोत्राणां
गणव्यवस्थासमानताचेति क्वापिनिबंधेअदर्शनादिदंनिर्मूलमितिकेचित् अन्येत्वाहुः यमधिकृत्ययेषांप्रवराभजंतेसतेषांगोत्रंबोधा
यनोक्तिस्त्वनुवादत्वादुपलक्षणम् अतःकेवलानामपिगोत्रत्वमुपपन्नमिति तदपिनतर्कितलक्षणानुरोधेनवाचनिकलक्षणस्यबाध
कल्पनापत्तेः प्रवरघटितगोत्रलक्षणांगीकारेप्रवरेगोत्रप्रवर्तकस्यमुनेर्व्यावर्तकोमुनिगणइतिमाधवाद्युक्तगोत्रघटितप्रवरलक्षणेऽ
न्योन्याश्रयापत्तेश्च केवलभृग्वंगिरोगणेषुमहर्षिषुव्यवहारउपपादितएवेतिसंक्षेपः तत्राविवाहप्रयोजकंसगोत्रत्वंद्विविधम् ए
कगोत्रत्वंसदृशगोत्रत्वंचेति तत्राद्यमेकैकगणांतःपातिषुतत्रमूलभूतस्यवत्सादेरेकस्यैवगोत्रत्वात् यत्रापिगणावांतरर्षीणांगोत्र

त्वं तत्रापि तदपत्यानि प्रति तेषामेकत्वमेव द्वितीयं तु मित्रभिन्नगणांतःपातिषु वत्सबिदयोरपि गोत्रयोरेकसमर्ष्यपत्यत्वेन सादृ-
श्यात् एकसमर्ष्यपत्यत्वं च तदनुवृत्त्या ज्ञायते तदनुवृत्तिरपि द्वेधा ध्रियमाणतया सत्तया च आद्या वत्सादिषु जमदग्न्यादेः तत्प्रवरे
षु जामदग्न्यादिपदसंकीर्तनात् द्वितीया कपिषु भारद्वाजस्य तत्प्रवरेषु भारद्वाजपदसंकीर्तनाभावात् केवलं सूत्रादिगतानुक्रमणे
षु भरद्वाजगोत्रसंदेशपाठेन तदनुवृत्तिः प्रतीयते तदुक्तं स्मृत्यर्थसारे ध्रियमाणतया वापि सत्तया वानुवर्त्तनम् एकस्य दृश्यते यत्र
तद्गोत्रं तस्य कथ्यते इति एकस्यागस्त्याष्टमं समर्ष्यन्यतमस्य महर्षेरपत्यस्य यत्र कुले तदपत्यं तत्कुलसंबंधि गोत्रं कथ्यत इत्यर्थः
केचित्तु सत्तयानुवृत्तिर्न सगोत्रत्वप्रयोजिका तस्याः पुराणभेदेनाव्यवस्थितत्वात् अन्यथा विश्वामित्रस्यात्रिः वंशत्वेन पुराणेभिधा
नात्तद्गणे ष्वत्रेः सत्तयानुवृत्तेरत्रिगोत्रत्वप्रसंगः किंतु ध्रियमाणत्वेनैव कपिषु च ताहृश भारद्वाजानुवृत्त्यभावान्न तत्सगोत्रत्वम् त
थाच तेषां भारद्वाजैः सह विवाह एव यथाहाश्वलायनः एतेषां तु विशेषोयमहमप्याभिधानकेः उरुक्षय्यैश्च कपिभिर्विवाहस्त्विभि
रिष्यते इति एतेषां भरद्वाजगणानां यत्तु स्मृत्यर्थसारः भारद्वाजाश्च कपयो गर्गा रौक्षायणा इति चत्वारोपि भरद्वाजगोत्रैक्यान्नान्वयुर्मि
थ इति तद्वर्गांतर्गतकपिविषयमित्याहुः तन्न अविच्छिन्नशिष्टस्मरणपरंपरामूलकैः गोत्रप्रतिपादकैः कल्पसूत्रादिभिर्द्योतितैव सत्तया
नुवृत्तिः सगोत्रत्वप्रयोजकांगीक्रियते नन्वेतैर्विश्वामित्रगणे ष्वत्रेः सा द्योतिता वापस्तंबादिभिः सर्वैः कपिषु भारद्वाजस्य कक्ष-

गर्गसंदंशेनपाठात् अन्यथाम्रियमाणतयानुवृत्तावप्यनाश्वासः स्यात् तत्रकल्पसूत्रप्रामाण्यमितितत्प्रकृतेपितुल्यम् आश्वलायन-
श्लोकस्तुनिर्मूलएव भाष्यकारादिभिरारव्यातात् स्मृत्यर्थसारादिप्रामाणिकग्रंथविरोधाच्च गर्गांतर्गतकपिविषयतापिविवाह
निषेधस्यनयुक्ता गर्गतुल्यकक्षतयानिर्देशेनस्वतंत्रकपिप्रतीतेः गर्गांतर्गतकपीनामभावाच्च कात्यायनादिभिः कपिभूसीनांतदंतर्ग
तत्वेनोक्तत्वाच्च यत्त्वाश्वलायसूत्रेमुद्गलादीनांकेवलांगिरसांभारद्वाजगर्गादिसंदंशपाठात्तत्रभारद्वाजस्यसत्तयानुवृत्तिप्रसंगइति त
दपिनबौधायनादिभिः सर्वैः केवलांगिरोमध्येतेषांपाठात् आंगिरसत्वमात्रेणचाश्वलायनीयसंकरपाठोपपत्तेः तस्मात्सत्तयानुवृत्तिर
पिसगोत्रत्वप्रयोजिकेत्यलंप्रपंचेन तत्सिद्धंगोत्रलक्षणम् अथप्रवरलक्षणम् तत्रप्रवरणानिप्रार्थनानिप्रवराइतिनिबंधकारै
र्व्यारव्यातम् तस्यप्रार्थनानीत्यपेक्षायांबौधायनादिसूत्रेषु एकार्षेयः प्रवरइत्याद्युक्तातद्धितवत्प्रत्ययांतप्रयोगादृषिसंबंधेनाग्नेः प्रार्थना
नीतिज्ञायते हौत्रमंत्रेहि अग्नेमहाँ२ असीत्यादिनाग्निप्रार्थनेकृतेतद्धितांतभार्गवादिशब्दप्रयोगः क्रियते पुनश्चदेवेद्धोमन्विद्धइत्यादि-
नाग्नेः प्रार्थनंक्रियते तत्संदंशपाठाद्भार्गवादिपदैरपिऋषिसंबंधेनाग्निः प्रार्थ्यते यथायजमानोभृगुवंशोत्पन्नत्वाद्भार्गवः तथात
दुत्पादितत्वात्त्वमपिभार्गवइति अस्यफलंयथाभृग्वादीनांप्रसिद्धब्राह्मण्यानांहविस्त्वयादेवान्प्रतिनीयते तथातद्वंशस्यास्ययज
मानस्यप्रसिद्धब्राह्मण्यस्यहविर्देवान्प्रतिनेयमितिसूचनम् अध्वर्युमंत्रेपिऋषिसंबंधेनाग्नेः प्रार्थनंक्रियते एवंहिमंत्रः अग्निर्दे

वोहोतादेवान्यक्षद्विद्वांश्चिकित्विन्मनुष्वद्भरतवदित्याद्युक्त्वा जमदग्निवदित्यादिहोतृविपरीतक्रमेण वत्सत्ययांतं तत्प्रवरपादान्युच्चार्य-
ब्रह्मण्वदाच वक्ष ब्राह्मणा अस्य यज्ञस्य प्रावितारोऽमुकशर्मा मानुषइति अस्यार्थः हे ब्रह्मप्रमुखाः ब्राह्मणाः यथाग्निर्देवसंबंधी होताचि
कितमनुभरतानामेतद्यजमानपूर्वजानां जमदग्न्यादीनां ब्रह्मणाश्च यज्ञदेवताः यजमानांश्चाधिकारिणो विद्वान्देवानिंद्रादीन्‌ पक्षवक्ष
च्च तथामुकशर्मायं मानुषोपि होतातदपत्यत्वेन तत्सदृशस्यास्य यजमानस्य यज्ञे देवहोत्र्यग्न्यधिष्ठातृबलेन विद्वान्देवान्‌ यजत्वावहतु
चेति तेनोभयत्रापि अग्नेरेव प्रार्थनारव्यवरणकर्मत्वं ऋषीणां तु विशेषणत्वेन तत्संबंधः एतत्संबंधविषयैवर्क्रषेरिदमार्षेना मप्रवर-
इति मिताक्षरायामुक्तं नतु प्राधान्येन तत्प्रकाशनमुभयमंत्रानन्वयापत्तेः केवलप्रातिपदिकेन ऋषिप्रकाशसंभवात्तद्धितवत्प्रत्ययांतता
वैयर्थ्याच्च अत्र कश्चित्‌ मंत्रकृतो वृणीत इति विधौ मंत्रकृतां कर्मत्वप्रतीतेः प्रवियंत इति स्मृतसत्त्वाऋषीणामेव प्रवरत्वम्‌ मत्स्यपु
राणे भृगुच्यवादिनाशब्दान्‌ प्रयुज्य इत्येते प्रवरा मता इति कीर्तनात्‌ अतोनाग्नेर्वरणाकर्मत्वं उक्तविध्यनुसारेण मंत्रान्वयानां जस्यनदो
षाय ऐंद्रीवत्‌ तद्धितादेश्च स्वार्थपरार्थादिना योजनादित्याहुः तन्न तद्धितवत्प्रत्ययांतत्वस्याग्निप्रकाशक मंत्रपाठस्य ऋषिपरत्वे आ-
नर्थक्यप्रसंगेनानर्थक्यप्रतिहतानां विपरीतं बलाबलमिति न्यायेन विधिनामेवानां जस्य कल्पनस्योचितत्वात्‌ मंत्रकृतः संकीर्त्याग्निं वृणी
त इत्यध्याहारेण विधयो व्यारव्येयाः यद्वा विनैवाध्याहारा ऋषीणामग्निविशेषणत्वेन वरणं प्रत्यनीप्सितकर्मत्वाभिप्रायेण व्यारव्येयाः

एवंमत्स्यपुराणमपिकर्मव्य त्त्याकरणव्युत्पत्त्यावाव्याख्येयमितिदिक् नत्सिन्धुंप्रवर.णान्यग्निप्रार्थनानिप्रवराइति इतिप्रवरल-
क्षणम् तच्चविवाहप्रयोजकंसमानप्रवरत्वंद्विविधम् एकप्रवरसाम्यं द्वित्रिप्रवरसाम्यं अ घंभृग्वंगिरोगणेषु तत्रपंचप्रवराणां-
त्रिप्रवरसाम्यं त्रिप्रवराणांद्विप्रवरसाम्यमविवाहप्रयोजकमितिमंतव्यम् पंचानांत्रिषुसामान्यादविवाहस्त्रिषुद्वयोः भृग्वंगिरोग-
णेष्वेवशेषेष्वेकोपिवारयेदितिवचनात् शेषेष्वेकोपिप्रवरःसमानश्चेद्विवाहंवारयेदित्यर्थः इदवासंकीर्णकेवलभृग्वंगिरोगणेष्वविवा
हप्रयोजकम् तेषांगोत्रत्वाभावेनासमानगोत्रत्वस्याप्रसक्तेः अतएवंतेषुद्वित्रिप्रवर साम्याभावेविवाहएवभवति समानगोत्रत्वंचासं-
कीर्णकपीनांभरद्वाजगणैःसहाविवाहप्रयोजकंतेषामेकप्रवरसाम्येपि अंगिरोगणत्वेनापेक्षितद्वित्रिप्रवरसाम्यस्याभावात् संकीर्णे
त्वेतेप्रायशःसर्वत्रैवेत्यलंभूयसागोत्रप्रवसंबंधिपरिभाषानिरूपणेकृतेगोत्राणितेषांचप्रवराङ्गणयाम्यहम् तत्रभृगवोद्विविधाः जाम
दग्न्याकेवलाश्चद्वौजामदग्न्यौवत्सविदौकेवलाःषड्वत्साः आर्ष्टिषेणाः यास्काः मित्रयुवः वैन्याः शुनकाः इतितत्रद्विविधाअपिवत्सा
स्तत्रेणोच्यंते मार्कंडेयाःमांडव्याःपैलाःपैंगलायनाःदार्भायणाःशार्कराक्ष्याःदेवतायनाःशौनकायनाःमांडूकेयाःघाषीकाःसाकांभा-
त्तायनाः पैलाः पिंगलायनाः दाभ्रेयकाः बात्यकपःप्यवैश्वतरयः वैहितरयः वैरोहिताःबात्स्याःवृन्हाःगोष्ठायनाःटीकपःकाशकृत्स्नाः
बाहूभृतकाःकृतभगाःऐतिशायनाःजातायनाःपाणिनिःबाल्मीकिःस्थौलपिंडयःसौपातवाःजिहितयःसावर्णिःवाकायनाःबाला

यना ः सौह्कतयोमंडवः सौविष्टयोहस्ताग्नयः शौहूकयाः शौह्वाकयो वैकर्ण्योद्रोणकजिह्वयः औरसयः कंबलोदरयः वाकारकुनौ
वैहलयः सांकवाहाः कारुंबराः कारवाः तामसाः विरूपाक्षाः वृकाम्बाः उच्चैर्मन्यवोहैमत्याः आर्यापणाः यार्कायणाः काङ्कायणाः
वापनयः वायनिनः शार्ङरवाः चांद्रमसाः गांगेयाः लौयेययाज्ञियः जाबालिः बाहुमित्रार्यणाः आपिशलयः चैषपुरवोलौहितायनाः
उष्ट्राक्षाः मालायनाः शारद्वतायनाः रजतवाहाः वत्साः वत्स्यायनाः एतावंतोबोधायनोक्ताः कात्यायनलौगाक्षिभ्यामन्येप्युक्ताः
नालायनाः वागायनाः भैंजुमानकयो जैह्मतयोजीवंतयः कांबलोदरयोवैहायनाः रेखायनयः पार्षतयः पार्णिलयः उच्चयमानाः
सासकर्णयोवालाकयः तौलकेचिनः ऋतभागाः आर्तभागाः आजिहीनाः आतिथयः स्थैामांगिरयः स्थौलाः सौरवाः बर्हिषोदे-
वमतयोगार्ग्यायणाः गैत्यायनाः गोष्ठायनाः वैशंपायनाः गालवाः सांकृतयः वाणकयः ऐनिकायनाः भ्राष्ट्रेयाः भ्रारुन्द्रेयाः लाक्षेयाः
लाकुंचयः लालाटयः आवपाः आगावपाः सौष्मिकयः सात्यकायनाः नैकर्षयः शाकल्याः याकानुमतयोजैकजिह्मयोजैह्लाकनयः
आश्मकमाः कौचहस्तयो ऽनुलोमिनः कौंचाः चैक्षाः कौंचाद्यः सौरध्वजयः वाध्यात्केपाः निरीणयः वासयः सदनाः स्योपाः
स्यंदनयः कठेरणयः लवेरणयः सौगोलयः मांध्योदाः मात्स्योनाडायनोवैरायणोवैन्यो रौहित्यायनिः कृपानीलः सावर्णिः वि-
कस्वरूपः विष्णुः तौलकेशिः जहिनः वीतिनः कनयाः नलिनः शिखापतिर्जलनिधिः सेनाजित् कृत्स्नः पैंगलायनिः दिवः

पतिः ऋषभाःऋतःपल्लवःकोपियज्ञःमित्रयज्ञःआमिलायनाः हायतिः वैकणिथिः भाल्लकायतिः लाक्ष्मणः शाल्यपतिःमाल्या
पतिः कौठलिःसौक्तिः कोठरःसाक्षीसांद्मणिःनैकजिह्वःजिह्वाशून्यःकेललेदिःडिकम्बरिःसारध्वजिःनैमिश्योलौष्ठाक्षःग
रेवणिः पौर्णसौगंधिः काशीकृत् सौमदायनाःस्वाज्ञुमतयो मंडचित्राःशौक्रायणाः त्वाष्ट्रेयाः कौचकुंडषःशौनायनाः शोकपौ-
र्णयोव्रीहिमतयःमायामतिःराघ्रेवकिःकोशनोमौड्गलाःकारकारवचःसांतपनायनाः जल्हःमैन्हिःकिरुषःस्तन्वंतःऔल-
धिःवापर्गिराणिःश्येनयागतिःनैकविःशौन्हकर्णिःनिडायनाः २० इत्येतेवत्साः तत्रयेजामदग्न्यावत्साःतेषांपंचप्रवराः
भार्गवच्यावनाप्नवानौर्वजामदग्न्येति त्रयोवा भार्गवौर्वजामदग्न्येति येत्वजामदग्न्यावत्साः तेषांत्रयः भार्गवच्यावनाप्नवा
नेति अथजामदग्न्यबिदाः बौधायनाबिदाःशैलाःअवठःप्राचीनयोग्याःअभयदानाः कांडरथयोवैनभृतःपुलस्त्यःआ-
र्कायणाः नाष्ट्रायणाःताम्रायणाः कौंचायशाः कामलःपौलस्त्यःवेदभृत् अभयजाताः त्रैकायनाः भ्राजोभ्मादंत्याः वैकायनाःभृजा
यनाः २० इत्यादयोबिदाःतेषांपंचप्रवराः भार्गवच्यावनाप्नवानौर्वबैदेति त्रयोवा भार्गवौर्वजामदग्न्येति अजामदग्न्यबिदानां
भार्गवौर्वजामदग्न्येतित्रयइतिकात्यायनाः वत्सानां भार्गवच्यावनाप्नवानेतित्रयइत्यपितेनैवोक्तम् पंचप्रवरेषुबिदेषुजमदग्नेःसत्तया
तुहृत्तिः आर्ष्टिषेणाः नैर्कृथयो याम्यायणाः काणायणाश्चांद्रायणाः पैठकल्लायनाः सिन्हाः रूमनायनाः गौराश्विः भृग्वंदीयो-

मार्गयथा नैकर्षिः आपस्तंबिः वाल्विः कार्दमायनिः गार्दभिः अनूपाः चड्डायनिः ककिः आश्वमिः ११ इत्यार्ष्टिषेणाः तेषांपंचप्र-
वराः भार्गवच्यावनाप्नवानार्ष्टिषेणानूपेति त्रयोवा भागवार्ष्टिषेणानूपेति केचिदेष्वपिजमदग्नेः सत्तयानुवृत्तिमाश्रित्यजामदग्न्यत्व
माहुः तत्स्मृत्यर्थसारादिविरुद्धं पंचावर्त्तीनांचैषामजामदग्न्यत्वेपिवाचनिकी एतेपंचान्वावृत्तित इतिबौधायनवचनात् अविवा-
होवत्सविदाभ्यांसहत्रिप्रवरसाम्यात् यद्यपित्रिप्रवरार्ष्टिषेणानांनान्यैःसहद्विप्रवरसाम्यंतथापिपंचार्षेयसंगतमपि प्रवरसाम्यमेषु
अविवाहप्रयोजकंवत्साविदाआर्ष्टिषेणाइत्येतेषामविवाहइतिबौधायनवचनादिति वृद्धाः नचपंचप्रवरेषुविदेष्वपिजमदग्नेःसत्त
यानुवृत्तौमानाभावः तत्रजामदग्न्यत्वप्रयुक्तौर्वशब्दसमन्वयात् यथाहाश्वलायनसूत्रवृत्तिकृत् और्वजमदग्निशब्दौजामदग्न्यत्व
प्रयुक्ताविति त्रिप्रवरेषुतदनुवृत्त्याऽन्यत्रापितदुन्नयनसंभवाच्च अतोजामदग्न्यवत्सविदयोःसगोत्रत्वसप्रवरत्वाभ्यामविवाहः अ-
जामदग्न्यवत्सार्ष्टिषेणाभ्यांसप्रवराच्चेतिदिक् वात्स्यानांत्रयः भार्गवच्यावनाप्नवानेति वत्सपुरोधसयोःपंचभार्गवच्यावनाप्नवा
नवात्सपौरोधसेति वैजवमिथितेति तयोःपंच भार्गवच्यावनाप्नवानवैजवनमिथितेति एतेपिकचित् एतेषांपरस्परंपूर्वोक्तैश्चाविवाहः
प्रवरसाम्यात् यस्काः मौनोमूकोवाधुलोवर्षपुष्पोभागलेयोभागविज्ञेयोदुर्निदोभास्करोदैवतायनोवार्कलेयोमाध्यमेयावासयःकौशां
बेयाःकौंडिल्याःसत्यकपयःवित्रसेनाः भारुरिःच्छयाःवातहव्याःमाधूलाःमौसलाःजीवंत्यायनाःअर्थलेरव योहकाश्वकयोमथो-

कधोवारथाः गौरिक्षिताः वैद्यंविताः पंचालवाः पौष्यावताः गौदायनाः पंदुमोदनोभागलिर्भागवत्तिः पिलिः खलिः काश्यपिः काले
पिः समदागपिः सौरिः त्वरिः भागंजयः सानुष्टयोमादायनाः शालंकायनाः तार्क्षाः प्रावरेपाः शार्करास्तिः कौटिल्योविलेभिर्क्षियोहाले
योदिर्घवित्तः ५३ इत्येतेयस्काः वैतहव्याइतिकेचित् एषांत्रयः भार्गववैतहव्यसावेतसेति मित्रयुवः रैष्णायनाः सापिंडिनाः
रभिनेयाः माल्याः महाबाल्याः तार्क्ष्यायणाः कैतरायणाः शाकटाक्ष्याः मैत्रेयाः सांबर्याः द्रोणायनाः ऐक्ययनाः आविकायनाः हंस-
जिह्वारौप्यायणाः सात्यडिनः पिंडिकाक्षामोदायनाः कापिशायनाः शौंडेयाः साक्षिनामित्रयुजः आपिशायनाः पाठिकायनाः वा-
ध्र्यश्वादिवोदासः ३१ इत्येतेमित्रयवः द्विवोदासाइतिकेचित् एषांत्रयः भार्गववाध्र्यश्वदैवोदासेति अंत्योपांत्ययोर्व्यत्ययोवा
एकोवावाध्र्यश्वेति भार्गवच्यावनदैवोदासेतिवा वैन्याः पार्थाः बाष्कलाः श्येनाः ४ इत्येतेवैन्याः श्येनाइतिकेचित् तेषांत्रयः भा
र्गववैन्यपार्थेति शुनकाः गार्त्समदाः यज्ञपतयः सौगधयः खार्दमायनाः गार्भायणाः मत्स्यगंधाः श्रोत्रियाः तैत्तिरीयाः सौकराः
पासगंधाः प्रत्यूषाः कार्दमायनाः चोक्षाः श्रोण्याः शान्तयायनाः राजबांधवयाः १७ इत्येतेशुनकाः एषामेकः शौनकेति गार्त्सम
देतिवा द्वौवा भार्गवगार्त्समदेति त्रयोवा भार्गवशौनहोत्रगार्त्समदेति शौनहोत्रेत्यस्यस्थानेशौनकेतिकेचित् यास्कादीनांचतु-
र्णांस्वगणंहित्वापरस्परंपूर्वैश्चसहविवाहोभवत्येवद्विव्रिप्रवरसाम्याभावात् तदुक्तंस्मृत्यर्थसारे यास्कामित्रयुवोवैन्याः शुनकाः

प्रवरैक्यतः स्वंस्वंहित्वागणंसर्वैर्विवरेयुःपरावरैः प्रवरैक्यतः स्वगणांहित्वेति संबंधः मित्रयूनां याक्षिकहृत्रिप्रवरसाम्यात्त्रिप्रवरै-
र्वत्सादिभिःसहविवाहइतिकेचित् तत्पक्षग्राहिणामविवाहः पक्षांतरग्राहिणांमित्रयूनांविवाहएवेत्यन्ये चतुर्विधशौनकानांपर-
स्परंविवाहएवप्रवरसाम्याभावादितिकेचित् वृद्धास्तु एकगणस्थत्वाद्गोत्रत्वाभावेप्यविवाहएव एतेषामविवाहइतिकात्यायनादि-
भिःसर्वेषामविवाहाभिधानात् स्वगणांहित्वेतिस्मृत्यर्थसाराच्चेत्याहुः केचित्त्वधिकंगणद्वयमुक्तम् वेदविश्वज्योतिषांत्रयः भार्गववेदवै-
श्वज्योतिषेति शाठरमाठराणांत्रयः भार्गवशाठरमाठरेति अनयोःपरस्परंपूर्वैश्चविवाहः इतिभृगवः अंगिरसस्त्रिविधः गौत-
माःभारद्वाजाः केवलाश्च गौतमांगिर सप्तचसप्त आयास्याः शारद्वताः कौमंडाः दीर्घतमसः कारेणुपालयः वामदेवाः औशनसाश्च आ-
पास्याःश्रोणिवेधाः मूढरथाःसत्यकायाःसैवेदहाःकौमारवत्याः तौडंदर्भिःदैवकिःसात्यमुनिःकौबात्याः वैम्याःतौकरिःस्वस्तेषकिः
कीलालयः कारुठायः कांठीरयः काशीवाजः साक्षीकःपार्थिवाः १९ इत्यायास्याः तेषांत्रयः आंगिरसायास्यगौतमेति अथशारद्वताः
अभिजिनाःरौहिण्याः क्षीरकरंभाःसौमुचयः सौयामुनाःऔपबिंदवः रहूगणाःगणायोभाषणीक्षौलेमाः नैकरयः करणोगिण्याःसै-
धवागतवाःसांगराःसौमिवयः पौषिंडयः भागलाःकुंडवाः कारोठाः काशवरयोमार्ज्यर्थाः इषवोरोहितायनाः अंगारकाःशौलाय-
नाः कास्तोष्णायोरूणयः पार्थिवाः मौदहायनाःस्कंदाःसरवाः कौटिल्याः वासमुलयोवासपुष्पयोवासस्तेवयोवासधूपयःकाचाक्षयः

क्षपावारर्षयः करलयः उतथ्याः बौधयनगाः स्रुगोमापक्षाः क्षीरयष्टिकयोराहुकर्णायः सौसुत्रयः सामलोमकयः पौष्कजितयोमाग
त्राडांडकाः स्रुतयः स्रुरेषिणः रौहिणायनयः क्रौष्टावनयः अरुणायनयः सौदामनयः कासोनाः कौशल्याः रोहिणेयाः काराथमयः
मूलयः वासवः पुष्पवंतः वाविकः रेवयः औपमन्याः षष्टिकाः शौनरयः शाययन्नवरिकाः नैकषयः तोदेयाः वाल्यौह्याः इत्येतेशारद्वंताः
तेषांत्रयः आंगिरसः गौतमः शारद्वद्वेति कौमंडः मामंथरेषणाः मास्रुराक्षाः काषरेरवयः आंजायनाः चांजायनाः काक्षीवताः
औशिजाः मास्रुरेस्वयोवाशायः १ इतिकौमंडाः तेषांपंच आंगिरसौ तथ्य काक्षीवतगौतमकौमंडेति दीर्घतमसांपंच आंगिर
सौ तथ्यकाक्षीवतः गौतमः दीर्घतमसेति त्रयोवा आंगिरसौ तथ्यदैर्घ्यतमसेति कारेणुपालयोवारुत्थ्याः श्वेतीयाः पौजिष्ठाः औद
जायनीः साधुक्षाराः अंजगंधाः ७ इतिकारेणुपालयः तेषांत्रयः आंगिरसागौतमकारेणुपालेति वामदेवानांत्रयः आंगिरसवा
मदेव्यबार्हदुक्थ्येतिवा औशनसाः दिश्याः प्रशस्ताः स्रुरूपाक्षाः महोदराः विकंहताः स्रुबुत्थ्याः निहताः राहाः ९ इत्यौशनसाः
तेषांत्रयः आंगिरसगौतमौशनसेति कश्चिदन्येप्यष्टौउक्ताः औतथ्यानांत्रयः आंगिरसौतथ्यगौतमेति औशिजानांत्रयः औशीरसौ
शिजकाक्षीवतेति आयसौशिजानांपंच आंगिरसायास्यौशिजगौतमकाक्षीवतेति रहूगणानांत्रयः आंगिरसराहूगणयगौतमेति
काक्षीवतांपंच आंगिरसौतथ्यगौतमौशिजकाक्षीवतेतिसयुवानांत्रयः आंगिरसयुवगौतमेति एषांसर्वेषांगौतमांगिरसांपरस्परंअ

विवाहः गौतमस्यव्रियमाणतयासत्तयानुवृत्तेः सगोतमत्वात् प्रायेणाह्विव्रिभवरसाम्याच्च इतिगौतमाः अथभरद्वाजाः ते
चत्वारः भारद्वाजाः कपयः गर्गाः रौक्षायणाश्च भरद्वाजाः क्षाम्यायणाः भेगणाः देवाश्वाः इंद्रहव्याः प्राग्वंशयोवाहलक्षाः वात्स्यो
गाः वसीतायनाः तैदेहाः आम्लाः औक्षाः शूरयः पारिणद्वेयाः केशरवेयाः शौहृयः उरूढाः स्वारिग्नीवयः औपवसयोवयोक्षिभेदाः
अग्निवेश्याशयः गौरिवावनाः रवेलकाः स्तनकर्णाः ऋक्षाः माणिभिंद्याः कह्वादकाः सौज्वलायाः वैलाः रैवारडाः देवयोभरंडयोः
भद्रादयः सौरभराः शृंगाः देवमतयः इक्षुमात्राः औद्यमेययः प्रवाहणेयाः कल्माषाः राजस्तवयः संधीपक्तयः पराहरयोः बलभीकयो
रुद्रांगयथाः शालहृयोवेलाः नृत्यायनाः नृत्याः शाललयः शार्दूलयः काक्षलयः बाष्कलाः सत्यकेयाः कौंडायनाः कौंडिन्याः ब्रह्मस्तंभाः
राजस्तंभाः अग्निस्तंभाः वायुस्तंभाः सूर्यस्तंभाः सोमस्तंभाः विष्णुस्तंभाः यमस्तंभाः इंद्रस्तंभाः आपस्तंबाः येचान्येस्तंभशब्दांतास्ते
पि आरण्यः सिंधवः कौमुदगंधयः शिरवायनाः मात्रेयापणाः भामारापाः कुक्षाः कौकाक्षयः जैतुंदपादार्भयः शामेयाः मत्स्यका-
पाः कारुणायनाः कारुपथयः कारिषायणाः कावल्याः वालिशायनाः सौरयः वाराहयः विविपयः शिलापलयः पैलाः शालंकायनाः जै
त्यलायनयः साष्टकपः लाभायः आपस्तंबयोधौतांचकयोक्षित्यद्रौणेयोवात्स्यगच्छेयः व्यटाकपस्वारग्रीवायोवाजहृषयः प्रवाहयः द
शादीकयः तूर्णकर्णयः कांचयः देवगारयः हाविकर्णयः सपौलयः सौगेयाः यालेहराः स्वगरवलायनाः सौविष्टाः हालीहराः सत्या

मुग्रयोलेरवायनाः कारुणायनाः चैलाः रुक्षाः विकायनाः बाललक्षाः गौरिवाः सोपथाः सौभराः सोबुन्धूयो धौरकुलिकाः विकाराः
कुपियाः मालाहलाः श्रीपायाः निङ्गंगवधाः शेरवेयाः माथकबर्याः कांडण्याः औन्चेयाः मैथुनमतयः कौलेत्रयाः रवारणादयः देवस्था-
नतयः शालहयोगोरव इंगलयोगांगोदयोअधिकारग्रीवयो यंकवयोमायायणाः शाक्राः काजाः सोविश्वाः कामुकायनाः सिंधवः सा
रावयवाहयः सामस्तंबस्तोमस्तंबयः ब्रह्मस्तंबयः · आश्वलायनयोमार्कंडेयोउक्ताः सौगयः १६ इतिभरद्वाजाः तेषांत्रयः आंगिरसः
बार्हस्पत्यभारद्वाजेति कपयः स्वस्तितरयोविदचोदंडिनोदिस्वशक्तयः पतंजयोभूयसिनः तैरंधयः चैतकपः ऊर्ध्वास्ताराजकेशिनः
कलसिनः कण्वाः करीतयः वान्यायवाः आमावास्यायनाः कात्यायनाः कपेतराः स्वदतराः जलसिंवयः कुसीदरयः स्तौजटयः सासव
यः सह्लमः क्षरापाः सावस्थायनयः १३ इतिकपयः तेषांत्रयः आंगिरसामहपौरुक्ष्यायेति आंगिरसामहीयवोरुक्षयसेतिमाश्वला
यनपाठः केचित्वंगिरस बार्हस्पत्यभारद्वाजेति आंगिरसबार्हस्पत्यकापेयेतिपक्षद्वयमाहुः गर्गाः सांभरायणाः सखीतयोमाधरा
यणाः बाहुलयोभ्माष्टकृतोभ्माष्टबिंदवः क्रोष्टुकपः सौयामुनाः भ्माजिनाक्षयोहोत्रापवयः सत्यापवयाः मत्स्यतरायणाः संभराः
वत्सचतुरायणाः कापवायनाः सारव्यायनाः कात्यायनाः कैवलायनाः कौंडायनाः भारमताः प्रस्यंगाः पैल्वकायनाः विश्वायवकायनाः
कौलिनः मधुरावहाः सांपरिवाराः वाल्मतपः शालायतपः साहनायोमाधुरावदाऐंद्रासयः लोपकृतः भालकृतो वांसायनाः शारायणाः

शामायनाः रामिणोभागिनः कारिणः आस्मिनः क्रीडितः रावारताः मालविदाः औपमकंपः कार्षायनाः कौंजवयः शालंकायनाः कौ
त्सास्नाः श्यामाः ५० इतिगर्गाः तेषांपंचांगिरसः बार्हस्पत्य भारद्वाजसैन्यगार्ग्येति शैन्येतिक्वचित्पाठः त्रयोवा आंगिरससैन्यगार्ग्येति
अंत्ययोर्व्यत्ययोवा भारद्वाजगार्ग्यसैन्येतिवा तित्तिरः कविभूमयः खंडिताइत्येतेषांमार्गणांत्रयः आंगिरससैन्यगार्ग्येति आंगिरसतैति
रकविभुवेतिवा रौक्षायणाः कपिलाः शबलाः शिफिलाः विपिंडयः कौसुमाः अग्निजिह्वाः कर्णाः स्रुताः ९ इत्यृक्षाः तेषांपंच आंगिर
सबार्हस्पत्यभारद्वाजवांदनमातवचसेति त्रयोवा आंगिरसवांदनमातवचसेति आत्मभुवांपंच आंगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजमंत्रवरा-
त्मभुवेति अयंगणः क्वचित् एषांभारद्वाजांगिरसांपरस्परमविवाहः ध्रियमाणतयासत्तयावाभारद्वाजानुवृत्तेः सगोत्रत्वात् प्रायेण-
द्वित्रिप्रवरसाम्याच्च इतिभरद्वाजाः केवलांगिरसः षट् हरिताः कुत्साः कण्वाः रथीतराः विष्णुवृद्धाः मुद्गलाश्च हरिताः शंखदर्भ
यः सौभाग्याः नैध्यगवाः मतायवाः वालोदराः महोदराः नैमिश्रयोमिश्रोदकाः कौतपाः करीषवः कौलयः पौलयः पौटलयः पौटलाः म-
त्स्याः मांधातवो मांडकारयः खांडायनाः मांडमालयः गवेरणायो मत्स्य मालयो गारागरयो मद्रागरयः कुत्साः हंसाः हस्तिवायसाः पैंग-
लाः पिंगाः पालाशिनोदादंलाः हस्तिनः कौमारहारितः इळाः ३३ इतिहरिताः तेषांत्रयः आंगिरसांबरीषयौवनाश्वेति मांधात्रांबरी
षयौवनाश्वेतिवा कुत्सानांत्रयः आंगिरसमांधातृकौ त्सेति कण्वाः औपमर्कटायनाः वाष्कलाः पौलहस्तिनो मौंजिभाजयः मौंजि

गंधाः विजयाजयाः वाजश्रवसः भारुडाः भरुडारमणाः सणामर्कटाः गर्दभाः भाकासराः शाकटायनाः गोदायनाः शानायनाः रामायणाः
शोवेरिणान्नारिणाः आर्यादयश्चतुराः श्यामायनाः २२ इतिकण्वाः तेषांत्रयः आंगिरसाजमीढकाण्वेति आंगिरसघौरकाण्वेतिवा र
थीतराः हास्तिदाः सिकाद्भयनाः नैतिरक्षयः मैलयः मिलोभायनाः सावहवाः भैक्षवाहाः हेमगवाः वैरूद्याः पिरूपाः अंगुष्ठाः अष्टादंष्ट्राः पृ
षदश्वाः १५ इत्येतेरथीतराः तेषांनत्रयः आंगिरसवैरूपराथीतरेति आंगिरसवैरूपपार्षदश्वेतिवा अष्टादंष्ट्रवैरूपपार्षदश्वेतिवा अंत्ययो
र्व्यत्ययोवा विष्णुवृद्धाः शठाः मरणाः मद्रणाः भद्रणाः भद्रयः बादरायणाः वात्सप्रायणाः सात्वकपसात्यकायनाः नैबुंधाः स्तुत्याः भा
रुण्याः वैहोढाः देवस्थायनः क्षात्रिणाः छत्रिणाः होत्रिणाः सत्रिणः जतृणाः वज्रिणाः कर्तृणाः शांवरायनाः औपमीतयः औपगवयः
१५ इत्येतेविष्णुवृद्धाः तेषांत्रयः आंगिरसपौरुकुत्सत्रासदस्येवेति मुद्गलाः सात्यमुग्रयोहिरण्यस्तंबयोहंसजिह्वाः देवजिह्वाः अलबालाः
विडालादयः आभ्रादयः सञ्जयः छत्रहयाः तारणाः कार्यभासिताः हिरण्याक्षाः दीर्घजिह्वाः हिरण्यगर्भाः भिंदयः १९ इतिमुद्गलाः ते-
षांत्रयः आंगिरसभार्म्याश्वमौद्गल्येति आद्यस्तार्क्ष्यइतिवा आंगिरसतार्क्ष्यमौद्गल्येति वा एषांकेवलांगिरसांस्वस्वगणंहित्वापरस्प
रंपूर्वैरंगिरोभिश्चविवाहएवसगोत्रत्वाभावाद्द्वित्रिप्रवरसाम्याभावाच्च हरितकुत्सयोस्तुविवाहः पाक्षिकद्विप्रवरसाम्यात् हरितकुत्स
पिंगशंखदर्भभैमगवानामित्याश्वलायनेनसर्वप्रवरसाम्योक्तेरित्याहुः इतिकेवलांगिरसः अथात्रेयाः तेचत्वारः अत्रयः गवि

ष्ठिराः वाङ्कूतकाः मुद्गलाश्च अत्रयोष्भूरयः छांदयाः छंदोगेयाः पौपिकाः मौहलयः सौवालगलाः छागलाः भ्रुतृणबिंदवः भार्गतपः भा-
लरूचव्यालयः सांचव्यानयः कामर्यानयो दाक्षायस्तैं दहामायितथाः औदालकयोद्राणभावाः गौरीग्रीवयाः माविरिणः शैसुपालाः क्र
षात्रेयाः गौरात्रेयाः ऋक्षात्रेयाः नीलात्रेयाः श्वेतात्रेयाः श्यामात्रेयाः महात्रेयाः गालेयाः वालयाः शौफ्नेयाः बामरथ्याः श्वेतभावाः शौ-
ड्रेयाः गोपवनाः भारद्वाजायनाः इंद्रातिथयः शांरवरयः आहाचगाः पवनाशाः किंकिदित्रयः शौनककर्णाय ः सौश्रुतयः सौरग्रीवः कैरंज
यः जैत्रायणाश्वेकयः बाहुतंत्राः वाहमित्राः जानुकयाः पतंजनाः भागमादनाः सांरव्येयाः सारायणाः सौक्तचराः अर्यमथाः गोपन्याः कल-
जिह्वाः उद्गरग्रीवयोवैडाळयः शाकलायनाः गौणीपथाः बलदाः भागपादाः आर्घ्यायणाः बादर्यायणाः मांगलाः बाहुदंतयाः भागलेयो
हणात्रेयाः दत्तात्रेयाः शैरवयः करायणाः नीशायनाः रथ्र्याः वुपादुलाः वामरथ्यावैश्वानकय शोधूलकः निकलाः ९४ इत्यात्रेयाः आद्या
त्रयइतिकेचित् तेषांत्रयः आत्रेयार्चनानसश्यावाश्वेति गविष्ठिराः दक्षयोभलंदनाः और्णनाभयः चांद्रात्रेयाबैजवापयः मौजकेशाः
पूर्वातिथयः श्यामपुष्पयः शिलंदलंदलयः ब्रह्मपुष्पयो व्याघ्रपुष्पयोसौपुष्पयः कणशीयवकः हिरण्यपुष्पयः कालासयकालशीर्षयः ह्र
क्षयः वलयः सृतपः पार्ष्णयः कटुकयोमैत्रायण्याः शिरीषकाः २४ इतिगविष्ठिराः तेषांत्रयः आत्रेयार्चनानसविष्ठिरेति आत्रेयगाविष्ठि
रपौर्वातिथेतिवा वाङ्कूतकानांत्रयः आत्रेयार्चनानस वाङ्कूतकेति मुद्गलाः शालिसंधयः अर्णवाः बौधासाङ्कैतवाहः शिरीषयः शालि-

मताः गौरिताः गौरिकाये वाजवतः १० इतिमुद्गलाः पूर्वातिथयइतिकेचित् तेषांत्रयः आत्रेयार्चनानसपौर्वातिथेति कविक्षन्येपं
चाम्नातः अतिथयः वामरथ्याः सुमंगलाः बीजवापाः धनंजयाश्च आद्यचतुर्णां आत्रेयार्चनानसगाविष्ठिरेतिवा सुमंगलानामत्रिसु
मंगलश्यावाश्वेतिवा धनंजयानां आत्रेयार्चनानसधानंजय्येति वालेयाः डालेयाः कौंड्रेयाः शौभ्रेयाः वामरथ्याः गोपवनाः इत्यत्रेः
पुत्रिकापुत्रास्तेषांत्रयः आत्रेयवामरथ्यापौत्रिकेति अत्रीणांसर्वेषामविवाहःसगोत्रत्वात् सप्रवरात्त्व इत्यत्रयः अथविश्वामित्रा-
स्तेदश कुशिकालोहिताः रौक्षकाः कामकायनाः अजाः कताः धनंजयाः अघमर्षणाः पूरणाः इंद्रकौशिकइतिकुशिकाः पार्णतजयाः
वारक्याः औदलयो मायायोबृहदग्नयः आलवयः आयहयः आयघप्याः कामंतकाः बन्हूकथाः चिकिताः कामकायनाः शालंकायनाः का
त्यायनाः लौकाः गौराः सौगंतव्याः यमदूताः आनभिन्नाः तारकायणाः चौवलाः जाबालयो याज्ञवल्क्याः बितंडालुवलयः सौश्रुतयाः औ
यगहृतयः उदंपरयः भाष्टग्याः श्यामेयाः चैत्रेयाः तालोञ्चतराः मयूराः सौमत्याः चित्रतवयाः स्याननायनाः मानवः ततवः मांतवः पक्षा
न्यत्वशब्दाः बाभ्रव्याः कालायाः उत्सरयोदेवजाताः एलकपउलूकाः बाभ्रव्याः शालाः विशालाः कालवचाः संधवायनाः सौरथयः का-
रीषयः संस्तृत्याऐलोप्याः पार्योदरयः क्षरयः पडलयोगालवाः वक्रुतयोवतंडावलशंकवः श्यामायनाः कालाः वालखिल्याः यांज-
यः सौमेयाः आश्वलायनाः आवाहाः उलूखलाः जैमिनयः सांकृतेयाः ऐधेयाः सात्स्याः इतिकुशिकाः तेषांत्रयः वैश्वामित्र

देवरातोदलेति लोहिताः कुडकयाः चाक्रवर्णायनाः नानायनाः वासकर्णाष्टकाः ८ इतिलोहिताः रोहिताइतिकेचित् अष्टकावाते-
षांत्रयः वैश्वामित्राष्टकलोहितेति अंत्ययोर्व्यत्ययोवा वैश्वामित्रमाधुच्छंदसाष्टकेतिवा द्वौवाविश्वामित्राष्टकेतिवा रौक्षकाः सौहहला
रेवणाः ३ इतिरौक्षकाः रेवणावा तेषांत्रयः वैश्वामित्ररौक्षरैवणेति वैश्वामित्रगाथिनोरैवणेतिवा कामकायनाः देवश्रवसः श्रो
मनाः ज्यमकायनाः ५ इतिकामकायनाः श्रौमतावा तेषांत्रयः वैश्वामित्रदेवश्रवसदैवतरसेति अजाः मार्गमित्राः माधुच्छंदसा इ
त्यजास्तेषांत्रयः वैश्वामित्रमाधुच्छंदसाज्येतिकताः औदुंबरयः शैशिरयः तैकायनाः स्तौकायनाः तार्क्ष्यायनयः कात्यायनयः कु
राभयोबालकेयाः शालंकायनाः मौंजहायनाः गांगायनयः कालयोवैदायनयोगोदायनयोमोदायनयोभेदायनयोवैनायनयोरामणयोरा
नकयोमौंजायनयः ३२ इतिकताः तेषांत्रयः वैश्वामित्रकात्यात्कीलेति धनंजयाः पार्थिवाः मंदकाः बंधुलाः पाणिलाः बैजेयाः परि
कूचयः इतिधनंजयाः तेषांत्रयः वैश्वामित्रमाधुच्छंदसधानंजय्येति वैश्वामित्रमाधुच्छंदसाघमर्षणेतिवा अघमर्षणानांत्रयः वै
श्वामित्राघमर्षणकौशिकेति पूरणाः वारिधापयंताश्च तेषांद्वौ वैश्वामित्रपौरणेति वैश्वामित्रदेवरातपौरणेतिवा इंद्रकौशिका-
नांद्वौ वैश्वामित्रैंद्रकौशिकेति क्वचिदन्येप्येकादशोक्ताः आश्मरथ्याः साहुवाः गाथिनाः वैपावाः हिरण्यरेतसः सुवर्णरेतसः कपोत-
रेतसः शालकायनाः घृतकौशिकाः कथकाः रौहिणाइतिआश्मरथ्याः यौरमुरवाः कामुकायनाः कामलायनाः बभ्रुलाः पाणितयो

नेतुलांगुलयः कौशिकाः इत्याश्मरथ्याः कुशिकाइनिकेचित् अजाइत्यन्येतेषांत्रयः वैश्वामित्राश्वारथ्यवाधुलेति साहुलाः माहु-
लाः फाशुलाः कहुलाः ऐमिलाः एदलाः शातातपाः कामलायनाः सातवयः जातवयः १३ इतिसाहुलाः तेषांत्रयः वैश्वामित्रसा
हुलमाहुलेति गाथिनाश्चोद्दालकयः उदवासाः रौक्ष्यकाः आज्योक्लाः रेणुकाः इतिगाथिनाः रेणवइतिकेचित् उदवेणवोवा ह
यश्ववा तेषांत्रयः वैश्वामित्रगाथिनरैणवेति रेणुवेतिक्वचित्पाठः वैणवानांत्रयः वैश्वामित्रगाथिनवैणवेति हिरण्यरेतसांद्वौ वै
श्वामित्रहैरण्यरेतसेति सुवर्णरेतसांद्वौ वैश्वामित्रसौवर्णरेतसेति कपोतरेतसांद्वौ वैश्वामित्रकपोतरेतसेति शालंकायनाः शाला
क्षाः लोहिताक्षाः लोहिताः जन्हवः इत्येतेशालंकायनाः कौशिकावा जन्हवोवा तेषांत्रयः वैश्वामित्रशालंकायनकौशिकेति ध
नकौशिकानांद्वौ वैश्वामित्रधृतकौशिकेति कथकाः क्रथकाः अतृद्यपाः उत्तृण्याः ४ इतिकथकाः तेषांत्रयः वैश्वामित्रमाधुच्छंद
सरौहिणेति विश्वामित्रगणानांपरस्परमविवाहः सगोत्रत्वात्सप्रवरत्वाच्च इतिविश्वामित्राः अथकश्यपाः तेषांत्रयः निध्रुवाः
रेभाः शंडिलाश्च निध्रुवाः कश्यपाः अष्टांगिरयो मठराः ऐतिशायनाः आश्मून्या वैशिप्राः धूम्राः धूम्रायणाः सौम्याः धम्यायणाः स्ववहृक्षाः राया
यणाः वैवकपयः सुरायणाः छागव्याः सैनयः स्थैलकेशयः वार्षकयः औपव्याः लाक्षायणाः कौष्टवोजीवनयः स्वाह्वायणाः रोहितायनाः मित
कुंभाः पिंगलाक्षयः औडलयः आरयणाः पौलयोवैकर्णयः कोषीनकेयाः धूमलक्ष्माणयः स्फराः गोरिवायनाः महाचक्रेयाः पैठिनस्याः

विषगणाः दाक्षायणयोभालंदजाः शरवमित्रेयाः हरित्याजाः मात्स्याःरमणयः साविश्ववसोवैशंपायनाः स्वरंकयः कासलयः उल्का
यनयोनार्जलायकाः कासकायनाः देवाः होतारःस्कचकयः रवरेभा अयस्थूणाः भागुरयःपाथिकयाः गोमयनाः हिरण्यवायाः अग्नयोदेव
यःसौर्याः मुसलाः आविश्रेण्याः उदलीमंत्रिताः वैकर्णयः स्थूलिबिंदवः आग्रायणाः मौषकाः नतिकायनाः औपप्रतिमाः साराहरेयाः कै
रंजाः वैकेताः मानृत्यारैवकयोभौवनाः चैत्रगाः आक्कगायकादेवयाताः सोमयागाः शत्रुहयः काचायनाश्वकधर्मिणः महाचक्रधर्मि
णः श्रैपयणाः हार्करयः दाक्षयाणयोहस्तयोदासयोवात्स्यपाणयोहास्तलायणाः अश्वरातायनाः कौसीरकाः रवगादाः अग्नि-
शर्माणः कैकशयाः काश्वहायणाविहायनाहस्त्यासानुस्रुताहटितायनामार्गणासोमस्रुवाः ज्ञानराधात्स्यामा पक्षावष्मवोवोजिवा
हायनाः बाक्ककायनाः भामनयाःगाष्ठायनाः वात्स्यायनाः वाष्टायनाः नागशिरसः शौंकयाः ज्ञानहस्तयोभवनंदयोप्रतिश्रवाः प्राति
थेयाः कैंजालयः कांडवायनाः पैलमेलयः व्याक्तायणाः कौषीतकाः मारीचाः कामेयाः नकपोलवणीवभिक्षवः १४ इतिनिध्रुवाः ते
षांत्रयः काश्यपावत्सारनैध्रुवेति रेभाणांत्रयः काश्यपावत्साररैभ्येति शंडिलाः कोहलाः पावकाः वापिकाः औदमेघाः सौदानवाः
सावनसाः कारेयःकौकंटयः तैक्षिमाहवयः महोदकयः कोवायः माजयनाः भागावंशाः स्वावंशायनाः वात्सभालयोगोभिलाः वेदा
यनाः वात्स्यायनाः बहूदरयः रवार्दतीमुरवाः हिरण्ययावाः नेदेहाः गोमूत्राः वाक्यशठाः जानंधरयोधन्वंतरयोएकरवंडाः गर्दभीमुरवाः

अजावंशा स्तृणबिंदवः कोकिलाः पैप्पलादयो जलंधवाः गोशिलाः शन्तुगायनाः जीमाः पिप्पलाः शिंजाः केशिलाः मुंचमयूराः वैदान-
वाः कौवलयः कौरंडरजाः उत्तराः स्रजातपूराश्चेरलाः स्रकवतवः कुंडलाः बहुपिंडाः हैपुद्यः चटापनाः महोकौरलयः कुहुलाः महलामंग
लाः धवलाः कैराताः पर्यश्वाः भुजांजलयः परिणाः ६३ इतिशांडिलाः तेषांत्र्यः काश्यपावत्सारशांडिलेति अंत्यस्थानेदेवलोवा
असितोवा काश्यपासितदेवलेतिवा अंत्ययोर्व्यत्ययोवा शांडिल्यासितदेवलेतिवा शांडिल्येतिकश्चित्पाठः असितदेवलशांडि-
ल्येतिकश्चित्पाठः असितदेवलशांडिल्येतिप्रवदेवः होवा देवलासितेति कश्यपानांपरस्परमविवाहः कश्यपस्याभ्रियमाणतयानुत्तया
वानुवृत्तेः सगोत्रत्वात्सप्रवरत्वाच्च इतिकाश्यपाः अथवसिष्ठाः तेचत्वारः वसिष्ठाः कुंडिनाउपमन्यव ः पराशराश्च वसिष्ठाः वै
तालकवयः करकचयः सारवल्याः गारिश्रवसाः आश्वलायनाः कपिष्ठलाः सौविष्टक्षाः व्याघ्रपादाः बाल्यकायनयो गायनयो नवाव्याः
जातूकर्ण्याः रौभ्रामयाः कौभोजयः कौलायनाः स्रवाहारिताः कांडहृन्दहृयः सौपवत्सायनाः आलाभायनाः लोमायत्याः स्वस्त्याः
कार्षिताः पार्ष्णिकायनाः पा र्णवल्काः देवनाः गौरव्याः विश्वायनाः वाहकथयः अवकितयोवस्वयाजयाः पूतिमाषाः समवेषाः औप-
गवाः वैष्णवाः सात्वालायनाः औडलोमाः गोपायनाः धौवयो पालिसयावाग्रथयाआपः स्थूणा ब्रह्मपुरेयाः स्वस्तिकाः पांडुलयोगो
षिलयोमालोहवयः ब्रह्मवलयश्चोलयः पौहिश्रवसोयाज्ञवल्क्याः रावणेयोमौलेयकौलयाः औपलोमाः आम्लायनाः मियोवलयः

१९१

चंडालयोगौंडिलयोर्व्यालाहवः स्यानुमाश्वाः रूपार्श्वयाः दासव्याः भलिशयाः आर्जवाक्षयः ६५ इतिवसिष्ठाः तेषामेकः वासिष्ठे
ति त्रयोवा वासिष्ठेंद्रप्रमदाभरद्वस्विति कुंडिजाः लोहितायनाः गुग्गुलयोऽश्वरथाः बाहवाः कौंकोल्याः सांगतिनः कायठवः पैठकाः
नवग्रामाः हिरण्याक्षायणाः पैप्पलयलादयः सौगम्येक्षिताः माध्यंदिनाः सोमयक्षयः सौस्थयोघृतयोत्रैशृंगाः लोभायनाः गोवनाः वि
धंकषयोमैत्रावरुणाः २५ इतिकुंडिणाः तेषांत्रयः वासिष्ठमैत्रावरुणकौंडिण्येति उपमन्यवः औदलयः मांडलेखयः कापिंजलाः जा
लागताः तपोलोकाः त्रैवर्णाः पर्णगिरयः सादाक्षराः सौलालयोमहाकण्वायनाः बालशिखाः औङ्गहनायनाः वलायनाः भागवित्तायनाः
कुंडोदरायणाः लक्ष्मणेयाः वात्यकेयोवार्केयः सरावणाः कण्वायनाः कालाक्षाः दशेरकाः कृष्णाः तारायणाः पालंकायनाः उद्गाहाः
कौरव्याः क्रोधिनोमानेयाः ब्रह्मवलयोमाशरावत्याः सांख्यायनाः गोत्ररथाः स्पृहाकाश्यामयोरास्थेयाः औपलेखयोगापोदंतयः कौमा
राकांडोदरयः वक्रदर्भयः कारपुरयः कौलमयः व्याघ्रायणाः रौक्षहेमयोनाहुलयोबाहुलयोकालपायनाः भागुरायणाः शांकर्याः मुंचका
यनाः पाथश्रवसः मारायणाः वादकायनाः स्तंभायनाः धीतुहयोभागहयः कौरकृतः कशानयाः ७० इत्युपमन्यवः तेषांत्रयः मुंचुकायनाः
पादकायनाः वासिष्ठेंद्रप्रमदाभरद्वस्विति आभरद्वसव्येतिक्वचित्पाठः वासिष्ठाभरद्वाजेंद्रप्रमदेतिवा आद्ययोर्वा पराशराः कांडश
याः वाजयोवाजिमंतयोभैमतायनाः गोवालयः प्रागेहयाः वैकलयः लक्षयः कौकुचादयोहार्यश्वयः कात्याः पनयोगोपेयाः स्थानयोवा

रुणायो भालवा: वाजरय: कैमतय: कृष्णाजिना:कापिस्करवा: स्वाप्यायनय: श्वेतयूपय: पौष्करसादय: गार्ग्यादय: नार्णेया: मौतुहवो
लयोजेनया: पार्थेया: कारुजायना: कार्ष्णायना: शोकयोवा ध्रौयना कपिश्रोता: स्कंभित्या: मौंडिका: शानयातया: पठिका: वधिका:
तिलयूपय: स्वालायना: क्षौमयोर्ह्यर्यावय: शिवय: इषीकहस्ता: ४७ इतिपराशरा: तेषांत्रय: वासिष्ठशात्त्यपाराशर्येति एषांव-
सिष्ठानांपरस्परमविवाह: सगोत्रत्वात्सप्रवरत्वाच्च इतिवसिष्ठा: अथागस्त्या: तेदश अगस्तय: इध्मवाहा: सोमवाहा: यववाहा:
दर्भवाहा: सारवाहा: पूर्णमासा: परणिन: हिमोदका: पाणिकाश्च अगस्त्यय: करंभय: कौशल्या: क्रमेधस: सोमयोश्चुवौगाथरायणा:
पुलस्तय: पुलहा: कृतव: कार्णादा: महेंद्रा: ११ इत्यगस्तय: तेषांत्रय: आगस्त्य: महेंद्रा: मयोभुवेति इध्मवाहा: विशालाद्या: फा
लायना: औपदहनय: कल्मषा: दंडयोर्लावणयोलव्यावरंडयो वैरणयोस्सुदोदरया: सैवथय: शाल्यातया: मौंजिलता: पायोहता: हारिग्री
वा: रोहिण्यामौशलय: सैवरा: सामरायणा: कैकर्णायना: मार्गायणा: आचार्या: शालंकायना: उपकल्मकायमयो वारितायोवात्यायन-
य: क्षौमिनयो लाशय: साकाक्षयस्तंडयोलाज्यायनयोर्त्दद्रोगयो प्राहुराक्षयो पंडोहता: कुंड्याक्षय: उपकुला: अर्बुदा: शैवायुधा:
परहता: चैत्योरंदय: औकुला: वैरंडयोगव्यादयोदाम सौम्यादय: ब्राह्मण्या: पुत्रयोवासिष्ठायणा: शारंगश: फायवचना: ५२ इती
ध्मवाहा: तेषांत्रय: आगस्त्यदार्ढ्यच्युतैध्मवाहेति दाघेतिवापाठ: एकोवा आगस्त्येति संभवाहानांसांभद्राहानांशांभदाहांल्यो-

पूर्वान्वैव एवंसोमवाहीनांचतुर्णांतत्तन्नामांत्यापूर्वाचैवपूर्णमासानांपारणिनांचत्रयः आगस्त्यपौर्णमासपारणेति हिमोदकाःअक्राः
शाक्राःशुक्राः हसाश्वासाः हेमवर्चयः इतिसोदकास्तेषांत्रयः आगस्त्यहैमवर्चिहैमोदकेति पाणिकाःविमिलयःमामितकलयःवि
नायकाःनंदयोम्निलाःविलयः इतिपाणिकाः तेषांत्रयः आगस्त्यपौनायकपाणिकेति अगस्तीनांसर्वेषांपरस्परमविवाहः सगोत्र-
त्वात्सप्रवरत्वाच्च इत्यगस्तयः अथद्विगोत्राः तेत्रयः शौंगशैशिरयःसंकृतयः लौगाक्षयश्चतत्रभरद्वाजाच्छुंगाद्विश्वामित्रा
स्यशैशिरेःक्षेत्रेजातःशौंगलैशिरिनामतद्गोत्राणांपंच आंगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाशौंगशैशिरेति अंत्योकात्यात्कीलेतिवा त्रयोवा
आंगिरसकात्यात्कीलेति आद्योभारद्वाजोवा एषांविश्वामित्रभरद्वाजाभ्यांनान्वयः संकृतयःपूतिमाषास्तंडवः शंबवः मौगवाः
सैववग्नाःजानकयः तैराद्याःसरव्याःकृषनयःवारायणायःसहयोगांगयेलौगाक्षयः तालानागहयोभिल्लातयो बीमीतकाः तैलयः
परिभवाः वैय्याग्रपादाःश्रौतायनाःचांद्रायणाःमलकाः शालायनाःआर्षण्याःहारिनिवाःपौलाःव्याघ्रपाः २८ इतिसंकृतयस्तेषां-
त्रयः आंगिरसगौरिवीतसांकृत्येति शाक्त्यगौरिवीतसांकृत्येतिवा अंत्ययोर्व्यत्ययोवा एवंसंकृतीनांवासिष्ठत्वंतावदस्ति आप
स्तंबादिभिर्वसिष्ठगणमध्येपाठात् वासिष्ठशक्तेःपाक्षिकवरणाच्च आंगिरसत्वमप्यस्ति बौधायनेनकेवलांगिरोमध्येपाठात्
आंगिरसप्रवराच्च तेनैषांसर्वैर्वासिष्ठैरविवाहलौगाक्षिभिश्चसहाविवाहः सगोत्रत्वात् किंचित्प्रवरसाम्याच्च केवलांगिरोगणैश्च

विवाह एव सगोत्रत्वाभावाद्द्वित्रिप्रवरसाम्याभावाच्च केचित्तु भरद्वाजासठितत्वात् भारद्वाजांगिरसत्वमाश्रित्य भरद्वाजानांशौंगशैशि
रैः सहाविवाहमाहुः तन्नेच्छंति वृद्धाः केवलांगिरसांमध्येपाठात् भरद्वाजस्य सत्तयानुवृत्तेः कपिवज्ज्ञापकाभावात् प्रयोगपारिजा
ते तु काश्यपैरेषामविवाह इत्युक्तम् नव्यास्त्वकेचिदाहुः तत्रहेतुश्चिंत्यः लौगाक्षयः दांभायणाः मैत्रवादयोदेहकालेयाः कापुटयः का
लपाः कंसपात्राः बालकामनयोनित्यरातादयः औंदकयोकौनामयः सौनामयः सैतिकपौष्टिमेराः निष्ठयः ऐगिषकयः सौक्रसिकयः
सैरंध्रयः चौषणायोकालकयो राजवाहयः अनष्टयोसिगुरयोराजवत्रयः सैरयः रिवरोद्वाहयोसजसकवयः सौरंध्रयः पिंगाक्ष्यः काकु-
लयः शाकल्यः रावफाल्यः सैकयः सायुधयः शारहूताः औपवत्यकटाः सौतपाः १९ इतिलौगाक्षयः तेषांत्रयः काश्यपावत्सारवासिष्ठे
ति काश्यपावत्साराासितेति वासिष्ठावत्सवः काश्यपेतिवा एते ह्वर्वासिष्ठाः नक्तंकश्यपाः एषांवसिष्ठकश्यपाभ्यांसंकृतिभिश्चाविवा
हः सगोत्रत्वात् केचित्सप्रवरत्वादपि पारिजातधृतसंग्रह स्मृत्यर्थसारयोस्त्वन्येषडुक्ताः देवरातानांत्रयः वैश्वामित्रदेवरातौदलेति ए
षांजमदग्निविश्वामित्राभ्यामविवाहः जमदग्निगणस्यापि विश्वामित्रगणस्यच नदेवरातगोत्रेणविवाहः स्यात्परस्परमिति संग्रहोक्तेः
बोधायनादिभिर्जामदग्न्येषु देवरातस्यापि पठितत्वात् जामदग्न्यत्वंचिंत्यमितिकेचित् अन्येतु औंर्वस्यैव मृचीकस्य सत्यवत्यांमहायशाः
जमदग्निस्तपोवीर्याज्जज्ञे ब्रह्मविदांवरः मध्यमश्चशुनः शेपोः शुनः पुच्छः कनिष्ठक इत्युक्त्वा देवैर्दत्तः शुनः शेपोविश्वामित्रायभार्गवः

देवैर्दत्तः सर्वैर्यस्माद्देवरातस्ततोभवेदितिहरिवंशेदेवरातस्यजमदग्निसंबंधस्यकथनाज्जामदग्न्यत्वमुपपन्नमित्याहुः धर्मप्रदीपेतुमाता
महैः शुनःशेपजामदग्न्यैर्देवरातादीनांनविवाहइत्युक्तम् वस्तुतस्तुहरिवंशश्रीभागवतादौभार्गवत्वंतावद्देवरातस्यनिःसंदेहमवगम्यतेतन्नि
र्वाहश्चजामदग्न्यकेवलभार्गवान्यतरत्वेनैववाच्यः नचतत्साधकोबौधायनादिपाठोस्ति भवतितुसंग्रहगतादेवरातानांजामदग्न्यैरवि
वाहोक्तिर्जामदग्न्यत्वसाधकासतीभार्गवत्वनिर्वाहकरीयद्यपिजमदग्निभ्रातृत्वंसाक्षान्नजामदग्न्यत्वसाधकंतथापिजमदग्नेर्जामद-
ग्न्येविदेषुमत्स्यपुराणेपाठात्सिद्धम् जामदग्न्यत्वंतदनुजदेवरातस्यापिजामदग्न्यत्वसाधकः नह्येकस्माद्दृषेरुत्पन्नयोर्भिन्नगोत्रत्व
प्रवरत्वसंभवः नचविदांतर्गतजमदग्नेर्देवरातज्येष्ठाभेदेमानाभावः भार्गवत्वविवाहकसंग्रहस्यैवतन्मानत्वादित्यलं धनंजयानांवि
श्वामित्रमधुच्छंदसधानंजयेति एषामत्रिविश्वामित्राभ्यामविवाहः जातूकर्ण्यानांवासिष्ठात्रेयजातूकर्ण्येति एषामत्रिवासिष्ठा-
भ्यामविवाहः वामरथ्यादीनांपूर्वोक्तानामत्रिपुत्रिकापुत्राणामत्रिवसिष्ठाभ्यामविवाहः अत्रिविश्वामित्राभ्यामितिकेचित् कपिलानांपं
च अंगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजवांदनमातवचसेति एषांविश्वामित्रभरद्वाजाभ्यामविवाहः तत्रकपिलस्यविश्वामित्रसंबंधेमानाभा
वः वैश्वामित्रंदेवरातंप्रकृत्य तस्यैतेकापिलेयबाभ्रवाइतिऐतरेयिब्राह्मणगतकापिलोक्तेर्लिंगविधयामानत्वात् कपिलानांवैश्वा
मित्रत्वाभावेकापिलानांवैश्वामित्रत्वानुपपत्तेः कतानांत्रयः वैश्वामित्रकात्यात्कीलेति एषांविश्वामित्रभरद्वाजाभ्यामविवाहः

एवमिदंनींतनानामपिदत्तकादीनांद्व्योरपिपित्रोः समगोत्रैरविवाहः यथाहप्रवरमंजरीकारः एवंपुत्रिकापुत्रदत्तक्रीतादीनामपि-
द्व्योरपिगोत्रयोरविवाहइति यत्तुमनुवचनंगोत्ररिक्थेजनयितुर्नभजेद्दत्तिमः सुतः गोत्ररिक्थानुगः पिंडोव्यपैतिददतः स्वधाइति
दत्तकादेर्जीवतः आर्षेयप्रवरणाभिवादादिषुंमरण मृतस्यचश्राद्धदेव तात्वेजनकगोत्रसंबंधनिवृत्त्यर्थेविवाहस्तुजनकगोत्रायाः निषिद्धए
व स्वस्यचजनकगोत्रसंबंधाभावेनतस्याः स्वगोत्रत्वाभावेपिपितृसगोत्रत्वात् असगोत्राचयापितुरित्यत्रपितृग्रहणस्येदमेवप्रयोजनमि
तिस्मृतिचंद्रिकादौतूक्तमितिसंक्षेपः सर्वेषांचद्व्यामुष्यायणानांगोत्रद्वयसंबंधिप्रवरणप्रसक्तौव्यवस्थामाहाश्वलायनः नेषामुभयतः
प्रवृणीतैकमितरतोद्वावितरतोद्वौवेतरतस्त्रीनितरतोनहिचतुर्णांप्रवरोस्तिनपंचानामति प्रवरण मांगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजवैश्वामि
त्रकात्यात्कीलेतीति विशेषांतरंकात्यायनलौगाक्षीऊचतुः पूर्वः प्रवरउत्पादयितुरुत्तरः प्रतिग्रहीतुरिति अतएवनचतुरोवृणीतइति
निषेधोनर्निस्यानुवादाविति उक्तंचपारिजाते संग्रहेद्व्यामुष्यायणकार्येचदत्तकक्रीतकादयः गोत्रद्वयेप्यनुद्वाह्याः शौंगशैशिरयोर्यथे
ति तथानारायणवृत्तौ दत्तक्रीतादीनांजनकपालयोर्गोत्रनिषेधः शौंगशैशिरग्रहणस्यप्रदर्शनार्थत्वात् इतियथाचक्रियाभ्युपगमात्
क्षेत्रेबीजिनेयत्प्रदीयतेतस्येहभागिनौदृष्टौबीजीक्षेत्रिकएवच फलंत्वनभिसंधायक्षेत्रिणाबिजिनातथा अत्र पक्षेत्रिणामर्थो-
बीजाद्योनिर्बलीयसीतिमनूक्तेः क्षेत्रजस्याभिसंधिनैवद्व्यामुष्यायणत्वं तथादत्तकादिष्वपीत्यत्रमानमस्ति सर्वेषांतत्वतूक्तंयं-

ष एवेत्यलम् इतिद्विगोत्राः अथक्षत्रियवैश्यानांक्षत्रियाणांमनुगोत्रं मानवैलपौरूरवसेतिप्रवराः वैश्यानां भलंदलगोत्रंभा
लंदलवात्सप्रमांकिलेतिप्रवराः यद्वापुरोहितप्रवराएवतेषामितिपक्षद्वयंसूत्रकारैरुक्तम् मिताक्षरादयस्त्वंत्यपक्षमेवस्वीचक्रिरे
तत्रहेतुः नचादौ आगस्त्याष्टमसप्तर्ष्यपत्यत्वरूपंगोत्रलक्षणाभावात् प्रवरमंजरीकारस्तुतयोरेकरूपगोत्रप्रवरत्वेसर्वेषांपरस्परम
विवाहप्रसंगइतिहेतुमाह तस्मात्पुरोहितगोत्रप्रवरादेवेतिराजर्षिप्रवरणस्यचाभिषिक्तविषयत्वंराज्ञामित्यर्थः नक्षत्रियाणामिति
तद्गोत्रेत्यत्रचतच्छब्देनपुरोहितपरामर्शः तस्यैवमुख्यतोगोत्रसंभवाच्छ्रौतस्मार्तान्तरसंवादलाभाच्चेति सर्वथैवासिद्धमेतत् विवाहेक्ष-
त्रियवैश्यानांपौरोहित्यप्रवरैक्यप्रयुक्तएवनिषेधइतिबहवः वस्तुतस्तुपौरोहित्यान्राजविशान्राजर्षीन्वाराज्ञांसर्वेषांमानवेतिसंशये
इतिसूत्रंदृष्ट्वाप्रथमभागोयेनमिताक्षराकारेणालिखितःसकथमेवंवदेत् यद्यपिप्रातिस्विकगोत्राभावात्प्रवराभावः तथापिपुरोहि
तगोत्रप्रवरौवेदितव्याविति तस्यैवसूत्रस्यवाक्यशेषेप्रातिस्विकप्रवरदर्शनात् अतोलक्षण्यांस्त्रियमुद्वहेदिति विवाहाधिकारात्तन्नि
र्णयोपयोगिनापौरोहित्यान्यप्रवराणामभावस्तदभिप्रेतइतिगम्यते तथाचस्मृत्यर्थसारे गुरोःसगोत्रप्रवरानोद्वाह्याक्षत्रविड्द्विज
नैरिति कर्मणितुवरणादौभवतुविकल्पः उक्तसूत्रस्यकर्माधिकारप्रवृत्तेः सोपिव्यवस्थितः येषांकुलेयादृशंवरणमागतंतथैवक-
र्त्तुमुचितमितिविप्रेष्वपिव्यवस्थादर्शनात् अभिषिक्तराज्ञस्तुपौरोहित्यानांराजकर्षिभिःसमुच्चयःक्षत्रियवैश्ययोःपौरोहित्यान्नरा

जर्षीन्नु वेति सत्याषाढसूत्रव्याख्यावसरे शंबरस्वामिना यथोक्तं वाशब्दः समुच्चये कृतः राजन्ये अतिज्ञापनार्थं तद्गोत्रपरिणयनप्रतिषेधा
र्थमिति गतश्री प्रदर्शनार्थ वचसी वराजन्यः शब्दोक्ताभिषिक्तपरः अतिशब्दश्च वृतेपंचातिवृणीते इत्यत्र प्रसिद्धपंचाधिकनिषेधः प्रतिप्रस-
वार्थः समुच्चये तदवश्यंभावात् उक्तंच तेनैव प्रवराध्यायांत्यस्याथ राजर्षयो मानवैल पौरूरवसेति सूत्रस्य व्याख्यावसरेपि उक्तसमु
च्चयांतर्गतेति अथ गोत्राज्ञाने उपनेतानाचार्यस्तद्गोत्रप्रवरैरेव कर्मणि विवाहाविवाहोच अथासंप्रज्ञातबंधुमाचार्यद्व्यामुष्यायणा नानुप्र
वीताचार्यप्रवरं वृणीतेति बौधायनवचनात् आचार्यगोत्राज्ञाने तु आचार्यगोत्रप्रवरानभिज्ञस्तु द्विजः स्वयम् दत्वात्मानं तु कस्मैचित्
तद्गोत्रप्रवरो भवेदिति यत्तु गोत्रस्यत्व परिज्ञाने काश्यपं गोत्रमिष्यते इति तदाचार्यगोत्रज्ञाने सत्वे च विवाहातिरिक्तविषयमिति हेन्द्राः
अथ मातृगोत्रे निर्णयः मातुलस्य सुतामूढ्वा मातृगोत्रां तथैव च समानप्रवरां चैव त्यक्त्वा चांद्रायणं चरेदिति मातृगोत्राया अविवाहो नि
षिद्धः यद्यप्येकगोत्रत्वं सदृशगोत्रत्वं चेति द्विविधसगोत्रत्वमुक्तम् तथापि मातृगोत्रैक्यमेव वर्ज्यम् मातुर्गोत्रं यस्यास्तामिति व्या
ख्यानेनैव तस्य प्रतीतेः मातुश्च गोत्रद्वयम् प्राग्विवाहात्पितृगोत्रं ऊर्ध्वं भर्तृगोत्रं स्वगोत्राद्भ्रश्यते नारी विवाहात्सप्तमे पदे एकत्वं-
सा गता भर्तुः पिंडे गोत्रे च सूतके इति वचनात् पितुर्गोत्रस्य स्वोत्पत्तिदशायामनुवृत्त्या स्वगोत्रेणैव निषेधः तेन परिशेषान्मातृगोत्रपदे
न मातामहसगोत्रस्यैव निषेधः तस्य स्वोत्पत्तिदशायामनुवर्तमानस्य सगोत्रत्व प्रयोजकत्वाभावात् अत एव पुत्रिकायां गांधर्वविवाहो

दायांचदानभावेनपितृगोत्रसंबंधस्यानुवृत्तेः स्वोसतिदशायामनुवृत्त्यातस्यस्वगोत्रत्वादेवनिषेधः ब्राह्मादिविवाहोढायांतुपितृगो
त्रसंबंधनिवृत्तावपिभूतपूर्वगत्यामातामहगोत्रस्यैवमातृगोत्रत्वेननिषेधः परिशेषात् एवंचपुत्रिकागांधर्वादिविवाहोढासुतानांसर्वेषां
मातृगोत्रंवर्ज्यं ब्राह्मादिविवाहोढासुतानांसर्वेषांमातृगोत्रत्वंनवर्ज्यं किंतुमाध्यंदिनीयानामेवमातृगोत्रमितिसत्याषाढोक्तेःशिष्टा-
चारोप्येवमेव केचित्तुस्वस्यवचनस्यनिर्मूलत्वात्सर्वेषांमातृगोत्रवर्जनयुक्तमिति युक्तंतुशिष्टाचारसहकृतवचनान्माध्यंदिनानामेवतद्व
र्जनं निर्मूलत्ववचनंतुप्रामाणिकानांनयुक्तं पराक्रांतंवातत्रसूरिभिरित्युपक्रम्यते कृष्णक्ष्मालल्लवर्त्तिपंडितजनालंकारचूडामणिर्गो
दातीरजनिर्गुणोन्वयरत्नविनिर्नाम्ना पदेवोयणीः तत्सूनोरिहजीवदेवकृतिनः सद्धर्मशास्त्रेकृतौ गोत्राणांप्रवरैःसहेयमभवन्निर्णी
तिरीशार्पणा १ इतिगोत्रप्रवरनिर्णयः एवंभार्यात्वप्रतिबंधकानिसापिंड्यसगोत्रत्वसप्रवरत्वानिनिरूपितानि विज्ञानेश्वरः
सपिंडाश्चसमानगोत्राश्चसमानप्रवराश्चभार्यात्वमेवनोत्पद्यते रोगिण्यादिषुभार्यात्वेउत्पन्नेपिदृष्टविरोधइति इदमुपलक्षणंभा
र्यात्वोत्पत्तावपि अदृष्टदोषांतरप्रयोजकानिसंत्यन्यानि यथाहनारदः प्रत्युद्वाहोनैवकार्योनैकस्मिन्दुहितृद्वयम् नचैकजन्ययोः
पुंसोरेकजन्येतुकन्यके इति स्वकन्यायस्यपुत्रायदत्तातत्कन्यकायाः स्वपुत्रेणपरिणयनंप्रत्युद्वाहः अत्रोत्तरार्द्धगतनिषेधापवादः
पारिजातेस्मृत्यंतरे एकोदरीकरतलग्रहणंपदिस्यादेकोदरस्यवरयोःकुलनाशनंच एकाब्दकेतुविधवाभवतीहकन्यानद्यंतरेतुप्रथुशे

लरोधइति विवाहात्वेकजातानामेकस्मिन्नुदयेकुले नाशंकरोत्येकवर्षेस्यादेकाविधवातयोरिति उदयोलग्नमिति पारिजातेगर्गः
भ्रात्रोर्युगेस्वसृयुगे भ्रातृस्वसृयुगेतथा नजातुमंगलंकुर्यादेकस्मिन्मंडपेहनि पुत्रीपरिणयादूर्ध्वंयावद्दिनचतुष्टयं पुम्यंतरस्यकुर्वीत
नोद्वाहमितिसूत्रयइतिवचनद्वयंभिन्नपितृमातृकविषयमितिपारिजाते ज्योतिर्निबंधेत्वेवं सामान्यप्रवृत्तमपि एकोदरप्रसूताना-
मेकस्मिन्वत्सरेयदि विवाहोनैवकुर्वीतकुर्वंतिमुनयोन्यथेतिसारावलीवचनेनसमानोदरप्रसूतविषयनिषेधस्यप्राप्तत्वात्तद्भिन्न
विषयंभवतीतितदाशयः उद्वाह्यपुत्रींनपिताविदध्यात्सुप्यंतरस्योद्वहनंहिजातु यावच्चतुर्थीदिनमत्रसर्वंसमाप्यचान्योद्वहनंविदध्या
दितिकपर्दिवचोप्येवंभिन्नोदरविषयम् अत्रेतिचतुर्थीदिनइत्यर्थः यत्तुज्योतिर्निबंधेमेधातिथिः पृथङ्मातृजयोःकार्योविवाहश्चै
कवासरे एकस्मिन्मंडपेकार्यःपृथक्वेदिकयोस्तथा पुष्पंपट्टिकयोःकार्यंदर्शनंनशिरःस्थयोः भगिनीभ्यासुभाभ्यांचयावत्स
प्तपदीभवेदितितत्कर्तृकभेदाभिप्रायं कार्यइतिकर्मप्रत्ययेद्वाभ्यांत्रिभिरित्यन्वयसंभवात् उदाहृतगर्गवाक्ययोःकापर्दिवाक्येनैवं
कर्तारंप्रतिनिषेधोज्ञाप्यते कुर्यात् कुर्वंतिनपिताविदध्यादितिशब्दैस्तथैवप्रतीतेः अतश्चद्वाभ्यांकर्तृभ्यांएकस्मिन्नपिलग्ने एकस्मि
न्नपिगृहेभिन्नोदरयोःकार्यः भिन्नकर्तृकत्वेनैवमंडपप्रतिष्ठादिभेदःप्रतिपत्तौएकः कर्तातुदिनचतुष्टयेनपूर्वविवाहंसमाप्योत्तरं
कुर्यात् अतिसंकटेत्वेकस्मिन्नपिदिनेमंडपदेवताप्रतिष्ठाद्यभेदेपिगृहभेदेनचेतिव्यवस्थाबोध्या वक्ष्यमाणवसिष्ठवाक्योत्तरा

र्द्दस्यभिन्नोदरसाधारणत्वात् मदनरत्नेनारदः मातृयज्ञक्रियापूर्वंज्येष्ठंकृत्वातुमंगलम् ऋतुत्रयंपुनर्यावन्नकुर्यात्लघुमंगलम्
एकमातृजयोरेक वत्सरेपुरुषस्त्रियोः नसमानक्रियांकुर्यात् मातृभेदेविधीयतेइति ऋतुत्रयस्यमध्येन्चेदन्याब्दस्यप्रवेशनं तदात्वे
कोदरस्यापिविवाहस्तुप्रशस्यते अत्रत्यतुशब्देनविवाहभिन्नमेकोदरविषयंमंगलद्वयमब्दभेदेनभवतीतिज्ञाप्यते तत्रैवमिहिरस्तु
पुत्रोपनयनादूर्ध्वंषण्मासाभ्यंतरेतथा पुत्र्युद्वाहान्नकुर्वीतविवाहव्रतबंधनम् यमयोस्तु एकस्मिन्वत्सरेचैव वासरेमंडपेतथा कर्त-
व्यंमंगलंस्वस्रोर्भ्रात्रोर्यमलजातयोरिति तथामदनरत्नेवसिष्ठः द्विशोभनंत्वेकगृहेपिनेष्टंशुभंतु पश्चान्नवभिर्दिनैस्तु आवश्य
केशोभनमुख्यमुकोवाद्वारेथवाचार्यविभेदतोवेति एकोदरप्रसूतानांनाग्निकार्यत्रयंभवेत् भिन्नोदरप्रसूतानांनेतिशातातपोब्रवी दि
ति शातातपग्रहणेभिन्नोदरविषयाग्नित्रयनिषेधस्यानित्यताज्ञाप्यते गृह्यपरिशिष्टे अविरुद्धसंबंधामुपयच्छेतेत्युपक्रम्यविरुद्ध-
संबंधोयथाभार्यास्वसादुहितापितृव्यपत्नीस्वसाचेतिइत्युक्तं अथविवाहकालः आश्वलायनः उदगयनआपूर्यमाणपक्षेक-
ल्याणेनक्षत्रेचौलकर्मोपनयनगोदानविवाहाः सार्वकालमेकेविवाहमिति कल्याणनक्षत्रंज्योतिःशास्त्राविरुद्धमितिवृत्तिकृत्
पुण्यनक्षत्रेदारान्कुर्वीतेति छंदोगसूत्रेनक्षत्रग्रहणात्तिथ्याद्यपेक्षयानक्षत्रमावश्यकमितितज्ज्ञाप्यतेनविवाहोदिवाकार्यः रात्राव-
पिकेचित्कुर्वंतितत्रकारणंनविद्मइतिजयतः हेमाद्रौतुदेवलः राहुदर्शनसंक्रांतौविवाहात्ययवृद्धिषु स्नानदानादिकंकुर्युर्नि

सं॰ कौ॰
१९७

शिकाम्यव्रतेषुचेति वृद्धवसिष्ठः ग्रहणोद्वाहसंक्रांतियात्रादौ प्रसवेषु न दानं नैमित्तिकं ज्ञेयं रात्रावपि तदिष्यत इति रात्राव-
पि कन्यादानमुक्तम् अन्यत्रापि स्मृत्यंतरे ग्रहणोद्वाहसंक्रांतियात्रार्ति प्रसवेषु च श्रवणेचेतिहासस्य रात्रौ दानं प्रशस्यते इति निर्णया
मृते अर्कार्कीभूमिपुत्राणां दिनेषु कलह प्रियेति दिनग्रहणाद्रात्रौ न दोष इत्युक्तमिति रात्रावपि विवाहसिद्धिः मदनरत्ने नारदः यु
ग्मे ह्रे जन्मतः स्त्रीणां प्रीतिदं पाणिपीडनम् एतत्पुंसामयुग्मे ह्रे व्यत्यये नाशकृत्तयोरिति पारिजाते यमः दद्याद्गुणवते कन्यां नग्नि-
कामविशंकितमिति अस्यामवस्थायां शंकाप्रसक्तिं वदन् अष्टमवर्षपर्यंतो गर्भपंचमप्रभृतिः कन्याविवाहे उचितः कालः स्त्रीणा
मुपनयनस्थानापन्नो विवाह इति तदुचितो वयोवस्थायां विवाहस्योचितत्वात् अतस्तत्र विघाहे शंका नेति दर्शयति षड्वर्षोत्तरं तु प्र
शस्ततरः कालः षडब्दमध्ये नोद्वाह्या कन्या वर्षद्वयं ततः सोमो भुंक्ते ततस्तद्वद्गंधर्वश्च तथानल इति ज्योतिर्निबंधोदाहृतवचनात् हेमा
द्रौ वात्स्यः माघे मासे भवेदूढा कन्या सौभाग्यसंयुता फाल्गुनोढा भवेत्साध्वी वैशाखे पुत्रिणी भवेत् धर्मयुक्ता भवेज्ज्येष्ठे धनिनीका
र्तिके भवेत् देवपूजारता नित्यं मासे स्यात्सोमदैवत इति धनिनी स्वातंत्र्येण धनसंग्रहवती नित्यमिति भर्त्रादिशुश्रूषाव्याप्टृ-
त्तिः सूचिता सोमदैवतो मार्गशीर्षः अत एव मदनरत्ने नारदः माघफाल्गुनवैशाखज्येष्ठमासाः शुभप्रदाः मध्यमः कार्तिको मार्ग
शीर्षो वै निंदिताः परेति यत्तु तत्रैव भरद्वाजवचनम् माघफाल्गुनवैशाखे ज्येष्ठाषाढामृगाङ्कयाः षडेते पूजिता मासाश्चातुर्वर्ण्ये च-

१९७

नित्यश इति अत्र विहित प्रतिषिद्धानामाषाढादीनां देशभेदेन व्यवस्थेति मदनरत्ने वसिष्ठस्तु पौषेपि कुर्यान्मकरे स्थिते र्के चैत्रे भवेन्मेष
गतोयदा स्यात् प्रशस्तमाषाढ कृतं विवाहं वदंति गर्गो मिथुन स्थिते र्के इति यद्यपि ज्येष्ठमासाद्यगर्भस्य सुसंवर्ज्यं स्त्रिया अपि इति निषे
धोस्ति तथापि वधूवरयोरन्यतरज्येष्ठत्वेन दोषः ज्येष्ठस्य ज्येष्ठकन्याया विवाहो न प्रशस्यते तयोरन्यतरे ज्येष्ठे ज्येष्ठो मासः प्रशस्यते द्वौ-
ज्येष्ठौ मध्यमौ प्रोक्तावेकज्येष्ठं सुखावहम् ज्येष्ठत्रयं न कुर्वीत विवाहे सर्वसंमतमिति मिहिरोक्तेः तथा कृत्तिकास्थ रवेरतिक्रमेपि न दोषः
कृत्तिकास्थरविं त्यक्त्वा ज्येष्ठे ज्येष्ठस्य कारयेदिति संग्रहोक्तेः यत्तु सार्वकालवचनं तद्ब्राह्माद्यधर्म्यविवाहविषयमिति मदनरत्ने आश्व-
लायनसूत्र वृत्ति भाष्यकर्तारौ तु प्रत्यासन्नर्तुकालायाविवाहविषयमित्यूचतुः इति मासाः अथ तिथयः भारद्वाजः प्रतिपद्दुःखज
ननी द्वितीया प्रीतिवर्द्धनी सौभाग्यदा तृतीया स्याच्चतुर्थी चार्थनाशिनी पंचम्यां सुखवित्तानि षष्ठी विघ्नप्रदायिनी विद्याशीलसुखा
प्तिः स्यात्सप्तम्यामफलाष्टमी नवमी शोकफलदा आनंदो दशमी दिने सुखदैकादशी ज्ञेया सफला द्वादशी स्मृता मानपुत्रौ त्रयोदश्यां
चतुर्दशी तु दोषदा फलं बहुविधं पंचदश्यां नैव विशेषत इति पंचदशी पूर्णमासी विवाहमारभ्य चतुर्थि मध्ये श्राद्धं दिनं दर्शदिनं यदि स्यात्
वैधव्यमाप्नोति तदा तु कन्या जीवेस तिश्चेदनपत्यता स्यादिति ज्योतिर्निबंधवचसा ऽमायां विवाहाभावान्नांतर्भावनिषेधेन तत्र सुतरां
विवाहनिषेध सिद्धेः श्राद्धं तद्युक्तं दिनमिति विवाहमध्ये श्राद्धस्यैव निषेधः न तु तद्रहित तत्तिथिमात्रस्य वृत्ते विवाहे परतस्तु कुर्या

च्छ्रान्दूं स्वधाभिर्नतु दूषयेत्तेति शास्त्रांतरस्यनिर्विषयत्वापातात् दर्शादिनमितिस्वरूपेणतिथिनिषेधः तथासत्येवपृथग्ग्रहणस्यसा
र्थकत्वात् प्रेतश्राद्धसपिंडीकरणानुमासिकानांतुविवाहादिनिमित्तकवृद्धिपूर्वकालप्रमीतविषयाणांप्राप्तकालानांकालेनुष्ठानेनाप्रा-
प्तकालानामपकृष्य अनुष्ठानेनचप्रेतस्यचतुःपुरुषपर्यंतसापिंडानांवृद्धिश्राद्धविशिष्टतत्कर्मस्वधिकारः प्रेतकर्माण्यनिर्वर्त्यचरेन्नाभ्यु
दयक्रियां आचतुर्थंततःपुंसिपंचमेशक्रमदंभवेदितिमेधातिथिवचनात् अतएव प्रेतश्राद्धानिसर्वाणिसपिंडीकरणंतथा अपकृष्या-
पिकुर्वीतकर्तुंनांदीमुखंद्विजेतिहेमाद्रिलिखितशाट्यायनिवचसोपितावत्सपिंडविषयत्वंप्राप्तकालप्रेतकर्मणांयावतःपुरुषान्प्रति-
नांदीमुखवानुरोधेनावश्यकर्तव्यताविहिताप्रत्येवापकर्षविधावपिशब्दसामंजस्यस्यात् सपिंडीकरणस्यसत्यपिप्रेतश्राद्धत्वेआहि-
ताग्न्यादिविषयत्वेनव्यवस्थापितत्रिपक्षादिकालबाधनाप्यपकर्षसिध्यर्थेपृथग्ग्रहणं एवंच सपिंडीकरणादर्वागपकृष्यकृतान्यपि
पुनरप्यपकृष्यंतेवृत्त्युत्तरनिषेधनादितिस्मृत्यंतरमपितावत् पुरुषविषयमेवपुनरपीत्युक्तेतान्प्रत्येवसंभवात् यद्यपिकेचिदपिस्तु
क्तेनांदीश्राद्धनिमित्तोयमपकर्षोऽसपिंडीकृतानांतत्रदेवतात्वसंभवात् अतःस्वपितृदेवत्यनांदीश्राद्धांगकेसंस्कार्यपितृदेवत्यतदं
केवोपनयनादौशास्त्रनियुक्तेनपुंसास्वपितुःसंस्कार्यपितुर्वासपिंडीकरणोपस्थितौविहितकालात्प्रागपिषोडशश्राद्धैःसहापकृ-
ष्यसपिंडीकरणंकार्यमितिविधीयते नतुसपिंडकर्तृकनांदीश्राद्धानुरोधेननांदीश्राद्धसंबंधदेवत्यसपिंडीकरणस्याप्यपकर्षःशा

स्यार्थइत्याहुः तथापिनेत्थम् स्वीकर्त्तुमुचितंमेधातिथिवचनविरोधात् संस्कार्यपित्राद्युद्देश्यनांदीश्राद्धांगकोपनयनाच्चतुर्थपु-
रुषादूर्ध्वमपिसंभाव्यते असपिंडीकृतानांचदेवतात्वासंभवस्तत्रापिसमइतिकथंनापकर्षः अतआचतुर्थमित्युपपन्नमितितिथयः
अथनक्षत्राणि कात्यायनः उदगयनआपूर्यमाणपक्षेपुण्याहेकुमार्याःपाणिंगृण्हीयादित्युपक्रम्यत्रिषूत्तरादिषुस्वातौमृगशिरसि
रोहिण्यांचेति उत्तराहस्तचित्राइतित्रीणि तथाउत्तराषाढाश्रवणधनिष्ठाइतित्रीणि उत्तराप्रोष्ठपदारेवत्याश्विन्यइतित्रीणीतिव्या-
चष्टेहरिहरः यद्यप्याश्वलायनेनविवाहकालनियममुक्त्वाअलंकृत्यकन्यामुदकपूर्वांदद्यादेषब्राह्मोविवाहइत्युक्तं विवाहपदार्थेद।
नेएवपुण्यनक्षत्रादिनियमःप्रतीयतेतथापिकात्यायनेनपाणिग्रहेनियमविधानात्तदंतकर्मस्वमुहूर्त्तेकार्यं अतएवपारिजातेबृहस्प
तिरप्यन्यनक्षत्रविधिंवदन्नाह सौम्यपैतृकहस्ताश्वमैत्रमूलाश्विवायवः त्रीण्युत्तराणिपौष्णंचरोहिणीचशुभप्रदाः अन्याश्चस
र्वावर्ज्याःस्युस्ताराःपाणिग्रहेसदेति हेमाद्रावपि हस्तोत्तराणिवायव्यंमैत्रंमूलंचरेवती रोहिणीसौम्यपित्र्येचऋक्षंपाणिग्रहेस-
देति विहितेष्वपिग्रहविशेषाक्रमणेननक्षत्रेषुनिषेधंतदपवादंचपारिजातेबृहस्पतिवसिष्ठावूचतुः वत्सरेणतदर्द्धेनतस्याप्यर्द्धेनयां
तिये मंदजीवकुजैर्दग्धाराशयःपूर्वजंगुणमिति राहुकेतुविमुक्तंयद्ग्रहचक्रनिपीडितम् वत्सरार्द्धेनशुध्येतग्रहयुद्धयुतंचभमि
ति यस्मिन्नृभेस्तमयंयांतिग्रहास्तदर्द्धंत्रिमासतः शुद्धत्वमुपयातीतिवर्ज्जिन्यद्व्यासनोदितमितिच चंद्रशुक्रसमायोगादुडुनिशुभ

ताभिस्तु॰ ग्रहस्तुक्तेतुनक्षत्रेतदैवयदिचंद्रमाः तयोर्मध्येव्रजन्पीडांदोषान्सर्वान्व्यपोहतीतिच इतिनक्षत्राणि अथवासरादिनं
सिंहः बुधस्तुक्रेंदुजीवानांवारेषुशुभदंभवेत् शुभानामंप्यकंश्चेष्ठवर्गादिचविवाहक इतिमदनरत्नेगर्गः चंद्रताराबलंसुख्यंदंप-
त्योः पाणिपीडने सुख्यंगुरुबलंवध्वावरस्येष्टंरवेर्बलम् विवाहेसुख्यकालेतयोर्बलालाभेपूजाकार्या विवाहेबलमावश्यंदंप-
त्योर्गुरुसूर्ययोः चेत्पूजायत्नतःकुर्याद्दुर्बलप्रदतातयोरितितत्रैवनारदवचनात् चेदित्यस्यदुर्बलेत्यत्रान्वयः गुरुपूजाप्रकारस्तु-
पनयनप्रकरणएवोक्तइतिनेहोच्यते रवेरपिपूजाग्रहमखवरीत्याद्रष्टव्या उक्तानुक्तकालसंग्रहार्थश्लोकःश्रीधरीये अर्कैक-
र्कटकन्यकाघटधनुस्युक्तेमृगोमंत्रिणिस्फीतज्योतिषिशीतरोचिषिनवोद्भिक्तेविरिक्तेतिथौ रोहिण्युत्तररेवतीपितृमरुन्मित्रेंदु-
हस्तास्फुरेष्वारार्कार्किजवासरादिरहितेषूद्वाहकर्मारभेदिति मंत्रीगुरुः स्फीतज्योतिषीत्यस्यमध्यमणिन्यायेनाभयतोन्वयः
भृगुमंत्रिणोरनेनविशेषणेनास्त बाल्यादिनिषिध्यते शीतरोचिश्चंद्रः नवोद्भिक्तइतितद्विशेषणेनशुक्लपक्षविधिः पूर्वविशेष-
णेनतत्रापिषष्ठ्यादेःप्राशस्त्यं अनेनैवकृष्णपक्षनिषेधस्तत्रापिपंचम्यंतस्यननिषेधइतिज्ञाप्यते तत्रस्फीतज्योतिष्ट्वाच्चंद्रस्यपूर्वो-
दाहृतशास्त्रांतराच्च विरिक्तइतिउक्तविहितकालेपिरिक्तानिषेधः पितरोमघाः मरुतःस्वाती मित्रोनुराधाः इंदुर्मृगः भास्करं मू-
लम् आरोभौमः अर्कजःशनिः आदिशब्देनवि ष्टिव्यतीपातवैधृत्यादिनिषेधाःसंगृह्यंते सिंहस्थेमकरस्थेगुरौनिषेध-

इति प्रसवव्यवस्था चसंवत्सरकृत्यकौस्तुभे बार्हस्पत्यवत्सरदौ।धितौ द्रष्टव्या जन्ममासादौर्निषेधः प्रतिप्रसवयोर्व्यवस्थोपनयनाधि-
कारएवोक्तइतिनेहोच्यते एवंक्षयपक्षक्षयमासक्षयवत्सराणामपिविवाहेनिषेधः तत्रक्षयपक्षः चंडेश्वरीये त्रयोदशदिनेप
क्षेविवाहादिनकारयेत् गर्गादिमुनयः प्राहुः कृतेमृत्युस्तदाभवेत् मृत्युर्विवाहेदंपत्योः आदिपदोपात्तचौलादौशिशोः ज्यो
तिर्निबंधे उपनयनंपरिणयनंवेश्मारंभादिपुण्यकर्माणि यात्रांहि॥ःक्षयपक्षेकुर्यान्नजीविषुःपुरुषः मदनरत्ने पक्षस्यमध्ये
द्वितिथीपतेतांतदाभवेद्रौरवकालयोगः पक्षेविनष्टेसकलंविनष्टमित्याहुराचार्यवराःसमस्ताः त्रयोदशदिनेपक्षेनूनंसंहरे-
तेजगत् अपिवर्षसहस्रेण कालयोगःप्रकीर्तितइति तत्रपक्षस्यचांद्रदिनात्मकतिथिसमूहात्मकत्वात्पक्षपदसमभिव्याहारव
शेनदिनपदंचांद्रदिनपरंदिनेशदर्शनंदिनमितिचप्रसिद्धेस्त इहितक्षीणतिथ्योरदिनत्वमभिप्रेत्यतद्ववशिष्टत्रयोदशतिथ्या
त्मकानिदिनानियस्मिन्निति व्युत्पत्त्यात्रयोदशदिनत्वंपक्षस्यबोध्यं एवंचपक्षांतर्गतयोःकयोरपितिथ्योःक्षयेणतत्प्रसंगे पक्ष-
स्यद्वितिथीपतेतामिति वचनेपक्षइतिसप्तम्यप्रयोगेणमध्यपदप्रयोगेणआरंभसमाप्तित्वेनाभिप्रेतेप्रतिपत्पंचदश्योनक्षयं-
यत्रगच्छतः तद्भिन्नयोःकयोश्चित्तिथ्योःक्षयेणसपक्षोनिंद्यत्वेनाभिप्रेतइतिगम्यते नचप्रतिपदाक्षयेद्वितीयामारभ्यविशेष्य
पक्षस्यापिसंभवइतिकृतबुद्धयएवंविदांकुर्वंतु अतएवभीष्मपर्वणि उत्पातप्रदर्शनेनयुद्धंनिवारयिष्यतोव्यासस्यधृतरा-

ष्ट्रंभ्रत्कृक्तिः रवरागोप्सुप्रजायंतेइत्यादिग्रंथे चतुर्दशींपंचदशींभूतपूर्वांनषोडशीं इमांचनाभिजानेहममावास्यांत्रयोदशीमिति एक-
तिथिह्रध्याषोडशींतत्क्षयेणचतुर्दशीक्षयवत्स्यभावेपंचदशीममावास्यांपूर्वंभूतामपिजानेइमांयुद्धकालेसन्निहितांतिथिद्वयक्षय
णत्रयोदशींपूर्वकालेभूतांनाभिजानेएषामहानुत्पातइत्याशयः एवंचपूर्वार्द्धेचतुर्दशीत्वादेःप्रतिपन्निरूपितत्वात्तत्प्रायपाठात्त्रयो
दशीत्वमपिप्रतिपन्निरूपितम् तच्चतदेवंघटते यदिप्रतिपत्पंचदश्योर्नक्षयः अस्तिचमौसलेपिभगवदुक्तिः त्रयोदशीपंचदशी-
कृतेयंराहुणाप्सुरा तदाचभारतेयुद्धेप्राप्ताचाद्यक्षयायनइति अत्रापियापंचदशीसात्रयोदशीतिप्रकृतामावास्याविषयोत्तयोर्नि
रूपकैक्यावश्यंभावात् प्रतिपत्पंचदशीभिन्नयोरेवतिथ्योःक्षयेणक्षयपक्षोनान्यथेतिसिद्धम् इतिक्षयनिर्णयः तथाक्षयमा
सोपिनिषिद्धः काम्यादिष्वखिलेषुकर्मसुपरित्याज्योक्षयारव्योत्तरासंक्रांतीइति दीपिकोक्तेः तन्निर्णयश्चांद्राब्दकौस्तुभेउ-
क्तइतिनेहोच्यते तथाक्षयसंवत्सरोनिषिद्धः विवाहानुवृत्तौमदनरत्नेलल्लः अतिचारगतोजीवस्तंराशिंनैतिचेद्यदि लुप्तः
संवत्सरोज्ञेयःसर्वकर्मबहिष्कृतइति पूर्वराशिशेषमतिक्रम्यराश्यंतरंसंचारोतिचरः तंप्राप्तोगुरुःपुनस्तंराशिंयदिनैतितदायदि-
लुप्तःसंवत्सरःसर्वधर्मबहिष्कृतोज्ञेयःइत्याशयः एवंचपूर्वनिमित्तेसत्यपिसंवत्सरःक्षयःपाक्षिकइत्युक्तंभवति तथाचविहृतंते
नैव यदातिचारंकुरुराजमंत्रीकरोतिगोहश्चिकमीनसंस्थः नायात्यसौयद्यपिपूर्वराशिंशुभायपाणिग्रहणेवसिष्ठः मेषेन्द्व

षेमीनकुंभे यद्यतिचारगोगुरुः नतत्र कालेस्लोपः स्यादित्याह गालवोमुनिरिति इतिक्षयसंवत्सरनिर्णयः यश्च माधवीयादौ
प्रारंभात्प्राग्विवाहस्य माता यदि रजस्वला निवृत्तिस्तस्य कर्तव्या सहत्वश्रुतिचोदनादिति निषेधस्तन्निमित्तरजोदर्शनस्य नांदी
श्राद्धोत्तरमुत्पत्तौ ततः पूर्वोत्पत्तावपि मुहूर्तांतरालाभे श्रीपूजनादिना विवाहसंभवोप्युपनयनाधिकार एवोक्तोनुसंधेयः रजोदर्शना
दिसंभावनायां नांदीश्राद्धस्यापकृष्यानुष्ठानेप्यवधिः प्रयोगरत्ने एकविंशत्यहर्यज्ञेविवाहे दशवासराः त्रिषट्चौलोपनयने-
नांदीश्राद्धं विधीयते इति एवं नांदीश्राद्धोत्तरं सूतकेपि न विवाहप्रतिबंधः विवाहव्रतयज्ञेषु श्राद्धे होमार्चने जपे आरब्धे सूतकं
नस्यादनारब्धेतु सूतकम् प्रारंभो वरणं यज्ञे संकल्पो व्रतसत्रयोः नांदीमुखं विवाहादौ श्राद्धे पाकपरिक्रियेति विष्णूक्तेः मुहूर्तां
तरालाभे सामग्र्यां च कृतायां सूतकिनोप्यधिकारोपायमाह पारिजाते विष्णुः अनारब्धविशुद्ध्यर्थं कूष्मांडैर्जुहुयाद्घृतम् गां दद्या-
त्पंचगव्याशी ततः शुध्यति सूतकी ततः शुध्यतीति पुनरुक्तिर्विवाहाद्युपयोगि पाकपरिवेषणादावपि शुद्धिज्ञापनार्था गां पयस्वि
नीं दद्यात् संकटे समनुप्राप्ते सूतके समुपस्थिते कूष्मांडीभिर्घृतं हुत्वा गां च दद्यात्पयस्विनीम् चूडोपनयनोद्वाहप्रतिष्ठादिक-
माचरेत् यदैव सूतकप्राप्तिस्तदैवाभ्युदयक्रियेति संग्रहोक्तेः एवं शुद्धिपूर्वकं विवाहाद्यनुष्ठाने तदंगत्वेन संकल्पितान्नभोजनेन
दोष इति बृहस्पतिनोक्तम् विवाहोत्सवयज्ञेषु त्वंतरा मृतसूतके पूर्वसंकल्पितान्नेषु न दोषः परिकीर्तित इति मृतसूतकमध्ये

विवाहाद्यनुष्ठाने उक्तशुद्धिपूर्वकमारब्धे इत्यर्थः नांदीश्राद्धोत्तरं सूतकादौ विवाहारंभोत्तरमपि संकल्पितान्ने विशेषः षड्विंशन्म
ते पूर्वान्नं पूर्ववत् परैरन्नं प्रदातव्यं भोक्तव्यं च द्विजोत्तमैरिति विवाहादिमध्ये सूतकादिप्राप्तावित्यर्थः पूर्वसंकल्पितान्नभो-
जनसमये सूतकादौ तु विशेषस्तत्रैव भुंजानेषु तु विप्रेषु त्वंतरा मृतसूतके अन्यगेहोदकाचांताः सर्वे ते शुचयः स्मृताः इति भोक्तृ-
भिर्भुक्तशेषस्त्याज्यः पक्वशेषः सूतकीभिर्भोक्तव्य इत्याशयः कन्याया रजोदर्शने तु विवाहात्पूर्वं जाते विवाहयोग्यतासिद्ध्यर्थं
उपायमाहाश्वलायनः पिता कृत्स्नपुण्यं गणयेदादितः सुधीः दानावधि गृहे यत्नात्सा लयेच्च रजोवर्त्ती दद्यात्तद्ददतु संख्या
गाः शक्तः कन्यापिता यदि दातव्यैका पि यत्नेन दाने तस्या यथाविधि दद्याद्वा ब्राह्मणेष्वन्नमतिथिभ्यः सदक्षिणम् तस्यातीर्त्तु
संख्येषु वराय प्रतिदापयेत् उपोष्य त्रिदिनं कन्या रात्रौ पीत्वा गवां पयः अदृष्टरजसे दद्यात्कन्यायै रत्नभूषणं तामुद्वहन्वरः
श्चापि कूश्मांडैर्जुहुयाद्द्विज इति तस्याः कन्याया दाने कर्त्तव्ये यथाविधि सुवर्णशृंगादि गोदानविधिनेत्यर्थः वरायेति उक्तप्र-
काराणामन्यतमेन दाता कन्यायोग्यो भवतीत्यर्थः उपोष्येति श्लोकेन दृष्टरजस्ककन्याया उपवासस्त्रयां तेगव्यपयःपानपूर्वं
कं अदृष्टरजसे कुमार्यै सरत्नभूषणदानेन विवाहयोग्यतोच्यते तामुद्वहन्निति वरस्य कूश्मांड होमेन तदुद्वाहयोग्यतेति बोध्यं
होमकाले रजोदर्शने तु यज्ञपार्श्वः विवाहे वितते यज्ञे होमकाल उपस्थिते कन्यामृतुमतीं दृष्ट्वा कथं कुर्वंति याज्ञिकाः स्नापयि

त्वात्तु तांकन्यामर्चयित्वायथाविधि युंजानामाहुतिंहुत्वा ततस्तंत्रं प्रवर्तयेति युंजानेतिमंत्रस्तैत्तिरीयशाखायांप्रसिद्धः यदा
तु दातृभावेन रजोदर्शनंततस्त्वयंवरं वरयेत् सत्यपिवारजसिकंचित्कालंजीवत्स्वपि दातृषु तान् प्रतीक्ष्य स्वयंवरंवरयेत् तद्विशे
षमाह मनुः त्रीणिवर्षाण्युदीक्षेतकुमार्यृतुमतीसती ऊर्ध्वंतुकालादेतस्माद्विंदेतसदृशंपतिं अदीयमानाभर्त्तारमधिगच्छेद्य-
दिस्वयम् नैनः किंचिदवाप्नोति नचयंसाधिगच्छतीति अदीयमानादातृभावात् दात्रोपेक्षणाद्वेतिमंतव्यं सायंभर्त्तारमधिग
च्छति सोपिनैनोधिगच्छतीतिव्याख्यातंमाधवेन अथप्रतिकूलविधिः कृष्णभट्टीये वधूवरार्थंघटितेषुनिश्चितेवरस्य
गेहेप्यथकन्यकायाः म्रियेतकश्चिन्मनुजोथनारी तदानकुर्युःखलुमंडनंते वाङ्निश्चयेकृतेपश्चात्सितरौनिधनंगतौ तयोस्त
त्प्रतिकूलंस्यान्नान्येषांतु कदाचन वृद्धवसिष्ठः वरवध्वोः पितामातापितृव्यश्चसहोदरः एतेषांप्रतिकूलंस्यान्महाविघ्
प्रदंभवेत् पितापितामहश्चैवमाताचैवपितामही पितृव्यःस्त्रीसुतोभ्राताभगिनीचाविवाहिता एभिरेवविपन्नैश्चप्रतिकू
लंबुधैः स्मृतम् अन्यैरपिविपन्नैस्तुकेचिदूचुर्नतद्भवेत् मांडव्यः वाग्दानानंतरंमातापिताभ्राताविपद्यते विवाहोनैवकर्त्त-
व्यः स्ववंशहितमिच्छता अथसंकटेप्रवृत्तिप्रकारमाह मेधातिथिः वाग्दानानंतरंयत्रकुलयोः कस्यचिन्मृतिः तदासंवत्सरादू
र्ध्वंविवाहः शुभदोभवेत् पुरुषत्रयपर्यंतंप्रतिकूलंस्वगोत्रिणाम् प्रवेशनिर्गमौतद्वत्तथामुंडनमंडने प्रेतकर्माण्यनिर्वर्त्यचरेन्ना

भ्युदयक्रियाम् आचतुर्थं ततः पुंसि पंचमे शुभदं भवेत् स्मृतिरत्नावल्याम् पितुरब्दमिहाशौचं तदर्द्धं मातुरेव च मासत्रयं तु भार्याया स्तदर्द्धं भ्रातृपुत्रयोः अन्येषां तु सपिंडानामाशौचं माससंमितम् तदंते शांतिकं कृत्वा ततो लग्नं विधीयते ज्योतिःप्रकाशे प्रतिकूलेपि कर्त्तव्यो विवाहो मासमंतरा शांतिं विधाय गां दत्वा वाग्दानादिन्चरेत्तु नरिति स्मृत्यंतरे प्रतिकूले न कर्त्तव्यं लग्नं यावद्दतुत्रयम् प्रतिकूलेपि कर्त्तव्यं केप्याहुर्बहुसंप्लवे प्रतिकूले सपिंडस्य मासमेकं विवर्जयेत् विवाहस्तु ततः पश्चात्तयोरेव विधीयते ज्योतिःसागरे दुर्भिक्षे राष्ट्रभंगे च पित्रोर्वा प्राणसंशये प्रौढायामपि कन्यायां नानुकूलं प्रतीक्षते अन्यत्रापि दीर्घरोगाभिभूतस्य दूरदेशस्थितस्य च उदासीनस्थितस्यापि प्रतिकूलं न विद्यते संकटे समनुप्राप्ते याज्ञवल्क्येन योगिना शांतिरुक्ता गणेशस्य कृत्वा तां सुसमाचरेत् अकृत्वा शांतिकं यस्तु निषिद्धे सति दारुणे प्रकरोति शुभं कर्म विघ्नस्तस्य पदे पदे वृद्धवसिष्ठः प्रतिकूले तु संप्राप्ते विवाहं नैव कारयेत् अंते दोषविनाशाय कुर्याच्छांतिमिमां शुभाम् श्रिये जात इति श्रियं इदं विष्णुरिति विष्णुं गौरीर्मिमायेति गौरीं त्र्यंबकमिति त्र्यंबकं परं मृत्यो इति यमं पूजयित्वा तिलाज्यं च हुनेदष्टोत्तरं शतम् भूः स्वाहा मृत्युर्नश्यतां स्तुषायै स्करवं वर्द्धतां स्वाहा ततो होमं समाप्याथ गोद्वयं दक्षिणा भवेत् स्मृतिचंद्रिकायां कृते वाङ्निश्चये पश्चान्मृत्युर्मर्त्यस्य गोत्रिणः तदा न मंगलं कार्यं नारी वैधव्यदं ध्रुवमिति वाग्दानानंतरं यत्र कुलयोः कस्यचिन्मृतिः तदा नोद्वाहो नैव कार्यः स्ववंशक्षयदोषत इति

अत्र यद्यपि म्रियते कश्चिदिति मृत्युर्भवति कस्यचिदिति चाविशेषेणोक्तम् तथापि पितामहादीनामिव मातामहादीनामपि मरणस्य प्रतिकूलदोषनिमित्तत्वेन क्वचिदकीर्तनाद् अविवाहिताया भगिन्या इव विवाहिताया मरणस्य तथात्वानुक्तेर्मेधातिथिवाक्ये स्वगोत्रिणामिति चन्द्रिकावाक्ये मर्त्यस्य गोत्रिणा इति च कीर्त्तनात् वध्वा वरस्य वा सगोत्रसपिण्डेषु त्रिपुरुषान्तर्गते मर्त्ये मृते प्रतिकूलदोष-इति मन्तव्यं स्त्रीवरस्य द्वितीयादिविवाहसमपूर्वोढास्तु तस्तस्यां पूर्वोत्पन्नः एतत्सौत्रोपलक्षणम् एवं पितृव्यग्रहणं तत्सुतस्य एवं च वरमारभ्य जनकत्रिपुरुषी जन्यात्त्रिपुरुषी कूटस्थमारभ्य संतानभेदेन त्रिपुरुष्यत्र बोद्धव्या वधूवरयोः समानगृहे तन्मरणे किंचित्कालं प्रतीक्ष्यैव विवाह इति तदानकुर्युरित्यादिशब्दैर्बोध्यते तयोस्तत्प्रतिकूलं स्यादिति कालप्रतीक्षाशान्तिभ्यामसमाधेयो दोषो द्वयोर्युगपन्मरणज इत्यर्थः अत एवोक्तं नान्येषां तु कदाचनेति अन्येषां सपिण्डानां तयोरप्येकैकमरणजस्तु समाधेय इत्याशयः वृत्थवसिष्ठवाक्ये चतुर्णां मरणस्य महाविघ्नस्य महाविघ्नकरत्वकथनं तत्र प्रतीक्षासहिता केवला वा विनायकशान्तिरिति कथनार्थं अत एव तद्विधिवाक्यशेषे शान्त्यकरणे पदे पदे इति विघ्नस्य महत्त्वं प्रदर्शितं एभिरेव विपन्नैरिति कालप्रतीक्षासहितायाः श्रीपूजनादिशान्तेर्निमित्तमेतन्मरणमेवेत्याशयः अत एव वाक्येनैव कर्त्तव्यो निमित्तान्तरमिति व्याख्येयम् एवं वृद्धवसिष्ठवाक्यमपि प्रती-क्षा च सामान्यतः संवत्सरमृतुत्रयं मासमात्रं वेति पक्षत्रयं मेधातिथिवाक्यसहितस्मृत्यन्तरवाक्याद्बोद्धव्यं रत्नावलीवाक्ये तु आशौच

शब्देन प्रतिकूलकृतं विवाहानधिकारमात्रं प्रतीक्षातात्पर्यकं बोद्धव्यम् तत्र पितुर्मरणे अब्दप्रतीक्षायामात्रादिमरणनिमित्ततदर्धादिप्र
तीक्षायाः कल्प्यकल्पनेनोक्तत्वात् पितुर्मरणे संकटतारतम्येन पक्षत्रयम् मातुर्मरणे तदर्द्धमासत्रयं वेति पक्षद्वयं एवं भार्यामरणे मा
समात्रं वेति भ्रातृमरणे पुत्रमरणे च सार्द्धमासं मासमात्रं वेति पक्षद्वयं पितामह्यादिसपिंडांतरमरणे तु मासमेव प्रतीक्षेति व्यवस्था य
द्विगुणवत्तरमातृमरणे ऋतुत्रयप्रतीक्षया परितोषः तदा संवत्सरप्रतीक्षापि कार्या एवं गुणवत्तरभार्यादिमरणे ऋतुत्रयं प्रतीक्षापी
त्याशयेन तयोरपि पक्षयोः सामान्यविध्युपपत्तिः पितृमातृपितृव्यसोदराणां चतुर्णां मरणे उक्तव्यवस्थया प्रतीक्षांते विनायकशांतिः
अन्यमरणे तदंते शांत्यंतरं यदात्वतिसंकटवशेन सर्वत्र निमित्ते मासाधिकप्रतीक्षाया असंभवः तदा तन्मध्येपि किंचित्कालं प्रतीक्ष्यो-
क्तव्यवस्थयान्यतरां शांतिं कृत्वा गां दत्वा पुनर्दानं चरेदिति ज्योतिःप्रकाशवाक्यकृतो विशेषः न तु क्कचिदपि प्रतिकूले पूर्वाशौचादि-
निमित्तेन निवृत्ताशौचस्यापि सद्यो विवाहे प्रवृत्तिरुचिता यथा सगोत्रसपिंडेषु पुरुषत्रयपर्यंतमेव प्रतिकूलस्य निषेधनिमित्तत्वम्-
एवं प्रवेशमुंडनयोर्निर्गममंडननिषेधत्वनिमित्तत्वमपि तेष्वेतावत्पर्यंतमेवेति पुरुषत्रये इति मेधातिथिवाक्यार्थः प्रेतकर्माणीत्युत्त
रवाक्ये तु यद्यपि आचतुर्थमिति संख्यांतरस्योपादानत्वात् प्रेतकर्मनिवृत्तेर्निमित्तत्वस्य आभ्युदयनिषेधस्य नैमित्तिकस्योपादाना
त् पूर्ववाक्यादत्यंतभिन्नविषयता स्फुटैव प्रतीयते तथापि स्वगोत्रिणामाचतुर्थमित्यनुषंगलभ्यार्थसिद्ध्यै तदनंतरपाठः प्रेतकर्माणी

त्तिच प्रेतोद्देशेनविहितानिकर्माण्युच्यंते नतु प्रेतशब्दोद्देशविशिष्टानि तेनसपिंडीकरणोत्तरंमासिकानामपिसंग्रहः तेषामुत्पत्तिवे-
लायां प्रेतोद्देशेनविहितानामपि तच्छब्दोद्देशरहित पुनरावृत्तेर्वाचनिकत्वात् अतएवकात्यायनः निर्वर्त्यवृद्धितंत्रंतु मासिकानिनतं-
त्रयेत् आयातयामंमरणंनभवेत्पुनरस्यत्विति वृद्धिकर्मोत्तरंमासिकानुष्ठाने मृतस्यमरणंआयातयामंभवेत्‌नूतनमिवभवेत् तच्च-
मांगलिककर्मणः पूर्वमृतस्यमांगलिककर्मोत्तरमापद्यमानमनुचितमितिभावः शाट्यायनिरपि सपिंडीकरणादर्वागपकृष्य
कृतान्यपि पुनरप्यपकृष्यंतेवृद्ध्युत्तरनिषेधनादिति एवंच मृतमरणस्यारोपितनूतनत्वेदोषंवदताऽनारोपितनूतनत्वापादकानांसपिं-
डीकरणांतानामाभ्युदयिकोत्तरमनुष्ठानमतिदुष्टमितिज्ञाप्यते मासिकसाहचर्यादेवच सपिंडीकरणांतानामनुष्ठानमपि नात्रनां-
दीश्राद्धदेवतात्वसिद्ध्यर्थमुक्तमासिकानां तदर्थतयाबाधितत्वात् अनिवर्त्यैतियद्यपि प्रेतकर्मभिः सहाभ्युदयक्रियायाः मंगलपरं-
परायाःसमानकर्तृकत्वंप्रतीयते तथापितदसति कर्त्रंतरे मुख्येसति तु प्रेतकर्मस्रुप्रयोजककर्तृतामादायोपपादनीयम् इत्थमेवहिव
ध्वंजलावुपस्तीर्यभ्राताभ्रातृस्थानोवाद्विर्लाजानावपतीतिसूत्रे वृत्तिकृदादिभिरुक्तं तदुपपाद्यते विवाहहोमेउपस्तरणस्यवरकर्तृकत्वं
लाजावापस्यभ्रात्रादिकर्तृकत्वंविच्छिन्नसंधानार्थंतु तस्मिन्‌लाजहोमस्यापिवरकर्तृकत्वमितिवदद्भिः एवंनांदीश्राद्धदेवतात्वसिद्ध्य
र्थंसपिंडीकरणापकर्षपरत्वेन पराभिमतवचनेपि समानकर्तृकत्वमित्यमेवस्वीकार्यम् तद्यथाशाट्यायनिः प्रेतश्राद्धानिसर्वाणिस

पिंडीकरणंतथा अपकृष्यापिकुर्वीतकर्तानांदीमुखंततइति तथालघुहारीतोपि भ्राता वाभ्रातृपुत्रोवासापिंडःशिष्यएववा सहपिं-
डक्रियांकृत्वाकुर्यादभ्युदयंततइति मृतस्यकन्यादानेहितस्यज्येष्ठकनिष्ठौभ्रातरावधिकारिणौकन्यायाःपितृपितामहभ्रातृभावात्सं-
भवतः पितामातामहोभ्रातासकुल्योजननीतथा कन्याप्रदःपूर्वनाशेप्रकृतिस्थःपरस्परइतियाज्ञवल्क्यवचनात् तस्यसपिंडीकर
णंतुकनिष्ठस्यैवाधिकारोनज्येष्ठस्य नपुत्रस्यपितादद्यान्नानुजस्यतथाग्रजः अपिस्नेहेनकुर्यातांसपिंडीकरणंविनेतिसपिंडीकरण-
स्यतंप्रतिविशिष्यनिषेधात् नचेदंशास्त्रंशास्त्रांतरावगतकालनियमकर्तृनियमयोर्बाधंकर्तुमिष्टेप्राप्तेकर्मण्युभयविधानेवाक्यभेदात्
अतोज्येष्ठस्यसपिंडीकरणेप्रयोजककर्तृकंकनिष्ठस्यमुख्यकर्तृतामंगीकृत्यैवोक्तवचनयोःसमानकर्तृकत्वमुपपादनीयम् एवंचान
योर्वचनयोर्देवतात्वसिद्धिप्रयोजनासंकीर्तनाद्विधेयार्थैक्याच्चमूलैक्यलाघवानुरोधेन प्रेतकर्माण्यनिर्वर्त्येतिकृष्णभट्टीप्रयोगोदाहृत
वचनार्थपरत्वंस्वीकर्तुमुचितं यदिपरंमातामहसपिंडीकरणापकर्षोसगोत्रविषयोनेवंसिद्ध्येदितितथानस्वीक्रियतेश्रीमद्भिर्मास्वी
कुर्वंतु नतुस्वकृतैतद्वाक्यव्याख्यावशेनानेकाभियुक्तोदाहृतस्यसकलदाक्षिणात्यप्रभृत्यनेकशिष्टाचारसंवादिनःप्रेतकर्माण्यनिर्व-
र्त्यैतिवचसोनिर्मूलत्वमर्थांतरकल्पनंचोक्तशिष्टाचारस्यवाप्रामाण्यकल्पनंप्रामाणिकैःस्वीकर्तुमुचितम् आस्तांवचनकथा अस्मिता
वत्प्रांत्यभिन्नशिष्टानांसपिंडदाहप्रभृतिपुनर्मासिकांतेप्रेतकर्माभावेमांगलिककर्मोतारंभाचारः सपिंडेषुसंमताचतत्सतांश्रीमता

मपितन्मूलंनविद्मःइतिवक्ता जनपदधर्मोग्रामधर्मोश्चतान्विवाहेप्रतीयादितिगृह्यसूत्रकारैरितीतराचाराणामादरंवदद्भिरस्यानाद
रःकृतइतिकथमिवनिर्धारितम् एवंचनांदीश्राद्धदेवतात्वयोग्यस्यापिसपिंडीकरणापकर्षोमांगलिककर्मानुरोधेनसिद्धिः तथाहि
पितामहेप्रपितामहेअकृतसपिंडनेसतिपितरिमृते औचित्येनतयोःसपिंडीकरणोत्तरंपितुःसपिंडीकरणकर्तव्यतायांप्राप्तायामपिय
दातथानुष्ठानेनपितुःसपिंडीकरणकालातिक्रमोभवतितदान्यायतःकालातिक्रमेण तथैवतत्कर्तव्यतायांप्राप्तायांवचनेनाकृतसपिंडी
करणाभ्यामपिताभ्यांपितुःसपिंडीकरणंकर्त्तव्यतयाविहितं यथाहकात्यायनः असंस्कृतौनसंस्कार्यौपूर्वौपौत्रप्रपौत्रकैः पितरंत
त्रसंस्कुर्यादितिकात्यायनोब्रवीत् पापिष्ठमपिशुद्धेनशुत्धंपापकृतापिवा पितामहेनपितरंसंस्कुर्यादितिनिश्चयइति असंस्कृतौअ
कृतसपिंडीकरणौ पूर्वौपितामहप्रपितामहौ पापिष्ठंअकृतसापिंड्यंपितरं शुद्धेनकृतसापिंड्येन पापकृताअकृतसापिंड्येनवापि
तामहेनसहशुद्धंनिवृत्तप्रेतावस्थंकुर्यादित्यर्थः एवंकृतेदर्शश्राद्धमपिताहशाभ्यांसहकर्तव्यमित्यपितेनैवोक्तं पितुःसपिंडतांकृत्वाकु
र्यान्मासानुमासिकमिति एवंचदर्शश्राद्धविकृतित्वान्नांदीश्राद्धेपिताहशयोर्देवतात्वसंभवेपिमांगलिकविवाहाद्यनुरोधेनतयोःसपिं
डीकरणंकृत्वैवमांगलिकंकर्मकार्यम् तयोश्चतुःपुरुषांतरगतत्वात् अतएवशुभागमएवसपिंडीकरणापकर्षनिमित्तत्वेनकाला
दर्शोपव्यते एकादशेह्नद्वादशेह्निहित्रिपक्षेवात्रिमासिवा षष्ठेवैकादशेवाब्देसंपूर्णेवाशुभागमे सपिंडीकरणस्येत्थमष्टौकालाःप्रकीर्ति

ताः साग्नौ कर्तव्यं भावाद्यौ पितौ सामावनंतरः अनग्नेस्तु द्वितीयाद्याः सप्तकालाः प्रकीर्तिताइति अनंतरं स्त्रिपक्षइतिशुभस्यविवाहा
देरागमउपस्थितेसतीतिचतत्रैवव्याख्यायतन्मूलवाक्योदाहरणंचेत्थंकृतंमहाभारते सपिंडीकरणंकुर्याद्यजमानस्त्वनग्निमान् इत्यु
पक्रम्य एकादशेपिवामासिमंगलेस्यादुपस्थितइति अत्रचशुभमंगलशब्दाभ्यांविवाहाद्येवोक्तमितिप्रतीतेर्ननांदीश्राद्धप्रतीतिःनत
रांतद्देवतात्वस्येतिकृतबुद्धयएवंविदांकुर्वंतु नचशुभमंगलशब्दौअंगभूतनांदीश्राद्धलक्षकौप्रधानवाचिनःशब्दस्यांगलक्षकतायाः
अन्याय्यत्वाददृष्टत्वाच्चशक्यतेतुवक्तुंशाट्यायनिवाक्येनांदीश्राद्धमुखग्रहणंविवाहाद्यारंभपरंसपिंडीकरणांतमपकृष्यविवा-
हाद्यारंभंकुर्वीतेत्यर्थः मूलश्रुतिकल्पनालाघवात् चरुंनिर्वपेत् पशुमालभेतपूतिकानभिषुणुयात् भक्षंप्रयच्छेतेत्यादौअंगवा
चिनःशब्दस्यप्रधानलक्षकतायादृष्टत्वाच्चनांदीश्राद्धंविवाहादावितिनांदीश्राद्धस्यतदारंभत्वेनप्रसिद्धेश्चसत्यपिदेवतात्वसिध्य-
र्थापकर्षस्यशास्त्रार्थत्वेमातामह्याःसपिंडीकरणस्यनापकर्षः तस्यानांदीश्राद्धदेवतात्वाभावात् प्रकृतिभूतपार्वणएवगृह्यसूत्र
गृह्यपरिशिष्टेषुनिर्गुणपित्रादीनांदेवतात्वावगमेनसपत्नीकत्वेनगुणस्यापिदेवतानुप्रवेशासंभवात् स्विष्टकृतेसमवद्यतिपा-
त्नीवंतंगृह्णातीत्यादौचतुर्थ्याद्यवगतदेवतात्वस्यगुणस्यगुणिनंप्रतिनित्यसापेक्षत्वाद्विभवति मांत्रवर्णिकगुणिनोऽग्न्यादेर्देव-
तानुप्रवेशः नभवतिचयदग्नयेचेतिचतुर्थ्याद्यवगतदेवतात्वस्यगुणिनोगुणितंप्रतिनित्यसापेक्षत्वाभावेनगुणस्यज्योतिष्ट्वादेरत्र

दनुप्रवेश इति प्रसिद्धम् यत्तु नयोषिद्भ्यः पृथग्दद्यादवसानदिनादृते स्वभर्तृपिंडमात्राभ्यस्तृप्तिरासां यतः स्मृतेति वचनात् सपत्नी-
कानां देवतात्वमिति तद्विस्मयकरं तद्धिताद्विरहितास्यार्थवदस्य बृहस्पतेर्वा एतदन्नं पत्नीवा इति तद्देवतायामप्रामाण्यात् येनत्वाम
त्रान्विनि पिंडदानमंत्रेणान्येषामनुचराणामिव पत्न्या अपि प्राप्तस्यात्रांलाभस्य तदालंबनत्वसंभवाच्च यद्यपि दाक्षिणात्याचारवशेन-
सपत्नीकत्वविशिष्टपित्राद्युद्देशः पार्वणश्राद्धे प्रामाणिकस्तथापि शक्यते वक्तुं यथाप्रस्तरयागस्योद्देशेने ष्टदेवतासंस्कारस्य देवेभ्य इ
त्युद्देशोपि प्रयाजादिदेवतानां संस्कारस्य देवेभ्य आज्यपेभ्य इत्युद्देशः प्रयाजादिदेवतानां समिदादीनामेव देवतात्वं देवाज्यपत्वगुणसं
कीर्तनं त्वदृष्टार्थं नतु तस्य देवतानुप्रवेशः इष्टदेवतासंस्कारत्वविघातापत्तेः तथाऽत्रापि सपत्नीकत्वसंकीर्तनमदृष्टार्थमित्युचितं
तत् माहेंद्रग्रह इंद्रस्या देवतात्ववत्सपत्नीकपितृदेवत्येश्राद्धे केवल नामदेवतात्वेनजीवन्मातृकमृतपितृकस्यामाश्राद्धाननुष्ठानाप
त्तेः अदृष्टार्थगुणं तु यादेवतां विहायापि संभवति नित्यानुष्ठानं अस्तु वादेवतानुप्रवेशोप्यस्य तथापि कालादर्शे मासिकदार्शिकयो-
र्भेदानुष्ठानसिध्यै देवताभेदप्रदर्शनावसरे पितृपितामहयोरुभयोरन्यतरस्य मृतभार्यात्वे सपत्नीकदेवतात्वयोग्यतादशायामेव सप-
त्नीकानां देवतात्वकथनाज्जीवन्मातृकैर्मृतपितृकैः केवलपित्राद्युद्देश्यकश्राद्धानुष्ठानान्मृतोभयैश्च सपत्नीकतदुद्देशेनैव तदनुष्ठा
नाच्च मातॄणां देवतात्वयोग्यतादशायामेव सपत्नीकानां देवतात्वमिति स्वीकर्तव्यं ततश्च मृतपितृकेण देशांतरमृताहिताग्निमातृ

स्थि प्रतीक्षांकुर्वता यथा केवलपित्राद्युद्देशेन दर्शश्राद्धमनुष्ठेयं तथा मातामह्या और्ध्वदेहिकाभावेपि केवलमातामहाद्युद्देशेन तस्यां
जीवत्यामेव नांदीश्राद्धसंभवात् तदनुरोधेनापि मातामह्या और्ध्वदेहिकप्रतीक्षावोचितेतिज्ञेयम् ननु मृतयावस्वादिभावगतयासा
पत्नमातामह्या सपत्नीकत्वगुणसंभवे किमिति केवलानां देवतात्वमिति शंक्यं अन्वष्टकासु वृद्धौ च प्रतिसंवत्सरं तया अत्र मातुः पृथक्
श्राद्धमन्यत्र पतिना सहेतिज्ञाता तपस्मृतौ स्वेन भर्त्रा समं भुंक्ते माता श्राद्धेषु सुधासमम् पितामही च स्वेनैव स्वेनैव प्रपितामहीति बृह
स्पतिस्मृतौ च श्रुतस्य मात्रादिशब्दस्य सापत्नमात्रादिगौणत्वान्मुख्ये संभवति गौणत्वस्यान्याय्यत्वाद् अमावास्या श्राद्धादौ सापत्नमा
त्रादेर्देवतानुप्रवेशाभावस्य श्राद्धहेमाद्रिणोक्तत्वादित्यलमतिप्रसंगेन अथ विवाहभेदाः तत्र मनुरुद्देशपूर्वकं तत्क्रमेण लक्ष-
णमाह ब्राह्मो दैवस्तथैवार्षः प्राजापत्यस्तथासुरः गांधर्वो राक्षसश्चैव पैशाचश्चाष्टमः आच्छाद्य चार्हयित्वा च श्रुतशीलवते स्व
यम् आहूय दानं कन्याया ब्राह्मो धर्मः प्रकीर्तितः यज्ञे तु वितते सम्यगृत्विजे कर्म कुर्वते अलंकृतसुतादानं दैवं धर्मं प्रचक्षते एकं गो
मिथुनं द्वे वा वरादादाय धर्मतः कन्याप्रदानं विधिवदार्षो धर्मः स उच्यते सहोभौ चरतां धर्ममिति यश्चानुभाष्य तु कन्याप्रदानमभ्यर्च्य
प्राजापत्यो विधिः स्मृतः अत्र विशेषं पारिजाते भगवान् अन्येष्वपि विवाहेषु धर्मस्य चरणं सह यद्यप्युक्तं तथाप्यत्र विशेषोक्तिर्गृ-
हाश्रमात् आश्रमांतरसंप्राप्तिनिषेधार्थेति गम्यते न चात्र तस्यां जीवत्यां विवाहस्य परिग्रहः आश्रमांतरयोगो वा मृतायां भवतस्तु

ताविति अन्येतुपुत्रादावनभिसाध्येषु साहित्यनियमार्थासेति जातिभ्यो द्रविणंदत्वा कन्यायाश्चस्वशक्तितः कन्याप्रदानंस्वच्छंद्याद्
दासुरोधर्मउच्यते इच्छयान्योन्यसंयोगः कन्यायाश्चवरस्यच गांधर्वः सइतिज्ञेयो मैथुनेकामसंभवः हत्वाछित्वाचभित्वाच क्रोशंतीं
रुदतींगृहात् प्रसह्यकन्याहरणंराक्षसोविधिरुच्यते सुप्तांमत्तांप्रमत्तांवा होरात्रौयःप्रयच्छति सपापिष्ठो विवाहानांपैशाचःप्रथि
तोष्टमः आर्षोगोमिथुनंदानंचकन्यार्हणंनतुतावताकन्याविक्रयेणनिंद्यत्वमित्यपिमनुनैवोक्तम् आर्षेगोमिथुनंशुल्कंकेचिदाहु
र्मृषैवतदित्युपक्रम्य अर्हणंतत्कुमारीणामानृशंस्यंहिकेवलमिति तद्गोमिथुनंआनृशंस्यंअनिंदितम् किंतुतत्कुमारीणामर्हणंपू
जनमित्येवमाचारमदनरत्नेव्याख्यातम् एषांव्यवस्थामाहमनुः षडानुपूर्व्याविप्रस्यक्षत्रस्यचतुरोवरान् विट्शूद्रयोस्तुतानेवविद्या
द्धर्म्यानराक्षसान् तत्रब्राह्मादीन्गांधर्वान् ब्राह्मणस्यधर्म्यान् धर्मादनपेतान्विद्यात्क्षत्रस्यआसुरगंधर्वराक्षसपैशाचान् वैश्यशू
द्रयोराक्षसवर्जितान्आसुरगंधर्वपैशाचानिति व्याख्यातंमदनपारिजाते एषामपिप्राशस्त्यव्यवस्थामाहमनुः चत्वारोब्राह्मणास्त्वा
द्याःशस्तागांधर्वराक्षसौ राज्ञस्तथासुरोवैश्येशूद्रेचांत्यस्तुगर्हितइति नारायणवृत्तिकारस्त्वाह पूर्वेषुचतुर्षुपूर्वःपूर्वःप्रशस्तःउत्तरेषू
त्तरोत्तरःपापीयान् तत्रपूर्वोब्राह्मणस्येतरयोःप्रतिग्रहाभावात् आर्त्विज्याभावाच्च गांधर्वःक्षत्रियस्यपुराणेदृष्टत्वात् राक्षसश्चतत्
स्यैवयुद्धसंयोगात् आसुरस्तुवैश्यस्यधनसंयोगात् इतरेत्रयोनियताइतित्रयआर्षप्राजापत्यपैशाचाः अत्राद्येमनुवाक्येषण्णांधर्म्य

त्वंभार्यात्वजनकत्वं द्वितीयेत्वासुरादेः सत्यपिभार्यात्वजनकत्वेप्रत्यवायजनकत्वमप्राशस्त्यम् यद्यपिवृत्तिकारेणत्रयोनियताइतितुल्यवदवि
शेषेणोक्तं तथापिपैशाचेप्रत्यवायाधिक्यंपापिष्ठत्वाद्युक्तेस्तदाशयत्वात् वृत्तिकृताचस्पष्टंतत्कथनात् विवाहांतरासंभवेप्रत्यवायाधिक्य
मंगीकृत्यापिप्रवृत्तम् क्षत्रियादिप्रतीतस्यभार्यात्वजनकत्वाभ्युपगमात् यथाहमाधवः अन्यविवाहालाभेक्षत्रियादीनांपैशाचमप्यनु
जानातिवत्सः सर्वोपायैरसाध्यास्यात्कन्यापुरुषस्ययाा चौर्येणापिविवाहेनसाविवाह्यारहःस्थितेति इतिचौर्येणनीतापिविवाहहो
माभावेततोपहृत्याऽन्यस्मैदेयेतिमाधवीयेवसिष्ठः बलादपहृताकन्यामंत्रैर्यदिनसंस्कृता अन्यस्मैविधिवद्देयायथाकन्यातथैवसेति अ
स्तिचगांधर्वादिषुचतुर्ष्वपिपरिग्रहोत्तरंहोमविधिर्गृह्यपरिशिष्टे गांधर्वासुरपैशाचाविवाहाराक्षसश्चयः पूर्वंपरिग्रहंस्तेषांपश्चाद्धो
मोविधीयतइति मंत्रैर्यदिनसंस्कृतेतिसप्तमपदादिक्रमेणमंत्रांतामंत्राविवक्षिताः तत्रैवभार्यात्वोत्पत्तेरितिमाधवः धर्म्यविवाहफ-
लंदुष्टविवाहजनितप्रत्यवायफलंचाहमनुः दशपूर्वान्परान्वंश्यानात्मानंचैकविंशकम् ब्राह्मीपुत्रः सुकृतकृन्मोचयत्येनसःपितॄन्
दैवोढायाःसुतश्चैवसप्तसप्तपरावरान् आर्षोढायाःसुतस्त्रींस्त्रीषट्कायोढजःसुतः ब्राह्मादिषुविवाहेषुचपूर्वशः ब्रह्मवर्चस्विनः
पुत्राजायंतेशिष्टसंमताः इतरेष्ववशिष्टेषुनृशंसानृतवादिनः जायंतेदुर्विवाहेषुब्रह्मधर्मद्विषःसुताइति ब्राह्मादिषुविवाहेषुवाग्दा
नोत्तरमद्भिर्दानोत्तरंवावरमरणेवसिष्ठः अद्भिर्वाचाचदत्तायांम्रियेतोर्ध्वंवरोयदि नचमंत्रोपनीतास्यात्कुमारीपितुरेवसेति वाग्दानोत्तरंदेशां

२०७

तरगमनेतु अपरार्केनारदः प्रतिगृह्यतुयःकन्यांवरोदेशांतरंव्रजेत् त्रीनृतून्समतिक्रम्यकन्याऽन्यंवरयेद्वरमिति एतच्चकन्यायैशुल्क
दानाभावे शुल्कदानेतुकात्यायनः प्रदायशुल्कंगच्छेद्यःकन्यायाःस्त्रीधनंतथा धार्यासावर्षमेकंतुदेयाऽन्यस्मैविधानतइति वर्षोत्तरमिति
शेषः यत्तुवसिष्ठः कन्यायांदत्तशुल्कायांम्रियतेयदिशुल्कदः देवराय प्रदातव्यायदिकन्यानुमन्यतेइति तद्युगांतरीयक्षेत्रजोत्पत्त्यनुमति
विषयं अनेकेभ्योवाग्दानेपिचंद्रिकायाम् अनेकेभ्योहिदत्तायामनूढायांतथैवच पूर्वागतश्चसर्वेषांलभेताद्यवरस्तुताम् पश्चाद्वरेणय
द्दत्तंतस्याःप्रतिलभेतसइति सर्वेषांतुल्यत्वेआद्यवरएवलभेत तल्लाभासंभवनिर्णयेइतरेषांमध्येयएवपूर्वागतःसएवलभेतेत्यर्थः आद्य
स्यदोषवत्त्वेपरस्यगुणवत्त्वेचपरस्मैदेया कुलशीलविहीनस्यपश्चाद्विपतितस्यच अपस्मारिविधर्मस्यरोगिणांवेषधारिणाम् दत्ताम
पिहरेत्कन्यांसगोत्रोढांतथैवचेतिवसिष्ठोक्तेः दत्तामपिहरेत्पूर्वाच्छ्रेयांश्चेद्वरआव्रजेदितियाज्ञवल्क्योक्तेश्च पश्चाद्वाग्दानोत्तरपतितस्ये
त्यर्थः वरस्यदोषाभावेवाग्दत्तामप्रयच्छन्दंड्यः कन्यायाश्चापस्मारादिमहादोषसत्त्वेतमनाख्यायप्रयच्छन्दंड्यइत्यप्याहयाज्ञवल्क्यः
सकृत्प्रदीयतेकन्याहरंस्तांचोरदंडभागिति अनाख्यायददन्दोषंदंड्यउत्तमसाहसमितिच दोषमनाख्यायेत्यन्वयः उत्तमसाहसंत्तेनैवो
क्तं साशीतिपणसाहस्रोदंडउत्तमसाहसइति अधर्म्येषुविवाहेषुभोजनादिनिषेधः तदतिक्रम्यप्रायश्चित्तंचोक्तंपारिजातेत्रिकांड्या
म् अधर्मेषुविवाहेषुतांबूलमनुमोदनम् भोजनंवाहनंचैववर्जयेत्सर्वथाद्विजः आचरेदुपवासःस्याद्गांधर्वेचत्रिरात्रकं राक्षसेचैवपैशा

चेच्चरेच्चांद्रायणंतथेति इतिविवाहाष्टकगतविशेषनिर्णयः अथपरिवेत्त्रादिनिर्णयः तल्लक्षणंमनुः दाराग्निहोत्रसंयोगंकुरुते-
योग्रजेस्थिते परिवेत्तासविज्ञेयःपरिवित्तिस्तुपूर्वजइति स्मृत्यंतरे ज्येष्ठायांयद्यनूढायांकन्यायामूह्यतेनुजा यासाग्रेदिधिषुर्ज्ञेयापूर्वा
तुदिधिषुस्मृतेति परिवेत्त्रादिस्वरूपकथनपूर्वकं तत्प्रायश्चित्तंहारीतः ज्येष्ठेनिविष्टेकनीयान्निविशमानःपरिवेत्ताभवति पूर्वःपरिवि
त्तिः परिवेदिनीकन्यापरिदायीदातापरियष्टायाजकः तेसर्वेपतिताःसम्यक्संवत्सरंप्राजापत्येनकृच्छ्रेणयाजयेयुरिति एतदकामतः
पित्राद्यनुज्ञातोद्वाहविषयम् कामतःपित्रादिदत्तोद्वाहेतुमानवंत्रैमासिकम् अज्ञानतःपित्राद्यदत्तोद्वाहेयाज्ञवल्कीयंव्रतंचतुष्ट
यम् उपपातकशुद्धिःस्यादेवंचांद्रायणेनवा पयसावापिमासेनपराकेणाथवापुनरिति एवमितिगोवधप्रायश्चित्तातिदेशः अज्ञानतः
पित्रादिदत्तोद्वाहेतुयमः कृच्छ्रोद्वयोःपरिवेषःकन्यायाःकृच्छ्रएवतु अतिकृच्छ्रंचरेद्दातायष्टाचांद्रायणंचरेदिति प्रायश्चित्तंतुपरिवि-
दानःकृच्छ्रातिकृच्छ्रौचरित्वातस्मैदत्वापुनर्निविशेततांचैवोपयच्छेदिति परिविदानइतिपरिवेत्तुरेवसंज्ञा तस्मैज्येष्ठायब्रह्मचर्याल्हतस्मै-
क्षयंनिवेद्यपुनरुद्वहेत्तामित्येतदुक्तं तामेवेतिव्याचष्टेविज्ञानेश्वरः तथाग्रेदिधिषुपत्यादेरपिविशेषंवसिष्ठः अग्रेदिधिषुपतिःकृच्छ्रंद्वा
दशरात्रंचरित्वानिविशेततांचैवोपयच्छेतदिधिषुपतिः कृच्छ्रातिकृच्छ्रौचरित्वाज्येष्ठायामन्येनोढायांपश्चात्तामेवोद्वहेत् तस्मैकनीयस्याः
पूर्वतोज्येष्ठांदत्वाऽन्यामुद्वहेतेतिव्याख्यातंपारिजातादौ एवंनिर्णीतपरिवेदनदोषस्यापवादमाहयमः पितृव्यपुत्रान्सापत्नान्परपु

त्रांस्तथैवच दाराग्निहोत्रधर्मेषुनदोषःपरिवेदनेइति परपुत्रादत्तकादयइतिपारिजातः देशांतरस्थान्क्लीबांश्चतथाकुष्ठषंढानपि
वेश्यातिसक्तपतितशूद्रतुल्यातिरोगिणः जडमूकांधबधिरकुब्जवामनखेलकान् अतिवृद्धानभार्यांश्चकृषिसक्तान्नृपस्यच धनवृ
द्धिप्रसक्तांश्चकामतःकारिणस्तथा कुहकान्मत्तचोरांश्चपरिविंदन्नदुष्यतीति खेलकोभग्नपादद्वयः अभार्यान्नैष्ठिकब्रह्मचारिणः
कामतःकारिणः विवाहादिच्छयानिवृत्ताइतिव्याख्यातंपारिजाते देशांतरगतज्येष्ठसोदरविषयेप्रतीक्षावधिमाहवसिष्ठः अ
ष्टौद्वादशवर्षाणिज्येष्ठभ्रातरमनिविष्टमप्रतीक्षमाणःप्रायश्चित्तीभवतीति द्वादशेतिमुख्यःपक्षः द्वादशैवतुवर्षाणिश्रेयान्धमार्थ-
योगतः न्याय्यःप्रतीक्षितुंभ्राताश्रूयमाणःपुनःपुनरिति अत्राप्यपवादंकार्ष्णाजिनिः उन्मत्तःकिल्बिषीकुष्ठीपतितःक्लीबएव-
वा राजयक्ष्मामयावीचनन्याय्यःस्यात्प्रतीक्षितुमिति कन्याविषयेप्युक्तदोषापवादंगर्गः एकमातृप्रसूतानांकन्यानांपरिवेदने दो
षःस्यात्सर्ववर्णेषुनदोषोभिन्नमातृष्विति वृद्धमनुः विवाहेनाधिकारेणज्येष्ठकन्योत्थितायदा तदनुज्ञांविनाचापिकनिष्ठामुद्वहे-
त्तदेति अन्यत्सर्वंपरिवेदनोक्तमनुसंधेयमितिपारिजातः इतिपरिवेत्तादिनिर्णयः अथमंडपादिनिर्माणंवसिष्ठः षोडशार
त्निकंकुर्याच्चतुर्द्वारोपशोभितम् मंडपंतोरणैर्युक्तंतत्रवेदिंप्रकल्पयेत् अष्टहस्तंतुरत्नयेन्मंडपंवाद्विषट्करमिति अन्यत्रतु मंगलेषुच
सर्वेषुमंडपोगृहमानतः कार्यःषोडशहस्तोवान्यूनहस्तोदशावधिः स्तंभैश्चतुर्भिरेवात्रवेदीमध्येप्रतिष्ठितेति पारिजातेनारदः हस्तो-

च्छ्रितांचतुर्हस्तैश्चतुरस्रांसमंततः स्तंभैश्चतुर्भिःसुश्लक्ष्णांवामभागेतुसद्मनि समांचैवचतुर्दिक्षुसोपानैरतिशोभिताम् प्रागुदक्प्र
वणारंभांस्तंभैर्हंसशुकादिभिः विचित्रैर्णांकितैःकुंभैर्विहितैस्तोरणांकुरैः भृंगारपुष्पनिकरैर्वर्णकैःसमलंकृताम् विप्राशीर्वचनैःपुण्यै
स्त्रिभिर्दीपैर्मनोरमाम् वादित्रगीतनृत्याद्यैर्हृदयानंदिनींशुभाम् एवंविधामारुरुक्षेन्मिथुनंसाग्निवेदिकामिति गहमानतइतिमहतिगृ-
हेमहान्मंडपः न्यूनेन्न्यूनइत्यर्थः दशावधिरितिन्यूनतायांदशसंख्यावधिरित्यर्थः अतोवसिष्ठोक्तोष्टहस्तपक्षोऽत्यंतापद्विषयः साग्निवेदि
कामितिदंपत्योरारोहणात्पूर्वंहोमोपयोगिनामग्न्यादीनामुपकल्पनंकार्यमित्याशयः कृष्णभट्टीयेपक्षांतरं कन्याहस्तैःसप्तभिःपंचभि
र्वाकार्यावेदिःकूर्मपृष्ठोन्नतावा हर्म्येरम्येनिर्गमाद्वामभागेजायापत्योराशिषट्कंभयुक्ता विवाहर्क्षेशुभेदिनेवेदिःकार्यासमंडपेति त
त्रैवविशेषांतरम् नववित्रिषष्ठोनववारकःशुभोनवर्णकेनैवविवाहमंडपेइति नववारकोंऽकुरार्पणमितितत्रैवव्याख्यातम् वर्णकेनैवाऽनु
कल्पतयामंडपनिर्माणमपिनवमादिदिनेनकार्यम् मुख्यकल्पेनतन्निर्माणंतुतेषुदिनेषुकृतरांनकार्यमितितदाशयः विवाहार्थेमंडपोव
र्णकेनैवक्रियमाणोनशुभोऽन्यार्थस्तुवर्णकेनैवक्रियमाणोपिशुभइत्यन्ये अथकन्यायाजन्मकालीनग्रहादिसूचितवैधव्यपरिहारो-
पायःकर्मविपाके ब्राह्मणंसाधुमामंत्र्यसंपूज्यविविधार्हणैः तस्मैदद्याद्विधानेनविष्णुमूर्तिंचतुर्भुजाम् शुद्धवर्णसुवर्णेनवित्तशक्त्या
थवाकृताम् रुचिरांनिर्मितांशंखगदाचक्राब्जसंयुतां दधानांवाससीपीतेकुमुदोत्पलमालिनीं सदक्षिणांचतांदद्यान्मंत्रमेतमुदीरयेत्

यन्मया प्राग्विजनुषि घ्नंत्यापतिसमागमं विषोपविषशस्त्राद्यैर्हतोवातिविरक्तया प्राप्नुवंत्यामहाघोरं यशःसौख्यधनापहम् वैधव्या
द्यतिदुःखाद्येतन्नाशायसुखाप्तये बहुसौभाग्यलब्ध्यैचमहाविष्णोरिमांतनुं सौवर्णीं निर्मितांशक्त्यातुभ्यंसंप्रददेद्विजेति अनघाद्या
हमस्मीतित्रिवारंप्रजपेत्ततः एवमस्त्वितितस्योक्तिंगृहीत्वास्वगृहंविशेदिति सुवर्णशब्दोत्रजातिवाची परिमाणंतुपलतदर्धान्य-
न्यतररूपंदानपरिभाषोक्तंग्राह्यम् अथप्रयोगः स्नानाचमनेकृत्वा कन्यादेशकालौसंकीर्त्य वैधव्यहरंमहाविष्णुप्रतिमादानंकरि
ष्येइतिसंकल्प्य गणेशपूजनस्वस्तिवाचनेकृत्वा आचार्यवरणंकृत्वा यथाशक्तितंसंपूज्य तन्हस्तेनाग्न्युत्तारणपूर्वकंषोडशोपचारैःपू
जनंच कारयेत् वस्त्रार्पणसमयेपीतेवाससीदापनीये पुष्पापर्णकुसुदोत्पलमालापूजांतेदेवंकन्याप्रणाम्यमंत्रंपठित्वाब्राह्मणा
यदद्यात् ततःसुवर्णपरिमितंयथाशक्तिवाहेमदक्षिणांदत्वाअनघाद्याहमस्मीतित्रिर्वदेत् एवमस्त्वितिब्राह्मणोपित्रिः ततोयथा-
शक्तिब्राह्मणान्भोजयित्वाविवाहयोग्याभवेदिति इतिवैधव्यहरप्रतिमादानविधिः अथवावैधव्यपरिहारायकुंभविवाहःकार्यः
यथोक्तंतत्रैववविवाहात्पूर्वदिनेचंद्रताराबलान्वितेविवाहोक्तेयथालग्नेकन्यांकुंभेनसहचोद्वहेत् सूत्रेणवेष्टयेत्सम्यग्दशतंतुविधानतः
कुंभमालंकृतंदेहंतयोरेकांतमंदिरे ततःकुंभंचनिःसार्यप्रभज्यसलिलाशये ततोभिषेचनंकुर्यात्पंचपल्लववारिभिरिति आसमंताच्चंदन
पुष्पादिभिरलंकृतंकुंभंकन्यादेहंचवेष्टयेदित्यर्थः तदुभयसंबंधिनिमंदिरेइति विवाहकर्त्तापित्रादिःकन्यावैधव्यहरंकुंभविवाहंकरि

ष्येइतिसंकल्प्य गणेशपूजनादिनांदीश्राद्धांतंकृत्वावरुणविष्णुप्रतिमयोरग्न्युत्तारणंकृत्वामहीद्यौरित्यादिविधिनाकुंभस्थाप नव-
रुणपूजनेविधायतत्रस्थापितविष्णुप्रतिमायांविष्णोरावाहनादिषोडशोपचारैः पूजांविधायप्रार्थयेत् वरुणांगस्वरूपायजीवनानांस-
माश्रय पतिंजीवयकन्यायाश्चिरंपुत्रसुखंकुरु देहिविष्णोवरंदेवकन्यांपालयदुःखतइति ततोविष्णुरूपिणेकुंभायेमांकन्यांश्रीरूपि-
णींसमर्पयामीतिसमर्प्य परित्वेत्यादिमंत्रैरधस्तादुपरिष्टाच्चमंत्रावृत्त्याकुंभंकन्यांचपरिवेष्ट्यततःकुंभंचनिःसार्यसलिलाशयेप्रभंजयि-
त्वापंचपल्लवैःशुद्धजलेनसमुद्रज्येष्ठाइत्यादिमंत्रैःकन्यामभिषिच्यब्राह्मणान्भोजयेत् इतिकुंभविवाहप्रयोगः अथवरस्यजन्म-
कालीनग्रहसूचितमृतभार्यात्वपरिहारोपायः महार्णवे ज्येष्ठभ्रातर्यनूढेतुयोनुजोद्वहतिस्वयम् सभवेन्मृतपत्नीकउष्णाज्वरसमु-
द्भवात् प्राजापत्यत्रयंकुर्याद्दैवंत्रयमेवच तामग्निमिति वाज्येनचरुणाष्टोत्तरायुतम् जुहुयाद्भोजयेद्विद्वानेवंपापात्प्रमुच्यते असकृ-
न्मृतभार्यात्वसूचनेप्राजापत्यत्रयचांद्रायणत्रययोरावृत्तिः तामग्निमितिजातवेदसइत्यनुवाकेलक्ष्यते अस्यानुवाकस्ययाज्ञिकीदेव-
ताउपनिषदऋषयः दुर्गाग्निविष्णवोयथायोग्यंदेवताः त्रिष्टुप्छंदः अष्टोत्तरायुतहोमस्यार्धंचरुणार्धमाज्येन प्रथमंचरोःपश्चादाज्य-
स्यक्रमोनविवक्षितः प्रत्यृचंचनहोमः अग्निस्थापनादिस्वगृह्योक्तमार्गेणेतिमहार्णवः प्रायश्चित्तविधिनाप्राजापत्यचांद्रायणानि-
कृत्वामृतभार्यात्वपरिहारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंचर्वाज्यायुतहोमंकरिष्येइतिसंकल्प्यअग्निस्थापनाद्यन्वाधानांतंकुर्यात् चक्षुषी-

आज्येनेत्यंते दुर्गाग्निविष्णून् अष्टोत्तरायुतसंख्याभिश्चर्वाज्याहुतिभिः शेषेणास्विष्टकृतमित्यादि प्रतिदैवतंतूष्णींचतुःकृत्वोनिर्वा
पः प्रोक्षणंच त्यागकाले ऽष्टोत्तरायुतसंख्याहुतिपर्याप्तंचर्वाज्यद्रव्यंयथामंत्रलिंगंदुर्गायैअग्नयेविष्णवेच नममेतित्यागः स्विष्टकृदा
दिहोमशेषंसमाप्यदशब्राह्मणान्भोजयेदितिअयुतहोमप्रयोगः यद्वा कस्यचिद्ब्राह्मणस्यविवाहंकुर्यादित्यपिमहार्णवे अथताद्द
शग्रहसूचितमृतपुत्रत्वहरंमहार्णवे बालघातीचपुरुषोमृतवत्सः प्रजायते ब्राह्मणोद्वाहनंचैवकर्तव्यंतेनशुध्यति श्रवणंहरि-
वंशस्यकर्तव्यंचयथाविधि महारुद्रजपंचैवकारयेच्चयथाविधि जुहुयाच्चदशांशेनदूर्वामाज्यपरिप्लुताम् एकादशस्वर्णनिष्काःप्रदा-
तव्याश्चदक्षिणा एकादशपशूंश्चैवदद्याद्वित्तानुसारतः अन्येभ्योपियथाशक्ति द्विजेभ्योदक्षिणांदिशेत् स्नापयेद्दंपतीपश्चान्मंत्रैर्वरु
णदैवतैः आचार्यायप्रदेयानिवस्त्रालंकरणानिच ब्राह्मणोद्वाहनंहरिवंशश्रवणंरुद्रजपश्चेतित्रीण्यपिनिरपेक्ष्याणि शक्त्याद्यपेक्षया
व्यस्तानिसमस्तानियोज्यानि पशुर्गौः वारुणमंत्राः कस्यनूनमित्यादयः पवमानःसुवर्जनइत्यादयश्चग्राह्याइतिमहार्णवः अथह
रिवंशश्रवणविधिः तदुक्तएवोच्यते दंपत्योरनुकूलेसुदिनेविनायकशांतिंविनायकपूजांवास्वशक्त्यनुसारेणविधायस्वस्तिवाचनंकु
र्यात् ततोदीर्घायुःपुत्रकामनयाहरिवंशश्रवणंकरिष्यावहेकरिष्येइतिवासंकल्प्य उभयोर्दंपत्योःकर्तृत्वेप्रथमःसंकल्पःएकस्यक
र्तृत्वेद्वितीयः ततोविभवानुसारेणश्रुताध्ययनसंपन्नंब्राह्मणंवस्त्रमुद्रिकाकुंडलतांबूलादिभिःसंपूज्यएभिश्चंदनतांबूलादिभिःहरिवंश-

श्रवणेश्रावयितारंत्वामहंवृणेइतिवरणंकुर्यात् ततःप्रतिदिनंत्रायंतामित्यादिवैदिकमंत्रैःस्वरास्त्वेत्यादिपौराणमंत्रैश्चस्वस्नातावलंकृ-
तौदंपतीतदेकचित्तौशृणुयातां वाचयिताचप्रतिदिनंनारायणंनमस्कृत्येत्यादिपठित्वा नारायणायनमोनरायनरोत्तमायनमोदेव्यैसर
स्वत्यैनमोव्यासायनमोगुरुभ्योनमइत्युक्त्वावाचयेत्श्रोताप्रतिदिनमाचार्यंपुस्तकंचपूजयेत् अंतेस्वलंकृतांगांपयस्विनींसवत्सांस्वर्ण
शृंगींरौप्यखुरांताम्रपृष्ठींकांस्यदोहनवस्त्रयुतांगोदानविधिनावाचकायदत्वावाचकसंतोषावहपरिमाणंहेमदक्षिणांदत्वान्यूनंसंपूर्णम
स्त्वितिवाचयेत् गोदानविधिःकार्त्तिककृत्येऽभिहितः विनायकशांतिरुपनयनप्रकरणेऽभिहिता इतिमृतपुत्रत्वहरम् अथक
न्यादानप्रशंसा संवर्त्तः अलंकृत्यतुयःकन्यांभूषणाच्छादनादिभिः दत्वास्वर्गमवाप्नोतिपूज्यतेवासवादिभिः ककुदश्चाश्व
मेधीचप्राणदाताभयेषुच समंयांतिरथाएषांत्रयोवैनात्रसंशयइति सालंकारकन्यादाताककुदः सत्कृत्यालंकृतांकन्यांयोददाति-
सककुदइत्यभिधानात् वह्निपुराणे श्रुत्वाकन्याप्रदानंचपितरःसपितामहाः विमुक्ताःसर्वपापेभ्योब्रह्मलोकंव्रजंतितेइति
अथतद्विधिर्गृह्यपरिशिष्टे दातारमधिकृत्यवरंविधिवदभिषेचयेत् अथदक्षिणतःपुरोधाःउदङ्मुखउपविश्यमध्येप्राग
ग्रोदगग्रान्दर्भानास्तीर्यतैजसमयंपूर्णकलशंनिधायव्रीहियवानोप्य गंधादिभिरलंकृत्यदूर्वापल्लवैर्मुखमवस्तीर्याब्लिंगाभि
र्ऋग्भिरभिमंत्र्यताभिरद्भिःप्रयोजयेत् अथदातापुण्याहादीन्वाचयित्वाशिवाआपःसंतुसौमनस्यमस्तु अक्षतंचारिष्टंचास्तु

दीर्घमायुरस्तु शांतिः पुष्टिस्तुष्टिश्चास्तु तिथिकरणमुहूर्तनक्षत्रसंपदस्तु इतिउक्त्वा भार्यादिसमेतः कन्यांसंप्रगृह्य वत्सगोत्रो
द्भवाममुष्यप्रपौत्रीममुष्यपौत्रीममुष्यपुत्रींसुशीलांलक्ष्मीनाम्नींकन्यां वासिष्ठगोत्रोद्भवायामुष्यप्रपौत्रात्रायामुष्यपौत्रायामुष्यपु-
त्रायश्रुतशीलनाम्नेऽस्मैवरायसंप्रददे कन्यांप्रतिगृह्णातुभवानिति ब्रुवन्वरस्य पाणौहिरण्यमुपधाय कलशोदकधारामासिंचन्नमन
साप्रजापतिः प्रीयतामितिब्रूयात् अथवरः पुण्याहाशिषोवाचयित्वादक्षिणांसेकन्यामभिमृश्य कइदंकस्माअदात्कामःकामाया
दात्कामोदाताकामःप्रतिगृहीताकामंसमुद्रमाविशकामेनत्वाप्रतिगृह्णामिकामैतत्तेवृष्टिरसिद्यौस्त्वाददातुपृथिवीप्रतिगृह्णातुइ-
तिजपित्वाप्रजापतिमनुस्मृत्य धर्मप्रजासिद्ध्यर्थेकन्यांप्रतिगृह्णामीतिब्रूयादेवंत्रिःप्रत्युक्तेपुरोधाःदातृवरौप्रत्यृतस्यहिशुरुधः-
संतिपूर्वीरितितिस्रोजपित्वैतद्वरःसत्यंसमृद्धमितिब्रूयादिति अथवाग्दानप्रयोगः विवाहनक्षत्रमुहूर्तेसुदिनेवरस्यपित्रादिसु
हृद्भिःसहकन्यागृहंगत्वाआसनेप्रत्यङ्मुखउपविशेत् ततोभृत्यःकश्चित्कन्यायाःपित्रादीन्प्रतिब्रूयात् अस्यपुत्रोवरोऽस्तितदर्थेप्र
वःकन्यांयाचितुंसुहृद्भिःसहायमागतः भवद्भिःस्वीयैःसहविचार्यकन्यापूजनार्थमनुज्ञैतेभ्योदेयेति ततःकन्यापितामान्यजनाज्ञांगृ-
हीत्वाऽनुज्ञांदद्यात् ततःकन्यायाःपुरोहितादिर्देवीदानमित्यानयनपूर्वकंचतुरस्रपीठेशुद्धवस्त्राहृतेतांप्राङ्मुखींसुपवेशयेत् कन्या
याउत्तरतस्तत्पित्रादिरुपविशेत् वरपितातुकन्यादक्षिणतउदङ्मुखः उभावाचम्यसुमुखश्चेत्यादिदेशकालसंकीर्तनांतेवरपि

ताकन्या पूजनमहंकरिष्ये तदंगत्वेनगणपतिपूजनंचकरिष्येइतिसंकल्प्य कन्यापिताकरिष्यमाणकन्यादानांगवाग्दानंकरिष्ये
इतिसंकल्पंकुर्यात् तदाचिकीर्षायांगणपतिपूजनंवरुणपूजनंचकरिष्येइतिसंकल्प्य उभौगणेशवरुणयोःपूजनंकुरुतः ततोवर-
पित्रादिःकन्यायाअंजलिंसकुंकुमचंदनेनानुलिप्यमान्येभ्योदर्शयेत् सर्वेमहालक्ष्मीरितिब्रूयुः ततोगौरीमिमायेतिकन्यांचंदनेना-
भ्यर्च्यस्वपक्षीयसुवासिन्यानीराजनंकारयेत् श्रियेजातइतिवस्त्रार्पणंचयुवंवस्त्राणीतिभूषणानिहिरण्यरूपइतिआयुष्यमितिच
ततःकन्यायैगुडादिनिवेदनंतस्याःफलार्पणंचकुर्यात् याःफलिनीरितिअर्वाचीसुभगेभवेति ततःकन्यापितावरपितरंस्वस्थानमुप
वेश्यस्वयंतत्स्थानेउदङ्मुखउपविशेत् ततोवरपितरंतन्मान्यैःसहगंधादिनापूजयेत् तथावरपिताकन्यापितरंतन्मान्यैःसहपूजयेत्
ततःकन्यापितेत्थंकन्यायावाग्दानंकुर्यात् पंचफलानिकुंकुमाक्तान्यादाय एतत्प्रवरान्विते तद्गोत्रोत्पन्नएतच्छर्मा ऽहं एतत्प्रवरान्विते-
तद्गोत्रोत्पन्नायैतच्छर्मणःप्रपौत्रायैतच्छर्मणःपौत्रायैतच्छर्मणःपुत्रायैतच्छर्मणेश्रीधररूपिणेकन्यार्थिने एतत्प्रवरान्विते तद्गोत्रो-
त्पन्नामेतच्छर्मणःप्रपौत्रीमेतच्छर्मणःपौत्रीमेतच्छर्मणःममपुत्रीमेतन्नाम्नींकन्यांश्रीरूपिणींवरार्थिनींज्योतिर्विदादिष्टेमुहूर्त्तेदास्ये
तदस्तुमित्रावरुणागृहावैप्रतिष्ठेतिवरपितुर्वस्त्रप्रांतेबध्वाग्रंथिंचंदनलिप्तंकुर्यात् पितामहकर्तृकेवाग्दानेममपौत्रीमितिपाठः एवं
संकल्प्यत्वेप्रपितामहकर्तृकेममप्रपौत्रीमिति एवंभ्रात्रादिकर्तृकेममेति नेवपाठः ततःअव्यंगेपतितेक्लीबेदशदोषविवर्जिते इमांक

न्यांमदास्यामिदेवाग्निद्विजसन्निधाविति वाग्दानकर्त्रोक्ते वरस्यपित्रादिः पंचफलादि पूर्ववदादाय एतद्गोत्रोत्पन्नं वरविषये भवंतो निश्चिता
इतिकन्यापित्रादेर्वरूप्रश्नांते पूर्ववद्ब्रूयात् तदस्तु० गृहावै० कन्यापित्रादिः वाचादत्तामयाकन्या पुत्रार्थेस्वीकृतात्वया कन्यावलोकन-
विधौनिश्चितस्त्वंसुखीभवेतिवदेत् वरपित्रादिः वाचादत्तात्वयाकन्यापुत्रार्थेस्वीकृतामया वरावलोकनविधौनिश्चितस्त्वंसुखीभवे
तिवदेत् भ्रात्रादिंप्रतितस्यचयथार्थंपात्रार्थंशिष्यार्थेमित्रार्थंवरार्थमित्यूहः ततःसर्वेब्राह्मणाः हिंकृण्वती० समिद्धस्य० वनस्पते० इंदुर्दे
वाना० अस्यपिबक्षमतः० घृतादुल्लुप्तं० तदस्तु गृहावै इतिकन्याशिरस्यक्षतप्रक्षेपणाशीर्दानंकुर्युः ततः इंद्राणींपूजयित्वातत्प्रार्थनंकुमा-
र्याकार्यम् देवेंद्राणिनमस्तुभ्यंदेवेंद्रप्रियभामिनि विवाहंभाग्यमारोग्यंपुत्रलाभंचदेहिमे इतिवाग्दानम् ततःसुमुहूर्त्तेवधूवरयोः तैल-
हरिद्रारोपणंयथाचारंकार्यम् रजकीतैलमादाय कन्यकामभिषिंचति निशायाःप्रथमेभागेनागवल्लीदलेनत्विति ज्योतिर्निबंधोक्तमपि
यथाचारानुसारेणस्वीकार्यं वध्वातदारोपणोत्तरंतच्छेषेणहरिद्रादिनावरस्यस्नानंकारणीयमित्याचारः अथविवाहदिनेतत्पूर्व
दिनेवास्वस्तिवाचनादितत्रपरिशिष्टे सुस्नातालंकृतोवरः स्वस्तिवाचयित्वेत्युपक्रम्यवधूगृहंप्रतिवरस्यगमनमुक्तम् इदमेवशास्त्र
मवलंब्यपारिजाते ममदेवपितृऋणापाकरणहेतुभूतधर्मप्रजोत्पादनद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंकन्याप्रतिग्रहणंकर्तुंतदंगभूतंस्वस्तिवा-
चनंकरिष्यइतिसंकल्पपूर्वकंवरकर्तृकंस्वस्तिवाचनमुक्त्वाततोविधिवत्पितॄनांनांदीश्राद्धंकारयेदित्युक्तम् अन्येतुवधूगृहगमनारंभेस्व

स्तिवाचनानंतरं परिशिष्टे विधीयते भगवता तथैव स्मरणात् विवाहं प्रकृत्य तेन त्युक्तं तत्राभ्युदयिकं श्राद्धं कुर्यात्स्वस्ति वाचयेत् अ-
परेद्युः कृतस्नानो धृतधौतांबरद्वयः भूषितांगंधमाल्याद्यैर्वंदिताभीष्टदेवतः ब्राह्मणान्भोजयित्वा तैः कृतपुण्याहवाचनः यानार्हं या
नमारुह्य यावच्चैव वधूगृहमिति अतः प्रथमस्वस्तिवाचनं पित्रादिकर्तृकमेवेत्याह तदनुसारेण प्रयोगः संस्कार्यस्य पित्रादिः कन्या-
संस्कार्येण सह कृताभ्यंगस्नानोऽहतवासाः शुभासने प्राङ्मुख उपविश्य स्वदक्षिणतः पत्नीं तदग्रतः संस्कार्यं चोपवेश्य देशकालौ संकी
र्त्य ममास्य पुत्रस्य दैवपितृऋणापाकरणहेतुभूतधर्मप्रजोत्पादनसिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं विवाहाख्यसंस्कारकर्म करिष्ये तदंग
त्वेन स्वस्तिवाचनं मातृकापूजनं नांदीश्राद्धं नंदिन्यादिमंडपदेवताप्रतिष्ठास्थापनं च करिष्ये तदादौ निर्विघ्नतासिद्ध्यर्थं गणपतिपूजनं
करिष्ये इति पुत्रविवाहे संकल्पं कुर्यात् कन्याविवाहे तु ममास्याः कन्यायाः भर्त्रा सह धर्मप्रजोत्पादनद्रव्यपरिग्रहेषु अधिकारसिद्धि
द्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं विवाहाख्यसंस्कारकर्म करिष्ये इति विशेषः शेषं पूर्ववत् भ्रातृपितृव्यादिस्तु ममास्य भ्रातुरिति भगिन्याइ-
ति वा भ्रातुः स्नतस्येति वा भ्रातुः कन्याया इति वोहेन संकल्पं कुर्यात् मातृकापूजनांते अजीवसितृमातृमातामहः पितास्वपित्राद्युद्देश्य
कं पार्वणत्रयं कुर्यात् मातर्यजीवत्यां तत्पार्वणलोपः मातामह एवजीवति तत्पार्वणलोपः तदा पार्वणद्वयेनैव नांदीश्राद्धसिद्धिः मातृमा
तामहजीवने पितृपार्वणेनैव तत्सिद्धिः अजीवसितृप्रपितामहो जीवसितामहः पितृपितामहतत्पितॄनुद्दिश्य पितृपार्वणं कुर्यात् पितुः

पितामहप्रपितामहौ चनांदीमुखा इदंवः पाद्यमितिप्रयोगः एवंप्रपितामहमातृजीवनेपि पितृपितामहतत्पितामहाननुद्दिश्यतत्कु-
र्यात् पितृप्रपितामहौपितुः प्रपितामहश्चनांदीमुखाइति पितामहप्रपितामहयोरुभयोर्जीवनेपितुःपितामहस्यपितामहप्रपितामहौचो
द्दिश्यतत्कुर्यात् पितृपितामहस्यपितामहप्रपितामहौचनांदीमुखाइति एवमजीवन्मातृकस्यपितामहीमातृजीवनेमातृपितुःपिताम
हीप्रपितामह्यौचनांदीमुखाइतिमातृपार्वणेप्रयोगः प्रपितामहीमातृजीवनेमातृपितामह्यौपितुःप्रपितामही मातृजीवनेमातुः
पितुःपितामहीप्रपितामह्यौजीवनेमातापितामहस्यपितामहीप्रपितामह्यौचनांदीमुखाइतिइदंवः॰ पितामहीप्रपितामहीसपत्न्योर्मृ
तयोःदेवतात्वसंभवेताभ्यांसहैवपार्वणंकार्यम् एवंमातामहपार्वणेमुख्यमातामह्यादिषुजीवतीषुतत्सपत्नीभिःसपत्नीकत्वगुणोपप
त्तिः नतुसपत्नमात्रामातृपार्वणनिर्वाहः परिशिष्टविरोधात् एवमजीवन्मातामहस्यमातुःपितामहजीवनेमातामहतत्पितामहप्रपिता
महौचनांदीमुखाइति मातुःप्रपितामहजीवनेमातामहमातुःपितामहौमातामहस्यपितामहश्चनांदीमुखाइति तयोरुभयोर्जीवनेमाता
महपितामहप्रपितामहौचेतिप्रयोगः अथजीवत्पितृकः अजीवन्मातृमातामहश्च मातृमातामहपार्वणद्वयमेवकृतसंस्कारारंभेकुर्यात्
तस्यामपिजीवत्यांमातामहपार्वणमेवकुर्यात् मातामहएवजीवतिमातृपार्वणमेवदेवरहितंकुर्यात् त्रिष्वपिजीवत्सुपितुःपित्रादी-
ननुद्दिश्यपार्वणत्रयंकुर्यान्नबाधकपरिशिष्टाप्रवृत्तौविष्णुस्मृतेर्निःशंकप्रवृत्तेः एवंस्वस्याद्वितीयादिविवाहांगत्वेनांदीश्राद्धंकुर्वन् अजी

वसितृकस्तु पितुः पित्रादीनुद्दिश्य पार्वणत्रयं कुर्यात् पितुः पितृपितामहप्रपितामहा नांदीमुखा इति॰ पितुः मातृपितामहीप्रपितामह्यः
नांदीमुखाः पितुः मातामहमातुः पितामहमातुः प्रपितामहा इति च प्रयोगः जीवत्पितामहस्तु पितामहस्य पित्रादीनुद्दिश्य कुर्यात् ननु
क्तवाक्येषु पितुरित्यस्य स्थाने पितामहस्य निर्देशः त्रयाणां जीवने तु पितृपार्वणलोपः कृतसंस्कार इति स्वीयमात्राद्युद्देश्य पार्वणद्वयेनै
व श्राद्धसिद्धिः नित्यवन्नांदीश्राद्धविधिर्नैवल्लोपः शास्त्रसहकृतेन तत्प्रापणात् एवं प्रथमविवाहेपि कन्नेंतराभावे पारिजातोक्तरीत्यावर
एव नांदीश्राद्धं कुर्वन् जीवत्पितृकः स्वपित्रादीनुद्दिश्य जीवत्पितृकादिस्तु पितुः पितामहस्य वा पित्रादीनुद्दिश्य पार्वणत्रयं कुर्यात् तत्र
जीवत्पितृकस्य नस्वस्येति संबंधकीर्तनं स्वसंबंधिकत्वमहिम्नैव पित्रादिषु विशेषसिद्धेः अदृष्टार्थतत्कीर्तनस्य नांदीश्राद्धे निषेधात्
अत एव परकीयपित्राद्युद्देश्यक नांदीश्राद्धविशेषलाभार्थं स्यापितुरित्यादेः संबंधकीर्तनस्य निषेधः यदा तु पितृव्यमातुलादिः कन्याविवा
हे कुमारस्योपनयनमुपनीतस्य प्रथमविवाहं कुर्यात् तदा संस्कार्यस्याजीवत्पितृकत्वे तत्पित्रादीनुद्दिश्य पार्वणत्रयं कुर्यात् सोदरज्येष्ठ-
भ्रातुः प्रयोगे न विशेषः तदीयपित्रादीनां संस्कार्यपित्रादिभिरभेदात् सापत्नज्येष्ठस्तु मातृपार्वण संस्कार्यस्य मातृपितामहीप्रपिता
मह्य इति प्रयोगं कुर्यात् पितृव्यादिस्तु सर्वपार्वणेषु संस्कार्यस्येति सविशेषेण प्रयोगं कुर्यात् संस्कार्यस्य जीवत्पितृकत्वे
संस्कार्यपितुः पित्रादीनुद्दिश्य पार्वणत्रयं कुर्यात् तस्य जीवत्पितृकत्वे तदीयमात्रादीन् तदीयमातामहादींश्चोद्दिश्य पार्वणद्वयं कुर्यात्

मात्रादिजीवननिमित्तोविशेषः पूर्ववद्बोध्यः मुख्यस्ययथाप्राप्तकार्यैः मुख्यकर्तृकाणांप्रवृत्त्यौचित्यात् एवंआद्यीकृत्यसवर्णेनपरकीयां
तुकन्यकाम् धर्मेणाविधिनादातुः समगोत्रोपिपूज्यतेइतिस्कंदवचनात् अनाथांकन्यकांदत्वा सदृशेवाधिकेवरे द्विगुणंफलमाप्नोतिक-
न्यादानेयदीरितमितिविष्णुधर्मोत्तरवचनात् यद्वा केनापिहेतुनाकन्यांदातुमशक्नुवतादानाधिकारिणात्वंकन्यादानंकुर्विति प्रार्थनाद्वा
यः परकीयकन्यांदातुमिच्छतिसोपिसंस्कार्यकन्यायाः पित्रादीनुद्दिश्यतस्याजीवसित्वकत्वेतदीमात्राद्युद्देश्यकपार्वणानुष्ठानंयथासंभ-
वंकुर्यात् दत्तककन्यायास्तुविवाहंकुर्वन्प्रतिगृहीतास्वपित्रादीनुद्दिश्येवपितृवन्नांदीश्राद्धंकुर्यात् दत्तकन्यायाअसंभवशंकानचनिरा
कृतादत्तकनिर्णये दत्तकपुत्रस्तुयदिलब्धबीजीरिक्थः तदोभौपितरौपितामहौप्रपितामहौचोद्दिश्यकुर्यात् एवंमातृपार्वणेमाताम
हपार्वणेचबोध्यम् यदितुबीजिरिक्थग्रहणेअधिकार्येतरसंभवाद्गोत्ररिक्थेजनयितुर्नभजेद्दत्तिमःकृतइतिशास्त्राद्लब्धतद्रिक्थ
स्तदाप्रतिगृहीतृकुलसंबद्धपित्राद्युद्देश्यकमेवकुर्यात् पिंडदोरिक्थहारीचपूर्वाभावेपरःपरइतिपिंडदानरिक्थग्रहणसाहचर्यस्यौ
त्सर्गिकत्वात् एवंचानेकसंस्कार्यविषयानेकसंस्काराणांसहानुष्ठानंयत्रननिषिद्धंतदंगनांदीश्राद्धीयदेवतानामभेदश्चेत्तत्र गणशः
क्रियमाणानामेकंस्यान्मातृपूजनम् वृद्धिश्राद्धंचतंत्रेस्याद्धोमस्तुस्यात्पृथक्पृथगितिस्मृत्यर्थसारवचनानुसारितंत्रानुष्ठानंबोद्धव्य
म् इतिनांदीश्राद्धदेवतानिर्णयः प्रदेयस्यान्नादेरपरोक्षत्वेइदमन्नमितिप्रयोगः परोक्षत्वेदास्यमानमिति अन्नासंभवेआममिति

तच्चचतुर्गुणंद्विगुणंसमंवा आमासंभवेहिरण्यमितिवा हिरण्यासंभवेपर्याप्तान्ननिष्क्रयीभूतंद्रव्यमितिवाइतिहविर्निर्णयः परकी-
यपित्राद्युद्देश्यकेपितुर्मातापितामहीचेतिश्लोकपाठः लुप्तपार्वणसंबंधिश्लोकलोपश्च पूर्वोक्तोनुसंधेयः इतिनांदीश्राद्धम् पूर्ववन्मंडपदे
वताप्रतिष्ठापनंब्राह्मणसुवासिनीभोजनसंकल्पंभूयसीदानसंकल्पंचकृत्वा विष्टरंदधिमधुपाद्यादिपात्राणिवरस्यवस्त्रयज्ञोपवीताल-
कारान्वरायदक्षिणांभोजनपात्राणिजलपात्रंत्रिसूत्रींक्षीरंमांगलिकजीरकादिद्रव्यंइध्मंबर्हिःआज्यलाजान्दृषदुपलौउदकुंभंआम्रादि
पल्लवान्प्रणीतादिपात्राणिगौरीहरपूजोपयोगिप्रतिमादिकन्यापित्तोपकल्पयेत् विष्टरलक्षणंपरिशिष्टे पंचाशताभवेद्ब्रह्मातदर्द्धेनतु
विष्टरः ऊर्ध्वकेशोभवेद्ब्रह्मालंबकेशस्तुविष्टरः दक्षिणावर्तकोब्रह्मावामावर्तस्तुविष्टरइति केशाअग्राणिनिर्माणकालेतदूर्ध्वत्वादि
पंचविंशतिदर्भाणांवेण्यग्रेग्रंथिभूषितइति अन्यत्र तत्पूजाविधिःसंग्रहे लग्नाहेमातृकाःपूज्याःपूज्यागौरीहरान्विता पीठेवातदलाभे
तुसहस्रतंडुलान्वितं पंकजंकारयित्वातुतत्रगौरीहरौयजेत् कलशैःकलशैःकार्यापिधानोत्तरश्रेणिका दिशांचतुर्षुकोणेषुस्थापये
त्तंडुलोपरि प्रतिमांपलहेम्नातुकुर्याद्गौरीहरौयतः यतःयस्यांप्रतिमायांउभौमीलितावित्याशयः पलद्वयेनरौप्येणकुर्यान्नंदिनमग्रतः
अशक्तस्तुतदर्धेनपादेनशक्तितोथवा अलाभेकुंकुमाद्यैस्तुलेखयित्वाप्रपूजयेत् ध्यात्वामंत्रेणदेवौद्वौभक्त्यासंपूजयेत्सुधीरिति
ध्यानमंत्रस्तत्रैव सिंहासनस्थांदेवेशींसर्वालंकारसंयुताम् पीतांबरधरंदेवंरुद्रंचंद्रार्धशेखरं करेणाधःसुधापूर्णकलशंदक्षिणेनतु

वरदंचाभयंवामेनाश्लिष्यचतनुंप्रियाम् एवंध्यात्वापूज्यगौरींपुण्यभाजस्तथास्त्रियः कन्यांसमुद्वहेत्सम्यगादिति पूजामंत्रस्तत्रैव गौरी
हरमहेशानसर्वमंगलदायक पूजांगृहाणदेवेशसर्वदामंगलंकुर्विति कन्यादेहप्रमाणेनसप्तविंशतितंतुभिः वर्तिकांदीपयेत्सम्याद्भूतसं
पत्तिहेतवे भोजनीयाब्राह्मणाश्चसुवासिन्यःसुपूजिताः दशाष्टपंचयुग्मंवाहिरण्येनाथतोषयेदिति तथा व्रतांतेमंडपेस्थाप्यमंचकंसो
पधानकं चतुष्कोणेषुमंचस्यस्थाप्याभांडप्रभातनइति अतोलग्नदिनेकन्यापित्रोक्तगौरीहरमूर्तिकात्यायनीमहालक्ष्मीशचीप्रतिमाभिः
सहाग्न्युत्तारणेनसंस्कृत्य कोणचतुष्टयस्थापितकलशश्रेणीनांमध्येउपलाद्युक्तदृषदिसूत्रितायांपीठेवस्त्रेवातंडुलैःपंकजंकारयित्वातत्र
गौरीहरौउक्तध्यानपूर्वकसुक्तमंत्रेणपूजयित्वाप्रतिमात्रयेदेवतात्रयंयथाविभवंसंपूज्यकन्ययासहप्रणमय्यदीपंप्रज्वालयित्वाब्राह्मण-
सुवासिनी —श्चभोजयेद्दक्षिणांचदद्यादिति अथकन्यादातावरगृहंगतः आचम्यप्राणानायम्यदेशकालौसंकीर्त्यकरिष्यमाणकन्यावि-
वाहांगत्वेनवरस्यसीमांतपूजनंकरिष्येइतिसंकल्प्यगणेशवरुणपूजनेकृत्वा अस्मिन्राष्ट्रेश्रियमितिपत्नीप्रक्षिप्तजलेनतदीयदक्षिणवाम
पादौप्रक्षाल्याचम्यगंधपुष्पनीराजनवस्त्रैर्यथाविभवंसंपूज्ययथाचारंदुग्धादिप्राशनंकारयेत् ततोवरोदेवताःपित्रादिमान्यांश्चप्रणम्य
स्वस्तिनोमिमीतामितिकनिक्रददितिचब्राह्मणैःसहपठन्पदातिर्वाहनारूढोवावधूगृहंगत्वासुवासिनीभिर्यथाचारंपूर्णकुंभनीराजना-
दिनाकृतमंगलःवधूगृहेप्रविशेत् ततोवरपितागणेशवरुणौसंपूज्यकन्यांपूजयेत् याःफलिनीरितिमंत्राभ्यांफलैस्तांबूलैश्चयथाचारं

पूजयेत् ब्राह्मणाः हिंकृण्वतीत्यादिमंत्रैः पूर्ववदाशिषोदद्युः पूर्ववाग्दानमकृतंचेत्फलपूजानंतरंकर्त्तव्यम् अथमधुपर्कः परिशिष्टे
वरस्ययाश्च वेच्छाखवातच्छाखागृह्यचोदितः मधुपर्कःप्रदातव्य अन्यशाखेपिदातरीति दध्यलाभेपयोजलंवा पयोवामधुसंसृष्टमभावे
उदकमिति धर्मप्रश्नात्स्मृतिनिधिः सर्पिर्मध्वलाभेतदलाभेगुडोवा कन्यादातादेशकाल संकीर्त्तनांतेगृहागतंस्नातकंवरंमधुपर्केणार्हयिष्ये
इतिसंकल्पयेत् द्वितीयविवाहार्थमागमनेतुस्नातकमितिपदलोपः दाताविष्टरो ३ प्रतिगृह्यतामितिविष्टरंदद्यात् वरःप्रतिगृण्हामी-
तिदक्षिणहस्तेनप्रगृह्य अहंवर्ष्मेत्यस्यवामदेवोविष्टरोनुष्टुप् आसनकरणेविनियोगः अहंवर्ष्मसजातानांविद्युतामिवसूर्यः इदंतम-
धितिष्ठामियोमाकश्चाभिदासति ततोवरोलौकिकजलेनाचामेत् स्वगृहागतस्यप्रथमंचरणप्रक्षालनंकुर्वन् दातापिगंधाक्षतपुष्पयु
क्तंपाद्यपात्रेजलमादाय पाद्यं३ प्रतिगृह्यतामितिदातापाद्यंदद्यात् पादयोर्वरःप्रतिगृण्हामीति अस्मिन्राष्ट्रइतिदातापत्नीप्रक्षिप्तजले
न दक्षिणपादप्रक्षालनपूर्वंप्रतिगृहीतुः पादौप्रक्षालयेत् अर्घ्यपात्रेगंधाक्षतपुष्पफलयुतंजलंदात्राअर्घ्यमर्घ्यमर्घ्यंप्रतिगृह्यतामिति
निवेदितमंजलिनावरोगृण्हीयात् प्रतिगृण्हामीतिपात्रांतरस्थंशुद्धजलंदात्राचमनीयं३प्रतिगृह्यतामितिदत्तंदक्षिणहस्तेनप्रतिगृ
ह्यचामेतत्पात्रंनिधाय तज्जलंतृतीयांशंवरोऽमृतोपस्तरणमसीतिपिबेत् अथमधुपर्कमानीयमानमपसारितापिधानंवरोअवेक्षेत
मित्रस्यत्वाचक्षुषाप्रतीक्षेइति दातामधुपर्को३ प्रतिगृह्यतां वरोदेवस्यत्वा॰ म्यांप्रतिगृण्हामीत्यंजलिनाप्रतिगृह्यतत्स्थमेव तृचे

नावेक्षेत मधुवाताइतितृचस्यराहूगणोगोतमोविश्वदेवागायत्री मधुपर्कावेक्षणेविनियोगः ॐ मधुवाता०३ माध्वीर्गावोभवं-
तुनइतिसव्यहस्तस्थापितेमधुपर्कपात्रेंऽगुष्ठोपकनिष्ठिकाभ्यांमधुपर्कंप्रदक्षिणंत्रिरालोड्य वसवस्त्वागायत्रेणच्छंदसाभक्षयंतिवि
तिपुरस्तान्निमार्ष्टि रुद्रास्त्वात्रैष्टुभेनेतिदक्षिणस्यां आदित्यास्त्वाजागतेनेतिप्रतीच्यां विश्वेत्वादेवाआनुष्टुभेनेत्युदीच्यां आलोडनं
संजातांगुलिलेपस्यैवदिक्चतुष्टयेप्यपनयनंनतुपुनर्ग्रहणं ताभ्यामेवमध्यात्त्रिर्गृहीत्वाभूतेभ्यस्त्वेतित्रिराहृत्तेनत्रिरूर्ध्वंक्षिपेत भूमौपा
त्रनिधानं निमृज्यांजलिलेपंतुभूतेभ्यस्त्वेतिमंत्रतः त्रिरुद्धृत्यत्रिरुत्क्षिप्यभूमौपात्रंनिधायचेतिकारिकोक्तेः यद्वासकृद्गृहीतस्यैवत्रिः
समंत्रकउत्क्षेपः ततोमध्याच्चकिंचन आदायभूतेभ्यस्त्वेतिमंत्रमुक्तात्रिरुत्क्षिपेदितिमंत्रस्योत्क्षेपणस्यापित्रिरभ्यासंसमाचरेदि-
तिभगवत्स्मृतेः दृत्तिस्वरसादपीदृशार्थप्रतीतेः ततोविराजोदोहोसीतिमधुपर्कैकदेशंप्रथमंप्राश्नीयात् विराजोदोहमशीयेति-
द्वितीयं मयिदोहःपद्यायैविराजःइतितृतीयं स्वयंगृहीतस्यपरेणवाहस्तेप्रक्षिप्तस्यप्राशनत्रयमेतत् यद्वामधुपर्कापरिभागात्
पात्रत्रयेभूतेभ्यस्त्वेतिमंत्राहृत्यात्रिरादाययथाक्रमंमंत्रत्रयेणप्राश्नीयात् अयंप्रकारोग्रंथकारैरनादृतोपि सूत्रस्वरसिद्धोन्यायसिद्ध-
श्च निमार्ष्टीत्यनुषंगाभावात् उद्धृत्येत्यत्रगृण्हातेःक्षेपणार्थत्वकल्पनाभावाच्च प्रथमद्वितीयादिपदानांसार्थकत्वलाभाच्च दृष्टरूपस्यो
पयोक्ष्यमाणसंस्कारस्यलाभाच्च मधुपर्कशेषमुत्तरतउपविष्टायब्राह्मणायदद्यात् अप्सुवाक्षिपेद् तृतीयप्राशनकालेसर्वंप्रा

श्रीयात् अथान्वममीयशोषान्द्वमसृतापिधानमसीति प्राश्य लौकिकजलेनाचामेत् सर्वाह्लद पः सत्यंयशः श्रीर्मयिश्रीश्रयतामिति प्रा
श्य लौकिकजलेनद्विराचामेत् दातागौर्गौर्गौः प्रतिगृह्यतामिति गां निष्क्रयं वा दद्यात् वरः मातारुद्राणामित्यस्य भार्गवो जमदग्निर्गौस्त्रिष्टु
प् उत्सर्जने विनियोगः ॐ मातारुद्राणां० वधिष्ट ओ मुत्सृजतेत्युत्सृजेत् अन्नजयंतः गौः प्रतिनिधित्वेन छाग आलभ्यते उत्सर्जनप
क्षेपिच्छाग एव निवेदनीय इति अत्रापि मते छागस्य प्रतिनिधित्वान्निष्क्रय एव नीवारेषु व्रीहिशब्द इव गौर्गौरिति मातारुद्राणामिति वा विकृतं
भवति गां विमनसि धृतायां द्वात्रिंशत्पणात्मक निष्क्रयवच्च छागे मनसि धृते पणाष्टकात्मको निष्क्रयो देयः ततः कर्तव्यमाह भगवान् दाता
थं गंधमाल्याद्यैर्विधितोभ्यर्च्य वेद्वरम् पश्चात्तेन सहायातांस्तद्वंधूनपि पूजयेदिति ह्यन्ये आहुः गंधमाल्यवस्त्रयुगोपवीतयुगाभरणा
दिभिः यथाविभवं पूजयेदिति विधित इति पदात् आदिभिरिति बहुवचनाच्च भोजनात्पूर्वं धूपदीपौ तदुत्तरतांबूलदक्षिणे अपि दातुमुचि
ते नामांसो मधुपर्को भवति इति सूत्रादुत्सर्जनपक्षे अन्येन मांसेन भोजनदानमिति वृत्तिकृज्जयंतादिभिरभिधानाच्च मांसप्रतिनिधित्वे
न माषविकारो भोजने देयः विनायकशांत्यादौ मांसप्रतिनिधित्वेन तस्यैव महार्णवादिभिरभिधानाच्च इत्याश्वलायनोक्तो मधुपर्कः
अथापस्तंबोक्तः दाता कूर्चं ददाति वरः राष्ट्रभृदस्याचार्यासंदी मा त्वयोषं तस्मिन्नुपविशति आपः पाद्या इत्युदकं प्रयच्छति आपः-
पादावनेजनीर्द्विषतं नाशयंतु मे अस्मिन्कुले ब्रह्मवर्चस्यसानि इति पाद्यमवेक्षते यजमानस्तेनोदकेन वरस्य पादौ प्रक्षालयति ब्राह्मणो-

दक्षिणंपूर्वंवरः प्रक्षालयितारमुपस्पृश्य मयिमहो मयियशो मयींद्रियंवीर्यम् आत्मानंप्रत्यभिमृश्य अपउपस्पृश्य पुष्पगंधादियुक्तमर्घ्यं
मृन्मयेनिधाय कूर्चाभ्यांपरिगृह्य अर्हणीया आपइतिप्रयच्छति आमागन्यशसावर्चसा संसृजयशसा तेजसाच तंमाप्रियंप्रजानांकुर्व-
धिपतिंपशूनां अभिमंत्र्य विराजोदोहोसि विराजोदोहमशीय मयिदोहः पद्यायै विराजः अंजलावेकदेशआनीयमानेजपति समुद्रंवः
प्रहिणोम्यक्षितास्वांयानिमपिगच्छत अच्छिद्रः प्रजयाभूयासंमापरासेतिमत्पयः शेषंपुरस्तान्निनीयमानं केचिदस्मिन्कालेभोज-
नांतेवापूज्यायलंकरणादिदातव्यम् अन्यथायंपूजितएवनस्यादितिस्कदर्शनः दधिमधुसंसृष्टकांस्येनवर्षीयसापिधाय कूर्चाभ्यांपरि
गृह्य मधुपर्कइत्याह वरोमधुपर्कंपरिगृह्यपिधानमपनीयत्रय्यैविद्यायै यशोसियशसोयशोसि ब्रह्मणोदीप्तिरसि तंमाप्रियंप्रजानांकु
र्वधिपतिंपशूनां आमागन्निति च द्वाभ्यामभिमंत्रयते दाता आचमनीया आपः आवेदयति वरस्तदेकदेशंपिबति अमृतोपस्तरणमसि
ततः आपआचम्येत्यंस्कदर्शनः यन्मधुनोमधव्यंपरममन्नाद्यंवीर्यंतेनाहंमधुनोमधव्येनपरमेणान्नाद्येनवीर्येण परमोन्नादोमध
व्योसानि इतित्रिः प्राश्य सकृन्मंत्रेणद्विस्तूष्णीं प्राश्यहस्तौप्रक्षाल्यामृतापिधानमसि पूर्वशेषंपिबति पुनराचमति शेषमनुकंपयाब्र
ह्मचारिणेप्रयच्छति अस्मिन्कालेवस्त्रालंकरणादिभिरलंकृत्य गौरित्युक्तेवरयज्ञोवर्द्धतांयज्ञस्याहृत्विमनुवर्द्धायचितिरस्यपचि
तिंमाकुर्वपचितोऽहंमनुष्येषुभूयासंगोर्धेनुर्भव्या मातारुद्राणांदुहितावसूनां स्वसा० प्रनुवोचं० वधिष्ट पिबतूदकंतृणान्यत्तुउपां

भूत्वा ओमुत्सृजत उच्चैरियं गौरुत्सर्गपक्षेपि ओंकुरेवति रुद्रदर्शनः सिद्धमन्नं भूतमेवेत्युक्तेः भूतं सा विराट् तन्म अक्षायितस्य ते
शीय तन्म ऊर्जं धाः उपांशूक्त्वा ओंकल्पयत उच्चैर्ब्रूयात् एवं वरस्य मधुपर्कं कृत्वा तत्पित्रादेर्मधुपर्कं कुर्यात् आपस्तंबशाखिनां गौ-
र्गृहेषु गौस्तया वरमतिथिवदर्हये द्योस्यापचितस्तमितरयेत्यापस्तंबीयगृह्यसूत्रात् विवाहस्थाने गोः संनिधाय गृहशालायामन्या पूर्व
योत्सर्गद्वारेणांगभूतया युक्तेन मधुपर्केण वरमभिपूजयेत् योऽस्य वरस्य पित्रादिः संबंधी लोके चापचितो विद्यादिना यद्वा वरस्या-
पचितः पूज्यः तमितरयोः पूर्ववदंगभूतयायुक्तेन मधुपर्केण पूजयेत् एतन्मधुपर्कद्वयमपि विवाहांगमित्युदात्त तं सूत्रव्याख्यावसरे
रुद्रदर्शनोक्तेश्च यत्र क्वचाग्निमिति विधिनाग्निं प्रतिष्ठाप्य कन्याशालां गत्वा वरो यथार्हं यथाविधि मधुपर्कं गृण्हाति एवं वरापचितोपी
ति प्रदेशांतरे तदुक्तेश्च यथार्हमिति एतौ सांगशाखाध्यायिनौ चेद्दक्षिणार्थाधिकगवा सहैताभ्यां मधुपर्कौ देयः अन्यथा केवल इति
गोमधुपर्कौ वेदाध्याय इति धर्मप्रश्नव्याख्यावसरे गां च दक्षिणामिति उज्ज्वलोक्तेः दक्षिणार्थं गोराधिक्यं प्रकृत्य वरायचितस्नातकम-
धुपर्केषु उक्तव्यवस्थायाः रुद्रदर्शनेनाप्युक्तेश्च आश्वलायनशाखिनां गंधादिना तत्पित्रादेः पूजनं कार्यं अनंतरोदाहृतभगवद्वचनात्
अथ कन्यादानम् मदनरत्ने कृष्णशृंगः वरगोत्रं समुच्चार्य प्रपितामहपूर्वकं नामसंकीर्त्तयेद्विद्वान्कन्यायाश्चैवमेव हि तिष्ठेत्पूर्वमुखो
दाता वरः प्रत्यङ्मुखो भवेत् मधुपर्कार्हणे कन्यां तस्मै दद्यात्सदक्षिणा मिति तत्रैव वृद्धवसिष्ठः नामगोत्रे समुच्चार्य संप्रदानस्य चात्म

नः संप्रदेयं प्रयच्छंतिकन्यादानेतुपुंस्त्रयमिति पुंस्त्रयकीर्त्तनंचप्रपितामहपूर्वकम् नांदीमुखेविवाहेचप्रपितामहपूर्वकं नामसंकीर्त्त-
येदितिवचनात् अत्रनांदीमुखेतत्पूर्वकत्वविधिर्यच्छाखायांतद्विधिस्तद्विषयइतितत्रैवदानपरिभाषायांतत्रैवषड्त्रिंशन्मते नामगोत्रे
समुच्चार्यप्राङ्मुखोदेयकीर्तनात् उदङ्मुखायविप्रायदत्वातत्स्वस्तिवाचयेदिति देयस्यसदेवताकस्यकीर्तनानंतरंदत्वेत्यन्वयः अयंदि
ङ्नियमोनकन्यादाने प्रागप्रत्यगास्यतउद्वाहेदातृग्राहकयोःस्थितिरितिवचनादित्यपितत्रैवोक्तम् प्रतिग्रहेविशेषस्तत्रैवोक्तोविष्णुध
र्मोत्तरे प्रतिग्रहीतासावित्रंसर्वत्रैवानुकीर्तयेत् ततस्तुकीर्त्तयेत्सार्द्धंद्रव्येणद्रव्यदेवताम् समापयेत्ततःपश्चात्कामस्तुत्याप्रतिग्रहम् त
दंतेकीर्तयेत्स्वस्तिप्रतिग्रहविधिस्त्वयमिति सावित्रंयजुःदेवस्यत्वेति यजुःशाखिविषयस्तद्विधिः कन्यायादेवताविशेषःविष्णुध
र्मोत्तरे कन्यादासस्तथादासीप्राजापत्याप्रकीर्तितेति कन्यादानेतुनपठेद्द्रव्याणांतुपृथक्पृथक् प्रतिग्रहंद्विजश्रेष्ठतत्रेवांतर्भवंतिते
इति सुवर्णादिद्रव्याणांद्विजस्यचसंबंधघटितंप्रतिग्रहमंत्रैःपृथङ्नपठेदित्यर्थः अथतत्प्रयोगः तत्रहेमाद्रिरित्थंदानवाक्यमुदा
जहार ॐ अद्यामुकसगोत्रस्यामुकप्रवरस्यामुकशर्मणः प्रपौत्रायामुकसगोत्रस्यामुकप्रवरस्यामुकशर्मणःपौत्रायामुकसगोत्रस्या
मुकप्रवरस्यामुकशर्मणःपुत्रायामुकसगोत्रस्यामुकप्रवरायामुकशर्मणेवराय अमुकसगोत्रस्यामुकप्रवरस्यामुकशर्मणःप्रपौत्रीं
अमुकसगोत्रस्यामुकप्रवरस्यामुकशर्मणःपौत्रीं अमुकसगोत्रस्यामुकप्रवरस्यामुकशर्मणःपुत्रीं अमुकसगोत्राममुकप्रवराममुका

भिधामिमां कन्यां सालंकारां प्रजापतिदैवतां अमुककामस्तभ्यमहं संप्रददे इति संमतं चेद् शदानवाक्यं मदनरत्नकृतोपि वरप्रपितामह-
नामकीर्तनावसरे गोत्रोच्चारणं प्रदर्शयता अनेन तयैव रीत्या पितामहादिनामोच्चारणावसरे तदुच्चारणकर्त्तव्यता सूचनात् किमत्र मूल-
मिति चेत् उभाभ्यामुदाहृतमृष्यशृंगवाक्यं वरगोत्रं समुच्चार्य प्रपितामहपूर्वकं नामसंकीर्तयेद्विद्वान्कन्यायाश्चैवमेवहीति नचात्र वर
विशेषणत्वेनैव गोत्रोच्चारणं विहितं न प्रपितामहादिविशेषणत्वेनेति शंक्यं दानसामान्यविषयेण हन्द्ववसिष्ठवचनेनैव कन्यादानेपित-
त्प्राप्तेः अतः प्रपितामहपूर्वकनामोच्चारणे प्रत्येकं वरगोत्रोच्चारणांगत्वेन विधीयत इति निबंधकृतोरभिप्रेतम् तथान्योपि विशेषो मद
नरत्न एवोक्तः प्रजापतिदैवतामित्यंते अक्षय्यब्रह्मलोककामस्तभ्यमहं प्रतिपादयामीति वरहस्ते कुशाक्षतजलानि कन्याकरेण सहद
त्वा कन्यां कनकसंपन्नामिति मंत्रं पठेदिति ततो दक्षिणादानमुक्तं हेमाद्रिस्तु दक्षिणादानोत्तरं गौरीं कन्यामिति दानमंत्रोच्चारणमाह त
त्र मूलमुदाहृतमृष्यशृंगवाक्यशेषः मधुपर्कार्चिताये नांतस्मै दद्यात्सदक्षिणाम् उपपात्रं ततो गृह्य मंत्रेणानेन दापयेत् अथ गृह्यपरि
शिष्टानुसारी पारिजातोक्तदानप्रकार उच्यते दानदेशे पुरोधा वधूवरयोर्दक्षिणत उदङ्मुख उपविश्य वधूवरयोर्मध्यदेशे प्रागग्रोद
गग्रान्दर्भानास्तीर्य तेषु तेजसं पूर्णकलशं निधाय व्रीहियवानोप्य गंधादिभिरलंकृत्य दूर्वापल्लवैर्मुखमवच्छाद्याब्लिंगाभिरापोहिष्ठे
त्यादिभिर्ऋग्भिरभिमंत्रयेत् अथ दाता पुण्याहं भवंतो ब्रुवंत्वित्येवं पुण्याहं स्वस्त्यृद्धि वाक्यत्रयं ब्राह्मणद्वारा वाचयित्वा शिवा आपः

संतित्याशिषः प्रयुज्य भार्यासमेतः पवित्रपाणिः प्राणानायम्य देशकालौ संकीर्त्य मम समस्तपितॄणां निरतिशयसानंद ब्रह्मलोकावा
प्तिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं कन्यादानं करिष्ये इति संकल्प्य वरं कन्यां च यथाशक्त्यलंकृत्य वरहस्ते हिरण्यं निधाय पूर्वार्चितं कलशोदक
मादाय कन्यां हस्ताभ्यां संप्रगृह्य कन्यां कनकसंपन्नामिति मंत्रौ पठित्वा वत्सगोत्रोद्भवाममुष्य प्रपौत्रीममुष्य पौत्रीममुष्य पुत्रीं मम कन्यां
स्कशीलानाम्नीं श्रीरूपां प्रजापतिदैवतां वासिष्ठगोत्रोद्भवायामुष्य प्रपौत्रायामुष्य पौत्रायामुष्य पुत्राय स्कशीलनाम्ने श्रीधररूपिणे व
राय तुभ्यं मम समस्तपितॄणां निरतिशयसानंदब्रह्मलोकावाप्तिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीतिकामः प्रजासृजत्वकर्मभ्यः संप्रददे प्रतिगृण्हा
तु भवानिति ब्रुवन् वरस्य पाणावुदकं निषिञ्च्य प्रजापतिः प्रीयतामिति मनसा स्मरन् ओंस्वस्तीत्युक्त्वा गौरीं कन्यामिति मंत्रद्वयेन प्रार्थये
त् अथ वरः पुण्याहमित्यादिदातृवदुक्त्वा कन्यादक्षिणां समभिमृश्य क इदमिति मंत्रं पठेत् प्रजापतिमनुस्मृत्य धर्मप्रजासिध्यर्थं क
न्यां प्रतिगृण्हामीति ब्रूयादिति कारिकायां कन्यादानस्येत्थं विधिरुक्तः वरेणैव वृतां कन्यां तत्पिता प्रददाति तां पुत्रायास्य प्रपौत्राय ना
म्नेस्यामुकगोत्रिणे अस्या अमुकगोत्रीया पुत्री पौत्र्यस्य नप्त्रिका श्रीरूपेयं मया दत्ता तुभ्यं श्रीधररूपिणे इत्युक्त्वोदकपूर्वां तां दद्यात्
स्वस्तिपदं पठन् वरोथ प्रतिगृण्हीयात्स्पृशेत्क इति मंत्रत इति शौनकीयेपि उपलिप्य तयोर्बहिरन्यस्थंडिलेग्निं निधाय च पश्चाद-
ग्नेः प्रतिष्ठाप्य पेषणीं भस्मनिर्मिता प्रागुत्तरेऽग्नेः संस्थाप्य पूर्णकुंभमथो वरः उत्थाय प्राङ्मुखः स्थित्वा प्रत्यगुत्तरतो जलात् तदानीमा

त्मनोदत्तं नूतनं वसनद्वयं वसित्वाचान्तसलिलाभूषितांकुसुमादिभिः प्रत्यङ्मुखः प्राङ्मुखवीतिस्थितामात्मसमीपतः कन्यकामभि
गृण्ह्णातिदत्तांपित्रादिभिर्वरः कन्यादानप्रकारश्चपूर्वाचरितउच्यते तद्यथागार्ग्यगोत्रायपरमेश्वरशर्मणे आत्रेयगोत्रप्रभवांपार्वतीं
प्रददाम्यहम् कन्यांसुजलकर्मण्यः करोतिप्रतिपादनं ततोमंगलसूत्रंचध्यायन्निष्टांचदेवतां वध्वाःकंठप्रदेशेस्याभूषणानिचशक्तितः
कन्यकांप्रतिगृत्यैववरः पूर्ववदासने तत्रैवोपविशेत्सभ्रात्तांवधूंमातुलादिकः स्वजनःपरिगृत्याग्नेरुत्तरेणवरस्यतु पश्चिमेनयथानीत्वा
तस्मिन्नेववरासने वरस्यदक्षिणेपार्श्वेप्राङ्मुखींसुपवेशयेत् समाधायपुरस्तंत्रमन्वाधानादिकंक्रमात् अत्राग्निप्रतिष्ठापनोत्तरम-
न्वाधानात्पूर्वंकन्यादानमितिप्रतीयते जयंतस्त्वाह आज्यसंस्कारांतंकृत्वापरिहितधौताभिनववासोयुगुलमाचांतामलंकृतामभितःकृत
स्त्ययनांकुमारीमग्निसमीपमानयति ततोवरोप्युत्थायप्राङ्मुखःस्थित्वोदकपूर्वांकन्यांप्रतिगृत्यतस्मिन्नेवासनेउपविशति तांचाग्नेरुत्त
रतएवनीत्वावरस्यबहिःप्रतिपाद्यतस्मिन्नेवासनेदक्षिणतउपविशति केचिदस्यांतरंगत्वंवर्णयंति अथवापूर्वोवोदकपूर्वांकन्यांप्रति
गृत्यतामात्मनःसमीपेकृत्वादक्षिणतउपवेश्योपलेपनादिप्रक्रमतइति केचिदित्यनेनसंस्कार्यत्वेनभार्यायाअंतरगत्वाद्राज्योर्मध्य
मार्गेणसीमंतइवनयनपक्षःसूच्यते अत्रग्रंथानांविरोधेकिंयुक्तमित्यपेक्षायांपारिजातेउक्तंकारिकागृत्यपरिशिष्टविरोधेपरिशि
ष्टोक्तमेवानुसंधेयं आचार्येणोक्तत्वात् तथैवलौकिकंवाक्यंस्मृतिबाधेपरित्यजेदितिवचनाच्चेति गृत्यपरिशिष्टकारशौनकयोर्विरो-

धेपरिशिष्टोक्तमेवानुसंधेयम् आचार्येणोक्तवचनत्वादितिच एवंच हेमाद्र्यादिनिबंधोदाहृतिस्मृतिविरोधेगृह्यपरिशिष्टोक्तमेवोक्त
नरामुचितमाश्वलायनशाखिनां बह्वृचत्वंवास्वगृह्योक्तमितिशास्त्रात् स्मृतीनांशाखांतरविषयत्वसंभवाच्च आश्वलायनशाखिकुले
षुसर्वशिष्टैः प्रपितामहादिपुरुषेषु प्रत्येकंगोत्रादिसंकीर्तनस्यानादृतत्वाच्च तान्विवाहेप्रतीयादितिगृह्यविरुद्धकुलधर्माणामपिसंग्र
हार्थमितिवृत्तिकृतोक्तत्वात् तदनुसारिकुलधर्माणांस्फुतरांसंग्राह्यत्वात् एवंच हेमाद्र्यादिषूदाहृतंप्रतिपुरुषंगोत्रादिकीर्तनंबह्वृचा-
न्यशाखिविषयं अतएव हरिहरेण हेमाद्र्यनुसारेण प्रतिपुरुषगोत्रादिसंकीर्तनमुक्तमेव दानप्रयोगमुक्त्वाद्यौस्त्वाददातुपृथिवीप्रतिगृ
ण्हात्विति वरःप्रतिगृह्य कइदमितिकामस्तुतिंपठेदित्युक्त्वास्वर्णंगोमिथुनंदक्षिणांगांच दद्यादित्युक्तंप्रत्यङ्मुखेनवरेण प्राङ्मुख्याःक
न्यायाःस्वीकारश्चशौनकोक्तःआश्वलायनशाखिभिन्नबह्वृचविषयः कारिकायास्तुपुरुषेयत्तायामेवतात्पर्यंनपित्रादिक्रमे बहुग्रंथवि
रोधात् एवंसत्यपिसकलग्रंथाननादृत्याचारानुसरणमेवेच्छतांपरितोषाययथाचारमपिप्रयोगोलिख्यते हस्तांतरालंविहाय प्रत्येकं-
प्रस्थपरिमितंतंदुलराशीपूर्वापरौविधाय पूर्वस्मिन्प्रत्यङ्मुखंवरं अपरस्मिन्प्राङ्मुखींकन्यामवस्थाप्यतयोर्मध्येकुंकुमादिकृतस्वस्तिकांकि
तमंतःपटमुदग्दशंधारयेयुः कन्यावरयोःपित्रादिर्ज्योतिर्विदोवस्त्रादिनापूजांविधाय तद्दत्तान्सयुगफलान्कुंकुमाक्षतान्कन्यावरयोरं
जलौदद्यात् तावुभौयथाचारंतद्धारणंकुर्वंतौस्वस्तिकालोकनसमाहितचक्षुर्मनसौस्वस्वेष्टदेवतामनुध्यैनमइत्येवंध्यायंतौतिष्ठतः

ज्योतिर्विदा मंगलपद्यपाठांते तदेव लग्नमिति पठित्वा रूक्मुहूर्तमस्त्वों प्रतिष्ठेत्युक्ते ऽतः पटमुत्तरतो ऽपसारयेयुः ततः कन्यावरौ परस्परं शि
रसो रक्षतप्रक्षेपं परस्परेक्षणं चकुर्यातां वरः अभ्रातृघ्नीं वरुणापतिघ्नीं बृहस्पते इंद्रापुत्रघ्नीं लक्ष्म्यं तामस्यै सवितुः सवेति जपन्नीक्षेत त
यावीक्ष्यमाणः अघोरचक्षुरिति मंत्रं जपेत् वरः अथ तस्या भ्रुवोर्मध्ये दर्भाग्रेण ॐ भूर्भुवः स्वरिति परिमृज्य दर्भं निरस्याप उपस्पृशेत्
अथ वैदिकैः पठ्यमान ब्राह्मणारखंडवाक्यांते कन्यापूर्वकं ताभ्यामक्षतारोपणं कार्यं तत्र ऋग्च वा इति खंडद्वयं २ उत्तमा प्रतिष्ठा ३ यच्चावां
चो॰१ ततोनुदेतां॰१ महीद्यौः॰४ धारयन्धारयन्॰५ दक्षिणा अनु॰६ हिरण्यकशिपावासीन आचष्टे॰७ साम्राज्यं भौज्यं॰८ एतानि वाक्या
नि दक्षिणा अन्वित्यस्य स्थाने वाग्वा इति खंडं केचित्पठंति अनृक्षरा ऋजवः संत्विति विपर्यासेन प्राङ्मुखं वरं प्रत्यङ्मुखीं कन्यां कृत्वा
दाता वरदत्तवस्त्रादिरहितां स्वदेयाहतवस्त्रालंकारमात्रयुतां अलंकारभिन्नकनकयुतहस्तां वरपूजावशिष्टचंदनलिप्तहस्तचरणां कन्या
मित्थं दद्यात् वधूवरयोर्दक्षिणतः स्वदक्षिणतः स्थितपत्नीसहित उदङ्मुखः पीठे उपविश्य बद्धशिखः उपविश्याचम्य कुशहस्तः प्राणा
नायम्य देशकालसंकीर्तनांते अमुकप्रवरान्वितामुकगोत्रो ऽमुकशर्माहं मम समस्तपितॄणां निरतिशयसानंदब्रह्मलोकावाप्त्यादिकन्या
दानकल्पोक्तफलावाप्तये अनेन वरेणास्यां कन्यायामुत्पादयिष्यमाणसंतत्या द्वादशावरान् द्वादशपरान्पुरुषांश्च पवित्रीकर्तुमात्मनश्च
लक्ष्मीनारायणप्रीतये ब्राह्मविवाहविधिना कन्यादानमहं करिष्ये इति सकुशाक्षतजलप्रक्षेपेण संकल्प्य सपत्नीक उत्थायोदङ्मुख एव क-

न्यांसंप्रगृह्य कन्यांकनकसंपन्नांकनकाभरणैर्युतां दास्यामिविष्णवेतुभ्यं ब्रह्मलोकजिगीषया विश्वंभरःसर्वभूताःसाक्षिण्यः
सर्वदेवताः इमांकन्यांप्रदास्यामिपितॄणांतारणायचेतिपठित्वानवकांस्यपात्रस्थकन्यांजलेरुपरि वरांजलिंनिधाय तत्रदक्षिणेह-
स्तेयथाशक्तिहिरण्यंनिधायस्वदक्षिणास्थितपत्न्यानूतनपात्रस्थितानुच्छिष्टशुद्धोदकधारामविच्छिन्नांक्रियमाणांसहिरण्येतद्धस्ते-
क्षिपन्वदेत् ब्राह्मणैःसह कन्यातारयतु पुण्यंवर्द्धतां शांतिःपुष्टिस्तुष्टिश्चास्तु पुण्याहंभवंतोब्रुवंतु स्वस्तिंभवंतोब्रुवंतु ऋद्धिंभवंतो-
ब्रुवंतु श्रीरस्त्वितिभवंतोब्रुवंत्वेतद्वाक्यचतुष्टयांते ओंपुण्याहमित्याद्युत्तराणिब्राह्मणाःपठेयुःअमुकप्रवरान्वितामुकगोत्रोमुकशर्माहं
ममसमस्तेत्यादिप्रीतयेइत्यंतमुक्त्वा अमुकप्रवरोपेतामुकगोत्रायामुकशर्मणःप्रपौत्रायामुकशर्मणःपौत्रायामुकशर्मणःपुत्रायामुकशर्म-
णेश्रीधररूपिणेवरायकन्यार्थिने अमुकप्रवरामुकगोत्रामसुकशर्मणःप्रपौत्रीममुकशर्मणःपौत्रीममुकशर्मणःममपुत्रीं अमुकनाम्नीं
कन्यांश्रीरूपिणींवरार्थिनींप्रजापतिदेवत्यांप्रजासृजत्वकर्मभ्यस्तुभ्यमहंसंप्रददेइतिसहिरण्यहस्तेसाक्षतजलंक्षिपेत् प्रजापतिःप्री
यतामितिध्यात्वाकन्यांप्रतिगृण्हातुभवानितिवदेत् वरःॐस्वस्तीत्युक्त्वा कन्यायादक्षिणांसमभिमृशेत्कइदंकस्मा॰ प्रतिगृण्हामि
तित्रिर्वदेत् अथधर्मप्रजासित्यर्थंप्रतिगृण्हामीतिवदेत् ततोदातागौरींकन्यामिमांविप्रयथाशक्तिविभूषितां गोत्रायशर्मणेतुभ्यं
दत्तांविप्रसमाश्रय कन्येममाग्रतोभूयाःकन्येमेदेविपार्श्वयोःकन्येमेपृष्ठतोभूयास्त्वद्दानान्मोक्षमाप्नुयां ममवंशाकुलेजातापालि-

नावत्सराष्टकं तुभ्यंविप्रमयादत्तापुत्रपौत्रप्रवर्धिनी धर्मेचार्थेचकामेचनातिचरितव्यात्वये ममिति वरोनातिचरामीतिवदेत् दातो-
पविश्य कृतस्यकन्यादानस्यप्रतिष्ठाफलसिद्ध्यर्थं इदंसुवर्णमग्निदैवत्यंदक्षिणात्वेन संप्रददेइतिदद्यात् ओंस्वस्तीतिवरः कृतस्यकन्यादा
नप्रतिष्ठासिद्ध्यर्थं जलपात्रंभोजनपात्रंतदुपपात्रेचसंप्रददेइति दानपात्रेषुकांस्यादिजातिभेदेन मंत्रभेदाअग्रेद्रष्टव्याः ओंस्वस्तीतिव
रः इत्थंपित्रादानंकार्यम् पितामहस्तुदानंकुर्वन् पौत्रीमित्यंतःपूर्वंममेतिवदेत् पुत्रीमित्यंतःपूर्वंनवदेत् भ्रात्रादिःदानंकुर्वन्पुरुष
त्रयसंकीर्त्तनमेवकुर्यात् नममेतिक्वापिवदेत् सकुलत्वेनपितामहःकुर्वन् प्रपौत्रीमित्यंतःपूर्वं ममेतिवदेत् नोत्तरत्रजननीदानंचेकुर्या
त् गोत्रामुकनाम्न्यहमितिविकारः भर्तृगोत्रमेवेत्थंवदेत् नगोत्रोत्पन्नेतिपितृगोत्रंनैववदेत् पुत्रिकागांधर्वादिविवाहोढाचपितृगो
त्रमेववदेत् पुंस्त्रयसंकीर्त्तनेममेतिनवदेच्च मातामहमातुलादिःसंबंधीअसंबंधीवायःकश्चित् गोत्रांतरीयःकन्यादानंकुर्वन्स्वगो
त्रंस्वविशेषणत्वेन संकीर्त्यामुकशर्मणःसमस्तपितॄणामितिकन्यापितृनामषष्ठ्यंतमुक्त्वा कन्याविशेषणत्वेन तदीयप्रवरगोत्रकीर्त्तन-
मेवकुर्यात् ममवंशकुलेजातेतिश्लोकेपिममेत्यस्यस्थाने कन्यापितृनामैववदेच्च कुलशब्दस्यपितृवंशपरत्वेनैवसाफल्यात् अतएव-
पितादद्यात्स्वयंकन्यांभ्रातावानुमतेपितुः मातामहोमातुलश्चसकुल्योबांधवस्तथा मातात्वभावेसर्वेषांप्रकृतौयदिवर्तते तस्यामप्र
कृतिस्थायांदद्युःकन्यांसजातयः इतिनारदव्याख्यावसरेसकुल्याःपितृपक्षीयाःबांधवाःमातृपक्षीयाःसजातयोब्राह्मणादयइति-

व्याख्यातं मदनपारिजाते यद्यप्यत्रात्रानंतरं संकल्पात्पूर्वं मातामहमातुलयोः संकीर्तनमौरसकन्याविषये पुत्रिकाविषयेच वेदितव्य
मितितत्रैवोक्तम् तथापि पुत्रिकाविषयमेवैतत् औरसकन्यायां याज्ञवल्क्योक्तश्रौतक्रमस्य बलवत्त्वात् अतएव नारदवाक्ये भ्रातुःपू
र्वं पितामहोपसंहारः पुत्रिकाकरणं च कलौ नोचितं दत्तौरसेतरेषां तु पुत्रत्वेन परिग्रहइति कलिवर्ज्येषु पाठात् यदि दत्तकः स्वौरसकन्या-
दानं कुर्यात् प्रतिग्रहीता येन तद्गोत्रमेव स्वस्य कन्यायाश्च विशेषणत्वेन वदेत् प्रतिग्रहीतुः पितुरनंतरञ्च प्रपितामहस्थाने पितामहस्था
ने वदेत् दत्तकन्यादानेपि गोत्रकन्याविशेषणत्वेन संकीर्तनं श्लोके जातेत्यस्य दत्तेत्येवमूहः एवं दत्तकवराय कन्यादानेत्यनेन प्रतिग्रही-
तुः तदीयगोत्रस्य न तत्कुलगतपुरुषाणामेव वरविशेषणत्वेन संकीर्तनं वोद्धव्यम् अथ कन्यादानांगत्वेन गवादिदानं यः कुर्यात् संक
ल्पपूर्वकं तत्तन्मंत्रेण तत्तद्दानं कुर्यात् यज्ञसाधानभूता या विश्वस्याघौघनाशिनी विश्वरूपधरो देवः प्रीयतामनया गवा गोः १ सर्व
सस्याश्रया भूमिर्वराहेण समुत्धृता अनंतसस्यफलदा अतः शांतिं प्रयच्छमे भूमेः २ इयं दासी मया तुभ्यं श्रीवत्सप्रतिपादिता सदा-
कर्मकरी भोग्या यथेष्टं भद्रमश्नुते दास्याः ३ अशून्यं शयनं नित्यमनूनां श्रियमुन्नतिम् सौभाग्यं देहि मे नित्यं शय्यादानेन केशव शय्या
याः ४ हिरण्यगर्भसंभूतं सौवर्णं चांगुलीयकम् सर्वप्रदं प्रयच्छामि प्रीणातु कमलापतिः अंगुलीयकस्य ५ क्षीरोदमथने पूर्वं समुद्भूतं
कुंडलद्वयं श्रियासहसमुद्भूतं ददे श्रीः प्रीयतामिति कुंडलयोः ६ महार्णवसमुत्पन्न उच्चैःश्रवसपुत्रक मया त्वं विप्रमुख्याय दत्तः

शांतिंप्रयच्छमे अश्वस्य ७ रजतंसर्वभूतानांपितृणांपरमंहितम् शिवनेत्रोद्भवंयस्मादतःशांतिंप्रयच्छमे रजतस्य ८ स्फटिकग-
जेंद्रत्वंसरस्वत्याभिषेचित इंद्रस्यवाहनंशश्वत्सर्वदेवैश्चपूजित दानेनानेनदत्तेनममशांतिंप्रयच्छमे गजस्य ९ इदंगृहंगृहाणत्वंसर्वो-
पस्करसंयुतं तवविप्रप्रसादेनममास्त्वभिमतंफलम् गृहस्य १० इंद्रादिलोकपालानांयाराज्यमहिषीशुभा महिषासुरस्यजननीसास्तु
मेसर्वकामदा महिष्याः ११ परापवादपैशून्यादभक्ष्यस्यचभक्षणात् उत्पन्नपापंदानेनताम्रपात्रस्यनश्यतु ताम्रपात्रस्य १२ यानिपा-
पानिकाम्यानिकामोत्थानिकृतानिच कांस्यपात्रप्रदानेनतानिनश्यंतुमेसदा कांस्यपात्रस्य १३ अगम्यागमनंचैवपरदाराभिमर्शनं
रौप्यपात्रप्रदानेनतानिनश्यंतुमेसदा रौप्यपात्रस्य १४ जन्मजन्मसहस्रेषुयत्कृतंपातकंमया स्वर्णपात्रप्रदानेनशांतिरस्तस्यास्तुमेसदा
स्वर्णपात्रस्य १५ पूरितंपूगपूगेननागवल्लीदलान्वितं पूर्णेनचूर्णपात्रेणकर्पूरपिटकेनच सपूगखंडनंदिव्यंगंधर्वाप्सरसांप्रियम्
करकत्वंनिरातंकंत्वंप्रसादात्कुरुष्वमाम् करकस्य १६ कांचनंहस्तवलयंरूपकांतिस्फुरत्प्रदम् विभूषणंप्रदास्यामिविभूषयतुमांसदा
वलयस्य १७ सर्वविद्याश्रयंज्ञानकारणंललिताक्षरं पुस्तकंसंप्रयच्छामिप्रीताभवतुभारती पुस्तकस्य १८ धर्मस्त्वंवृषरूपेणजग-
दानंदकारक अष्टमूर्तेरधिष्ठानमतःशांतिंप्रयच्छमे वृषस्य १९ एवंदानंकृत्वाकुक्ष्यभिमर्शनपक्षे यत्कक्षीवांसंवननंविश्वेदेवा-
अनुष्टुप् दक्षिणकुक्ष्यभिमर्शनेविनियोगः ॐ यत्कक्षीवांसंवननमितिमंत्रेणकन्यादक्षिणकुक्षिमभिमृशेत् अथकांस्यपात्रेक

लशजलमासिच्य अनाधृष्टमित्यभिमंत्र्य सकुशदूर्वयौदुंबर्याईयाशाखयावावधूवरावभिषिंचेत् आनःप्रजामितिचतसृ-
णांसूर्यासावित्रीऋषिः सूर्यासावित्रीदेवता आद्याजगती द्वितीयात्रिष्टुप् अंत्येद्वेअनुष्टुभौ अभिषेकेविनियोगः ॐ आनःप्रजां॰
अघोरचक्षु॰ इमांत्वमिंद्र॰ सम्राज्ञी॰ ४ समुद्रज्येष्ठाइतिचतसृणांवसिष्ठआपस्त्रिष्टुप् अभिषेके॰ ॐ समुद्रज्येष्ठाःस॰ आपो
हिष्ठेतितिसृणांसिंधुद्वीपआपोगायत्री अभिषकेवि॰ ॐ आपोहिष्ठा॰ ३ एवमभिषिच्य अथैशानीमारभ्यदुग्धाक्तंसूत्रंवधूव-
रयोःकंठदेशेचतुर्वारंपंचवारंवाप्रदक्षिणं परित्वागिर्वणो॰ १ तान्वोमहो॰ २ दशावनिभ्यो॰ ३ तेसोमादो॰ ४ वृषावो॰ अनुष्ट्वमध्वरमि
त्येतैर्मंत्रैर्वेष्टयित्वा कंठदेशस्थमधोनिष्काश्य कटिदेशस्थमुपरिनिष्काश्यऊर्णाहरिद्राखंडंबध्वाकंठदेशस्थंसूत्रंवधूवामहस्तेवरो
बध्नीयात् नीललोहितमित्यनेनमंत्रेण तथाकटिदेशस्थंसूत्रंवरदक्षिणहस्तप्रकोष्ठेवधूर्बध्नीयात् विश्वेत्तातेइत्यनेनमंत्रेण ऊर्णा-
स्तुकेकेशपक्षयोर्बध्नीयाद्भवतइतिसूत्रात् पक्षेविहितस्य अग्नेविश्वेभिःस्वनीकदेवैरितिमंत्रेणवरोदक्षिणोत्तरकेशपक्षयोर्मंत्रावृत्त्या
ऊर्णादशांबध्नीयात् इदंकृताकृतमिति ततोऽक्षतारोपणं तत्रायंक्रमः तैजसपात्रेणक्षीरमानीयघृतमासिच्यपात्रांतरेणार्द्रास्त
तन्शुक्लशालितंडुलानादायवरःक्षालितपाणिःप्रक्षालितवध्वंजलौक्षीरघृतंपाणिनाद्विरुपस्तीर्यद्विवारंतंडुलानोप्यद्विवारंतथैवा
भिघारयेत् एवंवरांजलावन्येनापूरितेदातानदंजस्योःस्कुवर्णंनिधायवरांजलिंकन्यांजल्युपरिनिधाय कन्यानारयत्वित्यादिमुहूर्तनक्ष॰

त्रसंपदस्त्वित्यंतंपठित्वा कन्यांजलिस्थितानक्षतान् वरमूर्धन्यारोपयेत् भगोमेकामःसमृध्यतामिति वरःस्वांजलिस्थानक्षतान्वधूशि
रसिक्षिपेत् यज्ञोमेकामःसमृध्यतामिति एवंपुनर्द्विवारंकुर्यात् तत्रश्रियोमेकामःसमृध्यतामितिवधूः धर्मोमेकामःसमृध्यतामिति
वरः इतिद्वितीयेकुर्यात् प्रजामेकामःसमृध्यतामितिवधूः यशोमेकामःसमृध्यतामितिवरः एवंतृतीयेकुर्यात् तूष्णींचतुर्थंनकु-
र्यात् सप्तवारंचकुर्यादितिकेचित् अन्येतुअक्षतारोपणेमंत्रान्नेच्छंति एवमक्षतारोपणंकृत्वा वरःस्वशिरसिपुष्पमादायक्षीरघृते
नाप्लाव्य कन्याललाटेतिलकंकुर्यात् साग्निपूर्वोक्तंतिलकंवरस्यकुर्यात् मालांवरकंठेनिदध्यात् ततोकन्याकंठेवरोमालांनिदध्यात् ततो
वधूवरौप्राङ्मुखावुपविश्य अष्टपुत्रीसंज्ञकंवस्त्रद्वयंसकंचुकंमांगल्यतंतुयुक्तंनीराजनपुरःसरसुवासिनीभिःसमर्प्य वरःमांग-
ल्यतंतुनानेनममजीवनहेतुना कंठेबध्नामिसुभगेसाजीवशरदांशतमितिमंत्रेणकंठेबध्वाकुलदेवतांचस्मृत्वा आयुष्यमितिसूक्ते
नभूषणैर्भूषयेत् ततःविवाहनिर्विघ्नतासिध्यर्थंगणपतिपूजनंकरिष्ये गणानांत्वाआतूनइंद्रक्रमंतमिति मंत्रद्वयेन हरिद्राखंडपू
गीफललड्डुकादिनिधाय षोडशोपचारैःसंपूज्य पुनःपूर्वोक्तमंत्राभ्यांवस्त्रप्रांतेबध्वाउत्तरीयवस्त्रप्रांतेपरस्परंबध्नीयात् ततोवधूवरौ
महालक्ष्मींशचींपार्वतींचप्रणम्यषोडशोपचारैश्चपूजयेत् देशकालसंकीर्तनांतेविवाहव्रतंकरिष्यावहे इतिसंकल्प्य ततःप्रथमदिव-
सेरोहिणींसोमौषधूत्वादाक्षायणीमावाहनादिभिःपूजयेत् ततोवधूर्मंगलद्रव्यपरिपूर्णानिवायनानिदेवतात्रयोद्देशेनसुवासिनीभ्योदद्यात्

ततोद्विजैराशीर्देया भद्रंकर्णेभिः॰१ द्रविणोदाद्रवि॰२ सवितापश्चातात्॰३ नवोनवोभवति॰४ उच्चादिवि॰५ दक्षिणावता॰६ इतिपठेयुः
ततोवधूवरौपूर्वोक्तलक्षणांवेदिंमंत्रघोषेणगच्छतः वरःस्वयमासनेउपविश्य पश्चिममार्गेणनियमितवाचंवधूमानीय दक्षिणतउपवेश्य आ
चम्यप्राणानायम्यदेशकालौसंकीर्त्य प्रतिगृहीतायामस्यांवध्वांभार्यात्वसिद्धयेगृह्याग्निसिद्धयेचविवाहहोमंकरिष्येइतिसंकल्प्य स्थंडिलो
पलेपनाद्यग्निप्रतिष्ठपनांतकर्मकृत्वाप्रत्यगग्नेर्दृषदंसोपलांप्रतिष्ठाप्य प्रागुदीच्यामुदकुंभंधान्यराशौरुपरिनिधाय पल्लवैरपिधायगंधपुष्पै-
रलंकृत्यउदगग्नेःसप्ततंडुलराशीनुपकल्प्य समिद्धूयमादायदेशकालौसंकीर्त्यअस्मिन्विवाहहामेदेवतापरिग्रहार्थमन्वाधानमित्यादिआ-
घारावाज्येनेत्यंतमुक्त्वा त्रिरग्निंपवमानंसकृदग्निंप्रजापतिंचाज्येन अयर्माग्निंवरुणाग्निंपूषाग्निंप्रजापतिंचलाजद्रव्येण शेषेणस्विष्टकृतमि-
त्यादिआज्याधिश्रपणांतंपूर्ववत्कृत्वाऽज्यंलाजैःसहपर्यग्निकृत्वाज्योत्सवनादिस्रुक्स्रुवांजलिसंमार्गोतेहविरासादनाग्न्यर्चनपूर्वकमाघा
रांतंकृत्वा वध्वाऽन्वारब्धः अग्नआयूंषीतिनितिसृभिःपूर्ववद्धोमत्यागौकृत्वा त्वमर्यमेतिमंत्रस्यवसुश्रुतऋषि अग्निर्देवतात्रिष्टुप्छंदः आ
ज्यहोमेवि॰ ॐ त्वमर्यमाभवसि॰ कृणोषिस्वाहा अग्नयइदं॰ प्रजापतेनत्वदेतामितिपंचभिराज्याहुतीर्हुत्वा प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठन् प्राङ्मु-
खस्यावध्वा उत्तानहस्तांगुष्ठादिप्रदेशमवाङ्मुखेनकरेणगृभ्णामीतिमंत्रस्यसूर्यासावित्रीऋषिर्देवताच त्रिष्टुप्छंदः अस्यावध्वाःपाणि
ग्रहणेविनियोगः ॐ गृभ्णामितेसौभगत्वाय॰ यदेवाइतिमंत्रेणगृहीत्वावध्वाकरौप्रक्षाल्यांऽजलिंकारयित्वास्रुवेणाज्यमादायोपस्तीर्

यंवधूभ्रात्राभ्रातृस्थानीयेनवातिष्ठताशूर्पस्थाल्लाजान्मुष्टिपरिमितान्द्विरोप्य स्वयंपात्रस्थानभिघार्यांजलिस्थानप्यभिघार्य अर्यमण
मितिमंत्रस्यवामदेवऋषिः अर्यमाग्निर्देवता अनुष्टुप्छंदः विवाहप्रधानलाजहोमे॰ ओंअर्यमणंनुदेवंकन्याअग्निमयक्षत सइमांदेवोअर्य
माप्रेतोमुंचातुनामुतस्वाहा अर्यम्णेऽग्नयइदं॰ इतिमंत्रमुक्त्वातिष्ठन्नंजलिनांगुल्यग्रैर्होमयेत् ततोदृषदमुपलांचवर्जयित्वाकुंभसहित
मग्निं अमोहमस्मिसात्वंसात्वमस्यमोहंद्यौरहंपृथिवीत्वंसामाहमृक्त्वंतावेहविवहावहै प्रजांप्रजनयावहैसंप्रियौरोचिष्णूसुमनस्यमानौ-
जीवेवशरदःशतमितिमंत्रेणाग्रेस्वयंगच्छन्वध्वासहप्रदक्षिणीकृत्य तांप्राङ्मुखीं इममश्मानमारोहाश्मेवत्वंस्थिराभव सहस्वपृतनाय
तोभितिष्ठपृतन्यत इतिमंत्रेणद्वाभ्यामपिपादाभ्यांदृषदमारोप्य अश्मानमारोहयत्युत्तरतोग्नेर्दक्षिणपादेनेतिकात्यायनः पुनः पूर्ववत्तदंज
लिमुपस्तीर्यलाजावदानंद्विःकारयित्वाऽभिघार्य वरुणमितिमंत्रस्यवामदेवऋषिःवरुणाग्निर्देवताअनुष्टुप्छंदः विवाहप्रधानलाजहोमे॰
ओंवरुणंनुदेवंकन्याअग्निमयक्षत सइमांदेवोवरुणःप्रेतोमुंचातुनामुतःस्वाहा वरुणायाग्नयइदंनममेतिमंत्रेणपूर्ववद्धावयित्वा पुनस्तेनैवमं
त्रेणवध्वासहप्रदक्षिणीकृत्य अश्मानमारोप्यपुनर्लाजावदानंपूर्ववत्कारयित्वा पूषणमितिमंत्रस्यवामदेवऋषिः पूषाग्निर्देवता अनुष्टु-
प्छंदः विवाहप्रधानलाजहोमे॰ ॐ पूषणंनुदेवंकन्याअग्निमयक्षत सइमांदेवःपूषाप्रेतोमुंचातुनामुतस्वाहा पूष्णेग्नयइदं॰ इतिमंत्रमु
क्त्वाहावयित्वा पुनर्मंत्रेणप्रदक्षिणीकृत्य अश्मानमारोप्य स्वयंप्रजापतयेस्वाहेतिस्मरन् अवशिष्टाल्लाजान् आत्माभिमुखस्सूर्पकोणेवैवनि

रवशेषं तथैव ह्रावयेत् ततोवधूंपरिगृह्य अग्नेरुदक्सप्ततंडुलराशिष्वपि इषएकपदीभवसामामनुव्रताभव पुत्रान्विंदावहैबहूंस्तेसं
तुजरदष्टय इतिप्रथमराशिं ऊर्जेद्विपदीभवेत्यादिनाद्वितीयराशिं रायस्पोषायत्रिपदीभवेत्यादिनातृतीयराशिं मायोभव्यायचतुष्पदीभ
वेत्यादिनाचतुर्थराशिं प्रजाभ्यःपंचपदीभवेत्यादिनापंचमराशिं ऋतुभ्यःषट्पदीभवेत्यादिनाषष्ठराशिं सखासप्तपदीभवेत्यादिनासप्त
मराशिं प्रत्यगादितःक्रमेणाभ्युत्क्रमय्य तस्याःशिरसास्वशिरःसंयोज्य कलशोदकमादाय प्रथममात्मशिरःपश्चाद्वधूशिरःपूर्वोक्तशांतिर-
स्त्वित्यादिपंचदशवाक्यैरभिषिच्य पूर्ववदासित्वाज्येनास्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्य पूर्ववद्बद्धोत्तरीयांतौतूष्णींविसृज्य रात्रौध्रुवमरुंधतीं
सप्तर्षींश्चवध्वासहदृष्ट्वा जीवपत्नीप्रजांविंदेयेति मंत्रंपत्न्यावाचयेत् ततोवधूर्वाग्ंविसृजेत् एतदादिविवाहाग्निरसेदितिविवाहहोमः
ततःसायंसंध्यामुपास्यविवाहाग्निंप्रज्वाल्यप्राणानायम्यदेशकालौसंकीर्त्य अस्मिन्विवाहाग्नौयथोक्तकालेश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंयाव-
ज्जीवमुपासनंकरिष्ये इतिसंकल्प्यौपासनंकुर्यात् तत्राऽयंक्रमः शुद्धदेशेचतुर्विंशत्यंगुलप्रमाणंषोडशांगुलप्रमाणंवाचतुरस्रंप्रत्ये-
कंचतुरंगुलोत्सेधंमेखलात्रययुक्तमायतनंनिर्माय गोमयेनोपलिप्योल्लिख्य तत्रयथालाभंसिकतापद्मपत्रादिसंभारान्निःक्षिप्य तत्रगृ
ह्याग्निंपूर्ववत्प्रतिष्ठाप्यविवाहदिनसायंकालादारभ्यौपासनंकुर्यात् तदित्थं यजमानःकृतसंध्यावंदनोऽग्नेःपश्चिमतउपविश्यप्राणा
नायम्यदेशकालौसंकीर्त्य औपासनंकरिष्येइतिसंकल्प्य अस्तमानात्पूर्वकाले प्रज्वालिताग्नौचत्वारिशृंगेतिमंत्रेणयज्ञपुरुषमूर्तिंध्यात्वा

सोदकेन पाणिना सम्मंतात् दक्षिणं पुनः पुनरुदकमादाय त्रिः परिमृज्य परिस्तीर्य त्रिरुदकमादाय त्रिः पर्युक्ष्य होमद्रव्यं प्रक्षाल्य पात्रे निःक्षिप्य
तत्पात्रमग्नेरुत्तरतो निधाय ज्वलता दर्भेणावज्वाल्य प्रोक्ष्य तेनैव दर्भेण ज्वलता त्रिः पर्यग्नि कृत्वा तदुल्मुकं निरस्याप उपस्पृश्याऽग्नेः पश्चिम-
तः कुशानास्तीर्य तत्र समिधा सह हविर्निधाय विश्वानि न इत्यादिऋग्भ्यां गंधादिभिरग्निमभ्यर्च्य दक्षिणं जान्वाच्य तत्समिधं तूष्णीं अग्नौ प्रक्षि
प्याप उपस्पृश्य समिधि प्रदीप्तायां सत्यां विधूमे प्रज्वलिताग्नौ हुतसंख्याकान् प्रस्थधान्यस्य चतुःषष्टितमभागरूपान्वा तंडुलान् दक्षिणहस्तेनादा
य सव्यपाणिं त्हदि निधायाऽगुल्युत्तरपार्श्वेन समिन्मूलतो द्व्यंगुलप्रदेशेऽग्नये स्वाहेति हुत्वाऽग्नय इदं न ममेत्युक्त्वाऽवस्या आहुतेरैशानदेशे पू
र्वाहुतेर्भूयसीमाहुतिं प्रजापतिपदं चतुर्थ्यंतं मनसा ध्यायन् स्वाहेत्युच्चार्य पूर्वाहुत्यसंसृष्टां हुत्वा पूर्ववदुपविश्य परिस्तरणं विसृज्य परिसमूह
न पर्युक्षणे कृत्वा अग्न आयूंषीति मंत्रत्रयस्य शतं वैखानसा ऋषयः अग्निः पवमानो देवता गायत्री छंदः अग्न्युपस्थाने विनि॰ अग्न आयूंषि॰
१ अग्निर्ऋषिः॰ २ अग्ने पवस्व स्वपा॰ ३ अग्ने त्वं न इति प्रजापते न त्वदिति तंतुं तन्वन्नित्यस्य देव ऋषिः अग्निर्देवता जगती छंदः विनियोगस्तु-
क्त्वा ओं तंतुं तन्वन्नजसो॰ हिरण्यगर्भ इत्यस्य हिरण्यगर्भ ऋषिः प्रजापतिर्देवता त्रिष्टुप्छंदः विनियोगः पूर्ववत् हिरण्यगर्भः समवर्तता॰
विधेम एतैर्मंत्रैर्वायव्यदेशे प्रह्वीभूतः कृतांजलिः स्थित्वाग्निं समीक्षमाण उपस्थाय पुनरुपविश्य न्यूनातिरिक्तता परिहारार्थं विष्णुं स्मृत्वाऽने
न होमेन श्रीभगवान् परमेश्वरः प्रीयतामित्युच्चारयेत् एवं प्रातरुदयात्पूर्वमग्निं प्रादुष्करणं कृत्वा होमकाले पूर्वांगानि कृत्वा पूर्वसंकल्पि

तत्प्रातरौपासनं करिष्ये इत्युक्त्वा सूर्याय स्वाहेति पूर्ववद्धव्येनैव प्रथमाहुतिं हुत्वा सायंकालीनद्वितीयाहुतिवदत्राप्याहुतिं हुत्वा परि-
समूहनादिकं कृत्वोपस्थानं कुर्यात् तत्रायं क्रमः सूर्यो न इति चक्षुः सूर्यो देवता गायत्री छंदः सूर्योपस्थाने वि० ओं सूर्यो नो दिवस्पातु०
१ उदुत्यं चित्रं देवानां नमो मित्रस्येत्यस्य सूर्योभितपा ऋषिः सूर्यो देवता जगती छंदः सूर्योपस्थाने० ओं नमो मित्रस्य० एतैश्चतुर्भिर्म-
न्त्रैः पूर्वोक्तप्राजापत्यैश्चोपस्थायों चमेति इत्यौपासनम् स्वमंदिरं गच्छन् वधूं यानमारोहयेत् पूषा त्वेतो नयतु हस्तगृह्येति सूर्-
यासावित्री ऋषिर्देवता च त्रिष्टुप् छंदः यानारोहणे वि० ओं पूषा त्वेतो नयतु० वदासीति गृहं गत्वा श्वशुरगृहे वा पुनस्तिथ्यादि संकी-
र्त्य मम अग्नेर्गृह्यत्वसिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं गृहप्रवेशाख्यं होमं करिष्ये तत्र देवतापरिग्रहार्थमित्यादि चक्षुषी आज्येनेत्यंतमु-
क्त्वाऽत्र प्रधानं सूर्यासावित्रीं चतुर्वारमुक्त्वा आज्येन शेषेण स्विष्टकृतमित्युक्त्वाऽन्वाधाय प्रत्यगग्नेः स्वदक्षिणदेशे प्राग्ग्रीवमुत्तरलो-
मानडुहं चर्मास्तीर्य तस्मिन् वधूमुपवेश्य पात्रासादनाद्यग्न्यलंकरणपर्यंतं कृत्वा तयान्वारब्धः सन् इध्माधानाद्याज्यभागांतं कृत्वा आ
नः प्रजामिति चतसृणां सूर्यासावित्री ऋषिः सूर्यासावित्री देवता प्रथमा जगती द्वितीया त्रिष्टुप् अत्ये द्वे अनुष्टुभौ आज्यहोमे विनि०
ओं आ नः प्रजां जनयतु० चतुष्पदे स्वाहा सूर्यासावित्र्या इदं० १ अघोरचक्षुरपति० ष्पदे स्वाहा सूर्यासा० इमां त्वमिंद्र मीढ्वः० कृधि-
स्वाहा सूर्यासावित्र्या इदं० ३ सम्राज्ञी श्वशुरे भव० देवृषु स्वाहा सूर्यासावित्र्या इदं० ४ इति चतसृभिराज्याहुतीर्हुत्वा समंजंतु वि-

श्वेदेवाः॰ दधातुनौ हुतशिष्टाज्येन स्वस्यवध्वाश्चत्हृदये अंक्त्वा हस्तंप्रक्षाल्य स्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्य पतिपुत्रवतीभिः स्त्र
वासिनीभिर्नीराजितौ ब्राह्मणेभ्यश्चाशिषोगृहीत्वा वध्वासहाभिनंदन्नासीत ततोद्वितीयादिदिने विवाहे वधूवरौ अप्सरसोगंध-
र्वौभूत्वा महादेवीं तृतीयाहे स्वाहाग्नीभूत्वा कालिकां चतुर्थाहे मानवोभूत्वाशांकरीमावाहनादिभिः संपूजयेतां एवंचतुर्षुदिवसेषुवस्त्र
दोनंहे मसहितंचकृत्वा बहुब्राह्मणभोजनवेदोक्ताशीर्वादपूर्वकंव्रताचरणंकुर्यातां तत्तस्त्रिरात्रं वधूवरौ ब्रह्मचारिणावलंकुर्वाणाव-
धःशायिनौ अक्षारालवणाशिनौभूत्वातिष्ठेयातां ततोवरः व्रताचरणांते विवाहकाले वध्वापरिहितंवस्त्रंसत्येनोत्तभिताभूमिरिति-
सूक्तेन तदर्थविदे ब्राह्मणायदत्वा व्रतसंपूर्त्यर्थे ब्राह्मणान्भोजयित्वा ॐ स्वस्तीतितानुक्त्वा पुनरोंस्वस्तीतितेनैववाचयेत् अर्धरात्रेव्य
तीतेतु परेद्युःप्रातरेवहि गृहप्रवेशनीयःस्यादितियज्ञविदोविदुरितिसं ग्रहे अयंगृह्यपरिशिष्टमतेन विवाहप्रयोगः अथैरि-
णीदानप्रयोगः वधूपिताचतुर्थदिने प्राणानायम्यतिथ्यादिसंकीर्त्य ममोमामहेश्वरलक्ष्मीनारायणप्रीतिद्वारासकलकामनासिध्यर्थं
कन्यादानस्यसंपूर्णफलावाप्त्यर्थंवंशाभिवृत्त्यर्थंच ऐरिणीपूजनंवरस्यतत्पितृमात्रादीनांतत्पक्षीयाणांचयथाविभवंवस्त्रादिभिःपूजनंवर
मात्रे ऐरिणीदानंचकरिष्ये वस्त्रदानांतंकृत्वा तदंगतयागणपतिपूजनंकरिष्ये ऐरिणित्वसुमादेवीतवेशोगिरिजापतिः अतस्त्वां
पूजयिष्यामि ऐरिणींसर्वकामदामिति मंत्रेणषोडशोपचारैरभ्यर्च्य ऐरिणीदानंवरमात्रेकुर्यात् तत्रमंत्रः महद्वेणुमयंपात्रंनानापक्वा

न्नसंयुतं सवस्त्रफलतांबूलंदंपतीवंशवर्द्धनं सदक्षिणंसदीपंचशूर्पैः षोडशभिर्युतम् वरमात्रे प्रयच्छामिकन्यादानस्यसिद्धये
गेरिण्याख्यंवंशपात्रं पक्वान्नैः परिपूरितं करकैरुद्रसंख्याकैः सुवर्णपरिपूरितैः एतावदैरिणीरूपंकर्त्तव्यंकिलसूरिभिः वंशोवंश
करश्रेष्ठोवंशोवंशसमुद्भवः अनेनवंशदानेनश्रीशोऋद्धिंकरोतुमे वंशपात्रमिदंपुण्यंवंशजातसमुद्भवं वंशानांसुत्तमंदानमतःशां-
तिंप्रयच्छमे अनेनवंशपात्रदानेनश्रीलक्ष्मीनारायणौप्रीयेतां वंशपात्राणिसर्वाणिमयासंपादितानिवै उमाकांतायदास्यामिम
मवंशाभिवृद्धये वंशवृद्धिकरंदानंसौभाग्यादिसमन्वितम् वस्त्रेणाच्छादितंपूगफलहेमस मन्वितं सर्वपापक्षयकरंनानाद्रव्यैस्तु
पूरितं दानानांसुत्तमंदानमतःशांतिंप्रयच्छमे इतिवंशदानंकृत्वा ततः कन्यांवरमातुरुत्संगयोरुपवेश्यवरमातरंप्रार्थयेत् अष्टव
र्षात्वियंकन्यापुत्रवत्पालितामया इदानींतवपुत्रायदत्तास्नेहेनपाल्यतामिति वधूमात्रादिः तत्सक्षस्कुवासिनीभ्योयथाचारंकंचुकी
क्षुद्रशूर्पवायनादिदद्यात् इदंवधूपितृभ्यामभुक्तवन्ध्यामभुक्तवत्यैवरमात्रेकार्यम् यथाचारंज्ञेयम् इत्यैरिणीदानप्रयोगः दे
वकोत्थापनंतुपूर्वोक्तोपनयनप्रकरणेज्ञेयम् अथद्विभार्याग्निसंयोगप्रयोगः शौनकः अथास्याग्निगृह्ययोर्योगंसपत्नीभेदजा-
तयोः सहाधिकारसिद्ध्यर्थमहंवक्ष्यामिशौनकः पृथक्स्थंडिलयोरग्नीसमाधाययथाविधि तत्रकृत्वाज्यभागांतमन्वाधानादिकंत
तः पूर्वपत्न्यग्नौजुहुयात्तयान्वारब्धआहुतीः अग्निमीळेपुरोहितंसूक्तेनतवकेनच समिध्येनंसमारोप्यअयंतेयोनिरित्यृचा प्रत्यव

रोहेत्वनया कर्ानस्थाग्नौनिधायच आज्यभागांतमत्रापिकृत्वारभ्यतदादितः समन्वारब्धएताभ्यांपत्नीभ्यांजुहुयाद्धुतम् चतुर्गृहीतमेता
भिराभिर्गाभिर्यथाक्रमम् अग्नावग्निश्चरतिअग्निनाग्निः समिध्यते अस्तीदमितितिसृभिः पाहिनोअग्नएकया ततः स्विष्टकृदारभ्य-
होमशेषंसमापयेत् गोयुग्मंदक्षिणांदद्यात्स्त्रोत्रियायाहिताग्नये पत्न्योरेकायदिमृतादग्ध्वातेनैवतांपुनः आदधीतान्ययासार्द्धमाधान
विधिनागृहीति अथप्रयोगः देशकालौसंकीर्त्य ममद्वाभ्यांभार्याभ्यांसहनिष्पन्नगृह्याग्न्योस्ताभ्यांसहाधिकारसिद्धिद्वाराश्रीपर
मेश्वरप्रीत्यर्थंसंसर्गंकरिष्ये इतिसंकल्प्य गणेशपूजनंस्वस्तिवाचनंचकृत्वोदगपवर्गस्थंडिलयोर्गृह्याग्निंप्रतिष्ठाप्य प्रथमेऽग्नौज्येष्ठपत्न्य-
न्वारब्धोऽन्वाधानंकुर्यात् अग्निद्वयसंसर्गेप्रथमाग्निहोमकर्मणिदेवतापरिग्रहार्थमन्वाधानंकरिष्येचक्षुषीआज्येनेत्यंतेऽत्रप्रधानं अग्निं
नवभिर्ऋग्भिराज्याहुतिभिः शेषेणेत्यादिषट्पात्रासादनादिआज्यभागांते अग्निमीळेइतिनवानांमधुच्छंदा अग्निर्गायत्री अग्निद्वयसंस
र्गार्थेप्रथमाग्नौप्रधानाज्यहोमेवि॰ स्वाहांतैर्नवभिःस्रुवेणनवाहुतीर्जुहुयात् अग्नयइदं॰ ततः स्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्य अयं-
तेयोनिरित्येनंतमग्निंसमिधिसमारोप्य प्रत्यवरोहेतिद्वितीयाग्नौतंप्रत्यवरोह्यद्वाभ्यामन्वारब्धोन्वाधानंकुर्यात् अग्निद्वयसंसर्गार्थंप्रथम-
संसृष्टद्वितीयाग्नौविहितहोमेदेवतापरिग्रहार्थमन्वाधानंकरिष्ये चक्षुषीआज्येनेत्यंतेऽत्रप्रधानं अग्निंषड्वारमाज्येन शेषेणस्विष्टकृत
मित्यादिपात्रासादनेप्रोक्षणींकुशान्दर्वीस्रुवौप्रणीताज्यपात्रेइध्माबर्हिषीतिपात्राष्टकमासाद्य आज्यसंस्कारांतेकुशैर्दर्वीस्रुवयोः सं

भागैः आज्यभागांते दर्व्यां चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा पत्नीहृदयान्वारब्धो जुहुयात् अग्नावग्निरित्यस्य हिरण्यगर्भोऽग्निरष्टी अग्निहृदयसंस
गार्थे संसृष्टाग्नौ प्रधानाज्यहोमे विनियोगः ओं अग्नावग्निश्चरति प्रविष्ट ऋषीणां पुत्रो अधिराज एषः तस्मै जुहोमि हविषा घृतेन मा देवा-
नां मोमुहद्भागधेयं मो अस्माकं मोमुहद्भागधेयं स्वाहा अग्नय इदं० शिष्टपंचहोमेषु चतुर्गृहीतमाज्यग्रहणं विनियोगस्त्यागश्च पूर्ववत्
अग्निनाग्निर्मेधातिथिः काण्वो गायत्री होमे० ओं अग्निनाग्निः समिध्यते० जुह्वास्यः स्वाहा १ अस्तीदमिति तिसृणां विश्वामित्रोऽ
ग्निरनुष्टुप् अंत्ये त्रिष्टुभौ होमे० ॐ अस्तीदमधिमंथ० पूर्वथाः स्वाहा २ ॐ अरण्योर्निहितो० मनुष्येभिरग्निः स्वाहा ३ ॐ उत्तानाया
मवभरा० जनिष्ट स्वाहा ४ पाहिनो भर्गः प्रगाथोऽग्निर्बृहती होमे० ओं पाहिनो अग्न एकया० चतसृभिर्वसो स्वाहा ५ सर्वत्र स्वाहा
कारसमकालाहुतिः ततः स्विष्टकृदादिहोमशेषं समाप्य श्रोत्रियाय आहिताग्नये गोमिथुनं दद्यात् ब्राह्मणान्भोजयेत् इति हृद
यांग्निहूयसंसर्गप्रयोगः अथार्कविवाहप्रयोगः ततः कर्त्ता रविवारे हस्तर्क्षे शनिवारे वा ऽन्यस्मिन् शुभदिने वा ग्रामात्प्राच्यामुदीच्यां
वा पुष्पफलसंयुतमर्कं निरीक्ष्य अर्ककन्यादातारं आचार्यं परिकल्प्य स्नातालंकृतवासाः रक्तगंधादिभूषितः अर्कसंनिधिमागत्य आच
म्य प्राणानायम्य देशकालौ संकीर्त्य मम तृतीयमानुषीविवाहजन्यदोषपरिहारार्थं तृतीयमर्कविवाहं करिष्ये इति संकल्प्य स्वस्तिवा-
चनं कृत्वा हिरण्येन नांदीश्राद्धं कृत्वा आचार्यवरणं कृत्वा अष्टवर्गान्पूजयेत् दाता मधुपर्केण यज्ञोपवीतवस्त्रहस्तकर्णादिभूषितैः

उष्णीषगंधमाल्यादिभिश्चवरंपूजयेत् वरःस्वशाखोक्तप्रकारेणमधुपर्कंसमाचरेत् अर्कपुरतस्तिष्ठन् त्रिलोकवासिन्सप्ताश्वच्छ
छाययासहितोरवे तृतीयोद्वाहजंदोषंनिवारयसुखंकुरु इतिसूर्यंसंप्रार्थ्य छाययासहितरविंतत्राध्यारोप्याऽभिलिंगैरभिपिच्य व
स्त्रमाल्यगंधैस्तत्तन्मंत्रैः संपूज्यश्वेतवस्त्रेणकार्पासतंतुभिश्चसंवेष्ट्यगुडोदनंनिवेद्यतांबूलंसमर्प्ययेदिति ततःममप्रीतिकरायेयं
मयासृष्टापुरातनी अर्कजाब्रह्मणासृष्टात्वस्माकंपरिरक्षतु इतिमंत्रेणार्कंप्रदक्षिणीकृत्य पुनः नमस्तेमंगलेदेविनमःसवितुरा
त्मजे त्राहिमांकृपयादेविपत्नीत्वंमेइहागता अर्कत्वंब्रह्मणासृष्टःसर्वप्राणिहितायच वृक्षाणामादिभूतस्त्वंदेवानांप्रीतिवर्धन
तृतीयोद्वाहजंपापंमृत्युंचाशुविनाशयेतिमंत्रेणप्रदक्षिणंकुर्यात् ततःकन्यादानपर्यंतविधिंकृत्वा कन्यादाता आदित्यस्यप्रपौत्रीं
सवितुःपौत्रींअर्कस्यपुत्रीं काश्यपगोत्रां अमुकगोत्रायवरायतुभ्यमहंसंप्र॰ अर्ककन्यामिमांविप्रयथाशक्तिविभूषितां गोत्रायशर्म
णेतुभ्यंदत्तांविप्रसमाश्रय इतिमंत्रेणदद्यात् अंजल्यक्षतकर्माणिकृतकंकणपूर्वकम् यावत्संचकृतंसूत्रंतावदर्कंप्रवेष्टयेत् स्वशा-
खोक्तेनमंत्रेणगायत्र्यावाथवेष्टयेत् पंचीकृत्यपुनःसूत्रंस्कंधेबध्नातियत्नतः बृहत्सामेतिमंत्रेणसूत्ररक्षांप्रकल्पयेत् अर्कस्यपूर्व
पश्चिमदक्षिणोत्तरा प्रेयादिचतुष्टयेषुकुंभानष्टौनिधायप्रतिकुंभंवस्त्रसूत्राभ्यांवेष्टयेत् गंधहरिद्रायुक्तसीतजलैः तान्कुंभानापू
र्यप्रतिकुंभंनाममंत्रेणमहाविष्णुंपाद्यार्घ्यादिनैवेद्यांतंपूजयेत् ततःअर्कस्यउत्तरदिग्भागेअर्कभार्ययान्वारब्धः ततःप्राणाना

यस्य अस्याः सम्यग्भार्यात्वसिध्यर्थं पाणिग्रहणहोमंकरिष्ये तदंगंस्थंडिलोल्लेखनादिआघारदेवतेआज्येनत्यंतमुक्त्का अत्रप्रधा
नं बृहस्पतिं अग्निं अग्निं वायुं सूर्यंप्रजापतिंचैताः आज्यद्रव्येण शेषेणस्विष्टकृतमित्याद्याघारांतं तंत्रंकृत्वा संगोभिरित्यस्यांगिराऋ-
षिः बृहस्पतिर्देवता त्रिष्टुप्छंदः आज्यहोमेवि॰ ओं संगोभिरांगिरसोनक्षमाणोभगइवेदर्यमणंनिनाय जनेमित्रोनदंपतीअनक्तिबृह-
स्पतेवाजयाशूंरिवाजौस्वाहा बृहस्पतयइदं॰ १ यस्मैत्वाकामकामायेत्यस्यवामदेवऋषिः अग्निर्देवतात्रिष्टुप्छंदः आज्यहोमेविनि
योगः ओंयस्मैत्वाकामकामायवयंसम्राड्यजामहे तमस्मभ्यंकामंदत्वाथेदंत्वंघृतंपिबस्वाहा अग्नयइदं॰ २ ततोव्यस्तसमस्तव्याहृति
भिर्हुत्वा स्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्य प्रदक्षिणांकृत्वा मयाकृतमिदंकर्मस्थावरेषुजरास्तुणा अर्कापत्यानिनोदेहि तत्सर्वंक्षंतुमर्ह-
सीत्युक्त्काशांतिसूक्तानिपठित्वा गोयुग्मंश्रोत्रियायाचार्यायदत्वा इतरेभ्योपिविप्रेभ्योयथाशक्तिदक्षिणांदत्वाधारितवस्त्राणित्यक्त्कान्
तनान्यानिधारयेत् त्यक्तवस्त्राणिगुरवेदद्यात् चतुर्थदिवसानंतरं होममग्निंचविसृज्य पुण्याहंवाचयित्वामानुषींविधिनोद्वहेत् इ
त्यर्कविवाहप्रयोगः अथाग्निसंसर्गदोषप्रायश्चित्तप्रयोगः स्वगृह्याग्निरन्यगृह्याग्निनासंसृष्टश्चेदग्निंविभज्यउभौसमिधिस-
मारोपणंकुर्यातां ततःप्रत्यवरोहणंकृत्वा पूर्ववद्धोमात्प्राणानायम्यतिथ्यादिसंकीर्त्य समिद्वयमादाय अग्निमन्वाहितेग्नावित्या-
दिनक्षत्री आज्येनेत्यंतमुक्त्का॰ त्रप्रधानं अग्निंविविचिंचरुद्रव्येण शेषेणस्विष्टकृतमित्यादिपूर्णपात्रनिधानांतंकृत्वापवित्रवतिशूर्पे

ऽग्नये विविचये त्वा जुष्टं निर्वपामीति चतुरो मुष्टीन्निरूप्य प्रोक्षणाद्याज्यभागान्तं कृत्वा अग्नये विविचये स्वाहेत्युद्देश्यत्यागौ कृत्वा स्विष्टकृ-
दादिहोमशेषं समापयेत् अनुपक्रांतदर्शपूर्णमासश्चेत्पूर्ववदाज्यं संस्कृत्य स्रुवेण द्वादशवारं स्रुचि गृहीत्वा अग्नये विविचये स्वाहे-
ति स्रुवेणैव हुत्वा कालेहोमं चरेत् पश्चाद्धोताऽग्नये पथिकृते जुहुयात् शवाग्निना संसृष्टश्चेदग्नये शुचये स्वाहेति जुहुयात् पतना-
ग्निना संसृष्टश्चेदग्नये संवर्गाय जुहुयात् वैद्युतेन संसृष्टश्चेदग्नयेऽप्सुमते च जुहुयात् इति संसर्गदोषप्रायश्चित्तप्रयोगः अ-
थ दर्शपूर्णमासस्थालीपाकप्रयोगः यजमानः अथाधानदिने स्त्रिया सह स्नात्वा कृतनित्यक्रियो विधिवत्प्रातरौपासनं कृत्वा प्रा-
णानायम्य देशकालौ संकीर्त्य ममोपात्तदुरितक्षयद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं पूर्णमासस्थालीपाकेन यक्ष्ये चत्वारि शृंगा गौतमो वामदेवो
ग्निस्त्रिष्टुप् अग्निमूर्तिध्याने विनियोगः ॐ चत्वारि शृंगा० सप्तहस्त० अस्तु० तत्र देवतापरिग्रहार्थं मन्वाधानं करिष्ये इति संकल्प्य स-
मिद्द्वयं गृहीत्वा अस्मिन्नन्वाहितेग्नौ जातवेदसमग्निमिध्मेन प्रजापतिं प्रजापतिं चाघारदेवते आज्येन अग्नीषोमौ चक्षुषी आज्येनेत्य-
त्र प्रधानं अग्निमग्नीषोमौ चरुद्रव्येण शेषेण स्विष्टकृतमग्निमिध्मसंनहनेन रुद्रं अयासमग्निं देवान्विष्णुमग्निं वायुं सूर्यं प्रजापतिं
चैताः प्रायश्चित्तदेवता आज्येन ज्ञाताज्ञातदोषनिबर्हणार्थं त्रिवारमग्निमाज्येन व्युत्क्रमादिदोषपरिहारार्थं मरुत आज्येन एवं सांगेन कर्मणा
श्वो यक्ष्ये सद्यस्काले तु सद्यो यक्ष्ये प्रात्वदीनां परमेष्ठी प्रजापतिः प्रजापतिर्बृहती अन्वाधाने समिद्धोमे विनियोगः ओं भूर्भुवः स्वः स्वाहा प्रजाप

तयइदं॰ समिद्द्वयमग्नावाधाये ध्मा बर्हिषोऽश्व संनहनं कुर्यात् तत्रायंक्रमः प्रादेशमात्रान्दर्भान्षड्विंशत्संख्यान्रज्जुकरणार्थं गृही-
त्वा तत्र द्वादशदर्भैः संधित्रयवर्तीं रज्जुं प्रादक्षिण्येन कृत्वा पुनरन्यां रज्जुमेवं कृत्वा तद्रज्जुद्वयमप्रादक्षिण्येन समस्य पुनरन्यां रज्जुं पूर्ववत्कृत्वा
प्रादक्षिण्येनान्त्रिवृतं समस्याग्रे प्रदक्षिणं ग्रंथिं कृत्वा तां रज्जुमुदगग्रां वितत्य तत्र प्रादेशमात्रान्मुष्टिपरिमितान्दर्भान्निधाय तया रज्ज्वा तानुद-
र्भान्द्विरावेष्ट्य तद्रज्ज्वग्रेण तद्रज्जुमूलं सकृदावेष्ट्य तद्रज्ज्वग्रशेषं पूर्वमावेष्टितरज्ज्वाऽधस्तान्निर्नीय अन्यैर्दर्भैः सहायतनात्पश्चाद्गा-
गेउपरिनिदध्यात् ततः पूर्ववदन्यां त्रिवृतां रज्जुं कृत्वोदगग्रां वितत्य तत्र पलाशखदिराद्यन्यतमयज्ञियवृक्ष" प्रादेशप्रमाणपंचदशसमिधा
दात्मकेध्मं प्रागग्रं निधाय तया रज्ज्वा सकृदाबध्य आयतनात्पश्चाद्गागेउपरिनिधाय ततः उभौ स्वशरीरे गंधादिभिरलंकृत्य तद्दिवसे कल
हं क्रयविक्रयमनृतं साहसं बहुभाषणं नृत्यगीतवादित्रव्यसनं पर्यंकशयनं दंतधावनं दग्धान्नकुलित्थकोद्रवसक्तुचणकमसूरवृंताकक्षार
लवणं मधुमांसमाषपरान्नमेतानि वर्जयित्वा घृतमिश्रहविष्यान्नं दिवैव सकृद्भुंजीयाताम् ततो यजमानः सायंहोमं कृत्वा अग्नेः सका-
शादंगुलपरिमिते देशे परिसमुह्य प्राच्यामुदगग्रैर्दक्षिणस्यां प्रागग्रैः प्रतीच्यामुदगग्रैरुदीच्यां प्रागग्रैर्दर्भैः परिस्तृणीयात् पूर्वपश्चिम
परिस्तरणमूलयोरुपरि दक्षिणपरिस्तरणं पूर्वपश्चिमपरिस्तरणाग्रयोरधस्तादुत्तरपरिस्तरणं एवमग्निं परिस्तीर्य पर्युक्ष्य ब्रह्मचारी-
भूत्वाऽधः शयीत ततः परेद्युः प्रातर्होमानंतरं अग्नेर्दक्षिणतो ब्रह्मासनार्थमुत्तरतः पात्रासादनार्थं दर्भान्प्रागग्रानास्तीर्य अग्नेरीशा-

नीमारभ्य पूर्ववत्परिमृज्य अग्नेरुत्तरतः पूर्वमास्तीर्णेषुदर्भेषुचरुस्थालीं प्रोक्षणपात्रंदर्वींस्रुवंप्रणीतापात्रमाज्यपात्रमिध्मंबर्हिःशूर्पंकृ-
ष्णाजिनमुलूखलंमुसलंचेति एतानिपात्राणिद्वंद्वशउदगपवर्गंप्राक्संस्थान्यखिलान्यासादयेत् ततःप्रोक्षणपात्रमुत्तानीकृत्य प्रादेशमा-
त्रेपवित्रेनिधायशुद्धाभिरद्भिःपूरयित्वा अंगुष्ठानामिकाभ्यांतेपवित्रेउदगग्रेअसंसृष्टेगृहीत्वात्रिरुत्पूयपात्राण्युत्तानानिकृत्वा इध्मंविस्रस्य
सर्वाणिपात्राणित्रिःप्रोक्षयेत् तत्रईशानदिगवस्थितंविप्रंअस्मिन्कर्मणिब्रह्माणंत्वांवृणे इतितत्पाणिंपाणिनागृहीत्वावृणुयात् ततोब्रह्मावृ-
तोस्मीत्युक्त्वा प्राङ्मुखोयज्ञोपवीत्याचम्य समस्तपाण्यंगुष्ठोभूत्वाऽग्रेणाग्निंपरीत्याऽग्नेर्दक्षिणतउदङ्मुखःस्थित्वा पूर्वमासनार्थंनिहितद-
र्भेषुदक्षिणभागस्थितमेकंदर्भं अंगुष्ठानामिकाभ्यांगृहीत्वा निरस्तःपरावसुरितिमंत्रेणनैर्ऋत्यांनिरस्यापउपस्पृश्य इदमहमर्वावसोःसद-
नेसीदामीत्युक्त्वोदङ्मुखोवामोपरिदक्षिणपादंसंस्थाप्योपविश्य यजमानेनगंधादिभिरर्चितःसन् ॐ बृहस्पतिर्ब्रह्माब्रह्मसदनआशिष्य-
ते बृहस्पतेयज्ञंगोपायसयज्ञंपाहिसयज्ञपतिंपाहिसमांपाहीतिजपित्वायज्ञावेक्षणेरतोभूयात् ततोयजमानः अग्नेःपश्चात्प्रणीतापा-
त्रंनिधायतत्रपवित्रेनिधायपूर्वमुत्पूताभिरद्भिःपूरयित्वागंधपुष्पाक्षतान्निक्षिप्याहब्रह्मन्नपःप्रणेष्यामीति ब्रह्माओंभूर्भुवःस्वर्बृहस्प-
तिप्रसूतइत्युपांशु उच्चैराह ओंप्रणयेति यजमानस्तत्पात्रंमुखसममुद्धृत्य अग्नेरुत्तरतोदर्भेषुनिधाय तेपवित्रेगृहीत्वातत्पात्रमन्यैर्दर्भै-
राच्छाद्य अग्नेःपश्चाच्छूर्पेनिधायशूर्पेपवित्रेनिधाय पवित्रोपरिअग्नयेत्वाजुष्टंनिर्वपामीतिमंत्रावृत्त्याचतुरश्चतुरोमुष्टीन्निरूप्याऽग्नेः

षोमाभ्यांत्वाजुष्टंनिर्वपामीतितथैवनिरूप्यतेपवित्रेनिरुप्तव्रीहीणामुपरिनिधाय उत्पूताभिरद्भिर्निर्वापसंख्ययाप्रोक्ष्य प्राग्ग्रीवेरूर्ध्वलो
म्नि कृष्णाजिनेउलूखलंनिधायउलूखलेनिरुप्तव्रीहीनोप्यतान्मुसलेनपत्न्यावहत्यत्रिःफलीकृत्यत्रिःप्रक्षाल्य अवितुषमबहिर्गतकंतुकं
स्रम्पृतंचरुंश्रपयेत् ततस्तेपवित्रेआज्यपात्रेनिधायतत्पात्रंपुरतःसंस्थाप्यतस्मिन्नाज्यमासिच्याग्नेरुत्तरतःस्थितांगारानग्नस्मनासहाग्
ग्नेरुदकपरिस्तरणाद्बहिर्निरूह्यतेष्वाज्यस्थालीमधिश्रित्यज्वलतादर्भोल्मुकेनावज्वल्यांगुष्ठपर्वमात्रं प्रक्षालितंदर्भाग्रद्वयमाज्येनिधा-
यपुनर्ज्वलतातेनैवदर्भोल्मुकेनचरुणासहाज्यंत्रिःपर्यग्निकृत्वा तदुल्मुकमपास्यापःस्पृष्ट्वाआज्यस्थालींफविकर्षन्निर्वोदग्गुद्ध्यस्यांगा
रान् प्रत्यूह्यापःस्पृष्ट्वा तत्रस्थितमेवाज्यं सवितुष्ट्वेत्यस्यहिरण्यस्तूपऋषिःसवितादेवता पुरउष्णिक्छंदः आज्यस्योत्पवनेविनियोगः
सवितुष्ट्वाप्रसवउत्पुनाम्यच्छिद्रेणपवित्रेणवसोःसूर्यस्यरश्मिभिरितिमंत्रेणैकवारंद्विस्तूष्णींपवित्राभ्यांप्रागुत्पूय तेपवित्रेअद्भिःप्रोक्ष्य
अग्नौप्रहृत्य अग्नेःपश्चात्परिस्तरणाद्बहिरात्मनोग्रेप्रुवंप्रोक्ष्यभुविबर्हिःसन्नहनींरज्जुमुदगग्रांवितत्यतद्बर्हिःप्रागग्रमुदगपवर्गंनिबि-
डमास्तीर्यतत्राज्यपात्रंनिधाय दक्षिणहस्तेनदर्वीस्रुवौगृहीत्वासव्येनकांश्चिद्दर्भानादायसहैवाग्नौप्रताप्यदर्वींनिधायसव्यहस्तेस्रुवंगृ-
हीत्वादक्षिणेनपाणिनादर्भाग्रैःस्रुवबिलंप्रादक्षिण्येनप्रागादिप्रागपवर्गंत्रिःसंमृज्यस्रुवाधस्ताद्दर्भाग्रैरभ्यात्मबिलपृष्ठंत्रिःसंमृज्य
दर्भमूलैःस्रुवदंडाधस्ताद्बिलपृष्ठादारभ्ययावदुपरिबिलंतावत्त्रिःसंमृज्यद्भिःप्रोक्ष्यस्रुवंनिधाय आज्यस्थाल्याउत्तरतःदर्व्यंसंमृष्टे

सं॰कौ॰
२३२

निधायापः स्पृष्ट्वा तैरेव दर्भैर्दर्वीं तद्वत्संमृज्य तां स्रुवस्योत्तरतो निधाय दर्भानद्भिः प्रोक्ष्याग्नावनुप्रहरेत् ततः शृतं चरुं स्रुवगृहीतेनाज्येना
भिघार्य चरुस्थालीमुदगुद्वास्य अग्न्याज्ययोर्मध्येन नीत्वाज्याद्दक्षिणतो बर्हिषि सांतरमासाद्य पुनश्चरुमभिघार्य चरोरुद्धरणाय चर्वाज्ययो
र्मध्ये पात्रांतरं निधाय गंधाक्षतपुष्पैरग्निमर्चयेत् विश्वानिन इत्यनयोर्वत्सश्रुत ऋषिः अग्निर्देवता त्रिष्टुप् छंदः अग्न्यर्चने विनियोगः ॐ वि
श्वानि नो॰ तनूनाम् यस्त्वा हृदा कीरिणा॰ मृतत्वमश्यामिति ऋग्भ्यां प्रतिपादं प्रतिदिशं प्राचीमारभ्याग्न्यर्च्य यस्मै त्वं सुकृते॰ शतेस्व
स्तीत्युपस्थायात्मानं चालंकृत्य हस्तौ प्रक्षाल्य इध्मबंधनरज्जुं तत्रैव निधाय दक्षिणपाणिनेध्ममादाय त्रिरिध्ममभिघार्य मूलमध्ययोर्मध्य-
भागं गृहीत्वा अयं त इध्म इत्यस्य वामदेव ऋषिः जातवेदा अग्निर्देवता त्रिष्टुप्छंदः इध्महोमे विनियोगः ॐ अयं त इध्म आत्मा जातवेदस्तेने-
ध्यस्व वर्द्धस्व चेद्ध वर्धय चास्मान्प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन समेधय स्वाहा इतीध्मं हुत्वा जातवेदसेऽग्नय इदं न ममेत्युद्दिश्य
त्यजेत् अथ स्रुवेणाज्यं गृहीत्वा परिस्तरणाद्वायव्यकोणतो नीत्वा वायव्यकोणमारभ्याग्नेयीपर्यंतं प्रजापतये इति मनसा स्मरन् स्वा
हेत्युच्चार्य अविच्छेदेनाज्यधारां प्रदीप्तेऽग्नौ इध्मदारुणि परिस्रावयन् हुत्वा पुनराज्यं गृहीत्वा परिस्तरणान्नैर्ऋत्यकोणतो नीत्वा नैर्ऋती
मारभ्य ऐशानीपर्यंतं तथैव हुत्वा उभयत्र प्रजापतय इदं न ममेत्युद्देशत्यागौ कृत्वा स्रुवेणाज्यमादायाऽग्नये स्वाहेत्यग्नेरुत्तरपार्श्वे॥
पूर्वभागे हुत्वा पुनराज्यं गृहीत्वा सोमाय स्वाहेति अग्नेर्दक्षिणपार्श्वे तत्समप्रदेशे हुत्वा यथादैवतमुद्देशत्यागौ कृत्वा चरुं पूर्वनिहित

२३२

पात्रांतरे पृथक्कृत्य इदमग्नये इदमग्नीषोमाभ्यामिति चरुभागद्वयमुत्तरसंस्थमभिमृश्य स्रुवेण दर्व्यामुपस्तीर्य प्रथमप्रधानदेवता
चरोर्मध्यादंगुष्ठपर्वमात्रं तिरश्चीनाभिरंगुष्ठमध्यमानामिकाभिरुदगग्राभिर्नरवस्पर्शमकृत्वा अवदाय दर्व्यामोप्य ततः पूर्वभा-
गं प्रागग्राभिस्ताभिस्तथैवावदाय दर्व्यामोप्य स्थालीस्थं हविरभिघार्य पश्चाद्दर्वीस्थितमभिघार्य विधूमाल्पज्वालांगाराग्नौ अग्नये
स्वाहेति आज्यभागयोर्मध्ये प्राक्देशे वा दर्व्याः पार्श्वेनाच्छादयन्निव हुत्वा अग्नय इदं न ममेत्युक्त्वा पुनस्तथैव गृहीत्वा ओं अग्नी-
षोमाभ्यां स्वाहेति पूर्वाहुतेः प्राग्भागे हुत्वा अग्नीषोमाभ्यामिदं न ममेति त्यागमुक्त्वा दर्व्यामुपस्तीर्य प्रथमहविषउत्तरार्धात्पूर्वावदान
तो भूयः नूचीनाभिरेवावदाय दर्व्यामोप्य पुनर्द्वितीयहविषस्तथैवावदाय स्थालीपाकमनभिघार्य दर्वीस्थं हविरभिघार्य यदस्येत्य
स्य हिरण्यगर्भ ऋषिः अग्निः स्विष्टकृद्देवता अतिधृती छंदः अग्निस्विष्टकृद्धोमे विनियोगः ओं यदस्य कर्मणोत्यरीरिचं यद्वान्यून
मिहाकरं अग्निष्टत्स्विष्टकृद्विद्वान्सर्वं स्विष्टं सुहुतं करोतु मे अग्नये स्विष्टकृते सुहुतहुते सर्वप्रायश्चित्ताहुतीनां कामानां समर्धयित्रे स
र्वान्नः कामान्समर्धय स्वाहा इत्यग्नावैशानदेशे जुहुयात् अग्नये स्विष्टकृत इदं॰ पंचावत्ती तु प्रधानहोमे मध्यात्पूर्वार्धात्पश्चार्धात्
त्रिवारमवद्यति स्विष्टकृत उत्तरार्धात्पूर्वार्धाच्च द्विरवद्यति इतरत्सर्वं समानम् ततः अग्नेरुत्तरतः स्थिताम् इध्मबंधनरज्जुं विस्रस्य
रुद्राय पशुपतये स्वाहेति हुत्वा रुद्रायेदं न ममेत्युक्त्वा अपः स्पृष्ट्वा स्रुवेणाज्यमादाय अयाश्चाग्नेरित्यस्य विमद ऋषिः अयाश्च-

सं॰कौ॰
२३३

ग्निर्देवता पंक्तीछंदः प्रायश्चित्ताज्यहोमेविनियोगः अयाश्चाग्नेस्यनभिशस्तीश्चसत्यमित्वमयाअसि अयासावयसाकृतोयासन्ह-
व्यमूहिषेयानोधेहिभेषजंस्वाहा अयसेऽग्नयइदं॰ अतोदेवाइत्यस्यमेधातिथिर्ऋषिः देवादेवताः गायत्रीछंदः प्रायश्चित्ताज्यहोमे॰
ओं अतोदेवाअवंतुनो॰ ममिः स्वाहा देवेभ्यइदं॰ इदंविष्णुरित्यस्यमेधातिथिर्ऋषिःविष्णुर्देवता गायत्रीछंदः प्रायश्चित्ताज्यहोमे॰
ओं इदंविष्णुर्विचक्रमे॰ सूरेस्वाहा विष्णवइदं॰ व्याहृतीनांव्यस्तसमस्तानांविश्वामित्रजमदग्निभरद्वाजप्रजापतयऋषयः अग्नि
वायुसूर्यप्रजापतयोदेवताः गायत्र्युष्णिगनुष्टुब्बृहतीतिक्रमाच्छंदांसि प्रायश्चित्ताज्यहोमे॰ ॐ भूः स्वाहा अग्नयइदं॰ ॐ भुवः स्वा
हा वायवइदं॰ ॐ स्वः स्वाहा सूर्यायेदं॰ ॐ भूर्भुवः स्वः स्वाहा प्रजापतयइदं॰ इतिसमाज्याहुतीर्जुहुयात् ततोब्रह्माऽग्नेर्वायव्यदेशे
स्थित्वा एताः सप्तहुत्वा मंत्रविपर्यासादिनियतनिमित्तेप्राप्ते यद्वोदेवाइत्यस्यअभितपाऋषिः मरुतोदेवताः त्रिष्टुप्छंदः प्रायश्चि
त्ताज्यहोमे॰ ॐ यद्वोदेवाअतिपातयानिवाचाचप्रयुती देवहेळनम् अरायोअस्माँअभिदुच्छुनायतेन्यत्रास्मन्मरुतस्तान्निधेतनस्वा-
हा मरुद्भ्यइदं॰ अनाज्ञातमितिमंत्रद्वयस्यहिरण्यगर्भऋषिःअग्निर्देवता अनुष्टुप्छंदः प्रायश्चित्ताज्यहोमे॰ ॐ अनाज्ञातंयदाज्ञा
तंयज्ञस्यक्रियतेमिथु अग्नेतदस्यकल्पयत्वंहिवेत्थयथातथंस्वाहा अग्नयइदं॰ ॐ पुरुषसंमितोयज्ञोयज्ञःपुरुषसंमितः अग्ने
तदस्यकल्पयत्वंहिवेत्थयथातथंस्वाहा अग्नयइदं॰ यत्पाकत्रेत्यस्यास्यस्वस्त्यात्रेयऋषिः अग्निर्देवता त्रिष्टुप्छंदः प्रायश्चित्ताज्य॰

ओं यत्पाकत्रामनसादीनदक्षानयज्ञस्यमन्वतेमर्त्यासः अग्निष्टद्धोताक्रतुविद्विजानन्यजिष्ठोदेवां ऋतुशोयजातिस्वाहा अग्नयइ
दं० समुद्रादूर्मिरित्येकादशर्चस्यसूक्तस्य वामदेवऋषिः आपोदेवताः त्रिष्टुप्छंदः अंत्याजगती पूर्णाहुतिहोमेविनियोगः ॐ समु
द्रादूर्मिर्मधुमांउदारदुपांशुनासममृतत्वमानट् घृतस्यनामगुह्यंयदस्तिजिह्वादेवानाममृतस्यनाभिः वयंनामप्रब्रवामाघृतस्यास्मि
न्यज्ञेधारयामानमोभिः उपब्रह्माशृणवच्छस्यमानंचतुःशृंगोवमीद्गौरएतत् चत्वारिशृंगात्रयोअस्यपादाद्वेशीर्षेसप्तहस्तासोअस्य
त्रिधाबद्धोवृषभोरोरवीति महोदेवोमर्त्यांआविवेश त्रिधाहितंपणिभिर्गुह्यमानंगविदेवासोघृतमन्वविंदन् इंद्रएकंसूर्यएकंजजा
नवेनादेकंस्वधयानिष्टतक्षुः एताअर्षंतिहृद्यात्समुद्राच्छतव्रजारिपुणानावचक्षे घृतस्यधाराअभिचाकशीमिहिरण्ययोवेतसो
मध्यआसाम् १ सम्यक्स्रवंतिसरितोनधेना अंतर्हृदामनसापूयमानाः एतेअर्षंत्यूर्मयोघृतस्यमृगाइवक्षिपणोरीषमाणाः
सिंधोरिवप्राध्वनेशूघनासोवातप्रमियःपतयंतियह्वाः घृतस्यधाराअरुषोनवाजीकाष्ठाभिंदन्नूर्मिभिःपिन्वमानः अभिप्रवंत
समनेवयोषाः कल्याण्यः१स्मयमानासोअग्निम् घृतस्यधाराःसमिधोनसंतताजुषाणोहर्यतिजातवेदाः कन्याइववहतुमेतवाउअं
ज्यंजानाअभिचाकशीमि यत्रसोमःसूयतेयत्रयज्ञोघृतस्यधाराअभितत्पवंते अभ्यर्षतसुष्टुतिंगव्यमाजिमस्मासुभद्राद्रविणा
निधत्त इमंयज्ञंनयतदेवतानोघृतस्यधारामधुमत्पवंते धामंतेविश्वंभुवनमधिश्रितं मंतःसमुद्रेहृद्य१तरायुषि अपामनीके

समिधेय आभृतस्तमश्यामंमधुमंतंतं उमिंस्वाहेति पठन् यवपरिमितधारांसंततांदर्व्यग्रेणसावशेषंहुत्वा अग्न्यइदंनममेतित्यक्त्वा
विज्योतिषेत्यस्य वृषऋषिः अग्निर्देवता त्रिष्टुप्छंदः अवशिष्टहोमे॰ ॐ विज्योतिषा बृहताभात्यग्निराविर्विश्वानिकृणुतेमहित्वा प्रा
देवीर्मायाःसहते दुरेवाः शिशीतेशृंगेरक्षसेविनिक्षेस्वाहा इत्येनेनावशिष्टंसर्वंहुत्वा अग्नयइदंनममेत्युक्त्वा विश्वेभ्योदेवेभ्यःस्वा
हेतिसंस्रावंहुत्वा विश्वेभ्योदेवेभ्यइदंनममेतित्यजेत् ततःपूर्वासादितप्रणीतापात्रं आस्तीर्णेबर्हिषिदक्षिणपाणिनानिधाय तत्र
गंगादिपुण्यनदीःस्मृत्वादक्षिणपाणिनास्पृशन् ओंपूर्णमसिपूर्णमेभूयाःसुपूर्णमसिसुपूर्णमेभूयाःसदसिसन्मेभूयाःसर्वमसि
सर्वंमेभूयाः अक्षितिरसिमामेक्षेष्ठाः इतिजपित्वाकुशाग्रैःप्रागादिपंचदिक्षुप्रादक्षिण्येनक्रमेणजलंसिंचेत् प्राच्यांदिशिदेवाऋत्वि-
जोमार्जयंतां दक्षिणस्यांदिशिमासाःपितरोमार्जयंतां अपःस्पृष्ट्वाप्रतीच्यांदिशिग्रहाःपशवोमार्जयंतां उदीच्यांदिश्यापओषधयो-
वनस्पतयोमार्जयंतां ऊर्ध्वायांदिशियज्ञः संवत्सरः प्रजापतिर्मार्जयतामित्यंकस्मृत्वापठन् प्रतिदिशंसिक्त्वास्वशिरसि कुशाग्रैर्मार्ज
येत् आपोअस्मानित्यस्यदेवश्रवाऋषिः आपोदेवताः त्रिष्टुप्छंदः मार्जनेविनियोगः ॐ आपोअस्मान्मातरःशुंधयंतुघृतेननोघृ
तप्वःपुनंतु विश्वंहिरिप्रंप्रवहंतिदेवीरुदिदाभ्यःशुचिरापूतएमि इदमापइत्यस्यसिंधुद्वीपऋषिः आपोदेवताः अनुष्टुप्छंदः मा-
र्जनेविनियोगः ओं इदमापःप्रवहत॰ शेपउतानृतम् स्फमित्र्यानआपओषधयःसंतु एतैर्मंत्रैर्मार्जयित्वा निर्ऋतिदेवौदुर्मित्र्यास्त

स्मैसंतु योस्मान्द्वेष्टि यंचवयंद्विष्मस्तं हन्मीति कुशाग्रैरपःसिंचेत् ततोयजमानस्यवामपार्श्वस्थित पत्न्यंजलौ प्रणीतापात्रस्थजल
म् माहंप्रजांपराशिचंयानःसयावरीस्थन समुद्रेवोनिनयानिस्वंपाथोअपीथ इत्येकश्रुत्योच्चारितेनप्रत्यङ्मुखंनिषिच्य तदंजलिस्थ
जलैः पापनिरसनाय आत्मानंयजमानं तत्पत्नींचप्रोक्षयेत् पत्नीतज्जलंबर्हिषिनिषिंचेत् यजमानः अग्नेर्वायव्यदेशोस्थितः संस्था
जपेनोपतिष्ठेत तद्यथा अग्नेत्वंनइत्यस्य गौपायनालौपायनाबंधुःसुबंधुःश्रुतबंधुर्विप्रबंधुरितिऋषयः अग्निर्देवता द्विपदावि
राइछंदः अग्न्युपस्थानेविनियोगः ॐ अग्नेत्वंनोअंतम० वसुरग्निर्वसुःश्रवा० सनोबोधिश्रुधीहव० तंत्वाशोचिष्टदीदिवः० सखि-
भ्यः ॐ चमेस्वरश्चमेयज्ञोपचतेनमश्च यत्तेन्यूनंतस्मैतउपयत्तेतिरिक्तंतस्मैतेनमः इत्युपस्थाय परिस्तरणंविसृज्य पर्युक्ष्य परि
षिंच्य अलंकृत्य घृतादिहिरण्यंच ब्राह्मणायदक्षिणांदत्वायस्यस्मृत्येति विष्णवर्पणंकुर्यात् इतिपौर्णमासस्थालीपाकप्रयोगः

अथदर्शस्थालीपाकप्रयोगः यजमानःसायंहोमंकृत्वापूर्ववद्व्रतनियमपरिस्तरणादिकंकृत्वापरेद्युःप्रातर्होमंविधाय प्रणी
ताप्रणयनांते अग्नयेत्वाजुष्टंनिर्वपामि इंद्राग्निभ्यांत्वाजुष्टंनिर्वपामीतिपूर्ववन्निरूप्यप्रोक्षणादिहविरवदानांतंकृत्वा अग्नयेस्वा-
हा इंद्राग्निभ्यांस्वाहेतिहुत्वा यथादेवतमुद्देशत्यागौकृत्वास्विष्टकृदादिहोमशेषंसमापयेत् इतिदर्शस्थालीपाकप्रयोगः अथपिं
डपितृयज्ञः प्राणानायम्यदेशकालौ संकीर्त्यपितृतृप्तिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंपिंडपितृयज्ञंकरिष्येइतिसंकल्प्य आग्नेय्यभि

मुखो ऽग्निं ध्यात्वा अग्नेराग्नेय्यां दिशमारभ्य ऽप्रदक्षिणमेवाग्निं परिसमुह्य प्रा दक्षिणाग्रैर्दर्भैः परिस्तीर्य पर्युक्ष्य अग्नेरीशान्यां वायव्यां
वा प्राग्दक्षिणाग्रान् दर्भानास्तीर्य तेषु स्थालीं शूर्पं स्फ्यमुलूखलं मुसलं स्रुवं ध्रुवां कृष्णाजिनं सकृदाच्छिन्नं बर्हिरिध्मं मेक्षणमलंकर्म
उलूनैकैकशः प्राग्दक्षिणापवर्गाणि पात्राणि सादयेत् शूर्पे स्थालीं निधाय व्रीहिपूर्णां निमृज्य शूर्पस्थान् व्रीहीन् शकटे निधाय स्था-
लीस्थान् व्रीहीन् कृष्णाजिने उलूखले कृत्वा पत्न्यावघात्य अविवेचनं सकृत्फलीकृतान् सकृत्प्रक्षाल्याऽग्नौ चरुं श्रपयेत् अग्नेरुल्मुकं प्र
थक्कृत्वा प्रदीप्तं तत् ये रूपाणि प्रतिमुंचमाना असुराः संतः स्वधया चरंति परापुरो निपुरो ये भरंत्यग्निष्टाल्लोकात्प्रणुदात्वस्माद् इति
मंत्रेण अग्नेराग्नेय्यां दिशं निनयेत्तदुल्मुकं पूर्ववद्दर्भैः परिस्तीर्य तस्मादर्वाक् अपहता असुरा रक्षांसि वेदिषद इति मंत्रेण स्फ्येन लेखामा
ग्नेयीसंस्थां स्पष्टामुल्लिखेत् तां च लेखामभ्युक्ष्य पूर्वं सादितसकृदाच्छिन्नबर्हिषावस्तीर्य आज्यं कृत्वा पात्रे निषिंच्य तेनैव पात्रेण
ध्रुवायां निधाय ध्रुवाज्येन पक्वं चरुमभिघार्य अग्नेरुत्तरतो दक्षिणतो वा उद्वास्य पुनरभिघार्याऽग्नेः पश्चिमदेशे आस्तीर्णे बर्हिषि नि
दध्यात् ध्रुवामंजनाभ्यंजनकशिपूपबर्हणानि चाग्नेर्दक्षिणतः सादयित्वाऽग्निं प्रज्वाल्य प्राचीनावीती भूत्वा तमिध्मं तूष्णीमग्नौ हु-
त्वा स्रुवेण ध्रुवाज्यं गृहीत्वा आज्येन मेक्षणमुपस्तीर्य मेक्षणेन चरुं द्विरवदाय स्रुवेण चरुमभिघार्यावदाने प्रत्यभिघार्य सोमाय पितृ
मते स्वधा नम इति मंत्रमुच्चार्याग्नौ हुत्वा सोमाय पितृमत इदं न ममेत्युक्त्वा पुनस्तथैवावदाय अग्नये कव्यवाहनाय स्वधा नम इति मं

त्रमुच्चार्याग्नौहुत्वा अग्नयेकव्यवाहनायेदंनममेत्युक्त्वा यज्ञोपवीतीभूत्वामेक्षणमग्नौप्रहृत्य प्राचीनावीतीसन् तांलेखांआदौम-
ध्येअंतेनचशुंधंतांपितरःशुंधंतांपितामहाःशुंधंतांप्रपितामहाः इतित्रिरुदकेनपरिषिच्यतस्यांपितृतीर्थेन एतत्तेअस्मत्पितः अमुकश
र्मन्नमुकगोत्रवसुरूपयेचत्वामत्रानु एतत्तेअस्मत्पित्रेऽमुकशर्मणेऽमुकगोत्रायवसुरूपाय अयंपिंडः स्वधानमः येचत्वामनुगच्छं-
तितेभ्यश्चेतिपित्रेपिंडंपितामहप्रपितामहयोरपिरुद्रादित्यरूपयोः पिंडौ आदिमध्यांतेषुदत्वापिंडान्तंत्रतः सकृदत्रपितरोमादय
ध्वंयथाभागमावृषायध्वमित्यनुमंत्रयेत् ततःस्वपाणिंपिंडबर्हिर्मूलेनिमृज्यसव्यपार्श्वेनव्यावृत्त्ययथाशक्तिवायुंनियम्यतथैवप
र्यावृत्त्य अमीमदंतपितरोयथाभागमावृषायीषतेतिपुनस्तानन्नुमंत्र्यपिंडशिष्टचरोःकिंचिदादायअवघ्रायत्यजेत् ततोहस्तंप्रक्षा
ल्यशुंधंतामित्यादिमंत्रैःपिंडेषुपितृतीर्थेनजलंनिषिंचेत् ततःपिंडेषुदर्भेणपितृतीर्थेनतैलं अस्मत्पितःअमुकशर्मन्नमुकसगो-
त्रवसुरूपाऽभ्यंक्ष्वेति एवंपितामहप्रपितामहयोरपिसंबुद्ध्यंतेअभ्यंक्ष्वेत्यंतंचोक्त्वादत्वा तथैवसंबुद्ध्यंतानिनामगोत्राण्युक्त्वाअंक्ष्वे
तिचोक्त्वातथैवअंजनंदद्यात् अथवासःवस्त्रांतंसूत्रच्छेदंवा पंचाशद्वर्षाधिकत्वेदातुःस्वप्रकोष्ठस्थंलोमंवा एतद्वःपितरोवासोमा
नोतोऽन्यत्पितरोयुंग्ध्वमित्यनेनप्रत्येकंपिंडेषुसमर्प्यपूजयित्वा नमोवःपितरइषेनमोवःपितरऊर्जेनमोवःपितरःशुष्मायनमोवः-
पितरोघोरायनमोवःपितरोजीवायनमोवःपितरोरसाय स्वधावःपितरोनमोवःपितरोनमएतायुष्माकंपितरइमाअस्माकंजीवा-

वोजीवंतइहसंतःस्याम मनोन्वाहुवामहेनाराशंसेनसोमेन पितॄणांचमन्मभिः आतएतुमनःपुनः क्रत्वेदक्षायजीवसे ज्योक्चसू-
र्यंदृशे पुनर्नःपितरोमनोददातुदैव्योजनः जीवंव्रातंसचेमहि इत्यनेनपिंडाननुपतिष्ठेत अथपिंडस्यान्पितॄन्याम्यांदिशम-
नुव्रजन् परेतनपितरःसोम्यासोगंभीरेभिःपथिभिःपूर्वणेभिः दत्वायास्मभ्यंद्रविणेहभद्रंरयिंचनःसर्ववीरंनियच्छतेइत्यने-
नोद्वासयेत् अथाऽग्निंप्रत्येयात् अग्नेतमद्याश्वंनस्तोमैःक्रतुंनभद्रंहृदिस्पृशम् ऋध्यामातओहैः यदंतरिक्षंपृथिवीमुत-
द्यांयन्मातरंपितरंवाजिहिंसिम अग्निर्मातस्मादेनसःप्रमुंचतुकरोतुमामनेनसम् वीरंमेदत्तपितरइतिजप्त्वापिंडानांमध्यमं-
पिंडंपत्नी आधत्तपितरोगर्भंकुमारंपुष्करस्रजम् यथायमरपाअसदितिप्राशयेत् अप्सुनीतोल्मुकेवाइतरौपिंडौप्रक्षिपे-
त् अन्नारुचिमान् महारोगग्रस्तोवापिंडावुभौप्राश्नीयात् रोगान्मुक्तिर्मृतिर्वाऽस्यभवेत् उपयुक्तावशिष्टपात्राणांहिर्द्विरु-
त्सर्गः द्वंद्वातिरिक्तमेकंतृणेनसहोत्सृजेत् इतिपिंडपितृयज्ञः अथव्यतिषंगप्रयोगः योनाहिताग्निरौपासना-
ग्निमान्मृतपितृकःवक्ष्यमाणंपार्वणश्राद्धंपिंडपितृयज्ञंचव्यतिषंगेणैवकुर्यात् व्यतिषंगोनामविच्छिद्यविच्छिद्यसहानुष्ठाना-
त्मकस्तंत्रविशेषः पार्वणश्राद्धंपिंडपितृयज्ञंचव्यतिषंगेणकरिष्ये इध्माधानाद्याक्तनपितृयज्ञंकृत्वाब्राह्मणपक्षौचाद्याच्छा-
दनांतमग्नौकरणपूर्वकंसर्वंश्राद्धंकुर्यात् पुनरिध्माधानादिपितृयज्ञःआमेक्षणात्तुप्रहरणमन्नानुज्ञानात् अथोभयशेषंक्रमे-

णसमापयेदितिक्रमः आहिताग्निस्तु सर्वाधानी अर्धाधानी वा दक्षिणाग्नावेव पिंडपितृयज्ञं कृत्वा पार्वणश्राद्धं प्रागेव कुर्यात्
इति व्यतिषंगप्रयोगः इति श्रीमदनंतदेवकृतापदेवतनयेनानंतदेवेन विरचितः संस्कारकौस्तुभः समाप्तिमगमत्

स्वस्त्यस्तु त्वग्निगजाद्रिभू १७८३ मितशकेऽब्दे दुर्मतौ भार्गवे कृष्णां भाद्रपदस्य मोहमयिषष्ठी वर्द्धने
यज्जानिः हेगिष्टे तु सदाशिवस्य तनुजो योबापुशोरीति विख्यातस्तेन निजें कितोऽश्ममयंत्रे कौस्तुभोयं किल १ छ

॥ इतिसंस्कारकौस्तुभः समाप्तिमगमत् ॥ श्रीलक्ष्मीनारायणार्पणमस्तु ॥

[OrderDescription]
,CREATED=02.12.19 15:39
,TRANSFERRED=2019/12/02 at 16:35:11
,PAGES=479
,TYPE=STD
,NAME=S0002280
,Book Name=M-2072-SANSKAR KOUSTUBH
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF

FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF

FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF

FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF

FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF
,FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF

FILE82=00000082.TIF
,FILE83=00000083.TIF
,FILE84=00000084.TIF
,FILE85=00000085.TIF
,FILE86=00000086.TIF
,FILE87=00000087.TIF
,FILE88=00000088.TIF
,FILE89=00000089.TIF
,FILE90=00000090.TIF
,FILE91=00000091.TIF
,FILE92=00000092.TIF
,FILE93=00000093.TIF
,FILE94=00000094.TIF
,FILE95=00000095.TIF
,FILE96=00000096.TIF
,FILE97=00000097.TIF
,FILE98=00000098.TIF
,FILE99=00000099.TIF

FILE100=00000100.TIF
,FILE101=00000101.TIF
,FILE102=00000102.TIF
,FILE103=00000103.TIF
,FILE104=00000104.TIF
,FILE105=00000105.TIF
,FILE106=00000106.TIF
,FILE107=00000107.TIF
,FILE108=00000108.TIF
,FILE109=00000109.TIF
,FILE110=00000110.TIF
,FILE111=00000111.TIF
,FILE112=00000112.TIF
,FILE113=00000113.TIF
,FILE114=00000114.TIF
,FILE115=00000115.TIF
,FILE116=00000116.TIF
,FILE117=00000117.TIF

FILE118=00000118.TIF
,FILE119=00000119.TIF
,FILE120=00000120.TIF
,FILE121=00000121.TIF
,FILE122=00000122.TIF
,FILE123=00000123.TIF
,FILE124=00000124.TIF
,FILE125=00000125.TIF
,FILE126=00000126.TIF
,FILE127=00000127.TIF
,FILE128=00000128.TIF
,FILE129=00000129.TIF
,FILE130=00000130.TIF
,FILE131=00000131.TIF
,FILE132=00000132.TIF
,FILE133=00000133.TIF
,FILE134=00000134.TIF
,FILE135=00000135.TIF

FILE136=00000136.TIF
,FILE137=00000137.TIF
,FILE138=00000138.TIF
,FILE139=00000139.TIF
,FILE140=00000140.TIF
,FILE141=00000141.TIF
,FILE142=00000142.TIF
,FILE143=00000143.TIF
,FILE144=00000144.TIF
,FILE145=00000145.TIF
,FILE146=00000146.TIF
,FILE147=00000147.TIF
,FILE148=00000148.TIF
,FILE149=00000149.TIF
,FILE150=00000150.TIF
,FILE151=00000151.TIF
,FILE152=00000152.TIF
,FILE153=00000153.TIF

FILE154=00000154.TIF
,FILE155=00000155.TIF
,FILE156=00000156.TIF
,FILE157=00000157.TIF
,FILE158=00000158.TIF
,FILE159=00000159.TIF
,FILE160=00000160.TIF
,FILE161=00000161.TIF
,FILE162=00000162.TIF
,FILE163=00000163.TIF
,FILE164=00000164.TIF
,FILE165=00000165.TIF
,FILE166=00000166.TIF
,FILE167=00000167.TIF
,FILE168=00000168.TIF
,FILE169=00000169.TIF
,FILE170=00000170.TIF
,FILE171=00000171.TIF

FILE172=00000172.TIF
,FILE173=00000173.TIF
,FILE174=00000174.TIF
,FILE175=00000175.TIF
,FILE176=00000176.TIF
,FILE177=00000177.TIF
,FILE178=00000178.TIF
,FILE179=00000179.TIF
,FILE180=00000180.TIF
,FILE181=00000181.TIF
,FILE182=00000182.TIF
,FILE183=00000183.TIF
,FILE184=00000184.TIF
,FILE185=00000185.TIF
,FILE186=00000186.TIF
,FILE187=00000187.TIF
,FILE188=00000188.TIF
,FILE189=00000189.TIF

FILE190=00000190.TIF
,FILE191=00000191.TIF
,FILE192=00000192.TIF
,FILE193=00000193.TIF
,FILE194=00000194.TIF
,FILE195=00000195.TIF
,FILE196=00000196.TIF
,FILE197=00000197.TIF
,FILE198=00000198.TIF
,FILE199=00000199.TIF
,FILE200=00000200.TIF
,FILE201=00000201.TIF
,FILE202=00000202.TIF
,FILE203=00000203.TIF
,FILE204=00000204.TIF
,FILE205=00000205.TIF
,FILE206=00000206.TIF
,FILE207=00000207.TIF

FILE208=00000208.TIF
,FILE209=00000209.TIF
,FILE210=00000210.TIF
,FILE211=00000211.TIF
,FILE212=00000212.TIF
,FILE213=00000213.TIF
,FILE214=00000214.TIF
,FILE215=00000215.TIF
,FILE216=00000216.TIF
,FILE217=00000217.TIF
,FILE218=00000218.TIF
,FILE219=00000219.TIF
,FILE220=00000220.TIF
,FILE221=00000221.TIF
,FILE222=00000222.TIF
,FILE223=00000223.TIF
,FILE224=00000224.TIF
,FILE225=00000225.TIF

FILE226=00000226.TIF
,FILE227=00000227.TIF
,FILE228=00000228.TIF
,FILE229=00000229.TIF
,FILE230=00000230.TIF
,FILE231=00000231.TIF
,FILE232=00000232.TIF
,FILE233=00000233.TIF
,FILE234=00000234.TIF
,FILE235=00000235.TIF
,FILE236=00000236.TIF
,FILE237=00000237.TIF
,FILE238=00000238.TIF
,FILE239=00000239.TIF
,FILE240=00000240.TIF
,FILE241=00000241.TIF
,FILE242=00000242.TIF
,FILE243=00000243.TIF

FILE244=00000244.TIF
,FILE245=00000245.TIF
,FILE246=00000246.TIF
,FILE247=00000247.TIF
,FILE248=00000248.TIF
,FILE249=00000249.TIF
,FILE250=00000250.TIF
,FILE251=00000251.TIF
,FILE252=00000252.TIF
,FILE253=00000253.TIF
,FILE254=00000254.TIF
,FILE255=00000255.TIF
,FILE256=00000256.TIF
,FILE257=00000257.TIF
,FILE258=00000258.TIF
,FILE259=00000259.TIF
,FILE260=00000260.TIF
,FILE261=00000261.TIF

FILE262=00000262.TIF
,FILE263=00000263.TIF
,FILE264=00000264.TIF
,FILE265=00000265.TIF
,FILE266=00000266.TIF
,FILE267=00000267.TIF
,FILE268=00000268.TIF
,FILE269=00000269.TIF
,FILE270=00000270.TIF
,FILE271=00000271.TIF
,FILE272=00000272.TIF
,FILE273=00000273.TIF
,FILE274=00000274.TIF
,FILE275=00000275.TIF
,FILE276=00000276.TIF
,FILE277=00000277.TIF
,FILE278=00000278.TIF
,FILE279=00000279.TIF

FILE280=00000280.TIF
,FILE281=00000281.TIF
,FILE282=00000282.TIF
,FILE283=00000283.TIF
,FILE284=00000284.TIF
,FILE285=00000285.TIF
,FILE286=00000286.TIF
,FILE287=00000287.TIF
,FILE288=00000288.TIF
,FILE289=00000289.TIF
,FILE290=00000290.TIF
,FILE291=00000291.TIF
,FILE292=00000292.TIF
,FILE293=00000293.TIF
,FILE294=00000294.TIF
,FILE295=00000295.TIF
,FILE296=00000296.TIF
,FILE297=00000297.TIF

FILE298=00000298.TIF
,FILE299=00000299.TIF
,FILE300=00000300.TIF
,FILE301=00000301.TIF
,FILE302=00000302.TIF
,FILE303=00000303.TIF
,FILE304=00000304.TIF
,FILE305=00000305.TIF
,FILE306=00000306.TIF
,FILE307=00000307.TIF
,FILE308=00000308.TIF
,FILE309=00000309.TIF
,FILE310=00000310.TIF
,FILE311=00000311.TIF
,FILE312=00000312.TIF
,FILE313=00000313.TIF
,FILE314=00000314.TIF
,FILE315=00000315.TIF

FILE316=00000316.TIF
,FILE317=00000317.TIF
,FILE318=00000318.TIF
,FILE319=00000319.TIF
,FILE320=00000320.TIF
,FILE321=00000321.TIF
,FILE322=00000322.TIF
,FILE323=00000323.TIF
,FILE324=00000324.TIF
,FILE325=00000325.TIF
,FILE326=00000326.TIF
,FILE327=00000327.TIF
,FILE328=00000328.TIF
,FILE329=00000329.TIF
,FILE330=00000330.TIF
,FILE331=00000331.TIF
,FILE332=00000332.TIF
,FILE333=00000333.TIF

FILE334=00000334.TIF
,FILE335=00000335.TIF
,FILE336=00000336.TIF
,FILE337=00000337.TIF
,FILE338=00000338.TIF
,FILE339=00000339.TIF
,FILE340=00000340.TIF
,FILE341=00000341.TIF
,FILE342=00000342.TIF
,FILE343=00000343.TIF
,FILE344=00000344.TIF
,FILE345=00000345.TIF
,FILE346=00000346.TIF
,FILE347=00000347.TIF
,FILE348=00000348.TIF
,FILE349=00000349.TIF
,FILE350=00000350.TIF
,FILE351=00000351.TIF

FILE352=00000352.TIF
,FILE353=00000353.TIF
,FILE354=00000354.TIF
,FILE355=00000355.TIF
,FILE356=00000356.TIF
,FILE357=00000357.TIF
,FILE358=00000358.TIF
,FILE359=00000359.TIF
,FILE360=00000360.TIF
,FILE361=00000361.TIF
,FILE362=00000362.TIF
,FILE363=00000363.TIF
,FILE364=00000364.TIF
,FILE365=00000365.TIF
,FILE366=00000366.TIF
,FILE367=00000367.TIF
,FILE368=00000368.TIF
,FILE369=00000369.TIF

FILE370=00000370.TIF
,FILE371=00000371.TIF
,FILE372=00000372.TIF
,FILE373=00000373.TIF
,FILE374=00000374.TIF
,FILE375=00000375.TIF
,FILE376=00000376.TIF
,FILE377=00000377.TIF
,FILE378=00000378.TIF
,FILE379=00000379.TIF
,FILE380=00000380.TIF
,FILE381=00000381.TIF
,FILE382=00000382.TIF
,FILE383=00000383.TIF
,FILE384=00000384.TIF
,FILE385=00000385.TIF
,FILE386=00000386.TIF
,FILE387=00000387.TIF

FILE388=00000388.TIF
,FILE389=00000389.TIF
,FILE390=00000390.TIF
,FILE391=00000391.TIF
,FILE392=00000392.TIF
,FILE393=00000393.TIF
,FILE394=00000394.TIF
,FILE395=00000395.TIF
,FILE396=00000396.TIF
,FILE397=00000397.TIF
,FILE398=00000398.TIF
,FILE399=00000399.TIF
,FILE400=00000400.TIF
,FILE401=00000401.TIF
,FILE402=00000402.TIF
,FILE403=00000403.TIF
,FILE404=00000404.TIF
,FILE405=00000405.TIF

FILE406=00000406.TIF
,FILE407=00000407.TIF
,FILE408=00000408.TIF
,FILE409=00000409.TIF
,FILE410=00000410.TIF
,FILE411=00000411.TIF
,FILE412=00000412.TIF
,FILE413=00000413.TIF
,FILE414=00000414.TIF
,FILE415=00000415.TIF
,FILE416=00000416.TIF
,FILE417=00000417.TIF
,FILE418=00000418.TIF
,FILE419=00000419.TIF
,FILE420=00000420.TIF
,FILE421=00000421.TIF
,FILE422=00000422.TIF
,FILE423=00000423.TIF

FILE424=00000424.TIF
,FILE425=00000425.TIF
,FILE426=00000426.TIF
,FILE427=00000427.TIF
,FILE428=00000428.TIF
,FILE429=00000429.TIF
,FILE430=00000430.TIF
,FILE431=00000431.TIF
,FILE432=00000432.TIF
,FILE433=00000433.TIF
,FILE434=00000434.TIF
,FILE435=00000435.TIF
,FILE436=00000436.TIF
,FILE437=00000437.TIF
,FILE438=00000438.TIF
,FILE439=00000439.TIF
,FILE440=00000440.TIF
,FILE441=00000441.TIF

FILE442=00000442.TIF
,FILE443=00000443.TIF
,FILE444=00000444.TIF
,FILE445=00000445.TIF
,FILE446=00000446.TIF
,FILE447=00000447.TIF
,FILE448=00000448.TIF
,FILE449=00000449.TIF
,FILE450=00000450.TIF
,FILE451=00000451.TIF
,FILE452=00000452.TIF
,FILE453=00000453.TIF
,FILE454=00000454.TIF
,FILE455=00000455.TIF
,FILE456=00000456.TIF
,FILE457=00000457.TIF
,FILE458=00000458.TIF
,FILE459=00000459.TIF

FILE460=00000460.TIF
,FILE461=00000461.TIF
,FILE462=00000462.TIF
,FILE463=00000463.TIF
,FILE464=00000464.TIF
,FILE465=00000465.TIF
,FILE466=00000466.TIF
,FILE467=00000467.TIF
,FILE468=00000468.TIF
,FILE469=00000469.TIF
,FILE470=00000470.TIF
,FILE471=00000471.TIF
,FILE472=00000472.TIF
,FILE473=00000473.TIF
,FILE474=00000474.TIF
,FILE475=00000475.TIF
,FILE476=00000476.TIF
,FILE477=00000477.TIF

FILE478=00000478.TIF
,FILE479=00000479.TIF
,